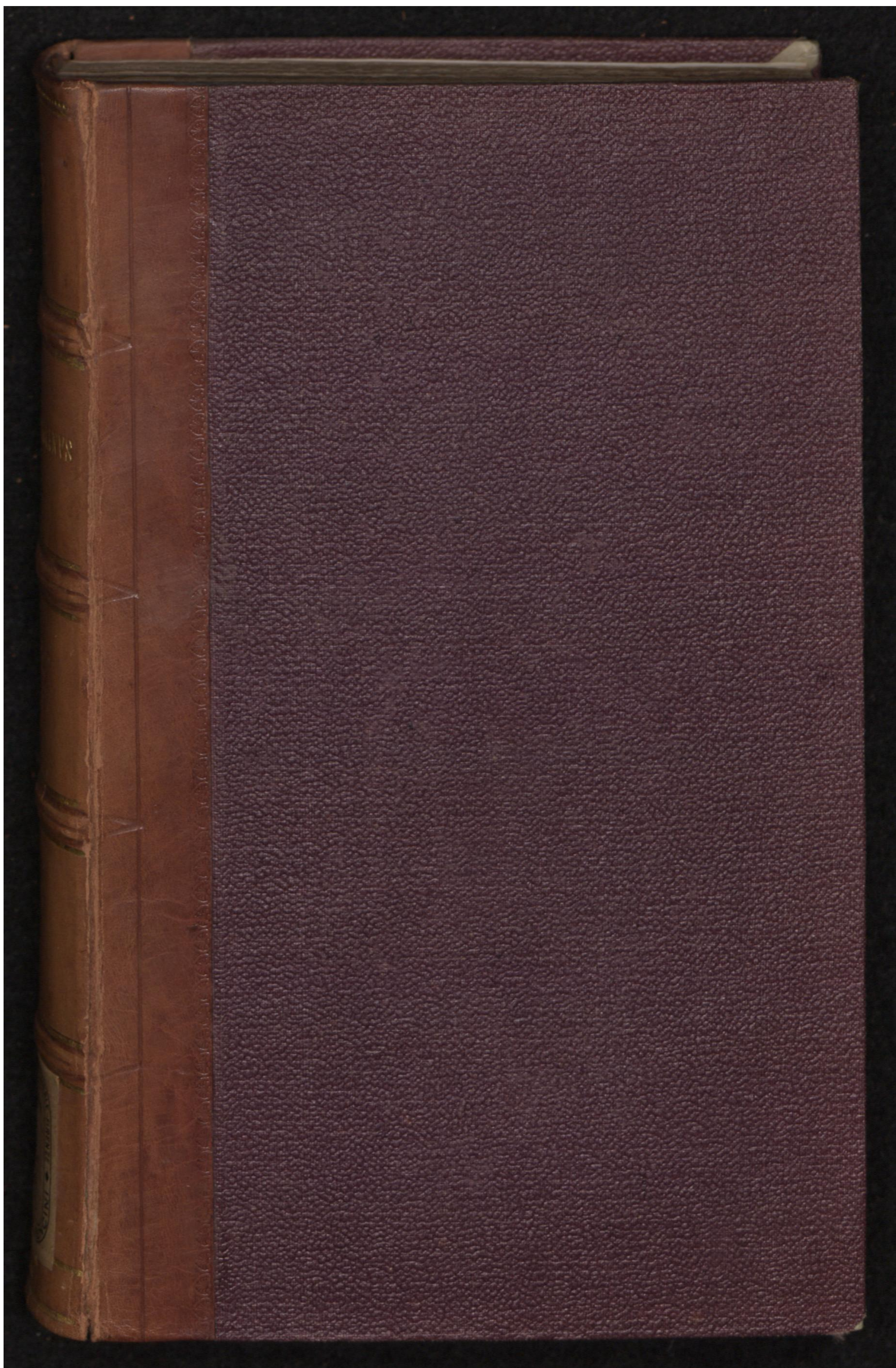
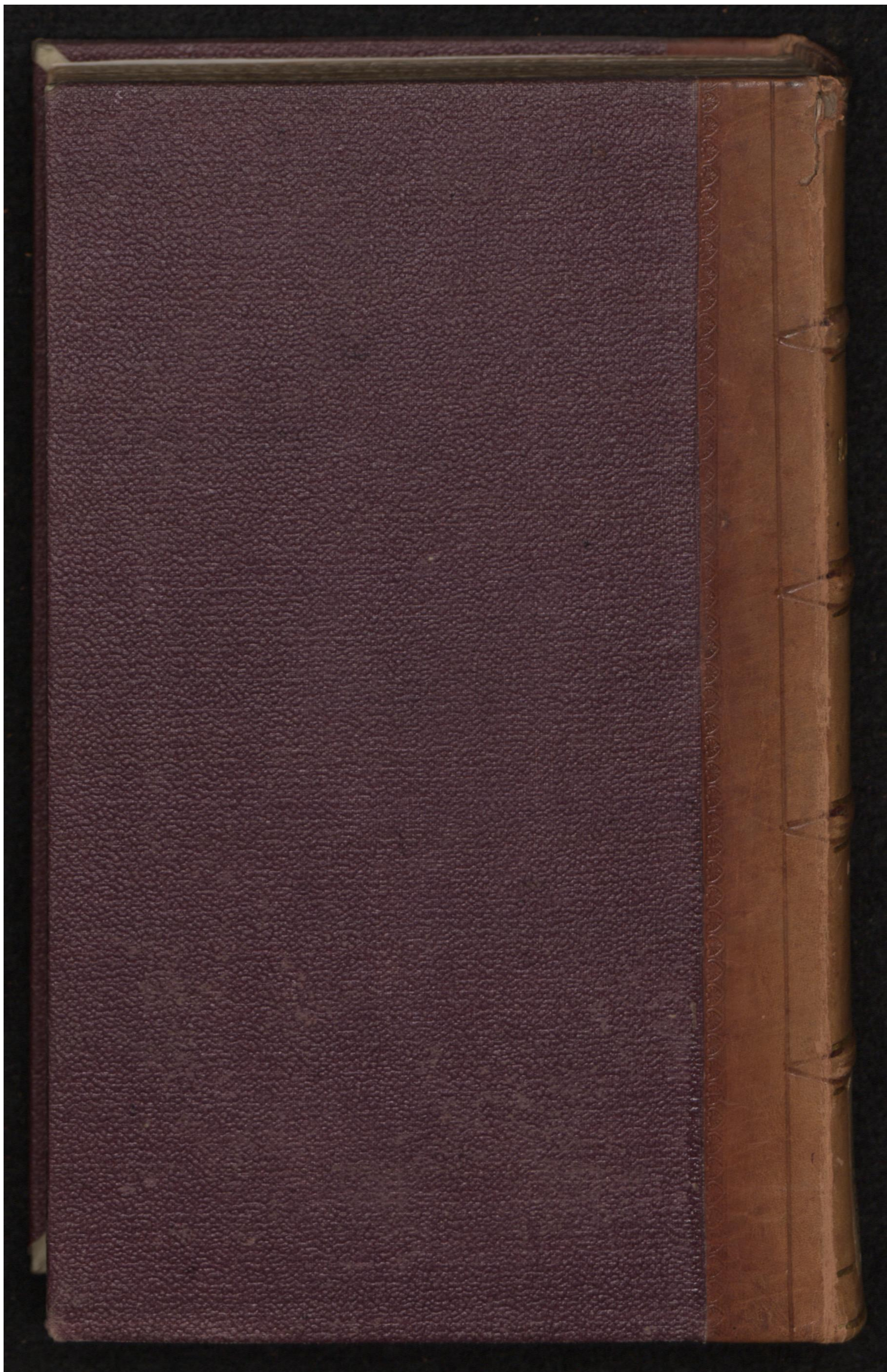
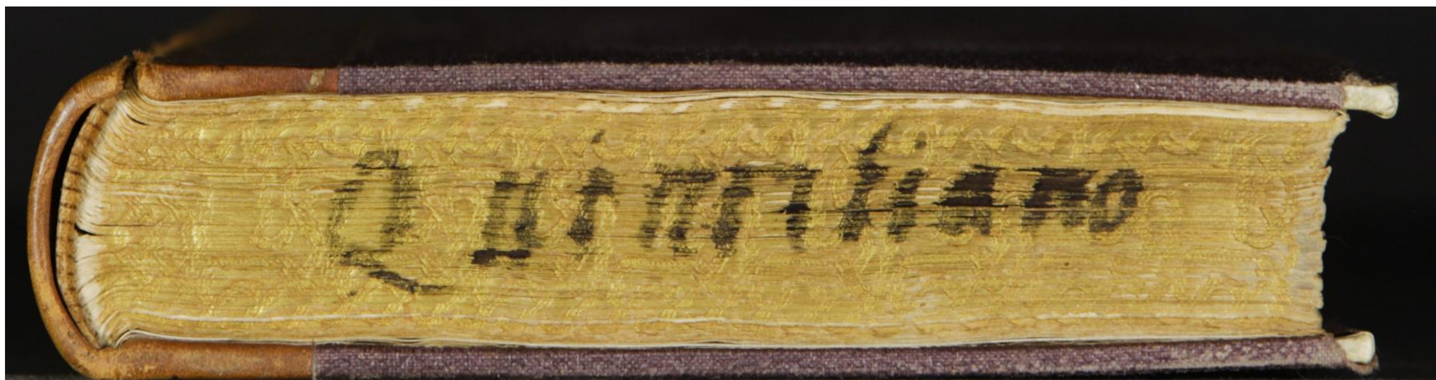

P.M. QVINTILIANVS
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE ◆ RACCOLTA NENCINI
ALDINI
I
5
2
VENETIIS
1514

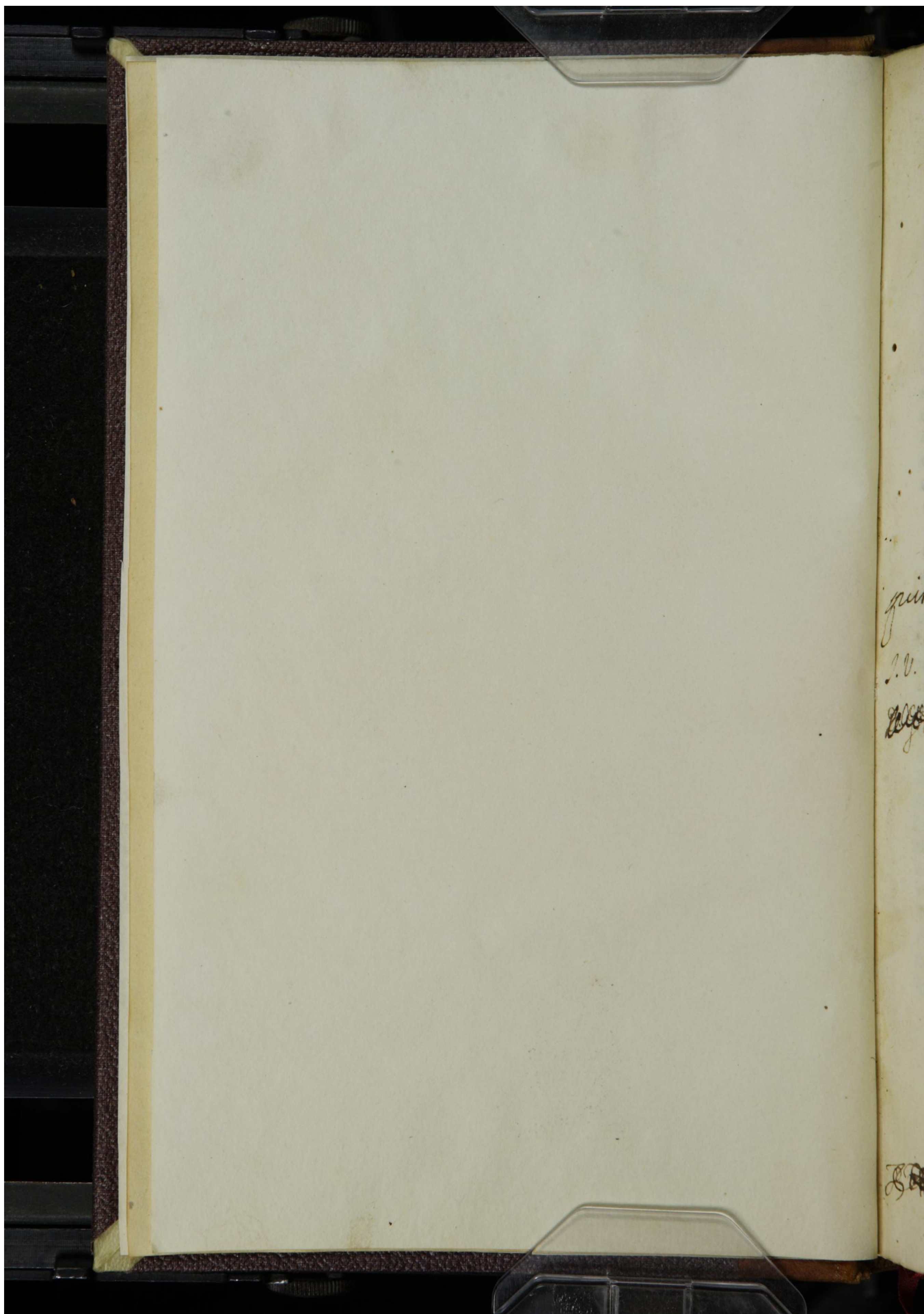

Quintiliano

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
ALDINI
I
5
2
RACCOLTA NENCINI

OTIVM
SINE LITERIS
MORS EST
Seneca
Ex Libris Joannis Nencini
1874

M. F. QVINTILIANVS.

Quirinus Bulbarinus

I. V. D. et Can.cus

AL DVS

ALDVS PIVS MANVTIVS IOANNEM BAPTISTAM RHAMVSIVM COMPATREM SALVERE IVBET.

Si quisquam est: cui nuncupare debeamus libros excusos cura nostra: tu ille es Rhamusi suauissime. nam præter eruditionem, & modestiam tuam, es enim & latinis, & græcis literis, & moribus ornatissimus: nunquam nos in hac dura prouincia nostra cessas iuuare: quæ mira in bonas literas beneuolentia est tua: non solum assidue, & diligenter inquirendis antiquis exemplaribus, sed etiam illis ipsis sedulo suppeditandis: quemadmodum superiorib. dieb. in Quintiliano a te est factum: quem dum cursim recognosceret Naugerius noster (minimũ enim otij inter recognoscendum habuit festinantibus impressorib. qb. nec mora unquã est, nec requies) assiduus illi adiutor hæsisti, & comes, tanquam alter Achates Aeneæ: quippe qui ab illius latere nũquam discedas ob tuam in illius summas uirtutes assiduam obseruantiam. iure igitur tibi Quintilianum dedicamus. Quod etiam ea causa facimus: ut quicunq; bonas literas amant: te quoq; de animo, de studio tuo in illas ament plurimum. Quam autem correctus, atq; longe alius ab ijs, qui habentur in manibus: exeat ex ædibus nostris: facile cognoscet, qui cum illis hunc nostrum diligenter conferat: multa tamen relicta esse inemendata non negamus: quib. corrigẽdis Oedipo coniectore opus foret. sed (ut spero) corrigentur & ipsa aliquando correctiore aliquo exemplari inuento. annuat Deus, ac sinat, ut & id, & quæ cupimus cætera ad utilitatem hominum, & qui nunc sunt: & qui post alijs erunt in annis: possimus efficere. Vale.

CAPITA PRIMI LIBRI.

CAPITA SECVNDI LIBRI.

CAPITA TERTII LIBRI.

CAPITA QVARTI LIBRI.

CAPITA QVINTI LIBRI.

CAPITA SEXTI LIBRI

CAPITA SEPTIMI LIBRI.

CAPITA OCTAVI LIBRI.

CAPITA NONI LIBRI.

CAPITA DECIMI LIBRI.

CAPITA VNDECIMI LIBRI.

CAPITA DVODECIMI LIBRI

MARCVS FABIVS QVINTILIANVS TRYPHONI BIBLIOPOLAE SALVTEM.

EFFLAGITASTI quotidiano conuitio, ut libros, quos ad Marcellum meum de institutione oratoria scripseram, iam emittere inciperem. nam ipse eos non dum opinabar satis maturuisse, quibus componendis, ut scis, paulo plus quàm biennium, tot alioqui negotijs districtus impendi. quod tempus non tam stylo, quàm inquisitioni instituti operis propè infiniti, & legendis authoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Vsus deinde Horatij consilio, qui in arte poetica suadet, ne præcipitetur editio, nonumq; prematur in annum, dabam ijs otium, ut refrigerato inuentionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed, si tantopere efflagitantur, quàm tu affirmas, permittamus uela uentis, & auram soluentibus bene precemur. Multum autem in tua quoq; fide, ac diligentia positum est, ut in manus hominum quã emendatissimi ueniant.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA AD MARCELLVM VICTORIVM LIBER PRIMVS.

PROOEMIVM.

POST impetratam studijs meis quietem, quam per XX. annos erudiendis iuuenibus impenderam, cum à me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus, quod authores utriusq; linguæ clarissimos non ignorabam multa, quæ ad hoc opus pertinerent, diligentissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi ueniam meæ deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis, quod inter diuersas opiniones priorum, & quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio, ut mihi, si non inueniendi noua, at certe iudicandi de ueteribus iniungere laborem non iniuste uiderentur. Quãuis autem non tam me uinceret præstandi, quod exigebatur fiducia, quàm negandi uerecundia, latius se tamen aperiẽte materia, plus quã

imponebatur oneris sponte suscepi, simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei, simul ne uulgarem uiam ingressus alienis demum uestigijs insisterem. Nam cæteri ferè, qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere doctrinæ summam eloquentiæ manum imponerent, siue contemnentes tanquam parua, quæ prius discimus studia, siue non ad suum pertinere officium opinati, quando diuisæ professionum uices essent, seu, quod proximum uero, nullam ingenij sperantes gratiam circa res, etiam si necessarias, procul tamen ab ostentatione positas, ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego, cum nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo fieri non posse oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam nisi præcedentibus initijs perueniri, ad minora illa, sed quæ si negligas, non sit maioribus locus, demittere me non recusabo, nec aliter, quàm si mihi tradatur educandus orator, studia eius formare ab infantia incipiam. Quod opus Marcelle Victori tibi dicamus, quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modo, quanquam sunt magna, dignissimum hoc mutuæ inter nos charitatis pignore iudicabamus, sed, quod erudiendo nato tuo, cuius prima ætas manifestum iter ad ingenij lumen ostendit, non inutiles fore libri uidebantur, quos ab ipsis dicendi uelut incunabulis per omnes, quæ modo aliquid oratori futuro conferant artes, ad summam eius operis perducere destinabamus, atque eo magis, quod duo iam sub nomine meo libri ferebantur artis rhetoricæ, neque editi à me, neque in hoc comparati. Nanque alterum sermone per biduum habito pueri, quibus id præstabatur, exceperant, alterum pluribus sanè diebus quantum notando consequi potuerant, interceptum boni iuuenes, sed nimium amantes mei temerario editionis honore uulgauerant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia uero compositiora, & quàm nos poterimus, elaborata.

Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi uir bonus non potest, itaque non dicendi modo eximiam in eo facultatem, sed omnes animi uirtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim rationem rectæ, honestæque uitæ, ut quidam putauerunt, ad philosophos relegandam, cum uir ille uere ciuilis, & publicarum, priuatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consilijs urbes, fundare legibus, emendare iudicijs possit, non alius sit profecto, quàm orator. Quare tametsi me fateor usurum quibusdam, quæ philosophorum libris continentur, tamen ea iure, uereque contenderim esse operis nostri, propriéque ad artem oratoriam pertinere. An si frequen-

tissime de iustitia, fortitudine, temperantia, cæterisq; similibus sit disserendum, & adeo, ut uix ulla possit causa reperiri, in quam non aliqua quæstio ex his incidat, eaq; omnia inuentione, atque elocutione sint explicanda, dubitabitur ubicunq; uis ingenij, & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas? Fueruntq; hæc, ut Cicero aptissime colligit, quemadmodum iuncta natura, sic officio quoq; copulata, ut ijdem sapientes, atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, atq; inertia factum est, ut artes esse plures iudicentur. Nam ut primum lingua esse cœpit in quæstu, institutumq; eloquentiæ bonis male uti, curam morum, qui diserti habebantur, reliquerunt. Ea uero destituta, infirmioribus ingenijs uelut prædæ fuit. Inde quidam contempto bene dicendi labore ad formandos animos, instituendasq; uitæ leges regressi, partem quidem potiorem, si diuidi posset, retinuerunt, nomen tamen sibi insolentissimum arrogauerunt, ut soli sapientiæ studiosi uocarentur. Quod neque summi imperatores, neq; in consilijs rerum maximarum, ac totius administratione reip. præclarissime uersati, sibi unquam uendicare sunt ausi, facere enim optima, quàm promittere maluerunt. Ac ueterum quidem sapientiæ professorum multos, & honesta præcepisse, & ut præceperunt, etiam uixisse facile concesserim, nostris uero temporibus sub hoc nomine maxima in plerisque uitia latuerunt. Non enim uirtute, ac studijs ut haberentur philosophi laborabant, sed uultum, & tristitiam, & dissentientem à cæteris habitum, pessimis moribus prætendebant. Hæc autem, quæ uelut propria philosophiæ asseruntur, passim tractamus omnes. Quis enim non de iusto, æquo, ac bono, modo, non & uir pessimus loquitur? Quis non etiam rusticorum, aliqua de causis naturalibus quærit? Nam uerborum proprietas, ac differentia omnibus, qui sermonem curæ habent, debet esse communis. Sed ea & sciet optime, & eloquetur orator, qui si fuisset aliquando perfectus, non à philosophorum scholis uirtutis præcepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando authores recurrere, qui desertam, ut dixi, partem oratoriæ artis, meliorẽ præsertim, occupauerunt, & uelut nostrum reposcere, non ut nos illorum utamur inuentis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur orator uir talis, qualis uere sapiens appellari possit, nec moribus modo perfectus, nam id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non est, sed etiam scientia, & omni facultate dicendi, qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad summa tendendum est, quod fecerunt plerique ueterum, qui & si non dum quenquam

sapientem repertum putabant, præcepta tamen sapientiæ tradiderũt. Nam est certe aliquid consumata eloquentia, neque ad eam peruenire natura humani ingenij prohibet, quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur, quàm qui præsumpta desperatione quò uelint euadendi, protinus circa ima substiterint, quo magis impetranda uenia erit, si ne minora quidem illa, uerum operi quod instituimus necessaria, præteribo. Nã liber primus ea, quæ sunt ante officium rhetoris continebit. Secundo prima apud rhetorẽ elementa, et quæ de ipsa rhetoricæ substantia quæruntur, tractabimus. Quinq; deinceps inuentioni, nã & huic dispositio subiungitur. Quatuor elocutioni, in cuius partem memoria, ac pronũtiatio ueniunt, dabuntur. Vnus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est, ut qui mores eius, quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra ualebit infirmitas, disseramus. His omnibus admiscebitur, ut quisq; locus postulabit, docendi ratio, quæ non eorum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruit, &, ut sic dixerim, ius ipsum rhetorices interpretetur, sed alere facundiam, uires augere eloquentiæ possit. Nam plerunq; nudæ illæ artes nimia subtilitatis affectatione frangunt, atque concidunt quicquid est in oratione generosius, & omnem succum ingenij bibunt, et ossa detegunt, quæ ut esse, & astringi neruis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoq; nos non particulã illã, sicut pleriq;, sed quicquid utile ad instituendũ oratorem putabamus, in hos. XII. libros contulimus, breuiter omnia demonstrando. nam si quantum de quaq; re dici potest prosequamur, finis operis non reperietur. Illud tamen in primis testandum est, nihil præcepta, atque artes ualere, nisi adiuuante natura. Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis hæc scripta sunt, quàm de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt & alia ingenita quædam, quæ adiuuant, uox, latus patiens laboris, ualetudo, constantia, decor, quæ si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari, sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenij, studijq; corrumpant. Sicut & hæc ipsa sine doctore perito studio pertinaci scribendi, legendi, dicendi, multa, & continua exercitatione per se nihil prosunt.

Quemadmodum prima elementa tradenda sunt. Cap. I.

IGITVR nato filio pater spem de illo primum quam optimam capiat, ita diligentior à principijs fiet, falsa enim est querela paucissimis hominibus uim percipiendi quæ tradantur, esse concessam, plerosq;

uero laborem, ac tempora tarditate ingenij perdere. Nam contra plures reperias & faciles in excogitando, & ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale, ac sicut aues ad uolatum, equi ad cursum, ad saeuitiam ferae gignuntur, ita nobis propria est mentis agitatio, atq; solertia, unde origo animi coelestis creditur. hebetes uero, & indociles non magis secundum naturam homines eduntur, quàm prodigiosa corpora, & monstris insignia. sed hi pauci admodum fuerũt. Argumentum, quod in pueris elucet, spes plurimorum, quae cum emoritur aetate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. praestat tamen ingenio alius alium, concedo, sed plus efficiat, aut minus, nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui prouiderit protinus ut erit parens factus, acrem quammaxime curam spei futuri oratoris impendat. Ante omnia ne sit uitiosus sermo nutricibus, quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optauit, certe quantum res pateretur, optimas eligi uoluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est. Recte tamen etiam loquantur, has primũ audiet puer, harũ uerba effingere imitãdo conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorũ, quae rudibus animis percipimus, ut sapor, quo noua imbuas, durat, nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et haec ipsa magis pertinaciter haerent, quae deteriora sunt. Nã bona facile mutantur in peius, nam quãdo in bonũ uerteris uitia? Nõ assuescat ergo, ne dũ infans qdem est, sermoni, qui dediscendus sit.

Quales esse parentes, & praeceptores debent. Cap. II.

IN parentibus uero quamplurimum esse eruditionis optauerim. Verum nec de patribus tantum loquor, nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoq; est epistolis traditus. Et Laelij filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam dicitur. Et Quinti Hortensij filiae oratio apud triumuiros habita legitur, non tantum in sexus honorem. Nec tamen ij, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant, sed sint propter hoc ipsum ad caetera magis diligentes. De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem, quod de nutricibus, dictum sit. De paedagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam primam esse curam uelim, aut se nõ esse eruditos sciant. Nihil enim peius est ijs, qui paulum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiae persuasionem induerunt. nam & cedere praecipiendi peritis indignantur, & uelut iure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, impe

rioſi, atque interim ſæuientes ſtultitiam ſuam perdocent. Nec minus
error eorum nocet moribus. ſiquidem Leonides Alexandri pæda-
gogus, ut à Babylonio Diogene traditur, quibuſdam eum uitijs im-
buit, quæ robuſtum quoque, & maximum regem ab illa inſtitutio-
ne puerili ſunt proſecuta. Si cui multa uideor exigere, cogitet orato-
rem inſtitui, rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit,
præterea plura, ac difficiliora ſupereſſe, nam et ſtudio perpetuo, &
præſtantiſſimis præceptoribus, & plurimis diſciplinis opus eſt.
Quapropter præcipienda ſunt optima, quæ ſiquis grauabitur, non
rationi defuerit, ſed homini. Si tamen non continget, quales maxi-
me uelim nutrices, pædagogosq́; pueros habere, at unus certe ſit aſſi-
duus, loquendi non imperitus, qui, ſiqua erunt ab his præſente alu-
mno dicta uitioſe, corrigat protinus, nec inſidere illi ſinat, dum ta-
men intelligatur, id quod prius dixi, bonum eſſe, hoc, remedium. A'
ſermone græco puerum incipere malo, quia latinus, qui pluribus in
uſu eſt, uel nobis nolentibus ſe præbet, ſimul quia diſciplinis quoque
græcis prius inſtituendus eſt, unde & noſtræ fluxerunt, non tamen
hoc adeo ſuperſtitioſe uelim fieri, ut diu tantum loquatur græce, aut
diſcat, ſicut pleriſque moris eſt. Ex hoc enim accidunt & oris plu-
rima uitia in peregrinum ſonum corrupti, & ſermonis, cui cum
græcæ figuræ aſſidua conſuetudine hæſerunt, in diuerſa quoque lo-
quendi ratione pertinaciſſime durant. Non longe itaque latina ſub-
ſequi debent & cito pariter ire, ita fiet, ut cum æquali cura lin-
guam utranque tueri cœperimus, neutra alteri officiat. Quidam li-
teris inſtituendos, qui minores ſeptem annis eſſent, non putauerunt,
quod illa primum ætas & intellectum diſciplinarum capere, &
laborem pati non poſſit. In qua ſententia Heſiodum eſſe plurimi tra
dunt, qui ante grammaticum Ariſtophanem fuerunt. Nam is pri-
mus ὑποθήκας, in quo libro ſcriptum hoc inuenitur, negauit eſſe
huius poetæ. Sed alij quoque authores, inter quos Eratoſthenes, idem
præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus uacare cura uolunt,
ut Chryſippus. nam is, quamuis nutricibus triennium dederit, tamen
ab illis quoq; iam formandam quam optimis inſtitutis mentem infan-
tium iudicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mo-
res iam pertinet? Neq; ignoro toto illo, de quo loquor, tempore, uix tan
tum effici, quantum conferre unus poſtea poſſit annus. ſed tamen
mihi, qui id ſenſerunt, uidentur non tam diſcentibus in hac parte,
quàm docentibus peperciſſe. Quid melius alioquin facient, ex quo
loqui poterunt? faciant enim aliquid neceſſe eſt, aut cur hoc, quantu-

lũcunq; eſt, uſq; ad ſeptem annos lucrum faſtidiamus? Nam certe quã libet paruũ ſit, quod contulerit ætas prior, maiora tamen aliqua diſcet puer eo ipſo anno, quo minora didiciſſet, hoc per ſingulos annos prorogatum in ſummã proficit, & quantum in infantia præſumptũ eſt temporis, adoleſcentiæ acquiritur. Idem etiam de ſequentibus annis præceptum ſit, ne quod cuiq; diſcendum eſt, ſerò diſcere incipiat. Non ergo perdamus primum ſtatim tempus, atq; eo minus ꝙ initia literarum ſola memoria conſtant, quæ non modo iam eſt in paruis, ſed tum etiam tenaciſſima eſt. Nec ſum adeo ætatum imprudens, ut inſtandum protinus teneris acerbe putem, exigendamq; plenam operã. Nam id in primis cauere oportebit, ne ſtudia, qui amare nondum poteſt, oderit, & amaritudinem ſemel perceptam etiã ultra rudes annos reformidet. Luſus hic ſit, & rogetur, & laudetur, & nunꝗ non feciſſe ſe gaudeat, aliquando ipſo nolẽte doceatur alius, cui inuideat, contendat interim, et ſæpius uincere ſe putet, præmijs etiã, quæ capit illa ætas, euocetur. Parua docemus inſtituendũ oratorẽ profeſſi, ſed eſt ſua etiam ſtudijs infantia, & ut corporum mox fortiſſimorum educatio, à lacte, cunisq; initiũ ducit, ita futurus eloquentiſſimus edidit aliquando uagitum, & loqui primũ incerta uoce tentauit, & hæſit circa formas literarum. nec ſiquid diſcere ſatis non eſt, ideo nec neceſſe eſt. Quod ſi nemo reprehendit patrem, qui hæc non negligenda in ſuo filio putet, cur improbetur, ſiquis ea, quæ domi ſuæ recte faceret, in publicum promit? atq; eo magis, quod minora etiã facilius minores percipiunt? & ut corpora ad quoſdam membrorum flexus formari, niſi tenera non poſſunt, ſic animos quoq; ad pleraq; duriores robur ipſum facit? An Philippus Macedonum rex Alexandro filio ſuo prima literarũ elementa tradi ab Ariſtotele ſummo eius ætatis philoſopho uoluiſſet? aut ille ſuſcepiſſet hoc officiũ, ſi non ſtudiorum initia à perfectiſſimo quoq; optime tractari, & pertinere ad ſummã crediſſet? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis impoſitum gremio dignũ tanta cura infantem, quanquã ſuus cuiq; dignus eſt, pudeat'ne me in ipſis ſtatim elementis etiam breuia docendi monſtrare compendia? Neque enim mihi illud ſaltem placet, quod fieri in plurimis uideo, ut literarum nomina, & contextum prius quàm formas paruuli diſcant. Obſtat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipſos ductus, dum antecedentem memoriam ſequuntur, quæ cauſa eſt præcipientibus, ut etiam cum ſatis affixiſſe eas pueris recto illo, quo primum ſcribi ſolent contextu uidentur, retro agant rurſus, & uaria permutatione perturbent, donec li-

teras, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut hominum, pariter & habitus, & nomina edocebuntur. sed quod in literis obest, in syllabis non nocebit. Non excludo autem id, quod est notum, irritãdæ ad addiscendum infantiæ gratia, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre, uel siquid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inueniri potest, quod tractare, intueri, nominare iucundum sit. Cum uero iam ductus sequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quamoptime insculpi, ut per illos uelut sulcos ducatur stylus. nam neque errabit quemadmodum in ceris (continebitur enim utrinque marginibus) nec extra præscriptum poterit egredi, & celerius, ac sæpius sequendo certa uestigia formabit articulos, neque egebit adiutorio manum suam manu superimposita regentis. Non est aliena res, quæ fere ab honestis negligi solet, cura bene, ac uelociter scribendi. Nam cum sit in studijs præcipuum, quoq; solo uerus ille profectus, & altis radicibus nixus, paretur, scribere ipsum, tardior stylus, cogitationem moratur, rudis, & confusus, intellectu caret. unde sequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda sunt, labor. Quare cum semper, & ubiq;, tum præcipue in epistolis secretis, & familiaribus delectabit, ne hoc quidem neglectum reliquisse. Syllabis nullum compendium est, perdiscendæ omnes, nec, ut fit plerunque, difficillima quæque earũ differenda, ut in omnibus scribendis deprehendantur, quin immo ne primæ quidem memoriæ temere credendum, repetere, & inculcare diu fuerit utilius, & in lectione quoq; non properare ad continuãdam eam, uel accelerandam, nisi cum inoffensa, atq; indubitata literarum inter se coniunctio suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit. Tunc ipsis syllabis uerba complecti, & his sermonem connectere incipiat. Incredibile est quantum moræ lectioni festinatione adijciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio plus q̃ possunt audentibus, deinde cum errarunt etiam ijs, quæ iam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, & diu lentior, donec exercitatiõe contingat emendata uelocitas. nam prospicere in dextrũ quod omnes præcipiunt, & prouidere non rationis modo, sed usus quoq; est, quoniã sequentia intuenti priora dicenda sunt, & quod difficillimũ est, diuidẽda intentio animi, ut aliud uoce, aliud oculis agatur. Illud non pœnitebit curasse, cum scribere nomina puer, quemadmodum moris est, cœperit, ne hanc operam in uocabulis uulgaribus, & forte occurrẽtibus perdat. protinus enim potest interpretationẽ linguæ secretioris, id est quas græci γλώσσας uocant, dum aliud agitur, ediscere, et inter prima

elementa

elementa consequi rem postea proprium tempus desyderaturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, ij quoq; uersus, qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas uelim sententias habeãt, sed honestum aliquid monentes, prosequitur hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi, usq; ad mores proficiet, etiam dicta clarorum uirorum, & electos, ex poetis maxime, nanq; eorum paruis cognitio gratior est, quos ediscere inter lusum licet, nam & maxime necessaria est oratori, sicut suo loco dicam, memoria, & ea præcipue firmatur, atq; alitur, exercitatione, & in ijs, de quibus nũc loquimur, ætatibus, quæ nihil dum ipsæ generare ex se queunt, propè sola est, quæ iuuari cura docentium possit. Non alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quo sit absolutius os, & expressior sermo, ut nomina quædam, uersusq; affectatæ difficultatis ex pluribus asperrime coeuntibus inter se syllabis cathenatos, et ueluti confragosos quamcitatissime uoluãt, χαλεποὶ græce uocantur, res modica dictu. qua tamen omissa multa linguæ uitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum prauitate durantur.

Vtrum utilius domi, an in scholis erudiantur. Cap. III.

SED nobis iam paulatim accrescere puer, & exire de gremio, ac discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quæstio est, utilius'ne sit domi, atq; intra priuatos parietes studentem continere, an frequentiæ scholarum, & uelut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem tum ijs, à quibus clarissimarum ciuitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis authoribus uideo placuisse. Non est tamen dissimulandum esse nonnullos, qui ab hoc propè publico more priuata quadam persuasione dissentiant, ij duas præcipue rationes sequi uidentur, unam, quod moribus magis consulant, fugiendo turbam hominum, ætatis eius, quæ sit ad uitia maxime prona, unde causas turpium factorum sæpe extitisse utinam falsò iactaretur. Alteram, quod quisquis futurus est ille præceptor, liberalius tempora sua impensurus uni uidetur, quàm si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus grauis. nam si studijs quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio uiuendi honeste, quàm uel optime discendi uideretur. Sed mea quidem sententia iuncta ista, atq; indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem, nisi bonum uirum iudico, & fieri, etiam si potest, nolo. De hac re igitur prius. Corrumpi mores in scholis putant, nam & corrumpuntur interim, sed domi quoq;, & sunt multa eius rei exempla, tam læsæ hercle, quàm conseruatæ san-

ctissimae utrobiq; opinionis. Natura cuiusq; tantum, curaq; distat, da mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandi, custodiendiq; in aetate prima pudoris, non minorē flagitijs occasionem secreta praebuerint. Nam & esse potest turpis domesticus ille praeceptor, nec tutior inter seruos malos, quàm ingenuos parum modestos conuersatio est. At si bona ipsius indoles, si non caeca, ac sopita parentum secordia est, & praeceptorem eligere sanctissimum, quenq;, cuius rei praecipua prudentibus cura est, & disciplinam, quae maxime seuera fuerit, licet & nihilo minus amicum grauem uirum, aut fidelem libertum lateri filij sui adiungere, cuius assiduus comitatus etiam illos meliores faciet, qui timebunt, facile erat huius metus remedium. Vtinam liberorum nostrorū mores nō ipsi perderemus. Infantiam statim delitijs soluimus, mollis illa educatio, quam indulgentiam uocamus, neruos omnes & mentis, & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Non dum prima uerba exprimit, iam coccum intelligit, iam conchylium poscit, ante palatum eorum, quàm os instituimus, in lecticis crescunt, si terram attigerint, è manibus utrinq; sustinentiū pendent, gaudemus, si quid licentius dixerint, uerba ne alexandrinis quidem permittenda delitijs, risu, & osculo excipimus, nec mirum, nos docuimus, ex nobis audierunt, nostras amicas, nostros concubinos uident, omne conuiuium obscoenis canticis strepit, pudenda dictu spectantur, fit ex ijs consuetudo, deinde natura, discunt haec miseri ante quàm sciant uitia esse, inde soluti, ac fluentes non accipiunt in scholis mala ista, sed in scholas afferunt. Verum in studijs magis uacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet esse istum nescio quem unum, etiam cum eo, q in scholis eruditur. Sed etiam si iungi utrūq; non posset, lumen tamen illud conuentus honestissimi tenebris, ac solitudini praetulissem. Nam optimus quisq; praeceptor frequentia gaudet, ac maiore se theatro dignum putat, at uero minores ex conscientia suae infirmitatis haerere singulis, & officio fungi quodamodo paedagogorum non indignantur. Sed praestet alicui uel gratia, uel amicitia, uel pecunia, ut doctissimum, atque incomparabilem magistrum domi habeat, num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quae non ut uisus oculorum obtuitu continuo fatigetur? cum praesertim multo plus secreti temporis studia desyderent, neq; enim edi scenti, scribenti, & cogitanti praeceptor assistit, quorum aliquid agentibus cuiuscunq; interuentus impedimento est. lectio quoq; non omnis, nec semper praeeunte, uel interpretante eget, quando enim tot authorum notitia contingeret?

ergo modicum tempus est, quo in totum diem, uelut opus ordinetur. Ideóq; per plures ire possint, etiam quæ singulis tradenda sunt, pleraq; uero hanc conditionem habent, ut eadem uoce ad omnes simul perferantur. Taceo de positionibus, & declamationibus rhetorum, quibus certe, quantuscunq; numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim uox illa præceptoris, ut cœna minus pluribus sufficit, sed ut sol uniuersis idem lucis, calorisq; largitur. Grammaticus quoque, si de ratione loquendi disserat, quæstiones explicet, historias exponat, poemata enarret, tot illa discent, quot audient. At enim emendationi, prælectioniq; numerus obstat, sit incommodum, nam quid ferè undiq; placet? mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eò mitti puerum uolo ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus maiore se turba quàm ut sustinere eam possit, onerauerit, & in primis ea habenda cura est, ut is omnino fiat nobis familiariter amicus, nec officium in docendo spectet, sed affectum, ita nunquam erimus in turba. Nec sanè quisquam literis saltem leuiter imbutus, eum, in quo studium, ingeniumq; perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fouebit. Sed, ut fugiendæ sint magnæ scholæ (cui ne ipse quidem rei assentior) si ad aliquem merito concurritur) non tamen hoc eo ualet, ut fugiendæ sint omnino scholæ, aliud est enim uitare eas, aliud eligere. Et si refutauimus, quæ contra dicuntur, iam explicemus quid ipsi sequamur. Ante omnia futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media republica uiuendum est, assuescat iam à tenero non reformidare homines, neque illa solitaria, & uelut umbratili uita pallescere, excitanda mens, & attollenda semper est, quæ in huiusmodi secretis aut languescat, & quendam uelut in opaco situm ducit, aut contra tumescat inani persuasione. Necesse est enim sibi nimium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole, & omnia noua offendit, ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quæ usque ad senectutem firmissime durant religiosa quadam necessitudine imbutæ. Neque enim est sanctius sacris ijsdem, quàm studijs initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet? cum se à congressu, qui non hominibus solum, sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? Adde quod domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipientur, in schola etiam, quæ alijs, audiet multa quotidie probari, multa corrigi, proderit alicuius obiurgata desidia, proderit laudata

industria, excitabitur laude æmulatio, turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse maiores, accendunt omnia hæc animos, & licet ipsa uitium sit ambitio, frequenter tamen causa uirtutum est. Non inutilem scio seruatum esse à præceptoribus meis morem, qui, cum pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi secundum uires ingenij dabant, & ita superiore loco quisq; declamabat, ut præcedere profectu uidebatur. Huius rei iudicia præbebantur, ea nobis ingens palmæ contentio, ducere uero classem multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat, tricesimus dies reddebat uicto certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, & dolor uictum ad depellendam ignominiam concitabat, id nobis acriores ad studia discendi faces subdidisse, quàm exhortationem docentium, pædagogorum custodiam, uota parentum, quantum animi mei coniectura colligere possum, contenderim. Sed sicut firmiores in literis profectus, alit æmulatio, ita incipientibus, atq; adhuc teneris condiscipulorum, quàm præceptorum iucundior, hoc ipso quod facilior, imitatio est. Vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendæ, quam summam putant, eloquentiæ audebunt, proxima amplectuntur magis, ut uites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos in cacumina euadunt. Quod adeo uerum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia præferet, hoc opus sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia non statim onerare infirmitatem discentium, sed temperare uires suas, & ad intellectum audientis descendere. Nam ut uascula oris angusti superfusam humoris copiã respuunt, sensim autẽ influentibus, uel etiã instillatis cõplentur, sic animi puerorũ quãtũ excipere possint, uidendũ est. Nam maiora intellectu, uelut parũ apertos ad percipiendũ animos, non subibunt. Vtile igitur est habere quos imitari primum, mox uincere uelis, ita paulatim & superiorum spes erit. His adijcio, præceptores ipsos, non idem mentis, ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum præsentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo, hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodam modo ad naturam eorũ, de quibus loquimur, necesse est. Is porrò, quo generosior, celsiorq; est, hoc maioribus uelut organis cõmouetur, ideoq; & laude crescit, & impetu augetur, & aliqd magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio uim dicẽdi tantis comparatam laboribus ad unum auditorẽ demittere, pudet supra modum sermones attollere. Et sanè quis concipiat mente uel declamantis habitum, uel orantis uocem, incessum, pronuntiationem, illum deniq; animi, & corporis motum,

sudorem, ut alia prætercam, & fatigationem, audiente uno, non ne quidam pati furori simile uideatur? Non esset in rebus humanis eloquẽtia, si tantum cum singulis loqueremur.

Qua ratione ingenia puerorum dignoscantur. Cap. IIII.

TRADITO sibi puero, docendi peritus ingenium eius in primis, naturam'q; prospiciet. Ingenij signum in paruis præcipuum, memoria est. Eius duplex uirtus, facile percipere, & fideliter continere, proximum imitatio, nam id quoq; est docilis naturæ, sic tamen ut ea, quæ discat, effingat. Nam habitum forte, & incessum, & siqd in peius notabile est, non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoq; in primis erit ille uere ingeniosus, alioquin non peius duxerim tardi esse ingenij, quàm mali, probus autem ab illo segni, & iacente plurimũ aberit. Hic meus quæ tradentur non difficulter accipiet, quædam etiam interrogabit, sequetur tamen magis, quàm præcurret. Illud ingeniorum uelut præcox genus, non temere unquam peruenit ad frugem, ij sunt, qui parua facile faciunt, & audacia prouecti quicquid possunt, statim ostendunt, possunt autem id demum, quod in proximo est, uerba cõtinuant, hæc uultu interrito, nulla tardati uerecundia proferunt, non multũ præstant, sed cito, non subest uera uis, nec penitus immissis radicibus innititur, ut quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt, & imitatæ spicas herbulæ inanibus aristis ante messem flauescunt, placent hæc annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit. Hæc cum animaduerterit, perspiciat deinceps quonam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi, quidam imperia indignantur, quosdam continet metus, quosdam debilitat, alios continuatio extundit, in alijs plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, qui uictus fleat, hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit, in hoc desidiam nunquam uerebor. Danda est tamen omnibus aliqua remissio, non solum, quia nulla res est, quæ perferre possit continuum laborem, atq; ea quoq;, quæ sensu, & anima carent, ut seruare uim suam possint, uelut quiete alterna retenduntur, sed quod studium discendi uoluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaq; & uirium plus afferunt ad discendum renouati, ac recentes, & acriorem animum, qui ferè necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris, est & hoc signũ alacritatis, neq; illum tristem, semperq; demissum sperare possim erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoq; maxime naturali ætatibus

illis impetu, iaceat, modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant, negatæ, aut otij consuetudinem, nimiæ. Sunt etiam nõ nulli acuendis puerorum ingenijs non inutiles lusus, cum positis inuicem, cuiuscunq; generis quæstiunculis æmulantur. Mores quoq; se inter ludendum simplicius detegunt, modo nulla uideatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum, prauum'q; sit discat, tum uel maxime formanda, cum simulandi nescia est, & præcipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quàm corrigas, quæ in prauum induruerunt. Protinus ergo, nequid cupide, nequid improbe, nequid impotenter faciat, monendus est puer. Habendumq; in animo semper illud uirgilianum.

,, - Adeo in teneris consuescere multum est.

Cædi uero discipulos, quanquam illud receptum sit, & Chrysippus non improbet, minime uelim, primum quia deforme, ac seruile est, & certe quod conuenit, si ætatem mutes, iniuria, deinde quod si cui est mens tam illiberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæq; mancipia, durabitur. Postremo quod ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus studiorum exactor astiterit. Nunc ferè negligentia pædagogorum, sic emendari uidentur, ut pueri, non facere, quæ recta sunt cogantur, sed cum non fecerint, puniantur. Denique cum paruulum uerberibus coegeris, quid iuueni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & maiora discenda sunt? Adde quod multa uapulantibus dictu deformia, & mox uerecundiæ futura, sæpe dolore, uel metu accidunt, q pudor refringit animum, & abijcit, atq; ipsius lucis fugam, & tædium dictat. Iam si minor in eligendis custodum, & præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quæ probra nefandi homines isto cædendi iure abutantur, quam det alijs quoq; nõnunquam occasionem hic miserorum metus, non morabor in parte hac, nimium est, quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ætatem infirmam, & iniuriæ obnoxiam nemini debet nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus, qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaq; ætate inchoanda, dicere ingrediar.

De grammatica. Cap. V.

PRIMVS in eo, qui legendi, scribendiq; adeptus erit facultatẽ, grammaticis est locus, nec refert de græco, an de latino loquar, quanquam græcum esse priorem placet. utriq; eadem uia est. Hæc igitur professio cum breuissime in duas partes diuidatur, recte loquendi scientiam, & poetarum enarrationem, plus habet in recessu, quàm fronte

promittit. Nam & ſcribendi ratio coniuncta cum loquendo eſt, & enarrationem præcedit emendata lectio. & miſtum his omnibus iudicium eſt. Quo quidam ita ſunt ſeuere uſi ueteres grammatici, ut nõ uerſus modo cenſoria quadam uirgula notare, & libros, qui falſò uiderentur inſcripti, tanquam ſubditítios ſummouere familia permiſerint ſibi, ſed authores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legiſſe ſatis eſt, excutiendum omne ſcriptorum genus, non propter hiſtorias modo, ſed uerba, quæ frequenter ius ab authoribus ſumunt. Tum nec citra muſicen grammatice poteſt eſſe perfecta, cum ei de metris, rhythmisq; dicendum ſit. Nec ſi rationem ſyderum ignoret, poetas intelligat, qui, ut alia omittam, toties ortu, occaſúq; ſignorũ in declarandis temporibus utantur. Nec ignara philoſophiæ, cum propter plurimos, in omnibus ferè carminibus locos ex intima quæſtionum naturalium ſubtilitate repetitos, tum uel propter Empedoclem in græcis, Varronem, ac Lucretium in latinis, qui præcepta ſapientiæ uerſibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri eſt opus, ut de unaquaq; earum, quas demonſtrauimus, rerum dicat proprie, & copioſe. Quo minus ſunt ferendi, qui hanc artem, ut tenuem, ac ieiunam cauillantur, quæ niſi oratori futuro fundamenta fideliter iecerit, quicquid ſuperſtruxeris corruet, neceſſaria pueris, iucunda ſenibus, dulcis ſecretorum comes, & quæ uel ſola omni ſtudiorum genere plus habeat operis, quàm oſtentationis.

De literis. Cap. VI.

NE quis igitur, tanquam parua faſtidiat grammatices elementa, non quia magnæ ſit operæ conſonantes à uocalibus diſcernere, ipſasq; eas in ſemiuocalium numerum, mutarum'q; partiri, ſed quia interiora uelut ſacri huius adeuntibus, apparebit multa rerum ſubtilitas, quæ non modo acuere ingenia puerilia, ſed exercere altiſſimam, quoq; eruditionem, ac ſcientiam poſſit. An cuiuslibet auris eſt exigere literarum ſonos? non hercle magis, quàm neruorum. At grammatici ſaltem omnes in hanc deſcendent rerum tenuitatem, deſint'ne aliquæ nobis neceſſariæ literæ, non cum græca ſcribimus, tum enim ab iiſdem duas mutuamur, ſed proprie in latinis, ut in his, ſeruus, & uulgus æolicum digammon deſyderatur, & medius eſt quidam V & I literæ ſonus. Non enim ſic optimum dicimus, ut opimum, & here, neq; E plane neq; I auditur. An rurſus aliæ redũdent, præter illam aſpirationis, quæ ſi neceſſaria eſt, etiã cõtrariã ſibi poſcat, & K. quæ et ipſa quorũdã nominũ nota eſt, et Q cuius ſimilis effe-

ctus,ſpecieſq;,niſi quod paulũ à noſtris obliquatur,cappa apud græ-
cos,nunc tantum in numero manet,& noſtrarum ultima.X.qua ta-
men carere potuimus,ſi non quæſiſſemus.Atque etiam in ipſis uocali-
bus grammatici eſt uidere,an aliquas pro conſonantibus uſus accepe-
rit,quia iam ſicut tam ſcribitur,& uos ut cos.Atque,ut uocales iun-
guntur,aut unam longam faciant,ut ueteres ſcripſerunt,qui gemina-
tione earum uelut apice utebantur,aut duas niſi quis putat etiam ex
tribus uocalibus ſyllabam,quod nequit fieri,ſi non aliquæ officio con
ſonantium funguntur.Quæret hoc etiam quomodo duabus demum
uocalibus in ſeipſas coeundi natura ſit, cum conſonantium nulla niſi
alterã frangat.Atqui litera .I. ſibi inſidit.coniicit enim eſt ab illo,ia
cit.Et .V. quomodo nunc ſcribitur uulgus,& ſeruus.Sciat etiã Cice
roni placuiſſe aiio,aiiamq; geminata .II. ſcribere.quod ſi eſt,etiã iun
getur ut conſonans.Quare diſcat puer quid in literis proprium,quid
commune,quæ cum quibus cognatio,nec miretur cur ex ſcamno fiat
ſcabellum,aut à pinna,quod eſt acutum ſecuris,utrinq; habens aciem,
bipennis,ne illorum ſequatur errorem,qui quia à pennis duabus hoc
eſſe nomen exiſtimant,pinnas auium dici uolunt.Neq; has modo no-
uerit mutationes,quas afferunt declinatio,ac præpoſitio,ut ſecat,ſe-
cuit.cădit,excĭdit.cædit,excīdit.calcat,exculcat,& ſic à lauando lo
tus,& inde rurſus illotus,& mille alia.Sed & quæ rectis quoq; caſi-
bus ætate tranſierunt,nam ut Valeſii,& Fuſii in Valerios,Furioſq;
uenerunt,ita arbos,labos,uapos,etiam et clamos,ac paſſes ætatis fue
runt.Et hæc ipſa ,S, litera ab his nominibus excluſa,in quibuſdam
ipſa alteri ſucceſſit,nam mertare,atq; pultare dicebant quin fordeum,
fœduſq;,pro aſpiratione,uel ſimili litera utentes,nam contra græci
aſpirare ſolent,ut pro Fundanio Cicero,teſtem,qui primam eius lite
ram dicere non poſſet,irridet.Sed .B. quoq; in locum aliarũ dedi-
mus aliquando,unde byrrhus,et bruges,& belena,necnon eadem fe
cit ex duello bellum,unde duellios quidam dicere bellios auſi.Quid
ſtlotum,ſtliteſq;?quid .D. literæ cum .T. quædã cognatio?Quare
minus mirũ ſi uetuſtis operibus urbis noſtræ,et celebribus templis le
gantur Alexanter,& Caſſantra.Quid.O.atq;.V.permutatæ inui
cem?ut Hecoba,& notrix,culchides,et pulyxena ſcriberentur,ac,ne
in græcis id tantum notetur,dederont,ac probaueront,ſic ὀδυατὸς
quẽ ὐδυαρία fecerunt Aeoles,ad Vlyſſem deductus eſt.Quid non
E.quoq; .I.loco fuit?ut menerua,et leber,& magester,& deioue ui
ctore non deioui uictori.Sed mihi locum ſignare ſatis eſt.non enim
doceo,ſed admoneo docturos.Inde in ſyllabas cura tranſibit,de

quibus

quibus in orthographia pauca annotabo. Tum uidebit ad quem hoc pertinet, quot, & quæ partes orationis, quanquam de numero parum conuenit.

De partibus orationis. Cap. VII.

VETERES enim, quorum fuerunt Aristoteles, atque Theodectes, uerba modo, & nomina, & conuinctiones tradiderunt, uidelicet quod in uerbis uim sermonis, in nominibus materiam, quia alterũ est, qđ loquimur, alterũ, de quo loquimur, in conuinctionibus autem eorũ complexũ esse iudicauerunt, quas coniũctiones à plerisq; dici scio, sed hæc uidetur ex syndesmo magis propria translatio. Paulatim à philosophus, ac maxime stoicis auctus est numerus, ac primũ cõuinctiõibus articuli adiecti, post præpositiones, nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mistum uerbo participiũ, ipsis uerbis aduerbia. Noster sermo articulos non desyderat, ideo'q; in alias partes orationis spargũtur. Sed accedit superioribus interiectio, aliĳ tamen ex idoneis authoribus octo duntaxat partes secuti sunt, ut Aristarchus, & ætate nostra Palæmon, qui uocabulum, siue appellationem nomini subiecerunt tanquam species eius. At ĳ, qui aliud nomen, aliud uocabulum faciunt, nouem. nihilo minus fuerunt, qui ipsum adhuc uocabulum ab appellatione diducerent, ut esset uocabulum corpus uisu, tactuq; manifestum domus, lectus, appellatio, cui uel alterum deest, uel utrunque, uentus, cœlum, deus, uirtus. Adĳciebant & asseuerationem, ut heu, & tractationem, ut fasceatim, quæ mihi non aprobantur. Vocabulum, an appellatio dicenda sit, προσηγορία, & subĳcienda nomini, nec'ne, quia parui refert, liberum opinaturis relinquo.

Declinare in primis nomina, & uerba scire oportere pueros. Cap VIII.

NOMINA declinare, & uerba in primis pueri sciant, neque enim aliter peruenire ad intellectum sequentium possunt, quod etiam admonere superuacuum fuerat, nisi ambitiosa festinatione plerique à posterioribus inciperent. & dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt, compendio morantur. Atqui siquis & didicerit satis, & quod non minus deesse interim solet, & uoluerit docere, quæ didicit, non erit contentus tradere in nominibus tria genera, & ea, quæ sunt duobus, omnibus'ue cõmunia. Nec statim diligentem putabo, qui promiscua, quæ epicœna dicuntur, ostenderit, in quibus sexus uterq; per alterum apparet, aut quæ fœminina positione mares, aut neutrali fœ

minas significant, qualia sunt murena, & Gliceriū. Scrutabitur mille præceptor acer, atq; subtilis origines nominum, quæ ex habitu corporis, ut Rufos, Longosq; fecerunt. Vbi erit aliud secretius Syllæ, Burri, Galbæ, Plauti, Pansæ, Scauri, taliaq;. & ex casu nascentium, hinc Agrippa, et Opiter, et Cordus, et Posthumus erunt, et ijs, quæ post natos eueniunt, unde Vopiscus. Iā Cotta, Scipiones, Lenates, Serani sunt. & ex uarijs causis, gentes quoque, ac loca, & alia multa reperias inter nominum causas. In seruis iam intercidit illud genus, quod ducebatur à domino, unde marcipores, publipores. Quærat etiam sit'ne apud græcos uis quædam sexti casus, et apud nos quoq; septimi. nam cum dico, hasta percussi, non utor ablatiui natura, nec si idem græce dicam, datiui, τῷ δορί.

De uerbis. Cap. IX.

SED in uerbis quoque quis est adeo imperitus, ut ignoret genera, & qualitates, & personas, & numeros? Literarij penè ista sunt ludi, & triuialis scientiæ. Iam quosdam illa turbabunt, quæ declinationibus non tenentur. Nam & quædam, participia, an uerbi appellationes sint, dubitari potest, quia aliud alio loco ualet, ut lectus, et sapiens, quædam appellationibus similia, ut fraudator, nutritor. Iam, itur in antiquam syluam, non'ne proprie cuiusdam rationis est? Nam quod initium eius inuenias? cui simile fletur accipimus aliter, ut

» Panditur interea domus omnipotentis olympi, aliter, ut
» -Totis
» Vsq; adeo turbatur agris.-

Est etiam quidam tertius modus, ut urbs habitatur, unde & campus curritur, & mare nauigatur. Pransus quoq;, atq; potus diuersum ualent, quàm indicant. Quid quod multa uerba non totum declinationis ordinem ferunt? Quædam etiā mutantur? ut fero in præterito. Quædam tertiæ demum personæ figuræ dicuntur, ut licet, piget. Quædam simile quiddam patiuntur uocabulis in aduerbium transeuntibus. Nam ut noctu, & diu, ita & dictu, & factu. Sūt enim hæc quoq; uerba participialia quidem, non tamen qualia dicto, factoq;.

De uirtutibus, & uitijs orationis. Cap. X.

IAM cum omnis oratio tres habeat uirtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit, quia dicere apte, quod est præcipuum, pleriq; ornatui subijciunt, totidem uitia, quæ sunt supradictis contraria, emendate loquendi regulam, quæ grammatices prior est pars examinet.

Hæc exigitur uerbis, aut ſingulis, aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi uolo, nam duplex eorũ intellectus eſt, alter qui omnia, per quæ ſermo nectitur, ſignificat, ut apud Horatium.

" Verbáq; prouiſam rem non inuita ſequentur, alter, in quo eſt una pars orationis, lego, ſcribo, quam uitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt uoces, dictiones, locutiones. Singula ſunt aut noſtra, aut peregrina, aut ſimplicia, aut compoſita, aut propria, aut translata, aut uſitata, aut ficta. Vni uerbo uitium ſæpius, quàm uirtus ineſt, Licet enim dicamus aliquid proprium, ſpecioſum, ſublime, nihil tamẽ horum, niſi in complexu loquendi, ſerieq́; contingit. Laudamus enim uerba rebus bene accommodata. Sola eſt, quæ notari poſſit, uelut uocalitas, quæ εὐφωνία dicitur, cuius in eo delectus eſt, ut inter duo, quæ idem ſignificant, ac tantundem ualent, quod melius ſonet, malis. Prima barbariſmi, ac ſolœciſmi fœditas abſit. Sed quia interim excuſantur hæc uitia, aut conſuetudine, aut authoritate, aut uetuſtate, aut deniq; uicinitate uirtutum. nam ſæpe à figuris ea ſeparare difficile eſt, nequem tam lubrica obſeruatio fallat, acriter ſe in illud tenue diſcrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim uitium, quod fit ſingulis uerbis, ſit barbariſmus. Occurrat mihi forſan aliquis, quid hic promiſſo tanti operis dignum? aut quis hoc neſcit? alios barbariſmos ſcribendo fieri, alios loquendo, quia quod male ſcribitur, male etiam dici neceſſe eſt, qui uitioſe dixerit, non utiq; & ſcripto peccat. Illud prius additione, detractione, immutatione, tranſmutatione. hoc ſecundum, diuiſione, complexione, aſpiratione, ſono, contineri, ſed, ut parua ſint, hæc pueri docentur adhuc, & grammaticos officij ſui commonemus. Ex quibus ſiquis erit planè impolitus, & ueſtibulum modo artis huius ingreſſus inter hæc, quæ profitentiũ commentariolis uulgata ſunt, conſiſtet, doctiores multa adijcient, uel hoc primum, quod barbariſmum pluribus modis accipimus, unum in gente quale ſit, ſiquis afrum, uel hiſpanum latinæ orationi nomen inſerat, ut ferrũ, quo rotæ uinciuntur, dici ſolet cantus, quanq̃ eo tanq̃ recepto utitur Perſius, ſicut Catullus ploxenum circa Padum inuenit, & in oratione Labieni, ſiue illa Cornelij Galli eſt in Pollionem caſnar aſſectator è Gallia ductum eſt. Nã maſtrugam, quod ſardũ eſt, illudens Cicero ex induſtria dixit. Alterũ genus barbariſmi accipimus, quod fit animi natura, ut is, à quo inſolenter, quid aut minaciter, aut crudeliter dictum ſit, barbare locutus exiſtimatur. Tertium eſt illud uitium barbariſmi, cuius exẽpla uulgo ſunt plurima. Sibi etiam quiſq; fingere

poteſt, ut uerbo, cui libebit, adijciat literã, ſyllabam'ue, uel detrahat,
aut aliam pro alia, aut eãdem alio, quàm rectum eſt, loco ponat. Sed
quidam ferè in iactationem eruditionis ſumere illa ex poetis ſolent,
& authores, quos prælegunt, criminantur. Scire autem debet puer,
hæc apud ſcriptores carminum, aut uenia digna, aut etiam laude du-
ci, potius'q; illa docendi erunt minus uulgata. Nam duos in uno nomi-
ne faciebat barbariſmos Tinca placentinus, ſi reprehendenti Horten-
ſio credimus, preculam pro pergula dicens, & immutatione, cum C
pro G uteretur, & tranſmutatione, cum R præponeret anteceden
ti, at in eadem uitij geminatione, et Metieo Suffecieo dicens Ennius poe-
tico iure defenditur. Sed in proſa quoq; eſt quædam iam recepta im-
mutatio. Nam Cicero canopitarum exercitum dicit, ipſi canobon uo-
cant, & thraſumenum pro thraſomeno multi authores etiam ſi eſt in
eo tranſmutatio, uendicauerunt. Similiter alia, nam ſiue eſt falſum
aſſentior, Siſenna dixit aſſentio, multiq; & hunc, & analogiam ſecu
ti, ſiue illud uerum eſt, hæc quoque pars conſenſu defenditur. At ille
pexus, pinguis'q; doctor aut illic detractionem, aut hic adiectionem
putabit. Quid? quod quædam quæ ſingula proculdubio uitioſa ſunt,
iuncta ſine reprehenſione dicuntur. Nam dua, & tre, & pondo, di-
uerſorum generum ſunt barbariſmi. at duapondo, & trepondo uſq;
ad noſtram ætatem ab omnibus dictum eſt, & recte dici Meſala con-
firmat. Abſurdum forſan uideatur dicere barbariſmum, quod eſt
unius uerbi uitium, fieri per numeros, aut genera, ſicut ſolœciſmum.
ſcala tamen, & ſcopa, contraq; hordea, & mulſa, licet literarum mu
tationem, detractionem, adiectionem non habeant, non alio uitioſa
ſunt, quàm quod pluralia ſingulariter, & ſingularia pluraliter effe
runtur, & gladia qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoque
notare contentus ſum, ne arti, culpa quorundam peruicacium, perple
xe uidear & ipſe quæſtionem addidiſſe. Plus exigunt ſubtilitatis
quæ accidunt in dicendo uitia, quia exempla eorum tradi ſcripto non
poſſunt, niſi cum in uerſus inciderunt, ut diuiſio διαίρεσις europai,
& ei contrarium uitium, quod συναίρεσιν καὶ συναλοιφὴν græci uo-
cant, nos complexionem dicimus, qualis eſt apud P. Varronem.

» Cum te flagranti deiectum fulmine Phæton.

Nam ſi eſſet proſa oratio, eaſdem literas enuntiare ueris ſyllabis lice-
bat. Præterea quæ fiunt ſpatio, ſiue cũ ſyllaba correpta producitur, ut

» Ītaliam fato profugus- ſeu longa corripitur, ut

» Vnĭus ob noxam, & furias- extra carmen non depre-
hendas, ſed nec in carmine uitia ducenda ſunt. Illa uero non

niſi aure

nisi aure exiguntur, quæ fiunt per sonos, quanquam per aspiratione͂, siue adijcatur uitiose, siue detrahitur, apud nos potest quæri an in scripto sit uitium, si H litera est, non nota, cuius quide͂ ratio mutata cum temporibus est sæpius, parcissime ea ueteres usi etiam in uocalibus, cu͂ œdos, ircosq; dicebant. Diu deinde reseruatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in Graccis, & triumpis. Erupit breui tempore nimius usus, ut choronæ, chenturiones, præchones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant. Qua de re Catulli nobile epigramma est. inde durat ad nos usq;, uehementer, & comprehendere, & mihi, nam mehe quoq; pro me apud antiquos, tragœdiarum præcipue scriptores in ueteribus libris inuenimus. Adhuc difficilior obseruatio est per tenores, quos q̄de͂ ab antiquis dictos tonores comperi, ut uidelicet declinato à græcis uerbo, qui τόνους dicunt, uel accentus, quas græci προσῳδίας uocant, cum acuta, & grauis alia pro alia ponitur, ut in hoc Cámillus, si acuitur prima, aut grauis pro flexa, ut Céthegus, & hic prima acuta. Nam si media mutatur, aut flexa pro graui, aut grauis pro apice circunducta sequetur, quam ex duabus syllabis in unam cogentes, et deinde flectentes dupliciter peccant. Sed id sæpius in græcis nominibus accidit, ut A'treus, quem nobis iuuenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessário secunda grauis esset. Item Térei Néreiq;. Hæc de accentibus tradita. Cæterum iam scio quosdam eruditos, nonnullos etiam gra͂maticos sic docere, ac loqui, ut propter quædam uocum discrimina uerbu͂ interim acuto sono finiant, ut in illis.

" -quæ circum littora, circúm
" piscosos scopulos.-

ne si grauem posuerint secundam, circus dici uideatur, non circuitus. Item quántum quále interrogantes, graui comparantes, acuto tenore concludunt, quod tamen in aduerbijs ferè solis, ac pronominibus uendicant, in cæteris ueterem legem sequuntur. Mihi uidetur conditionem mutare, quod his locis uerba coniungimus, nam cum dico circum litora, tanquam unum enuntio dissimulata distinctione, itaque tanquam in una uoce una est acuta, quod idem accidit in illo.

" -Troiæ qui primus ab óris.

Euenit, ut metri quoque conditio mutet accentum, ut

" -Pecudes, pictæq; uolúcres.

Nam uolúcres media acuta legam, quia, & si natura breuis, tamen positione longa est, ne faciat iambum, quem non recipit uersus herous. separata uero hæc à præcepto nostro non recedent, aut si consuetudo uicerit, uetus lex sermonis abolebitur, cuius difficilior apud græcos obseruatio est, quia plura

illis loquendi genera, quas διαλέκτους uocant, & q̄d aliâs uitioſum, interim aliâs rectum eſt, apud nos uero breuiſſima ratio. Nam quod in omni uoce acuta intra numerum trium ſyllabarum continetur, ſiue eæ ſint in uerbo ſolæ, ſiue ultimæ, & in his, aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porrò, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit, eodem loco breuis utiq; grauem habebit ſonum, ideóq; poſitam ante ſe, id eſt ab ultima tertiam acuet. Eſt autem in omni uoce utique acuta, ſed nunquam plus una, nec ultima unquá, ideóq; in diſyllabis prior. Præterea nunquam eadem flexa, & acuta, quia eadem flexa, ex acuta. itaq; neutra claudet uocem latinam. Ea uero, quæ ſunt ſyllabæ unius, erunt acuta, aut flexa, ne ſit aliqua uox ſine acuta. Et illa per ſonos accidunt, quæ demonſtrari ſcripto non poſſunt, uitia oris, et linguæ ἰωτακισμοὺς, & λαβδακισμοὺς, & ἰχνοθέτας, & πλατειασμοὺς feliciores fingendis nominibus græci uocant, ſicut χθλοσομίαν, cũ uox quaſi in receſſu oris auditur. Sunt etiam proprij quidam & innumerabiles ſoni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, de quibus ſupra diximus uitijs, erit illa, quæ uocatur ὀρθοέπεια, id eſt emendata cũ ſuauitate uocum explanatio. Nam ſic accipi poteſt recta. Cætera uitia omnia ex pluribus uocibus ſunt, quorũ eſt ſolœciſmus, quanquam circa hoc quoq; diſputatum eſt. nam etiam qui contextu, uel complexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione uerbi corrigi poſſit, in uerbo eſſe uitium, non in ſermone contendunt, cum ſiue amaræ corticis, ſeu medio cortice per genus facit ſolœciſmum, quorum neutrum quidem reprehendo, cum ſit utriuſq; Virgilius author. Sed fingamus utrũlibet non recte dictũ mutatio uocis alterius, in qua uitium erat rectam loquendi rationem ſic reddit, aut amari corticis fiat, uel media cortice, quod manifeſte calumniæ eſt. neutrum enim uitioſum ſeparatum eſt, ſed compoſitione peccatur, quæ iam ſermonis eſt. Illud eruditius quæritur, an ſingulis quoq; uerbis poſſit fieri ſolœciſmus, uti ſi unum quis ad ſe uocans dicat, uenite, aut ſi plures à ſe dimittens ita loquatur, abi, aut diſcede. Nec non cum reſponſum ab interrogante diſſentit, ut ſi dicenti quem uideo, ita occurras, ego. In geſtu etiã nonnulli putant illud idem uitium ineſſe, cum aliud uoce, aliud nutu, uel manu demonſtratur. Huic opinioni neque omnino accedo, neque planè diſſentio. nam id fateor poſſe accidere uoce una, non tamen aliter, quàm ſi ſit aliquid, quod uim alterius uocis obtineat, ad quod uox illa referatur, ut ſolœciſmus ex complexu fiat eorum, quibus res ſignificantur, & uoluntas oſtenditur. Atque ut omnem effu-

giam cauillationem, sit aliquando in uno uerbo, nunquam in solo uerbo. Per quot autem, & quas accidat species, non satis conuenit, qui planissime, quadripartitam uolunt esse rationem, nec aliam, quàm barbarismi, ut fiat adiectione, ut ueni de Susis in Alexandriam, detractione, ambulo uiam, Aegypto uenio, nec hoc fecit, transmutatione, qua ordo turbatur, quoque ego enim hoc uolui, autem non habui, ex quo genere an sit igitur in initio sermonis positum, dubitari potest, quia maximos authores in diuersa fuisse opinione uideo, cum apud alios sit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Hæc tria genera quidam deducunt à soloecismo, & adiectionis uitium, πλεονασμὸν, detractionis ἔλλειψιν, inuersionis ἀναστροφὴν uocant, quæ si in speciem soloecismi cadant, ὑπερβατὸν quoque appellari eodem modo posse. Immutatio sine controuersia est, cum aliud pro alio ponitur, id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in uerbo, quia plurima huic accidunt, ideóq; in eo fiunt soloecismi per genera, tempora, personas, modos, siue cui status eos dici, seu qualitates placet, uel sex, uel, ut alij dicunt, octo. nam totidem uitiorum erunt formæ, in quot species eorum quodq; de quibus supra dictum est, diuiseris. Præterea numeros, in quibus nos singularem, ac pluralem habemus, græci, & δυικὸν quanquam fuerunt, qui nobis quoque adijcerent dualem scripsere legere, quod deuitandæ asperitatis gratia mollitum est, ut apud ueteres, pro male mereris male merere, ideóq; quod uocant duale in illo solo genere consistit, cum apud græcos, & in uerbi tota ferè ratione, & in nominibus deprehendatur. Et sic quoque rarissimus eius sit usus, apud nostrorum uero neminem hæc obseruatio reperiatur, quin è contrario,

" Deuenere locos- &

" Conticuere omnes,- &

" Consedere duces- aperte nos doceant nil horum ad duos pertinere. Dixere quoque, quanquam id Antonius Rufus ex diuerso ponit exemplum, de pluribus patronis præco pronunciet. Quid? non Liuius circa initia statim primi libri, tenuere inquit arcem Sa-

" bini, et mox, in aduersum Romani subiere. Sed quem potius ego, quàm M. Tullium sequar? qui in oratore non reprehendo inquit scripsere,

" scripserunt etiã uerius sentio. Similiter ne in uocabulis, & nominibus

" fit soloecismus genere, numero. proprie autem casibus, quicquid eorũ alteri succedet, huic parti subiungantur, licet per comparationes, &

superlationes, itemq; in quibus patrium pro possessiuo dicitur, uel contra. Nam uitium, quod fit per quantitatem, ut magnum peculiolum, erunt qui solœcismum putent, quia pro nomine integro positum sit diminutum. At ego dubito, an id improprium potius appellem, significatione enim deerat. Solœcismi porrò uitium non est in sensu, sed in complexu. In participio per genus, & casum, ut in uocabulo, per tempora, ut in uerbo, per numerum, ut in utroq; peccatur. Pronomen quoq; genus, numerũ, casus habet, quæ omnia recipiunt huiusmodi errorem. Fiunt solœcismi, & quidem plurimi, per partes orationis, sed id tradere satis non est, ne ita demum uitium credat esse puer, si pro alia ponatur alia, ut uerbum ubi nomen esse debuerit, uel aduerbium, ubi pronomen, & similia. Nam sunt quædã cognata, ut dicunt, idest eiusdem generis, in quibus qui alia specie, quam oportet, utetur, non minus, quàm ipso genere permutato deliquerit nam & an, & aut coniunctiones sunt, male tamen interroges, hic aut ille sit, & ne, ac non aduerbia, qui tamen dicat pro illo ne feceris, non feceris, in idem incidat uitium, quia alterum negandi est, alterum uetandi. hoc amplius. intro, & intus loci aduerbia, eo tamen intus, & intro sum solœcismi sunt, eadem in diuersitate pronominũ, interiectionum, præpositionum accident. Est etiam solœcismus in oratione, comprehensionis unius sequentium, ac priorum inter se inconueniens positio. Quædam tamen & faciem solœcismi habent, & dici uitiosa non possunt, ut tragœdia thyestes, & ludi floralia, ac megalesia, quanquã hæc sequenti tempore interciderunt, nunq̃ aliter à ueteribus dicta. Schemata igitur nominabuntur frequentiora qdem apud poetas, sed oratoribus quoq; permissa. Verum schema ferè habebit aliquam rationem, ut docebimus eo, quem paulo ante promisimus, loco. Sed hic quoq; quod schema uocatur, si ab aliquo per imprudentiam factum erit, solœcismi uitio nõ carebit. In eadem specie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina fœminina, quibus mares utuntur, & neutralia, quibus fœminæ. Hactenus de solœcismo. neque enim artem grammaticam componere aggressi sumus, sed cum in ordinem incurreret, inhonoratam transire noluimus. Hoc amplius, ut institutum ordinẽ sequar, uerba aut latina, aut peregrina sunt, peregrina porrò ex omnibus propè dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiã multa uenerunt. Taceo de Thuscis, et Sabinis, et Prænestinis quoq;, nam ut eorũ sermone utentẽ Vectium Lucilius insectatur, quẽadmodũ Pollio deprehendit in Liuio patauinitatem, licet omnia italica pro romanis habeã, plurima gallicæ ualuerunt, ut rheda, & petoritum quoq;, quorum altero Cicero

tamen,

tamen, altero Horatius utitur, & mappam quoq; usitatum circo nomen, Poeni sibi uindicant, & gurdos, quos pro stolidis accipit uulgus, ex Hispania duxisse originem audiui. Sed haec diuisio mea, ad graecũ sermonem praecipue pertinet, nam & maxima ex parte Romanus inde conuersus est, & confessis quoq; graecis utimur uerbis, ubi nostra desunt, sicut illi à nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa quaestio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra conueniat. At si reperias grammaticum ueterum amatorem, neget quicquã ex latina ratione mutandum, quia cum sit apud nos casus ablatiuus, quem illi non habent, parum conueniat, uno casu nostro, quinq; graecis uti, quin etiam laudet uirtutem eorum, qui potentiorem facere linguam latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur. Inde castōrem media syllaba producta pronuntiarunt, quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem, quas castor literas exit, & ut Palaemo, ac Thelamo, & Plato (nam sic eum Cicero quoq; appellat) dicerentur, retinuerunt, quia latinum, quod O & N literis finiretur, non reperiebant. Nec in A quidem, atq; S literas exire temere masculina graeca nomina recto casu patiebantur. Ideoq;, & apud Coelium legimus Pelia Cincinnatus, & apud Messalam benefecit Euthia, & apud Ciceronem Hermagora. Ne miremur quod ab antiquorum plerisq; Aenea, & Anchisa sit dictus. Nam si ut Moecenas, suffenas, asprenas dicerentur genitiuo casu non AE litera sed tis syllaba terminarentur. Inde olympo, & tyránno acutam mediam syllabam dederunt, quia duabus longis sequentibus primam breuem acui noster sermo non patitur. Sic genitiuus Achilli, & Vlyssi fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt graecis nominibus graecas declinationes potius dare, quod tamẽ ipsum non semper fieri potest. Mihi autem placet latinam rationem sequi, quousq; patitur decor. Neq; enim tam Calypsonem dixerim, ut Iunonem, quanquam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione declinandi. Sed authoritatem consuetudo superauit. In caeteris, quae poterunt utroq; modo non indecenter efferri, qui graecam figuram sequi mallet, non latine quidem, sed citra reprehensionem loquetur. Simplices uoces prima positione, id est natura sua constant, compositae, aut praepositionibus subiunguntur, ut inocens, dum ne pugnantibus inter se duabus, quale est imperterritus, alioquin possunt aliquando continuari duae, ut incompositus, reconditus, & quo Cicero utitur subabsurdum, aut è duobus quasi corporibus coalescunt, ut maleficus. Nam ex tribus nostrae utiq; linguae non concesserim, quamuis capsis Cicero dicat compositum esse ex

cape, & si uis, & inueniantur, qui lupercalia æque tres partes orationis esse contendant, quasi luere per caprum, nam solitaurilia iam persuasum est esse ex sue, oue, & tauro. Et sanè ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoq; est. Sed hæc non tam ex tribus, quàm ex particulis trium coeunt. Cæterum etiam ex præpositione, & duobus uocabulis dure uidetur struxisse Pacuuius.

„ Nerei repandrostrum incuruiceruicum pecus.

Iunguntur autē, aut ex duobus latinis itegris, ut superfui, et subterfugi, q̄q̄ ex integris an cōposita sint, quæritur, aut ex integro, & corrupto, ut maleuolus, aut ex corrupto, & integro, ut noctiuagus, aut duobus corruptis, ut pedisequus, aut ex nostro, et peregrino, ut biclinīu, cōtra ut epitogium, & anticato, aut ex duobus peregrinis, ut epirhedīu. Nam cum sit præpositio ἐπὶ græca, rheda gallicū, nec græcus tamē, nec gallus utitur composito, romani suū ex utroq; alieno fecerunt. Frequenter autem præpositiones quoq; copulatio ista corrumpit, inde abstulit, aufugit, amisit, cum præpositio sit ab sola, & coit, cum sit præpositio, con. sic ignaui, & e rc p & similia, sed res tota magis græcos decet, nobis minus succedit, nec id fieri natura puto, sed alienis fauemus, ideoq; cum κυρταύχενα mirati sumus, incuruiceruicum uix à risu defendimus. Propria sunt uerba, cum id significant, in quod primo denominata sunt, translata cum alium natura intellectum, alium loco præbent. Vsitatis tutius utimur. Noua non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta sunt, modicam laudem afferunt oratori, repudiata etiam in iocos exeunt. Audendum tamen, nanq; ut Cicero, ait etiam, quæ primo dura uisa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνοματοποιΐα, quis enim ferat? siquid simile illis laudatis λίγξε βιὸς, & σίζει ἄνεμος fingere audeamus? Iam ne ballare quidem, aut hinnire fortiter diceremus, nisi iudicio uetustatis niterentur. Est etiam sua loquentibus obseruatio, sua scribētibus. Sermo constat ratione, uetustate, authoritate, cōsuetudine, rationē præstat præcipue analogia, nonnūquā, & etymologia, uetera maiestas quædam, &, ut sic dixerim religio cōmendat, authoritas ab oratoribus, uel historicis peti solet. Nam poetas metri necessitas excusat, nisi si quādo nihil impediente in utroq; modulatione pedū, alterū malunt, qualia sunt.

- Imo de stirpe recisum, &

„ - Aeriæ quò congessere palumbes, &

„ - Silice in nuda, & similia, cum summorum in eloquentia uiro

„ rum iudicīu pro ratione, & uel error honestus est magnos duces sequentibus. Consuetudo uero certissima loquēdi magistra, utendúq; pla

ne sermone, ut numo, cui publica forma est. Omnia tamen hæc exigũt acre iudiciũ. Analogia, præcipue quam proxime ex græco transferentes in latinũ proportionẽ uocauerunt. Eius hæc uis est, ut id, quod dubium est, ad aliqd simile, de quo non quæritur, referat, ut incerta certis probet. Quod efficitur duplici uia, cõparatione similium in extremis maxime syllabis, propter quod ea, quæ sunt è singulis, negãtur debere rationẽ, & diminutione. Cõparatio in nominibus aut genus deprehendit, aut declinationẽ. Genus ut si quæratur funis masculinũ sit, an fœmininũ, simile illi sit panis. Declinatione, ut si ueniat in dubiũ, hac domu dicendũ sit, an hac domo, & domuum, an domorũ, similia sunt domus, anus, manus. Diminutio genus modo detegit. Et ne ab eodem exẽplo recedam, funẽ masculinũ esse funiculus ostendit. Eadem in uerbis quoq; ratio, cõparationis, ut siqs antiquos secutus feruẽre breui media syllaba dicat, deprehendatur uitiose loqui, ꝙ omnia, quæ E & O literis fatendi modo terminantur, eadẽ si infinitis E literam media syllaba acceperunt utiq; productã habent, prandeo, pendeo, spondeo, prandere, pendere, spondere. At quæ O solã habent, dummodo per eandẽ literã in infinito exeant, breuia fiunt, lego, dico, curro, legere, dicere, currere. Etiam si est apud Lucilium.

» Feruit aqua, & feruet, feruit nunc, feruet ad annum.

Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si feruit putat illi simile currit, & legit, feruo dicetur, ut curro, & lego, quod nobis inauditum est. Sed non est hæc uera cõparatio. nam feruit illi est simile seruit, quam proportionẽ sequenti dicere necesse est, feruire, ut seruire. Prima quoq; aliquando positio ex obliquis inuenitur, ut memoria repeto conuictos à me qui reprehenderant, quod hoc uerbo usus essem, pepigi. Nam id qdem dixisse summos authores cõfitebantur, rationẽ tamen negabant permittere, qa prima positio paciscor, cum haberet naturã patiẽdi, faceret tẽpore præterito pactus sum, nos præter authoritatẽ oratorum, atq; historicorum analogia quoq; hoc dictum tuebamur. Nam cum in XII. tabulis legerimus, ni ita pagunt, inueniebamus simile huic cadunt. Inde prima positio etiam si uetustate exoleuerat, apparebat pago, ut cado, unde non erat dubium, sic pepigi nos dicere, ut cecidi. Sed meminerimus non per omnia duci analogiæ posse rationem, cum sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quædam sine dubio conantur eruditi defendere, ut cum deprehensum est lepus, & lupus simili positione quantũ casibus, numeris'q; dissentiant, ita respondent non esse paria, quia lepus epicœnũ sit, lupus masculinum, quanquam Varro in eo libro, quo initia romanæ urbis enarrat, lupum fœminam dicit

Ennium, pictorẽq; Fabium, ſecutus. Illi autem ijdem cum interrogantur, cur aper apri, & pater patris faciat, illud nomen poſitum, hoc ad aliquid eſſe contendunt. Præterea quoniam utrunq; à græcis ductum eſt, ad eam rationem recurrunt, ut πατρὸς patris, κάπρου apri faciat. Illa tamen quomodo effugient? ut, nomina quamuis fœminina ſingulari nominatiuo us finita, nunquam genitiuo caſu in ris ſyllabam terminantur, faciat tamen Venus ueneris. Item cum e s literis finita ꝑ uarios exeant genitiuos, nunquam tamen eadem ris ſyllaba terminatos, Ceres cogat dici Cereris. Quid uero? quæ tota poſitionis eiuſdẽ in diuerſos flexus exeunt, cum alba faciat albanus, & albenſis, uolo uolui, et uolaui nam præterito quidem tempore uarie formari uerba prima perſona O litera terminata ipſa analogia confitetur. Siquidem facit cædo cecidi, ſpondeo ſpopondi, pingo pinxi, lego legi, pono poſui, frango fregi, laudo laudaui. Non enim cum primum fingerentur homines analogia dimiſſa cœlo formam loquendi dedit, ſed inuenta eſt poſtq̃ loquebantur, & notatum in ſermone, quid quoq; modo caderet, itaq; non ratione nititur, ſed exemplo, nec lex eſt loquendi, ſed obſeruatio, ut ipſam analogiam nulla res alia fecerit, quàm conſuetudo. Inhærent tamen quidam moleſtiſſima diligentiæ peruerſitate, ut audaciter potius dicant, quàm audacter, licet omnes oratores aliud ſequantur, & emicauit, nõ emicuit, et conire nõ coire. His ꝑmittamus et audiuiſſe, et ſciuiſſe, & tribunale, et faciliter dicere, frugalis quoq; ſit apud illos, nõ frugi, nam quo alio modo fiat frugalitas? ijdẽ centũ millia numûm & fidem deûm, oſtendant duplices quoq; ſolœciſmos eſſe, quando & caſum mutant, & numerũ. Neſciebamus enim, ac non conſuetudini, & decori ſeruiebamus, ſicut in plurimis, quæ Tullius in oratore diuine, ut omnia, exeq̃tur. Sed Auguſtus quoq; in epiſtolis ad. C. Cæſarem ſcriptis emẽdat, quod is calidũ dicere, quàm caldũ malit, non ꝗa illud non ſit latinũ, ſed ꝗa ſit odioſum, & ut ipſe græco uerbo ſignificauit περίεργον atqui hanc ꝗdam ὀρθοέπειαν ſolam putant, quam ego minime excludo. Quid enim tam neceſſariũ q̃ certa locutio? imo inhærendum ei iudicio, quoad licet, diu etiã mutantibus repugnandũ, ſed abolita, atq; abrogata retinere, inſolentiæ cuiuſdam eſt, & friuolæ in paruis iactantiæ. Multũ enim eſt literatus, qui ſine aſpiratione, & producta ſecũda ſyllaba ſalutauit, auere eſt enim, & calefacee dixerit potius, quàm quod dicimus, & conſeruauiſſe. Iis adijciat face, & dice, & ſimilia, recta eſt hæc uia, quis negat? ſed adiacet & mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quàm quod obliquis caſibus ducti, etiam primam ſibi poſitionem non inuenire, ſed mutare permit-

tunt, ut cum ebur, & robur, ita dicta, ac scripta in summis authoribus in O literam secundæ syllabæ transferunt, quia sit roboris, & eboris. Sulfur autem, & guttur V literam in genitiuo seruent, ideoq; iecur etiam, & femur controuersiam fecerunt, quod non minus est licentiosum quàm si sulfuri, & gutturi subijcerent, in genitiuo literã O mediam, quia esset eboris, & roboris, sicut Antonius Gnifo, qui robur quidem, & ebur, atq; etiam marmur fatetur esse, uerum fieri uult ex ijs robura, ebura, marmura, quod si animaduerterẽt litterarum affinitatem, scirent sic ab eo, quod est robur, roboris fieri, quomodo ab eo, quod est miles, limes, militis, limitis, iudex, uindex, iudicis, uindicis, & quæ supra iam attigi. Quid? non similes quoq; ut dicebam, positiones in longe diuersas figuras per obliquos casus exeunt? ut uirgo, Iuno, fusus, lusus, cuspis, puppis, & mille alia, cum illud etiam accidat, ut quædam pluraliter non dicantur, quædam contra singulari numero, quædam casibus careant, quædam à primis statim positionibus tota mutentur, ut Iupiter. Quod uerbis etiam accidit, ut fero tuli, cuius præteritum perfectum, & ulterius non inuenitur, nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura sint. Nam quid progenies genitiuo singulari, quid spes plurali faciet? Quomodo autem quire, & ruere, uel in præterita patiendi modo, uel in participia transibunt? Quid de alijs dicam? cum senatus senatus senatui, an senatus senati senato faciat, incertum sit. Quare mihi non inuenuste dici uidetur, aliud esse latine, aliud grammaticæ loqui. Hæc de analogia nimium. Etymologia, quæ uerborum originem inquirit, à Cicerone dicta est notatio, quia nomen eius apud Aristotelem inuenitur σύμβολον, quod est nota, nam uerbum ex uerbo ductum, idest ueriloquium ipse Cicero, qui finxit, reformidat. Sunt qui uim potius intuiti originationem uocent. Hæc habet aliquando usum necessarium, quoties interpretatione res, de qua quæritur, eget, ut cum. M. Cœlius se esse hominem frugi uult probare, non qa abstinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat) sed quia utilis multis id est fructuosus, unde sit dicta frugalitas. Ideo'q; in definitionibus assignatur etymologiæ locus, nonnunquam etiam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cum triquetram dici Siciliam, an triquedram, meridiem an medidiem oporteat, quæritur, alia'q;, quæ consuetudini seruiunt, continet autem in se multam eruditionẽ, siue illa ex græcis orta tractemus, quæ sunt plurima, præcipue'q; æolica ratione, cui est sermo noster simillimus, declinata, siue ex historiarum ueterum notitia nomina hominum, locorum, gentium, urbium, requiramus, unde Bruti, Publicolæ, Pithici, cur Latiũ, Italia, Beneuentum, quæ capitoliũ,

& collem quirinalem, & argiletum, appellandi ratio. Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei fatigantur, qui uerba paulum declinata uarie, & multipliciter ad ueritatem reducunt, aut correptis, aut porrectis, aut adiectis, aut detractis, aut permutatis literis, syllabis'ue. Inde prauis ingenijs ad fœdissima, usq; ludibria dilabuntur. Sit'ne consul à consulendo, uel à iudicando. nã & hoc cõsulere ueteres uocauerunt, unde adhuc remanet illud, rogat boni consulas, idest bonũ iudices. Senatui nomen dederit ætas, nam ijdem patres sunt. & rex, et rector, & alia plurima indubitata, nec abnuerim tegulæ, regulæq;, & similium his rationem. Iam sit & classis à calando, & lepus leuipes, & uulpes uolipes, & etiam interpretationem rectam sequendam, improbandam contrariam, à contrarijs aliqua sinamus trahi, ut lucus, quia umbra opacus parum luceat, & ludus, quia sit longissime ab lusu, & dis, quia minime diues, etiam'ne hominem appellari, quia sit humo natus, quasi uero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales, ante nomen imposuerint terræ, quàm sibi, & uerba ab aere uerberato, pergamus, sic perueniemus eo usq; ut stella luminis stilla credatur, cuius etymologiæ authorem clarum sane in literis nominari in ea parte, qua à me reprehenditur, inhumanum est, qui uero talia libris complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt, ingenioséq; uisus est Caius cœlibes dicere ueluti cœlites, quod onere grauissimo uacent, idq; græco argumento iuuit ἠιθέους enim eadem de causa dici affirmant, nec ei cedit Modestus in inuentione. Nam quia Cœlo Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos, qui uxore careant, ait L. Aelius pituitam, quia petat uitam. Sed cui nõ post Varronem sit uenia? qui agrum, quod in eo agatur aliquid, & graculos, quia gregatim uolent dictos, Ciceroni persuadere uoluit (ad eum enim scribit) cum alterum ex græco sit manifestum duci, alterum ex uocibus auium. Sed hoc tanti fuit uertere, ut merula, quia sola uolat, quasi mera uolans nominaretur. Quidam non dubitauerunt etymologiæ subijcere omnem nominis causam, ut ex habitu quemadmodum dixi Longos, et Rufos, ex sono strepere murmurare, etiam deriuata, ut à uelocitate dicatur uelox, & composita pleraque his similia, quæ sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent, cuius in hoc opere non est usus, nisi in dubijs.

Cuiusmodi uerbis utendum. Cap. XI.

VERBA & à uetustate repetita non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi maiestatem aliquam non sine dele

ctatione, nam & authoritatem antiquitatis habent, et quia intermissa sunt, gratiam nouitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, nec manifesta, quia nihil est odiosus affectatione, nec utique ab ultimis etiam obliteratis repetita temporibus, qualia sunt topper, & antegerio, & exanclare, & prosapia, & saliorum carmina uix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari uetat religio, & consecratis utendum est. Oratio uero, cuius summa uirtus est perspicuitas, quàm sit uitiosa, si egeat interprete. Ergo ut nouorum optima erunt maxime uetera, ita ueterum maxime noua. Similis circa authoritatem ratio. Nam etiam si potest uideri, nihil peccare, qui utitur his uerbis, quæ summi authores tradiderunt, multum tamen refert, non solum, quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque enim tiburchiãbundum, & lurchiãbundum, iam in nobis quisquam ferat. Licet Cato sit author, nec hos lodices, quanquam id Pollioni placeat, nec gladiolam, atque Messala dixit, nec parricidatum, quod in Cœlio uix tolerabile uidetur, nec colos mihi Caluus persuaserit, quæ nec ipsi iam dicerent.

De consuetudine. Cap. XII.

SVPEREST igitur consuetudo, nam fuerit penè ridiculum malle sermonem, quo locuti sint homines, quàm quo loquantur, & sanè qd est aliud uetus sermo, quàm uetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium est iudicium, constituendũq; in primis id ipsum, quid sit, quod consuetudinem uocemus, quæ si ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit præceptum non orationi modo, sed, quod maius est, uitæ. Vnde enim tantum boni, ut pluribus, quæ recta sunt, placeant? Igitur ut uelli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc inuaserint ciuitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione, at lauamur, & tondemur, & conuiuimus ex consuetudine. Sic in loquendo, non siquid uitiose multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit. Nam ut transeam quemadmodum uulgo imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem circi turbam exclamasse barbare scimus. Ergo consuetudinem sermonis uocabo, consensum eruditorum, sicut uiuendi, consensum bonorum.

De orthographia. Cap. XIII.

NVNC quoniam diximus, quæ sit loquendi regula, dicendum quæ scribentibus custodienda, quod græci ὀρθογραφίαν uocant,

nos recte scribendi scientiam nominemus, cuius ars non in hoc posita est, ut nouerimus quibus quæq; syllaba literis constet. Nam id quidem infra grammatici officium est, sed totam (ut mea fert opinio) subtilitatem in dubijs habet, ut longis syllabis omnibus apponere apicem, ineptissimum est, quia plurimæ natura ipsa uerbi, quod scribitur, patent, sed interim necessarium, cum eadem litera alium, atq; alium intellectum, prout correpta, uel producta est, facit, ut malus utrum arborem significet, an hominem non bonũ, apice distinguitur, palus aliud priore syllaba longa, aliud sequenti significat, & cum eadem litera nominatiuo casu breuis, ablatiuo longa est, utrum sequamur, plerunq; hac nota monendi sumus. Similiter putauerunt illa quoq; seruanda discrimina, ut ex præpositionem, si uerbũ sequeretur specto adiecta secundæ syllabæ S litera exspecto, sed si pecto remota S scriberemus. Illa quoq; seruata est à multis differentia, ut ad, cum esset præpositio, D literam, cum autem coniunctio, T acciperet. Itemq; cum si tempus significaret per Q, si comitem per C. Si uero quum per Q ac duas sequentes VV scriberetur. Frigidiora ijs alia, ut quicquid C quartam haberet, ne interrogare bis uideremur. Et quotidie non cotidie, ut sit quot diebus. Verum hæc iam etiam inter ipsas ineptias euanuerunt. Quæri solet in scribendo præpositiones sonum, quẽ iunctæ efficiunt, an quem separatæ obseruare conueniat, ut cum dico obtinuit, secundam enim B literam ratio poscit, aures magis audiunt P. Et immunis illud N, quod ueritas exigit, sequentis syllabæ sono uictum M gemina commutatur. Est etiam in diuidendis uerbis obseruatio mediam literam consonantem priori, an sequenti syllabæ adiungas. Aruspex enim, quia pars eius posterior à spectando est, S literam tertiæ dabimus, abstemius, quia ex abstinentia temeti composita uox est, primæ relinquetur. Nam K quidem in nullis uerbis utendũ puto, nisi quæ significat, etiam ut sola ponatur, hoc eò non omisi, quod quidam eam quoties A sequatur necessariam credunt, cum sit C litera, quæ ad omnes uocales uim suam perferat. Verũ orthographia quoq; consuetudini seruit, ideoq; sæpe mutata est. Nam illa uetustissima transeo tempora, quibus & pauciores literæ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, & uis quoq; diuersa, sicut apud græcos O literæ, quæ interim longa, ac breuis, ut apud nos, interim pro syllaba, quam nomine suo exprimit, posita est, ut latinis ueteribus D plurimis in uerbis ultimam adiectam, quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quæ est Iulio in foro posita. Interim G quoq; ut in puluinari solis, qui colitur iuxta ædem Quirini, uesperug, quod uesperu-

gnem accipimus. De mutatione etiam literarum, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse est. Fortasse enim sicut scribebant, etiam ita loquebãtur. Semiuocales geminare diu non fuit usitatissimi moris, atq; è contrario usque ad Accium, & ultra, porrectas syllabas geminis, ut dixi, uocalibus scripserunt, diutius durauit, ut E I iungendis eadem ratione, qua græci ει, uterentur, ea casibus, numeris'q; discreta est, ut Lucilius præcipit.

» Iam puerei uenere E postremum facito, atq; I.
» Vt puerei plures fiant, ac deinceps Idem.
» Mendacei, fureiq; addes E cum dare furei
» Iusseris – quod quidem, cum superuacuum est, quia I tam longæ, quàm breuis naturam habet, tum incommodum aliquãdo. nã in ijs, quæ proximã ab ultima literã E habebunt, & I longa terminabuntur, illã rationem sequentes, utemur E gemina, qualia sunt hæc auree, argentee, et similia. Id'q; ijs præcipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit, sicut in græcis accidit adiectione I literæ, quam non solum datiuis casibus in parte ultima ascribũt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in ληϊστῇ quia etymologia ex diuisione in trisyllabis facta desyderet eam literam. Ai syllabam, cuius secundam nunc E literam ponimus, uarie per A & I efferebant. Quidam semper, ut græci, quidam singulariter tantum, cum in datiuum, uel genitiuum casum incidissent. Vnde pictai uestis, & aulai Virgilius amantissimus uetustatis carminibus inseruit. In ijsdẽ plurali numero E utebantur, hi Syllæ Galbæ. Est in hac quoq; parte Lucilij præceptum, quod quia pluribus explicatur uersibus, siquis parum credat, apud ipsum in nono requirat. Quid quod Ciceronis temporibus, paulum'q; infra, ferè quoties S litera media uocalium longarum, uel subiecta longis esset, geminabatur? ut caussæ, cassus, diuissiones? quo modo & ipsum, et Virgilium quoq; scripsisse manus eorum docent. Atqui paululum superiores etiam illud, quod nos gemina dicimus, iussi, una dixerunt, etiam optimus, maximus, ut mediã I literam, quæ ueteribus V fuerat, acciperent, C. primum Cæsaris inscriptione traditur factum. here nunc E litera terminamus, at ueterum comicorum adhuc libris inuenio heri ad me uenit, quod idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit, aut emendauit, deprehenditur. Quid? non Cato censorius dicam, & faciam, dicem, & faciem scripsit, eundem'q; in cæteris, quæ similiter cadunt, modũ tenuit, qđ et ex ueteribus eius libris manifestum est. Et à Messala in libro de S litera positum sibe, & quase scriptum in multorum libris est. Sed an

hoc uoluerint authores nescio. T. Liuium, ita his usum ex Pædiano comperi, qui & ipse eũ sequebatur, hæc nos I litera finimus. Quid dicam uortices, & uorsus, cæteraq; ad eundem modum, quæ primo Sapio Africanus in E literam secundã uertisse dicitur? Nostri præceptores ceruom, seruomq; V & O literis scripserunt, quia subiecta sibi uocalis in unum sonum coalescere, & confundi nequiret, nũc V gemina scribuntur ea ratione, quam reddidi, neutro sane modo uox, quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius æolicam illam ad hos usus F literam adiecerat. Illud nunc melius, quod cui tribus, quas proposui, literis enotamus, in quo pueris nobis ad pinguem sane sonum quoi utebantur tantũ, ut ab illo qui distingueretur. Quid quæ scribuntur aliter, quàm enuntiantur? Nam & Caius C litera notatur, quæ inuersa mulierem declarat, quia tam Caias esse uocitatas, q̃ Caios etiã ex nuptialibus sacris apparet. Nec Cneus eam literam in prænominis nota accipit, qua sonat, & columa exempta N. & consules geminata eadem litera SS legimus, & subura cum tribus literis notatur, E tertiam ostendit. Multa sunt generis huius. Sed hæc quoque uereor, ne modum tam paruæ quæstionis excesserint. Iudicium autem suum grammaticus interponat his omnibus. nam hoc ualere plurimum debet. Ego uero quod consuetudo obtinuerit, sic scribendum quicque iudico, quomodo sonat. Hic enim est usus literarum, ut custodiant uoces, & uelut depositum reddant legentibus. Itaq; id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hæ fere sunt emendatæ loquendi, scribendiq; partes, duas reliquas significanter, ornateq; dicendi, non equidem grãmaticis aufero. Sed cum mihi officia rhetoris supersint maiori operi reseruo. Redit autem illa cogitatio quosdam fore, qui hæc, quæ diximus, parua nimium, & impedimenta quoq; maius aliquid agendi putent, nec ipse usq; ad extremam anxietatem, & ineptas cauillationes descendendum, atq; his ingenia concidi, & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod superuacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius diligentissimus fuit? & in filio (ut in epistolis apparet) recte loquendi usquequaq; asper quoque exactor. Aut uim C. Cæsaris fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos, non de uerbis modo singulis, sed etiam literis dedit? Non obstant hæ disciplinæ per illas euntibus, sed circa illas hærentibus. Superest lectio, in qua puer ut sciat, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda, uel summittenda sit uox. quid quoque

flexu,

flexu, q͂d lentius, celerius, concitatius, lenius dicendũ, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Vnũ est igitur, quod in hac parte praecipiam. ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio uirilis, & cum suauitate quadam grauis, & non quidem prosae similis, quia carmen est, & se poetae canere testantur, non tamen in canticum dissoluta, nec psalmate, ut nunc à plerisque fit effoeminata. De quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse, si cantas male cantas, si legis cantas. Nec prosopopoeias (ut quibusdam placet) ad comicum morem pronuntiari uelim, esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab ijs, in quibus poeta persona sua utetur. Caetera admonitione magna egent, in primis, ut tenerae mentes, tracturaeq; altius quicquid rudibus, & omnium ignaris insederit, non modo, quae diserta, sed uel magis quae honesta sunt discant. Ideoq; optime institutum est, ut ab Homero, atque Virgilio lectio inciperet, quanquam ad intelligendas eorum uirtutes firmiori iudicio opus esset. Sed huic rei superest tempus, nec enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur, utiles tragoedi, alunt & lyrici, si tamen in ijs non authores modo, sed etiam partes operis elegeris. Nam & graeci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim interpretari. Elegia uero utique quae amat, & hendecasyllaba, & quibus sunt commata sotadeorum. Nam de sotadeis ne praecipiendum quidem est, amoueantur, si fieri potest, si minus, certe ad firmius aetatis robur reseruentur. Comoediae, quae plurimum ad eloquentiam conferre potest, cum per omnes & personas, et affectus eat, quem usum in pueris putem, paulo post suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter praecipua legenda erit, de Maenandro loquor, nec tamen excluserim alios. Nam latini quoq; authores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quae maxime ingenium alant, atque animum augeant, praelegenda, caeteris, quae ad eruditionem modo pertinent, longa aetas spatium dabit. Multum autem ueteres etiam latini conferunt, quanquam pleriq; plus ingenio, quàm arte ualuerunt. In primis copiam uerborum, quorum in tragoedijs grauitas, in comoedijs elegantia. Et quidam uelut ἀττικισμὸς inueniri potest, oeconomia quoq; in his diligentior, q͂ in plerisq; nouorum erit, qui omnium operũ solam uirtutem sententias putauerunt. Sãctitas certe, &, ut sic dicam, uirilitas ab his petenda, quãdo nos in omnia delitiarũ uitia dicendi quoq; ratione defleximus, denique credamus summis oratoribus, qui ueterũ poemata, uel ad fidem causa-

rum, uel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipue quidẽ apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, & cæteros, qui sunt proximi, uidimus Ennij, Accij, Pacuuij, Lucilij, Terentij, Cæcilij, et aliorum inseri uersus summa non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis, cum poeticis uoluptatibus aures à forensi asperitate respirant, quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententijs eorum uelut quibusdam testimonijs, quæ proposuere, confirment. Verũ priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebũt. Cum grammatices amor, & usus lectionis non scholarum temporibus, sed uitæ spatio terminentur. In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto uersu desyderet, & pedum proprietates, quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desyderentur, deprehendantq;, quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi sunt posita, non ut ex his utiq; improbentur poetæ, quibus, qa plerunque seruire metro coguntur, adeo ignoscitur, ut uitia ipsa alijs in carmine appellationibus nominentur. Metaplasmos enim, & schematismos, & schemata, ut dixi, uocamus, & laudem uirtutis necessitati damus. Sed ut commoneat artificialium, & memoriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare quot quæq; uerba modis intelligenda sint. circa glossemata etiam .i. uoces minus usitatas non ultima eius professionis diligentia est. Enimuero iam maiore cura doceat tropos omnes, quibus præcipue non poema modo, sed etiam oratio ornatur, schemata utraq; .i. figuras quæq; λέξεως, quæq; διανοίας uocantur, quorum ego sicut troporum tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue uero illa infigat animis, quæ in œconomia uirtus, quæ in decore rerum, quid personæ cuiq; conuenerit, quid in sensibus laudandum, quid in uerbis, ubi copia probabilis, ubi modus. his accedet enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad superuacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris authoribus memoratas exposuisse satis est, persequi quidem quod quisque unquam uel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimiæ miseriæ, aut inanis iactantiæ est, & detinet, atque obruit ingenia melius alijs uacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione scedas excutit, anilibus quoq; fabulis accommodare operam potest. atqui pleni sunt eiusmodi impedimentis grammaticorum commentarij, uix ipsis, qui composuerunt, satis noti. Nam Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut cum historiæ cuidam tanquam uanæ repugnaret, ipsius

proferretur

proferretur liber, qui eam continebat, quod euenit, præcipue in fabulosis usque ad ridicula, quædam etiam pudenda, unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, & authoribus, ut succurrit, mentiatur tutò, quia inueniri qui nũquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter uirtutes grãmatici habebitur, aliqua nescire.

De officio grammatici. Cap. XIIII.

ET finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est ratio loquendi, et enarratio authorum, quarum illam methodicen, hanc historicen uocant. adijciamus tantum eorum curæ & quædam dicendi primordia, quibus ætates non dum rhetorem capientes instituant. Igitur Aesopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proxime succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stylo exigere, condiscant. uersus primo soluere, mox mutatis uerbis interpretari, tum periphrasi audacius uertere, qua & breuiare quædam, & exornare saluo modo poetæ sensu permittitur. Quod opus etiam consumatis professoribus difficile, qui commode tractauerit cuicunque dicendo sufficiet. Sententiæ quoque, & chriæ, & ethologiæ subiectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt, quorum omnium similis est ratio, forma diuersa, quia sententia uniuersalis est uox ethologia personis continetur. Chriarum plura genera traduntur, Vnum simile sententiæ, quod est positum in uoce simplici, dixit ille, aut dicere solebat, Alterum, quod est in respondendo, interrogatus ille, uel cum hoc ei dictum esset, respondit. Tertium huic non dissimile, cum quis dixisset aliquid, uel fecisset, etiã in ipsorum factis esse chriam putant, ut Crates, cum indoctum puerum uidisset, pædagogum eius percussit. Et aliud penè par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρειῶδες, ut Milo, quem uitulum assueuerat ferre, taurum ferebat. In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum, quàm dictorum ratio est. Narratiunculas à poetis celebratas notitiæ causa, non eloquentiæ tractandas puto. Cætera maioris operis, ac spiritus latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt. Græci magis operum suorum & onera, & modum norunt.

An oratori futuro necessaria sit plurium artiū scientia. Cap. XV.

HAEC de grammatice quambreuissime potui, non ut omnia dicerem, sectatus, quod infinitum erat, sed ut maxime necessaria, nunc de cæteris artibus, quibus instituendos prius quàm rhetori tradantur pueros existimo, strictim subiungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quam græci ἐγκυκλοπαιδείαν uocant. Nam iisdem ferè annis aliarum quoque disciplinarum studia ingrediendasunt, quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfectæ sine orandi scientia non possunt, nec rursus ad efficiendum oratorem satis ualent solæ, an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid inquiunt ad agendam causam, dicendam'ue sententiam pertinet scire, quemadmodum inducta linea constitui triāgula æquis lateribus possint? aut quo melius uel defendet reum, uel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus, & spatiis distinxerit. Enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, qui nec geometrem audiuerunt, nec musicos, nisi hac communi uoluptate aurium intelligant. Quibus ego primum hoc respōdeo, quod & M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, non eum à nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit, sed imaginem quādam concepisse nos animo, perfecti illius ex nulla parte cessantis. nam & sapientem formantes eum, qui sit futurus consumatus undique, &, ut dicunt, mortalis quidam deus, non modo cognitione cœlestium, uel mortalium putant instituendum, sed per quædam parua sanè si ipsa demum æstimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates, non quia ceratinæ, aut crocodilinæ possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. similiter oratorem, qui debet esse sapiens, non geometres faciet, aut musicus, quæq; his alia subiungam. sed hæ quoque artes, ut sit consumatus, iuuabunt, nisi forte, antidotum quidem, atque alia, quæ morbis, aut uulneribus medentur ex multis, atque interim contrariis quoque inter se effectibus componi uidemus, quorum ex diuersis fit illa mistura una, quæ nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias uires ex omnibus sumit. Et muta animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem uario florum, ac succorum genere perficiunt, nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit prouidentia, pluribus artibus eget, quæ etiā cum se nō ostendunt in dicendo, nec proferunt, uim tamen occultam suggerunt, & tacitæ quoq; sentiuntur. Fuit aliquis sine his disertus, at ego oratorem uolo, non multum adiiciunt, sed æque non erit totum, cui uel parua deerunt, & optimum quidem hoc esse conueniet.

conueniet. cuius etiam si in arduo spes est, nos tamen praecipiamus omnia, ut saltem plura fiant. sed cur deficiat animus? natura enim perfectum oratorem esse non prohibet. turpiterq; desperatur, quicquid fieri potest.

De musica. Cap. XVI.

ATq; ego uel iudicio ueterum poteram esse contentus. nam quis ignorat musicen, ut de hac primum loquar, tantum illis iam antiquis temporibus, non studij modo, uerum etiam uenerationis habuisse, ut ijdem musici, & uates, & sapientes iudicarentur. Mittam alios, Orpheus, & Linus, quorum utrunque dijs genitum, alterum uero quia rudes quoq;, atq; agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiã, syluasq; duxisse, posteritatis memoriae traditum est. Et Timagenes author est, omnium in literis studiorum, antiquissimã musicen extitisse. Et testimonio sunt clarissimi poetae, apud quos inter regalia conuiuia laudes herouum, ac deorum ad citharam canebantur. Iopas uero ille Virgilij, non ne

- Canit errantem lunam, solisq; labores? & caetera? quibus certe palàm confirmat author eminentissimus musicen cum diuinarum etiam rerum cognitione esse coniunctam, quod si datur, erit etiã oratori necessaria. siquidem, ut diximus, haec quoq; pars, quae ab oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri operis fuit, ac sine omniũ talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atq; claros nomine sapiẽtiae uiros nemo dubitauerit, studiosos musicae fuisse, cum Pythagoras, atq; eum secuti acceptam sine dubio antiquitus opinionẽ, uulgauerint mundum ipsum eius ratione esse compositum, quã postea sit lyra imitata, nec illa modo contenti dissimiliũ concordia, quam uocant ἁρμονίαν, sonũ quoq; his motibus dederunt. Nã Plato cum in alijs quibusdã, tum praecipue in Timaeo, ne intelligi qdem nisi ab ijs, qui hanc quoq; partem disciplinae diligenter perceperint, potest. de philosophis loquor, quorũ fons ipse Socrates se iam senex instituí lyra nõ erubescebat. duces maximos & fidibus, & tibijs cecinisse traditum est, exercitus Lacedaemoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua, ac tubae faciunt? quorũ concentus quanto est uehementior tantum Romana in bellis gloria caeteris praestat. Nõ igitur frustra Plato ciuili uiro, quẽ πολιτικὸν uocant, necessariã musicen credidit, et eius sectae, quae alijs seuerissima, alijs asperrima uidetur. principes in hac fuere sentẽtia, ut existimarent sapiẽtũ aliquos non nullã operã his studijs accommodaturos. Et Lycurgus du-

riſſimarum Lacedæmonijs legum author, muſices diſciplinam proba
uit, atque eam natura ipſa uidetur ad tolerandos facilius labores, ue-
lut muneri nobis dediſſe. Siquidem & remigem cantus hortatur, nec
ſolum in ijs operibus, in quibus plurium conatus præeunte aliqua
iucunda uoce conſpirat, ſed etiam ſingulorum fatigatio qualibet ſe ru
di modulatione ſolatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ ui
deor, non dum tamen eam oratori coniungere. Tranſeamus igitur id
quoq;, quod grammatice quondam, ac muſice iunctæ fuerunt. Siquidē
Architas, atque Ariſtoxenus etiam ſubiectam grammaticen muſicæ
putauerunt, & eoſdem utriuſq; rei præceptores fuiſſe, cum Sophron
oſtendit mimorum quidem ſcriptor, ſed quem Plato adeo probauit, ut
ſuppoſitos capiti libros eius, cum moreretur, habuiſſe tradatur, tum Eu
polis, apud quem Prodamus & muſicen, & literas docet. Et Maricas,
qui eſt hyperbolus, nihil ſe ex muſicis ſcire, niſi literas confitetur.
Ariſtophanes quoq; non uno libro ſic inſtitui pueros antiquitus ſoli-
tos eſſe demonſtrat. Et apud Mænādrū in hypobolimæo ſenex, qui re
poſcenti filium patri uelut rationem impendiorum, quæ in educatio-
nem contulerat, exponens, pſaltris ſe, & geometris multa dicit dediſſe.
Vnde etiam ille mos, ut in conuiuijs poſt cœnam circunferretur lyra,
cuius cum ſe imperitum Themiſtocles confeſſus eſſet, ut uerbis Cice-
» ronis utar, habitus eſt indoctior. Sed ueterum quoq; romanorum epu-
lis fides, ac tibias adhibere moris fuit. Verſus quoq; ſaliorum habent
carmen. Quæ cum omnia ſint à Numa rege inſtituta, faciunt manife
ſtum, ne illis quidem, qui rudes, ac bellicoſi uidentur, curam muſices,
quantam illa recipiebat ætas, defuiſſe. Deniq; in prouerbium uſq; græ
corum celebratum eſt, indoctos à muſis, atq; gratijs abeſſe. Verum qd
ex ea proprie petat futurus orator, diſſeramus. Numeros muſice ha-
bet duplices, in uocibus, & in corpore, utriuſque enim rei aptus qui-
dam modus deſyderatur, uocis rationem Ariſtoxenus muſicus diuidit
in ῥυθμὸν & μέλος ἔμμετρον, quorū alterum modulatione, cano
re alterum, ac ſonis conſtat. Non igitur hæc omnia oratori neceſſa-
ria? quorum unum ad geſtum, alterum ad collocationem uerborum,
tertium ad flexus uocis, qui ſunt in agendo quoq; plurimi, pertinet,
niſi forte in carminibus tantum, et in canticis exigitur ſtructura quæ-
dam, & inoffenſa copulatio uocum, in agendo ſuperuacua eſt, aut
non compoſitio, & ſonus in oratione quoque uarie pro rerum mo-
do adhibetur, ſicut in muſice. Nanque & uoce, & modulatione grā
dia elate, iucunda dulciter, moderata leniter canit, totáq; arte con-
ſentit cum eorum, quæ dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoque
intenſio

intensio uocis, remissio, flexus, pertinet ad mouendos audientium affectus. Alia quoq; & collocationis, & uocis, ut eodem utar uerbo, modulatione concitationem iudicum, alia misericordiã petimus, cũ etiam organis, q̃bus sermo exprimi non potest, affici animos in diuersum habitum sentiamus. Corporis quoq; decens, & aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία, & est necessarius, nec aliunde peti potest, in quo pars actionis non minima consistit, qua de re sepositus nobis est locus. Age si habebit in primis curam uocis orator, q̃d tam musices proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda pars est, ut uno interim contenti simus exẽplo C. Gracchi præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus fistula, quam tonarion uocant, modos, quibus deberet intendi, ministrabat. Hæc etiam ei cura inter turbidissimas actiones, uel terrenti optimates, uel iam timenti fuit. Libet propter quosdam imperitiores etiam crassiore, ut uocant, musa dubitationem huius utilitatis eximere. Nam poetas certe legendos oratori futuro concesserint, num igitur hi sine musice? At si quis tam cæcus animi est, ut de alijs dubitet, illos certe, qui carmina ad lyram composuerunt. hæc diutius forent dicenda, si hoc studium uelut nouum præciperem. Cum uero antiquitus usque à Chirone, atque Achille, usque ad nostra tempora apud omnes, qui modo legitimam disciplinam non sint perosi, durauerit, non est committendum, ut illa dubia faciam defensionis solicitudine. Quamuis autem satis iam ex ipsis, quibus sum modo usus exemplis, credam esse manifestum quæ mihi, & quatenus musice placeat, apertius tamen profitendũ puto, non hanc à me præcipi, quæ nunc in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, si quid in nobis uirilis roboris manebat, excidit. sed qua laudes fortium canebantur, quaq; & ipsi fortes canebant. Nam psalteria, & spadicæ, etiam uirginibus probis recusanda, sed cognitionem rationis, quæ ad mouendos, leniendosq; affectus plurimum ualet. Nam & Pythagoram accepimus, concitatos ad uim pudicæ domui afferendam iuuenes, iussa mutare in spondeum modos tibicina, composuisse. Et Chrysippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus allectationi suum quoddam carmen assignat. Est etiam non inerudite ad declamandum ficta materia, in qua ponitur tibicinem, qui sacrificanti phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, & per præcipitia delato, accusari, quod causa mortis extiterit, quæ si dici debent ab oratore, nec dici citra scientiam musices possunt, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro, uel iniqui consentient?

Commodam geometriam oratori. Cap. XVII.

IN geometria partem fatentur esse utilem teneris ætatibus, agitari nanq; animos, atq; acui ingenia, & celeritatem percipiendi uenire inde concedunt, sed prodesse eam, non ut cæteras artes, cum perceptæ sint, sed cum discatur, existimant. Id uulgaris opinio est, nec sine causa summi uiri etiam impensam huic scientiæ operam dederunt. Nam cum sit geometria diuisa in numeros, atq; formas, numerorum quidẽ notitia non oratori modo, sed cuicunq;, primis saltem literis erudito, necessaria est, in causis uero uel frequentissime uersari solet, in quibus actor non dico, si circa summas trepidat, sed si digitorum saltem incerto, aut indecoro gestu à computatione dissentit, iudicatur indoctus. Illa uero linearis ratio, & ipsa quidem cadit frequẽter in causas. nã de terminis, mensuris'q; sunt lites, sed habet maiorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem. Iam primum ordo est geometriæ necessarius, non'ne & eloquentiæ? Ex prioribus geometria probat insequentia, & certis incerta, non'ne id in dicendo facimus? Quid illa propositarũ quæstionum conclusio, non tota ferè constat syllogismis? propter quod plures inuenias, qui dialecticæ similem, quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verum & orator, etiam si raro non tamen nunquam probabit dialectice. nam & syllogismis, si res poscet, utetur, & certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Deniq; probationum, quæ sunt potentissimæ grammaticæ ἀποδείξεις uulgo dicuntur. quid autem magis oratio, quàm probationem petit? falsa quoque uerisimilia geometria ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quasdam, quas ψευδογραφίας uocant, quibus pueri ludere solebamus. sed alia maiora sunt. nam quis non ita proponenti credat, quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoq;, quod ijs lineis continetur, par sit, necesse est. at id falsum est. nam plurimũ refert, cuius sit formæ ille circuitus, reprehensiq; ab geometris sunt historici, qui magnitudinem insularum satis significari nauigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæq; forma perfectissima, ita capacissima est. Ideo'q, illa circũcurrens linea, si efficiet orbem, quæ forma est in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quàm si quadratum paribus oris efficiat, rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quàm inæqualibus, sed alia forsitan obscuriora. Nos facillimum etiã imperitis sequamur experimentum. Iugeri mensurã ducentos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidio'q; in latitudine patere, non ferè quisquam est, qui

ignoret. & qui sit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. at centeni, & octogeni in quanq; partem pedes idem spatium extremitatis, sed multo amplius clausæ quatuor lineis areæ, faciunt. Id si computare quem piget, breuioribus numeris idem discat, nam deni in quadram pedes, quadraginta per oram, intra, centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint, ex illo, quod amplectuntur, quartam deducent eodem circũductu. Si uero porrecti utrinq; undeuiceni singulis distent, non plures intus quadratos habebunt, quàm per quot longitudo ducetur, quæ circumibit autem linea, eiusdẽ spatij erit, cuius ea, quæ centum continet. Itaq; quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoq; peribit. Ergo & id fieri potest, ut maiore circuitu minor loci amplitudo claudatur. hoc in planis, nam in collibus, uallibusq; etiam imperito patet, plus soli esse, quàm cœli. Quid quod se eadem geometria tollit ad rationem usq; mundi? in qua cum syderum certos, constitutosq; cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatum, atq; fortuitum, quod ipsum nonnunquam pertinere ad oratorem potest. An uero cum Pericles Atheniẽses solis obscuratione territos, redditis eius rei causis metu liberauit, Aut cum Sulpitius ille gallus in exercitu L. Pauli de lunæ defectione disseruit, ne uelut prodigio diuinitus facto militum animi terrerentur, non uidetur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non eodem confusus metu, pulcherrimum Atheniensium exercitum perdidisset, sicut Dion, cum ad destruendam Dionysij tyrannidem uenit, non est tali casu deterritus, sint extra licet usus bellici, transeamusq; quod Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit. illud utique iam proprium ad efficiendum, quod intendimus, plurimas quæstiones, quibus difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione uidendi, de sectione in infinitum, de celeritate augenda linearibus illis probationibus solui solere, ut si est oratori, quod proximus demonstrabit liber, de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

De prima pronuntiatione, & gestus institutione. Cap. XVIII.

DANDVM aliquid comœdo quoq;, dum eatenus qua pronuntiandi scientiã futurus orator desyderat. non enim puerũ, quẽ in hoc instituimus, aut fœmineæ uocis exilitate frangi uolo, aut seniliter tremere, nec uitia ebrietatis effingat, nec seruili uernilitate imbuatur, nec amoris, auaritiæ, metus discat affectum. Quæ neque oratori sunt necessaria, & mentem, præcipue in ætate prima, teneram adhuc,

& rudem, inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores, ne gestus quidem omnis, ac motus à comœdis petendus est, quanquã enim utrũq; eorum ad quendam modum præstare debet orator, plurimum tamen aberit à scenico, nec uultu, nec manu, nec excursionibus nimius. Nam siqua in his ars est dicẽtium, ea prima est, ne ars esse uideatur. Quod est igitur in his doctoris officium? In primis uitia, siqua sunt oris, emẽdet, ut expressa sint uerba, ut suis quæq; literæ sonis enũtientur. Quarundam enim uel exilitate, uel pinguitudine nimia laboramus, quasdam uelut acriores parũ efficimus, et alijs non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe ρ literæ, qua Demosthenes quoq; laborauit, Λ succedit, quarum uis est apud nos quoq; & cum C ac similiter G non ualuerunt in T, ac D molliuntur, ne puero illas quidem circa S literam delitias hic magister feret, ne uerba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitatem resonare, nec, quod minime sermoni puro conueniat, simplicem uocis naturã pleniore quodam sono circũlinire, quod græci κατὰ πεπλασμένον dicunt. Sic appellatur cantus tibiarum, quæ præclusis, quibus clarescunt, foraminibus, recto modo exitu grauiorẽ spiritum reddunt. Curabũt etiam, ne extremæ syllabæ intercidant, ut par sibi sermo sit, ut quoties exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis, ut gestus ad uocem, uultus ad gestum accõmodetur. Obseruandũ erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra detorqueantur, ne ĩmodicus hiatus rictũ distendat, ne supinus uultus, ne deiecti in terrã oculi, ne ĩclinata utrolibet ceruix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos, quorũ supercilia ad singulos uocis conatus alleuarentur, aliorũ constricta, aliorũ etiam dissidentia, cũ altero in uerticẽ tenderent, altero penè oculus ipse premeretur. Infinitũ autem, ut mox dicemus, in his quoq; rebus momentũ est. Et nihil potest placere, quod non decet. Debet etiam docere comœdijs quomodo narrandũ, qua sit authoritate suadendũ, qua concitatiõe consurgat ira, qs flexus deceat miseratione͂, quod ita optime faciet, si certos ex comœdijs elegerit locos, & ad hoc maxime idoneos. i. actionibus similes. Iidem autem non ad pronuntiandũ modo utilissimi, uerum ad augendam quoq; eloquentiam maxime accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas maiora non capiet. Cæterũ cum legere orationes oportebit, cum uirtutes earum iam sentiet, tum mihi diligens aliquis, ac peritus assistat, neque solum lectione formet, uerũ etiam ediscere electa ex his cogat, & ea dicere stantem clare, & quemadmodum agere oportebit, ut protinus pronuntiationem, uocem, & memoriam exerceat. Ne illos quidem reprehendendos puto, qui paulum

etiam palæstricis uacauerunt. Non de ijs loquor, quibus pars uitæ in oleo, pars in uino consumitur, qui corporum cura mentem obruerunt. Hos enim abesse ab eo, quem instituimus, quamlongissime uelim. Sed nomen est idem ijs, à quibus gestus, motusq; formantur, ut recta sint brachia, ne indoctæ, rusticæ'ue manus, ne status indecorus, nequa in proferendis pedibus inscitia, ne caput, oculiq; ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam hoc neq; esse in parte pronuntiationis negauarit quisquam, neq; ipsam pronuntiationem ab oratore secernet. Et certe quod facere oporteat non indignandum est discere, cum præsertim hæc Chironomia, quæ est, ut nomine ipso declaratur, lex gestus, et ab illis temporibus heroicis orta sit, & à summis Græciæ uiris, et ab ipso etiam Socrate probata, à Platone quoq; in parte ciuilium posita uirtutum, & à Crysippo in præceptis de liberorum educatione compositis nõ omissa. Nam Lacedæmonios qdem etiã saltationẽ quandã tanquã ad bella quoq; utilem habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id ueteribus romanis dedecori fuit. Argumentum est sacerdotum nomẽ, ac religione durans ad hoc tempus saltatio. Et illa in tertio Ciceronis de Oratore libro uerba Crassi, quibus præcepit, ut orator utatur laterum inclinatione forti, ac uirili, non à scena, & histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra, cuius etiam disciplinæ usus in nostram usque ætatem sine reprehensione descendit, à me tamen, nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in ijs ipsis diu, neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis uolo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille discentibus traditus, persequatur.

An plura eodem tempore doceri prima ætas possit. Cap. XIX.

QVAERI solet, an etiam si discenda sint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia, & percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diuersum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse tempore sufficiat. Etsi maxime hoc patiatur ætas robustior, tamen pueriles annos onerari non oporteat. Sed non satis perspiciunt quantum natura humani ingenij ualeat, quæ ita est agilis, & uelox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum in plura uero non eodem die modo, sed eodem temporis momento, uim suam impendat. An uero citharœdi non simul & memoriæ, & sono uocis, & pluribus flexibus seruiunt? cum interim alios neruos dextra percurrunt, alios leua trahunt, continent, præbent, ne pes quidem otiosus,

certam legem temporum seruat. Et hæc pariter omnia. Quid nos agendi subita necessitate deprehensi, non'ne alia dicimus, alia prouidemus? cum pariter inuentio rerum, electio uerborum, compositio, gestus, pronuntiatio, uultus, motusq; desyderetur, quæ si uelut sub uno conatu tam diuersa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum præsertim reficiat animos, & reparet uarietas ipsa, contraq; sit aliquanto difficilius in labore uno perseuerare. Ideo'q; & stylus lectione requiescit, & ipsius lectionis tædium uicibus leuatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cuiuscunque artis unum magistrum ferat? mutatione recreabitur, sicut in cibis, quorum diuersitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur, aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi, si grammatico soli deseruiamus, deinde geometri tãtum, omittamus interim quod dicimus, mox transeamus ad musicum, excidant priora, et cum latinis studebimus literis, non respiciamus ad græcas, &, ut semel finiam, nihil faciamus, nisi nouissimum. Cur non idem suademus agricols, ne arua simul, & uineta, & oleas, & arbustum colant? aut ne pratis, & pecoribus, & hortis, & aluearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forẽsibus negotijs, aliquid desyderijs amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil uoluptatibus quotidie damus? quarũ nos una res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quàm diu. Illud quidem minime uerendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent. neq; enim ulla ætas minus fatigatur, mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia prius quàm obduruerunt, id uel hoc argumento patet, quod intra biennium, quàm uerba recte formare potuerunt, quamuis nullo instante, omnia fere loquuntur, at nouicijs nostris per quot annos sermo latinus repugnat? magis scias si quem iam robustum instituere literis cœperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidq; arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pueris quàm iuuenibus, uidelicet ut corpora infantium, nec casus, quo in terram toties deferuntur, tam grauiter affligit nec illa per manus, & genua reptatio, nec post breue tempus continui lusus, & totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi grauant, sic animi quoque credo, quia minore conatu mouentur, nec suo nisu studijs insistunt, sed formando se tantummodo præstant, non similiter fatigantur. Præterea secundum aliam ætatis illius facilitatem uelut simplicius docentes sequuntur, neq; quæ iam egerint, metiuntur. Abest etiam illis adhuc la=

boris iudicium, porro, ut frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio quàm cogitatio. Sed ne temporis quidem unquam plus erit, quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stylũ secedet, cum generabit ipse aliquid, atq; componet, tum inchoare hæc studia uel non uacabit, uel non libebit. Ergo cum grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discentis animum tædio auertat, quibus potius studijs hæc temporum uelut subcisiua donabimus? Nam nec ego consumi studentem in his artibus uolo, nec moduletur, aut musicis notis cantica excipiat, nec utiq; ad minutissima usq; geometriæ opera descendat, non comœdum in pronuntiando, nec saltatorẽ in gestu facio, quæ si omnia exigerem, suppeditabat tamen tempus, longa est enim quæ discit ætas, & ego non de tardis ingenijs loquor. Denique cur in ijs omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, eminuit Plato, qui non contentus disciplinis, quas præstare poterant Athenæ, non pythagoreorum, ad quos in Italiam nauigauerat, Aegypti quoq; sacerdotes adijt, atq; eorum arcana perdidicit. Difficultatis patrocinia præteximus segniciæ. Neq; enim nobis operis amor est, nec quia sit honesta, atq; rerum pulcherrima eloquentia, petitur ipsa sed ad uilem usum, & sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi, & acquirant, dum sit locupletior aliquis sordidæ mercis negotiator, & plus uoci suæ debeat præco, ne uelim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant computaturum. Qui uero imaginem ipsam eloquẽtiæ diuina quadam mente conceperit, quiq; illã, ut ait Sophocles, non ignobilis tragicus reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructumq; non ex stipe aduocationum, sed ex animo suo, & contemplatione, ac scientia petet, perpetuum illum, nec fortunæ subiectum facile persuadebit sibi, ut tempora quæ spectaculis, campo, tesseris, otiosis deniq; sermonibus, ne dicam somno, & conuiuiorum mora conterunt, geometræ potius, ac musico impendat, quanto plus delectationis habiturus quàm ex illis ineruditis uoluptatibus. Dedit enim hoc prouidentia hominibus munus, ut honesta magis iuuarent. Sed nos hæc ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studijs, q̃bus ante quàm maiora capiat puer, instituendus est. Proximus liber uelut nouum sumet exordium, & ad rhetoris officia transibit.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA LIBER SECVNDVS.

Quando Rhetori sit tradendus puer. Cap. I.

ENVIT consuetudo, quæ quotidie magis inualescit, ut præceptoribus eloquentiæ, latinis quidem, semper, sed etiam græcis interim, discipuli serius quàm ratio postulat, traderentur. Eius rei duplex est causa, quod & rhetores utiq; nostri suas partes omiserunt, & grammatici alienas occupauerunt. Nam & illi declamare modo, & scientiam declamandi, ac facultatem tradere officij sui ducunt, id'q; intra deliberatiuas, iudiciales'q; materias. nam cætera, ut professione sua minora despiciunt. Et hi non satis credunt excepisse, quæ derelicta erant (quo nomine gratia quoq; his habenda est) sed ad prosopopœias usque, ad suasorias, in quibus onus dicendi uel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta sit alterius nouissima, & ætas altioribus iam disciplinis debita, in schola minore subsidat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Itaq;, quod est maxime ridiculum, nõ ante ad delcamandi magistrum mittendus uidetur puer, quàm declamare iam sciat. Nos suum cuiq; professioni modum demus, & grammatice, quam in latinum transferentes literaturam uocauerunt, fines suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi cõstitere, prouecta. nam tenuis à fronte, assumptis poetarum, historicorum'q; uiribus, pleno iam satis alueo fluit, cum præter rationem recte loquendi non parum alioquin copiosam, propè omnium maximarum artium scientiam amplexa sit. & rhetoricæ, cui nomen uis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem, quæ dum opere cedit, iam penè possessione depulsa est. Neque inficiabor aliquem ex ijs, qui grammaticen profiteantur, eousque scientiæ progredi posse, ut ad hæc quoque tradenda sufficiat; sed cum id aget, rhetoris officio fungetur non suo. Nos porrò quærimus, quando ijs, quæ rhetoricæ præcipit, percipiendis puer maturus esse uideatur. In quo quidem non id est æstimandum cuius quisq; sit ætatis, sed quantum in studijs iam effecerit. Et ne diutius disseram, quando sit rhetori tradendus, sic optime finiri credo, cum poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam si gramma-

tices

tices munus usq; ad suasorias, quæ sunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi, prorogatur, tardius rhetore opus est. at si rhetor prima officia operis sui non recusat à narrationibus statim, & laudandi, uituperandiq; opusculis, cura eius desyderatur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut Thesis dicerent, & communes locos, & cætera citra complexum rerum, personarum'q;, quibus ueræ, fictæq; controuersiæ continentur? Ex quo palàm est, quàm turpiter deserat eam partem rhetorices institutio, quam & primam habuit, & diu sola. Quid autem est ex ijs, de quibus supra dixi, quod non cum in alia, quæ sunt rhetorum propria, tum certe illud iudiciale causæ genus incidat, an non in foro narrandum est? qua in parte nescio an sit uel plurimũ. non ne laus, ac uituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci, siue qui sunt in uitia directi, quales legimus à Cicerone compositos, seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi à Quinto quoq; Hortensio, ut sit' ne paruis argumentis credendũ & pro testibus, & in testes, in medijs litium medullis uersantur? Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut ijs, cum res poscat, utaris. quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credet, cum eius membra fundentur. Neq; hanc, ut aliqui putabunt, festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanq̃ eum, qui sit rhetori traditus, abducendum protinus à grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoq; tempora sua, neq; erit uerendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. non enim crescet, sed diuidetur, qui sub uno miscebatur, labor, et erit sui quisq; operis magister utilior, quod adhuc obtinent græci, à latinis omissum est, & fieri uidetur excusate, quia sunt qui labori isti successerint.

De moribus, & officijs præceptoris. Cap. II.

ERGO cum ad eas in studijs uires peruenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus eius artis magistris erit. quorum in primis inspici mores oportebit, quod ego non icirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoq; doctoribus idem hoc examinandum quamdiligentissime putem, sicut testatus sum libro superiore, sed quod magis necessariam eius rei mentionem facit ætas ipsa discentium. Nam et adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos iuuenes etiam facti perseuerant. Ideo'q; maior adhibenda tum cura est, ut & teneriores animos ab iniuria sanctitas docentis custodiat, & fe-

rociores à licentia grauitas deterreat. Neq; uero satis est summã præstare abstinentiam, nisi disciplinæ seueritate conuenientium quoque ad se mores astrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, à quibus sibi liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat uitia, nec ferat, non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas, ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto, ac bono sermo sit. Nã quo sæpius monuerit, hoc rarius castigabit, minime iracundus, nec tamen eorum, quæ emendanda erunt, dissimulator, simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potius quàm immodicus, interrogantibus libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro, in laudandis discipulorum dictionibus nec malignus, nec effusus, quia res altera tædium laboris, altera securitatem parit. In emendando quæ corrigenda erunt, nõ acerbus, minimeq; contumeliosus. nam id quidem multos à proposito studendi fugat, quod quidam sic obiurgant, quasi oderint, ipse aliqd, immo multa quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen uiua illa, ut dicitur, uox alit plenius, præcipueq; præceptoris, quem discipuli, si modo recte sunt instituti, & amant, & uerentur. Vix autem dici potest quanto libentius imitemur eos, qbus fauemus. Minime uero permittenda pueris, ut fit apud plerosq;, assurgendi, exultandiq; in laudando licentia. Quin etiam iuuenum, modicum esse cum audient, testimoniũ debet. Ita fiet, ut ex iudicio præceptoris discipulus pendeat, atq; id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. Illa uero uitiosissima, quæ iam humanitas uocatur, inuicem qualiacunq; laudandi, cũ est indecora, & theatralis, & seuere institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Superuacua enim uidentur cura, ac labor, parata quicquid effuderint laude. Vultum igitur præceptoris intueri tam qui audiunt debent, quàm ipse, qui dicit. Ita enim probãda, atq; improbanda discernent, sic stylo facultas continget, auditioni iudicium. At nunc proni, atq; succincti ad omnem clausulam non exurgunt modo, uerum etiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant, id mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, et uana de se persuasio usqueadeo, ut illo discipulorum tumultu inflati, si parũ à præceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se quoq; præceptores intente, ac modeste audiri uelint. Nõ enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat, quæ quisque, & quo modo laudet, et placere, quæ bene dicat, non suo magis, quàm

eorum nomine delectetur, qui recte iudicabunt. Pueros adolescentibus sedere permistos non placet mihi. nam etiam si uir talis, qualem esse oportet studijs, moribusq; præpositus, modestam habere potest etiam iuuentutem, tamen uel infirmitas à robustioribus separanda est, & cauendum non solum crimine turpitudinis, uerum etiam suspicione. Hæc notanda breuiter existimaui. nam ut absit ab ultimis uitijs ipse præceptor, ac schola, ne præcipiendum quidem credo. Ac si quis est, qui flagitia manifesta in eligendo filij præceptore non uitet, iam hinc sciat cætera quoq;, quæ ad utilitatem iuuentutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissa, superuacua.

An protinus præceptore optimo sit utendum.

NE illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putauerunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt. sed apud minores aliquandiu detinent, tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum, atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam quanto sit melius optimis imbui, quanta in eluendis, quæ semel insederint, uitijs difficultas consequatur, cum geminatum onus succedentes premat. Et quidem dedocendi grauius, ac prius quàm docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum ferunt, maiores ab ijs, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quàm si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex, unus, quod interim sufficere illos minores existimant, & bono sanè stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcunque tolerabilis, si eiusmodi præceptores minus docerent, non peius. Alter error, ille etiam frequentior, quod eos, qui ampliorem dicendi facultatem sint consecuti, non putant ad minora descendere. Idq; interim fieri, quia fastidiant, præstare hanc inferioribus curam, interim quia omnino non possint. Ego porrò eum, qui nolit, in numero præcipientium non habeo, posse autem maxime, si uelit, optimum quēq; contendo, primum, quod eum, qui eloquentia cæteris præstet, illa quoq;, per quæ ad eloquentiam peruenitur, diligentissime percepisse credibile est. Deinde quia plurimum in præcipiendo ualet ratio, quæ doctissimo cuiq; planissima est, postremo quia nemo sic in maioribus eminet, ut eum minora deficiant, nisi forte Iouē quidem Phidias optime fecit. illa autem, quæ in ornamentum eius operis accedunt, alius melius elaborasset, aut orator loqui nesciet,

aut leuiores morbos curare non poterit præstantissimus medicus. Quid ergo? non est quædam eloquentia maior, quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego uero confiteor, sed hunc disertum præceptorem prudentem quoque, & non ignarum docendi esse oportebit, submittentem se ad mensuram discentis, ut uelocissimus quisque, si forte iter cum paruulo faciat, det manum, & gradum suũ minuat, nec procedat ultra, quam comes possit. Quid si plerunq; accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multo, quæ à doctissimo quoque dicuntur? Nam & prima est eloquentiæ uirtus perspicuitas, & quo quis ingenio minus ualet, hoc se magis attollere, & dilatare conatur, ut statura breues in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunq; alio cacoZeliæ genere peccantes certum habeo, non uirium, sed infirmitatis uitio laborare, ut corpora non robore, sed ualetudine inflãtur, & recto itinere lapsi plerunq; diuertunt. Erit ergo etiam obscurior, quo quisque deterior. Non excidit mihi scripsisse me in libro priore, cum potiorem in scholis eruditionem esse, quàm domi dicerem, libentius se prima studia, tenerosq́; profectus ad imitationem condiscipulorum, quæ facilior esset, erigere. quod à quibusdam sic accipi potest, tanquam hæc, quam nunc tueor, sententia priori diuersa sit. Id à me procul aberit, nanq; ea causa uel maxima est, cur optimo cuiq; præceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoq; melius instituti, aut dicent, quod inutile non sit imitari, aut si quid errauerint, statim corrigentur. At indoctus ille etiam probabit fortasse uitiosa, et placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia, quàm moribus præstantissimus, qui ad phœnicis homerici exemplum dicere, ac facere doceat.

De primis apud rhetorem exercitationibus.

HINC iam quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam, dilata parumper illa, quæ sola uulgo uocatur, arte rhetorica. at mihi opportunus maxime uidetur ingressus ab eo, cuius aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta, qua in causis utimur, tres accepimus species, fabulã, quæ uersatur in tragœdijs, atque carminibus, non à ueritate modo, sed etiam à forma ueritatis remotam. Argumentum, quod falsum, sed uerosimile comœdiæ fingunt. Historiam, in qua est gestæ rei expositio. Grãmaticis autem poeticas dedimus, apud rhetorem initium sit historia tanto robustior, quanto uerior. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio

ma ratio uideatur, tum demonſtrabimus, cum de iudiciali parte dice-
mus. Interim admonere illud ſat eſt, ut ſit ea neq; arida prorſus, atq;
ieiuna, nam quid opus erat tantum ſtudijs laboris impendere, ſi res
nudas, atq; inornatas indicare ſatis uideretur? neq; rurſus ſinuoſa, &
accerſitis deſcriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licen-
tiæ ducuntur, laſciuiat uitium utrunq;, peius tamen illud, quod ex in=
opia, quàm quod ex copia uenit. Nam in pueris oratio perfecta nec
exigi, nec ſperari poteſt, melior autem eſt indoles læta, generoſiq; co-
natus, & uel plura iuſto concipiens interim ſpiritus. nec unquam me
in his diſcentis annis offendat, ſiquid ſuperfuerit, quin ipſis doctori-
bus hoc eſſe curæ uelim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mol
lius alant, & ſatiari ueluti quodam iucundioris diſciplinæ cibo, la-
cteq; patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta
ætas aſtringat. Hinc ſpes roboris. maciem nanq;, & infirmitatem in
poſterum minari ſolet, protinus omnibus membris expreſſus infans.
Audeat hæc ætas plura, & inueniat, & inuentis gaudeat, ſint licet
illa non ſatis ſicca, interim ac ſeuera. Facile remedium eſt ubertatis,
ſterilia nullo labore uincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum
ſpei dederit, in qua ingenium iudicio præſumitur. Materiam eſſe pri=
mum uolo uel abundantiorem, atq; ultra, quàm oporteat fuſam, mul-
tum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliqd uelut uſu ipſo
deteretur. ſit modo unde excidi poſſit, & quod exculpi, erit autem,
ſi non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cæ-
latura altior rumpat. Quod me de his ætatibus ſentire minus mira=
» bitur, qui apud Ciceronem legerit. Volo enim ſe efferat in adoleſcen=
» te fœcunditas. Quapropter in primis euitandus, & in pueris præci=
pue, magiſter aridus, non minus quàm teneris adhuc plantis ſiccum,
& ſine humore ullo ſolum. Inde fiunt humiles ſtatim, & uelut ter=
ram ſpectantes, qui nihil ſupra quotidianum ſermonem attollere au-
deant. Macies illis pro ſanitate, & iudicij loco infirmitas eſt, & dum
ſatis putant uitio carere, in id ipſum incidunt uitium, quod uirtutibus
carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipſa feſtinet, nec muſta in
lacu ſtatim auſtera ſint. Sic & annos ferent, & uetuſtate proficient.
Ne illud quidem, quod admoneamus, indignum eſt, ingenia puero=
rum nimia interim emendationis ſeueritate deficere. nam & deſpe-
rant, & dolent, & nouiſſime oderunt, & quod maxime nocet, dum
omnia timent, nihil conantur, quod etiam ruſticis notum eſt, qui frondi
bus teneris non putant adhibendam eſſe falcem, qa reformidare fer=
rum uidentur, & non dum cicatricem pati poſſe. Iucundus ergo tum

maxime debet eſſe præceptor, ut remedia, quæ alioquin natura ſunt aſpera, molli manu, & leui leniantur, laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, reddita cur id fiat ratione, illuminare interponendo aliquid ſui. Nonnunq̃ hoc quoq; erit utile, totas ipſum dictare materias, quas & imitetur puer, et interim tanq̃ ſuas amet. At ſi tam negligẽs ei ſtylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus ſum prodeſſe, quoties eandem materiã rurſus à me retractatam ſcribere deintegro iuberem, poſſe enim eum adhuc melius, quatenus nullo magis ſtudio, quã ſpe gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda eſt, & pro modo uirium & exigendũ opus, & corrigendũ. Solebam ego dicere pueris aliquid auſis licentius, aut lætius, laudare illud me adhuc uenturum tempus, quo idem non permitterẽ, ita & ingenio gaudebant, & iudicio non fallebãtur. Sed ut eò reuertar, unde ingreſſus ſum, narratiões ſtylo componi, quanta maxima poſſit adhibita diligentia uolo. Nã ut primo cum ſermo inſtituitur dicere, quæ audierint, utile eſt pueris ad loquendi facultatem, ideóq; & retro agere expoſitionem, & à media in utrãq; partem diſcurrere, ſanè merito cogantur, ſed ad gremiũ præceptoris, & dum non poſſunt, & dũ res, ac uerba connectere incipiũt, ut protinus memoriam firment, ita cum iam formam recte, atq; emendatæ orationis accipient, extemporalis garulitas. nec expectata cogitatio, & uix ſurgendi mora circulatoriæ uere iactationis eſt. Hinc parentum imperitorũ inane gaudiũ, ipſis uerò contemptus operis, et inuerecunda frons, & conſuetudo peſſime dicendi, & malorũ exercitatio, & quæ magnos quoq; profectus frequenter perdidit arrogans de ſe perſuaſio innaſcitur. Erit ſuũ parandæ facilitatis tempus, neq; à nobis negligenter locus iſte traſibitur. Interim ſatis eſt, ſi puer omni cura, et ſummo, quantum illa ætas capit, labore aliq̃d probabile ſcripſerit, in hoc aſſueſcat. huius rei ſibi naturã faciat. Ille demũ in id, quod quærimus, aut ei proximum poterit euadere, qui ante diſcet recte dicere, q̃ cito. Narrationibus non inutiliter ſubiungitur opus deſtruẽdi, confirmandiq; eas, quod ἀνασκευὴ καὶ κατασκευὴ uocatur. Id porrò non tantum in fabuloſis, & carmine traditis fieri poteſt, uerũ etiã in ipſis annaliũ monimentis, ut ſi quæratur an ſit credibile ſuper caput Valerij pugnantis ſediſſe coruũ, qui os, oculosq; hoſtis galli roſtro, atq; alis euerberaret. Sit in utranq; partem ingens ad dicendum materia, ut de ſerpente, quo Scipio traditur genitus, & lupa Romuli, & Aegeria Numæ. Nam græcis hiſtoricis plerunq; poeticæ ſimilis eſt licentia. Sæpe etiã quæri ſolet de tempore, de loco, quo geſta res dicitur, nonnunq̃ de perſona quoq;, ſicut Liuius frequẽtiſſime dubitat, & alij ab

alijs

alijs historicis dissentiunt. Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare claros uiros, & uituperare improbos, quod non simplicis utilitatis opus est. Nanq; & ingeniũ exercetur multiplici, uariaq; materia, & animus contemplatione recti, prauiq; formatur, & multa inde cognitio rerũ uenit, exẽplisq;, quæ sunt in omni genere causarũ potentissima, iã tum instruitur, cum res poscet, usurus. Hinc illa quoq; exercitatio subit comparationis, uter melior, uter'ue deterior, quæ quanq̃ uersatur in ratione simili, tamen & duplicat materiã, & uirtutum, uitiorum'q; non tantum naturã, sed etiã modũ tractat. Verũ de ordine laudis, contraq;, quoniã hæc tertia rhetorices pars est, præcipiemus suo tempore. Et communes loci, de ijs loquor, q̃bus citra personas in ipsa uitia moris est perorare, ut in adulterũ, aleatorẽ, petulantem ex medijs sunt iudicijs, & si reum adijcias accusationes, quanq̃ hi quoq; ab illo generali tractatu ad quasdã deduci species solent, ut si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex, habent autem nonnunq̃ & defensionem. nã & pro luxuria, & pro amore dicimus, & leno interim, parasitus'q; defenditur, sic ut non homini patrocinemur, sed crimini. Thesis autem, quæ sumuntur ex rerũ cõparatione, ut rustica'ne uita an urbana potior, iuris periti, an militaris uiri laus maior, miræ sunt ad exercitationem dicendi speciosæ, atq; uberes, quæ uel ad suadendi officium, uel etiam ad iudiciorũ disceptationem iuuant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus in causa Murenæ copiosissime à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberatiuum pertinentes genus, ducenda'ne uxor, petendi'ne sint magistratus. nãq; hæ personis modo adiectis suasoriæ erunt. Solebant præceptores mei, nec inutili, & nobis etiam iucundo genere exercitationis præparare nos coniecturalibus causis, cum quærere, atque exequi iuberent. Cur armata apud Lacedæmonios Venus? & quid ita crederetur cupido puer, ac uolucer, & sagittis, ac face armatus? & similia, in quibus scrutabamur uoluntatem, cuius in controuersijs frequens quæstio est, quod genus chriæ uideri potest. Nam locos quidem quales sunt de testibus, semper'ne his credendum, & de argumentis, an habenda etiam paruis fides, adeo manifestum est, ad forenses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officijs ciuilibus scriptos eos, memoriæq; diligentissime mandatos in promptu habuerint, ut quoties esset occasio, extemporales eorum dictiones his uelut emblematis exornarentur. Quo quidem, nec enim huius rei iudicium differre sustineo, summam uidebantur mihi infirmitatem de se confiteri. nam quid hi

possint in causis, quarum uaria, & noua semper est facies, propriũ inuenire? Quomodo propositis ex parte diuersa respondere? altercationibus uelociter occurrere? testem rogare? qui etiã in ijs, quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, uulgatissimos sensus uerbis, nisi tanto ante præparatis prosequi nequeant. Necesse est his, cum eadem iudicijs pluribus dicunt, aut fastidium moueant ueluti frigidi, & repositi cibi, aut pudorem deprehensa toties audientiũ memoria infelix supellex, quæ sicut apud pauperes ambitiosos, pluribus, et diuersis officijs conteratur, cum eo quidẽ, quod uix ullus est tam communis locus, qui possit cohærere, cũ causa, nisi aliquo propriæ quæstionis uinculo copulatus, appareatq; eum non tam insertum, q̃ applicitum, uel quod dissimilis est cæteris, uel quod plerunq; assumi etiã parum apte solet, non quia desyderatur, sed qa paratus est, ut qdam sententiarum gratia uerbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc, & utilia, si oriuntur ex causa. Cæterum quamlibet pulchra locutio, nisi ad uictoriam tendit utiq; superuacua, sed interim etiã contraria est. Verum hactenus euagari satis fuerit. legum laus, & uituperatio, iam maiores, ac propè summis operibus suffecturas uires desyderant, quæ quidem suasorijs, an controuersijs magis accommodata sit exercitatio, consuetudine, & iure ciuitatum differt. Apud græcos enim lator earum ad iudicem uocabatur. Romanis pro concione suadere, ac dissuadere moris fuit. Vtroq; autẽ modo pauca de his, & ferè certa dicuntur. Nã & genera sunt tria, sacri, publici, priuati iuris, quæ diuisio ad laudem magis spectat, siqs eam per gradus augeat, quod lex, quod publica, quod ad religionem deûm comparata sit. Ea qdẽ, de quibus quæri solet, communia omnibus. Aut enim de iure dubitari potest eius, qui rogat, ut de P. Clodij, q nõ rite creatus tribunus arguebatur, aut de ipsius rogationis, quod est uarium, siue non trino forte nundino promulgata, siue nõ idoneo die, siue contra intercessiones, uel auspicia, aliud'ue quid, quod legitimis obstet, dicatur lata esse, uel ferri, siue alicui manentium legum repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinent, nam sunt hæ citra complexum personarum, temporum, causarum. Reliqua eadem ferè uero, fictoq; certamini huiusmodi tractantur. Nam uitium aut in uerbis, aut in rebus est. In uerbis quæritur an satis significent, an sit in his aliquid ambiguum. In rebus, an lex sibi ipsa consentiat, an in præteritum referri debeat, an in singulos homines. Maxime uero commune est quærere, an sit honesta, an utilis. nec ignoro plures fieri à plerisq; partes. Sed nos iustum, pium, religiosum,

cæteraq;

cæteraq; his similia honesto complectimur. Iusti tamen species non simpliciter excuti solet, aut enim de re ipsa quæritur, ut digna'ne pœna, uel præmio sit, aut de modo præmij, pœnæ'ue, qui tam maior quàm minor culpari potest. Vtilitas quoq; interim natura discernitur, interim tempore. quædam an obtineri possint ambigi solet. Ne illud quidẽ ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquando ex parte reprehendi solere, cum exemplum rei utriusq; nobis claris orationibus præbeatur. nec me fallit eas quoq; leges esse, quæ non in perpetuum rogentur, sed de honoribus, aut imperijs, qualis manilia fuit, de qua Ciceronis oratio est, sed de his nihil hoc loco præcipi potest. Constat enim propria rerum, de quibus agitur, non cõmuni qualitate. his ferè ueteres facultatẽ dicendi exercuerunt, assumpta tantum à dialecticis argumentandi ratione. nam fictas ad imitationem fori, consiliorum'q; materias, apud græcos dicere circa Demetrium phalerea institutum ferè constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inuentum, ut alio quoq; libro sum confessus, parum comperi. Sed ne ij quidem, qui hoc fortissime affirmant, ullo satis idoneo authore nituntur. Latinos uero dicendi præceptores extremis L. Crassi temporibus cœpisse Cicero author est, quorum insignis maxime Plotius fuit.

De lectione oratorum, & historicorum apud rhetorem.

SED de ratione declamandi post paulum. Interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum uidetur, id quoq;, ut moneam quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si quemadmodum à grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoq; historiæ, atq; etiã magis orationum lectione susceptos à se discipulos instruxerit, quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse crediderant, seruauimus. Cæterum sentientibus iam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quod & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti ferè iuuenes, nec hunc laborẽ desyderantes, exemplum nostrum sequebantur. Nec tamen etiam siqd noui uel serò inuenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc uero scio id fieri apud græcos, sed magis per adiutores, quia non uidentur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi uelint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facile, atq; distincte pueri scripta oculis sequentur, etiam illa, quæ uim cuiusq; uerbi, siquid minus usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare uirtutes, uel, siquando ita incidat, uitia, id professionis eius, atq; promissi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, ma

xime proprium est, eo quidem ualidius, quod non utiq; hunc laborem docentiũ postulo, ut ad gremiũ reuocatis cuiusquisq; eorũ uelit libri lectione deseruiant. Nam mihi cum facilius, tum etiam multo uidetur magis utile facto silentio, unum aliquem, quod ipsum imperari per uices optimum est, constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoq; assuescant, tum exposita causa, in quam scripta legetur oratio (nam sic clarius quæ dicentur, intelligi poterunt) nihil otiosum pati, quodq; in inuentione, quodq; in elocutione annotandum erit, quæ in prooemio conciliandi iudicis ratio, quæ narrandi lux, breuitas, fides, quod aliquando consiliũ, & quàm occulta calliditas, nanq; ea sola in hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit, quanta deinceps in diuidendo prudẽtia, quàm subtilis, et crebra argumentatio, quibus uiribus inspiret, qua iucunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas, ut deniq; dominetur in affectibus, atq; in pectora irrũpat, animũq; iudicum similem ijs, quæ dicit, efficiat. Tum in ratione eloquendi quod uerbum proprium, ornatum, sublime, ubi amplificatio laudanda, quæ uirtus ei contraria, quod speciose translatum, quæ figura uerborum, quæ lenis, & quadrata, sed uirilis tamen compositio. Ne id quidem inutile etiam corruptas aliquando, & uitiosas orationes, quas tamen pleriq; iudiciorum prauitate mirantur, legi palàm pueris, ostendiq; in ijs quàm multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciua, effœminata sint, quæ non laudantur modo à plerisq;, sed, quod peius est, propter hoc ipsum, quod sunt praua, laudantur. Nam sermo rectus, & secundum naturã enuntiatus nihil habere ex ingenio uidetur, illa uero, quæ utcunq; deflexa sunt, tanquã exquisitiora miramur, non aliter quàm distortis, & quocunq; modo prodigiosis corporibus apud quosdam maius est pretiũ, quàm ijs, quæ nihil ex cõmunis habitus bonis perdiderunt, atq; etiam qui specie capiuntur uulsis, leuatisq;, & inustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis plus esse formæ putant quàm possit tribuere incorrupta natura, ut pulchritudo corporis uenire uideatur ex malis moribus.

Nec solum hæc ipse debebit docere præceptor, sed frequenter interrogare, & iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec quæ dicentur, perfluent aures, simulq; ad id perducentur, quod ex hoc quæritur, ut inueniant ipsi, & intelligant. Nam q̃d aliud agimus docendo eos, quàm ne semper docendi sint? Hoc diligentiæ genus ausim dicere plus collaturũ discentibus quàm omnes omniũ artes, quæ iuuant sine dubio multum, sed latiore quadam comprehensione ꝑ omnes quidem species rerum quotidie penè nascentium ire qui pos-

sunt? sicut de re militari quanquam sint tradita quædã præcepta cõmunia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisq; ratione, in quali loco, tempore, sit usus sapiẽter, aut contra. nam in omnibus ferè minus ualent præcepta quàm experimenta. An uero declamabit qdem præceptor, ut sit exẽplo suis auditoribus? non plus contulerint lecti Cicero, ac Demosthenes? corrigetur palàm, siquid in declamando discipulus errauerit? non potentius erit emendare orationẽ? quin imo etiam iucundius, aliena enim uitia quisq; reprehendi mauult quàm sua. Nec deerant plura, quæ dicerem, sed neminem hæc utilitas fugit, atq; utinam tam non pigeat facere istud, quàm non displicebit.

Qui primi legendi.

QVOD si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quæstio, q̃ legendi sint incipientibus. nam qdam illos minores, quia facilior eorũ intellectus uidebatur, probauerunt, alij floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accõmodatum. Ego optimos quidem & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quenq;, & maxime expolitum uelim, ut Liuium à Pueris magis quàm Sallustiũ, et hic historiæ maior est author, ad quẽ tamen intelligendum iam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem uidetur, & iucundus incipientibus quoq;, & apertus est satis, nec prodesse tantũ, sed etiam amari potest, tum quẽadmodum Plynius præcipit, ut quisq; erit Ciceroni simillimus. Duo autem genera maxime cauenda pueris puto, unum ne quis eos antiqtatis nimius admirator in Gracchorũ, Catonisq;, et aliorũ similiũ lectione durescere uelit, fient enim horridi, atq; ieiuni. nam neq; uim eorũ adhuc intellectu consequẽtur, & elocutiõe, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris tẽporibus aliena, cõtenti, quod est pessimũ, similes sibi magnis uiris uidebuntur. Alterũ quod huic diuersum est, ne recentis huius lasciuiæ flosculis capti uoluptate quadam praua deliniantur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingenijs hoc gratius, quo propius est, adament. Firmis autẽ iudicijs, iamq; extra periculũ positis suaserim et antiquos legere, ex qbus si assumatur solida, ac uirilis ĩgenij uis deterso rudis seculi squallore, tũ noster hic cultus clarius enitescet. Et nouos, quibus & ipsis multa uirtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnauit, sed dicendi mutauimus genus, & ultra nobis quàm oportebat, indulsimus, ita non tam ingenio illi nos superauerunt, quàm proposito. Multa ergo licebit eligere. Sed curandũ erit ne ijs, quibus permista sunt, inquinentur. Quosdã uero etiam quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper, & nunc esse, quid ni libẽter non

concesserim modo, uerũ etiam contenderim. Sed iĳ q̃ sunt, non cuiusq; est pronuntiare. Tutius circa priores imitatio est, uel erratur. Ideo'q; hanc nouorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

De diuisione.

FVIT etiam in hoc diuersum præcipiẽtium propositũ, quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti diuisione dirigere, latius dicendo prosequebantur, nec solum probationibus implebant, sed etiam affectibus. Aliĳ cum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisq; tractabãt, quosdam uero locos non minore cura, quàm cum ad dicendũ ipsi surgerent, excolebant. Vtile utrũq;, & ideo neutrũ ab altero separo. Sed si facere tantũ alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus uiam, quàm reuocare ab errore iam lapsos, primum q̃a emẽdationem auribus modo accipiunt, diuisionẽ uero ad cogitationẽ etiam, & stylum perferunt. Deinde quod libentius præcipientem audiunt, q̃ reprehendentẽ. Siqui uero paulo sunt uiuaciores, in his præsertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus uitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui recta esse, quæ præceptor non emendauerit, credent. Vtraq; autẽ ratio miscenda est, & ita tractanda, ut res ipsæ postulabũt. Nãq; incipientibus danda erit uelut præformata materia, secundũ cuiusq; uires. At cum satis cõposuisse se ad exemplũ uidebuntur, breuia quædam demonstranda uestigia, quæ persecuti iam suis uiribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquã credi sibi eos oportebit, ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi nihil per se conari, & quærere sciant. Quod si satis prudenter dicenda uiderint, iam propè consumata fuerit præcipientis opera. Siquid errauerint, adhuc erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aues cernimus, quæ teneris infirmisq; fœtibus, cibos ore suo collatos partiuntur. at cum uisi sunt adulti, paululum egredi nidis, & circunuolare sedem illam præcedentes ipsæ docent, tum expertas uires libero cœlo, suæq; ipsorum fiduciæ permittunt.

De ediscendo.

ILLVD ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his, de quibus nunc disserimus ætatibus, ne omnia, quæ scripserint, ediscant, & certa, ut moris est, die dicant. Quod quidem maxime patres exigunt, atq; ita demum studere liberos suos, si quam frequentissime

declamauerint, credunt, cum profectus præcipue diligentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimumq; esse in hoc opere plane uelim, sic ediscere electos ex oratiõibus, uel historijs, alio ue quo genere digno rum ea cura uoluminum, locos, multo magis suadeã. nam etiam exer cebitur acrius memoria aliena complectendo quàm sua. Et qui erunt in difficiliore huius generis labore uersati sine molestia, quæ ipsi com posuerunt iam familiarius animo suo affigent, & assuescent optimis, semperq; habebunt intra se quod imitentur. Etiam non sentientes, formam orationis illam, quam mente penitus acceperint, exprimunt. Abũdabunt autem copia uerborum optimorum, & compositione, ac figuris iam non quæsitis, sed sponte, & ex reposito uelut thesauro se offerentibus. Accedit his et iucunda in sermone idonea quoq; dictorum re latio, & in causis utilis. Nam & plus authoritatis afferunt ea, quæ non præsentis gratia litis sunt comparata, & laudem sæpe maiorem, quàm si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permittendum, quæ ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, quæ maxi me petitur, laude plurimum capiant. Verum id quoq; tum fieri oportebit, cum aliquid commodius elimauerint, ut eo uelut præmio studij sui donentur, ac se meruisse ut dicerent, gaudeant.

An secundum sui quisq; ingenij docendus sit naturam

VIRTVS præceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter in ijs, quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorum, et quo quenq; natura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quædam uarietas, nec pauciores animorum pene, quàm corporum formæ. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis, quamuis plurimi se ad eorum, quos probant, imitationem composuerint. Vtile deinde plerisq; uisum est ita quenq; instituere, ut propria naturæ bona doctrina fouerent, & in id potissimum ingenia, quò tenderent, adiuuarentur. ut si qs palæstræ peritus, cum in aliquod plenum pueris gymnasium uenerit, expertus eorum omni modo corpus animumq;, discernat, cui quisq; certamini præparandus sit. Ita præceptorem eloquentiæ, cum sagaciter fuerit intuitus, cuius ingeniũ presso, limatoq; genere dicẽdi, cuius acri, graui, dulci, aspero, nitido, urbano maxime gaudeat, ita se commodatu rum singulis, ut in eo, quo quisq; eminet, prouehatur, quod & adiuta cura natura magis eualescat, & qui in diuersa ducatur, nec in ijs, quibus minus aptus est, satis possit efficere, & ea, in quæ natus uidetur, deserendo faciat infirmiora. Quod mihi (libera enim, uel contra rece-

ptas persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte uerum uidetur. Nam proprietates ingeniorũ dispicere prorsus necessarium est, in his quoq; certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Nã q; erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio iuris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. sic discernet hæc dicẽdi magister, quo modo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilẽ, aut luctatorem, aliud'ue quid ex ijs, quæ sunt sacrorum certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia, quæ sunt eius operis, etiã siqua difficiliora discenti uidebuntur, elaborandum est. nam & omnino supernacua erat doctrina, si natura sufficeret. an siquis ingenio corruptus, ac tumidus, ut pleriq; sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum, atq; ieiunum non alemus? & quasi uestiemus? Nam si quædam detrahere necessariũ est, cur non sit adijcere concessum? Neq; ego contra naturam pugno, non enim deferendum id bonum, siquod ingenitum est, existimo, sed augendũ, addẽdumq; quod cessat. An uero clarissimus ille præceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quàm discipuli bene docuisse testantur, cum de Ephoro, atq; Theopompo sic iudicaret, ut alteri frenis, alteri calcaribus opus esse diceret, aut in illo lentiore tarditatem, aut in illo penè præcipiti concitationem adiuuandam docendo existimauit? cum alterum alterius natura miscendum arbitraretur. Imbecillis tamen ingenijs sanè sic obsequẽdum sit, ut tantum in id, quò uocat natura, ducantur. Ita enim quod solum possunt, melius efficient. Si uero liberalior natura contigerit, & in qua merito ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi uirtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in partem pronior, ut necesse est, cæteris tamen nõ repugnabit, atq; ea cura paria faciet ijs, in quibus eminebit. Sicut ille, ne ab eodem exemplo recedamus, exercendi corpora peritus, non si docendum pancratiasten susceperit, pugno ferire, uel calce tantum, aut nexus modo, atq; in his certos aliquos docebit, sed omnia, quæ sunt eius certaminis. Erit qui ex ijs aliqua non possit, in id maxime, quod poterit, incũbet. Nam sunt hæc duo uitanda prorsus, unum, ne tentes, quod effici non possit, alterũ, ne ab eo, quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. at si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem uidimus, Nicostratus omnibus in eo docendi partibus similiter utetur, efficietq; illũ, qualis hic fuit luctando, pugnandoq;, quorum utroq; certamine ijsdem diebus coronabatur inuictum. Et quanto id magis oratoris futuri magistro prouidendum erit? Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere, non magis quàm Phonasco, acutis tantum, aut

medijs, aut grauibus sonis, aut horum etiam particulis, excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta neruis consentiat.

De officio discipulorum.

PLVRA de officijs docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut præceptores suos non minus, quàm ipsa studia ament, & parentes esse, non quidem corporum, sed mentium credant. Multum hæc pietas confert studio. Nam ita & libenter audient, & dictis credent, & esse similes concupiscent in ipsos deniq; cœtus scholarum læti, & alacres conuenient, emendati non irascentur, laudati gaudebunt, ut sint carissimi studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles, alioquin neutrum sine altero sufficit. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, & frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus fouerit sulcus, ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis, accipientisq; concordia.

De utilitate, & ratione declamandi.

IN his primis operibus, quæ non ipsa parua sunt, sed maiorum quasi mēbra, atq; partes, bene instituto, ac satis exercitato, iam fere tempus appetet aggrediendi suasorias, iudicialesq; materias, quarū antequàm uiam ingrediar pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt, quæ quidem ut ex omnibus nouissime inuenta, ita & multo est utilissima. Nam & cuncta illa, de quibus diximus, in se fere continet, & ueritati proximam imaginem reddit. Ideoq; ita est celebrata, ut plerisq; uideretur ad formandam eloquentiam uel sola sufficere. Neq; enim uirtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri potest, quæ non sit cum hac dicendi meditatione cōmunis. Eo quidē res ista in culpam docentium recidit, ut inter præcipuas, quæ corrūperent eloquentiam, causas, licentia, atq; inscitia declamātium fuerit. Sed eo, quod natura bonum est, bene uti licet. Sint ergo & ipsæ materiæ, quæ finguntur, quamsimillimæ ueritati. Et declamatio in quantum maxime potest, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Nam magos, & pestilentiam, & responsa, & seuiores tragicis nouercas, aliaq; magis adhuc fabulosa frustra inter sponsiōes, & interdicta quæremus. Quid ergo, nunquam hæc supra fidem, & poetica, ut uere dixerim, themata iuuenibus pertractare permittemus? ut expatientur, & gaudeant materia, & quasi in corpus eant, erit optimum, sed

certe sint grandia, & tumida, non stulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula, ut si iam cedendũ est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes cum uiridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractione curantur, & sic ad cibos uiribus conseruandis idoneos redeunt, ita sibi quoq; tenuandos adipes, & quicquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus, ac robustus uolet. Alioqn tumor ille inanis primo cuiusq; ueri operis conatu deprehendetur. Totum autem declamandi opus, qui diuersum omnino à forensibus causis existimant, ij profecto, ne rationem quidem, qua ista exercitatio inuenta sit, peruident. Nam si foro non præparat, aut scenicæ ostentationi, aut furiosæ uociferationi simillimum est. Quid enim attinet iudicẽ præparare, qui nullus est? Narrare quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causæ, de qua nemo sit pronuntiaturus? Et hæc quidem otiosa tantum, affici uero & ira, uel luctu permouere, cuius est ludubrij? nisi quibusdam pugnæ simulachris ad uerum discrimen, aciem'q; iustam consuescimus. Nihil ergo inter forense genus dicendi, atq; hoc declamatorium intererit? si profectus gratia dicimus, nihil. Vtinam'q; adijci ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus controuersiæ fingerentur. Et uerba in usu quotidiano posita minus timeremus, & iocos inserere moris esset, ob quæ nos qualibet propter alia in scholis exercitati simus, tirones in foro inueniunt. Si uero in ostentationem comparetur declamatio, sanè paululum aliquid inclinare ad uoluntatem audientiũ debemus. Nam et in ijs actionibus, quæ in aliqua sine dubio ueritate uersantur, sed sunt ad popularem aptatæ delectationem, quales legimus panegyricos, totum'q; hoc demonstratiuum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemq; artem, quæ latere plerunq; in iudicijs debet non confiteri modo, sed ostentare etiam, hominibus in hoc aduocatis.

Quare declamatio, quoniam est iudiciorum, consiliorũ'q; imago, similis esse debet ueritati, quoniam autem aliquid in se habet ἐπιδεικτικὸν non nihil sibi nitoris assumere, quod faciunt actores comici, qui nec ita prorsus, ut nos uulgo loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte, nec tamen procul à natura recedunt, quo uitio periret imitatio, sed morẽ communis huius sermonis decore quodam scenico exornant. Sic quoq; aliqua nos incommoda ex ijs, quas finxerimus, materijs consequentur, in eo præcipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quæ sumimus, ut uidentur ætates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum uires, iura, mores, alia his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum uitijs ducimus. Sed hæc suo quoque loco. Quamuis enim

omne propositum operis à nobis destinati eò spectet, ut orator instituatur, tamen nequid studiosi requirant, etiam siquid erit, quod ad scholas petineat proprie, in transitu non omittemus.

An artis necessaria cognitio.

IAM hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent, qui priora omiserunt, quanquam uideo quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere eiusmodi præceptis eloquentiam putent, sed natura sua, & uulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus quid esset schema, & noema nescire se quidem, sed si ad rem ptineret, esse in sua declamatione respõdit. Alius percunctanti Theodoreus, an Apollodoreus esset, ego inqt parmularius sum, nec sanè potuit urbanius ex confessione inscitiæ suæ elabi, porrò hi, quia & beneficio ingenij præstantes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamauerunt, plurimos habent similes negligentiæ suæ, paucissimos naturæ. Igitur & impetu dicere se, & uiribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione, aut dispositione in rebus fictis, sed cuius rei gratia plenum sit auditorium, sententijs grandibus, quarũ optima quæq; à periculo petatur. Quinetiam in cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid, quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectant, aut murmure incertr, uelut classico instincti concitatissimum corporis motum nõ enuntiandis, sed quærendis uerbis accommodant. Nõnulli certa sibi initia prius quàm sensum inuenerint, destinant, quibus aliquid diserti subiungendũ sit, eaq; diu secum ipsi, clareq; meditati desperata connectendi facultate deserunt, & ad alia deinceps, atque inde alia non minus communia, ac nota deuertunt. Qui plurimum uidentur habere rationis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos intendunt, atque in ijs non corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut forte ad manum uenere iaculantur. Vnde fit ut dissoluta, & ex diuersis congesta oratio cohærere non possit, similisq; sit commentarijs puerorum, in quos ea, quæ alijs declamantibus laudata sunt, congerunt. Magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt, nam & barbari, & serui, & si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

Quare ineruditi ingeniosiores uulgo habentur.

NE quidem negauerim sequi plerunq; hanc opinionem, ut for-

tius dicere uideantur indocti, primum uitio male iudicantium, qui maiorem habere uim credunt ea, quæ non habent artem, ut effringere, quàm aperire, rumpere, quàm soluere, trahere, quàm ducere putant robustius. Nam & gladiator, qui armorum inscius in rixam ruit, & luctator, qui totius corporis nissu in id, quod semel inuasit, incumbit, fortior ab his uocatur, cum interim, & sic frequenter suis uiribus ipse prosternitur, & illum uehementis impetus, excipit aduersarij mollis articulus. Sed sunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant, nam & diuisio cum plurimum ualeat in causis, speciem uirium minuit, & rudia politis, maiora, et sparsa compositis numerosiora creduntur. Est præterea quædam uirtutum, uitiorumq; uicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius, & sæpius, uel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiam suo. Affert & ista res opinionem, quia libentissime homines audiunt ea, quæ ipsi dicere uoluissent. Illud quoq; alterum, quod est in elocutione ipsa, periculum, minus uitat, conaturq; perdite. unde euenit nõnunquam, ut aliquid grãde inueniat, q semper quærit, quod nimium est, uerum & raro euenit, & certa uitia nõ pensat. propter hoc quoque interdum uidentur indocti copiam habere maiorem, quod dicunt omnia, doctis est & electio, & modus. His accedit, quod à cura docendi, quod intenderint recedunt. Itaq; illud quæstionum, & argumentorum apud corrupta iudicia frigus euitant, nihilq; aliud quàm quo uel prauis uoluptatibus aures assistentium permulceant, quærunt. Sententiæ quoq; ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cum omnia circa illas sordida, & abiecta sunt, ut lumina non inter umbras, quemadmodum Cicero dicit. Sed plane inter tenebras clariora sunt. Itaq; ingeniosi uocentur, ut libet, dum tamen constet contumeliose sic laudari disertum. Nihilo minus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & uino uetustatem, sed uitia detrahit, atque eo solo minus est, quod literæ præpolierunt, quo melius. Verum hi pronuntiatione quoque famam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant ubiq;, & omnia leuata, ut ipsi uocant, manu emugiunt, multo discursu, hanelitu, iactatione, gestu, motu capitis furentes. Iam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frõtem cædere, mire ad pullatum circulum facit. cum ille eruditus, ut in oratione multa summittere, uariare disponere, ita etiam in pronuntiando suum cuiq; eorum, quæ dicet, colori accommodare actum sciat, & siquid sit perpetua obseruatione dignũ, modestus & esse, et uideri malit. At illi hanc uim appellãt,

quæ

quæ est potius uiolentia. Cum interim non actores modo aliquos inuenias, sed quod est turpius, præceptores etiã, qui breuem dicendi exercitationẽ consecuti omissa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur, eosq; qui plus honoris literis tribuerunt, ineptos, & ieiunos, & trepidos, & infirmos, ut quodq; uerbum contumeliosissimum occurrit appellent. Verum illis quidem gratulemur sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis. Nos quando & præcipiendi munus, & iampridem deprecati sumus, & in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, desinere dum desyderaremur, inquirendo, scribendoq; talia consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis iuuenibus arbitramur, nobis certe sunt uoluptati.

Quis modus in arte.

NEMO autem à me exigat id præceptorum genus, quod est à plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate constrictas studiosis dicendi feram. Vtique proœmium, & id quale, proxima huic narratio, quæ lex deinde narrandi, propositio post hanc, uelut quibusdam placuit, excursio, tum certus ordo quæstionum, cæteraq; quæ uelut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam iussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis, ac parua, si uno, & breui præscripto contineretur. Sed mutantur pleraque causis, temporibus, necessitate, occasione. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia uarie, & ad rerum momenta conuertitur. Quid enim si præcipias imperatori quoties aciem instruet, ut dirigat frontem, cornua utrinq; promoueat, equites pro cornubus locet? erit hæc quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit. Sed mutabitur natura loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, syluis, alia'ue asperitate aliqua prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio discriminis nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxilijs, nunc legione pugnabitur. nonnunquam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita proœmium necessarium an superuacuum, breue, an longius, ad iudicem omni sermone directo, an aliquando auerso per aliquam figuram dicendum sit, constricta an latius fusa narratio, continua, an diuisa, recta an ordine permutato causæ docebunt. Itemq; de quæstionum ordine, cum in eadem controuersia aliud alij parti prius quæri frequenter expediat. Neque enim rogationibus, plebis'ue scitis sancta sunt ista præcepta, sed hoc, quicquid est, utilitas excogitauit. Non nega-

bo autem sic utile esse plerunq;, alioquin nec scriberem, uerum si ea-
dem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc relictis magistrorum au-
» thoritatibus sequemur. Equidem id maxime præcipiam, ac repetens
» iterū́q; iterumq; monebo. Res duas in omni actu spectet orator. quid
deceat, quid expediat. Expedit autem sæpe mutare ex illo constituto,
traditoq; ordine aliqua, & interim decet, ut in statuis, atq; picturis ui
demus, uariari habitus, uultus, status. Nam recti quidem corporis, uel
minima gratia est. Nempe enim aduersa sit facies, & demissa bra-
chia, & iuncti pedes, & à summis ad ima rigens opus. flexus ille,
&, ut sic dixerim, motus, dat actum quendam, & factum. Ideo nec
ad unum modum formatæ manus, & in uultu mille species, cursum
habent quædam, et impetum, sedent alia, uel incumbunt, nuda hæc,
illa uelata sunt, quædam mista ex utroq;. Quid tam distortum, &
elaboratum, quàm est ille Discobolos Myronis? Siquis tamen ut parū
rectum improbet opus, non'ne ab intellectu artis abfuerit? in qua
uel præcipue laudabilis est illa ipsa nouitas, ac difficultas. Quā qui-
dem gratiam, & delectationem afferunt figuræ, quæq; in sensibus,
quæq; in uerbis sunt. Mutant enim aliquid à recto, atq; hanc præ se
uirtutē ferunt, quod à consuetudine uulgari recesserūt. Habet in pi-
ctura speciē tota facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tan
tum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quid? non in
oratione operienda sunt quædam? siue ostendi non debent, siue expri
mi pro dignitate non possunt, ut fecit Timantes, ut opinor, Cithnius in
ea tabula, qua Coloteium uicit, nam cum Iphigeniæ immolatione pin
xisset tristem Chalcantem, tristiorem Vlyssem, addidisset Menelao,
quem summum poterat ars efficere mœrorem, consumptis affectibus
non reperiens, quo digno modo patris uultum possit exprimere, ue-
lauit eius caput, & suo cuiq; animo dedit æstimandum. Non'ne huic
» est illud simile Sallustianum? Nam de Carthagine tacere satius puto,
» quàm parum dicere. Propter quæ mihi semper moris fuit quammini
me alligare me ad præcepta, quæ καθολικὰ uocant, id est, ut dica-
mus quomodo possumus, uniuersalia, uel perpetualia. Raro enim re-
peritur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, & subrui possit.
Sed de his plenius suo quicq; loco tractabimus. Interim nolo se iuue
nes satis instructos, siquē ex ijs, qui breues plerunq; circunferūtur, ar
tis libellum edidicerint, & uelut decretis technicorum, tutos putent,
multo labore, assiduo studio, uaria exercitatione, pluribus experimen
tis, altissima prudentia, præstantissimo consilio constat ars dicendi.
Sed adiuuatur his quoq;, si tamen rectam uiam non unam orbitam

monstrent

monstrent, qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illã per funes ingredientium tarditatem. Itaque & stratum militari labore, iter sæpe deserimus compendio ducti, & si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur, & si ianua tenebitur incendio per parietem exibimus, late fusum opus est, & multiplex, & propè quotidie nouum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ sint tamen tradita, quid ex ijs optimum, & siqua mutari, adijci, detrahi, melius uidebitur, dicere experiar.

Diuisio totius operis.

RHETORICEN in latinum transferentes, tum oratoriam, tum oratricem nominauerunt, quos equidem non fraudauerim debita laude, quod copiam Romani sermonis augere tentauerunt. Sed non omnia nos ducentes ex græco sequuntur, sicut ne illos quidem quoties suis utique uerbis signare nostra uoluerunt, & hæc interpretatio non minus dura est, quàm illa Plauti essentia, atque entia. Sed ne propria quidem, nam oratoria sic efferetur, ut elocutoria, oratrix, ut elocutrix. Illa autem, de qua loquimur, rhetorice talis est, qualis eloquentia. Nec dubie apud græcos quoque duplicem intellectum habet. nanque uno modo fit appositum ars rhetorica, ut nauis piratica, altero nomen rei, qualis est philosophia, amicitia. Nos ipsam nunc uolumus significare substantiam, ut grammatice, literatura est, non literatrix, quẽadmodum oratrix, nec literatoria quemadmodum oratoria. uerum in rhetorice non fit. Ne pugnemus igitur cum præsertim plurimis alioquin græcis sit utendum. Nam certe sicut philosophos, & musicos, & geometras dicam, nec uim afferam nominibus his, indecora in latinum sermonem mutatione. Deniq; cũ M. Tullius etiam ipsis librorum, quos hac de re primum scripserat, titulis græco nomine utatur, profecto non est uerendum, ne temere uideamur oratori maximo de nomine artis suæ credidisse. Igitur rhetorice (iam enim sine metu cauillationis utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime diuidetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ disciplina præcipi debet, ea est bene dicendi scientia. Artifex est, qui percipit hanc artem, id est orator, cuius est summa bene dicere, opus, quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. Hæc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco. Nunc quæ de prima parte tractanda sunt, ordiar.

Quid sit rhetorice, & quis eius finis.

ANTE omnia quid sit rhetorice, quæ finitur quidem uarie, sed quæstionem habet duplicem, aut enim de qualitate ipsius rei, aut de comprehensione uerborũ dissensio est. Prima, atque præcipua opinionum circa hoc differentia, quod alij malos quoque uiros posse oratores dici putant, alij, quorum nos sententiæ accedimus, nomen hoc, artemq;, de qua loquimur, bonis demum tribui uolunt. Eorum autem, qui dicendi facultatem à maiore, ac magis expetenda uitæ laude secernũt quidam rhetoricen uim tantum, quidam scientiam, sed non uirtutem, quidam usum, quidam artem quidem, sed à scientia, & uirtute disiunctam, quidam etiam prauitatem quandam artis, idest κακοτεχνίαν nominauerunt. Hi ferè aut in persuadendo, aut in dicendo apposite ad persuadendum positum orandi munus sunt arbitrati, id enim fieri potest ab eo quoque, qui uir bonus non sit. Est igitur frequentissimus finis rhetoricen esse uim persuadendi, quod ego uim appello, plerique potestatem, nonnulli facultatem uocant, quæ res nequid afferat ambiguitatis, uim dico τὴν δύναμιν. Hæc opinio originẽ ab Isocrate (si tamen re uera ars, quæ circunfertur, eius est) duxit. Qui cum longe sit à uoluntate infamantium officia oratoris, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen persuadendi opificem, id est πειθοῦς δημιουργόν. Neq; enim mihi permiserim eadem uti declaratione, qua Ennius M. Cæthegum suadæ medullam uocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inscriptus est, idem ferè dicit, sed hanc Plato illius opinionem uult accipi non suam. Cicero pluribus locis scripsit officium oratoris esse dicere apposite ad persuadendum. In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finẽ facit persuadere. Verum, & pecunia persuadet, & gratia, & authoritas dicentis, & dignitas, postremo aspectus etiam ipse sine uoce, quo uel recordatio meritorum cuiusq;, uel facies aliqua miserabilis, uel formæ pulchritudo sententiam dictat. Nam & M. Aquilium defendens Antonius, cum scissa ueste cicatrices, quas is pro patria pectore aduerso suscepisset, ostendit, non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi R. uim attulit, quem illo ipso aspectu maxime motum in hoc, ut absolueret reum, creditum est. Seruium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos paruulos in concione produxerat, sed Galli etiam Sulpitij filium suis ipse manibus circuntulerat, elapsum esse, cum aliorum monimentis, tum Catonis oratione testatum est. Et Phrynem non Hyperidis actione, quanquam admi-

rabili, sed conspectu corporis, quod illa speciosissimum alioquin, dedu
cta nudauerat tunica, putant periculo liberatam. Quae si omnia per-
suadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis. Ideóq; diligen-
tiores sunt uisi sibi, qui cum de rhetorice idem sentirent, existimarunt
eam uim dicendo persuadendi. Quem finem Corgias in eodem, de
quo supra diximus, libro, uelut coactus à Socrate facit, à quo non dis
sentit Theodectes, siue ipsius id opus est, quod de rhetorice, nomine eius
inscribitur, siue, ut creditum est, Aristotelis, in quo est finem esse rhe-
torices, ducere homines dicendo in id, quod actor uelit. Sed ne hic qui-
dem satis est comprehensum. persuadent enim dicendo, uel ducunt in
id, quod uolunt, alij quoq; ut meretrices, adulatores, corruptores. At
contra non persuadet semper orator, ut interim non sit proprius hic
finis eius, interim sit communis cum ijs, qui ab oratore procul absunt.
Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens iudicialis
orationis primum, & super omnia esse persuadere iudici, & senten
tiam eius ducere in id, quod uelit. Nam & ipse oratorem fortunae su-
bijcit, ut si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. Quidá
recesserunt ab euentu, sicut Aristoteles, qui dicit, rhetorice est uis in-
ueniendi omnia in oratione persuadibilia. Qui finis & illud ui-
tium, de quo supra diximus, habet, & insuper quod nihil nisi in-
uentionem complectitur, quae sine elocutione non est oratio. Her-
magorae, qui finem eius esse ait, persuadibiliter dicere, & alijs, qui
eandem sententiam, non ijsdem tamen uerbis explicant, ac finem esse
demonstrant, dicere quae oporteat, omnia ad persuadendum, sa-
tis responsum est, cum persuadere non tantum oratoris esse conuici-
mus. Addita sunt his alia uarie. Quidam enim circa res omnes, qui-
dam circa ciuiles modo uersari rhetoricen putauerunt, quorum ue-
rius utrum sit in eo loco, qui huius quaestionis proprius est, dicam.
Omnia subiecisse oratori uidetur Aristoteles, cum dixit uim esse di-
cendi, quid in quaq; re possit esse persuadibile. Et Patrocles, qui non
quidem adijcit in quaque re, sed nihil excipiendo idem ostendit. uim
enim uocat inueniendi, quod sit in oratione persuadibile, qui fines
& ipsi solam complectuntur inuentionem. Quod uitium fugiens
Theodorus uim putat inueniendi, & eloquendi cum ornatu cre-
dibilia in omni oratione, sed cum eodem modo credibilia, quo
persuadibilia etiam non orator inueniat, adijciendo in omni ora-
tione, magis quàm superiores concedit scelera quoque suadenti-
bus, pulcherrimae rei nomen. Gorgias apud Platonem suaden-
di se artificem in iudicijs, et alijs coetibus esse ait. De iustis quoq; & in-

iustis tractare, cui Socrates persuadendi non docendi concedit facultatem. Qui uero non omnia subijciebant oratori solicitius, ac uerbosius, ut necesse erat, adhibuerunt discrimina, quorũ fuit Ariston Critolai peripatetici discipulus, cuius hic finis est, sciẽtia uidendi, & agẽdi in quæstionibus ciuilibus per orationem popularis persuasionis. hic scientiam, quia peripateticus est, non ut stoici uirtutis loco ponit, popularem autem comprehendendo tantum persuasionem, etiam contumeliosus est aduersus artem orandi, quam nihil putat doctis persuasuram. Illud de omnibus, qui circa ciuiles demum quæstiones oratorem iudicant uersari, dictum sit, excludi ab ijs plurima oratoris officia, illam certe laudatiuam totam, quæ est rhetorices pars tertia. Cautius Theodorus Gadareus, ut iam ad eos ueniamus, qui artem quidem esse eam, sed non uirtutem putauerunt. Ita enim dicit, ut ipsis eorum uerbis utar, qui hoc ex græco transtulerunt, ars inuentrix, & iudicatrix & enuntiatrix decenti ornatu secundum inuentionem eius, quod in quoq; potest sumi persuadibile in materia ciuili. Itemq; Cornelius Celsus, qui finem rhetorices, ait dicere p̃suadibiliter in dubia, & ciuili materia. Quibus sunt non dissimiles, qui ab alijs traduntur, qualis est, & ille uis uidendi, & eloquendi de rebus ciuilibus subiectis sibi cum quadam persuasione, & quodam corporis habitu & eorum, quæ dicet, pronuntiatione. Mille alia, sed aut eadem, aut ex ijsdem composita, quibus item cum de materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neq; uim, neq; scientiam, neq; artem putauerunt. Sed Critolaus usum dicendi. nam hoc τριβὴ significat. Athenæus fallendi artem. pleriq; autem dum pauca ex Gorgia Platonis à prioribus imperite excerpta legere contenti, neq; hoc totum, nec alia eius uolumina euoluunt, in maximum errorem inciderunt, creduntq; eum in hac esse opinione, ut rhetoricen non artem, sed peritiam quandam gratiæ, ac uoluptatis existimet, & alio loco ciuilitatis particulæ simulachrum, & quartam partem adulationis, quod duas partes ciuilitatis corpori assignet, medicinam, & quam interpretantur exercitatricem, duas animo, legalem, atq; iustitiam, adulationem autem medicinæ uocet, ut cocorum artificium, & exercitatricis mangonum, qui colorem fuco, & uerum robur inani sagina mentiantur, legalis cauillatricem, iustitiæ rhetoricen. Quæ omnia sunt quidem scripta in hoc libro, dictaq; à Socrate, cuius persona uidetur Plato significare, quid sentiat. Sed alij sunt eius sermones ad coarguendos, qui contra disputant compositi, quos ἐλεγκτικοὺς uocant, alij ad præcipiẽdum qui δογματικοὶ appellantur, Socrates autem, seu Plato, eam quidem, quæ tum exerceba

tur

tur, rhetoricen talem putauit, nam & dicit his uerbis τοῦτον τὸν τρό-
πον οὖν ὑμεῖς πολιτεύεσθε, non autem uerã, & honestam intelligit. Itaq; disputatio illa contra Gorgiã ita clauditur οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια πράττειν ad quod ille quidem conticescit, sed sermonem suscipit Polus iuuenili calore inconsyderatior, contra quem illa de simulachro, & adulatione dicuntur. Tum Calicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc producitur clausulam τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι ἐπιστήμονα τῶν δικαίων ut appareat Platoni non rhetoricen uideri malum, sed eã ueram nisi iusto, & bono non contingere. Adhuc autem in Phædro manifestius facit hanc artem consumari citra iustitiæ quoq; scientiam non posse, cui opinioni nos quoq; accedimus. an aliter defensionem Socratis, & eorum, qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset? quæ certe sunt oratoris opera. sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, inuectus est. Nam & Socrates inhonestam credidit orationẽ, quam ei Lysias reo composuerat, & tum maxime scribere litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent erat moris, atq; ita iuri, quo non licebat pro altero agere fraus adhibebatur. Doctoresq; eius artis parũ idonei Platoni uidebantur, qui rhetoricen a iustitia separarent, & ueris credibilia præferrent. nam id quoq; dicit in phædro. Consensisse autem illis superioribus uideri potest etiã Cornelius Celsus, cuius hæc uerba sunt. Orator simile tantum ueri petit. Deinde paulo post. Non enim bona conscientia, sed uictoria litigantis est præmium. Quæ si uera essent pessimorum hominum foret hæc tam perniciosa nocentissimis moribus dare instrumenta, & nequitiam præceptis adiuuare. Sed illi rationem opinionis suæ uiderint. Nos autem ingressi formare optimum oratorem, quem in primis esse bonum uirum uolumus, ad eos, qui de hoc opere melius sentiunt, reuertamur. Rhetoricen autem quidam eandem ciuilitatem esse iudicauerunt. Cicero scientiæ ciuilis partem uocat. ciuilis autem scientia idem est, quod sapiẽtia est quidam etiam philosophiæ, quorũ est Isocrates. Huic eius substantiæ maxime conueniet finitio, rhetoricen esse bene dicendi sciẽtiam. nam & orationis omnes uirtutes simul complectitur, & protinus mores etiam oratoris, cum bene dicere non possit nisi uir bonus. Idem ualet Chrysippi finis ille, ductus a Cleante, scientia recte dicendi. Sunt plures eiusdem, sed ad alias quæstiones magis pertinent. Idem sentiret finis hoc modo comprehensus, persuadere quod oporteat, nisi quod artem ad exitum alligat. At bene artis di-

cere secundum uirtutem orationis. Excludunt à rhetoricæ malos, & illi, qui scientiam ciuilium officiorum eam putauerunt, si scientiã uirtutem iudicant, sed anguste intraq; ciuiles quæstiones coercent. Albutius non obscurus professor, atq; author scientiam bene dicẽdi esse consentit, sed exceptionibus peccat, adijciendo circa ciuiles quæstiones, & credibiliter, quarum iam utriq; responsum est. Probabilis & illi uoluntatis, qui recte sentire, & dicere rhetorices putauerunt. Hi sunt ferè fines maxime illustres, & de quibus præcipue disputatur. Nam omnes quidem persequi, neque attinet, neque possum, cum prauum quoddam, ut arbitror, studium circa scriptores artium extiterit, nihil eisdem uerbis, quæ prior aliqs occupasset finiendo, quæ ambitio procul aberit à me. Dicam enim non utique quæ inuenero, sed quæ placebunt, sicut hoc rhetoricen esse bene dicendi scientiam, cum reperto quod est optimum, qui quærit aliud, peius uelit. His approbatis, simul manifestum est illud quoque quem finem, uel quid summum, & ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius & summum est bene dicere.

An utilis sit rhetoricæ.

SEQVITVR quæstio an utilis rhetorice, nam quidam uehementer in eam inuehi solent, & quod sit indignissimum in accusationem orationis utuntur orandi uiribus, eloquentiam esse, quæ pœnis eripiat scelestos, cuius fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in peius, nec seditiones modo turbæq; populares, sed bella etiam inextinguibilia excitentur, cuius denique tum maximus sit usus, cum pro falsis contra ueritatem ualet. Nam & Socrati obijciunt comici, docere eum quomodo peiorem causam meliorem faciat, & contra Lysiam, & Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adijciunt exempla græcorum, Romanorumq;, & enumerant qui perniciosa non singulis tantum, sed rebus etiam publicis usi eloquentia turbauerunt ciuitatũ status, uel euerterunt, eoq; et Lacedæmoniorũ ciuitate expulsam, & Athenis quoq;, ubi actor mouere affectus uetabatur, uelut recisam orandi potestatẽ. Quo quidẽ modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec deniq; ipsa sapientia. Nam & dux Flaminius, & Gracchi, Saturnini, Glautiæ magistratus, & in medicis uenena, & in ijs, qui philosophorum nomine male utuntur, grauissima nonnunquam flagitia deprehẽsa sunt. cibos asper

nemur, attulerunt sæpe ualetudinis causas, nũquam tecta subeamus, super habitantes aliquando procumbunt, non fabricetur militi gladius, potest uti eodem ferro latro, quis nesciat ignes, aquas, sine quibus nulla sit uita, & ne terrenis immorer, solem, lunamq; præcipua syderum aliquando etiam nocere? Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem Cæcus ille Appius dicendi uiribus diremisse? Aut non diuina Marci Tullij eloquentia, & contra leges agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciam, & supplicationes, qui maximus honor uictoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Num perterritos militum animos frequenter à metu reuocat oratio? & tot pugnandi pericula ineuntibus laudem uitæ potiorem esse persuadet? Nec uero Lacedæmonij, atque Atheniẽses magis mouerint, quàm populus romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut uaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta uoce commota, nec legum repertores sine summa ui orandi consecutos, ut se ipsi homines ad seruitutem iuris astringerent. Quin ipsa uitæ præcepta etiam si natura sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes ualent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiam si in utranque partem ualent arma facundiæ, non tamen est æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verum hæc apud eos forsitan quærantur, qui summam rhetorices ad persuadendi uim retulerunt. Si uero est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator in primis uir bonus, utilem certe esse eam confitendum est. Et hercle deus ille princeps parens rerum, fabricatorq; mundi, nullo magis hominem separauit à cæteris (quæ quidem mortalia essent) animalibus, quàm dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, uiribus, firmitate, patientia, uelocitate præstantiora in illis mutis uidemus, eadem minus egere acquisitæ opis extrinsecus. Nam & ingredi citius, & pasci, & tranare aquas citra docentem natura ipsa sciunt, Et pleraque contra frigus ex suo corpore uestiuntur, & arma ijs ingenita quædam, & ex obuio ferè uictus, circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, eiusque nos socios esse cum dijs immortalibus uoluit. Sed ipsa ratio neque nos tam iuuaret, neque tam esset in nobis manifesta, nisi quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus, quod magis

deesse cæteris animalibus, quàm intellectum, & cogitationem quandam uidemus. nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quin etiam roponere in hymem alimenta, opera quædã nobis inimitabilia, qualia sunt cerarũ, ac mellis, efficere, non nullius fortasse rationis est, sed quia carent sermone, quæ id faciunt, muta, atque irrationabilia uocantur. Denique homines, quibus negata uox est, quantum adiuuat animus ille cœlestis? Quare si nihil à dijs oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu, ac labore ducamus? aut in quo malimus præstare hominibus, quàm quo ipsi homines cæteris animalibus præstant? Eo quidẽ magis, quod nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitauerimus & quousq; iam prouecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam ut omittam defendere amicos, regere consilijs senatum, populum, exercitum, in quæ uult ducere, quàm sit utile, conueniatq; bono uiro, non'ne pulchrum uel hoc ipsum est ex communi intellectu, uerbisq;, quibus utantur omnes, tantum assequi laudis, & gloriæ, ut non loqui, & orare, sed quod Pericli contigit, fulgurare, ac tonare uidearis.

An rhetoricæ sit ars.

FINIS non erit, si expatiari parte in hac, & indulgere uoluptati uelim. Transeamus igitur ad eam quæstionem, quæ sequitur, an rhetoricæ ars sit. Quod quidem adeo ex ijs, qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitauit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos esse eos de arte rhetorica. Cicero uero etiam eam, quæ rhetoricæ uocetur, esse artificiosam eloquẽtiam dicat. Quod non oratores tantum uindicauerunt, ut studijs aliquid suis præstitisse uideantur. Sed cum ijs philosophi, & stoici, & peripatetici plerique consentiunt. At me dubitasse confiteor, an hanc partem quæstionis tractandã putarem. Nam quis est adeo non ab eruditione modo, sed à sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, & texendi & è luto uasa ducendi artem putet? rhetoricen autem maximum, ac pulcherrimum, ut supra diximus, opus in tam sublime fastigium existimet sine arte uenisse? Equidem illos, qui contra disputauerunt, non tam id sensisse, quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo uoluisse, sicut Polycratem, cum Busirim laudaret, & Clytemnestrã, q̃q̃ is, quod his dissimile nõ esset, cõposuisse orationẽ, quæ est habita cõtra Socratem, dicitur. Quidã naturalẽ esse rhetoricen uolũt, et tamẽ adiuuari exercitatiõe nõ diffitentur, ut in libris Ciceronis de oratore dicat

Antonius, obseruationem quandam esse non artem. Quod non ideo ut pro uero accipiamus est positum, sed ut Antonij persona seruetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias uidetur, cuius sententiæ talis defensio est, quod indocti, & barbari, & serui pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent, & quod uim habeat epilogi, deprecentur. Deinde adijciunt illas uerborum cauillationes, nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse. atq; dixisse homines pro se, et in alios semp doctores artis sero' & circa Thysiam, & Coraca primum repertos, orationem igitur ante artem fuisse, eo'q; artem non esse. Nos porro' quando cœperit huius rei doctrina non laboramus, quãquam apud Homerum etiam præceptorem Phœnicem tum agendi, tum etiam eloquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoq; proposita eloquentiæ inter iuuenes inuenimus, quin in cælatura clypei Achillis, et lites sunt, et actores. Illud enim admonere satis est, omnia, quæ ars consumauerit, a' natura initia duxisse, aut tollatur medicina, quæ ex obseruatione salubrium, atq; his contrariorum reperta est, &, ut quibusdã placet, tota constat experimentis. Nam & uulnus deligauit aliqs ante quàm hæc ars esset, & febrem quiete, & abstinentia, non quia rationem uidebat, sed quia id ualetudo ipsa coegerat, mitigauit. Nec fabrica sit ars, casas enim primi illi sine arte fecerunt. Nec musica cantatur, ac saltatur per omnes gentes aliquo modo, Ita si rhetorice uocari debet sermo quicunq;, fuisse eam ante quàm esset ars, confitebor. Si uero non quisquis loquitur orator est, & tum non tanquam oratores loquebantur, necesse est oratorem factum arte, nec ante artem fuisse fateantur. Quo illud quoq; excluditur, quod dicunt non esse artis id, quod faciãt, qui non didicerint, dicere autem homines, & qui non didicerint. Ad cuius rei confirmationem afferunt Demadẽ remigem, & Aeschinem Hypocriten oratores fuisse falso'. Nam neq; orator esse qui non didicit potest, & hos sero' potius, quàm nunquã didicisse quis dixerit? quanq̃ Aeschines ab initio sit uersatus in literis, quas pater eius etiam docebat. Demadem neq; non didicisse certum sit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum quantuscunq; postea fuit, fecisse. nam id potentissimum dicendi genus est. sed et præstantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licebit. Neq; enim orationes scribere est ausus, ut eum multum ualuisse in dicendo sciamus. Aristoteles, ut solet, quærẽdi gratia quædam subtilitatis suæ argumenta excogitauit in Gryllo, sed idem et de arte rhetorica tres libros scripsit, et in eorũ primo nõ artem solum eam fatetur, sed ei particulã ciuilitatis, sicut dialecticis assignat. Multa

Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon qdem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua rhetorices accusationem professus est. Nam de Epicuro qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaq; potentissimis eorum breuiter occurram, ne in infinitum quæstio euadat. Prima his argumentatio ex materia est. Omnes enim artes aiunt habere materiam, quod est uerum, rhetorices nullam esse propriam, quod esse falsum in sequẽtibus probabo. Altera est calũnia, nullam artem falsis assentire opinionibus, quia constitui sine præceptione non possit, quæ semper uera sit, rhetoricen assentiri falsis, non esse igitur artem. Ego rhetoricen nonnũq̃ dicere falsa pro ueris confitebor. Sed non ideo in falsa quoq; esse opinione concedam, quia longe diuersum est sibi ipsi quid uideri, & ut alij uideatur efficere. Nam & imperator falsis utitur sæpe, ut Hannibal, cum inclusus a' Fabio sarmentis circum cornua boum deligatis incensisq; per noctem in aduersos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit, sed illum fefellit, ipse quid uerum esset nõ ignorauit. Nec uero Theopompus lacedæmonius, cum permutato cũ uxore habitu e' custodia ut mulier euasit, falsam de se opinionẽ habuit, sed custodibus præbuit. Item orator cũ falso utitur pro uero scit esse falsum, eo'q; se pro uero uti, non ergo falsam ipse habet opinionem, sed fallit alium, nec Cicero cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentij gloriatus est, nihil ipse uidit. Et pictor cum ui artis suæ efficit, ut quædam eminere in opere, quædam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit. Aiunt etiam omnes artes habere finem aliquem propositum ad quem tendant, hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non præstari eum, qui promittatur, mentiuntur. Nos enim esse finẽ iam ostendimus, & quis esset diximus, præstabit hunc semper orator, semper enim bene dicet. Firmum autem hoc, quod opponitur aduersus eos fortasse sit, qui persuadere finem putauerunt. Noster orator, ars'q; a' nobis finita non sunt posita in euentu. Tendit quidem ad uictoriam qui dicit, sed cum bene dixit, etiam si non uincat, id, quod arte continetur, efficit. Nam & gubernator uult salua naue in portum peruenire, si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicet'q; notum illud, dum clauum rectum teneam. Et medicus sanitatem ægri petit, si tamen aut ualetudinis ui, aut intemperantia ægri, alio'ue quo casu summa non contigit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidet. Ita oratori bene dixisse finis est. Nã est ars ea (ut post paulum clarius ostendemus) in actu posita non in effectu. Ita falsum erit illud quoque, quod dicitur, artes scire quan-

do sint finem consecutæ, rhetoricen nescire. nam se quisque bene dicere intelligit. Vti etiam uitijs rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur, quia & falsum dicat, & affectus moueat, quorum neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscatur, ideóq; nec uitium. Nam & mendacium dicere etiam sapienti aliquando concessum est, & affectus, si aliter ad æquitatem perduci iudex non poterit, necessario mouebit orator. Imperiti enim iudicant. & qui frequenter in hoc ipsum fallendi sint, ne errent. Nam si mihi sapientes iudices dentur, sapientum conciones, atque omne consilium, nihil inuidia ualeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsiq; testes, per quam sit exiguus eloquentiæ locus, quia propè in sola delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia ueritas, arte pugnandum est, & adhibenda quæ prosunt, nec enim qui recta uia depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest. Plurima uero ex eo contra rhetoricen cauillatio est, quod ex utraque causæ parte dicatur. Inde hæc, nullam esse artem contrariam sibi, rhetoricam esse contrariam sibi, nullam artem destruere, quod effecerit, accidere hoc rhetorices operi. Item aut dicenda eam docere, aut non dicenda ita, uel per hoc non esse artem, quod non dicenda præcipiat, uel per hoc, quod cum dicenda præceperit, etiam contraria his doceat. Quæ omnia apparent de ea rhetorice dici, quæ sit à bono uiro, atque ab ipsa uirtute seiuncta, alioquin ubi iniusta causa est, ibi rhetorice non est, adeo ut uix admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque orator idest uir bonus dicat. Tamen quoniam hoc quoque in rerum natura cadit, ut duos sapientes aliquando iustæ causæ in diuersum trahunt, quãdoque etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt, respondebo propositis, atq; ita quidem, ut appareat hæc aduersus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nã rhetorice non est contraria sibi, causa enim cum causa, nõ illa secum ipsa cõponitur. Nec, si pugnent inter se qui idem didicerunt, idcirco ars, quæ utrique tradita est, non erit, alioquin nec armorum, quia sæpe gladiatores sub eodem magistro eruditi inter se componuntur, nec gubernandi, quia nauallibus prælijs gubernator est gubernatori aduersus. Nec imperatoria, quia imperator cum imperatore contendit. Item non euertit opus rhetorice, quod efficit, nec enim positum à se argumentum soluit orator, sed ne rhetorice quidem, quia apud eos, qui in persuadendo finem putant, aut siquis, ut dixi, casus duos inter se bonos uiros composuerit, uerisimilia quæ-

runtur. Non autem, siquid est altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile, nam ut candido candidius, & dulci dulcius non est aduersum, ita nec probabili probabilius. Neq; praecipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quae in quaq; causa dicenda sunt. Non semper autem etiam si frequētissime tuenda erit ueritas, sed aliquādo exigit communis utilitas, ut etiā falsa defendat. Ponūtur hae quoq; in secundo Ciceronis de oratore libro contradictiones, artem earum rerum esse, quae sciantur, oratoris omnem actionem opinione non scientia contineri, quia & apud eos dicat, qui nesciant, & ipse dicat aliquando quae nesciat. Ex his alterum id est an sciat iudex, de quo dicatur nihil ad oratoris artem, alteri respondendum. Ars earum rerum est, quae sciuntur, rhetoricae ars est bene dicendi, bene autem dicere scit orator. Sed nesciat an uerum sit, quod dicit, ne ij quidem, q ignem, aut aquam, aut quatuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerūt, tradunt, nec qui interualla syderum, & mensuras solis, ac terrae colligunt, disciplinam tamen suam artem uocant. Quod si ratio efficit, ut haec nō opinari, sed propter uim probationum scire uideātur, eadem ratio idem praestare oratori potest, sed an causa uera sit, nescit. Ne medicus quidem an dolorem capitis habeat, qui hoc se pati dicet, curabit tamen tanquam id uerum sit, & erit ars medicina. Quid quod rhetoricae, non utiq; propositum habet semper uera dicendi, sed semper uerisimilia, sit autem esse uerisimilia, quae dicit. Adijciunt ijs, qui contra sentiunt, quod saepe quae in alijs litibus impugnarunt actores causarū, eadem in alijs defendant, quod nō artis, sed hominis est uitium. Haec sunt praecipua, quae contra rhetoricen dicantur, alia & minora, & tamen ex his fontibus deriuata. Confirmatur autem eam esse artem breuiter. Nam siue, ut Cleantes uoluit, ars est potestas, uiam, atq; ordinem efficiens, esse certā uiam, atq; ordinem in bene dicendo nemo dubitauerit, siue ille ab omnibus fere approbatus finis obseruatur, artem constare ex praeceptionibus consentientibus, & coexercitatis ad finem utilem uitae, iam ostendimus nihil non horum in rhetoricae esse. Quid quod & inspectione, & exercitatione, ut artes caeterae constat, nec potest ars non esse, si est ars dialecticae, quod fere cō stat, cum ab ea specie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua i re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat in ea esse artem, & in eo, quod qui didicerit melius faciat, quàm qui non didicerit esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetoricaes opere superabit, nec essent eius aliter tam multa praecepta, tamq; magni q docerēt, idq; cum omnibus confitendū

est, tum

est, tum nobis præcipue, qui rationē dicēdi à bono uiro nō separamus.

Gneralis diuisio artium, & ex quibus sit rhetorica.

CVM sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est cognitione, & æstimatione rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei, cuius studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ uocatur, aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficiuntur, nihilq; post actum operis relinquunt, quæ practicæ dicitur, qualis saltatio est, aliæ in effectu, quæ operis, quod oculis subijciuntur, consumatione non finem accipiunt, quā poeticen appellamus, qualis est pictura, ferè iudicandum est rhetoricen in actu consistere. Hoc enim, quod est officij sui, perficit, atq; ita ab omnibus dictum est. Mihi autem uidetur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. nam & potest aliquando ipsa res per se in conspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente, & si desierit agere, uel proposito, uel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quàm medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam ex secretis studijs fructus, ac cum pura uoluptas literarum cum ab actu, id est opere recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectiue quoq; aliquid simile scriptis orationibus, uel historijs, quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus, consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus eius usus actu continetur, atq; est in eo frequentissima, dicatur actiua, uel administratiua. nam & hoc eiusdem rei nomen est.

Vtrum plus conferat eloquentiæ an ars, an natura.

SCIO quæri etiam naturá ne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina, quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet. Neque enim consumatus orator, nisi ex utroque fieri potest, plurimum tamen referre arbitror, quam esse quæstionem in hoc loco uelimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiā sine doctrina multum ualebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque maius adhuc naturæ credam esse momentum. consumatos autem plus doctrinæ debere, quàm naturæ putabo. Sicut terræ nullam fertilitatem habenti nihil optimus agricola profuerit, è terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. at in solo fœcundo plus cultor, quàm ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exculpere, parium marmor mallem rude. At si illud idem

artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quàm in marmore. Deniq; natura materia, ars doctrinæ est. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia. materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materia optima melior est.

An uirtus sit rhetorica.

ILLA quæstio est maior ex medijs artibus, quæ neque laudari per se, nec uituperari possunt, sed utiles, aut secus secundũ mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice, an sit, ut compluribus etiam philosophorum placet, uirtus. Equidem illud, quod in studijs dicendi pleriq; exercuerunt, & exercent, aut nullam artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto. multos enim uideo sine oratione, sine literis, qua uel impudentia, uel fames duxit ruentes, aut malã quasi artem, quã κακοτεχνίαν dicimus. nam & fuisse multos, & esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem conuerterunt. ματαιοτεχνία quoq; est quædam, idest superuacua artis imitatio, quæ nihil sanè nec boni, nec mali habeat, sed uanum laborem, qualis illius fuit, qui grana ciceris ex spatio distante missa in acum continue, & sine frustratione inserebat. quem cum spectasset Alexander, donasse dicitur eiusdẽ leguminis modio. Quod quidem præmium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse ueritati dissimillimas uolunt, ætatem multo studio, ac labore consumunt. Verum hæc, quam instituere conamur, & cuius imaginem animo concepimus, quæ bono uiro conuenit, quæq; est uera rhetorice, uirtus erit, quod philosophi q̃dẽ multis, & acutis conclusionibus colligunt. Mihi uero etiã planiore hac, proprieq; nostra probatiõe uidetur esse perspicuũ. Ab his hæc dicuntur. Si consonare sibi in faciendis, ac nõ faciendis uirtutis est, quæ pars eius prudentia uocatur, eadem in dicendis, ac non dicendis erit. Et si uirtutes sunt, ad quas nobis etiã ante quàm doceremur, initia quædam, ac semina sunt concessa natura, ut ad iustitiam, cuius rusticis quoq;, ac barbaris apparet aliqua imago, nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiam si non perfecte, tamen ut inessent quædam, ut dixi, semina eius facultatis manifestum est. nõ eadẽ autem his natura artibus est, quæ à uirtute sunt remotæ. Itaq; cum duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur, altera concisa, quæ dialectice, quas q̃dem Zeno adeo coniunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem, etiam disputatrix uirtus erit, adeo de hac, quæ speciosior, atq; apertior tanto est, nihil dubitabitur. Sed planius

hoc idem, atque apertius intueri ex ipsis operibus uolo. Nã quid orator in laudando faciet, nisi honestorum, ac turpium peritus, aut in suadendo, nisi utilitate perspecta, aut in iudicijs, si iustitiæ sit ignarus? Quid non fortitudinem postulat res eadem? cum sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in iudicio miloniano, inter circunfusa militum arma dicendum sit, ut si uirtus non est, nec perfecta quidem esse possit oratio. Quod si ea in quoq; animalium est ratio uirtus, qua præstat cætera, uel pleraq; ut in leone impetus, in equo uelocitas, hominem porrò ratione, atq; oratione excellere cæteris certum est, cur nõ tam in eloquentia, q̃ in ratione uirtutem eius esse credamus? recteq; hoc apud Ciceronem dixerit Crassus. Est enim eloquentia una quædam de summis uirtutibus. Et ipse Cicero sua persona, tum ad Brutum in epistolis, tũ etiam in alijs locis uirtutem eam appellat. At procemium aliquando, ac narrationem dicit malus homo, & argumenta sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, uirtus tamen erit fortitudo, & tormenta sine gemitu feret malus seruus, tolerantia tamẽ doloris laude sua non carebit, multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiãt igitur hæc, quia de utilitate supra tractauimus.

Quæ materia eius.

MATERIAM rhetorices quidam dixerunt esse orationem, quam sententiam ponit apud Platonem Gorgias, quæ si ita accipitur, ut sermo quacunq; de re compositus, dicatur oratio, non materia, sed opus est, ut statuarij statua. Nam & oratio efficitur arte, sicut statua. Si uero hac appellatione uerba ipsa significari putamus, nihil hæc sine rerum substantia faciunt. Quidam argumenta persuasibilia, quæ & ipsa in parte sunt operis, & arte fiunt, & materia egent. Quidam ciuiles quæstiones, quorum opinio non qualitate, sed modo errauit. est enim hæc materia rhetorices, sed non sola. Quidam quia uirtus sit rhetorice, materiam eius totam uitam uocant. Alij, quia non omnium uirtutum materia sit tota uita, sed pleræque earum uersentur in partibus, sicut iustitia, fortitudo, continentia proprijs officijs, & suo fine intelliguntur, rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam, eiq; locum in ethice negotialem assignant, id est πραγματικόν. Ego, nec id sine authoribus, materiam esse rhetorices iudico, omnes res quæcunq; ei ad dicendum subiectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ uidetur, non in uerbis esse materiam, sed in rebus. Et in phædro palàm non in iudicijs mo-

do, & concionibus, sed in rebus etiam priuatis, ac domesticis rhetoricen esse demonstrat. Quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices uocat res, quæ subiectæ sint ei. Sed certas demum putat esse subiectas, alio uero de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur his quidem uerbis.

" Quanquam uis oratoris, professioq; ipsa bene dicendi hoc suscipe
" re, ac polliceri uidetur, ut omni de re, quæcunq; sit proposita, ab eo or
" nate, copioseq; dicatur. Atq; adhuc alibi. Verũ enim oratori, quæ sunt
" in hominum uita, quandoquidem in ea uersatur orator, atq; ea est ei
" subiecta materia, omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agi
" tata esse debent. Hanc autem, quam nos materiam uocamus, idest res subiectas, quidam modo infinitam, modo non proprie rhetorices esse dixerunt, eamq; artem circumcurrentem uocauerunt, quod in omni materia diceret, cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed nec infinita est, etiam si est multiplex, et aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, uelut architectonice. Nanq; in omnibus, quæ sunt ædificio utilia, uersatur. Et cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro, opera efficit. Nam scalptura etiam lignum, ebur, marmor, uitrum, gemmas, præter ea, quæ supra dixi, complectitur. Nec protinus non est materia rhetorices, si in eadem uersatur & alius. Nam si quæram, quæ sit materia statuarij, dicetur æs, si quæram, quæ sit excusoris, id est eius fabricæ, quam græci uocant χαλκευτικὴν similiter æs esse respondeant. Atqui plurimum statuis differunt uasa, nec medicina ideo non erit ars, quia unctio, & exercitatio cum palæstrica, ciborum uero qualitas etiam cum cocorum ei sit arte communis. Quod uero de bono, utili, iusto, disserere philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. nam cum philosophum dicunt hoc accipi uolunt uirum bonum. Cur igitur oratorem, quem à bono uiro non separo, in eadem materia uersari mirer? Cum præsertim primo libro iam ostenderim philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quæ rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia uersentur. Deniq; cum sit dialectices materia de rebus subiectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa, cur nõ eadem perpetuæ quoq; materia uideatur? Solet à quibusdam & illud poni. Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hic Ciceronis respondere uerbis, apud quem hoc
" inuenio. Mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumula
" tus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atq; artium scientiam

consecutus,

consecutus, sed mihi satis est eius esse oratorem rei, de qua dicit nõ inscium. nec enim omnes causas nouit, & debet posse de omnibus dicere, de quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoq;, de quibus dicendum erit, interim discet, & de quibus didicerit dicet. Quid ergo non faber aut de fabrica melius, aut de musice musicus? si nesciat orator, quid sit, de quo quæratur, planè melius. Nam & litigator rusticus, illiteratus'q;, de causa sua melius, quàm orator, qui nesciet, quid in lite sit, dicet. Sed accepta à musico, à fabro, sicut à litigatore melius orator, quàm ipse, qui docuerit. Verum & faber cum de fabrica, & musicus cum de musica, si quid confirmationem desyderauerit, dicet, non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator. Sicut cum uulnus imperitus deligauit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. An huiusmodi res nec in laudẽ, nec in deliberationem, nec in iudicium ueniunt? Ergo cum de faciendo portu hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator, atqui opus erat ratione architectorum. Liuores, & tumores in corpore cruditatis, an ueneni signa sint, non tractat orator? at est id ex ratione medicinæ. circa mensuras, & numeros non uersabitur? dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia ferè posse credo casu aliquo uenire in officium oratoris, quod si non accidet, non erunt ei subiecta. Ita sic quoq; rectè diximus materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subiectas. Quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum aliquid, de quo dicamus, accepimus, positam nobis esse materiam, frequenter etiã præfatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori, de omnibus putauit esse dicendum, ut se in auditorijs interrogari pateretur, qua quisq; audire de re uellet. Hermagoras quoq; dicendo materiam esse in causa, & in quæstionibus, omnes res subiectas erat complexus. Sed quæstiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit à nobis. Si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoq; adiuuamur. Nihil est enim, quod non in causam aut in quæstiones cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, iudicialẽ, deliberatiuam, demonstratiuam, penè & ipse oratori subiecit omnia, nihil enim non in hæc cadit. Quæsitum à paucissimis etiã de instrumento est. Instrumentum uoco, sine quo formari materia, & id, quod uelimus effici opus non possit. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neq; enim scientia desyderat instrumentum, quæ potest esse consumata, etiã si nihil faciat, sed ille opifex, ut cælator cœlum, & pictor penicilla. Itaq; hæc in eum locum, quo de oratore dicturi sumus, differamus.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER TERTIVS.

De scriptoribus artis rhetoricæ.

QVONIAM in libro secundo quæsitum est, qd esset rhetorice, & quis finis eius, artem quoq; esse eam, & utilem, & uirtutem, ut uires nostræ tulerunt, ostendimus, materiamq; ei res omnes, de quibus dicere oportet, subiecimus. Iam hinc unde cœperit, quibus constet, quo quæq; in ea modo inuenienda, atq; tractanda sint exequar. Intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus hoc à me præcipue, quod hic liber inchoat, opus studiosos eius desyderasse, ut inquisitione opinionum, quæ diuersissimæ fuerunt, longe difficillimum, ita nescio an minime legentibus futurum uoluptati, quippe quod propè nudam præceptorum traditionem desyderet. In cæteris enim admiscere tentauimus aliquid nitoris, non iactandi ingenij gratia, nanque in id eligi materia poterat uberior, sed ut hoc ipso alliceremus magis iuuentutem ad cognitionem eorum, quæ necessaria studijs arbitrabamur, si ducti iucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorũ ne ieiuna, atq; arida traditio auerteret animos, & aures, præsertim tam delicatas raderet, uerebamur. Qua ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse complexum. nanque hac (ut est notum) similitudine utitur.

» Ac ueluti pueris absynthia tetra medentes,
» Cum dare conantur prius oras pocula circum,
» Aspirant mellis dulci, flauoq; liquore. Et quæ sequuntur.

Sed nos nunc ueremur, ne parum hic liber mellis, & absynthij multum habere uideatur, sitq; salubrior studijs, quàm dulcior, quinetiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod pleraq; non inuenta per me, sed ab alijs tradita continebit. habeat etiam quosdam, qui contra sentiant, & aduersentur, propterea quod plurimi authores, quamuis eodem tenderent, diuersas tamen uias inuenerunt, atq; in suã quisq; induxit sequentes. Illi autem probant qualecunq; ingressi sunt iter. nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaueris, quia ne-

mo non didicisse mavult quàm discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio authorum. Primo ad ea, quæ rudia, atq; imperfecta adhuc erant adijcientibus quod inuenissent scriptoribus, mox, ut aliquid sui uiderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus post eos, quos poetæ tradiderunt, mouisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artiũ autem scriptores antiquissimi Corax, & Thysias siculi, quos insecutus est uir eiusdẽ insulæ Gorgias Leontinus Empedoclis, ut traditur, discipulus. Is beneficio lõgissimæ ætatis. (Nam centum & nouem uixit annos) cum multis simul floruit. Ideoq; & illorum, de quibus supra dixi, fuit æmulus, & ultra Socratem usq; durauit. Trasymachus Calcedonius cum hoc, & Prodichus Cius, & Abderites Protagoras, à quo decem millibus denariorũ didicisse artem, quam edidit, Euathius dicitur, & Hippias æleus, & quem Palameda Plato appellat, Alcidamas Eleates, Antiphon quoq; & primus omniũ orationem scripsit, & nihilo minus artem & ipse composuit, & pro se dixisse optime est creditus. Etiam Polycrates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem, & Theodorus Byzantius ex his & ipse, quos Plato appellat λογοδαιδάλους, horũ primi communes locos tractasse dicũtur Protagoras, Gorgias, Prodichus, et Trasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicquam, quod ornatum oratorium habeat, eius aliqua ferri, equidem non reperio quicq̃ tanta eloquentiæ fama dignum. Ideoq; minus miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent. Hæc autem, quæ feruntur ab alijs esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiæ auditor Isocrates, quanq̃ de præceptore eius inter authores non conuenit. Nos autem Aristoteli credimus, hinc uelut diuersæ secari cœperunt uiæ. Nã & Isocratis præstantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere, eoq; iam seniore (octauum enim & nonagesimum impleuit annũ) post meridianis scholis Aristoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto q̃dem illo, ut traditur, uersu ex Philocteta frequenter usus.

» αἰσχρὸν σιωπᾶν, καὶ ἰσοκράτη ἐᾶν λέγειν,

Turpe esse se tacere, & Isocratem pati dicere. Ars est utriusq;, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit de cuius opere supra dictum est. Theophrastus quoq; Aristotelis discipulus de rhetorice diligenter scripsit, atque hinc uel studiosius philosophi, quàm rhetores, præcipueq; stoicorum, ac peripateticorum principes, fecit deinde uelut propriam Hermagoras uiã quã plurimi sunt secuti, Cui maxime par, atq; æmulus uidetur Athenæus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa

Cæcilius, & Halicarnaseus Dionysius, præcipue tamen in se conuerterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit, & Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium, quem studiose audisse, cum in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Cæsar. Hi diuersas opiniones tradiderunt, appellatiq; inde Apollodorei, ac Theodorei, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas, quorum diligentissimus in tradēdo latine fuit Eualgius, græce Atticus. Nam ipsius sola uidetur ars edita ad Matium, quia cæteras missa ad Domitium epistola, non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermagoram sunt qui uiderunt. Romanorum primus quātum ego quidem sciam, condidit aliqua in hanc materiam M. Cato, post M. Antonius ille Censorius inchoauit. Nam hoc solum opus eius, atque id ipsum imperfectum manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam, siquo loco res poscet, non omittam. præcipuum uero lumen, sicut eloquentiæ, ita præceptis quoque eius dedit, unicum apud nos specimen orandi, docendiq; oratorias artes M. Tullius, post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in oratorijs hæc minora, quæ plerique desyderant sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, non nihil pater Gallio, accuratius uero priores Gallione Celsus, & Lenas, & ætatis nostræ Virginius, Plynius, Tutilius. Sunt & hodie clari eiusdem operis authores, qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo, sed parco nominibus uiuentium, ueniet eorum laudi suum tempus. Ad posteros enim uirtus durabit, non perueniet inuidia. Non tamen post tot, ac tantos scriptores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cuiquā sectæ uelut quadam superstitione imbutus addixi, & electuris, quæ uolent facienda copia fuit. Sicut ipse plurium in unum confero inuenta, ubicunq; ingenio non erit locus, curæ testimonium promeruisse contentus.

Quod initium rhetorices.

NEC diu nos moretur quæstio, quæ rhetorices origo sit. nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint, quod certe principium est eius rei, huic studium, & incrementum dederit utilitas, summa ratio, & exercitatio. Nec uideo quare curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quod ij, qui in discrimen aliquod uocabantur, accuratius loqui

defendendi

defendendi sui gratia instituerint. Hæc enim ut honestior causa, ita non utiq; prior est, cum præsertim accusatio præcedat defensionem, nisi quis dicat etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui, quàm qui in perniciem alterius compararit. Initium ergo dicendi dedit natura, initium artis obseruatio, homines enim, sicut in medicina cum uiderent alia salubria, alia insalubria, ex obseruatione eorum effecerunt artem, ita cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum, uitandũq;, & quædam secundum rationem eorum adiecerunt ipsi quoq;, hæc confirmata sunt usu. Tum quæ sciebat quisque docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium, ac legum latoribus dedit, in quibus fuisse uim dicendi necesse est. Cur tamen hanc primam originem putet, non uideo, cum sint adhuc quædam uagæ, & sine urbibus, ac sine legibus gentes, & tamen qui sunt in ijs nati, & legationibus fungantur, & accusent aliqua, ac defendant, & denique alium melius alio loqui credant.

Quinque sunt partes rhetoricæ.

OMNIS autem orandi ratio, ut plurimi, maximiq; authores tradiderunt, quinq; partibus constat, inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione, siue actione, utroq; enim modo dicitur. Omnis uero sermo, quo quidem uoluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est & rem, & uerbum. at si est breuis, & una conclusione finitur, nihil fortasse ultra desyderet. at oratio longior plura exigit. Nõ enim tantum refert, quid, & quomodo dicamus, sed etiam quo loco, opus ergo est & dispositione. Sed nec omnia, quæ res postulat dicere, nec suo queq; loco poterimus, nisi adiuuante memoria. quapropter ea quoque pars quarta erit, uerum hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perdit indecora uel uoce, uel gestu pronuntiatio. huic quoq; igitur necessario tribuendus est quintus locus. Nec audiendi quidam, quorũ est Albutius, qui tris modo primas esse partes uolunt, quia memoria, atq; actio natura non arte contingant, quarum nos præcepta suo loco dabimus, licet hrrasymachus quoq; idem de actione tradiderit. his adiecerunt quidam sextam partem, ita ut inuentioni iudicium subnecterent, ut primum esset inuenire, deinde iudicare. Ego porrò ne inuenisse quidem credo eum, qui non iudicauit, nec enim contraria, communia, stulta inuenisse dicitur quisquam, sed non iudicasse. Et Cicero quidem in topicis iudicium subiecit inuentioni. Mihi autem adeo primis tribus partibus uidetur esse permistum. nam nec dispositio sine

eo nec elocutio fuerit, ut pronuntiationem quoq;, uel plurimum ab
eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in partitioni-
bus oratoris ad easdem, de quibus supra dictum est, quinq; peruenit
partes, nam cum dupliciter primum diuisisset inuentionem, atq; elocu
tionem, res, ac dispositionem inuentioni, uerba, & pronuntiationẽ elo
cutioni dedit, quintam quoq; constituit communem, ac uelut custodem
omnium memoriam. Item in oratore quinq; rebus constare eloquentiã
dicit, in qbus postea scriptis certior eius sententia est. Non minus mihi
cupidi nouitatis alicuius uidentur fuisse, qui adiecerunt ordinẽ cum
dispositionem dixissent, quasi aliud sit dispositio quàm rerum ordine
quamoptima collocatio. Dion inuentionem, modo & dispositionem tra
didit, sed utranq; duplicem rerum, ac uerborũ, ut sit elocutio inuen=
tionis, pronuntiatio dispositionis, his quinta pars memoria accedat.
Theodorei fere inuentionem duplicem rerum, atq; elocutionis, deinde
tres partes cæteras. Hermagoras iudiciũ, partitiõem, ordinem, quæq;
elocutionis sunt, subiecit œconomiæ, quæ græce appellata ex cura re=
rum domesticarum, & hic per abusionem posita nomine latino caret,
nam nunc non abusiue dispensatio est etiam circa hoc quæstio, quod
memoriam in ordine partium, quidam inuentioni, quidam dispositio-
ni subiunxerunt, nobis quartus eius locus maxime placet. Non enim
tantum inuenta tenere, ut disponamus, nec disposita, ut eloquamur, sed
etiam uerbis formata memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia
quæcunq; in orationem collata sunt, continentur. fuerunt etiam in hac
opinione non pauci, ut has non rhetorices partes esse existimarent, sed
opa oratoris. eius enim esse inuenire, disponere, eloqui, et cætera. Quod
si accipiamus, nihil arti relinquemus. Nã bene dicere est oratoris, rhe=
torice tamen est bene dicendi scietia, uel, ut alij putant, artificis est per=
suadere. uis autem persuadendi artis, ita inuenire quidem & dispone
re oratoris. Inuentio autem, & dispositio rhetorices proprie uideri po-
test. In eo plures dissenserunt, utrum'ne hæ partes essent rhetorices, an
eiusdẽ opera, an, ut Athenæus credit, elementa, quæ uocantur στοιχεῖα.
Sed neq; elementa recte quis dixerit, alioquin tantum initia erunt, ut
mundi, uel humor, uel ignis, uel materia, uel corpora insecabilia. Nec
operum recte nomen accipient, que nec ab alijs perficiuntur, sed &
aliud ipsa perficiunt. partes igitur, nam cum sit ex his rhetorice, fieri
non potest, ut cum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex
quibus constat. Videntur autem mihi qui hæc opera dixerunt, eo qdem
moti, quod in alia rursus diuisione nollent in idem nomen incidere.
partes enim rhetorices esse dicebant, laudatiuã, deliberatiuã, iudicialẽ.

quæ si partes sunt, materiæ sunt potius quàm artis. Nanq; in his singulis rhetorice tota est, quia & inuentionem, & dispositionem, & elocutionem, & memoriam, & pronuntiationem, quæcunq; earum desyderat. Itaque quidam genera ea tria rhetorices dicere maluerunt. Optime autem ij, quos secutus est Cicero genera causarum.

Quæ genera causarum.

SED tria an plura sint ambigitur, nec dubie propè omnes utiq; summæ apud antiquos authoritatis scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio concionalem pro deliberatiua appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum & tum leuiter est tentatũ cum apud græcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de oratore, & nunc maximo temporũ nostrorum authore propè persuasum, ut non modo plura hæc genera, sed etiam penè innumerabilia uideantur. Nã si laudandi, ac uituperandi officium in parte tertia ponimus, in quo genere uersari uidebimur, cum querimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, confirmamus, præcipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renuntiamus, optamus, opinamur, plurima alia, ut mihi in illa uetere persuasione permanenti, uel ut petenda sit uenia, quærendumq; quo moti priores, rem tam late fusam tam breuiter astrinxerint. Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his ferè uersari tum oratores uidebant. Nam & laudes, & uituperationes scribebantur. ἐπιθαφίους dicere erat moris, & plurimũ in consilijs, ac iudicijs insumebatur operæ, ut scriptores artium pro solis comprehenderint frequẽtissima. Qui uero defendunt tria faciunt genera auditorum, unum, quod ad delectationem conueniat, alterum quod consilium accipiat, tertium, quod de causis iudicet. Mihi cuncta rimanti, & talis quædam ratio succurrit, quod omne oratoris officium, aut in iudicijs est, aut extra iudicia eorum, de quibus iudicio quæritur, manifestum genus est, ea, quæ ad iudicem non ueniunt, aut præteritum habent tempus, aut futurũ præterita laudamus, aut uituperamus, de futuris deliberamus. Item omnia, de quibus dicendũ est, aut certa sint necesse est, aut dubia, certa ut cuiq; est animus laudat, aut culpat ex dubijs partim nobis ipsis ad electionem sunt libera. de his deliberatur partim aliorũ sententiæ cõmissa, de his lite contenditur. Anaximenes iudicialem, & concionalẽ generales partes esse uoluit, septem autẽ species hortandi, dehortandi, laudãdi, uituperãdi, accusandi, defendendi, exqrẽdi. quod etiã ἐξεταστικὸν dicit

quarum duæ primæ deliberatiui, duæ sequentes demonstratiui, tres ultimæ iudicialis generis sunt partes. Protagoram transeo, qui interrogandi, respondendi, mandandi, prædicandi, quod εὐχωλὴν dixit, partes solas putat. Plato in sophiste iudiciali, & concionali tertiam adiecit προσομιλητικὴν, quam sane permittamus nobis dicere sermocinatricem, quæ à forensi ratione disiungitur, & est accommodata priuatis disputationibus, cuius uis eadem profecto est, quæ dialecticæ. Isocrates in omni genere laudem, ac uituperationem existimauit. Nobis autem & tutissimum est authores plures sequi, & ita uidetur ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum genus, quo laus, ac uituperatio continetur, sed est appellatum à parte meliore laudatiuum, idem alij demonstratiuum uocant, utrunq; nomen ex græco creditur fluxisse. Nam & ἐγκωμιαστικὸν, & ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam demonstrationis uim habere, quàm ostentationis uidetur, & multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre. nam ut continet laudatiuum in se genus, ita non intra hoc solum consistit. An quisquam negauerit panegyricos ἐπιδεικτικοὺς esse. Atqui formam suadendi habent, & plerunque de utilitatibus Græciæ loquuntur ut causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in negotijs, tum in ostentatione posita nisi forte non ex græco mutuantes demonstratiuum uocant. Verum id sequuntur, quod laus, ac uituperatio quale sit quicque, demonstrat, alterum est deliberatiuum, tertium iudiciale. Cæteræ species in hæc tria incident genera. Nec inuenietur ex his ulla, in qua non laudare, ac uituperare, suadere, aut dissuadere, intendere, quid uel depellere debeamus. Illa quoq; sunt communia, conciliare, narrare, docere, augere diminuere, concitandis, componendis'ue affectibus animos audientium fingere. Ne ijs quidem accesserim, qui laudatiuam materiam honestorum, deliberatiuam utilium, iudicialem iustorum quæstione contineri putant, celeri magis, ac rotunda usi distributione quàm uera. Stant enim quodammodo mutuis auxilijs omnia. nam & in laude iustitia, utilitas'q; tractantur, & in consilijs honestas, & raro inueneris iudicialem causam, in cuius non parte aliquid eorum, quæ supra diximus, reperiatur.

Quibus contineatur omnis ratio dicendi.

OMNIS autem oratio constat aut ex ijs, quæ significantur, aut ex ijs, quæ significant, id est rebus, & uerbis. Facultas orandi consumatur natura, arte, exercitatione, cui quartam partem adijciunt quidam imitationis, quam nos arti subijcimus. Tria sunt autem,

quæ præstare debeat orator, ut doceat, moueat, delectet, hæc enim clarior diuisio quàm eorum, qui totum opus in res, & in affectus partiuntur. Non semper autem omnia in eã, quæ tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus, qui ut non ubiq; habent locum, ita quocunq; irrumpunt, plurimum ualent. Præstantissimis authoribus placet alia in rhetorica esse, quæ probationem desyderent, alia, quæ non desyderent, cum quibus ipse consentio. Quidam uero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua quæritur, existimant, cui cum maxima pars scriptorum repugnet, tum etiã ipsa partitio, nisi forte laudare, quæ constent esse honesta, et uituperare quæ ex confesso sint turpia, non est oratoris officium. Illud iam omnes fatentur esse quæstiones, aut in scripto, aut in non scripto, in scripto sunt de iure, in non scripto de re. Illud legale, hoc rationale genus Hermagoras, atque eum secuti uocant id est νομικὸν, & λογικόν. Idem sentiunt, qui omnem quæstionem ponunt in rebus, & in uerbis. Item conuenit quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ sunt, quæ remotis personis, & temporibus, & locis, cæterisq; similibus in utrãq; partem tractantur, quod græci θέσεις dicunt, Cicero propositum, alij quæstiones uniuersales ciuiles, alij quæstiones philosopho conuenientes, Athenæus partem causæ appellat. Hoc genus Cicero scientia, & actione distinguit, ut sit scientiæ, an prouidentia mundus regatur, actionis, an accedendum ad remp. administrãdam. Prius trium generum, an sit, quid sit, quale sit. Omnia enim hæc ignorari possunt. Sequens, duorum, quomodo adipiscamur, quomodo utamur. Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorumq;. hæ ὑποθέσεις à græcis dicuntur, causæ à nostris. In his omnis quæstio uidetur circa res, personasq; consistere. Amplior est semper infinita, inde enim finita descendit. Quod ut exemplo pateat. Infinita est an uxor ducenda, finita an Catoni ducenda. Ideoq; esse suasoria potest. Sed etiam remotæ à personis proprijs ad aliquid referri solent. Est enim simplex, an resp. administranda, refertur ad aliquid, an in tyrannide administranda. Sed hic quoq; subest uelut latens persona. tyrannus enim geminat quæstionem, subestq; & temporis, & qualitatis tacita uis, non dum tamen proprie dixeris causam. Hæ autem, quas infinitas uoco, & generales appellantur, quod si est uerum, finitæ speciales erunt. In omni autẽ speciali utiq; inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio an in causis quoq;, quicquid in quæstionem uenit qualitatis, generale sit. Milo Clodium occidit, iure occiderit insidiatorem, non'ne hic quæritur, an hoc sit ius insidiatorem occidi. Quid in coniecturis?

non illa generalia, an causa sceleris, odium cupiditas, an tormentis credendum, testibus, an argumentis maior fides habenda? nam finitione quidem comprehendi nihil non in uniuersum certum erit. Quidã putant etiam eas posse thesis aliquando nominari, quæ personis, causisq; contineantur, aliter tantũmodo positas, ut causa sit, cum Orestes accusatur. Thesis an Horestes recte sit absolutus, cuius generis est, an Cato recte Martiam Hortensio tradiderit. hi Thesim à causa sic distinguunt, ut illa sit spectatiuæ partis. hæc actiuæ. Illic enim ueritatis gratia tantum disputari, hic negotium agi. Quanquam inutiles quidam oratori putant uniuersales quæstiones, quia nihil prosit, quod constet, ducendam esse uxorem, uel administrãdam remp. si quis uel ætate, uel ualetudine impediatur. Sed non in omnibus eisdẽ quæstionibus sic occurri potest, ut illis sit'ne uirtus finis, regatur' ne mundus prouidentia. Quin etiam in ijs, quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perueniri ad speciem, nisi illa prius excussa non potest. Nã quomodo an sibi uxor ducenda sit, deliberabit Cato, nisi cõstiterit uxores esse ducendas? Et quomodo an ducere debeat Martiam quæretur, nisi Catoni ducenda uxor est? Sunt tamen inscripti nomine Hermagoræ libri, qui confirment illam opinionem siue falsus est titulus, siue hic Hermagoras alius fuit. Nam eiusdem esse quomodo possunt, q de hac arte mirabiliter multa composuit. Cum sicut ex Ciceronis quoq; rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in Thesis, & causas diuiserit. Quod reprehendit Cicero, ac thesim nihil ad oratorẽ pertinere contendit, totumq; hoc genus quæstionis ad philosophos refert. Sed me liberauit respondendi uerecundia, & quod ipse hos libros improbat, & quod in oratore, atq; ijs, quos de oratore scripsit libris, & topicis præcipit, ut à proprijs personis, atq; temporibus auocemus cõtrouersiam, qa latius liceat dicere de genere, quàm de specie, & quod in uniuerso probatum sit, id in parte probatum esse necesse sit. Status autem in hoc omne genus materiæ ijdem, qui in causam cadunt. Adhuc adijcitur alias esse quæstiones in rebus ipsis, alias quæ ad aliquid referantur. Illud an uxor ducenda, hoc an seni ducẽda. illud an fortis, hoc an fortior, et similia. Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgi discipuli eius utar ita, causa est negotiũ omnibus suis partibus spectans ad quæstionem, aut causa est negotium, cuius finis est controuersia. Ipsum deinde negotium sic finit. Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, & nõ scriptorũ. Causam nunc intelligamus ὑπόθεσιν, negotium περίστασιν.

Sed ipsam causam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus nego-
tium, Isocrates causam ait quæstionem finitam ciuilem, aut rerum con
trouersiam in personarum finitarũ complexu, Cicero his uerbis, cau
sa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut
in omnibus, aut in plerisq; eorum.

Quid sit status.

ERGO cum omnis causa contineatur aliquo statu, priusquam di
cere aggrediar quomodo genus quodq; causæ sit tractandum, id quod
cõmune est omnibus, quid sit status, & unde dicatur, & quot, & qui
sint, intuendum puto, quãquam id nonnulli ad iudiciales tantum per-
tinere materias putauerunt. quorum inscitiam cum omnia tria gene
ra fuero executus, res ipsa deprehendet. Quod nos statum, id quidam
constitutionem uocant, alij quæstionem, alij quod ex quæstione appa-
reat. Theodorus caput, idest κεφάλαιον τεχνικώτερον, ad quod referan
tur omnia, quorum diuersa appellatio uis eadem est, nec interest discẽ
tium, quibus quicq; nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit.
Statum græci στάσιν uocant, quod nomen non primum ab Herma-
gora traditum putant, sed alij ab Heucrate Isocratis discipulo, alij à
Zopyro Clazomenio, quanquam uidetur Aeschines quoq; in oratione
contra Ctesiphontem uti hoc uerbo, cum à iudicibus petit, ne Demo-
sthenem permittant euagari, sed eum dicere de ipso causæ statu co-
gant. Quæ appellatio dicitur ducta uel ex eo, quod ibi sit primus
causæ congressus, uel quod in hoc causa consistat. Et nominis qui-
dem hæc origo, nunc quid sit. Statum quidam dixerunt primam
causarum conflictionem, quos recte sensisse, sed parum elocutos pu-
to, non enim est status prima conflictio, fecisti, non feci, sed quod ex
prima conflictione nascitur, id est genus quæstionis, fecisti, non feci, an
fecerit, hoc fecisti, non hoc feci, quis quid fecerit, quia ex his ap-
paret illud coniectura, hoc finitione quærendum, atque in quo pars
utraque insistit, erit quæstio coniecturalis, uel finitiui status. Quid si
enim dicat quis, sonus est duorum inter se corporum cõflictio, erret, ut
opinor, non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione, et hoc leuius.
intelligitur enim utcunque dictum. Inde uero ingens male inter-
pretantibus innatus est error, qui quia primam conflictionem le-
gerant, crediderunt statum semper ex prima quæstione ducendum,
quod est uitiosissimum. nam quæstio nulla non habet utique sta-
tum. constat enim ex intentione, & depulsione, sed aliæ sunt propriæ
causarum, de quibus ferenda sententia est, aliæ adductæ extrinse-

eus, aliquid tamen ad summam causæ conferentes, uelut auxilia quædam, quo fit, ut in controuersia, una, plures'ue quæstiões esse dicantur. Porro harum plerunq; leuissima quæq; primo loco fungitur. Nanq; & illud frequẽs est, ut ea, qbus minus confidimus, cum tractata sint, omittamus, interim sponte nostra uelut donantes, interim ad ea, quæ sunt potentiora gradum ex his fecisse contenti. Simplex autem causa etiam si uarie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuntietur, atq; erit inde status causæ, quod & orator præcipue sibi opponendum, & iudex spectandum maxime intelligit, in hoc enim causa consistet. Cæterum quæstionum possunt esse diuersi. Quod ut breuissimo pateat exemplo, cum dicit reus, etiam si feci, recte feci, qualitatis utitur statu, cum dicit, non feci, coniectura mouet. Semper autem firmius est non fecisse. Ideo'q; statum esse in eo iudicabo, quod dicerem si mihi plus quàm unum dicere non liceret. Recte igitur est appellata causarum prima conflictio non quæstionum. Nam & pro Rabirio posthumo Cicero prima parte orationis hoc intendit, ut actionem cõpetere in equitem Romanum neget, secunda, nullam ad eum pecuniam peruenisse confirmat. Statum tamen dicam in eo fuisse, quod est potentius. Nec in causa Milonis circa primas quæstiones, quæ sunt post procemium positæ, iudicabo conflixisse causam, sed ubi totis uiribus insidiator Clodius, ideo'q; iure iterfectus ostenditur. Et hoc est, quod ante omnia constituere in animo suo debeat orator, etiam si pro causa plura dicturus est, quod maxime liquere iudici uelit. Quod tamen ut primũ cogitandum, ita non utiq; primum dicendum erit.

Vnde ducatur, & reus an actor statum faciat.

ALII statum crediderunt primam eius, cum quo ageretur, deprecationem. Quam sentẽtiam his uerbis Cicero complectitur, In quo
» primum consistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Vnde
» rursus alia quæstio, an eum sem p is faciat, qui respondet. Cui rei præcipue repugnat Cornelius Celsus, dicens non à depulsione sumi, sed ab eo, qui propositionem suam confirmet, ut si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is uelit probare, si iure occisum reus dicit translata probationis necessitate, idem à reo fiet, & sit eius intentio, cui non accedo equidem, nam est uero propius, quod contra dicitur, nullam esse litem si is, cum quo agatur, nihil respondeat. Ideo'q; fieri statum à respondente. Mea tamen sententia uarium id est, & accidit pro conditione causarum, & quia uideri potest propositio aliquando statum facere, ut in coniecturalibus causis. utitur enim con-

iectura

iectura magis qui agit, quo moti quidam eundem à reo inficialẽ esse dixerunt, & in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. Sed quia uidetur illis quoque necessitatem hos status exequendi facere, q negat. is enim si dicat non feci, coget aduersarium coniectura uti, & si dicat non habet legem, syllogismo. concedamus ex depulsione nasci statum. nihilo minus enim res eò reuertetur, ut modo is, qui agit, modo is, cum quo agitur, statum faciat. Sit enim accusatoris intentio hominem occidisti, si neget reus faciet statum qui negat. Quid si confitetur, sed iure à se adulterum dicat occisum? Nempe legem esse certum est, quæ permittat, nisi aliquid accusator respondeat, nulla lis est, non fuit inquit, adulter. Ergo depulsio incipit esse actoris, ille statum faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione, sed ea fiet ab accusatore, nõ à reo. Quid quod eadem quæstio potest eundem uel accusatorem facere, uel reum? Qui artem ludicram exercuerit, in XIIII. primis ordinibus ne sedeat, qui se prætori in hortis ostenderat, neq; erat perductus, sedit in XIIII. ordinibus, nẽpe intentio est, artem ludicrã exercuisti. depulsio, nõ exercui artẽ ludicrã. quæstio, qd sit artẽ ludicrã exercere. Si accusabitur theatrali lege, depulsio erit rei, si excitatus fuerit de spectaculis, et aget iniuriã, depulsio erit accusatoris. Frequẽtius tamen illud accidet, qđ est à plurimis traditum. Effugerunt has quæstiones, qui dixerunt statum esse id, quod appareat ex intentione, & depulsione, ut fecisti, non feci, aut recte feci. Viderimus tamen, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras statum uocat, per quem subiecta res intelligatur, & ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opinio semper hæc fuit, ut cum essent frequenter in causa diuersi quæstionum status, in eo crederem statum causæ, quod esset in ea potentissimum, & in quo maxime res uerteretur. Id siquis generalem quæstionem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna, non magis, quàm si aliud adhuc, quo idẽ intelligatur, eius rei nomen inuenerit, quanquam tota uolumina in hanc disputationem impendisse multos sciam, nobis statum dici placet. Sed cum in aliis omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc uidetur mihi præcipue studium quoq; diuersa tradendi fuisse, adeo nec qui sit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales, qui'ue speciales sint status conuenit. Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quæ uersari uideatur omnis quæstio, ὀσίαν, quam Plautus essentiam uocat, nec sanè aliud est eius nomen latinum, sed ea quæritur an sit. Qualitatem, cuius apertus intellectus est. Quantitatem, quæ dupliciter à posterioribus diuisa est, quàm magnum, & quàm multum sit. Ad

aliquid, unde ductæ translatio, & comparatio. Posthæc ubi, & quando, deinde facere, pati, habere, quod est quasi armatũ esse, uestitũ esse, nouissime κεῖσθαι quod est compositũ esse quodãmodo, ut calefacere, stare, irasci. Sed ex his omnibus prima quatuor ad status pertinere, cætera ad quosdã locos argumentorũ uidentur. Alij nouem elementa posuerunt, p͂sonã, in qua de animo, corpore extra positis quæratur, quod pertinere ad coniecturæ, & qualitatis instrumenta uideo. Tempus, quod χρόνον uocant, ex quo quæstio, an is, quẽ dum addicta est mater peperit, seruus sit natus. Locus unde cõtrouersia uidetur, an fas fuerit tyrannum in templo occidere, an exulauerit qui domi latuit. Tempus iterũ quod πρᾶξιν appellant. hanc autem uideri uolunt speciem illius tẽporis, ut æstatem, uel hyemem, huic subijcitur ille in pestilentia comessator. Actũ, idest καιρὸν, quod eo referunt, sciens cõmiserit, an insciens, necessitate, an casu, & talia. Numerũ qui cadit in speciem quãtitatis. an Thrasybulo triginta præmia debeantur, qui tot tyrannos sustulerit. Causam, cui plurimæ subiacent lites, quoties factũ non negatur, sed q̃a iusta ratione sit factũ, defenditur. τρόπον cum id, quod alio modo fieri licet, alio dicitur factũ, hinc est adulter loris cæsus, uel fame necatus. Occasionem factorũ, quod est apertius, quàm ut uel interpretandũ, uel exemplo sit demonstrandum, tamen ἀφορμὰς ἔργων uocant. Hi quoq; nullam quæstionẽ extra hæc putant. Quidam detrahunt duas partes, numerũ, & occasionem, & pro illo, quẽ dixi actum, subijciunt res, idest πράγματα, quæ ne præterisse uiderer, satis habui attingere. Cæterum his nec status satis ostendi, nec omnes contineri locos credo, quod apparebit diligentius legẽtibus quæ de utraq; re dicam. Erunt enim plura multo q̃ quæ his elementis comprehenduntur. Apud plures authores legi, placuisse q̃busdam unum omnino statum esse coniecturalẽ. Sed q̃bus placuerit, neq; illi tradiderunt, nec ego usq̃ reperire potui. Rationẽ tamen hanc secuti dicũtur, q̃a res omnis signis colligeretur quomodolibet, qualitatis quoq; solum statũ faciant, quia ubiq; qualis sit cuiusq; rei natura quæri potest, sed utrocunq; modo sequetur summa confusio. Neque interest unum qui statum faciat, an nullum, si omnes causæ sint conditionis eiusdem. Coniectura dicta est à coniectu, idest directione quadã rationis ad ueritatẽ, unde etiam somniorũ, atq; ominũ interpretes coniectores uocantur, appellatũ tamen est hoc genus uarie, sicut in sequentibus apparebit.

Quot, & qui status.

FVERVNT qui duos status facerent. Archidemus coniecturalem, &

lem, & finitiuum exclusa qualitate, ꝗa sic de ea quæri existimabat, ꝗd esset iniquum, ꝗd iniustum, ꝗd dicto non audientẽ esse, quod uocat de eodẽ, et alio. Huic diuersa s̃nia eorũ fuit, qui duos ꝗdem status esse noluerunt, sed unum inficialẽ, alterũ iuridicialem. Inficialis, quẽ nos dicimus coniecturalẽ, cui ab inficiando nomen alij in totũ dederunt, alij in partem, ꝗa accusatorem cõiectura, reum inficiatiõe uti putauerunt. Iuridicialis est, qui δικαιολογικὸς græce dicitur, sed ab Archidemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. Nam subijciũt eam iuridiciali, quærendumq́; arbitrantur iustũ ne sit sacrilegũ appellari, quod obijciatur, uel furtũ, uel amentiã. Qua in opiniõe Pamphilus fuit. Sed qualitatẽ in plura partitus est. Plurimi deinceps mutatis tantũ nominibus in rem, de qua non constet, & in rem, de qua cõstet. Nã est uerũ, nec aliter fieri potest, quàm ut aut certum sit, factũ esse quid, aut non sit, si non est certum, coniectura sit, si certum est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus cum quæstionẽ aut in rebus extra positis, quibus coniectura explicatur, aut in nostris opinionibus existimet positam, quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας uocat, idemq́; ἄπορον καὶ προληπτικὸν dicunt, quo dubiũ, & præsumptum significatur, de quo liquet. Item Theodorus, qui de eo an sit, & de accidentibus ei, ꝗd esse constet, idest περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων existimat quæri. Nã in his omnibus prius genus coniecturã habet, sequẽs reliqua. Sed hæc reliqua Apollodorus duo uult esse, qualitatẽ, et de nomine, idest finitiuam. Theodorus ꝗd, quale, quãtũ, ad aliꝗd. Sũt qui & de eodem, & de alio modo qualitatẽ esse, modo finitionem uelint. In duo & Possidonius diuidit, uocem, & res. In uoce quæri putat an significet quicquam multa, quo modo rebus coniecturam, quod κατάστασιν uocat, & qualitatem, et finitionẽ, cui nomẽ dat κατ' ἔννοιαν, & ad aliquid, unde & illa diuisio est, alia esse scripta, et alia inscripta. Celsus Cornelius duos & ipse fecit status generales, an sit, quale sit. priori subiecit finitionem, quia æque quæratur, an sit sacrilegus qui nihil se sustulisse de templo dicit, & qui priuatam pecuniam confitetur se sustulisse. Qualitatem in rem, & scriptum diuidit. Scripto quatuor partes legales exclusa translatione, quantitatem, & mentis quæstiones coniecturæ subiecit. Est etiam alia in duos diuidendi status ratio, quæ docet, aut de substantia controuersiam esse, aut de qualitate. Ipsam porrò qualitatem aut in summo genere consistere, aut in succedentibus, de substantia est coniectura, quæstio enim tractatur rei, an facta sit, an fiat, an futura sit. Interdũ etiam intentionis, et uolũtatis, idq́; melius q̃ quod ijs placuit, qui statũ eũdẽ facti nomina

uerunt, tanquam de præterito tantum, & tantum de facto quæreretur pars qualitatis, quæ est de summo genere raro in iudicium uenit, quale est. id'ne sit honestum, quod uulgo laudatur. Succedentiũ autem aliæ de communi appellatione, ut sit'ne sacrilegus, qui pecuniam priuatam ex templo furatus est, aut de re denominata, ubi & factum esse certũ est, nec dubitatur quid sit, quod factum est, cui subiacent omnes de honestis, iustis, utilibus quæstiones. his etiam cæteri status contineri dicuntur, quia & quantitas modo ad coniecturam referatur, ut maior' ne sol quàm terra, modo ad qualitatem, quanta pœna quempiam, quanto'ue præmio sit affici iustum, & translatio uersetur circa qualitatem, & definitio pars sit translationis. Quinetiam contrariæ leges, & ratiocinatiuus status, idest syllogismus, & plerunque scripti, & uoluntatis æquo nitantur, nisi quod hic tertius aliquando coniecturam accipit, quid senserit legis constitutor. Ambiguitatem uero semper coniectura explicari necesse sit, quia cum sit manifestum uerborum duplicem esse intellectum, de sola quæritur uoluntate. A' plurimis tres sunt facti generales status, quibus & Cicero in oratore utitur. & omnia, quæ aut in controuersiam, aut in contentionem ueniant, contineri putat, sit'ne, quid sit, quale sit, quorum nomina apertiora sunt, quàm ut dicenda sint. Idem Patrocles sentit. Tres fecit, & M. Anto-
» nius, his quidem uerbis, Paucæ res sunt, quibus ex rebus omnes ora-
» tiones nascuntur, factum, non factum, ius, iniuria, bonum, malum.
Sed quoniam quod iure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum quoque, ut iuste fecisse uideamur. secuti Antonium apertius uoluerunt eosdem status distinguere. Itaq; dixerunt coniecturalem legalem, iuridicialem. qui & Virginio placent. Horum deinde fecerũt species, ita ut legali subÿcerẽt finitionem, et alios, qui ex scripto dicuntur, legum contrariarũ, quæ ἀντινομία dicitur, et scripti, & sententiæ, uel uoluntatis, idest κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν, & μετάληψιν, quã nos uariæ translatiuã, transumptiuã, transpositiuã uocamus. συλλογισμὸν, quẽ accipimus ratiocinatiuũ, uel collectiuũ. ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur. Quos posui, quia & ipsi à plerisque status appellantur, quibusdam legales potius quæstiones eas dici placuit. Quatuor fecit Athenæus προτρεπτικὴν στάσιν, uel παραινετικὴν, idest exhortatiuum, quia suasoriæ est proprius, συντελικὴν, qua coniecturam significari magis ex ÿs, quæ sequuntur, quàm ex ipso nomine appareat, ὑπαλλακτικὴν ea finitio est, mutatione enim nominis constat, iuridicialem eadem appellatione græca, qua cæteri usi. Nam est, ut dixi, multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλ-

ληπτικὴν translationem esse existiment secuti hanc mutationis signifi cationem. fecerunt alij totidem status, sed alios, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ut Cæcilius, & Theon. Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus diuidit in ueritatē, & petenda, ac fugienda, quod est suasoriæ, & de eodem, atq; alio partiendo, tamen ad hæc peruenit, an sit, quid, quale, quantum, & quàm multum sit quærendū putat. Quodā tamen loco finitionis quoq; uim intelligit, quo dicit, quædam sic defendi. sustuli, sed non furtum feci, percussi, sed non iniuriam feci. Posuerat & Cicero in libris rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis, ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligatur. Iuri subiecerat trāslationē. Verū hic legales quoq; quæstiones alio loco tractat, ut species actionis. Fuerunt qui facerent qnq;, coniecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus quoq;, ut dixi, ijsdem generalibus capitibus utitur, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ad aliquid. Hoc ultimum maxime in comparatiuo genere uersari putat, quoniam melius, ac peius, maius, & minus, nisi alio relata non intelliguntur. Sed in illas quoq; translatiuas, ut supra significaui, quæstiones incidunt, an huic uis agendi sit, uel facere aliquid conueniat, an contra hūc, an hoc tempore, an sic. Omnia enim ista referri ad aliquid necesse est. Alij sex status putant, coniecturam, quam γένεσιν uocant, & qualitatē, & proprietatē idest ἰδιότητα quo uerbo finitio ostenditur, & quantitatem, quam ἀξίαν dicunt, et comparationem, & translationem, cuius ab hoc nouum nomen inuētum est μετάστασις nouum tanquam in statu alio, qui ab Hermagora inter species iuridiciales ponitur, usitatum. Alijs septem esse placuit, à quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio recepta est. Sed in horum trium locum subditæ quatuor legales, adiectæq; illis tribus rationalibus, alij peruenerunt usq; ad octo translatione ad septem superiores adiecta, A quibusdam deinde diuisa ratio est, ut status rationales appellarent quæstiones, quemadmodum supra dixi legales. In illis de re, in his de scripto quæreretur. Quidā in diuersum hos status esse, illas quæstiones maluerunt. Sed alij rationales très putauerunt, an sit, quid sit, quale sit. Hermagoras solum quatuor, coniecturam, proprietatem, translationem, qualitatem, quam per accidentia idest κατὰ συμβεβηκὸς uocat. hac interpretatione, an illi accidat uiro bono esse, uel malo. Hanc ita diuidit, de appetendis, & fugiendis, quæ est pars deliberatiua. De persona, ea ostenditur laudatiua. Negotialem, quam πραγματικὴν uocat, in qua de rebus ipsis quæritur, remoto personarum complexu, ut sit'ne liber, qui est in assertio-

— ne, an diuitiæ ſuperbiam pariant, an iuſtum quid, an bonum ſit. Iu-
ridicialē, in qua ferè eadem, ſed certis, deſtinatisq; perſonis quæratur,
an ille iuſte hoc fecerit, uel bene. Nec me fallit in primo Ciceronis rhe-
torico aliam eſſe loci negotialis interpretationem, cum ita ſcriptū ſit.
» Negotialis eſt, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate ſit, conſy
» deratur, cui diligentiæ præeſſe apud nos iuris conſulti exiſtimantur.
Sed quod ipſius de ijs libris iudiciū fuerit, ſupra dixi. Sunt enim uelut
regeſtæ in hos commentarios, quos adoleſcens deduxerat, ſcholæ, &
ſiqua eſt in his culpa, tradentis eſt, ſiue eum mouit, quod Hermagoras
prima in hoc loco poſuit exēpla ex quæſtionibus iuris, ſiue quod græci
πραγματικοὺς uocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pul-
cherrimos illos de oratore ſubſtituit. Ideóq; culpari tanquā falſa præ-
cipiat, non poteſt. nos ad Hermagoram. Translationem hic primus o-
mnium tradidit, quanquam ſemina eius quædam citra nomen ipſum
apud Ariſtotelem reperiuntur. legales autem quæſtiones has facit, ſcri
pti, & uoluntatis, quam ipſe uocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρεσιν, ideſt
dictum, & exceptionem, quorum prius ei cum omnibus commune eſt,
exceptionis nomē minus uſitatum ratiocinatiuum, ambiguitatis, legum
contrariarum. Albutius eadem diuiſione uſus detrahit translationē,
ſubijciens eam iuridiciali. In legalibus quoque quæſtionibus nullum
putat eſſe, qui dicatur ratiocinatiuus. Scio plura inuenturos adhuc, qui
legere antiquos ſtudioſius uolent. Sed ne hæc quoq; exceſſerint modum
uereor. Ipſe me paulum in alia, quam prius habuerim, opinione nunc
eſſe confiteor. Et fortaſſe tutiſſimum erat, modo famæ ſtudenti nihil
ex eo mutare, quod multis annis non ſenſiſſem modo, uerum etiam ap-
probaſſem. Sed non ſuſtineo eſſe conſcius mihi diſſimulanti in eo præ-
ſertim opere, quod ad bonorum iuuenum aliquam utilitatem compo-
nimus, in ulla parte iudicij mei. Nam & Hippocrates clarus arte me-
dicinæ uidetur honeſtiſſime feciſſe, quod quoſdam errores ſuos, ne po-
ſteri errarent, confeſſus eſt. Et M. Tullius non dubitauit aliquos ſuos li
bros iam editos, alijs poſtea ſcriptis ipſe damnare, ſicut Catulum, atq;
Lucullum, & hos ipſos, de quibus modo ſum locutus, artis rhetorices.
Etenim ſuperuacuus foret in ſtudijs longior labor, ſi nihil liceret me-
lius inuenire præteritis. Neq; tamen ex his quicquam, quæ tum præ-
cepi, ſuperuacuum fuit. Ad eaſdem enim particulas hæc quoq;, quæ
nunc præcipiam, reuertentur. Ita neminem didiciſſe pœniteat. Collige-
re tantum eadē, ac diſponere paulo ſignificantius conor, omnibus au-
tem ſatisfactum uolo, non me hæc ſerius demonſtrare alijs, q̄ mihi ipſi
perſuaſerim. Secundum plurimos authores ſeruabam treis rationales

ſtatus

status, coniecturam, finitionem, qualitatem, unum legalem. Hi mihi status generales erant. Legalem in quinq; species partiebar, scripti, et uoluntatis, legum contrariarũ, colectiuum, ambiguitatis, translationis nunc quartum ex generalibus intelligo posse remoueri. Sufficit enim prima diuisio, qua diximus, alios legales, alios rationales esse, ita non erit status, sed quæstionũ genus, alioquin & rationalis status esset. Ex ijs etiam, quos speciales uocabam, remoui translationem, frequẽter quidem sicut oẽs, qui me secuti sunt. meminisse possunt, testatus & in ipsis etiam illis sermonibus me nolente uulgatis, tamen hoc cõplexus uix in ulla controuersia translationis statum posse reperiri, ut non & alijs in eadem recte dici uideretur. Ideoq; à quibusdam eum exclusum, neq; ignoro multa transferri, cum in omnibus ferè causis, in qbus cecidisse quis formula dicitur, hæ sint quæstiones, an huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore liceat agere. Et siqua sunt talia, sed personæ, tẽpora, actiones, cæteraq; propter aliquã causam transferuntur. Ita non est in translatione quæstio, sed in eo propter qđ trãsferuntur. Non debes apud prætorẽ petere fidei cõmissum, sed apud consules, maior enim prætoria cognitione summa est. Quæritur an maior summa sit, facti controuersia est, non licet tibi agere mecũ, cognitor enim fieri non potuisti. Iudicatio est, an potuerit, nõ debuisti interdicere, sed petere, an recte interdictũ sit ambigitur; quæ omnia succedũt legitimis quæstionibus. An non præscriptiões etiã, in quibus maxime uidetur menifesta trãslatio, easdẽ oẽs species habent, quas hæ leges, quibus agitur, ut aut de noĩe, aut de scripto, & sententia, uel ratiocinatione quæratur? deinde status ex quæstione oriatur? Trãslatio non habet quæstionẽ, de qua cõtendit orator, sed propter quam cõtendit, hoc apertius. Occidisti hoĩem, non occidi, quæstio an occiderit, status, coniectura non est. Tale, habeo ius actionis, non habes, ut sit quæstio, an habeat, et inde status, accipiat enim actionem, necne ad euentũ pertinet, non ad causam, & ad id, quod pronuntiat iudex, non id, propter quod pronũtiat. hoc illi simile est, puniendus es, nõ sum, uidebit iudex, an puniendus sit. Sed non hic erit quæstio, nec hic status. Vbi ergo? puniendus es, hominẽ occidisti, non occidi, an occiderit. honorandus sum, non es, num statum habet? non, ut puto, honorandus sum, quia tyrannum occidi, nõ occidisti, quæstio, & status. Similiter non recte agis, recte ago, non habet statum. Vbi est ergo? non recte agis ignominiosus, quæritur an ignominiosus sit, aut an agere ignominioso liceat, & quæstiones, & status. Ergo translatiuum genus causæ est, ut comparatiuum, & mutuæ accusationis. At enim simile est illi, ius habeo, ius non habes, occi-

disti, recte occidi, nõ nego, sed nec hæc res statũ facit. Non enim hæ sunt propositiones, alioquin causa non explicabitur, sed cum suis rationibus. Scelus commisit Horatius, sororem enim occidit, non commisit, debuit enim occidere eam, quæ hostis morte mœrebat, quæstio an hæc iusta causa, ita qualitas, at similiter in translatione, non habes ius abdicandi, quia ignominioso non est actio, habeo ius, quia abdicatio actio non est, quæritur quid sit actio, finiemus, non licet abdicare filios, syllogismus. Item cætera per omnes & rationales, & legales status. Nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in rationali quoq; genere ponerent, hoc modo, hominem occidi iussus ab imperatore, dona templi cogenti tyranno dedi, deserui, tempestatibus, fluminibus ualetudine impeditus, idest non per me stetit, sed per illud, à quibus etiam liberius dissentio. non enim actio transfertur, sed causa facti, quod accidit penè in omni defensione. Deinde is, qui tali utitur patrocinio non recedit à forma qualitatis. Dicit enim se culpa uacare, ut magis qualitatis duplex ratio faciẽda sit, altera qua & factũ defenditur, altera, qua tantũ reus. Credendũ est igitur ijs, quorũ authoritatẽ secutus est Cicero. Tria esse, quæ in omni disputatione quærantur, an sit, quid sit, quale sit, quod etiam nobis ipsa natura præscribit. Nam primum oportet subesse aliquid, de quo ambigitur, quod, quid sit, & quale sit, certe non potest æstimari, nisi prius esse constiterit. Ideoq; ea prima quæstio, sed non statim quod esse manifestum est, etiam quid sit apparet. hoc quoq; constituto nouissima qualitas superest, nec ijs exploratis aliud est ultra. His infinitæ quæstiones, his finitæ continentur. Horum aliqua in demonstratiua, deliberatiua, iudiciali materia utiq; tractantur. Hæc rursus iudiciales causas et rationali parte, et legali cõtinet. nec enim ulla iuris disceptatio, nisi finitione, qualitate, coniectura potest explicari. Sed instituentibus rudes, non erit inutilis latius primo fusa ratio, etsi non statim rectissima linea tensa, facilior tamen, & apertior uia. Discant igitur ante omnia quadripartitam in omnibus causis esse rationem, quam primum intueri debeat, qui acturus est. Nam ut à defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se ratio est, si quod obijcitur negari potest. proxima si non id, quod obijcitur, factum esse dicitur, tertia honestissima, qua recte factum defenditur, quibus si deficiamur, ultima quidem, sed iam sola superest salus aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod neq; negari, nec defendi potest, ut non uideatur iure actio itendi. Hic illæ quæstiones siue actionis, siue trãslationis. Sunt enim quædam non laudabilia natura, sed iure concessa, ut in XII. tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit, quam le-

gem mos

gem mos publicus repudiauit, etiā aliquid æquum, sed prohibitum iure, ut libertas testamentorum. Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quàm ut probet factum esse, hoc esse factum, non recte factum, iure se intendere. Ita circa species easdem, lis omnis uersabitur translatis tantum aliquando partibus, ut in causis, in quibus de præmio agitur, recte factum petitor probat. Hæc quatuor uelut proposita formæ, quæ actionis, quæ tum generales status uocabam, in duo, ut ostendi, genera descendunt, rationale, & legale. Rationale simplicius est, quia ipsius tantum naturæ contemplatione constat. Itaq; in eo satis est ostendisse coniecturam, finitionem, qualitatem. Legalium plures sint species necesse est, propterea quod multæ sunt leges, & uarias habent formas, alia est, cuius uerbis nitimur, alia, cuius uoluntate, alias nobis, cum ipsi nullam habemus, adiungimus, alias inter se comparamus, alias in diuersum interpretamur. Sic nascuntur hæc ueluti simulachra ex illis tribus, interim simplicia, interim & mista, propriam tamen faciem ostendentia, ut scripti, & uoluntatis, quæ sine dubio aut qualitate, aut coniectura continentur, & syllogismus, qui est maxime qualitatis, & legis contrariæ, quæ ijsdem, quibus scriptū, & uoluntas constat, & ἀμφιβολία, quæ semper coniectura explicatur. finitio quoque utriq; generi, quodq; rerum, quodq; scripti contemplatione constat, communis est. Hæc omnia etiam si in illos tres status ueniunt, tamen quia, ut dixi, habent aliquid uelut proprium, uidentur demonstranda discentibus, & permittendum ea dicere, uel status legales, uel quæstiones, uel capita quædā minora, dū sciant nihil ne in his qdem præter tria, quæ prædiximus, quæri. At quantū, et q̄ multū, & ad aliqd, &, ut nōnulli putauerunt comparatiuos, non eandē rationem habent. Sunt enim hæc nō ad uarietatem iuris, sed ad solam rationem referenda. Ideoq; semper in parte, aut coniecturæ, aut qualitatis ponenda sunt, ut qua mente, et quo tempore, & quo loco. Sed de singulis dicemus quæstionibus, cum tractare præcepta diuisionis cœperimus. Hoc inter omnes conuenit, in causis simplicibus singulos status esse causarum, quæstionum autem, quæ uelut subiacentes ad illud, quo iudicium continetur, referuntur. sæpe in unam cadere plures posse. Etiam credo aliquando dubitari quo statu sit utendum, cum aduersus unam intentionem plura opponuntur. Et sicut in colore dicitur, narrationis eum esse optimum, quem actor optime tueatur. Ita hic quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuendo plurimum adhibere uirium possit orator. Ideoq; pro Milone aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia componeret orationem, cum ille iure tanquam

insidiatorem occisum, & tamen non Milonis consilio, dixerit, hic etiã gloriatus sit occiso malo ciue. In coniunctis uero posse duos, & tres inueniri, uel diuersos, ut siquis aliud se non fecisse, aliud recte fecisse defendat, uel generis eiusdem, ut siquis duo crimina, uel omnia neget. Quod accidit etiam si de una re quæratur aliqua, sed eam plures petant, uel eodem iure, ut proximitatis, uel diuerso, ut cum hic testamento, ille proximitate nitatur. Quoties autem aliud alij petitori opponitur, dissimilis esse status necesse est, ut in illa controuersia, testamenta legibus facta, rata sint. Intestatorum parentum liberi hæredes sint, abdicatus nequid de bonis patris capiat. Nothus ante legitimum natus, legitimus filius sit, post legitimum natus tantum ciuis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater naturalis sine liberis decessit. qui ex duobus legitimis, alterum in adoptionem dederat, alterum abdicauerat, sustulit nothum, Instituto hærede abdicato decessit. Tres omnes de bonis contendunt, νόθον qui non sit legitimus, græci uocant, latinum rei nomen, ut Cato quoque in oratione quadam testatus est, non habemus, ideoq; utimur peregrino. Sed ad propositum, hæredi scripto opponitur lex, abdicatus neqd de bonis patris capiat, fit status scripti, & uoluntatis, an ullo modo capere possit, an ex uoluntate patris, an hæres scriptus. Notho duplex fit quæstio, quod post legitimos natus sit, & quod non sit ante legitimos natus. prior syllogismum habet, an pro non natis sint habendi, qui à familia sunt alienati, altera scripti, & uoluntatis, non enim esse hunc natum ante legitimum conuenit, sed uoluntate legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse, ut legitimus esset nothus, tum natus, cum alius legitimus in domo non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, non utique, si postea legitimus natus non sit, notho nocere. Vteturq; hoc argumento, finge solum natum nothum, cuius conditionis erit, tantum ciuis? atqui non erit post legitimum natus filius, atqui non erit ante legitimos natus, quare, si uerbis legis stari non potest, uoluntate standum est. Nec quenquam turbet, quod ex una lege duo status fiant, duplex est, ita uim duarum habet. Redire in familiam uolenti dicitur ab altero. Primum ut tibi redire liceat, hæres sum, idem status, qui in petitione abdicati. Quæritur enim, an possit esse hæres abdicatus, adijcitur communiter à duobus, redire tibi in familiam, non licet. non enim pater sine liberis decessit. Sed in hoc propria quisque eorum quæstione nitetur. alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse, & argumentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege. Superuacuum enim fuisse prohiberi patris bo-

nis abdicatum, si esset numero alienorum, nunc,quia filij iure futurus fuerit intestati hæres,oppositam esse legem, quæ tamen id non efficiat,ne filius sit, sed ne hæres sit. Status finitiuus,quid sit filius, rursus nothus eisdem colligit argumentis,non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est,ut probaret esse se filiũ,nisi forte & hic finitionem mouet, an liberi sint etiam non legitimi. Cadent ergo in unam controuersiam uel specialiter duo legitimi status,scripti, & uoluntatis & syllogismus, & præterea finitio, uel tres illi, qui natura soli sunt coniectura in scripto, & uoluntate, qualitas in syllogismo, & quæ per se est aperta finitio. Causa quoque,& iudicatio,& continens est in omni genere causarum.nihil enim dicetur, cui non insit ratio, & quò iudicium referatur, & quod rem maxime contineat. Sed quia magis hæc uariantur in litibus,& ferè tradita sunt ab ijs,qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera causas diuisi,ordinem sequar.

De laude, & uituperatione.

AC potissimum incipiam ab ea,quæ constat laude,& uituperatione,quod genus uidetur Aristoteles,atque eum secutus Theophrastus à parte negotiali,hoc est πραγματικῆς remouisse,totum'q; ad solos auditores relegasse,et id eius nominis,quod ab ostentatiõe ducitur,proprium est. Sed mos Romanus etiam negotijs hoc munus inseruit. nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistratibus sæpe mandantur,& laudare testem,uel contra pertinet ad momentum iudiciorum, & ipsis etiam reis dare laudatores licet, & editi in competitores,in L.Pisonem,& Clodium,& Curionem libri uituperationem continent,& tamen in senatu loco sunt habiti sententiæ.Nec inficias eo esse quasdam ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum,uirorum'q;,quos priora tempora tulerunt. Quo soluitur quæstio supra tractata, manifestumq; est errare eos, qui nunq̃ oratorem dicturum,nisi de re dubia putauerunt, an laudes capitolini Iouis perpetua sacri certaminis materia uel dubiæ sunt?uel non oratorio genere tractantur?ut desyderat autẽ laus,quæ negotijs adhibet probationẽ,sic etiam illa,quæ ostentationi componitur. Habet interim aliquam speciem probationis,ut qui Romulum Martis filium, educatum'q; à Lupa dicat,in argumentũ cœlestis ortus utatur his,quod abiectus in profluentem non potuerit extingui,quod omnia sic egerit,

ut genitum praeside bellorum deo, incredibile non esset, quod ipsum
quoq; coelo receptum temporis eius homines non dubitauerint. Quae=
dam uero etiam in defensionis speciem cadent, ut si in laude Hercu-
lis permutatum cum regina Lydiae habitum, & imperata, ut tradi-
tur, Pensa orator excuset. Sed proprium laudis est res amplificare, &
ornare, quae materia praecipue quidem in deos, & homines cadit. Est
tamen & aliorum animalium etiam carentium anima. Verũ in deis
generaliter primum maiestatem ipsius eorum naturae uenerabimur.
Deinde proprie uim cuiusq;, & inuenta, quae utile aliquid hominibus
attulerunt. Vis ostenditur, ut in Ioue regendorum omnium, in Marte
belli, in Neptuno maris. Inuenta, ut artium in Minerua, Mercurio lite
rarum, medicinae Apolline, Cerere frugum, Libero uini. Tum si qua ab
his acta uetustas tradidit commemoranda. Addunt etiam dijs hono=
rem parentes, ut si quis sit filius Iouis. Addit antiquitas, ut ijs, qui sunt
ex chao. progenies quoq;, ut Apollo, ac Diana Latonae. Laudandũ in
q̃busdã, quod geniti ĩmortales, in quibusdã quod ĩmortalitatẽ uirtute
sint cõsecuti, quod pietas principis nostri praesentiũ quoq; temporũ de-
cus fecit. Magis est uaria laus hoĩum. nam primũ diuiditur in tẽpora,
quodq; ante eos fuit, quodq; ipsi uixerunt. In ijs autem, q̃ fato sunt fun
cti etiã quod est insecutũ. Ante hominem patria, ac parẽtes, maioresq;
erũt, quorũ duplex tractatus est, aut. n. respondisse nobilitati pulchrũ
erit, aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoq; interim ex eo, quod
ante ipsum fuit tempore trahentur, quae responsis, uel augurijs, futu-
ram claritatem promiserint. Sicut eum, qui ex Thetide natus es-
set, maiorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. Ipsius
uero laus hominis ex animo, & corpore, & extra positis peti de-
bet. Et corporis quidem, fortuitorumq;, tum leuior, tum non uno mo-
do tractanda est. Nam & pulchritudinem interim, roburq; per-
sequimur honore uerborum, ut Homerus in Agamemnone, atque
Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut
cum idem Tydea paruum, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna uero
tum dignitatem affert, ut in regibus, principibusq;, nanq; est haec ma-
teria ostendendae uirtutis uberior, tum quo minores opes fuerunt, eo
maiorem beneficijs gloriam parit. Sed omnia, quae extra nos bo-
na sunt, quaeq; hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur,
quod habuerit quis ea, sed quod ijs honeste sit usus. Nam diui-
tiae, & potentia, & gratia cum plurimum uirium dent, in utranq;
partem certissimũ faciunt morũ experimentum, aut enim meliores pro
pter haec, aut peiores sumus. Animi semper uera laus, sed non una per

hoc opus uia ducitur. Nanq; aliâs ætatis gradus, gestarumq; rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ, post hæc operum idest factorum, dictorumq; cõtextus, aliâs in species uirtutum diuidere laudem fortitudinis, iustitiæ, continentiæ, cæterarumq; ac singulis assignare, quæ secundum quãq; earum gesta erunt. Vtra sit autem harum uia utilior cum materia deliberabimus, dum sciamus gratiora esse audientibus, quæ solus quis aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur, siquid præterea supra spem, aut expectationem, præcipue quod aliena potius causa, quàm sua. Tempus quod finem hominis insequitur, non semper tractare cõtingit, non solum, quod uiuentes aliquando laudamus, sed quod rara hæc occasio est, ut referri possint diuini honores, & decreta, ut publicæ statuæ constitutæ. Inter quæ enumerauerim ingeniorum monimenta, quæ seculis probarentur. Nam quidam, sicut Mænander, iustiora posterorum quàm suæ ætatis iudicia sunt consecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inuentoribus, necnon instituta quoq; authoribus, ut à Numa traditum deos colere, à Publicola, fasces populo summittere. Qui omnis etiam in uituperatione ordo constabit tamen in diuersum. Nam et turpitudo generis opprobrio multis fuit, & quosdam claritas ipsa notiores circa uitia, & inuisos magis fecit, & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta pernicies & corporis, & fortunæ. quibusdam mala contemptũ, ut Thersitæ. At uero quibusdam bona uitiis corrupta odium attulerunt. ut Nirea imbellem, Plisthenem impudicum à poetis accepimus. Et animi totidẽ uitia, quot uirtutes sunt, nec minus, quàm in laudibus duplici ratione tractantur. Et post mortem adiecta quibusdam ignominia est, ut Melio, cuius domus solo æquata. M. q; Manlio, cuius prænomen è familia in posterũ exemptum est, & parentes malorum odimus, & est conditoribus urbium infamiæ, contraxisse aliquam perniciosam cæteris gentem, qualis est primus iudaicæ superstitionis author & Gracchorum leges inuisæ. Et siquod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinosus uir Perses in muliere Samia instituere ausus dicitur primus. Sed in uiuentibus quoq; iudicia hominum uelut argumenta sunt morum, & honos, aut ignominia ueram esse laudem, uel uituperationem probat. Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quoq; laudetur, aut uituperetur. Nam plurimum refert qui sint audientium mores, quæ publice recepta psuasio, ut illa maxime, quæ probant esse, in eo, qui laudabitur, credant, aut in eo, contra quem dicemus, ea, quæ oderunt. ita non dubium erit iudicium, quod orationem præcesserit,

ipsorũ etiam permiscenda laus semper, nam id beneuolos facit. Quoties autem fieri poterit, cum materiæ utilitate iungenda, minus Lacedæmone studia literarum quàm Athenis honoris merebuntur, plus patientia, uel fortitudo, rapto uiuere quibusdam honestum, alijs cura legum, frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret. Veteribus Romanis summum luxuriæ crimen, eadem in singulis differentia. Maxime fauet iudex, qui sibi dicentem assentari putat. Idẽ præcepit illud quoq;, quod mox Cornelius Celsus propè supra modum inuasit. quia sit quædam uirtutibus, ac uitijs uicinitas, utendum proxima deriuatione uerborũ, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro auaro parcum uocemus, quæ eadem etiam contra ualent, quod quidem orator, idest uir bonus nunquam faciet, nisi forte communi utilitate ducatur. Laudantur autem urbes similiter, atque homines. Nam pro parente est conditor, & multum authoritatis affert uetustas, ut ijs, qui terra dicuntur orti, & uirtutes, ac uitia circa res gestas, eadem'q; in singulis, illa propria, quæ ex loci positione, aut munitione sunt, ciues illis, ut hominibus liberi. decori est laus, & magnitudo operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, author exspectari solet. honor, ut in templis, utilitas, ut in muris, pulchritudo uel author utrobiq; est, & locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem, in quibus similiter speciem, & utilitatem intuemur, speciẽ maritimis, planis, amœnis, utilitatem salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum honestorum, factorum'q; laus generalis, erit et rerum omnis modi. Nam & somni, & mortis scriptæ laudes, et quorundam à medicis ciborum. Itaque ut non consensi hoc laudatiuum genus circa solam uersari honesti quæstionem, sic qualitate maxime contineri puto, quanquam omnes tres status cadere in hoc opus possint. His quoq; usum C. Cæsarem in uituperando Catone notauerit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasorijs, quia plerunq; eadem illic suaderi, hic laudari solent.

De suasoria, & prosopopœia.

DELIBERATIVAS quoq; miror à quibusdam sola utilitate definitas. At siquid in his unum sequi oporteret, & potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maximè contineri putat. Nec dubito quin ij, qui sunt in illa priore sententia secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem nisi quod honestum esset, existimarint. Et est hæc ratio uerissima, si cõsilium contingat semper bonorum, atq; sapientum. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populum'q; præcipue, qui ex plu

ribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundum communes magis intellectus loquendum, sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honesta, non tamen satis eadem utilia quoq; existiment, quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut fœdus numantinum, iugumq; caudinum. Ne qualitatis quidem statu, in quo & honestorum, & utilium quæstio est, complecti eas satis est. Nam frequenter in ijs etiam coniecturæ locus est. Nonnunquam etiam tractatur aliqua finitio, aliquando etiam incidere possunt legales tractatus, in priuata maxime consilia, siquando ambigitur an liceat. De coniectura paulo post pluribus. Interim est finitio apud Demosthenem, dethalonesum Philippus an reddat. apud Ciceronem in philippicis. quid sit tumultus. Quid? non illa similis iudicialium quæstio, de statua Seruij Sulpitij, an ijs demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti? Ergo pars deliberatiua, quæ eadem suasoria dicitur, de tempore futuro consultans, querit etiam de præterito. Officijs constat duobus, suadendi, & dissuadendi. Procemio, quale est in iudicialibus, non ubiq; eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam procemij speciem, nec enim abrupte, nec unde libet incipiendum, quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu, & utique in concionibus eadem ratio, quæ apud iudices acquirendæ sibi plerunq; eorum, apud quos dicendum sit beneuolentiæ. Nec mirum cum etiam in panegyricis petatur audientium fauor, ubi emolumentum non utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles quidem nec sine causa putat & à nostra, & ab eius, qui dissentiet, persona duci frequenter in consilijs exordium, quasi mutuantibus hoc nobis à iudiciali genere, nonnunquam etiam, ut minor res maior ne uideatur. In demonstratiuis uero procemia esse maxime libera existimat. Nam & longe à materia duci hoc, ut in Helenes laude Isocrates fecerit, & ex aliqua rei uicinia, ut idẽ in panegyrico, cum quæritur plus honoris corporum, quàm animorum uirtutibus dari. Et Gorgias in olympico laudans eos, qui primi tales instituerunt conuentus, quos secutus uidelicet Caius Sallustius in bello iugurthino, & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in qua etiam cum procemio utemur, breuiore tamen & uelut quodam capite tantum, & initio debebimus esse contenti. Narrationem uero nunquam exiget priuata deliberatio eius dũtaxat rei, de qua dicenda sententia est, quia nemo ignorat id, de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad delibe-

rationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa, quæ ordinem rei docet, necessaria, & affectus, ut quæq; maxime postulabit. Nam & concitanda, & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem, impellendi animi. Nonunquam etiã mouenda miseratio, siue ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, siue sociæ ciuitatis euersionem deflebimus. Valet autem in consilijs authoritas plurimum. nam & prudentissimus esse, haberiq; & optimus debet, qui sententiæ suæ de utilibus, atq; honestis credere omnes uelit. In iudicijs enim uulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo. consilia nemo est, qui neget secundum mores dari. Græcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse iudicauerunt, & in sola reipublicæ administratione posuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte uersatur. Ideoq; suasuris de pace, bello, copijs, operibus, uectigalibus, hæc duo præcipue nota esse uoluit, uires ciuitatis, & mores, ut ex natura tum ipsarum rerum, tum audientium ratio suadendi duceretur, nobis maior in re uidetur uarietas, nam & consultantium, & consiliorum plurima sunt genera. Quare in suadendo, & dissuadendo tria primum spectanda erunt. Quid sit, de quo deliberetur, qui sint qui deliberent, qui sit, qui suadeat. Rem, de qua deliberatur, aut certũ est posse fieri, aut incertum. Si incertum, hæc erit quæstio sola aut potentissima. Sæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit quidẽ fieri, esse faciendum, deinde fieri non posse. Cum autem de hoc quæritur, coniectura est, an Isthmos intercidi, an siccari palus pontina, an portus fieri hostiæ possit, an Alexander terras ultra oceanum sit inuẽturus. Sed in ijs quoq;, quæ constabit posse fieri, coniectura erit aliquando, ut si quæratur an utiq; futurum sit, ut Carthaginem superent Romani, ut redeat Annibal, si Scipio exercitum in Africam transtulerit, ut seruent fidẽ Samnites, si Romani arma deposuerint. Quædã & fieri posse, et futura esse credibile est, sed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo, ubi coniecturæ nõ erit locus, alia sunt intuenda. Et primũ, aut propter ipsam rem, de qua sententiæ rogantur consultabitur, aut propter alias aduenientes extrinsecus causas propter ipsam deliberãt p.c. an stipendium militi constituant. Hæc materia simplex erit. Accedunt causæ aut faciendi, ut, deliberant. p.c. an Fabios dedant gallis bellum minitantibus, aut non faciendi, deliberat C. Cæsar, an perseueret in Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerẽt. Hæ suasoriæ duplices sunt. Nam & illic causa deliberandi est, quod bellum galli minitentur, esse tamen quæstio potest, dedendi ne fuerint etiã citra hanc denuntiationem, quia contra fas cum legati missi essent

prælium

prælium inierint, regem'q;, ad quem madata acceperant, trucidarint. Et hic nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc militũ perturbationem. Est tamen locus quærendi, an citra hunc quoq; casum penetrandũ in Germaniam fuerit. Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari etiam detractis sequentibus posset. Partes suadendi quidam putauerũt honestum, utile, necessarium. ego non inuenio huic tertiæ locum. quantalibet enim uis ingruat, aliquid fortasse pati sit necesse, nihil facere. De faciendo autem deliberatur. Quod si hanc uocant necessitatem, in qua homines grauiorum metu coguntur, utilitatis erit quæstio, ut si obsessi, & impares, & aqua, ciboq; defecti de facienda ad hostem deditione deliberent, & dicatur necesse est, nempe sequitur, ut hoc subijciatur, alioquin pereundũ est, ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potius licet. Deniq; non fecerunt Saguntini, nec in rate opitergina circũuenti. Igitur in his quoq; causis aut de sola utilitate ambigetur, aut quæstio inter utile, atq; honestum consistet. At enim siquis liberos procreare uolet, necesse habeat uxorem ducere, qs dubitat? Sed ei, qui pater uult fieri, liqueat necesse est uxorẽ esse ducendã. Itaq; mihi ne consiliũ qdem uidetur ubi necessitas est, non magis, q̃ ubi constat quid fieri non posse. Omnis enim deliberatio de dubijs est. Melius igitur qui tertiam partem dixerunt δυνατὸν, quod nostri possibile nominant, quæ ut dura uideatur appellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam manifestius est, quàm ut docendum sit, tamen apud plerosq; earum numerus augetur, à quibus ponuntur, ut partes, quæ species sunt partium. Nam fas, iustum, pium, æquum, mansuetum quoq;. sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον, & siqua adhuc adijcere quis eiusdem generis uelit, subijci possunt honestati. An sit autem facile, magnum, iucundum sine periculo ad quæstionem pertinet utilitatis, qui loci oriuntur ex contradictione eius, quod est inutile, difficile, paruum, iniucundum, periculosum. Tamen quibusdam uidetur esse nonnunquam de iucunditate sola consultatio, ut si de ædificando theatro instituendis ludis deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter uoluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro, non inutilis laborum remissio, deformis, & incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio, & nihilo minus eadem illa religio cum theatrum ueluti quoddam illius sacri templum uocabimus. Sæpe uero & utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus, ut cum illis opiterginis demus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam perituri sint nisi fecerint, & uti-

lia honestis præferimus, ut cum suademus, ut bello punico serui armentur. Sed tamen neque hic planè concedendum est esse id inhonestum, liberos enim natura omnes & ijsdem constare elementis & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos dici potest. Et illic, ubi manifestum periculum est, opponenda alia, ut crudelius etiam perituros affirmemus, si se dediderint siue hostis non seruauerit fidem, siue Cæsar uicerit, quod est uero similius. Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerunque nominibus deflecti solent. nam & utilitas ipsa expugnatur ab ijs, qui dicunt non solum potiora esse honesta quàm utilia. sed ne utilia quidem esse, quæ non sunt honesta, & contra quod nos honestum, illi uanum, ambitiosum, stolidum uerbis quàm re probabilius uocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa, ut si ex duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minus, crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam suasoriæ incidunt, ut cum Pompeius deliberauit, Parthos, an Africam, an Aegyptum peteret. Ita non tantum utrum sit melius, sed quid sit optimum, quæritur. Idemq; cõtra, nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita ferè omnis suasoria nihil est aliud, quàm comparatio, uidendumq; quid consecuturi sumus, & propter quid, ut æstimari possit, plus in eo, quod petimus, sit commodi, an uero in eo, per quod petimus incommodi. Est utilitatis, & in tempore, quæstio expedit, sed non nunc & in loco, non hic, & in persona, non nobis, non contra hos, & in genere agendi non sic, & in modo non in tantum. Sed personam sæpius decoris gratia intuemur, quæ & in nobis, & in ijs, qui deliberant, spectanda est. Itaque quamuis exempla plurimum in consilijs possint, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen quorum authoritas, & quibus adhibeatur. Diuersi sunt enim deliberantium animi, duplex conditio, nam consultant aut plures, aut singuli, sed in utrisque differentia, quia & in pluribus multum interest, senatus sit, an populus, Romani, an Fidenates, græci, an barbari, & in singulis Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario. De ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, sexus, dignitas, ætas. sed mores præcipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est. Si uero apud turpes recta obtinere conabimur, ne uideamur exprobrare diuersam uitæ sectam, cauendum est. & animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille

non

non reſpicit, permouendus, ſed laude, uulgi opinione, & ſi parũ pro=
ficiet hæc uanitas, ſecutura ex his utilitate, aliquanto uero magis ob-
ijciendo aliquos, ſi diuerſa fecerit, metus. Nam præter id, quod his le-
uiſſimi cuiuſque animus facillime terretur, neſcio an etiam naturali-
ter apud plurimos plus ualeat malorum timor quàm ſpes bonorum,
ſicut facilior eiſdem turpium quàm honeſtorum intellectus eſt. ali-
quando bonis quoque ſuadentur parum decora, dantur parum bonis
conſilia, in quibus ipſorum, qui conſulunt, ſpectatur utilitas. Nec me
fallit, quæ ſtatim cogitatio ſubire poſſit legentem. Hoc ergo præcipis
& hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, q ita ſcribit ad Bru=
" tũ. Propoſitis plurimis, quæ honeſte ſuaderi Cæſari poſſent. Sim'ne
" bonus uir, ſi hæc ſuadeam? minime. Suaſoris enim eſt finis utilitas
" eius, cui quiſque ſuadet, at recta ſunt, quis negat? ſed non eſt ſemper
" rectis in ſuadendo locus. Sed quia eſt altior quæſtio, nec tantum ad
ſuaſorias pertinet, deſtinatus eſt mihi hic locus duodecimo, qui ſummus
futurus eſt, libro. Nec ego quicquam fieri turpiter uelim. Verum inte=
rim hæc, uel ad ſcholarum exercitationes pertinere credantur, nam
& iniquorum ratio noſcenda eſt, ut melius æqua tueamur. Interim
ſiquis bono inhoneſta ſuadebit, meminerit non ſuadere tanquam in-
honeſta, ut quidam declamatores, Sex. Pompeium ad piraticam, pro=
pter hoc ipſum, quod turpis, ac crudelis ſit, impellunt. Sed dandus
illis deformibus color, id'q; etiam apud malos, nec enim eſt quiſquam
tam malus, ut uideri uelit. Sic Catilina apud Salluſtium loquitur,
ut rem ſceleratiſſimam, non malitia, ſed indignatione uideatur aude=
re. Sic Atreus apud Varium.
" Iam fero (inquit) infandiſſima, iam facere cogor.
Quanto magis eis, quibus fuit aliqua cura famæ, conſeruandus eſt hic
ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus conſilium, ut Antonium
roget, uel etiam ut philippicas, ita uitam pollicente eo, exurat, non cu=
piditatem lucis allegabimus. Hæc enim ſi ualet in animo eius, tacenti-
bus quoque nobis ualet. Sed ut ſe reip. ſeruet, hortabimur. Hac illi
opus eſt occaſione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæſari ſua-
dentes regnum, affirmabimus ſtare iam remp. niſi uno regente non
poſſe. Nam qui de re nefaria deliberat, id ſolũ quærit quomodo q̃mini
mũ peccare uideatur. Multũ refert etiã quæ ſit pſona ſuadẽtis, qa ante
acta uita ſi illuſtris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert
expectationem. Prouidendũ eſt, ne quæ dicuntur, ab eo, qui dicit, diſſen
tiant. At ijs contraria ſummiſſiorem quendam modum poſtulant.
Nam quæ in alijs libertas eſt, in alijs licẽtia uocatur. Et qbuſdã ſufficit

authoritas, quosdam ratio ipsa ægre tuetur. Ideoq; longe mihi uidentur difficillimæ prosopopœiæ, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem, accedit etiam personæ difficultas. Nanq; illud idem aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Vtilissima uero hæc exercitatio, uel quod duplicis est operis, uel quod poetis quoque, aut historiarum quoque futuris scriptoribus plurimum confert. Verum & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ a' græcis, latinis'q; compositæ orationes, quibus alij uterentur, ad quorum conditionem, uitam'q; aptanda, quæ dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitauit, aut eandem personam induit Cicero, cum scriberet Cn. Pompeio, & cum C. Domitio, cæteris'ue, ac non uniuscuiusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas, intuitus, omnium etiam, quibus uocem dabat, imaginem expressit? ut melius quidem, sed tamen ipsi dicere uiderentur. Nec enim minus uitiosa est oratio, si ab homine, quàm si a' re, cui accommodari debuit, dissidet. Ideo'q; Lysias optime uidetur in ijs, quæ scribebat, indoctis seruasse ueritatis fidem. Enimuero præcipue declamatoribus consyderandum est, quid cuiq; personæ conueniat, qui paucissimas controuersias ita dicunt, ut aduocati, plerunq; filij, patres diuites, senes, asperi, lenes, auari, deniq; superstitiosi, timidi, derisores fiunt, ut uix comœdiarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quàm his in dicendo, quæ omnia uideri possunt prosopopœiæ, quas ego suasorijs subieci, quia nullo alio ab his, quàm persona distant, quanquam hoc aliquando etiam in controuersias ducitur, quæ ex historijs compositæ certius agentium nominibus continentur. Neque ignoro plerunque exercitationis gratia poni & poeticas historias, ut Priami uerba apud Achillem, aut Syllæ dictaturam deponentis in concione. Sed hæc in partem cedent trium generum, in quæ causas diuisimus. Nam & rogare, indicare, rationem reddere, & alia, de quibus supra dictum est, uarie, atque ut res uult, in materia iudiciali, deliberatiua, demonstratiua subijcere solemus. Frequentissime uero in his utimur ficta personarum, quas ipsi substitumus, oratione, ut apud Ciceronem pro Cælio in Clodiam, & Cæcus Appius, & Clodius frater, ille in castigationem, hic in orationem morum compositus alloquitur. Solent in scholis fingi materiæ ad deliberandum similiores controuersijs, & ex utroque genere commistæ, ut cum apud C. Cæsarem consultatio de pœna Theodoti ponitur. Constat enim accusatione, & defensione causæ, quod est iudicialium proprium, permista autem est & utilitatis ratio, an pro Cæsare fuerit occidi Pompeium,

peium, an timendum à rege bellum, si Theodotus sit occisus, an id minime opportunum hoc tempore, & periculosum, & certe longum sit futurum. Quæritur & de honesto, deceat'ne Cæsarem ultio Pompeij, an sit uerendum ne peiorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fateatur. Quod genus accidere etiam ueritati potest. Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diuersum, atque in totum illi iudiciali contrarium esse existimauerunt. nam & principia abrupta, & concitatam semper orationem, & in uerbis effusiorem, ut ipsi uocant, cultum affectauerunt, & earum breuiores utiq; commentarios, quàm legalis materiæ facere elaborarunt. Ego porro uti proœmio uideo non utique opus esse suasorijs propter quas dixi supra causas, ita cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo, cũ proposita consultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non quæritet, sed quammaxime potest, ciuili, & humano ingressu mereri assensum deliberãtis uelit. Cur autem torrens, & utique æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cum uel præcipue moderationem, rationem'q; consilia desyderent. Neque ego negauerim sæpius subsidere in controuersijs impetum dicendi, proœmio, narratione, argumentis, quæ si detrahas, id ferè supererit, quo suasoriæ constant. Verum id quoq; æqualius erit, non tumultuosius, atque turbidius, uerborum autem magnificentia non ualidius est affectanda, suasorias declamantibus, sed contigit magis. Nam & personæ ferè magnæ fingentibus placent, regum, principum, populi, senatus, & res ampliores, ita cum uerba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia ueris consilijs ratio est. Ideo'q; Theophrastus quammaxime remotum ab omni affectione in deliberatiuo genere uoluit esse sermonem, secutus in hoc authoritatem præceptoris sui, quanquã dissentire ab eo nõ timide solet. Nanq; Aristoteles idoneam maxime ad scribendum demonstratiuam, proximam'q; ab ea iudicialem putauit, uidelicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, uel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas, consilia, fide, prudentiaq; constarent. Quibus in demostratiua consentio. nam & omnes alij scriptores idem tradiderunt. In iudicijs autem, consilijs'q; secundum conditionem ipsius, quæ tractabitur, rei accommodandam dicendi credo orationem, nam & philippicas Demosthenis ijsdem, quibus habitas in iudicijs orationes, uideo eminere uirtutibus. Et Ciceronis sententiæ, & conciones non minus clarum, quàm est in accusationibus, ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen de suasoria idem hoc modo. Tota

» autem oratio simplex, & grauis, & sentẽtijs debet ornatior esse, quàm
» uerbis. Vsum exemplorum nulli materiæ magis conuenire merito fere omnes consentiunt, cum plerunq; uideantur respondere futura præteritis, habeaturq; experimentũ uelut quoddam rationis testimonium. Breuitas quoq;, aut copia non genere materiæ, sed modo constant. nam ut in consilijs plerunq; simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor. Quæ omnia uera esse sciet, siquis non orationes modo, sed historias etiam, (nanq; in his conciones, atque sententiæ plerunq; suadendi, ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quàm in commentarijs rhetorum consenescere. Inueniet enim nec in consilijs abrupta initia, & concitatius sæpe in iudicijs dictũ, & uerba aptata rebus in utroq; genere, & breuiores aliquando causarum orationes quàm sententiarum. ne illa quidem in ijs uitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, & quod & contra sentientibus inhumane conuitiantur, & ita plerunq; dicunt tanquam ab ijs, qui deliberant, utiq; dissentiant. Ideoq; obiurgantibus similiores sunt, q̃ suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciãt, ne aliter quàm dicturi sint, exerceri uelint, & in desuescendis morentur. Cæterũ cum aduocari cœperint in consilia amicorũ, dicere sententiã in senatu, suadere, siquid consulet princeps, quod præceptis fortasse non credunt usu docebuntur.

De partibus causarum iudicialium.

NVNC de iudiciali genere, quod est præcipue multiplex, sed officijs constat duobus, intentionis, ac depulsionis, cuius partes, ut pluribus authoribus placuit, quinq; sunt, procemium, narratio, probatio, refutatio, peroratio. His adiecerunt quidam partitionem, propositionẽ, excessum, quarum priores duæ probationi succedunt. Nam proponere quidem quæ sis probaturus necesse est, sed & concludere. Cur igitur si illa par causæ est, non & hæc sit? Partitio uero dispositionis est species, ipsa dispositio pars rhetorices, & per omnes materias, totumq; earum corpus æqualiter fusa, sicut inuentio, elocutio. Ideoq; eam non omnis totius partem unam esse credendum est, sed quæstionum etiam singularum, quæ enim est quæstio, in qua non promittere possit orator, quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus, quod est proprium partitionis. Quàm ergo ridiculum est quæstionem quidem speciem esse probationis, partitionem autem, quæ sit species quæstionis partem totius orationis uocari. Egressio uero, uel quod usitatius esse cœpit, excessus, siue est extra causam non potest esse pars causæ, siue est in causa, adiutorium, uel ornamentum partium earum est, ex qui-

bus

bus egreditur. Nam si quicquid in causa est, pars causæ uocabitur. cur non argumentum, similitudo, locus communis, affectus, exempla partes causæ uocentur? Tamen neq; ijs assentior, qui detrahunt refutationem tanquam probationi subiectam, ut Aristoteles. Hæc enim est, quæ cõstituat, illa, quæ destruat. Hoc quoq; idẽ aliquatenus nouat, quod proœmio non narrationem subiungit, sed propositionem. Verum id facit, quia propositio est genus, narratio species uidetur, & hac non semper, illa semper, & ubiq; credit opus esse. Verum ex ijs, quas constitui, partibus, non ut quicq; primum dicendum, ita primum cogitandum est. Sed ante omnia intueri oportet, quid sit genus causæ, quid in ea quæratur, quæ prosint, quæ noceant, deinde quid confirmandum, ac refellendum, tum quomodo narrandum. Expositio enim probationũ est præparatio, nec esse utilis potest, nisi prius constituerit quid debeat de probatione promittere. Postremo intuendum quemadmodum iudex sit conciliandus, nec enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, seuerum, an mitem, concitatum, an remissum, aduersum gratiæ, an obnoxium. Nec ideo tamen eos probauerim, qui scribendum quoq; proœmium nouissime putant. Nam, ut quo ferri omnem materiam oporteat, & quid quoque sit opus constare debet, ante quàm dicere, aut scribere ordiamur, ita incipiendum ab ijs, quæ prima sunt, nam nec pingere quisquam, aut fingere cœpit à pedibus, nec denique ars ulla consumatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioquin si spatium componendi orationem stylo non fuerit? non'ne nos hæc inuersa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine, scribenda quo dicimus.

De generibus.

CAETERUM causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis, aut unius rei controuersia constat, aut pluriũ. Hæc simplex dicitur, illa coniũcta. Vna controuersia est per se furti, per se adulterij, plures autem eiusdem generis, ut in pecunijs repetundis, aut diuersi, ut si quis sacrilegij, & homicidij simul accusetur, quod nunc in publicis iudicijs non accidit, quoniã prætor certa lege sortitur. principum autem & senatus cognitionibus frequens est, & populi fuit. priuata quoq; iudicia sæpe unum iudicem habere multis, & diuersis formulis solent, nec aliæ species erunt, etiam si unus à duobus duntaxat eandẽ rem, atq; ex eadem causa petet, aut duo ab uno, aut plures à pluribus, quod accidere in hæreditarijs litibus interim scimus, quia quã-

uis in multis personis, causa tamen una est, nisi conditio personarum quæstiones uariauerit. Diuersum his tertium genus, quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in parte causæ frequens est, ut cum apud centumuiros post alia quæritur & hoc, uter dignior hæreditate sit. Rarum est autem, ut in foro iudicia propter id solum constituantur, sicut diuinationes, quæ fiunt de accusatore constituendo, & nonnunquam inter delatores uter præmium meruerit. Adiecerunt quidam numero mutuam accusationem, quæ ἀντικατηγορία uocatur, alijs uidelicet succedere hanc quoque comparatiuo generi existimantibus, cui similis erit petitionum inuicem diuersarum, quod accidit uel frequentissime (& si id ipsum uocari debet ἀντικατηγορία, nam proprio caret nomine) duo ergo erunt genera eius, alterum, quo litigatores idem crimen inuicem intentant, alterum, quo aliud, atq; aliud, cui & petitionum conditio par est. Cum apparuerit genus causæ, tum intuebimr negetur'ne factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an à genere actionis repellatur, unde sunt status.

Quid, & quæ sit ratio, iudicatio, continens, & quatenus necessaria.

HIS inuentis, intuendum deinceps Hermagoræ uidetur, quid sit quæstio, ratio, iudicatio, continens, idest συνέχον, uel, ut alij uocant, firmamentum. Quæstio latius intelligitur omnis, de qua in utrãq; partem, uel in plures dici credibiliter potest. In iudiciali autem materia dupliciter accipienda est, altero modo, quo dicimus multas quæstiones habere controuersiam, quo etiam minores omnes complectimur, altero, quo significamus summam illam, in qua causa uertitur. de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, an factum sit, an recte factum sit. Has Hermagoras, & Apollodorus, & alij plurimi scriptores proprie quæstiones uocant. Theodorus, ut dixi, capita generalia, sicut illas minores, aut ex illis pendentes specialia. Nam & quæstionem ex quæstione nasci, & speciem in species diuidi conuenit. Hanc igitur quæstionem ueluti principalem uocant ζήτημα. Ratio autem est, qua id, quod factum esse constat, defenditur. & cur non utamur eodem, quo sunt usi ferè omnes, exemplo? Orestes matrem occidit. Hoc constat, dicat se iuste fecisse, status erit qualitatis, quæstio an iuste fecerit. Ratio, quod Clytemnestra maritum suum patrem Orestis occidit, hoc αἴτιον dicitur. κρινόμενον autem iudicatio, an oportuerit uel nocentem matrem à filio occidi. Quidam diuiserunt αἴτιον, & αἰτίαν ut esset altera propter quam iudiciũ constitutum est, ut occisa Clytemnestra, altera, qua factum defenditur, ut occisus

Agamemnon.

Agamemnon. Sed tanta est circa uerba dissensio, ut alij αἴτιαν causam iudicij, αἴτιον autem facti uocent, alij eandem in contrarium uertant. Latinorum quidam hæc initium, & rationem uocauerunt quidam utrunq; eodem nomine appellant. Causa quoq; ex causa, idest αἴτιον ex αἰτίου nasci uidetur, quale est, occidit Agamenonem Clytemnestra, quia ille filiam communem imolauerat, & captiuã pellicẽ adducebat. Iidẽ putant et sub una quæstione plures esse rationes, ut si Orestes & alteram afferat causam matris necatæ, quod responsis sit impulsus. Quot autem causas faciendi, totidem iudicationes. nam & hæc erit iudicatio, an responsis parere debuerit. Sed & una causa plures habere quæstiones, & iudicationes (ut ego arbitror) potest, ut in eo, qui, cum adulteram deprehensam occidisset, adulterum, qui tum effugerat, postea in foro occidit. Causa enim est una, adulter fuit, quæstiones, & iudicationes, an illo tempore, an illo loco licuerit occidere. Sed sicut cum sint plures quæstiones, omnesq; suos status habeat, causæ tamen status unus sit, ad quem referuntur omnia, ita iudicatio maxime propria, de qua pronuntiatur. συνέχον autem, quod (ut dixi) continens alij, firmamentum alij putant, Cicero firmissimam argumentationem defensoris, & appositissimam adiudicationem. Quibusdam id uidetur esse, post quod nihil quæritur, quibusdam id, quod ad iudicationem firmissimum affertur. Causa facti non in omnes controuersias cadit, nam quæ fuerit causa faciendi ubi factum negatur? at ubi causa tractatur, negant eodem loco esse iudicationem, quo quæstionem, idq; & in rhetoricis Cicero, & in partitionibus dicit. Nam in coniectura est quæstio, ex illo factum, nõ factum, an factum sit, ibi ergo iudicatio, ubi quæstio, quia in eadem re, prima quæstio, & extrema disceptatio. At in qualitate matrem Orestes occidit, recte, non recte, an recte occiderit, quæstio. nec statim iudicatio, quando ergo? illa patrẽ meum occiderat, sed non ideo tu matrem debuisti occidere, an debuerit, hic iudicatio.
» Firmamentum autem uerbis ipsius ponam. Si uelit Orestes dicere
» eiusmodi animum matris suæ in patrem suum, in se ipsum, ac soro-
» res, in regnum, in famam generis, ac familiæ, ut merito ab ea pœnas
» liberi sui potissimum petere debuerint. Vtuntur alij & talibus exemplis, qui bona paterna consumpserit, ne concionetur, in opera publica consumpsit, quæstio, an quisquis consumpserit, prohibendus sit, Iudicatio, an qui sic, uel ut in causa militis Arunci, qui Lusium tribunum uim sibi inferentem interficit, quæstio an iure fecerit, ratio, quod is uim inferebat, iudicatio, an indemnatum, an tribunum à milite occidi oportuerit. Alterius etiam status quæstionem, alte-

rius iudicationem putant. Quæstio qualitatis, an recte Clodium Milo occiderit, iudicatio coniecturalis, an Clodius insidias fecerit. ponunt & illud sæpe causam in aliquam rem dimitti, quæ non sit propria quæstionis, & de ea iudicari, a quibus multum dissentio. Nam & illa quæstio, an omnes, qui paterna bona consumpserint, concione sint prohibendi, habeat oportet suam iudicationem, ergo non alia quæstio, alia iudicatio erit, sed plures quæstiones, & plures iudicationes. Quid non in causa Milonis ipsa coniectura referatur ad qualitatem. nam si est insidiatus Clodius, sequitur ut recte sit occisus. Cum uero in aliquam rem missa causa est recessum, & a quæstione, quæ erat constituta, hic quæstio, ubi iudicatio est. Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in rhetoricis, quemadmodum supra dixi, Hermagoram est secutus, in topicis ex statu effectam contentionẽ κρινόμενον existimat, idq; Trebatio, qui iuris erat consultus alludẽs, qua de re agitur appellat, quibus id contineatur, continentia quasi firmamẽta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. At in partitionibus oratorijs firmamentum, quod opponitur defensioni, quia continens, quod primum sit ab accusatore dicatur ratio, ideo ex rationis, & firmamenti quæstione disceptatio sit iudicationum. Verius igitur, & breuius qui statum, & continens, & iudicationem esse uoluerint, continens autem id esse, quo sublato, lis esse non possit. hoc mihi uidetur utranque causam complecti, & quod Orestes matrem, & quod Clytemnestra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem, & statum consentire semper existimarunt. Nec enim aliud eorum rationi conueniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas circa nomina rerũ ambitiose laborat a nobis in hoc assumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi sumus, uideremur. Simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem dicendi concidere. Quo uitio multi quidem laborauerunt, præcipue tamen Hermagoras uir alioquin subtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiæ nimium solicitæ, ut ipsa eius reprehensio laude aliqua non indigna sit. Hæc autem breuior, & uel ideo lucidior multo uia, nec discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parua momenta deducendo consumet. Nam qui uiderit quid sit, quod in controuersiam ueniat, quid in eo, & per quæ uelit efficere pars diuersa, quid nostra, quod in primis est intuendum, nihil eorum ignorare, de quibus supra diximus, poterit. Nec est ferè quisquam modo non stultus, atque ab omni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat & quid litem faciat, quod ab illis causa, uel continens dicitur,

& quæ sit inter litigantes quæstio, & de quo iudicari oporteat, quæ omnia idem sunt. Nam & de eo quæstio est, quod in controuersiam uenit, et de eo iudicatur, de quo quæstio est. Sed non perpetuo intendimus in hæc animum & cupiditate laudis, utcunq; acquirendæ, uel dicendi uoluptate euagamur, quando uberior semper extra causam materia est, quia in controuersia pauca sunt extra omnia, & hic dicitur de ijs, quæ accepimus, illic de quibus uolumus. Nec tamen hoc præcipiendum est, ut quæstionem, continens, iudicationem inueniamus. nam id quidem facile est, q̃ ut intueamur semper certa, aut si digressi fuerimus, saltẽ respiciamus, ne plausum affectantibus arma excidant. Theodori schola, ut dixi, omnia refert ad capita, his plura itelligũtur. Vno modo summa quæstio. item ut status, altero cæteræ, quæ ad summã referantur. tertio propositio cum affirmatione, ut dicimus, caput rei est apud Mænandrum κεφάλαιόν ἐστιν. In uniuersum autem quicquid probandum est erit caput, sed id maius, aut minus. Et quoniã quæ de his erant à scriptoribus artium tradita, uerbosius etiam q̃ necesse erat, exposuimus, præterea quæ partes essent iudicialium causarum supra dictum est, proximus liber prima, idest exordia incipiet.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER QVARTVS.

De exordio, narratione, egressione, propositione, partitione.

PERFECTO Marcelle Victori operis tibi dedicati tertio libro, & iam quarta fere laboris parte transacta, nouæ insuper mihi diligentiæ causa, & altior solicitudo, quale iudicium hominum emererer, accessit. adhuc enim uelut studia inter nos conferebamus, & si parum nostra institutio probaretur à cæteris, contenti fore domestico usu uidebamur, ut tui, meiq; filij disciplinã formari satis putaremus. Cum uero mihi Domitianus Augustus sororis suæ nepotũ delegauerit curã, non satis honorẽ iudiciorũ cœlestiũ intelligã, nisi ex hoc, oneris quoq; magnitudinẽ metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos nõ imerito probauerit sanctissimus cẽsor, aut studia, ne fefellisse in his uidear principem, ut in omnibus, ita in eloquẽtia quoq; eminẽtissimũ? Quod si ne-

mo miratur poetas maximos sæpe fecisse, ut non solum initijs operũ suorum musas inuocarent, sed prouecti quoq; longius, cum ad aliquem grauiorem uenissent locum, repeterent uota, & uelut noua precatione uterentur. Mihi quoq; profecto poterit ignosci, si quod in initio, quo primum hanc materiam inchoaui, non feceram, nunc omnes in auxilium deos, ipsumq; in primis, quo neq; præsentius aliud, neq; studijs magis propitium numen est, inuocem, ut quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenij aspiret, dexterq;, ac uolens adsit, & me qualem esse credidit faciat, cuius mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima est, sed alioquin sic procedit ipsum opus, ut maiora præteritis, ac magis ardua sint, quæ ingredior. Sequitur enim, ut iudicialiũ causarum, quæ sunt maxime uariæ, atque multiplices ordo explicetur, quod prooemij sit officium, quæ ratio narrandi, quæ probationum sit fides, seu proposita confirmamus, seu contradicta dissoluimus, quanta'uis in perorando, seu reficienda breui repetitione rerum memoria est iudicis, siue affectus, quod est longe potentissimum commouendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, uelut onus totius corporis ueriti, & sic quoq; complures de unaquaq; earum libros ediderunt, quas ego omnes ausus contexere propè infinitum mihi laborem prospicio, & ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia coepimus, & si uiribus deficiemus, animo tamen perseuerandum.

De exordio.

QVOD principium latine, uel exordium dicitur, maiore quadã ratione græci uidentur προοίμιον nominasse, quia à nostris initium modo significatur. Illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam siue propterea quod οἴμη cantus est, & citharoedi pauca illa, quæ ante quàm legitimũ certamen inchoent emerendi fauoris gratia, canunt, prooemium uocauerunt. Oratores quoque ea, quæ prius quàm causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, eadem appellatione signarunt. Siue quod οἶμον ijdem græci uiam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur, sic uocare est institutum. Certe prooemium est, quod apud iudicem dici prius quàm causam cognouerit, prosit. Vitioséq; in scholis facimus, quod exordio semper sic utimur quasi causam iudex iam nouerit, cuius rei licentia ex hoc est, quod ante declamationem illam uelut imago litis exponitur. Sed in foro quoque contingere istud principiorum genus secundis actionibus potest, primis

quidem raro, uel nunquam nisi forte apud eum, cui res aliunde iam nota sit, dicimus. Causa principij nulla alia est, quàm ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accõmodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime rebus inter authores plurimos cõstat, si beneuolũ, attentum, docilem fecerimus, non quia ista non per totam actionem sint custodienda, sed quia in initijs maxime necessaria, per quæ in animum iudicis, ut procedere ultra possimus, admittamur. Beneuolentiam aut à personis ducimus, aut à causis accipimus. sed personarum non est, ut pleriq; crediderunt, triplex ratio, ex litigatore, & aduersario, & iudice, nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore causæ solet, quanquam enim pauciora de se ipso dicit, & parcius, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positũ, si uir bonus creditur, sic enim continget, ut non studium aduocati uideatur afferre, sed pene`testis fidem. Quare in primis existimetur uenisse ad agendum ductus officio uel cognationis, uel amicitiæ, maximeq;, si fieri poterit, reipub, aut alicuius certe non mediocris exempli. quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna, atq; honesta ratione, aut etiã necessitate accessisse uideantur. Sed ut præcipua in hoc dicentis authoritas sit, si omnis in subeũdo negotio suspicio sordiũ, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit. ita quædã in ijs quoq; cõmendatio tacita, si nos infirmos, inparatos, & impares agentium contra ingenijs dixerimus, qualia sunt pleraq; Messalæ procemia. Est enim naturalis fauor pro laborantibus, & iudex religiosus libentissime patronũ audit, quem iustitiæ suæ minime timet. Inde illa ueterum circa occultandam eloquẽtiam simulatio multo ab hac nostrorum temporum iactatione diuersa. Vitandum etiam ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quenquam hominem, ordinem'ue uideamur, præcipueq; eorum, qui lædi nisi aduersa iudicum uoluntate non possint. Nam in iudicem nequid dicatur non modo palàm, sed ne quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis aduersæ patronus dabit exordio materiam, interim cum honore, si eloquentiam eius, ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus. Interim per contumeliam, sed hoc perquamraro, ut Asinius pro Vrbiniæ hæredibus, Labienum aduersarij patronum inter argumenta causæ malæ posuit. Negat hæc esse procemia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego tum authoritate summorum authorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet, cum sit naturale ut iudices ijs, quos libentius audiunt, etiam facilius credant. ipsius autem litigatoris persona tractanda uarie est. nam tum dignitas eius

allegatur, tum commendatur infirmitas, nonnunquã contingit relatio meritorum, de quibus uerecundius dicendũ erit ſua, quàm aliena laudanti. Multum agit ſexus, ætas, conditio, ut in fœminis, ſenibus, pupillis, liberos, parentes, coniuges allegantibus. nam ſola rectum quoq; iudicem inclinat miſeratio, deguſtanda tamen hæc procemio non conſumanda. Aduerſarij uero perſona propè ijſdem omnibus, ſed è contrario ductis impugnari ſolet. Nam & potentes ſequitur inuidia, & humiles, abiectosq; contemptus, & turpes, ac nocentes odium. Quæ tria ſunt ad alienandos iudicum animos potentiſſima, neq; hæc dicere ſatis eſt, quod datur etiã imperitis, pluráq; augenda, aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris eſt, illa cauſæ. Iudicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum, quod & fieri cum modo debet, et eſt tamẽ parti utriq; commune, ſed ſi laudem eius ad utilitatem noſtræ cauſæ coniunxerimus, ut allegemus pro honeſtis dignitatem illi ſuam, pro humilibus iuſtitiam, pro infelicibus miſericordiam, pro læſis ſeueritatem, & ſimiliter cætera. Mores quoq;, ſi fieri poteſt, iudicis uelim noſſe, nam prout aſperi, lenes, iucundi, graues, duri, remiſſi erunt, aut aſſumere in cauſam naturas eorum, qua competent, aut mitigare, qua repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoq;, ut aut nobis inimicus, aut aduerſario ſit amicus, qui iudicat, quæ res utriq; parti tractanda eſt, ac neſcio an & ei magis, in quam uidetur propenſior. Eſt enim nonnunquam prauus hic ambitus aduerſus amicos, aut pro ijs, quibus cum ſimultates gerant, pronuntiandi, faciendiq; iniuſte, ne feciſſe uideantur. fuerunt etiam quidam rerum ſuarum iudices. Nam et in libris obſeruationum à Septimio editis affuiſſe Ciceronem tali cauſæ inuenio. & ego pro Regina Berenice apud ipſam cauſam dixi. Similis hic quoq; ſuperioribus ratio eſt. aduerſarius enim fiduciam partis ſuæ iactat, patronus timet cognoſcentis uerecũdiam. Prætrea detrahenda, uel confirmanda opinio, ſiquam præcipue domo uidebitur iudex attuliſſe. Metus etiã nonnunquam eſt amouendus, ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeij diſpoſita contra ſe putarent, laborauit. nonnunquam adhibendus, ut idem in Verrem facit, ſed adhibendi modus alter ille frequens, & fauorabilis, ne male ſentiat populus Romanus, ne iudicia transferantur, alter autem aſper, & rarus, quo minatur corruptis accuſationem, & id quidem in concilio ampliore, utcunq; tutius, nam & mali inhibentur, & boni gaudent, apud ſingulos uero nunq̃ ſuaſerim niſi defecerint omnia, quod ſi neceſſitas exigit, non erit iam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiam ſi in quoq; ſæpe utile eſt, aut ante quàm pronuntiet, reum facere. Nam & minari, &

deferre etiam non orator potest. Si causa conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principij, quæ maxime fauorabilia uidebuntur, decerpi oportebit. Quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex singulis quæstionibus singuli sensus in procemium conferantur, nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quæstiones iudicem præparandum, in quo uitij nihil erat, nisi in uniuersum id præciperet, quod nec omnis actio patitur, nec omnis causa desyderat. Nam protinus à petitore primo loco, dum ignota iudici lis est, quomodo ex quæstionibus ducemus sententias? nimirum res erunt iudicandæ prius, demus aliquas, nam id exigit ratio nonnunquam, etiam'ne potentissimas omnes, idest totam causam? sic erit in procemio peracta narratio. Quid uero si, ut frequenter accidit, paulo est durior causa, non beneuolentia iudicis petenda ex alijs partibus erit, sed non ante conciliato eius animo, nuda quæstionum committetur asperitas, quæ si recte semper initio dicendi tractarentur, nihil procemio opus esset. Aliqua ergo nonnunquam, quæ erunt ad conciliandum nobis iudicem potentissima, non inutiliter interim ex quæstionibus in exordio locabuntur. Quæ sint porrò in causis fauorabilia enumerare non est necesse, quoniam & manifesta erunt cognita cuiusque controuersiæ conditione, & omnia colligi in tanta litium uarietate non possunt. Vt autem hæc inuenire, & augere, ita quod lædit aut omnino repellere, aut certe minuere ex causa est. Miseratio quoque aliquando ex eadem uenit, siue quod passi sumus graue, siue passuri, neque enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare procemium ab epilogo credam, quod in hoc præterita, in illo futura dicantur. Sed quod in ingressu parcius, & modestius prætentanda est iudicis misericordia. In epilogo uero liceat totos effundere affectus, & fictam orationē induere psonis, & defunctos excitare, & pignora eorū producere, quæ minus exordijs sunt usitata. Sed hæc quæ supra dixi, non mouere tantum animum, uerum ex diuerso amoliri quoque procemio opus est. Vt autem nostrum misarabilem, si uincamur, exitū, ita aduersariorum superbum, si uicerint, utile est credi. Sed ex ijs, quoque, quæ non sunt personarum, nec causarum, uerum adiuncta personis, & causis, duci procemia solent. Personis applicantur, non pignora modo, de quibus supra dixi, sed propinquitates, amicitiæ, interim regiones etiam, ciuitatesq́;, & siquid aliud eius, quem defendimus, casu lædi potest. Ad causam extra pertinet tempus, unde principium pro Cœlio. locus, unde pro Deiotaro. habitus, unde pro Milone. opinio, unde in Verrem.

Deinceps ne omnia enumerentur, fama iudiciorum, expectatio uulgi, nihil enim horum in causa est, ad causam tamen pertinet. Adijcit Theophrastus ab actione principiũ, quale uidetur esse Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, quàm eo modo, quem accusator actione præscripserit. Fiducia ipsa solet opinione arrogantiæ laborare, faciunt fauorem, & illa penè communia, non tamen omittenda, uel ideo ne occupentur, optare, abominari, rogare, solicitum agere, quæ plerũq; attentũ iudicẽ faciũt, si res agi uidetur, noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum, præcipue tamen si iudex aut sua uice, aut reipu. commouetur, cuius animus spe, metu, admonitione, precibus, uanitate deniq; si id profuturum credimus, agitandus est. Sunt & illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos nec diu moraturos, nec extra causam dicturos existiment. Docilem sine dubio & hæc ipsa præstat attentio, sed & illud si breuiter, & dilucide summam rei, de qua cognoscere debeat, indicarimus, quod Homerus, atq; Virgilius operum suorum principijs faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quàm expositioni, nec quomodo qcq; sit actũ, sed de quibus dicturus sit orator, ostendant, nec uideo quod huius rei apud oratores possit reperiri melius exemplum, quàm Ciceronis pro A. Cluentio. » Animaduerti iudices omnẽ accusatoris orationẽ in duas » diuisam esse partes, quarum altera mihi niti, & magnopere confi- » dere uidebatur, inuidia iam inueterata iudicij iuniani, altera tan- » tummodo consuetudinis causa timide, & diffidenter attingere ratio- » nem ueneficij criminum, qua de re lege hæc est quæstio constituta. Id tamen totum respondenti facilius est, quàm proponenti, quia hic admonendus iudex, illic docendus est. Nec me quanquam magni authores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum, ac docilem iudicem uelim, non quia nesciam id, quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit, non intelligi. Verum quia istud non negligentia iudicis contingit, sed errore (dixit enim aduersarius, & fortasse persuasit) nobis opus est eius diuersa opinione, quæ mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea, quæ dicemus, docilem, & attentum. Quid ergo est? imminuenda quædam, & leuanda, & quasi contemnenda esse consentio ad remittendã intentionem iudicis, quam aduersario præstat, ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quàm ut Cæsar minus se in rem tanquã non nouam intenderet? Quid pro Cœlio, quàm ut res expectatione minor uideretur. Verum ex iis, quæ proposui, aliud in alio genere causæ desyderari palàm est. Genera porro causarũ plurimi qnq; fecerunt, honestum,

humile,

humile, dubium, uel anceps, admirabile, obscurum, id est ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt quibus recte uideatur adijci turpe, quod alij humili, alij admirabili subijciunt. Admirabile autem uocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In ancipiti maxime beneuolum iudicem, in obscuro docilem, in humili attentum parare debemus. nam honestum quidem ad conciliationem satis per se ualet. In admirabili, & turpi remedijs opus est. Et eo quidam exordium in duas diuidunt partes, in principium, & insinuationem, ut sit in principijs recta beneuolentiæ, & attentionis postulatio, quæ quia esse in turpi genere causæ non possit, insinuatio surrepat animos maxime, ubi fors causæ non satis honesta est, uel quia res sit improba, uel quia ab hominibus parum probetur, aut si facie ipsa quoque premitur, uel inuidiosa consistentis ex diuerso patroni, aut patris, uel miserabilis senis, cæci, infantis. Et quidam quibus aduersus hæc modis sit medendũ, uerbosius tradunt, materiasq; sibi ipsi fingunt, & ad morem actionum prosequuntur. Sed cum hæc oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehandantur, in infinitum sunt extrahendæ. Quare singulis cõsilium ex propria ratione nascetur. Illud in uniuersum præceperim, ut ab ijs, quæ lædunt, ad ea, quæ prosunt, refugiamus. Si causa laboramus, pſona subueniat, si persona, causa, si nihil, quod nos adiuuet, erit, quæramus quid aduersarium lædat. Nam ut optabile est plus fauoris mereri, sic proximum odij minus. In ijs, quæ negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora, quàm dictum est, aut alia mente facta, aut nihil ad præsentem quæstionem pertinere, aut emendari posse pœnitentia, aut satis iam punita uideantur. Ideoq; agere aduocato quàm litigatori facilius, quia & laudat sine arrogantiæ crimine, & aliquando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoq; moueri interim finget, ut pro Rabirio Posthumo Cicero, dum aditum sibi ad aures facit, et authoritatem induit uera sentientis, quo magis credatur uel defendẽti eadem, uel neganti. Ideoq; primum hoc intueamur, litigatoris, an aduocati persona sit utendum, quoties utrunq; fieri potest. nam illud in scholis liberum est, in foro rarum, ut sit idoneus suæ rei quisq; defensor. Declamaturus autem maxime positas in affectibus causas proprijs personis debet induere. Hi sunt enim, qui mandari non possunt, nec eadem ui perferuntur alieni animi, qua sui motus. His etiam de causis insinuatione uidetur opus esse, si aduersarij actio iudicum animos occupauerit, uel si dicendum apud fatigatos est, quorum alterum promittendo nostras probationes, & aduersas eludendo uitabimus, alte-

rum & spe breuitatis, & ijs, quibus attentum fieri iudicē docuimus, & urbanitas opportuna reficiat animos, & undecunq; petita iudicis uoluptas leuat tædiū. Non inutilis etiam est ratio occupandi, quæ uidentur obstare, ut Cicero dicit, scire se mirari quosdā, q̄ is, qui per tot annos defenderit multos, læserit neminē, ad accusandū Verrem descenderit, deinde ostendit hanc ipsam sociorū defensionē, quod schema, prolepsis dicitur, id cum sit utile aliquā do, nunc à declamatoribus qbusdā penè semper assumitur, q fas non putāt, nisi à cōtrario incipere. Negant Apollodorū secuti tres esse, de quibus diximus, præparādi iudicis partes. Sed multas species enumerāt, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra ptinētibus, ex opinione de ipsa causa, quæ sunt propè infinitæ, tum ijs, ex qbus oēs cōstant controuersiæ, psonis, factis, dictis, causis, tēporibus, locis, occasionibus cæteris, quas ueras esse fateor. sed in hæc tria genera recidere. Nam si iudicē beneuolū, attentū, docilem habeo, quid amplius debeā optare non reperio, cū metus ipse, q maxime uidetur esse extra hæc, & attentū iudicē faciat, & ab aduerso fauore deterreat. Verū, quoniā non est satis demonstrare discētibus, quæ sint in ratione proœmij, sed dicendū etiā quomodo perspici facillime possint, hoc adijcio, ut dicturus intueatur. Quid, apud quem, pro quo, contra quē, quo tēpore, quo loco, quo rerū statu, qua uulgi fama dicendū sit, quid iudicē sentire credibile sit ante quàm incipiamus, tum quid aut desyderemus, aut deprecemur, ipsa illum natura cōducet, ut sciat qd primū dicendum sit. At nunc omne, quod cœperint, proœmiū putant, & ut quicq; succurrerit, utiq; si aliqua sententia blandiatur, exordiū. Multa autem sine dubio ex alijs partibus sunt, aut alijs partibus causæ cōmunia, nihil tamen in quaq; melius dicitur, quàm quod æque bene dici alibi non possit. Multum gratiæ exordio est, quod ab actione diuersæ partis materiā trahit, hoc ipso, quod non cōpositū domi, sed ibi, atq; è re natum, & facilitate famā ingenij auget, et facie simplicis, sumptiq; ex proximo sermonis fidem quoq; acquirit, adeo etiam si reliqua scripta, atq; elaborata sint, tamen plerunq; uideatur tota extēporalis oratio, cuius initium nihil præparatum habuisse manifestum est. Frequentissime uero proœmium decebit, & sententiarū, & compositionis, & uocis, & uultus modestia, adeo ut in genere causæ etiam indubitabili fiducia se ipsa nimium exercere non debeat. Odit enim iudex ferè litigantis securitatem, cum'q; ius suum intelligat, tacitus reuerentiam postulat. Nec minus diligenter, ne suspecti simus ulla parte uitandum, propter quod minime ostentari debet in principijs cura, qa uidetur ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi. Sed ipsum istud

euitare summæ artis est. Nam id sine dubio ab omnibus, & quidem optime præceptum est. Verum aliquatenus temporum conditione mutatur, quia iam quibusdam in iudicijs, maximeq; capitalibus, ut apud centumuiros, ipsi iudices exigunt solicitas, & accuratas actiones, contemni q; se, nisi in dicendo etiam diligẽtia appareat, credunt, nec doceri tantum, sed etiam delectari uolunt. Et est difficilis huius rei moderatio, quæ tamen ita temperari potest, ut uideamur accurate, non callide dicere. Illud ex præceptis ueteribus manet. ne quod insolens uerbum, ne audacius translatum, ne aut obsoleta uetustate, aut poetica licentia sumptum in principio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus, & custodit nos recens audientium intentio, magis conciliatis animis, & iam calentibus hæc libertas feretur, maximeq; cum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam uerbi notari circunfuso nitore non patitur. Nec argumentis autem, nec locis, nec narrationi similis esse in procemio debet oratio. Nec tamen deducta semper, atque circunlata, sed sæpe simplici, atque inelaboratæ similis, nec uerbis, uultuque nimia promittens. Dissimulata enim &, ut græci dicunt, ἀνεπίφατος actio melius sæpe surrepit, sed hæc prout formari animum iudicum expediet. Turbari memoria, uel continuandi uerba difficultate destitui, nusquam turpius, cum uitiosum procemium possit uideri cicatricosa facies, & pessimus certe gubernator, qui nauem, dum portum egreditur, impegit. Modus autem principij pro causa. nam breuius simplices, longius perplexæ, suspectæq;, & infames desyderant. Ridendi uero qui uelut leges procemijs omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minus euitanda est immodica eius longitudo, ne in caput excreuisse uideatur, & quo præparari debet, fatigetur. Sermonem à persona iudicis auersum, qui ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum à procemio summouent, nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundũ naturam confitendũ est, ut eos alloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen, & est hoc procemio necessarium, sensus aliquis, & is acrior fit, atq; uehementior ad personã directus alterius. Quod si acci dat quo iure, aut qua tanta superstitione prohibemur dare per hanc figuram sententiæ uires? Neque enim istud scriptores artium, quia nõ liceat, sed q̃a non putant utile, uetant. Ita si uincet utilitas propter eandem causam facere debebimus, propter quam uetamur. Et Demosthenes autem ad Aeschinem orationem in procemio conuertit.

Et M. Tullius tum pro alijs quibusdam, ad quos ei uisum est, tum pro Ligario ad Tuberonem. nam erat multo futura languidior, si esset aliter figurata, quod facilius cognoscet, siquis illam totam partem uehementissimã, cuius hæc forma est, Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, & cætera, conuertat ad iudicem, tum enim uere auersa uideatur oratio, & languescat uis omnis dicentibus nobis. Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum. Illo enim modo pressit, atq; institit, hoc tantum indicasset, quod idem in Demosthenem, si flexum illi mutaueris, accidet. Quid non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidem protinus, Grauiter & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli. Sicut & Cicero fecerat in Catilinam. Quousq; tandem abutere patientia nostra? ac nequis apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quæ causa est in commentarijs, nam bis eundem defendit, prosopopœia loquẽtis, pro reo utitur, pro Rabirio uero Posthumo, eodemq; Scauro reo repetundarum etiam exemplis, pro Cluentio, ut modo ostendi, partitione. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quoties præceptum uicerit ratio, quomodo & similitudine dum breui, & translatione, atq; alijs tropis, quæ omnia cauti illi, ac diligentes prohibent, utemur interim, si cui diuina illa pro Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. Alia exordiorum uitia uerius tradiderunt, quod in plures causas accommodari potest, uulgare dicitur id minus fauorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus à magnis sæpe oratoribus non euitatũ. Quo & aduersarius uti potest, commune appellatur. quod aduersarius in suam utilitatem deflectere potest, commutabile. quod causæ non cohæret, separatum. quod aliũde trahitur, translatum. Præterea quod longum, quod contra præcepta est, quorum pleraq; non principij modo sunt uitia, sed totius orationis. Hæc de procemio quoties erit eius usus, non semper autem est, nam & superuacuũ aliquando est, si sit præparatus satis etiam sine hoc iudex, aut si res præparatione non eget. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos iudices negat, aliquando tamen uti nec si uelimus eo licet, cum iudex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum maior potestas ab ipsa re cogit incipere. Contraq; est interim procemij uis etiam non in exordio. nam iudices & in narratione nonnunquã, & in argumentis, ut attendãt, & ut faueant rogamus. Quo Prodichus uelut dormitantes eos excitari putabat, quale est, Cũ C. Varenus, q à familia anchariana occisus est, hoc quæso iudices diligenter attendite. Vtiq; si multiplex causa est, sua

quibusq;

quibusq; partibus danda præfatio est,ut audite nunc reliqua,& tran
seo nunc illuc. Sed in ipsis etiã probationibus multa funguntur proœ-
mij uice,ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra censores. pro Mu
rena,cum Seruio se excusat. Verum id frequentius est quàm ut exem-
plo confirmandum sit. Quoties autem procemio fuerimus usi, tum si-
ue ad expositionem transibimus,siue protinus ad probationem,id de-
bebit in principio postremum esse,cui commodissime iungi initium con
sequẽtium poterit. Illa uero frigida,& puerilis est in scholis affectio,
ut ipse transitus efficiat aliquam utiq; sententiam. Et huius uelut præ-
stigiæ plausum petat,ut Ouidius lasciuire ĩ methamorphosi solet,quẽ
tamen excusare necessitas potest,res diuersissimas in speciem unius cor
poris colligentem,oratori uero quid est necesse surripere hanc trangres
sionem,& iudicem fallere? qui ut ordini rerum animum intendat, eti
am commonendus est, peribit enim prima pars expositionis,si iudex
non dum narrari sciet. Quapropter ut non abrupte cadere in narra
tionem,ita non obscure transcendere est optimum. Si uero longior se-
quetur,ac perplexa magis expositio,ad eam ipsam præparandus iu-
» dex erit,ut Cicero sæpius,sed hoc loco fecit. Paulo lõgius exordiũ rei
» demonstrandæ gratia,repetam. quod quæso iudices ne moleste patia
» mini, principijs enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.
Hæc mihi ferè sunt de exordio comperta.

De narratione.

MAXIME naturale est,& fieri frequentissime debet,ut præpa
rato ꝑ hæc,quæ supra dicta sunt,iudice,res,de qua pronũtiaturus est,
indicetur. Ea est narratio,in qua sciens transcurram subtiles nimiũ di
uisiones quorundam,plura eius genera facientium. Non enim solã uo
lunt esse illam negotij,de quo apud iudices quæritur,expositionem,sed
» ꝑsonæ,ut M. Attilius Palicãus humili loco picẽs,magis loquax,quàm
» facũdus. Loci,ut oppidũ ẽ in hellespõto Lãpsacum iudices. Tẽporis,ut
» Vere nouo gelidus canis cum montibus humor
» Liquitur. Causarum, quibus historici frequentissime utuntur,
cum exponunt,unde bellum,seditio,pestilentia. præter hæc,alias per
fectas,alias imperfectas uocant,quod quis ignorat? Adijciunt exposi
tionem,& præteritorum esse temporum, quæ est frequentissima, &
» præsentium,qualis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus
» postquam est nominatus,& futurorum,quæ solis dari uaticinãtibus
potest. Nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio,sed nos potio
ribus uacemus. Pleriq; semper narrandum putauerunt,quod falsum

esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breues causæ, ut propositiõem potius habeant, quàm narrationem. Id accidit aliquando utriq; parti, cum uel nulla expositio est, uel de re constat, de iure quæritur, ut apud centumuiros, filius an frater debeat esse intestatæ hæres, pubertas ãnis, an habitu corporis æstimetur, aut cum est quidem narrationi locus, sed aut ante iudici nota sunt omnia, aut priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, & sæpius actori causæ, uel quia satis est proponere, uel quia sic magis expedit, satis est dixisse, certam creditam pecuniam peto ex stipulatione, legatum peto ex testamento, diuersæ partis expositio est, cur ea non debeatur, & satis est actori, & magis expedit sic indicare, dico ab Horatio sororem suam interfectam. Nãq; & cum propositione iudex crimen omne cognoscit, & ordo, & causa facti pro aduersario magis est. Reus contra tũc narrationem subtrahit, & cum id, quod obijcitur, neq; negari, neq; excusari poterit, sed in sola iuris quæstione consistet, ut in eo, qui cum pecuniam priuatam ex æde sacra surripuerit, sacrilegij reus est, confessio uerecũdior est, quàm expositio, non negamus pecuniam de templo esse sublatam, calumniatur tamen accusator actione sacrilegij, cum priuata fuerit, non sacra, uos autem de hoc cognoscetis, an sacrilegium sit admissum. Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab illis dissentio, qui non esse narrandum existiment, cum reus quod obijcitur tantum negat. In qua est opinione Cornelius Celsus, qui conditionis huius esse arbitratur plerasq; cædis causas, & omnes ambitus, ac repetundarum. Non enim putat esse narrationem, nisi quæ summam criminis, de quo iudicium est, continet. Deinde fatetur ipse pro Rabirio Posthumo narrasse Ciceronem, atq; ille & negauit peruenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quæstio constituta. Et in hac narratione nihil de crimine exposuit. Ego autem magnos alioqn secutus authores duas esse in iudicijs narrationum species existimo, alteram ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium expositionem. non occidi hominem. nulla narratio est, conuenit. Sed erit aliqua, et interim etiã lõga cõtra argumenta eius criminis de anteacta uita, de causis, propter quas innocens in periculum deducatur, alijs causis, quibus incredibile id, quod obijcitur, fiat. nec enim accusator hoc tantum dicit occidisti, sed qbus id probet narrat, ut in tragœdijs, cum Teucer Vlyssem reum facit Aiacis occisi, dicens inuẽtum eum in solitudine iuxta exanime corpus inimici cum gladio cruento, non id modo Vlysses respondet, non esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Aiace inimicitias fuisse, de laude inter ipsos certatum. Deinde subiũgit quomodo in

eam solitudinem uenerit, iacentem exanimem sit conspicatus, gladium è uulnere extraxerit, his subtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est dicente accusatore, fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est, non fui, dicendum enim ubi fuerit. Quare ambitus quoque causæ, & repetundarum, hoc etiam plures eiusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus, ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum, & interdum singulis, interdum uniuersis. an reus ambitus male narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodum ipse uixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? aut qui repetundarum insimulabitur, non & ante actam uitam, & quibus de causis prouinciam uniuersam, uel accusatorem, aut testem offenderit, non inutiliter expo net? quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est initium. A. Cluentius habitus, nihil enim hic de ueneficio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit, dicit. Illæ duæ quoq; sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ narrationes, uel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse à se uenabulo confessus esset, in crucem sustulit, uel excutiendi alicuius extrinsecus criminis, ut
" pro Rabirio Posthumo. Nam ut uentum Alexandriam est iudices,
" hæc una ratio à rege proposita Posthumo est seruandæ pecuniæ, si cu
" rationem, & quasi dispensationem regiam suscepisset. Vel augendi, ut describitur iter Verris. ficta interim narratio introduci solet, uel ad concitandos iudices, ut pro Roscio contra Chrysogonum, cuius paulo ante habui mentionem, uel ad resoluendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio contra fratres Cepasios, interdum per digressionem decoris gra
" tia, qualis rursus in Verrem de Proserpina, In his quondam locis ma-
" ter filiam quæsisse dicitur. Quæ omnia eò pertinent, ut appareat non utique non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod negat. Nec hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est à me positum, superuacuam esse narrationem rei, quam iudex nouerit. Quod sic intelligi uolo, si non modo factum quid sit sciet, sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat iudex, sed aliquanto magis ut consentiat. Quare etiam si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam, scire quidem eum in summa quid actum sit. Tamen rationẽ quoq; facti cuiusq; cognoscere ne grauetur. Interim propter aliquem in consiliũ adhibitum nos repetere illa simus

lemus. Interim ut rei, quæ ex aduerso proponatur, iniquitatem omnes
etiam circunstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit
uarianda expositio ad effugiendum tædium, cum sint nota audienti,
sicut meministi, & fortasse superuacuum fuerit hic commorari, sed
qd ego diutius cum tu optime noris, illud quale sit tu scias, & his simi=
lia, alioqnin si apud iudicem, cui nota causa est, narratio semper uide
tur superuacua, potest uideri non semper esse etiam ipsa actio necessa
ria. Alterũ est, de quo frequentius quæritur, an sit utiq; narratio proœ
mio subijcienda. Quod qui opinantur, nõ possunt uideri nulla rõne du
cti. Nam cum proœmiũ idcirco comparatum sit, ut iudex ad rem acci-
piendã fiat conciliatior, docilior, & intentior, & probatio nisi causa
prius cognita, non possit adhiberi, protinus iudex notitia rerum in-
struendus uidetur. Sed hoc quoq; interdũ mutat conditio causarũ, nisi
forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam
reliquit, male distulisse narrationẽ uidetur, tribus præpositis quæstio=
nibus, aut profuisset exponere quomodo insidias Miloni fecisset Clo-
dius, si reum, qui à se hominem occisum fateretur, defendi omnino
fas non fuisset, aut si iam præiudicio senatus damnatus esset Milo, aut
si Cn. Pompeius, qui propter aliquã gratiam iudiciũ militibus arma=
tis clauserat, tanquam aduersus ei timeretur. Ergo hæ quoq; quæstio-
nes uim proœmij obtinebunt, cum omnes iudicẽ præparauerint. Sed
aliter pro L. Murena quoq; postea narrauit, cum obiecta diluit, quod
fiet utiliter, quoties crimen non repellendũ tantum, sed etiam transfe=
rendum erit, ut prius ijs defensis, uelut initiũ sit alium culpandi nar
ratio, ut in armorũ ratione antiquior cauendi q̃ ictum inferendi cura
est. Erunt quædam causæ, nec id raro, crimini qdem, de quo cognitum
est, faciles ad diluendũ, sed multis ante actæ uitæ flagitijs, & graui-
bus criminibus oneratæ, quæ prius amouenda sunt, ut propitius iu-
dex defensionem ipsius negotij, cuius propria quæstio, audiat, ut si de=
fendendus est M. Cœlius, non'ne optimus patronus occurrat prius con
uitijs luxuriæ, petulantiæ impudicitiæ q̃ ueneficij, in quibus solis om=
nis Ciceronis uersatur oratio. Deinde tum narret de bonis paulatim,
totam'q; deinde explicet causam, quæ est ipsius actione defensa. Sed
nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quædã ponũtur, quæ
themata dicimus, præter quæ nihil est diluẽdũ. Ideo'q; narratio proœ
mio semper subiungitur, inde libertas declamatoribus, ut etiã secun-
do partis suæ loco narrare uideantur. Nam cũ pro petitore dicunt et
expositione, tanq̃ priores agant, uti solent, et cõtradictione tanq̃ respõ
deant, id'q; fit non recte. Nam cũ sit declamatio forensiũ actionũ medi

tatio, cur

tatio, cur non utrūq; protinus locū exerceant? cuius rationis ignari ex more cui assueuerūt, nihil in foro putant esse mutandū. Sed in scholasticis quoq; nonnunq̃ euenit, ut pro narratione sit propositio. Nā q̃d exponet quæ Zelotypū male tractationis accusat, aut qui cynicum apud censores reū de moribus facit, cum totū crimen uno uerbo in qualibet actionis p̃te proposito satis indicetur. Sed hæc hactenus, nūc quæ sit ratio narrādi subiungā. Narratio est rei factæ, aut nō factæ utilis ad p̃suadendū expositio, uel, ut Apollodorus finit, oratio docens auditorē, q̃d in cōtrouersia sit. Eā pleriq; scriptores, maxime q̃ sunt ab Isocrate, uolunt esse lucidā, breuē, uerisimilem, nec enim refert an pro lucida perspicuā, pro uerisimili probabilē, credibilem'ue dicamus. Eadē nobis placet diuisio, q̃q̃ Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, præceptū breuitatis irridens, tanq̃ necesse sit longam, aut breuē expositionem, nec liceat ire per mediū. Theodorei quoq; solam relinquūt ultimam partē, quia nec breuiter utiq;, nec dilucide semper sit utile exponere, quo diligentius distinguenda sunt singula, ut q̃d quoq; loco prosit ostendam. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro aduersarijs, aut mista ex utrisq;. Si erit tota pro nobis, contenti sumus ijs tribus p̃tibus, p̃ quas efficitur, quo iudex facilius intelligat, meminerit, credat. nec q̃squā reprehēsione dignū putet, quod proposuerim eā, quæ sit tota pro nobis, debere esse uerisimilē, cum uera sit. Sunt enim plurima uera q̃dem, sed parū credibilia, sicut falsa quoq; frequēter uerisimilia. Quare non minus laborandū est, ut iudex quæ uera dicimus, q̃ quæ fingimus credat. Sunt quidem hæ, quas supra retuli, uirtutes aliarum quoq; partiū. Nam & per totam actionē uitanda est obscuritas, et modus ubiq; custodiendus, & credibilia esse oportet omnia, quæ dicuntur. Maxime tamen hæc in ea parte custodiēda sunt, quæ prima iudicē docet, in qua si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem narratio aperta, atq; dilucida, si fuerit primū exposita uerbis proprijs, et significantibus, & non sordidis quidem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis, tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex quæ dicuntur, q̃ facillime accipiat. Quæ quidem uirtus negligitur à plurimis, qui ad clamorem, dispositæ, uel etiam forte circūfusæ multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium, nec sibi diserti uidentur, nisi omnia tumultu & uociferatione concusserint. rem indicare, sermonis quotidiani, & in quemcunq; etiam indoctorum cadentis, esse existimant, cum interim quod tāquam facile contemnunt, nescias præstare

uelint minus, an possint. Neq; enim aliud in eloquentia cuncta experti difficilius reperirent, quàm id, quod se dicturos fuisse omnes putant, postq̃ audierunt, quia non bona iudicant esse illa, sed uera. Tum autem optime dicit orator cum uidetur uera dicere. At nũc uelut campum nacti expositionis hic potissimum, & uocem flectunt, & ceruicem reponunt, & brachium in latus iactant, totóq; & rerum, et uerborum, & compositionis genere lasciuiunt. deinde quod sit monstro simile, placet actio, causa non intelligitur. Verum hoc omittamus, ne minus gratiæ præcipiendo recta, quàm offensæ reprehendendo praua, mereamur. Breuis erit narratio ante omnia si inde cœperimus rem exponere, unde ad iudicem pertinet. Deinde si nihil extra causam dixerimus, tum etiam si reciderimus omnia, quibus sublatis nec cogni tioni quicquam, nec utilitati detrahatur. Solet enim esse quædã partium breuitas, quæ longam tamen efficit summam, in portum ueni, nauim prospexi, quanti ueheret interrogaui, de pretio conueni, conscendi, sublatæ sunt anchoræ, soluimus oram, prouecti sumus, nihil horũ dici celerius potest, sed sufficit dicere è portu nauigaui, & quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, est mihi filius iuuenis, omnia illa superuacua, cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educaui, in adolescentiam perduxi, ideóq; græcorum aliqui aliud circuncisam expositionem, idest σύντομον, aliud breuem putauerunt, quod illa superuacuis caret, hæc posset aliquid ex necessarijs desyderare. Nos autem breuitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus dicatur quàm oporteat. nam iterationes q̃dem, & ταυτολογίας, & περιαυολογίας, quas in narratione uitandas quidam scriptores artium tradiderunt, transeo. Sunt enim hæc uitia non tantum breuitatis gratia fugienda. Non minus autem cauenda erit, quæ nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas. Satiusq; aliquid narrationi superesse quàm deesse. Nam superuacua cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare uitanda etiam illa sallustiana, quanquam in ipso uirtutis obtinet locum breuitas, & abruptũ sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus fallat, audientẽ transuolat, nec dum repetatur, expectat, cum præsertim lector non ferè sit nisi eruditus, iudicem rura plerunq; in decurias mittant, de eo pronuntiaturum quod intellexerit, ut fortasse ubiq; in narratione tamen præcipue media hæc tenenda sit uia, dicendi quantum opus est, quantum satis est, quantum opus est autem, non ita solum accipi uolo, quantum ad indicandum sufficit, quia non inornata debet esse bre-

nitas, alioquin sit indocta, nã & fallit uoluptas, & minus longa quæ delectant, uidentur, ut amœnũ, ac molle iter etiã si est spatij amplioris minus fatigat q̃ durũ, arduumq́; compendiũ. Nec enim mihi unq̃ tanta fuerit cura breuitatis, ut non ea, quæ credibilẽ faciunt expositionẽ, inseri uelim. simplex enim etiã undiq; præcisa nõ tam narratio potest uocari quàm cõfusio. Sunt porro' multæ cõditione ipsa rei, longæ narrationes, q̃bus, extrema ut præcepi procemij parte, ad intentionẽ præparandus est iudex, deinde curandũ, ut omnia arte, uel ex spatio eius detrahamus aliq̃d, uel ex tædio, ut minus longa sit, efficiemus, quæ poterimus differẽdo, non tamẽ sine mẽtione eorum, quæ differemus. Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit socios, quẽadmodũ dispo-suerit insidias, probationis loco dicã. Quædã uero ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronẽ. moritur Fulcinius. multa enim, quæ sunt in re, quia remota sunt a' causa, prætermittam. At partitio tædium leuat, dicã quæ acta sint ante ipsum rei contractũ, dicã quæ in re ipsa, dicam quæ postea. Ita tres potius modicæ uidebuntur narrationes, q̃ una longa. Interim expediet expositiones breui interfatiõe distinguere. Audistis quæ ante acta sunt, accipite nũc quæ insequuntur. reficietur enim iudex priorũ fine, & se uelut ad nouũ rursus initium præparabit. Si tamẽ adhibitis quoq; his artibus in longũ exierit ordo rerũ, erit nõ inutilis in extrema parte cõmonitio, q̃d Cicero etiã in breui narratiõe facit, adhuc Cæsar. Q. Ligarius omni culpa caret, domo est egressus, non modo nullũ ad bellũ, sed ne ad minimã q̃dem belli suspicionẽ, & cætera. Credibilis autẽ erit narratio ante omnia, si prius cõsuluerimus nostrũ animũ neq̃d naturæ dicamus aduersum. Deinde si causas, ac rationes factis proposuerimus non omnibus, sed de q̃bus quæritur. Si personas conuenientes ijs, quæ facta credi uolemus, constituerimus, ut furti reum cupidũ, adulterij libidinosum, homicidij temerarium, uel contra si defendemus, præterea loca, tempora, & similia. Est autem q̃dam etiam ductus rei credibilis, qualis in comœdijs etiã, & in mimis. aliqua enim naturaliter sequuntur, & cohærent, ut si bene priora narraueris, iudex ipse, quod postea sis narraturus expectet. Ne illud quidem fuerit inutile, semina quædam probationum spargere, uerum sic ut narrationem esse meminerimus, nõ probationem. nonnunquam etiam tamen argumento aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici, & breui, ut in ueneficijs, sanus bibit, statim concidit, liuor, ac tumor confestim est consecutus. Hoc faciunt & illæ præparationes, cum reus dicitur robustus, armatus, contra infirmos, inermes, securos. Omnia denique

quæ probatione tractaturi sumus personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem narratione delibabimus. Aliquãdo si destituti fuerimus his, etiam fatebimur uix esse credibile, sed uerũ, & hoc maius habendum scelus. nescire nos quomodo factum sit, aut quare mirari, sed probaturos. Optimæ uero præparationes erunt, quæ latuerint, ut à Cicerone sunt quidem utilissima omnia prædicta, per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse uideatur. Plurimum tamẽ facit illa callidissima simplicitatis imitatio. Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum uenit, calceos, et uestimenta mutauit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est. quàm nihil præparato, nihil festinato fecisse uidetur Milo, q̃d non solum rebus ipsis uir eloquentissimus, quibus moras, & lentum profectionis ordinem ducit, sed uerbis etiam uulgaribus, & quotidianis, & arte occulta consecutus est, quæ si aliter dicta essent, strepitu ipsum iudicem ad custodiendum, deinde patronum excitassent. Frigida uidentur ista plerisq;, sed hoc ipsum manifestum est, quomodo iudicem fefellerint, quod uix à lectore deprehẽditur. Hæ sunt, quæ credibilem faciant expositionem, nam ne contraria, aut sibi repugnantia in narratiõe dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur, etiam si quidam scriptores artium hoc quoq; tanquam occultum, & à se prudenter erutum tradunt. His tribus narrandi uirtutibus adijciunt q̃dam magnificentiã, quam μεγαλοπρέπειαν uocant, quæ neq; in omnes causas cadit (nam quid in plerisq; iudicijs priuatis de re certa, credita, locato, & conducto, interdictis habere loci potest, supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut uel proximo miloniano exẽplo patet. Et meminerimus multas esse causas, in q̃bus confitendũ, excusandum, summittendum sit, quod exponimus, q̃bus omnibus aliena est illa magnificentiæ uirtus. Quare non magis proprium narrationis est magnifice dicere, quàm miserabiliter, inuidiose, grauiter, dulciter, urbane, quæ cum quoq; loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, & uelut dedita. Illa quoque ut narrationi apta, ita cum cæteris partibus communis est uirtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit, non enim magnificam modo uult esse, uerum etiam iucundam expositionem. Sunt qui adijciant his euidentiam, quæ ἐνέργεια græce uocatur, Nec ego quenquam deceperim, ut dissimulem Ciceroni quoq; plures partes placere. Nam præterquã planam, & breuem, & credibilem, uult esse euidẽtem, moratam, cum dignitate ornatam. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate, quæ potuerunt, euidentia in narratione quantum ego intel-

ligo, est quidem magna uirtus, cum quid ueri non dicendũ est, sed quo-
dammodo etiam ostendendũ est. Sed subijci perspicuitati potest, quam
quidam etiam contrariam interim putauerunt, quia in quibusdam
causis obscuranda ueritas est, quod est ridiculum. nam qui obscura-
re uult, narrat falsa pro ueris, & is quæ narrat, debet laborare, ut
uideantur quam euidentissima. Sed quatenus etiam sorte quadã per
uenimus ad difficilius narrationũ genus, iam de ijs loquamur, in qui-
bus res contra nos erit. quo loco nonnulli prætereundam narrationem
putauerunt. Et sanè nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omni-
no non agere. Sed si aliqua iusta ratione huiusmodi susceperis litem,
cuius artis est malam esse causam silentio confiteri? nisi forte tam hebes
futurus est iudex, ut secundũ id pronuntiet, quod sciet narrare te no-
luisse. Neq; inficias eo in narratione ut aliqua neganda, aliqua adijci-
enda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda. sed tacenda, quæ ta-
cere oportebit, & liberum erit, quod fit nonnunquam breuitatis quoq;
gratia, quale illud est, Respondit quæ ei uisum est. Distinguamus igi
tur genera causarũ. nanq; in quibus non de culpa quæritur, sed actio-
ne, etiam si erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit. pecuniam
de templo sustulit, sed priuatam, ideóq; non sacrilegus est. uirginem
rapuit, non tamen optio patri dabitur. ingenuum stuprauit, & stu-
pratus se suspendit, non tamen ideo stuprator capite, ut mortis causa pu
niatur, sed decem millia, quæ pœna stupratori constituta est, dabit. Ve-
rũ in his quoq; confessionibus est aliquid, quod ex inuidia, quam expo
sitio aduersarij fecit, detrahi possit, cum etiam serui nostri de peccatis
suis mollius loquantur. Quædam enim quasi non narrantes mitiga-
bimus, non quidem ut aduersarius dicit, consilium furti in templum
attulit, nec diu captauit eius rei tempus, sed occasione, & absentia cu-
stodum corruptus, & pecunia, quæ nimium quã in animis hominum
potest, uictus est. Sed quid refert, peccauit, & fur est, & nihil attinet
id defendere, cuius pœnam non recusamus. Interdum quasi damnemus
ipsi, ut si dicã uino impulsum, errore lapsum, nocte deceptũ, uera sunt
ista fortasse, tu tamen ingenuum stuprasti, solue decem. M. Nõnunquã
præpositione præmuniri potest causa, & deinde exponi. Contraria
sunt omnia tribus filijs, qui in mortem patris coniurarant, sortiti no
ctem singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrauerunt patre dor
miente, cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicauerunt.
Si tamen pater, qui diuisit patrimonium, & reos parricidij defendit,
sic agat. Quod contra legem sufficat, parricidium obijcitur iuuenibus,
quorum pater uiuit, atq; etiam liberis suis adest. Ordinem rei narra-

re quidem nihil necesse est, cum ad legem nihil pertineat, sed si confessionem culpae meae exigitis, ego fui pater durus, & patrimonij, quod iam melius ab his administrari poterat, tenax custos. deinde subijcitur stimulatos ab ijs, quorum indulgentiores parentes erant, semper tamen eum habuisse animum, qui sit euentu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim iureiurando opus fuisset, si alioquin hoc mentis habuissent, nec sorte, nisi quod se quisque exim uoluerit, omnia haec, qualiacunque, placidioribus animis accipientur. illa breui primae propositionis defensione mollita. At cum quaeritur an factum sit, uel quale factum sit, licet omnia contra nos sint, quomodo tamen euitare expositionem salua causae ratione possumus? Narrauit accusator, nec ita ut quaeq; essent acta tantum indicaret, sed adiecit inuidiam, rem uerbis exasperauit, accesserunt probationes, peroratio incendit, et plenos irae reliquit. Expectat naturaliter iudex qd narretur à nobis, si nihil exponimus, illa esse, quae aduersarius dixit, & talia, qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cuius tum demum quaestio est, cum de re constat eadem, sed non eodem modo, alias causas, aliam, atque aliam rationem dabo. Verbis eleuare quaedam licebit, luxuria hilaritatis, auaritia parsimoniae, negligentia simplicitatis nomine lenietur, uultu denique, uoce, habitu, uel fauoris aliquid, uel miserationis merebor. Solet nonnunquam mouere lachrymas ipsa confessio, atque ego libenter interrogem, sint illa defensuri, quae non narrauerint, nec'ne. nam si nec defenderint, nec narrauerint, tota causa prodetur. At si defensuri sunt, proponere certe plerunque id, quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus, quod & dilui potest, & ut hoc contingat utique iudicandum est, aut quid inter probationem, & narrationem interest? nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio. Videamus ergo, num expositio haec longior demũ esse debeat, & paulo uerbosior praeparatione, & quibusdam argumentis, argumentis dico, non tamen argumentatione, cui tamen plurimum confert frequens affirmatio, effecturos nos, quod dicimus, non posse uim rerum ostendi prima expositione, expectent, & opiniones suas differãt, & bene sperent. Deniq; utiq; narrandũ est, quicquid aliter q̃ aduersarius exposuit, narrari potest, aut eo etiam procemia sunt in his causis superuacua. Quae qd magis agunt, q̃ ut cognitioni rerum accommodatiorem iudicem faciant? atqui constabit nusquã eorũ maiorem usum, quàm ubi animus iudicis ab aliqua contra nos insita opinione flecten-

dus est. Coniecturales autem causæ, in q̄bus de facto quæritur, nõ tam
sæpe rei, de qua iudiciũ est, q̃ eorum, per quæ res colligenda est, expo-
sitionẽ habent. Quæ cum accusator suspiciose narret, reus leuare suspi
cionẽ debeat, aliter ab hoc, atq; ab illo ad iudicem perferri oportet. At
enim quædã argumenta turba uelut diducta liuore sunt. Id quidem
non eò pertinet, ut quæratur, an narrandũ sit, sed quomodo narrandũ
sit. Nam & congerere plura expositione q̄s prohibet, si id utile est cau
sæ, & promittere, sed & diuidere narrationẽ, & probationẽ subiun-
gere partibus, atq; ita transire ad sequentia. nam neq; ijs q̄dem acce-
do, qui sem p̄ eo putant ordine, quo q̄d actum sit, esse narrandũ, sed
eo modo narrare, quo expedit. quod fieri plurimis figuris licet. Nam
& aliquando excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus,
& interim nos reducturos relictum ordinem testamur, quia sic futu
ra sit causa lucidior. Interim re exposita, subiungimus causas, quæ an-
tecesserũt. Nec enim est una lex defensionis. Certũq; est præscriptum,
pro re, pro tẽpore intuenda quæ prosint, atq; ut erit uulnus, ita uel cu-
randũ protinus, uel, si curatio differri potest, interim deligandũ. Nec
dixerim sæpius narrare nefas, quod Cicero pro Cluẽtio fecit. Estq; nõ
cõcessum modo, sed aliquãdo etiã necessariũ, ut in causis repetundarũ,
omnibusq;, quæ simplices nõ sunt, amentis est enim su p̄stitione præce-
ptorũ contra rationẽ causæ trahi narrationẽ, ideo ante probationes ex-
ponere est institutũ, ne iudex qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur
si singula probanda, aut refellenda erunt, non singula etiã narrentur?
Me certe, quãtacunq; nostris experimẽtis habenda est fides, fecisse hoc
in foro, quoties ipsa desyderabat utilitas, probantibus & eruditis, &
ijs, qui iudicabant, scio, & quod non arroganter dixerim, q̄a sunt plu
rimi, q̄bus cum egi, qui me refellere possint, si mentiar, ferè exponẽdæ
à me causæ officiũ exigebatur. Neq; ideo tamẽ non sæpius facere opor-
tebit, ut rerum ordinem sequamur. Quædam uero etiam turpiter con
uertuntur, ut si peperisse narres, deinde concepisse, apertum testamen-
tum, deinde signatum. In quibus si id, quod posterius est, dixeris, de
priore tacere optimum est. Sunt quædam & falsæ expositiones, qua-
rum in foro duplex genus est, alterum, quod instrumentis adiuuatur,
ut P. Clodius fiducia testium, qua nocte incæstum Romæ cõmiserat,
interamne se fuisse dicebat, alterum, quod est tuendũ dicentis ingenio,
id interim ad solam uerecundiam pertinet, unde etiam mihi uide-
tur dici color, interim ad quæstionẽ. Sed utruncunq; erit, prima sit cu
rarum, ut id, quod fingimus, fieri possit. deinde ut et personæ, & loco,
& tempori congruat, & credibilem rationem, & ordinem habeat, si

contingét etiam ueræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod sit in cau sa cõfirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licentiã produnt. Curandum præcipue quod fingentibus frequenter accidit, ne qua inter se pugnent. Quædã enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea ne ijs, quæ uera esse constabit, aduersa sint, in schola etiam ne color extra themata quæratur. Vtrobiq; autem orator meminisse debebit actione tota quid finxerit, quoniã solent excidere quæ falsa sint, uerum'q; est illud, quod uulgo dicitur, mendacem memorẽ esse oportere. Sciamus autem, si de nostro facto quæratur, unum nobis aliquod esse dicendum, si de alieno, mittere in plures suspiciones licere. Est tamen quibusdam scholasticis controuersiis, in quibus ponitur aliquem non respondere, ad quæ interrogatur, libertas omnia enumerandi, quæ responderi potuissent. fingenda uero meminerimus ea, quæ non cadent in testem, sunt autem quæ nostro dicuntur animo, cuius ipsi tantum conscij sumus. Item quod à defunctis, nec enim hoc est, qui neget. Itemq; ab eo, cui idem expediet, is enim nõ negabit, ab aduersario quoq;, quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum, & superstitionum colores ipsa iam facilitate authoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiunt, cum præsertim quorundam probatio sola sit in asseueratione, & perseuerantia, ut ille parasitus, qui ter abdicatum à diuite iuuenem, & absolutum tanquam suum filium asserit. habebit quidem colorem, quo dicat & paupertatem sibi causam exponendi fuisse, et ideo à se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet, & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset, nisi tamen omnibus uerbis, & amorem patrium, atq; hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium diuitis, & metum pro iuuene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam inuisus sit, sciat, suspicione subiecti petitoris non carebit. Euenit aliquando in scholasticis controuersiis, quod in foro, an possit accidere dubito, ut eodem colore pars utraq; utatur. Deinde eum pro se qsq; defendat, ut in illa controuersia, uxor marito dixit, appellatam se de stupro à priuigno, et sibi constitutum tempus, & locum, eadem contra filius detulit de nouerca, edito tamen alio tempore, ac loco, quia pater in eo, quem uxor prædixerat, filium inuenit, in eo, quem filius uxorẽ illam repudiauit, qua tacente filium abdicat, nihil dici potest pro iuuene, quod non idem sit pro nouerca, ponentur tamen omnia communia. deinde ex personarum comparatione, & indicij ordine, & silentio r. pudiatæ argumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quæ e

dam esse,

dam eſſe, quæ colorem non recipiant, ſed tamen defendenda ſint, qua-
lis eſt ille diues, qui ſtatuam pauperis inimici flagellis cecidit, reus eſt
iniuriarũ. Nam factum eius modeſtum eſſe nemo dixerit, fortaſſe ut
ſit tutum obtinebit. Quod ſi pars expoſitionis pro nobis, pars contra
nos erit, miſcenda ſit, an ſeparanda narratio cum ipſa cauſæ conditio
ne deliberandũ eſt. Nam ſi plura ſunt, quæ nocent, quæ proſunt ob-
ruentur. Itaq; tunc diuidere optimum erit, & ijs, quæ partẽ noſtram
adiuuabunt, expoſitis, & confirmatis, aduerſus reliqua uti remedijs,
de quibus ſupra dictũ eſt. Si plura proderũt, etiã coniungere licebit,
ut quæ obſtant in medio uelut auxilijs noſtris poſita minus habeant
uiriũ, quæ tamen non erunt nuda ponenda, ſed ut & noſtra aliqua
argumentatione firmemus, & diuerſa cur credibilia non ſint, abijcia-
mus, quia niſi diſtinxerimus, uerendũ eſt, ne bona noſtra permiſtis
malis inquinentur. Illa quoq; de narratione præcipi ſolent, ne qua ex
ea fiat excurſio, ne auertatur à iudice ſermo, ne alienæ perſonæ uocẽ
demus, ne argumentemur, adijciunt qdam etiã, ne utamur affectibus.
Quorũ pleraq; frequentiſſime cuſtodienda, imo nunq̃, niſi ratio coegе
rit, mutanda. ut ſit expoſitio perſpicua, & breuis, nihil qdem tam ra-
ro poterit habere rationẽ, q̃ excurſio, nec unq̃ debebit eſſe niſi breuis,
& talis, ut ui quadã uideamur affectus, uelut recto itinere depulſi,
» qualis eſt Ciceronis circa nuptias Saſiæ, O mulieris ſcelus incredibi
» le, & præter hanc unã in omni uita inauditum, o libidinẽ effrenatã,
» & indomitã, o audaciam ſingularẽ, non timuiſſe ſi minus uim deorũ,
» hominumq́; famã, at illam ipſam noctem, facesq; illas nuptiales, non
» limen cubiculi, non cubile filiæ, non parietes deniq; ipſos ſuperiorum
» teſtes nuptiarũ? Sermo uerſus à iudice et breuius indicat interim, et
coarguit magis interim, qua de re idem, quod de procemio dixerã, ſen
tio, ſicut de proſopopœia quoq;, qua tamen non Seruius modo Sulpitius
» utitur pro Aufidia, Somno'ne te languidũ, an graui lethargo putem
» preſſum. Sed Marcus quoq; Tullius circa nauarchos. Nam ea quoq;
» rei expoſitio eſt, ut ad eas tantũ dabis, & reliqua. Quid pro Cluen-
tio Staleni, Bulbiq; colloquium, non'ne ad celeritatem plurimũ, & fi-
dem confert? Quæ ne feciſſe ſine obſeruantia quadam uideatur, q̃q̃
hoc in illo credibile non eſt, in partitionibus præcipit, ut habeat nar-
ratio ſuauitatẽ, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, collo-
quia perſonarũ, omnes affectus. argumentabimur in narratione, ut di
xi, nunq̃, argumentũ ponemus aliquando. Quod facit pro Ligario Ci-
cero, cum dicit ſic eum prouinciæ præfuiſſe, ut illi pacem eſſe expedi-
ret. Inſeremus expoſitioni & breuẽ, cum res poſcet, defenſionẽ, & ra-

tionem factorũ, nec enim narrandum est tanq̃ testi, sed tanq̃ patrono.
rei ordo per se talis est. Q. Ligarius legatus in Africam cum C. Con
sidio profectus est. Quid ergo M. Tullius? Q. igitur (inqt) Ligarius,
cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Consi-
dio profectus est. Alibi. nõ modo ullũ ad bellũ, sed ne ad minimã
qdẽ suspicionẽ belli, & cum esset indicaturo satis Q. Ligarius nullo
se implicari negotio passus est adiecit. domũ spectans, ad suos redire
cupiens. Ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectus
quoq; impleuit. Quo magis miror eos, qui non putant utendũ in nar-
ratione affectibus, qui si hoc dicunt, nõ diu, nec ut in epilogo, mecũ sen
tiunt, sunt enim effugiendæ moræ. cæterũ cur ego iudicem nolim, cũ
ego doceo etiã moueri? Cur quod in summa parte sum actionis petitu-
rus, non in primo statim rerũ ingressu, si fieri potest, consequar? cum
præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo eius abusurus
occupato uel ira, uel miseratione. An non M. Tullius circa uerbera ci-
uis Romani omnes breuissime mouet affectus? non solum conditione
ipsius, loco iniuriæ, genere uerberũ, sed animi quoq; cõmendatiõe. sum-
mum enim uirũ ostendit, qui cum uirgis cæderetur, non ingemuerit,
non rogauerit, sed tantum ciuẽ se Romanũ esse cum inuidia cædentis,
& fiducia iuris clamauerit. Quid Philodami casum? non'ne cum per
totam expositionem incendit inuidia, tum in supplicio ipso lachrymis
impleuit, cum flentes non tam narraret q̃ ostenderet, patrẽ de morte
filij, filiũ de patris? Quid ulli epilogi possunt magis habere miserabi
le? Serum est enim aduocari his rebus affectũ in peroratione, quas se-
curus narrauerit. Assueuit illis iudex, iamq; eas sine metu mentis acci
pit, qbus cõmotus nouus non est, & difficile est nobis mutare habitũ
animi semel constitutum. Ego uero (neq; enim dissimulabo iudiciũ meũ
q̃q̃ id, quod sum dicturus, exemplis magis q̃ præceptis ullis cõtinetur)
narrationem, si ullam partem orationis omni, qua potest, gratia, & ue
nere exornandã puto. Sed plurimum refert quæ sit natura eius rei,
quam exponimus. In paruis ergo quales sunt ferè priuatæ, sit ille pres
sus, & uelut applicitus rei cultus, in uerbis summa diligentia, quæ in
locis impetu feruntur, & circuniectæ orationis copia latent, hic ex-
pressa, &, ut uult Zeno, sensu tincta esse debebunt, compositio dissimu
lata quidem, sed tamen q̃iucundissima. figuræ non illæ poeticæ, &
contra rationẽ loquendi authoritate ueterũ receptæ. Nam debet esse
q̃purissimus sermo, & qui à uarietate tædium effugiat, & mutatio-
nibus animum leuet, ne in eundem casum, similem compositionẽ, pa-
res elocutionum tractus incidamus caret enim cæteris lenocinijs expo

sitio, & nisi commendetur hac uenustate, iaceat necesse est, nec in ulla
parte intentior est iudex, eoq; nihil recte dictum perit. Præterea ne-
scio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucunda sunt, & uo
luptate ad fidẽ ducitur. Vbi uero maior res erit, & atrocia inuidiose,
& tristia miserabiliter dicere licebit, non ut consumantur affectus,
sed ut tamen uelut primis lineis designẽtur, ut planè qualis futura sit
imago rei statim appareat. Ne sententia q̃dẽ uelut fatigatum intentiõe
stomachũ iudicis reficere dissuaserim, maxime q̃dem breuiter iniecta,
» qualis est illa, fecerũt serui Milonis, q̃d suos quisq; seruos in re tali fa
» cere uoluisset. Interim paulo liberiore, qualis est illa, nubit genero
» socrus, nullis auspicibus, nullis authoribus, funestis ominibus omniũ.
quod cum sit factum ijs quoq; temporibus, quibus omnis ad utilita-
tem potius q̃ ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc
seueriora iudicia, quanto nunc faciundum magis, cum in ipsa capitis,
aut fortunarum pericula irrupit uoluptas? cui hominum desyderio
quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgendum
esse confiteor. Multum confert adiecta ueris credibilis rerum imago,
quæ uelut in rem præsentem perducere audientes uidetur, qualis est
» illa M. Cœlij in Antonium descriptio. Nanq; ipsum offendunt te-
» mulento sopore profligatum, totis præcordijs stertentem, ructuosos spi
» ritus geminare, præclarasq; contubernales ab omnibus spondis trans-
» uersas incubare, & reliquas circumiacere passim, quæ tamen exani-
» matæ terrore, hostium aduentu percepto, excitare Antonium cona-
» bantur, nomen inclamabant, frustra ceruicibus tollebant, blandius
» alia ad aurem inuocabat, uehementius etiam nonnulla feriebat, qua-
» rum cum omnium uocem, tactumq; noscitaret, proximæ cuiusq; col-
» lum amplexu petebat, nec dormire excitatus, nec uigilare ebrius
» poterat, sed semisomno sopore inter manus centurionum, concubi-
» narumq; iactabatur. Nihil his nec credibilius fingi, nec uehemen-
tius exprobrari, nec manifestius ostendi potest. Ne illud quidem præ
teribo, quantam afferat fidem expositioni narrantis authoritas, quam
mereri debemus ante omnia quidem uita, sed & ipso genere oratio-
nis. Quod quo fuerit grauius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in
affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac præcipue par
te omnis calliditatis suspicio, neq; enim se usquam custodit magis iu-
dex, nihil uideatur fictum, nihil solicitum, omnia potius à cau-
sa, quàm ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati non possu-
mus, & perire artem putamus, nisi appareat, cum desinat, ars
esse, si apparet, pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri du-

cimus ſummã. Itaq; cũ circũſtantibus oſtentare uolumus, iudicibus prodimus. Eſt quædã & repetita narratio, quæ ἐπιδιήγησις dicitur, ſane res declamatoria magis q̃ forenſis. Ideo autem reperta, ut quia narratio breuis debet eſſe, fuſius, et ornatius res poſſet exponi, qđ fit uel inuidiæ gratia, uel miſerationis. Idem raro faciendũ iudicio, neq; ſic unq̃, ut totus ordo repetatur. licet enim ꝑ partes idẽ conſequi. Cæterum q uti ἐπιδιηγήσει uolet, narrationis rem loco ſtringat, & contentus indicare, qđ factum ſit, quo ſit modo factum, plenius ſe loco ſuo expoſiturum eſſe promittat. Initiũ narrationis qdam utiq; faciendũ à perſona putant, eamq;, ſi noſtra ſit, ornandã, ſi aliena, infamandã ſtatim. hoc ſane frequẽtiſſimum eſt, quia perſonæ ſunt, inter quas litigatur. Sed hæ quoq; interim cum ſuis accidentibus ponendæ, cum id profuturũ eſt,
» ut A. Cluentius habitus fuit pater huiuſce iudices inquit, homo non
» ſolum municipij larinatis, ex quo erat, ſed etiam regionis illius uici-
» nitatis uirtute, æſtimatione, nobilitate facile princeps. Interim ſine
his, ut Q. Ligarius, cum eẽt. Frequẽter uero et à re, ſicut pro Tullio
» Cicero. Fũdũ habet in agro turino M. Tullius paternũ. Demoſthe-
» nes pro Cteſiphonte τοῦ γὰρ φωκικοῦ συστάντος πολέμου. De fine nar-
» rationis cum ijs contentio eſt, qui perduci expoſitionem uolunt eò unde
» quæſtio oritur. His rebus ita geſtis P. Dolabella prætor interdixit,
» ut eſt conſuetudo de ui hominibus armatis ſine ulla exceptione, tan-
» tum ut unde deieciſſet reſtitueret, reſtituiſſe ſe dixit, ſponſio facta eſt,
» hac de ſponſione uobis iudicandum eſt. Id à petitore ſemper fieri po-
teſt, à defenſore non ſemper.

De egreſſione.

ORDINE ipſo narrationẽ ſequitur confirmatio, probãda ſunt enim quæ propter hoc expoſuimus. Sed priuſq̃ ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundã opinione dicenda ſunt. Pleriſq; moris eſt prolato rerũ ordine protinus utiq; in aliquẽ lætum, ac plauſibilẽ locũ q̃ maxime poſſint fauorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab oſtentatione declamatoria iam in forũ uenit, poſtq̃ agere cauſas nõ ad utilitatẽ litigatorũ, ſed ad patronorũ iactationem repertum eſt, ne ſi preſſæ illi, qualis ſæpius deſyderatur, narrationis gracilitati coniũcta argumentorũ pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi uoluptatibus oratio refrigeſcat. In quo uitium illud eſt, quod ſine diſcrimine cauſarum, atq; utilitatis, hoc tanq̃ ſemper expediat, aut etiam neceſſe ſit, faciunt, eo ꝙ deſumptas ex ijs partibus, quarum alius erat locus ſententias in hanc congerunt, ut plurima, aut iterũ dicenda ſint, aut quia

alieno loco

alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autẽ confiteor hoc expaciandi genus non modo narrationi q̃dem, sed etiã quæstionibus, uel uniuersis, uel interim singulis opportune posse subiungi, cum res postulat, aut certe permittit, atq; eo uel maxime illustrari, ornariq́; orationem. Sed si cohæret, & sequitur, non si per uim continetur: & quæ natura iuncta erat, distrahit. Nihil enim tam est consequens q̃ narrationi probatio, etsi excursus ille, uel quasi finis narrationis, uel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunq̃ locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam uelut spiritu, erũpente protinus indignatione. Quod tamẽ ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit, alioq̃n prius est, quod obijcias, uerũ efficere, q̃magnum, quia criminum inuidia pro reo est priusq̃ probatur. Difficillima est enim grauissimi cuiusq; sceleris fides. Item fieri non inutiliter potest, uti si merita in aduersariũ aliqua exposueris, in ingratum inueharis, aut si uarietatem criminũ narratione demonstraueris, quantũ ab ea periculum intentetur ostendas. Verum hæc breuiter omnia: Iudex enim ordine audito festinat ad probationem, & q̃primum certus esse sententiæ cupit. Præterea cauendum est, ne ipsa expositio uanescat, auersis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita freq̃ueter utilis ante quæstionem præparatio. Vtiq; si prima specie minus erit fauorabilis, si legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus uelut sequentis exordij ad conciliandũ probationibus nostris iudicem, mitigandũ, concitandum. Quod liberius hic, & uehementius fieri potest, quia iudici causa iam nota est. His igitur uelut fomentis siq̃d erit asperũ, præmoliemus, quo facilius aures iudicũ, quæ post dicturi erimus admittant, ne ius nostrũ oderint, nihil enim facile persuadetur inuitis. Quo loco tamẽ iudicis quoq; natura noscenda est, iuri magis, an æquo sit appositus. Proinde enim magis, aut minus hoc erit necessariũ. Cæterũ res eadẽ, & post quæstionẽ perorationis uice fungitur. Hanc partem παρέκβασιν uocant græci, latini egressum, uel egressionem. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam uarios habent excursus ut laus hominum, locorumq́;, ut descriptio regionum, expositio quarundã rerũ non solum gestarũ, sed etiam fabulosarũ. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem cõpositis, Siciliæ laus, Proserpinæ raptus, pro C. Cornelio popularis illa uirtutũ Cn. Pompeij commemoratio, in quam ille diu ĩmoratur orator, uelut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoauerat, sermone diuertit. Ac tamen παρέκβασις est, ut mea quidem fert opinio, alienæ

rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinẽ excurrens tractatio. Quapropter non uideo cur hunc ei potissimũ locũ assignent, qui rerum ordinem sequitur, non magis q̃ illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliqd in digressu sit exponendũ, cum tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur præter illas quinq;, quas fecimus, partes, egressio est, indignatio, miseratio, inuidia, conuitium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio, similia ijs, quæ non sunt in quæstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus, atq; ea maxime iucundam, & ornatam faciunt orationẽ. de luxuria, de auaritia, de religione, de officijs, quæ cum sint argumentis subiecta similium rerum, quia cohærent, egredi non uidentur. Sed plurima sunt, quæ rebus non secum cohærentibus inseruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sicut præparata afferimus, quædam ex occasione, uel necessitate dicimus, siquid nobis agentibus noui accidit, interpellatio, interuentus alicuius, tumultus. Vnde quoq; Ciceroni in proœmio, cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. poterit autem paulo longius exire, qui præparat aliquid ante quæstionem, & qui finitæ probationi uelut commendationem adijciat, at qui ex medio erumpit, cito ad id redire debet, unde diuertit.

De propositione.

SVNT qui narrationi propositionẽ subiungant tanq̃ partem iudicialis materiæ, cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio uidetur omnis confirmationis initiũ, quod non modo in ostendenda quæstione principali, sed nõnunq̃ etiã in singulis argumẽtis proponi solet, maximeq; in ijs, quæ ἐπιχειρήματα uocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non semper uti necesse est, aliquando enim sine propositione aliqua quoq; satis manifestum est, qd in quæstiõe uersetur. Vtiq; si narratio ibi finem habet, ubi initiũ quæstio, adeo ut aliquando subiungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse summa collectio.
» Hæc sicut exposui, ita gesta sunt iudices, insidiator superatus est, ui ui-
» cta uis, uel potius oppressa uirtute audacia est. Sed nonnunquam ualde utilis est, præcipue ubi res defendi non potest, & de iure quæritur, ut pro eo, qui pecuniam priuatam de templo sustulit, sacrilegij agitur, de sacrilegio cognoscitis, ut iudex intelligat, id unum esse officij sui quærere, an id, quod obijcitur, sacrilegiũ sit. Item in causis obscuris, aut multiplicibus, nec semper propter hoc solum, ut sit causa lucidior,

lucidior, ſed aliquando etiam ut magis moueat, mouet autem, ſi pro-
tinus ſubtexantur aliqua, quæ proſint. Lex aperte ſcripta eſt, ut pe-
regrinus, qui murum aſcenderit, morte multetur, peregrinum te eſſe
certum eſt, quin aſcenderis murũ non quæritur, quid ſupereſt, niſi ut
te puniri oporteat? Hæc enim propoſitio conceſſionem aduerſarij pre-
mit, & quodammodo iudicandi morã tollit, nec iudicat quæſtionẽ,
ſed adiuuat. Sunt autem propoſitiones & ſimplices plerunq;, & du-
plices, uel multiplices, quod accidit non uno modo, nam & plura cri-
mina iunguntur, ut cum Socrates accuſatus eſt, quod corrũperet iuuen
tutem, & nouas ſuperſtitiones induceret, & ſingula ex pluribus col-
liguntur, ut cum legatio male geſta obijcitur Aeſchini, quod mẽtitus ſit,
quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus ſit, quod munera acce-
perit. Recuſatio quoque plures interim propoſitiones habet, ut contra
petitionem pecuniæ, male petis, procuratori enim tibi eſſe non licuit,
ſed nec illi, cuius nomine litigas, habere procuratorem, ſed neque es
hæres eius, à quo accepiſſe mutuum dicor, nec ipſi debui, multiplicari
hæc in quantumlibet poſſunt, ſed rem oſtendiſſe ſatis eſt. Hæ ſi ponan
tur ſingulæ ſubiectis probationibus, plures erunt propoſitiones, ſi con
iungantur, in partitionem cadunt. Eſt & nuda propoſitio, qualis fe-
rè in coniecturalibus, cædis ago, furtum obijcio. Eſt ratione ſubie-
cta, ut maieſtatem minuit Caius Cornelius, nam codicem tribunus
plebis ipſe pro concione legit. Præter hoc utimur propoſitione, aut no-
ſtra, ut adulterium obijcio, aut aduerſarij, ut adulterij mecum agitur,
aut communi, ut inter me, & aduerſarium quæſtio eſt, uter ſit in-
teſtato propior. Nonnunquam diuerſas quoque coniungimus. ego hoc
dico, aduerſarius hoc. habet interim uim propoſitionis, etiam ſi
per ſe non eſt propoſitio, ut cum expoſito rerum ordine, ſubijcimus, de
his cognoſcitis, ut ſit hæc commonitio iudicis, quo ſe ad quæſtionem
acrius intendat, & uelut quodam tactu excitatus finem eſſe narra-
tionis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem in-
gredientibus, ipſe quoq; quodãmodo nouum audiendi ſumat exordiũ.

De partitione.

PARTITIO eſt noſtrarũ, aut aduerſarij propoſitionum, aut
utrarũq; ordine collata enumeratio. Hac qdam utendũ ſemper putãt,
quod de ea fiat cauſa lucidior, et iudex intentior, ac docilior, ſi ſcierit
& de quo dicimus, & de quo dicturi poſtea ſumus. Rurſus qdam pe-
riculoſum id oratori arbitrantur duabus ex cauſis, quod nonnunq̃ et
excidere ſoleant, quæ promiſimus, & ſiqua in partiendo præterieri-

mus occurrere. Quod quidem nemini accidit, nisi qui planè uel nullo fuerit ingenio, uel ad agendum nihil cogitati, præmeditatiq; detulerit. Alioquin quæ tam manifesta, & lucida est ratio, q̃ rectæ partitionis, sequitur enim naturã ducem, adeo ut memoriæ id maximum sit auxilium, uia dicendi non decedere. Quapropter ne illos qdem probauerim, qui partitionẽ uetant ultra tres propositiões extẽdere, quæ sine dubio, si nimium sit multiplex, fugiet memoriam iudicis, & turbabit intentionẽ. Hoc tamen numero uelut lege non est alliganda, cũ possit causa plures desyderare. Alia sunt magis, propter quæ partitione non est semper utendũ, primum quia pleraq; gratiora sunt, si inuenta subito, nec domo allata, sed interdicendũ e re ipsa nata uideantur. Vnde illa non iniucunda schemata. penè excidit mihi, & fugerat me, & recte admones. propositis enim probationibus omnis in reliquum gratia nouitatis præcerpitur. Interim uero etiã fallendus est iudex, & uariјs artibus subeundus, ut aliud agi, q̃ quod nos petimus, putet. Nam est nonnunq̃ dura propositio, quam iudex si præuidet, nõ aliter præformidat q̃ qui ferrum medici prius quàm curetur, aspexit, at si re non ante proposita securũ, ac nulla denuntiatione in se cõuersum intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo distinctio quæstionũ est, sed omnino tractatio, affectibus perturbandus, & ab intentione auferendus auditor, non enim solũ oratoris est docere, sed plus eloquentia circa mouendũ ualet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa, & scrupulose in partes secta diuisionis diligentia, eo tẽpore, quo cognoscendi iudiciũ conamur auferre. Quid quod interim quæ per se leuia sunt, & infirma, turba ualent. Ideoq; congerenda sunt potius, & uelut eruptione pugnandũ. quod tamen rarũ esse debet, & ex necessitate demũ. Cum ipsum hoc quod dissimile rationi est, coegerit ratio. Præter hæc in omni partitione est utiq; aliquid potentissimũ, quod cum audiuit iudex, cætera tanq̃ supuacua grauari solet. Itaq; si plura uel obјcienda sunt, uel diluenda, & utilis, & iucunda partitio est, ut qđ quaq; de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen uarie defenderimus superuacua, ut si illa partiamur, dicam non talẽ esse hunc, quem tueor, reũ, ut in eo credibile uideri possit homicidium, dicã occidendi causam huic non fuisse, dicam hunc eo tẽpore, quo homo occisus est, trans mare fuisse. Omnia, quæ ante q̃ id, quod ultimum est, exequaris, inania uideri necesse est. Festinat enim iudex ad id, quod potentissimũ est, & uelut obligatum promisso patronum, si est patientior tacitus appellat, si uel occupatus, uel in aliqua potestate, uel etiam si sit moribus incompositus cum

tus cum conuitio efflagitat. Itaq; non defuerunt qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promisit. Primum, neminem maioribus criminibus, grauioribus testibus in iudicium uocatum, quàm Opianicum, deinde praeiudicia esse facta ab ijs ipsis iudicibus, à quibus condemnatus sit. Postremo iudicium pecunia tentatum non à Cluentio, sed contra Cluentium. quia si probari posset, quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo erit tam aut iniustus, aut stultus, quin eũ optime fateatur pro Murena esse partitum. Intelligo iudices tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione uitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse uersatam. Nam sic & ostendit lucidissime causam, & nihil facit altero superuacuum. De illo quoque genere defensionis pleriq; dubitant, si occidi, recte feci, sed non occidi, quo prius enim pertinere, si sequens firmum sit? haec inuicem obstare, & utroq; utentibus in neutro haberi fidem. quod sanè in parte uerum est, cum illo sequenti, si modo indubitabile est, sit solo utendum. At si quid in eo, quod est fortius, timebimus, utraq; probatione nitemur. Alius enim alio moueri solet, & qui factum putauit iustum credere potest, qui tanquam iusto non mouebitur, factum fortasse non credet. Vt certa manus uno telo posset esse contenta incertae plura spargenda sunt, ut sit & fortunae locus. Egregie uero Cicero pro Milone insidiatorem primo Clodium ostendit, tum addit ex abundnati etiam si id non fuisset, talem tamen ciuem cum summa uirtute interfectoris, & gloria necari potuisse. Neq; illum tamen ordinem, de quo prius dixi, damnauerim, quia quaedam, etsi ipsa sunt dura, in id tamen ualent, ut ea molliant quae sequuntur, nec omnino sine ratiõe est id, quod uulgo dicitur, iniquum petendum, ut aequum feras, quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim graeci praecipiunt non tentanda, quae effici omnino nõ possunt. Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequẽtem fides ex priore ducatur. Potest enim uideri, qui tutò etiã confessurus fuit mentiendi causam in negando non habere, & illud utiq; faciendum est, ut quoties suspicabimur à iudice aliam probationem desyderari, quàm de quo loquimur, promittamus nos plene, et statim de eo satis esse facturos, praecipueq; si de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut causa parum uerecũda iure tuta sit, de quo ne inuiti iudices audiant, & aduersi frequentius sunt admonendi secuturam defensionem probitatis, ac dignitatis, expectent paulum & agi ordine sinant. quaedam interim nos & inuitis litigatoribus simulan-

dum est dicere, quod Cicero pro Cluētio facit circa iudiciariam legem. nonnunquam quasi interpellemur ab his subsistere, sæpe aduertenda ad ipsos oratio, hortandi ut sinant nos uti nostro consilio, ita surrepetur animo iudicis, & dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit etiam uerecundiæ defensioni facilior erit, sic utraq; res inuicem iuuabit. Eritq; iudex circa ius nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam iuris probatione proclivior. Sed ut non semper necessaria, aut etiā superuacua partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis, & gratiæ confert. Neq; enim id solum efficit, ut clariora fiant, quæ dicuntur, rebus uelut ex turba extractis, & in conspectu iudicum positis, sed reficit quoq; audientem certo singularum partium fine, nō aliter quàm facientibus iter multum detrahunt fatigatiōis notata inscriptis lapidibus spacia. Nam & exhaustis laboribus nosse mensuram uoluptati est, & hortatur ad reliqua fortius exequenda scire quantum supersit. nihil enim longum uideri necesse est, in quo quid ultimum sit certum est. Nec immerito multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius, cuius tamen diuisionem in digitos diductam nonnūquam Cicero leuiter eludit. Nam est certus suus modus, & euitanda utiq; maxime concisa nimium, & uelut articulosa partitio. Nam & authoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec iam membra, sed frusta, & huius gloriæ cupidi, quo subtilius, & copiosius diuisisse uideantur, & superuacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant, nec tam plura faciunt, quàm minora. Deinde cum fecerunt mille particulas in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inuēta est. diuisio, et simplex propositio, quoties utiliter adhiberi potest, primū debet esse aperta, atq; lucida. Nam quid sit turpius, quàm id esse obscurum ipsum, qđ in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscura, tum breuis, nec ullo superuacuo onerata uerbo. Nō enim quid dicamus, sed de quo dicturi sumus ostendimus. Obtinendum etiam nequid in ea desit, neqd supersit. Superest autem sic ferè, cū aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis, aut genere posito subijciatur species, ut si dicam de uirtute, iustitia, continentia, cum iustitia, atq; continentia uirtutis sint species. Partitio proponit, quid sit de quo conueniat, quid de quo ambigatur in eo, quod conuenit, quid aduersarius fateatur, quid nos in eo, de quo ambigitur, quæ dicturi sumus, quæ nostræ propositiones, quæ partis aduersæ, Turpissimum uero non eodem ordine exequi, quo quicque proposueris.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER QVINTVS.

De probationibus inartificialibus.

f VERVNT & clari quidem authores, quibus solum uideretur oratoris officium docere. Nanq; et affectus duplici ratione excludendos putabant. Primum quia uitium esset omnis animi perturbatio. Deinde quia iudicem a ueritate depelli misericordia, uel ira, similibusq; non oporteret. Et uoluptatem audientium petere, cum uincendi gratia tantum diceretur, nõ modo agenti superuacuum, sed uix etiam uiro dignum arbitrabantur. Plures uero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summouerent, hoc tamen proprium, atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex aduerso proponerentur refutare. Vtruncunque est (neque enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto hæc sola tractantur, quibus sane & ea quæ de iudicialibus causis iam dicta sunt, seruiunt. Nam neque proœmij, nec narrationis alius usus, quàm ut iudicem præparent, & status nosse, atque ea, de quibus supra scripsimus, intueri superuacuum foret, nisi ad hanc perueniremus. Denique ex quinque, quas iudicialis materiæ fecimus, partibus, quæcunq; alia potest aliquando necessaria causæ non esse, lis nulla est, cui probatione opus non sit. Eius præcepta sic optime diuisuri uidemur, ut prius quæ in commune ad omnes quæstiones pertinent ostendamus. Deinde quæ in quoque causæ genere propria sunt, exequamur. Ac prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita consensum fere omnium meruit, alias esse probationes, quas extra dicendi rationem acciperet orator, alias, quas ex causa traheret ipse, & quodammodo gigneret, ideoq; illas ἀτέχνους, idest inartificiales, has ἐντέχνους idest artificiales uocauerunt, ex illo priore genere sunt præiudicia, rumores, tormenta, tabulæ, iusiurandum, testes, in quibus pars maxima contentionum forensium consistit, sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiæ uiribus & eleuanda sunt plerunque, & refellenda. Quare mihi uidentur magnopere damnandi, qui totum hoc genus a præceptis remouerunt. Nec tamen in animo est omnia,

quæ pro his, aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed uim quandã, atq; rationem. Quibus demonstratis non modo in exequendo suas quisq; uires debet adhibere, sed etiam inueniendo similia, ut quæq; cõditio litium poscet. Nec enim de omnibus causis dicere quisquam potest saltem præteritis, ut taceam de futuris.

De præiudicijs.

NAM præiudiciorum uis omnis tribus in generibus uersatur. rebus, quæ aliquando ex paribus causis sunt iudicatæ, quæ exempla rectius dicuntur, ut de rescissis patrum testamentis, uel contra in filios confirmatis. Iudicijs ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia in Opianicum facta dicuntur, & à senatu aduersus Milonem. aut cum de eadem causa pronuntiatum est, ut in reis deportatis, & assertione secunda, & de partibus centumuiraliũ, quæ in duas hastas diuisæ sunt. Confirmantur præcipue duobus, authoritate eorum, qui pronuntiauerunt, & similitudine rerum, de quibus quæritur. Refelluntur autem raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisq; firmam esse alterius sententiam, & ipse pronuntiaturus, exemplum non libenter, quod in se fortasse recidat, facit. Confugiẽdum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causæ, uix autem ulla est per omnia alteri similis. si id non continget, aut eadem causa erit, actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit iudicatum, aut de gratia, quæ testes corruperit, aut de inuidia, aut de ignorantia, aut inueniendum quod causæ postea accesserit, quorum si nihil erit, licebit tamen dicere multas iudiciorum causas ad inique pronuntiandum ualere. Ideoq; damnatum Rutilium, absolutos Clodium, atq; Catilinam, rogandi etiã iudices, ut rem potius intueantur ipsam, quàm iusiurando alieno, suum donent. Aduersus consulta autem senatus, uel decreta principum, & magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inuentæ quantuluncunque causæ differentia, aut aliqua eorundem, uel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quæ sit priori contraria, quæ si deerunt, lis non erit.

De rumore, & fama.

FAMAM, atq; rumores pars altera consensum ciuitatis, & uelut publicum testimonium uocat, altera sermonem sine ullo certo au-

thore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentissimo posset accidere fraude inimicorum falsa uulgantium, exempla utrinque non deerunt.

De tormentis.

SICVT in tormentis quoque qui est locus frequentissimus, cum pars altera, Quaestionem, uera fatendi necessitatem uocet, altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod alijs patientia facile mendacium faciat, alijs infirmitas necessarium, quid attinet plura de his? plenae sunt orationes ueterum, ac nouorum. Quaedam tamen in hac parte erunt propria cuiusq; litis. Nam siue de habenda quaestione agetur, plurimũ intererit, quis, & quem postulet, aut offerat, & in quem, & ex qua causa, siue iam erit habita, quis ei praefuerit, quis, & quomodo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia, perseuerauerit in eo, quod coeperat, an aliquid dolore mutauerit, prima parte quaestionis, an procedente cruciatu. quae utrinque tam infinita sunt, quàm ipsarum rerum uarietas.

De tabulis.

CONTRA tabulas quoque saepe dictum, saepe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia, tutius, ac facilius id quod secundo loco diximus, tractatur, qđ scilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si forte aut incredibile est id actum esse, quod tabulae continent, aut, ut frequentius euenit, alijs probationibus aeque inartificialibus soluitur, si aut is, in quẽ signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, uel prius esse defunctus, si tempora non congruunt, si uel antecedentia, uel insequentia tabulis repugnant, inspectio ipsa etiam saepe falsum deprehendit.

De iureiurando.

IVSIVRANDVM litigatores aut offerunt suum, aut non respuunt oblatum, aut ab aduersario exigunt, aut recusant, cũ ab ipsis exigatur. offerre suum sine illa conditione, ut uel aduersarius iuret fere improbum est. qui tamen id faciet, aut uita se tuebitur, ut eum non sit credibile peieraturum, aut ipsa ui religionis, in qua plus fidei consequitur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare uideatur. aut si causa patietur, modo litis, propter quam deuoturus se ipse non fuerit. aut si praeter alia causae instrumenta,

adijcit ex abundanti hanc quoq; conscientiæ suæ fiduciam. Qui non recipiet iniquam conditionem, & à multis contemni iurisiurandi metum dicet, cum & philosophi quidam sint reperti, qui deos habere rerum humanarum curam negarent. Eum uero, qui nullo offerente iurare sit paratus, & seipsum uelle de causa sua pronuntiare, & quàm id, quod offert leue, ac facile credat, ostendere. at is, q defert, alioquin agere modeste uidetur, cum litis aduersarium iudicem faciat, & eum, cuius cognitio est, onere liberet, qui profecto alieno iureiurando stare, quàm suo mauult, quo difficilior recusatio est, nisi forte res ẽ ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. quæ excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut inuidiam sibi quæri ab aduersario dicat, atq; id agi, ut in ea causa, in qua uincere non possit, queri possit. Itaq; hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle quæ affirmet, quàm dubium cuiq; relinquere, an peierarit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti præcipere solebant, ne unquam iusiurandum deferremus, sicut neq; optio iudicis aduersario est permittenda, nec ex aduocatis partis aduersæ iudex eligendus. Nã si dicere contraria turpe aduocato uideatur, certe turpius habendum, facere quod noceat.

De testibus.

MAXIMVS tamen patronis circa testimonia sudor est, ea dicuntur aut per tabulas, aut à præsentibus testibus simplicior cõtra tabulas pugna, nam & minus uidetur obstitisse pudor iter paucos signatores, & pro diffidentia premitur absentia, si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quædam significatio refragatur his omnibus, quod nemo per tabulas dat testimonium nisi sua uoluntate, quo ipso non esse amicum ei se, contra quẽ dicit, fatetur, nec tamen protinus cesserit orator, quo minus & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum possit uerum, si integra sit ei fides, dicere. Sed late locus uterq; tractatur. Cum præsentibus uero ingens dimicatio est. Ideoq; uelut duplici contra eos, proq; his acie confligitur actionum, & interrogationum. In actionibus primum generaliter pro testibus, atq; in testes dici solet. Est hic cõmunis locus, cũ pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quàm quæ sit hominum scientia nixa, altera ad detrahendã illis fidem, omnia, per quæ fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum specialiter quidem, sed tamen multos pariter inuadere patroni solent. Nam & gentium simul uniuersarum eleuata testimonia ab oratori-

bus scimus, & tota genera testimoniorum, ut de auditionibus. nō enim
ipsos esse testes, sed iniuratorum afferre uoces. ut in causis repetunda-
rum, qui se reo numerasse pecunias iurant, litigatorum nō testium ha
bendos loco. Interim aduersus singulos dirigitur actio. Quod insecta-
tionis genus & permistum defensioni legimus in orationibus pluri-
mis, & separatim editum, sicut in Vatinium testem. Totum igitur
excutiamus locum, quando uniuersam institutionem aggressi sumus.
sufficiebant alioquin libri duo à Domitio Afro in hanc rem composi
ti, quem adolescentulus senem colui, ut non lecta mihi tantum ea, sed
pleraq; ex ipso sint cognita. Is uerissime præcipit primum esse in hac
parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit, quod sine
dubio ad omnia pertinet, & quomodo contingat explicabimus, cum
ad destinatum huic parti locum uenerimus, ea res suggeret materiam
interrogationi, & ueluti tela ad manum subministrabit. eadem doce-
bit, ad quæ iudicis animus actione sit præparandus. Debet enim uel
fieri, uel detrahi testibus fides oratione perpetua, quia sic dictis quisq;
mouetur, ut est ad credendum, uel non credendum ante formatus. Et
quoniam duo sunt genera testium, aut uoluntariorum, aut eorū, qui-
bus iudex in publicis iudicijs lege denuntiare solet, quorum altero
utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est, sepa
remus officium dantis testes, & refellentis. Qui uoluntarium produ-
cit, scire quid is dicturus est, potest. Ideóq; faciliorem uidetur in rogan-
do habere rationem. Sed hæc quoq; pars acumen, ac uigilantiā poscit,
prouidendumq;, ne timidus, ne inconstans, ne imprudens sit testis, tur-
bantur enim, & à patronis diuersæ partis inducuntur in laqueū. Sed
& plus deprehensi nocent, quàm firmi, & interriti profuissent. mul
tum igitur domi ante uersandi et uarijs percunctatiōibus, quales haberi
ab aduersario possunt, explorandi sunt. sic fit, ut aut constent sibi, aut
siqd titubauerint, opportuna rursus eius, à quo producti sunt, interro-
gatione uelut in gradum reponantur. In his quoq; adhuc, qui constite
rint sibi uitandæ insidiæ, nam frequēter subijci ab aduersario solēt,
& omnia profutura polliciti diuersa respondent, & authoritatem ha
bent non arguentium illa, sed confitentiū. Explorandū igitur quas cau
sas lædendi aduersariū afferant, nec id satis est inimicos fuisse, sed an
desierint, an p hoc ipsum reconciliari uelint, ne corrupti sint, ne pœni
tentia propositū mutauerint. Quod cū in ijs quoq;, q ea, quæ dicturi ui
dētur, re uera sciūt, necessariū est præcauere, tū multo magis in ijs, q se
dicturos quæ falsa sunt, pollicentur. Nā et frequētior eorū pœnitētia ē,
et promissum suspectius, et si pseuerauerint reprehēsio facilior. Eorum

uero qbus denuntiatur pars testiũ est, quæ reum lædere uelit, pars quæ nolit. Idq; interim scit accusator, interim nescit, fingamus in præsentia scire. In utroq; enim genere summis artibus interrogantis opus est, nam si habet testem cupidum lædendi, cauere debet hoc ipsum ne cupiditas eius appareat, nec statim de eo, quod in iudicium uenit, rogare, sed aliquo circuitu ad id peruenire, ut illi quod maxime dicere uoluit, uideatur expressum, nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis fidem suam minuat, sed in tantum euocare eum, quantum sumere ex uno satis sit. At in eo, qui uerum inuitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est, extorquere quod is noluerit, hoc non alio modo fieri potest, quàm longius interrogatione repetita. respondebit enim quæ nocere causæ non arbitrabitur. Ex pluribus deinde, quæ confessus erit, eò perducetur, ut quod dicere non uult negare non possit, nam ut in oratione, sparsa plerunq; colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggrauare uideantur, congregatione deinde eorum factum conuincimus, ita huiusmodi testis multa de anteactis, multa de insecutis, loco, tempore, persona, cæterisq; est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi uel fateri, quæ uolumus necesse sit, uel ijs, quæ iam dixerat, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eũ nolle dicere manifestum sit, protrahendusq; ut in aliquo, quod uel extra causam sit, deprehendatur, tenendus etiam diutius, ut omnia, ac plura, quàm res desyderat pro reo dicendo, suspectus iudici fiat, quo non minus nocebit, quàm si uera in reum dixisset. At si, quod secundo loco diximus, nesciet actor, quid propositi testis attulerit, paulatim, & , ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum eius, & ad id respõsum, quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hæ quoq; testium artes, ut primum ad uoluntatem respondeant, quo maiore fide diuersa postea dicant, est accusatoris suspectum testem, dũ prodest, dimittere. Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est, difficilior hoc, quod raro unquam possunt ante iudicium scire, quod testis dicturus sit, expeditior, quod cum interrogandum est, sciunt quid dixerit. Itaq; in eo, quod incertum est, cura, & inquisitione opus est, quis reum premat, quas, & quibus ex causis inimicitias habeat, eaq; in oratione prædicenda, atq; amolienda sunt, siue odio conflatos testes, siue inuidia, siue gratia, siue pecunia uideri uolumus, & si deficietur numero pars diuersa, paucitatem, si abundabit, conspirationem, si humiles pro ducet, uilitatem, si potentes, gratiam oportebit incessere. plus tamen proderit causas, propter quas reum lædant, exponere, quæ sunt uariæ,

& pro conditione cuiusque litis, aut litigatoris. Nam contra illa, quae supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet, quia & in paucis, atque humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quod neminem praeter eos, quos putarit scire, quaesierit, et multos, atq; honestos commendare aliquanto est facilius. Verum interim & singulos ut exornare, ita destruere contingit, aut recitatis in actione, aut nominatis testibus, quod ijs temporibus, quibus testis non post finitas actiones rogabatur facilius, & frequentius fuit. Quid autem in quenq̃ testium dicendũ sit, sumi nisi ex ipsorum personis non potest. Reliquae interrogandi sunt partes, qua in re primum est nosse testem, nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari potest. prudens uero, & constans, uel tanquam inimicus, & peruicax dimittendus statim, uel non interrogatione, sed breui interlocutione patroni refutandus est, aut aliquo si continget, urbane dicto refrigerandus, aut siquid in eius uitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Probos quosdam, & uerecundos non aspere incessere profuit, nam saepe qui aduersus insectantem pugnassent, modestia mitigantur. Omnis autem interrogatio est aut in causa, aut extra causam, in causa, sicut accusatori praecepimus, patronus quoq; altius, & unde nihil suspecti sit, repetita percontatione priora sequentibus applicando saepe eo' perducit homines, ut ab inuitis, quod prosit extorqueat, cuius rei sine dubio, neq; disciplina ulla in scholis, neque exercitatio traditur, et naturali magis acumine, aut usu contingit haec uirtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandũ sit, solum est, quod ex dialogis socraticorum, maximeq; Platonis duci potest, in quibus adeo scitae sunt interrogationes, ut cum in plerisq; bene respondeatur, res tamen ad id, quod uolunt efficere, perueniat, illud fortuna interim praestat, ut aliquid, quod inter se parum consentiat, a' teste dicatur, interim, quod saepius euenit, ut testis testi diuersa dicat. acuta autem interrogatio ad hoc, quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. Extra causam quoq; multa, quae prosint, interrogari solent, de uita testium aliorũ. de sua quisq;, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiae cum reo, in qbus aut dicãt aliqd, quod prosit, aut in mendacio, uel cupiditate laedendi deprehendantur. Sed in primis interrogatio debet esse circũspecta, qa multa contra patronos uenuste testis saepe respondet, eiq; praecipue uulgo fauetur, tum uerbis q̃ maxime ex medio sumptis, ut qui rogatur, is autem est saepius & imperitus, intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interrogantis non leue frigus est. Illae uero pessimae artes testem subornatum in subsellia

aduersarij mittere, ut inde excitatus plus noceat, uel dicendo contra reum, cum quo sederit, uel cum adiuuisse testimonio uidebitur faciendo ex industria, multa immodeste, atq; intéperanter, per quæ non à se tantum dictis detrahat fidem, sed cæteris quoq;, qui profuerant, auferat authoritatem, quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut uitarentur Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes, locus utrinq; Hæc enim pars se iureiurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes, & argumenta quæsitum est, inde scientiam in testibus, & religionem, ingenia esse in argumentis dicitur, hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex natura duci, in his iudicem sibi, in illis alij credere. Communia hæc pluribus causis, multumq; iactata sunt, semperq; tamen iactabuntur. aliquando utrinq; sunt testes, & quæstio, sequitur, ex ipsis utri meliores uiri, ex causis, utri magis credibilia dixerint. Ex litigatoribus, utri gratia magis ualuerint. His adijcere siquis uolet ea, quæ diuina testimonia uocantur, ex respósis, oraculis, ominibus, duplicem sciat eorum esse tractatum, generalem alterum, in quo inter stoicos, & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regatur' ne prouidentia mundus. Specialem alterum contra partem diuinationis, ut quæq; in quæstionem cadit, aliter enim oraculorum, aliter aruspicum, augurum, coniectorũ, & mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, cum sit rerum earum ratio diuersa. Circa huiusmodi quoq; instrumenta firmanda, uel destruenda multum habet operis oratio, si quæ sint uoces per uinũ, somnium, dementiam emissæ, uel excepta paruulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil indicare dictura est. Nec tantum præstari hoc genus potest, sed etiam ubi non est, desyderari solet, pecuniam dedisti, quis numerauit, ubi, unde? Venenum arguis, ubi emi, à quo, quanti, per quem dedi, quo conscio? quæ ferè omnia pro Cluentio Cicero in crimine ueneficij excutit. Hæc de inartificialibus quambreuissime potui.

De probatione artificiali.

PARS altera probationum, quæ est tota in arte, constatq; rebus ad faciedũ fidem appositis, plerunq; aut omnino negligitur, aut leuissime attingitur ab ijs, qui argumenta uelut horrida, & confragosa uitantes amœnioribus locis desident. Neq; aliter quàm ij, qui traduntur à poetis, gustu cuiusdam apud lotophagos graminis, & syrenum cantu deliniti uoluptatem saluti prætulisse, dum laudis falsam imaginem persequuntur, ipsa, propter quam dicitur, uictoria cedunt. Atqui cætera, quæ

ra, quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium, atq; ornamentū argumentorū comparantur, neruisq; illis, q̄bus causa continetur, adijciunt inducti super corporis speciē, ut si forte quid factum ira, uel metu, uel cupiditate dicatur, latius q̄ cuiusq; affectus natura sit, prosequemur. ijsdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterremus, querimur, consolamur, hortamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanq̄ certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum uero in commouendis affectibus. Sed hæc ipsa plus ualent, cum se didicisse iudex putat, quod consequi nisi argumentatione, aliaq; omni fide rerum nō possumus, quorum prius q̄ partior species, indicandum esse reor quædam in omni genere probationum cōmunia. Nam neq; ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona, neq; esse argumentorum loci possunt, nisi in ijs, quæ rebus, aut personis accidunt, eaq; aut per se inspici solent, aut ad aliud referri. Nec ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex repugnantibus, & hoc necesse est aut ex præterito tempore, aut ex coniuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari nisi ex alia potest, eaq; sit oportet aut maior, aut par, aut minor. Argumenta uero reperiuntur aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ à complexu rerum, personarumq; spectari per se possint, aut in ipsa causa, cum inuenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed eius iudicij, de quo cognoscitur proprium. Probationum præterea omnium, aliæ sunt necessariæ, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Et adhuc omnium probationum quadruplex ratio est, ut uel quia aliquid est, aliud non sit, ut dies est, nox non est, uel quia est aliquid, & aliud sit, sol est super terram, & dies est, uel quia aliquid non est, aliud sit, ut nox non est, dies est, uel quia aliud non est, nec aliud sit, nō est rationalis, nec homo est. his in uniuersum prædictis partes subijciam.

De signis.

OMNIS igitur probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisq; uideri signa partem argumentorum, quæ mihi separandi ratio hæc fuit. Prima quod sunt penè ex illis inartificialibus, cruenta enim uestis, & clamor, & liuor, & talia sunt instrumēta, qualia tabulæ, & rumores, testes. nec inueniuntur ab oratore, sed ad eū cū ipsa causa deferuntur. altera, q̄ signa siue indubitata sint, nō sunt argumenta, q̄a ubi illa sunt, quæstio non est, argumento autem nisi in re controuersa locus esse non potest, siue

dubia, non ſunt argumenta, ſed ipſa argumentis egent. Diuiduntur autem in has primas duas ſpecies, ꝙ eorum alia ſunt, ut dixi, quæ neceſſaria ſunt, quæ græci uocant τεκμήρια, alia nõ neceſſaria, quæ σημεῖα, priora illa ſunt, quæ aliter habere non poſſunt, quæ mihi uix pertinere ad præcepta artis uidentur. Nam ubi eſt ſignum inſolubile, ibi nec lis quidem eſt. Id autem accidit, cum quid aut neceſſe eſt fieri, factum'ue eſſe, aut certe omnino non poteſt fieri, uel eſſe factum, quo in cauſis poſito, non eſt lis niſi facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi ſolet. Nam & coiiſſe eam cum uiro, quæ peperit, quod eſt præteriti, et fluctus eſſe, cum magna uis uenti in mare incubuit, quod coniuncti, & eum mori, cuius cor eſt uulneratum, quod futuri, neceſſe eſt, nec fieri poteſt, ut ibi meſſis ſit, ubi ſatum nõ eſt, ut quis Romæ ſit, cum eſt Athenis, ut ſit ferro uulneratus, qui ſine cicatrice eſt. Sed quædam & retrorſum idem ualent, ut uiuere hominem, qui ſpirat, & ſpirare qui uiuit. Quædam in contrarium non recurrunt, nec enim quia mouetur, qui ingreditur, etiam ingreditur, qui mouetur, quare poteſt & coiiſſe cum uiro, quæ non peperit, & non eſſe uentus in mari, cũ eſſet fluctus, nec utiq; cor eius uulneratum eſſe, qui perit, ac ſimiliter ſatum fuiſſe poteſt, ubi non fuit meſſis, nec fuiſſe Romæ, qui non fuit Athenis, nec fuiſſe ferro uulneratus, ꝗ habet cicatricem. Alia ſunt ſigna non neceſſaria, quæ εἰκότα græci uocant, quæ etiam ſi ad tollendam dubitationem ſola non ſufficiunt, tamen adiuncta cæteris plurimum ualent. Signum uocant, ut dixi σημεῖον, q̃q̃ id quidam indiciũ, ꝗdam ueſtigium nominauerunt, per quod alia res intelligitur, ut ꝑ ſanguinẽ cædes, at ſanguis uel ex hoſtia reſperſiſſe ueſtem poteſt, uel è naribus profluxiſſe, non utiq; qui ueſtem cruentam habuerit, homicidiũ fecerit, ſed ut per ſe nõ ſufficiat, ita cæteris adiunctum teſtimonij loco ducitur, ſi inimicus, ſi ante minatus, ſi eodem loco fuit. Quibus ſignũ cum acceſſit, efficit, ut quæ ſuſpecta erant, certa uideantur. Alioquin ſunt quædã ſigna utriq; parti cõmunia, ut liuores, tumores, nam uideri poſſunt & ueneficij, & cruditatis. & uulnus in pectore ſua manu, & aliena periſſe dicentibus, in quo eſt. Hæc perinde firma habentur, atq; extrinſecus adiuuantur. Eorũ autem, quæ ſigna ſunt quidem, ſed non neceſſaria, genus Hermagoras putat, non eſſe uirginem Athalantam, quia cum iuuenibus per ſyluas uagetur. Quod ſi receperimus, uereor ne omnia, quæ ex facto ducuntur, ſigna faciamus. Eadem tamen ratione, qua ſigna tractantur. Nec mihi uidentur Ariopagitæ, cum dãnauerint puerum, coturnicum oculos eruentem, aliud indicaſſe q̃ id ſignum eſſe pernicioſiſſimæ mentis, multisq; malo futuræ ſi adoleuiſſet.

adoleuisset. Vnde Spurij Melij M. Q. Manlij popularitas signum affectati regni est existimatum. Sed uereor, ne longe nimium nos ducat hæc uia. nam si est signum adulteræ lauari cum uiris, erit & conuiuere cum adolescentibus. Deinde etiã familiariter alicuius amicitia uti, aut fortasse corpus uulsum, fractum, incessum, uestem muliebrem, dixerit mollis, & parum uiri signa, sicui, cum signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quæritur, natum sub oculos uenit, ut sanguis ex cæde, ita illa ex impudicitia fluere uideantur. Ea quoq;, quæ, quia plerunq; obseruata sunt, uulgo signa creduntur, ut pronosticat.

„ – Vento rubet aurea phœbe,
„ Et cornix plena pluuiam uocat improba uoce.

Si causas ex qualitate cœli trahunt, sanè ita appellentur. nam si uento rubet luna, signum uenti est rubor. Et si, ut idem poeta colligit, densatus, & laxatus aer facit, ut sit inde ille auium concentus, idem sentiemus. Sunt autem etiam signa parua magnorum, ut uel hæc ipsa cornix. Nam maiora minorum esse nemo miratur.

De argumentis.

NVNC de argumentis, hoc enim nomine complectimur omnia, quæ græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις uocant, quãquam apud illos aliqua horum nominum differentia, etiam si uis eodẽ ferè tendit. Nam ἐνθύμημα, quod nos cõmentum sanè, aut cõmentationem interpretamur, quia aliter non possumus, græco melius usuri, Vnum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat, sed nunc de eo non loquimur, Alterum, quo sententiã cum ratione, Tertium, quo certam quãdam argumenti conclusionem, uel ex consequentibus, uel ex repugnãtibus, q̃q̃ de hoc parum conuenit. Sunt enim qui illud prius ἐπιχείρημα dicant, pluresq́; inuenias in ea opiniõe, ut id demum, quo pugna constat, enthymema accipi uelit. Et ideo illud Cornificius contrarium appellat, nunc alij rhetoricum syllogismum, alij imperfectum syllogismum uocauerunt, quia non distinctis totidem partibus concluderetur, quod sanè non utique ab oratore desyderat. Ἐπιχείρημα Valgius aggressionem uocat, Celsus autem iudicat nõ nostram administrationem, sed ipsam rem, quam aggredimur, idest argumentũ, quo aliqd probaturi sumus, etiã si non dum uerbis explanatum, iam tamen mente conceptũ, ἐπιχείρημα dici. alijs uidetur non destinatam, uel inchoatam, sed perfectam orationem hoc nomen accipere, & ultimam speciem. Ideoq́; propria eius appellatio & maxime in usu posita est, qua significatur certa quædam sententiæ

comprehensio, quæ ex tribus partibus constat. Quidam epichirema rationem appellauerunt. Cicero melius ratiocinatiuum, q̄q̄ & ille nomen hoc duxisse magis à syllogismo uidetur, nam & statum syllogisticum ratiocinatiuũ appellat, exemplisq; utitur philosophorũ. Et quoniam est quædam inter syllogismum, & epichirema uicinitas, potest uideri hoc noīe recte abusus. Ἀπόδειξις est euidens probatio, ideoq; apud geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicuntur. Hanc & ab epichiremate Cæcilius putat differre solo genere conclusionis, & esse apodixim imperfectum epichirema, eadem causa, qua diximus, & enthymema syllogismo distare, nam & epichirema syllogismi pars est. Quidam inesse epichiremati apodixim putant, & esse partem eius confirmãtem. Vtcunq; autem, q̄q̄ diuersi authores, eodē modo finiunt, ut sit oratio per ea, quæ certa sunt, incertis fidem non dubiam afferēs, quæ natura est omnium argumentorum, neq; enim incerta incertis declarantur. Hæc omnia generaliter πίστεις appellant, quod & si propria interpretatione dicere fidem possumus, apertius tamen probationem interpretabimur. Sed argumentum quoq; plura significat, nam et fabulæ ad actus scenarum compositæ argumenta dicuntur, & orationum Ciceronis uelut thema ipse exponens Pedianus inquit argumen
» tum tale est. Et ipse Cicero ad Brutũ ita scribit. Veritus fortasse, ne nos
» in Catonem nostrum transferremus, illi mali quid est, & si argumen
» tum simile non erat. quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. nec mirum cum id inter opifices quoq; uulgatum sit. Vnde Virgilius.

Argumentum ingens. — Vulgoq; paulo numerosius opus dicitur argumentosum. Sed nunc de eo dicendum argumento est, quod probationē, indicium, fidem, aggressionem eiusdem rei nomina facit parum distincte, ut arbitror. Nam probatio, & fides efficitur non tantum per hæc, quæ sunt rationis, sed etiam per inartificialia, signũ autem, quod ille indicium uocat, ab argumentis iam separaui. Ergo cum sit argumētum ratio probationem præstans, qua colligitur aliquid per aliud, etiam, quæ quod est dubium per id, quod non est dubium, confirmat, necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat, alioquin nihil erit, quo probemus, nisi fuerit quod aut sit uerum, aut uideatur, ex quo dubijs fides fiat. Pro certis autem habemus primum, quæ sensibus percipiuntur, ut quæ uidimus, audiuimus, qualia sunt signa, deinde ea, in quæ communi opinione consensum est, deos esse, præstandam pietatem parentibus. Præterea, quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione etiam si non omnium hominum, eius tamen ciuitatis, aut gentis in

tis in qua res agitur, in mores recepta sunt, ut pleraq; in iure non legibus, sed moribus constant, siquid inter utranq; partem conuenit, siquid probatum est. deniq; cuicunq; aduersarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum, cum prouidentia mundus regatur, administrãda est resp. ut administranda resp. sit, si liquebit mundum prouidentia regi. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo uis, & natura omnium rerum, & quid quæq; earum plerunq; efficiat, Hinc enim sunt, quæ εἰκότα dicuntur. Credibilium autem genera sunt tria, unum firmissimum, quod ferè accidit, ut liberos à parentibus amari, alterum uelut propensius, eum, qui recte ualeat, in crastinum peruenturũ. Tertiũ tantũ non repugnans, in domo furtũ factum ab eo, qui domi fuit. Ideóq; Aristoteles in secundo de arte rhetorica libro diligentissime est executus, quid cuiq; rei, & quid cuiq; homini soleat accidere, & quas res, quosq; homines, quibus rebus, aut hominibus uel conciliasset, uel alienasset ipsa natura, ut diuitias quid sequatur, aut ambitum, aut superstitionem. quid boni probent, quid mali petant, qd milites, quid rustici, quo quæq; modo res uitari, uel appeti soleat. Verum hoc exequi mitto, non enim longum tantum, sed etiã impossibile, ac potius infinitum est, præterea positum in cõmuni omnium intellectu, siquis tamen desyderauerit, à quo peteret ostendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluũt, an credibile sit à filio patrẽ occisum, incæstum cũ filia cõmissum, & contra ueneficium in nouerca, adulteriũ in luxurioso. Illa quoq; an scælus palàm factum, an falsum dixerit propter exiguam summã, quia suos quisq; horũ uelut mores habet, plerunq; tamen, non semp, alioquin indubitata essent, non argumẽta. Excutiamus nunc argumentorũ locos, q̃q̃ qbusdam ij quoq;, de qbus supra dixi, uidentur. Locos appello, non ut uulgo nunc intelliguntur, in luxuriem, & adulteriũ, & similia, sed sedes argumentorũ, in qbus latent, ex quibus sunt petenda. Nam ut in terra non omni generãtur omnia, nec auem aut feram reperias, ubi quæq; nasci, aut morari soleat ignarus, & piscium quoq; genera alia planis gaudent, alia saxosis regionibus etiam, litoribusq; discreta sunt. nec helopem nostro mari, aut scarum ducas. Ita non omne argumentum undiq; uenit. Ideóq; non passim quærendum est, multus alioquin error in exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus inuenire nisi casu. at si sciermus ubi quodq; nascatur, cum ad locum uentum erit, facile quod in eo erit peruidebimus. In primis igitur argumenta sæpe à psona ducenda sunt, cum sit, ut dixi, diuisio, ut omnia hæc duo

partiamur, res, atq; personas, ut causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus, & cætera rerum sint accidentia. Personis autem non quicquid accidit, exequendum mihi est, ut pleriq; fecerunt, sed unde argumenta sumi possunt. Ea porro' sunt, genus. Nam similes parentibus, ac maioribus suis filij plerunq; creduntur, & nonnunq̃ ad honeste, turpiterq; uiuendum, inde causæ fluunt. Natio, nam & gentibus proprij mores sunt, nec idem in barbaro, romano, græco probabile est. Patria, quia similiter, etiã ciuitatum leges, instituta, opiniones habent differentiam. Sexus, ut latrocinium facilius in uiro, ueneficium in fœmina credas. Aetas, quia aliud alijs annis magis conuenit. Educatio, & disciplina, quoniam refert a' quibus, & quo quisq; modo sit institutus. Habitus corporis, ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiæ. Iis contraria in diuersum. Fortuna, neq; enim tam idem credibile est in diuite, ac paupere, propinquis, amicis, clientibus, abundante, & his omnibus destituto. Conditionis etiam distantia est. nam clarus, an obscurus, magistratus, an priuatus, pater, an filius, ciuis, an peregrinus, liber, an seruus, incestus, an castus maritus, an cœlebs, parens liberorum, an orbus sit, plurimum distat. Animi natura, etenim auaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, seueritas, aliaq; ijs similia afferunt frequẽter fidem, aut detrahunt, sicut uictus luxuriosus, an frugi, an sordidus quæritur. Studia quoq;, nanq; rusticus, forensis, negotiator, miles, nauigator, medicus, aliud, atq; aliud efficiunt. Intuendum etiam quid affectet quisq;, locuples uideri, an disertus, iustus, an potens. Spectantur ante acta, dictaq;. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia. His adijciunt quidam cõmotionem, hanc accipi uolunt temporarium animi motum, sicut iram, pauorem. Consilia autem, & præsentis, & præteriti, & futuri temporis, quæ mihi, etiam si personis accidunt, referenda tamen ad illam partem argumentorum uidentur, quam ex causis ducimus, sicut habitus quidam animi, quo tractatur, amicus, an inimicus. Ponunt in persona & nomen, quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumẽtum raro cadit, nisi cum aut ex causa datum est, ut sapiens, magnus, plenus, aut & ipsum alicuius cogitationis attulit causam, ut Lentulo coniurationis, quod libris sibyllinis, aruspicumq; responsis dominatio dari tribus Cornelijs dicebatur, seq; eum tertium esse credebat post Syllam, Cinnamq;, quia & ipse Cornelius erat. Nam & illud est apud Euripidem frigidum sane', quod nomen Polynicis, ut argumentum fratermorum incessit. Iocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel usus est. Hæc fere' circa personas sunt, aut his similia,

his ſimilia. nec enim complecti omnia, uel in hac parte, uel in cæteris poſſumus contra rationem plura quæſituris oſtendere. Nunc ad res trãſeo, in quibus maxime ſunt perſonis iũcta, quæ agimus. Ideóq; prima tractanda, in omnibus porrò, quæ fiunt, quæritur, aut quare, aut ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta ſunt. Ducuntur igitur argumenta ex cauſis factorum, uel futurorum, quarum materiam, quam ὕλην alij, δύναμιν alij nominauerunt, in duo genera, ſed quaternas utriuſque diuidunt ſpecies. Nam ferè uerſatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conſeruationem, uſum, aut malorum euitationem, liberationem, imminutionem, conuerſionem. Quæ & in deliberando plurimum ualent. Sed has cauſas habent recta, praua contra ex falſis opinionibus ueniunt. Nam eſt his initium ex ijs, quæ creduntur bona, aut mala, inde errores exiſtunt, & peſſimi affectus, in quibus ſunt ira, odium, iuidia, cupiditas, ſpes, ambitus, audacia, metus, cætera eiuſdem generis. Accedunt aliquando fortuna, ebrietas, ignorantia, quæ interim ad ueniam ualent, interim ad probationem criminum. Vt ſiquis, dum alij inſidiatur, alium dicitur interemiſſe. Cauſæ porrò non ad conuincendũ modo quod obijcitur, ſed ad defendendum quoq; excuti ſolent, cum quis ſe recte feciſſe, ideſt honeſta cauſa contendit, qua de re latius in tertio libro dictum eſt. finitiones interim ex cauſis pendent, an tyrannicida ſit, qui tyrannum, à quo deprehenſus in adulterio fuerat, occidit, an ſacrilegus, qui, ut hoſtes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit. Ducuntur argumenta & ex loco, ſpectatur enim ad fidem probationis, montanus, an planus, maritimus, an mediterraneus, conſitus, an incultus, frequẽs, an deſertus, propinquus, an remotus, opportunus cõſilijs, an aduerſus. Quã partem uidemus uehementiſſime pro Milone tractaſſe Ciceronem. Et hæc quidem, ac ſimilia ad coniecturam frequentius pertinent. Sed interim ad ius quoq;, priuatus, an publicus, ſacer, an profanus, noſter an alienus. Vt in perſona magiſtratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæſtiones oriuntur, priuatam pecuniã ſuſtuliſti, uerum, quia de templo, non furtum, ſed ſacrilegium eſt. Occidiſti adulterum, quod lex permittit, ſed quia in lupanari, cædes eſt. Iniuriam feciſti, ſed quia magiſtratui maieſtatis actio eſt, uel contra, licuit, quia pater eram, quia magiſtratus. Sed circa facti controuerſiam argumenta præſtant, circa iuris lites, materiã quæſtionum. Ad qualitatem quoq; frequenter pertinet locus. Neque enim idem ubiq; aut licet, aut decorum eſt. quin etiam in qua ciuitate quicq; quæratur intereſt. moribus enim, et legibus diſtant. Ad commendationem quoq;, & inuidiam ualet, nam et Aiax

apud Ouidium inquit, Ante rates agimus causam, & mecum confer tur Vlysses, & Miloni inter cætera obiectum est quod Clodius in monimentis ab eo maiorum suorum esset occisus. Ad suadẽdum momenta idem ualent, sicut tempus cuius tractatum subiungam. Eius autem, ut alio loco iam dixi, duplex significatio est, generaliter enim, & specialiter accipitur. prius illud est. Nam olim, tunc sub Alexandro, cum apud Ilion pugnatum est, deniq; præteritum instans futurum, hoc sequens habet & constituta discrimina æstate, hyeme, noctu, interdiu. & fortuita, in pestilentia, in bello, in conuiuio. Latinorum quidam satis significari putauerunt, si illud generale tempus, hoc speciale tempora uocarent. Quorum utrorunq; ratio & in consilijs quidem, & in illo demonstratiuo genere uersatur, sed in iudicijs frequentissima est. nam & iuris quæstiones facit, & qualitatem distinguit, & ad coniecturam plurimum confert. Vt qui interim probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt, si dicatur (ut supra posui) signator, qui ante diem tabularum decessit, commisisse aliquid, uel cum infans esset, uel cum adhuc omnino natus non esset. Præter id, quod omnia facile argumenta aut ex ijs, quæ ante rem facta sunt, aut ex coniunctis rei, aut cõsequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, mortem minatus est, noctu existi, proficiscentem antecessisti. causæ quoq; factorum præteriti sunt temporis. Sed tempus subtilius quidam quàm necesse erat, diuiserunt, ut esset iuncti, sonus auditus est, adhærentis, clamor sublatus est. Insequentis sunt illa, latuisti, profugisti, liuores, & tumores apparuerunt. Iisdem temporum gradibus defensor utetur, ad detrahẽdam ei, quod obijcitur, fidem. In ijs omnis factorum, dictorũq; ratio uersatur, sed dupliciter. Nam fiunt quædam, quia aliud postea futurum est, quædam, quia aliud ante factum est, ut cum obijcitur reo lenocinij speciosæ marito, quod speciosam adulterij damnatam quandam emerit, aut parricidij reo luxurioso, quod dixerit patri, non me amplius obiurgabis. Nã & ille non quia emit leno est, sed quia leno erat, emit, nec hic, quia sic erat locutus, occidit, sed quia erat occisurus, sic locutus est. Casus autem, q et ipse præstat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus, sed quadã proprietate distinguitur, ut si dicã, melior dux Scipio quàm Annibal, uicit enim Annibalem, bonus gubernator nunquam fecit naufragium, bonus agricola magnos sustulit fructus. Et contra sumptuosus fuit, patrimonium exhausit, turpiter uixit, quod uel omnibus inuisus est. Intuendæ sunt præcipue in coniecturis & facultates. credibilius est enim occisos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores, à uigilantibus dormientes, à præparatis inopinantes. Quo-

rum contraria in diuersum ualent. Hæc & in deliberando intuemur, & in iudicijs ad duas res solemus referre, an uoluerit quis, an potuerit, nam & uoluntatem spes facit. hinc illa apud Ciceronem coniectura.
» Insidiatus est Clodius Miloni, nõ Milo Clodio, ille cũ ser
» uis robustis, hic cum mulierum comitatu, ille equis, hic rheda. ille
» expeditus, hic penula irretitus. Facultati autem licet instrumentum coniungere. Sunt enim in parte facultatis, & copiæ, sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum in corpore inuentum. His adijcitur modus, quem τρόπον dicunt, quo quæritur quemadmodum quid sit factum, idq́; ad qualitatem, scriptumq́; pertinet, ut si negemus adulterum ueneno occidisse, cum ferro licuisset occidere, sed uel oportuisset. Tum ad coniecturas quoque, ut si dicam bona mente factum, ideóq; palám. mala, ideóq; ex insidijs, noctu, in solitudine. In rebus autem omnibus, de quarum ui, aut natura quæritur, quasque etiam citra complexum personarum, cæterorumq́;, ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, an sit, quid sit, quale sit. Sed quia sunt quidam loci argumentorum ijs omnibus communes, diuidi hæc in tria genera non possunt. Ideóq; locis potius, ut quosq; incurrent, subijcienda sunt. Ducuntur ergo argumenta ex finitione, seu fine, (nam utroque modo traditur) eius duplex ratio est. aut enim simpliciter quæritur, sit'ne hoc uirtus, præcedente finitione, aut quid sit uirtus, ita aut in uniuersum uim uerbi complectimur, ut rhetorice est bene dicendi scientia, aut per partes, ut rhetorice est recte inueniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis scientia. Præterea finimus, aut ui, sicut superiora, aut ἐτυμολογίᾳ, ut si assiduum ab ære dando, & locupletem à locorum, pecuniosum à pecorum copia. Finitioni subiecta maxime uidentur, genus, species, differens, proprium, ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum ualet, plurimum ad refellendam. Itaq; non quia est arbor, platanus est. at quod non est arbor, utiq; platanus non est, quod non est uirtus utiq; non potest esse iustitia. Itaq; genere perueniendum est ad ultimam speciẽ, ut homo est animal, non est satis, id enim genus est, mortale, etiam si species est, cum alijs tamen communis finitio, rationale, nihil supererit ad demonstrandum quod uelis. Contra species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod iustitia est, utique uirtus est, quod non est iustitia potest esse uirtus. ut si est fortitudo continentia, constantia. nunquam ita tolletur à specie genus, nisi omnes species quæ sunt

generi subiectæ remoueantur hoc modo, quod neque immortale est neque mortale, animal non est. His adijciunt propria, & differentia à proprijs confirmatur finitio, differẽtibus soluitur. Proprium autem est aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus. aut quod utiq; accidit, sed non soli, ut igni calefacere. Et sunt eiusdem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere. Itaq; quodcunq; proprium deerit, soluet finitionem. non utiq; quodcunq; erit, confirmabit. Sæpissime autem quid sit proprium cuiusq; quæritur, ut si per ἐτυμολογίαν dicatur, tyrannicidæ proprium est tyrannum occidere, negemus. non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida uocatur, nec si imprudẽs, uel inuitus. Quod autem proprium non erit, differẽs erit, ut aliud est seruum esse, aliud seruire, qualis esse in addictis quæstio solet. Qui seruus est, si manumittatur, fit libertinus, nõ itidem addictus, & plura, de quibus alio loco. Illud quoq; differens uocant cum genere in speciem adducto species ipsa discernitur, animal genus, mortale species, terrenum, uel bipes differens. Non dum enim proprium est, sed iam differet à marino, uel quadrupede, quod nõ tam ad argumentum pertinet, quàm ad diligentem finitionis comprehensionem. Cicero genus, & speciem, quam eandem formam uocat, à finitione diducit, & ijs, quæ ad aliquid sunt, subijcit, ut si is, cui omne argentum legatum est, petat signatum quoq;, utatur genere, at siquis cum legatum sit ei quæ uiro materfamilias esset, neget deberi ei, quæ in manum non conuenerit speciæ, quoniam duæ formæ sint matrimoniorum. Diuisione autem adiuuari finitionem docet, eamq; differre à partitione, quod hæc sit totius in partes, illa generis in formas. partes incertas esse, ut qbus constet resp. formas certas, ut quot sint species rerum publicarum, quas tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ unius potestate regerentur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia scribens ad Trebatium ex iure ea ducere maluit, ego apertiora posui. Propria uero ad coniecturæ quoq; pertinent partem, ut proprium est boni recte facere, iracũdi uerbis excandescere, ac contra, quædam in quibusdam utiq; nõ sunt, & ratio, quamuis ex diuerso, tamen eadem est. Diuisio & ad probandum simili uia ualet, & ad refellendum. Probanti interim satis est unum habere hoc modo, ut sit ciuis, aut natus sit oportet, aut factus, neganti utrunq; tollendum est, nec natus, nec factus est. Fit hoc et multiplex, idq; est argumentorum genus ex remotiõe, quo, modo efficitur totum falsum, modo id, quod relinqtur, uerũ, totum falsum est, hoc modo, pecuniã te credidisse dicis, aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut inuenisti, aut surripuisti, si neq; domi habuisti, neq; ab aliquo accepisti,

& cætera, nec credidiſti. Reliquum fit uerum, ſi hic eſt ſeruus, quem tibi uendicas, aut uerna tuus eſt, aut emptus, aut donatus, aut teſtamento relictus, aut ex hoſte captus, aut alienus, deinde remotis prioribus, ſupererit alienus. Periculoſum, & cum cura intuendum genus, quia ſi in proponendo unumquodlibet omiſerimus, cum riſu quoq; tota res ſoluitur. tutius quod Cicero pro Cecinna facit, cum interrogat, ſi hæc actio non ſit, quæ ſit, ſimul enim remouentur omnia, uel cum duo ponentur inter ſe contraria, quorum tenuiſſe utrumlibet ſufficiet, quale Ciceronis. Vnum quidem, certe nemo erit tam inimicus Cluentio, qui mihi non concedat, ſi conſtet corruptum illud eſſe iudicium aut ab Habito, aut ab Oppianico eſſe corruptum, ſi doceo nõ ab Habito, uinco ab Oppianico, ſi oſtendo ab Oppianico, purgo Habitum. Fit etiã ex duobus, quorum neceſſe eſt alterum, uerum, eligendi aduerſario poteſtas, efficiturq; ut utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cic. pro Oppio. utrum cum Cottam appetiſſet, aut ipſe cum ſeſe conaretur occidere, telum ei è manibus ereptum eſt. & pro Vareno, Optio uobis datur, utrum uelitis caſu illo itinere Varenum uſum eſſe, an huius perſuaſu, & inductu. deinde utraq; facit accuſatori contraria. Interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat, quale eſt philoſophandum eſt, etiam ſi non eſt philoſophandum, & illud uulgatum, quo ſchema ſi intelligitur, quo ſi non intelligitur, & mentietur in tormentis qui dolorem pati poteſt, mentietur qui non poteſt. Vt ſunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus momentis conſertus eſt. Habent enim omnia exordium, incrementum, ſummam, ut iurgium, deinde cædes, et ſtrages. Eſt ergo hic quoq; argumentorum locus inuicem probantiũ. Nam & ex initijs ſumma colligitur, quale eſt. non poſſum togam prætextam ſperare, cum exordium pullum uideam, & contra, non dominationis cauſa Syllam arma ſumpſiſſe argumentum eſt dictatura poſita. Similiter ex incremento in utranq; partem ducitur rei ratio, cum in coniectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad initium ſumma referenda ſit, id eſt an rei cædes imputanda ſit, à quo iurgium cepit. Eſt argumentorum locus ex ſimilibus, ſi continentia uirtus, utique & abſtinentia. ſi fidem debet tutor, & procurator. hoc eſt ex eo genere, quod ἐπαγωγὴν græci uocant, Cicero inductionem. Ex diſſimilibus, non ſi lætitia bonum, & uoluptas. non quod mulieri, idem pupillo. Ex contrarijs, frugalitas bonum, luxuria enim malum. ſi malorum cauſa bellum eſt, erit emendatio pax. ſi ueniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium, qui imprudens profuit. Ex repugnantibus qui eſt ſapiẽs, ſtultus non eſt. Ex conſequentibus, ſiue adiun

ctis, si iustitia est bonum, recte iudicandum, si malum perfidia, non est fallendum. Idem retro. Nec sunt his dissimilia, Ideoq; huic loco subijcienda, cum & ipsa naturaliter congruant, quod quis non habuit non perdidit, quem quis amat, sciens non lædit, quem quis hæredem suum esse uoluit, carum habuit. Sed cum sint indubitata, uim habent pene signorum immutabilium. Sed hæc consequentia dico ἀκόλουθα. Est enim cõsequẽs sapiẽtiæ bonitas, illa sequentia, ἐπακόμενα, quæ postea facta sunt, aut futura, nec sum de nominibus anxius. uocet enĩ ut uoluerit quisq;, dum uis rerum ipsa manifesta sit, appareatq; hoc tẽporis, illud esse naturæ. Itaq; non dubito hæc quoq; consequentia, quãuis ex prioribus dent argumentum ad ea, quæ sequuntur, quorũ quidam duas species esse uoluerunt, actionis, ut pro Oppio, " Quos educere inuitos in prouinciam non potuit, eos inuitos retinere qui potuit. " Temporis, in Verrem, si finem prætoris edicto afferunt Calẽdæ Ianuarij, cur non initium quoq; edicti nascatur à Calendis Ianuarij? Quod utrunq; exemplum tale est, ut idem in diuersum si retro agas ualeat. consequens est enim eos, qui inuiti duci non potuerunt, inuitos non potuisse retineri. Illa quoq;, quæ ex rebus mutuam cõfirmationem præstantibus ducentur, quæ proprij generis quidam uideri uolunt, et uocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα Cicero ex rebus sub eandem rationẽ " ueniẽtibus, fortiter consequentibus iunxerim, si portorium Rhodijs locare honestum est. & Hermocreonti conducere, & quod discere honestum, & docere. unde illa non hac ratione dicta, sed efficiẽs idem Domitij Afri sententia est pulchra. ego accusaui, uos dãnastis. Est inuicem consequens, & quod ex diuersis idem ostendit, ut qui mundũ nasci dicit, per hoc ipsum & deficere significat, qa deficit omne, quod nascitur. Simillima est his argumentatio, qua colligi solent ex ijs quæ faciunt ea, quæ efficiuntur, aut contra, quod genus à causis uocant. Hæc interim necessario fiunt, interim plerunq;, sed non necessario. nam corpus in lumine utiq; umbram facit, & umbra ubicunq; est, ibi corpus esse ostendit. Alia sunt, ut dixi, non necessaria, uel utrinq; uel ex altera parte, sol colorat, non utiq; qui est coloratus, à sole est, iter puluerulentum facit, sed nec omne iter puluerem mouet, nec quisquis est puluerulentus ex itinere est. Quæ utiq; talia fiunt, talia sunt, si sapiẽtia bonum uirum facit, bonus uir est utiq; sapiens. Ideoq; boni est honeste facere, mali turpiter, & qui honeste faciunt, boni, qui turpiter, mali recte iudicantur. At exercitatio plerũq; robustum corpus facit, sed non quisquis est robustus, exercitatus, nec quisquis exercitatus, robustus est, nec quia fortitudo præstat ne mortem timeamus, quisqs mortem non timuer

rit, uir fortis erit existimandus, nec si capitis dolorem facit, inutilis ho
minibus sol est, et hæc ad hortatiuũ genus maxime pertinẽt. Virtus fa-
cit laudem, sequenda igitur. et uoluptas infamiã, fugiẽda igitur. Recte
autem monemur, causas non utiq; ab ultimo esse repetendas, ut Medea,
» Vtinam ne in nemore pelio– quasi uero id eã fecerit miserã, aut no
centẽ, qđ illic cecidering abiegnæ ad terrã trabes. et Phyloctetæ Paridi
» Si imperasses tibi, ego nũc non essem miser, quomodo ꝑuenire quo
libet, retro causas agentibus licet. His illud adijcere ridiculum puta-
rem, nisi eo Cicero uteretur, quod coniugatum uocant, ut eos, qui rem
iustam faciant, iuste facere, quod certe non eget probatione. Quod cõ-
pascuum est, compascere licere. Quidam hæc, quæ uel ex causis, uel
ex efficientibus diximus, alieno nomine uocant ἐκβάσεις, id est exi-
tus. nam nec hic aliud tractatur, quàm quid ex quoq; eueniat. Appo-
sitiua, uel comparatiua dicuntur, quæ maiora ex minoribus, minora
ex maioribus, paria ex paribus confirmant. Coniectura ex maiore si
quis sacrilegium facit, faciet & furtum. Ex minore, qui facile, ac pa-
làm mentitur peierabit. Ex pari qui ob rem iudicandam pecuniam ac
cepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet. Iuris confirmatio
est huiusmodi. Ex maiore, si adulterum occidere licet, & latronem lo
ris cædere. Ex minore, si furem nocturnum occidere licet, quid latro-
nem? Ex pari, quæ pœna aduersus interfectorem patris iusta est, eadẽ
aduersus matris. quorum omnium tractatus uersatur in syllogismis.
Illa magis in finitionibus, aut qualitatibus prosunt. si robur corpori-
bus bonum non est, minus sanitas. Si furtum scelus, magis sacrilegiũ.
Si abstinentia uirtus, & continentia. Si mundus prouidentia regitur,
administranda est resp. Si domus ædificari sine ratione non potest,
quid agendum in naualium cura, et armorum? Ac mihi quidem suf
ficeret hoc genus, sed in species secatur, nam ex pluribus ad unum, &
ex uno ad plura, Vnde est, quod semel, & sæpius, & ex parte ad to-
tum, & ex genere ad speciem, ex eo quod continet ad id, quod contine
tur, aut ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe positis ad propio-
ra, & ad omnia, quæ contra hæc sunt, eadem ratione argumenta du-
cuntur. Sunt enim & hæc maiora, & minora, aut certe uim similem
obtinent, quæ si persequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infini
ta est enim rerum comparatio, iucundiora, gratiora, magis necessaria,
honestiora, utiliora, sed omittamus plura, ne in eam ipsam, quam uito,
loquacitatem incidam, exemplorum quoq; ad hæc infinitus est nume-
» rus. Sed paucissima attingam. Ex maiori, pro Cecinna, qui exercitus ar
» matos mouet, is aduocationem togatorum non uidebitur mouisse.

» Ex faciliore, in Clodiū, & Curionem, Ac uide an facile fieri tu potue
» ris, cum is factus non ſit, cui tu conceſſiſti. Ex difficiliore, Vide quæſo
» Tubero, ut qui de meo facto nō dubitem, de Ligarij audeam confiteri.
» Et ibi, An ſperandi Ligario cauſa non ſit, cum mihi apud te locus ſit
» etiā pro altero deprecandi. Ex minore pro Cecinna, Ita ne uero ſcire
» eſſe armatos ſat eſt, ut uim factam probes, in manus eorum incidere
» non ſatis eſt. Ergo ut breuiter contrahā ſummam, ducuntur argumen
ta à perſonis, cauſa, locis, tempore, cuius tres partes diximus, præcedēs,
coniunctum, inſequēs, facultatibus, quibus inſtrumentum ſubiecimus.
modo, ideſt ut quidq; ſit factum, finitione, genere ſpecie, differentibus,
proprijs, remotione, diuiſione, initio, incrementis, ſumma, ſimilibus, diſ=
ſimilibus, pugnantibus, conſequentibus, efficientibus, effectis, euētis, iu=
gatis, comparatione, quæ in plures diducitur ſpecies. Illud adijciendum
uidetur, duci argumenta non à confeſſis tantum, ſed etiam à fictione,
quam græci καθ' ὑπόθεσιν uocant. Et quidem ex omnibus ijſdem
locis, quibus ſuperiora, quia totidē ſpecies eſſe poſſunt fictæ, quot ueræ.
Nam fingere hoc loco, ideſt proponere aliquid, quod ſi uerum ſit, aut
ſoluat quæſtionem, aut adiuuet, deinde id, de quo quæritur, facere illi
ſimile, id quo facilius accipiant iuuenes non dum ſcholam egreſſi. pri
mo familiaribus, magisq; uſitatis exemplis oſtendam. Lex, qui paren=
tes nō aluerit uinciatur, non alit quis, et uincula nihilo minus recuſat,
utitur fictione. Simile, ſi infans ſit, ſi reip. cauſa abſit. & illa contra
optionem fortium, ſi tyrannidem petat, ſi templorum euerſionem. plu
rimumq; uirium ea res habet contra ſcriptum. Vtitur his Cicero pro
» Cecinna. Vnde tu, aut familia, aut procurator tuus. ſi me uillicus tuus
» ſolus deieciſſet, ſi uero ne habeas quidem ſeruum præter eum, q me de
iecerit. & alia in eodem libro plurima. Verum eadem fictio ualet, et
» ad qualitates. ſi Catilina cum ſuo conſilio nefariorum hominum, quos
» ſecum eduxit, hac de re poſſet iudicare, condēnaret Lucium Murenā.
» et ad amplificationem. ſi hoc tibi inter cœnam in illis immanibus po
» culis tuis accidiſſet. ſic et, ſi reſp. uocem haberet. Has ferè ſedes accepi=
mus probationum in uniuerſum, quas nec generatim tradere ſat eſt,
cum ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur,
nec per ſingulas ſpecies exequi patitur natura rerum, quod qui ſunt
facere conati, duo pariter ſubierunt incommoda, ut et nimiū dicerent,
nec tamen totum. Vnde plurimi, cum in hos inexplicabiles laqueos in=
ciderūt, omnem etiam, quem ex ingenio ſuo potuerāt habere conatum,
uelut aſtricti certis legum uinculis, perdiderunt, & magiſtrum reſpi-
cientes naturam ducem ſequi deſierunt. Nā ut per ſe non ſufficiet ſcire

omnes

omnes probationes aut à rebus, aut à psonis peti, qa utrunq; in plura diuiditur, ita ex antecedẽtibus, et iũctis, et insequẽtibus trahẽda esse argumenta qui acceperit, protinus in hoc sit instructus, ut qd in quaq; causa dicendũ sit, ex his sciat, præsertim cum plurimæ probationes in ipso causarũ complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla cõmunes. Eæq; sint & potentissimæ, & minime obuiæ, quia cõmunibus ex præceptis propria inuenienda non sunt, hoc genus argumentorũ sane dicamus ex circunstantia, quia περίστασιν dicere aliter non possumus, uel ex ijs, quæ cuiusq; causæ propria sunt, ut in illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius seruandi potestatem habebat, se ipse seruare uoluit. proprium est controuersiæ dicere, non unum nocentẽ seruabas, quia ante adultero dimisso, adulteram occidere non licebat. Hoc enim argumentum lex facit, quæ prohibet adulteram sine adultero occidere, & illa, in qua lata lex est, ut argentarij dimidium ex eo, quod debebant, soluerent, creditum suum totum exigerent. Argentarius ab argentario solidum petit, propriũ ex materia est argumentum creditoris. Icirco adiectum esse in lege, ut argentarius totum exigeret, aduersus enim alios non opus fuisse lege, cum omnes, præterq̃ ab argentarijs totum exigendi ius haberent. Cum multa autẽ nouantur in omni genere materiæ, tum præcipue in ijs quæstionibus, quæ scripto constant, quia uocum est, in singulis ambiguitas frequens, adhuc in coniunctis magis. Et hæc ipsa plurium legum, aliorum'ue scriptorũ uel congruentium, uel repugnantiũ complexu uarientur necesse est, cum res rei, aut ius iuris quasi signum est. Non debui tibi pecuniam, nunquã me appellasti, usuram non accepisti, ultro à me mutuatus es. Lex est, qui patri proditionis reo non affuerit, exhæres sit, negat, nisi si pater absolutus sit, quid signi qđ Lex altera, proditionis damnatus cum aduocato exulet. Cicero pro Cluentio P. Popilium, & Tiberiũ guttam dicit non iudicis corrupti, sed ambitus esse damnatos, qd signi, quod accusatores eorum, qui erant, et ipsi ambitus damnati, è lege sint post hanc uictoriam restituti. Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quàm quomodo sit, quod proposueris probandũ. Hic omnino uis inuentionis, etsi non maior, certe prior. Nam ut tela supernacua sunt nescienti quid petat, sic argumenta, nisi præuideris cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod comprehendi arte non possit. Ideoq; cum plures eadem didicerint, generibus argumentorũ similibus utentur, alius tamen alio plura, quibus utatur inueniet. Sit exempli gratia proposita controuersia, quæ minime communes cum alijs quæstiones habet. Cum Thebas euertisset Alexander, inuenit tabulas,

quibus centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos, continebatur. Has, quia erat usus cõmilitio Thessalorum, donauit ijs ultro, postea restituti à Cassandro reposcunt Thebani Thessalos (apud Amphictyonas agitur) centum talenta, & credidisse eos constat, & non recepisse ea. Lis omnis ex eo, quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. constat quoq; illud non esse ijs ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo an perinde sit, quod datum est, ac si pecuniam dederit, quid proderunt argumentorũ loci, nisi hæc prius uidero, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse. Et prima quidem actio facilis, ac fauorabilis repetentium iure, quod ui sit ablatum. Sed hinc aspera, & uehemens quæstio exoritur de iure belli dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium, atq; urbium contineri. Inueniendum contra est, quo distet hæc causa à cæteris, quæ in potestatem uictoris uenirent, nec circa probationem res hæret, sed circa propositionẽ. Dicimus in primis in eo, quod in iudiciũ deduci potest, nihil ualere ius belli, nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaq; ubi illa ualeant, non esse iudicem, ubi iudex sit, illa nihil ualere, hoc inueniendũ est, ut adhiberi possit argumentum, ideo captiuos, si in patriam suam redierint liberos, esse, quia bello parta non nisi eadem ui possideantur. Propriũ est & illud causæ, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud centumuiros, alia apud iudicem priuatũ in ijsdem quæstionibus ratio sit. Tum secundo gradu non potuisse donari à uictore ius, quia id demum sit eius, quod teneat, ius, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, q̃ cum inueneris, argumentis adiuuare, ut alia sit conditio hæredis, alia uictoris, q̃a ad illum ius, ad hunc res transeat. Propriũ deinde materiæ, ius publici crediti transire ad uictorẽ non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur, & q̃diu q̃libet unus superfuerit, esse eum totius summæ creditorẽ. Thebanos autem non omnes in Alexandri manus uenisse, hoc non extrinsecus probatur, quæ uis est argumẽti, sed ipsum per se ualet. Tertij loci pars prior magis uulgaris, non in tabulis esse. Ius itaq; multis argumẽtis defendi potest, mens quoq; Alexãdri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud iam rursus materiæ propriũ, & uelut nouæ controuersiæ, quod restitutione recepisse ius, etiam siquid amiserint, Thebani uidẽtur. Hic & q̃d Cassander uelit, quæritur. Sed uel potentissima apud Amphictyonas æq̃ tractatio est. Hæc enim non icirco dico, quod inutilem horum locorũ, ex q̃bus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioq̃n nec tradidissem, sed ne, siqui cognouerint ista, si cætera negligant, perfectos se protinus, atq; consumatos

consumatos putent, & nisi in cæteris, quæ mox præcipiēda sunt, elaborauerint, mutam quandã scientiã se cõsecutos intelligant. Neq; enim artibus editis factũ est, ut argumēta inueniremus, sed dicta sunt omnia ante q̃ præciperētur, mox ea scriptores obseruata, et collecta ediderũt. Cuius rei probatio est, q exēplis eorum ueteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt. ipsi nullum nouũ, & quod editum non sit, inueniunt. artifices ergo illi, q dixerunt. Sed habēda his quoq; gratia est, p quos labor nobis detractus est. Nam quæ priores beneficio ingenij singula inuenerũt, nobis & nõ sunt reqrenda, & nota sunt omnia, sed non magis hoc sat est, q̃ palæstrã didicisse, nisi corpus exercitatiōe, continētia, cibis, ante oĩa natura iuuetur. Sicut cõtra, ne illa qdem satis sine arte profuerint. Illud quoq; studiosi eloquentiæ cogitent, neq; oĩbus in causis ea, quæ demonstrauimus, cuncta posse reperiri, neq; cũ proposita fuerit materia dicendi, scrutãda singula, et uelut hostiatim pulsanda, ut sciant an ad probandũ id, quod intendimus, forte respondeant, nisi cum discunt, et adhuc usu carēt. Infinitam enim faciet ipsa res dicendi tarditatē, si semp sit necesse, ut tentantes unũ quodq; eorũ, quod sit aptũ, atq; conueniens, experiēdo noscamus, nescio an etiã impedimento futura sint, nisi & animi quædã ingenita natura, & studio exercitata uelocitas recta nos ad ea, quæ cõueniant causæ, ferant. Nã ut cantus uocis plurimũ iuuat sociata neruorũ cõcordia, si tamen tardior manus nisi inspectis, demēsisq; singulis, qbus quæq; uox fidibus iungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentũ eo, qđ simplex natura canendi tulerit. Ita huiusmodi præceptis debet qdem apta esse, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ, sed hoc exercitatiōe multa consequendũ, ut quēadmodum illorũ artificũ, etiã si alio spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graues, acutos, mediosq; horũ sonos fertur, sic oratoris cogitationē nihil moretur hæc uarietas argumentorum, & copia, sed quasi offerat se, & occurrat, & ut literæ, syllabæq; scribentium cogitationē non exigunt, sic rationes quadã sponte sequantur.

Ceye que docte observat Anonimus Gallus La Logique, ou l'Art de penser, partie 3. chapit. 15.

De exemplis.

TERTIVM est genus ex ijs, quæ extrinsecus adducũtur in causam, græci uocant παράδειγμα, quo nomine et generaliter usi sunt in omni similium appositione, & specialiter in ijs, quæ rerum gestarum authoritate nituntur, nostri fere similitudinem uocari maluerũt, quod ab illis παραβολὴ dicitur, hoc alterum exemplum, q̃q̃ & hoc simile est, & illud exēplum, nos quo facilius propositũ explicemus, utrunq; παράδειγμα esse credamus, & ipsi appellemus exemplum.

Nec uereor ne uidear repugnare Ciceroni, quanquam collationem se-
paret ab exẽplo. nam idem omnem argumẽtationem diuidit in duas
partes, inductionem, & ratiocinationem, ut pleriq; græcorũ in παρα-
δείγματα, & ἐπιχειρήματα, dixeruntq́; παράδειγμα ῥητορικὴν
ἐπαγωγήν. Nam illa, qua plurimum est Socrates usus, hanc habuit
uiam, cum plura interrogasset, quæ fateri aduersario necesse esset, no
uissime id, de quo quærebatur, inferebat, ut simile concessisset, id est
inductio. hoc in oratiõe fieri nõ potest, sed quod illic interrogatur, hic
ferè sumitur. Sit igitur illa interrogatio talis, q̃d est pomũ generosissi
mum, non'ne quod optimum? concederetur, quid equus? qui generosissi
mus? non'ne qui optimus? & plura in eundem modum, deinde cuius
rei gratia rogatum est, quid homo? non'ne is generosissimus, qui opti-
mus? fatendum erit. Hoc in testium interrogatione ualet plurimum,
in oratione perpetua dissimile est, etenim sibi ipse respondet orator, q̃d
pomum generosissimum? puto quod optimum, & equus, qui uelocissi-
mus, ita hominum non qui claritate nascendi, sed qui uirtute maxi-
me excellet. Omnia igitur ex hoc genere sumpta necesse est aut similia
esse, aut dissimilia, aut contraria. Similitudo assumitur interim &
ad orationis ornatum, sed illa cum res exiget, nunc ea, quæ ad proba-
tionem pertinent, exequar. Potentissimũ autem est inter ea, quæ sunt
huius generis, quod proprie uocamus exemplum, idest rei gestæ, aut
ut gestæ utilis ad persuadendum id, quod intenderis, commemoratio.
Intuendum igitur totum simile sit, an ex parte, ut aut omnia ex eo su-
mamus, aut quæ utilia erunt. simile est, iure est occisus Saturninus, sicut
Gracchi. Dissimile, Brutus occidit liberos proditionem moliẽtes. Man-
lius uirtutem filij morte multauit. Contrarium, Marcellus ornamẽ-
ta Syracusanis hostibus restituit. Verres eadem socijs abstulit, & pro-
bandorum, & culpandorũ ex his confirmatio eosdem gradus habet.
Etiam in ijs, quæ futura dicemus, utilis similium admonitio est, ut siqs
dicens, Dionysium idcirco petere custodes salutis suæ, ut eorum adiu-
tus armis tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione
Pisistratum ad dominationem peruenisse. Sed ut sunt exempla inte-
rim tota similia, ut hoc proximum, sic interim ex maioribus ad mi-
nora, ex minoribus ad maiora ducuntur. Si propter matrimonia uio-
lata urbes euersæ sunt, quid fieri adultero par est? Tibicines cum ab
urbe discessissent, publice reuocati sunt, quanto magis principes ciuita
tis uiri, & bene de rep. meriti, cum inuidiæ cesserint ab exilio redu-
cendi? Ad exhortationem uero præcipue ualent imparia. Admira-
bilior in fœmina quàm in uiro uirtus. Quare si ad fortiter faciendũ

accendatur

accendatur aliquis, non tantum afferet momenti Horatius, & Torquatus, quantum illa mulier, cuius manu Pyrrhus interfectus, & ad moriendum non tam Cato, & Scipio quàm Lucretia, quod ipsum est ex minoribus ad maiora. Singula igitur horum generum ex Cicerone. Nam unde potius exempla ponamus? Simile est hoc pro Murena. Etenim mihi ipsi accidit, ut cũ duobus patricijs, altero improbissimo, altero modestissimo, atq; optimo uiro peterem, superaui tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Maius minoris pro Milone. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum fateatur, in qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum iudicium de capite uidit Marci Horatij fortissimi uiri, qui non dum libera ciuitate, tamen populi Ro. comitijs liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur. Minus maioris, occidi non Spurium Melium, qui annona leuanda, iacturaq; rei familiaris, quia nimis amplecti plebem uidebatur, in suspicionem incidit regni appetendi, & cætera, deinde. sed eum (auderet enim dicere) cum patriam periculo liberasset, cuius nefandum adulterium in puluinaribus, & totus in Clodiũ locus. Dissimile ex se plures causas habet. fit enim genere, modo, tempore, loco, cæterisq;, per quæ ferè omnia Cicero præiudicia, quæ de Cluentio uidebantur facta, subuertit. E cõtrario uero exemplo censoriam notam, laudando censorem Africanum, qui eum, quem peierasse conceptis uerbis palàm dixisset, etiam testimonium pollicitus, si quis contradiceret, nullo accusante traducere equum passus esset, quæ quia erant longiora, non suis uerbis exposui. Breue autem apud Virgilium contrarij exemplum est.

At non ille, satum quo te mentiris Achilles.
Talis in hoste fuit Priamo.

Quædam autem ex ijs, quæ gesta sunt, tota narrabimus, ut Cicero pro Milone. pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu Caij Marij propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui uim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quàm turpiter perpeti maluit, atq; hunc ille summus uir scelere solutũ periculo liberauit. Quædam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem. Neq; enim posset, aut Hala ille Seruilius, aut Publius Nasica, aut Lucius Opimius, aut C. Marius, aut me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. Hæc ita dicentur prout nota erunt, uel utilitas causæ, aut decor postulabit. Eadem ratio est eorũ, quæ ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quod his minus affirmationis adhibetur, cuius usus qualis esse deberet, idem optimus author, ac magister eloquentiæ ostendit. Nam

» huius quoq; generis eadem in oratione reperietur exẽplum. Itaq;
» hoc iudices non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines me-
» moriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necauis-
» set, uariatis hominum sententijs non solum diuina, sed etiam sapien-
» tissimæ deæ sententia liberatum. Illæ quoq; fabulæ, quæ etiam si ab
Aesopo originem non acceperunt (Nam uidetur earũ primus author
Hesiodus) nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos
solent, præcipue rusticorũ, & imperitorũ, qui & simplicius, quæ fi-
cta sunt audiunt, & capti uoluptate facile ijs, quibus delectantur, con
sentiunt. Siquidẽ & Menenius Agrippa plebẽ cum patribus in gra
tiam traditur reduxisse, nota illa de mẽbris humanis aduersus uentrẽ
discordantibus fabula, & Horatius, ne in poemate quidem humilem
usum huius generis putauit in illis uersibus.
Olim quod uulpes ægroto cauta leoni. αἶνον græci uocant, &
αἰσωποποιητὸν, ut dixi λόγοις μυθικοῖς nostrorum quidam non sane,
recepto in usum nomine apologationem, cui confine est παροιμία
genus illud, quod est uelut fabella breuior, & per allegoriã accipitur,
nos nostrũ inquit onus, uos clitellas. Proximas exẽplo uires habet simi
litudo, præcipueq; illa, quæ ducitur citra ullam trãslationũ misturam
» ex rebus penè paribus, ut qui accipere in cãpo consueuerunt, ijs can
» didatis, quorũ numos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse,
» sic huiusmodi iudices infesti tum reo uenerãt. Nã παραβολὴ, quam
Cicero collationem uocat, longius res, quæ parentur repetere solet, nec
hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Mure-
» na facit. Quod si è portu soluentibus ij, qui iam in portũ ex alto in-
» uehuntur, præcipere summo studio solent & tempestatum rationem,
» & prædonum, & locorũ, quod natura fert, ut ijs faueamus, quod eadem
» pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur, quo me tandem
» aio esse oportet propè iam ex magna iactatione terrã uidentẽ in hũc,
» cui uideo maximas reip. tempestates esse subeundas. sed παραβολὴ
à mutis, atq; etiam inanimis interim huiusmodi ducitur. Et quoniam
similium alia, atq; alia facies, in tali ratione admonendum est rarius
esse in oratione illud genus, quod εἰκόνα græci uocant, in quo expri-
» mitur rerũ, aut personarũ imago, ut Cassius, quis istam faciẽ plani-
» pedis senis torquens, q̃ id, quo probabilius fit quod intendimus, ut si
animũ dicas excolendũ, similitudine utaris terræ, quæ neglecta sentes,
atq; dumos, exculta fructus creat, aut si ad curã reip. horteris, osten
das apes etiam, formicasq; nõ modo muta, sed etiam parua animalia,
in cõmune tamen laborare. Ex hoc genere ductum est illud Ciceronis.
ut corpora

ut corpora nostra sine mente, ita ciuitas sine lege suis partibus, ut neruis, ac sanguine, & membris uti nō potest. Sed ut hoc corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio equorū, pro Archia saxorum quoq; est usus similitudine, Illa, ut dixi, propiora, ut remiges sine gubernatore, ita milites sine imperatore nihil ualere. Solent tamen fallere similitudinum species. Ideóq; adhibendū est his iudicium, neq; enim ut nauis utilior noua q̃ uetus, sic amicitia. uel ut laudanda, quæ pecuniā suam pluribus largitur, ita quæ formam. uerba sunt in his similia largitionis, & uetustatis, uis q̃dem longe diuersa pecuniæ, & amicitiæ. Itaq; in hoc genere maxime quæritur, an simile sit, quod infertur. Etiā in illis interrogationibus Socratis, quarū paulo ante feci mentionē, cauendum ne incaute respondeas, ut apud Aeschinem socraticū male respondit Aspasia Xenophontis uxor. Quod Cicero his uerbis transfert. Dic mihi quæso Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurū q̃ tu habes, utrum illius, an tuum malis? illius inquit. Quod si uestem, & cæterum ornamentum muliebre pretij maioris habeat, quàm tu habeas, tuum, an illius malis? illius uero respondit. Age inquit, si uirū illa meliorem habeat, q̃ tu habes, utrum'ne tuum, an illius malis? hic mulier erubuit. & merito, male enim responderat, se malle alienū aurum, quàm suum. Nam est id improbum, at si respondisset se malle aurum suum tale esse, quale illud esset, potuisset pudice respondere, malle se uirum suum talem esse, qualis melior esset. Scio quosdam inani diligentia per minutissimas partes ista secuisse, & aliquid esse simile minus, ut simia hominum, & marmora deformata prima manu, aliquid plus, ut illud, non ouum tam simile ouo, & dissimilibus inesse simile, ut formicæ, & elephanto genus, quia sunt animalia, & similibus dissimile, ut canibus catulos, & matribus hœdos, differunt enim ætate. Contrariorum quoq; aliter accipi opposita, ut noctem luci. aliter noxia, ut frigidam febri. aliter repugnantia, ut uerum falso. aliter disparata, ut dura non duris. Sed quid hæc ad præsens propositū magnopere pertinent, non reperio. Illud est annotandū magis argumenta duci ex iure simili, ut Cicero in topicis ei, cui domus usus fructus relictus sit, non restituturum hæredem, si corruerit, quia non restituat seruum, si is decesserit. Ex contrario, nihil obstat, quo minus iustū matrimoniū sit mente coeuntium, etiam si tabulæ signatæ non fuerint, nihil enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonij non fuisse constabit. Ex dissimili quale est Ciceronis pro Cecinna, ut siquis domo me exire coegisset armis, haberē actionē. siquis introire prohibuisset, non haberem. Dissimilia sic deprehenduntur, non siqui argentum

omne legauit, uideri potest signatam quoq; pecuniam reliquisse, ideo etiã quod est in nominibus dari uoluisse creditur. Ἀναλογίαν quidam à simili separauerunt, nos eam subiectam huic generi putamus. Nam ut unum ad decem, & decem ad centum, simile est certe. & ut hostis, sic malus ciuis. q̃q̃ hæc ulterius quoq; procedere solent. Si turpis dominæ consuetudo cum seruo, turpis domini cum ancilla. Si mutis animalibus finis uoluptas, idem homini. cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio. non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominã cum seruo. nec si mutis finis uoluptas, rationabilibus quoq;. immo ex contrario, quia mutis, ideo nõ rationabilibus. Adhibetur extrinsecus in causam & authoritas. Hæc, sicuti græcos, à q̃bus κρίσεις dicuntur, iudicia, aut iudicationes uocant, non de quibus ex causa dicta sententia est, nam ea quidem in exemplorum locum cedunt. Sed siquid ita uisum gentibus, populis, sapientibus uiris, claris ciuibus, illustribus poetis, referri potest, ne hæc quidem uulgo dicta, & recepta persuasione populari sine usu fuerint. testimonia sunt enim quodammodo, uel potentiora etiam, quod non causis accommodata, sed liberis odio, & gratia mentibus ideo tantum dicta, factaq;, quia aut honestissima, aut uerissima uidebantur. An uero me de incommodis uitæ disserentem non adiuuabit earum persuasio nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur? aut si misericordiam commendabo iudici, nihil proderit quod prudentissima ciuitas Atheniensium, non eam pro affectu, sed pro animo accepit? Iam illa septem præcepta sapientum non'ne quasdam uitæ leges existimamus? Si causam ueneficij dicat adultera non Marci Catonis iudicio damnata uideatur? qui nullam adulteram non eãdem esse ueneficam dixit? Iam sententijs quidẽ poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum, qui q̃q̃ inferiora omnia præceptis suis, ac literis credunt, repetere tamen authoritatem à plurimis uersibus non fastidierunt. neq; est ignobile exẽplum, Megareos ab Atheniensibus cum de Salamine contenderẽt, uictos Homeri uersu, q tamen ipse non in omni editiõe reperitur significans Aiacem naues suas Atheniensibus iunxisse. Ea quoq;, quæ uulgo recepta sunt, hoc ipso, ꝙ incertum authorem habent, uelut omniũ fiunt, quale est, ubi amici, ibi opes. & conscientia mille testes. Et apud Ciceronẽ, pares autem (ut est in ueteri prouerbio) cum paribus facillime congregantur. neq; enim durassent hæc in æternũ, nisi uera omnibus uiderentur. Ponitur à q̃busdam, & q̃dem in parte prima, deorũ authoritas, quæ est ex responsis, ut Socratem esse sapientissimum. id rarum est, tamen utitur eo Cicero in libro de aruspicum responsis.

sponsis. Et in concione contra Catilinam, cum signum Iouis colūnæ impositum populo ostendit. Et pro Ligario, cum causam Caij Cæsaris meliorem, quia iudicauerunt hoc dij, confitetur. quæ cum propria causæ sint, diuina testimonia uocantur, cum aliunde accersuntur, argumenta. nonnunquam contingit iudicis quoque, aut aduersarij, aut eius, qui ex diuerso agit, dictum aliquod, aut factum assumere ad eorum, quæ intendimus, fidem, propter quod fuerunt, qui exempla et has authoritates probationum inartificialium esse arbitrarentur, quod ea non inueniret orator, sed acciperet. plurimum autem refert, nam testis, & quæstio, & his similia, de ipsa re, quæ in iudicio est, pronūtiant. extra petita nisi ad aliquam præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se ualent.

De usu argumentorum.

HAEC ferè de probatione uel ab alijs tradita, uel usu præcepta in hoc tempus sciebam. nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam, quinimmo hortor ad quærendum, & inueniri posse fateor, quæ tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breuiter quēadmodum sit utendum his, subiungam. Traditum ferè est, argumentum oportere esse confessum, dubijs enim probari dubia qui possunt? Quædam tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probāda sunt. occidisti uirum, eras enim adultera. prius de adulterio conuincendum est, ut cum id cœperit esse pro certo, fiat incerti argumentū. spiculum tuum in corpore occisi inuētum est, negat suum, ut probationi prosit, probandū est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubijs facta sunt certa, cædes à te facta est, cruentā uestem habuisti, non est tam graue argumentum si fatetur, quàm si conuincitur. nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse uestis. si negat, hic causæ cardinem ponit, in quo si uictus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim uidetur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur. Firmissimis argumentorū singulis instandum, infirmiora congreganda sunt, quia illa per se fortia non oportet circunstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant. Hæc imbecilla natura mutuo auxilio sustinentur. Itaq; si non possunt ualere, qa magna non sunt, ualebunt qa multa sunt, quæ ad eiusdē rei probationem omnia spectant. Vt siquis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur. hæreditatem sperabas, et magnā hæreditatem, et pauper eras, et tum maxime à creditoribus appellabaris, & offenderas eum, cuius hæres eras, et mutaturum tabulas sciebas. singula leuia sunt, et cōmunia. uniuersa uero nocent, etiam si non ut fulmine, tamen

ut grandine. Quædam argumenta ponere satis non est, adiuuanda sunt, ut cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit uis eius, ira quantum efficiat in animis hominum talis affectio, ita & firmiora erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si non nudos, & uelut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odij. Verũ hoc ex inuidia sit, an ex iniuria, an ex ambitu, uetus an nouum, aduersus inferiorem, parem, an superiorem, alienum, an propinquum, suos habent omnia ista tractatus, et ad utilitatem partis eius, quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper, quæ inuenerimus, argumentis onerandus est iudex, quia et tædium afferunt, & fidem detrahũt, neq; enim potest iudex credere satis esse ea potentia, quæ nõ putamus ipsi sufficere, qui diximus. In rebus uero apertis argumentari tam sit stultum, quàm in clarissimum solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adijciunt, quas παθητικὰς uocant, ductas ex affectibus, atq; Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo, qui dicit, si sit uir optimus, quod ut optimum est, ita longe quidem. sed sequitur tamen uideri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio, Quintus Varius Sucronensis ait Aemylium Scaurum remp. prodidisse, Aemylius Scaurus negat. Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia remp. proditurus esset, isq; id negasset, Quod igitur inquit tu non fecisses, ego feci. Intuendum autem et quis sit, apud quẽ dicamus, & id, quod illi maxime probabile uideatur, requirẽdum, qua de re locuti sumus in proemij, & suasoriæ præceptis. Altera ex affirmatione probatio est. Ego hoc feci, tu mihi hoc dixisti. Et o' facinus indignum, & similia, quæ non debent deesse quidem orationi, & si desunt, multum nocent, non tamen habẽda sunt inter magna præsidia, cum hoc in eadem causa fieri ex utraq; parte similiter possit. Illæ firmiores ex sua cuiusq; persona probationes, quæ credibilem rationem subiectam habent, ut uulneratus, aut filio orbatus, non fuerit alium accusaturus quàm nocentem, quando si negotium innocenti facit, liberet eum noxa, qui admiserit. hinc & patres aduersus liberos, & aduersus suos quisq; necessarios authoritatem petunt. Quæsitum etiã potentissima argumenta. primo'ne ponenda sint loco, ut occupent animos, an summo, ut inde dimittant. an partita primo, summoq;, ut homerica dispositiõe in medio sint infirma, an a' minimis crescãt. Quæ prout ratio causæ cuiusq; postulabit ordinabuntur, uno ut ego censeo excepto, ne a' potentissimus ad leuissima decrescat oratio. Ego hæc breuiter demõstrasse contentus, ita posui, ut locos ipsos, et genera quàm pos

ſem apertiſſime oſtenderem. Quidã executi ſunt uerboſius, qbus placuit propoſita locorũ communiũ materia, quo quæq; res modo dici poſſet, oſtendere. Sed mihi ſuperuacuũ uidebatur. Nã & ferè apparet, qd in iniuriam, qd in auaritiam, qd in teſtem inimicum, qd pro teſte amico dicendũ ſit. Et de omnibus his omnia dicere infinitũ eſt, tam hercule, quàm ſi cõtrouerſiarũ quæ ſunt, quæq; futuræ ſint quæſtiões, argumenta, ſententias tradere uelim. Ipſas autem uelut argumentorũ ſedes, non me qdem omnes oſtendiſſe confido, plurimas tamen. quod eo diligentius faciendũ fuit, qa declamationes, qbus ad pugnã forenſem uelut præpilatis exerceri ſolebamus, olim iã ab illa uera imagine orãdi receſſerunt, atq; ad ſolã compoſitæ uoluptatem neruis carent, non alio mediusfidius uitio dicentiũ, quàm quo mancipiorũ negotiatores, formæ puerorũ uirilitate exciſa lenocinantur. Nã ut illi robur, ac lacertos, barbamq; ante omnia, & alia, quæ natura propria maribus dedit, parum exiſtimant decora, quæq; fortia, ſi liceret, forent, ut dura molliunt, ita nos habitum orationis ipſum uirilem, & illã uim ſtricte, robuſteq; dicendi, tenera quadã elocutionis cute opimus, et dum leuia ſint, ac nitida, q̃tum ualeant nihil intereſſe arbitramur. Sed mihi naturã intuenti nemo nõ uir ſpadone formoſior erit, neq; tam auerſa unq̃ uidebitur ab ope ſuo prouidẽtia, ut debilitas inter optima inuẽta ſit, nec id ferro ſpecioſum fieri putabo, qđ ſi naſceretur, monſtrũ erat, libidinẽ iuuet ipſum effœminati ſexus mendacium, nunq̃ tamen hoc continget malis moribus regum, ut ſiqua pretioſa fecit, fecerit et bona. Quapropter eloquentiã licet hãc (ut ſentio. n. dicamus) libidinoſam, reſupinã uoluptate auditoria probent, nullã eſſe exiſtimabo, quæ ne minimũ qdem in ſe indiciũ maſculini, et incorrupti ne dicã grauis, et ſancti uiri oſtendet. an uero ſtatuarũ artifices, pictoresq; clariſſimi, cum corpora, q̃ſpecioſiſſime fingendo, pingendo'ue effingere cuperent, nunq̃ tamẽ in hunc inciderunt errorẽ, ut Bacchiã, aut Megabyzum aliquẽ in exemplũ opis aſſumerent ſibi, ſed Doryphoron illũ, aptum uel militiæ, uel palæſtræ, aliorũ quoq; iuuenũ bellicoſorũ, et athlætarũ corpa decorare exiſtimauerunt? Nos, q oratorẽ ſtudemus effingere, nõ arma, ſed tympana eloquẽtiæ demus. Igitur et ille, quẽ inſtituimus, adoleſcẽs q̃maxime poteſt cõponat ſe ad imitationẽ ueritatis, initurusq; frequẽter forenſiũ certaminum pugnã, iam in ſchola uictoriã ſpectet, et ferire uitalia, aut tueri ſciat. et præceptor id maxime exigat, et inuentum præcipue probet. Nã ut ad peiora iuuenes laude ducũtur, ita laudari in bõis gaudẽt. Nũc illud mali eſt, qđ neceſſaria plerũq; ſilẽtio trãſeunt. Nec in dicẽdo uidetur inter bona utilitas. Sed hæc et in alio nobis tractata

sunt o pe, et i hoc sæpe repetēda. nūc et ad ordinē inceptū reuertamur.

De refutatione.

REFVTATIO dupliciter accipi potest. nam & pars defensoris tota est posita in refutatione, & quæ dicta sunt ex diuerso, debēt utrinq; dissolui, & hæc est proprie, cui in causis quartus assignatur locus, sed utriusq; similis conditio est. neq; uero ex alijs locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quàm in confirmatione, nec locorū, aut sententiarum, aut uerborum, & figurarum alia conditio est. affectus plerunq; hæc pars mitiores habet. Non sine causa tamen difficilius semper est creditum, quod Cicero sæpe testatur defendere, quàm accusare. primum quod est res illa simplicior, proponitur enim uno modo, uarie dissoluitur, cum accusatori satis sit plerunq; uerum esse id, quod obiecerit, patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, auertat, despiciat, derideat. Quare indirecta ferè, atq;, ut sic dixerim, clamosa est actio. hinc mille flexus, et artes desyderantur. accusator præmeditate pleraq; domo affert. patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. accusator dat testem. patronus ex ipso refellit. accusator criminum inuidia, & si falsa sit, materiam dicendi trahit de paricidio, sacrilegio, maiestate, quæ patrono tantum neganda sunt. Ideóq; accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt, bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nā ut quod sentio semel finiam, tanto est accusare, quàm defendere, quanto facere, quàm sanare uulnera facilius. Plurimum autem refert, & quid protulerit aduersarius, & quomodo. Primum igitur intuendum est id cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicij, an ad causam extra accersitum. Nam si est proprium aut negandum, aut defendendū, aut trāsferendum, extra hæc in iudicijs ferè nihil est. Deprecatio quidē quæ est sine ulla specie defensionis rara admodum, & apud eos solos iudices, qui nulla certa forma pronuntiandi tenentur, quanquam illæ quoq; apud Caium Cæsarem, & triumuiros pro diuersarum partium hominibus actiones, etiam si precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia, nisi hoc non fortissime defendentis est dicere.
" Quid aliud egimus
" Tubero, nisi ut qđ hic potest, nos possemus? Quod si quādo apud principem, aliumúe, cui utrum uelit liceat, dicendum erit. Dignum quidem morte eum, pro quo loquemur, clementia tamen seruandum esse uel talem. primum omnium non erit res nobis cum aduersario, sed cum iudice. Deinde forma deliberatiuæ magis materiæ, quàm iudicialis utemur. suadebimus enim ut laudem humanitatis potius quàm uoluptatem ultionis concupiscat. Apud iudices qui-

dem secundum legem dicturos sententiam, de confessis praecipere ridiculum est. Ergo quae neque negari, neque transferri possunt, utiq; defendenda sunt, qualiacunq; sint, aut causa cadendum. negandi duplicem ostendimus formam, aut non esse factum, aut nõ hoc esse, quod factum sit. Quae neque defendi, neque transferri possunt, utiq; neganda, nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiam si nuda infitiatio superest. testes erunt, multa in eos dicere licet. chirographum, de similitudine literarum disserendũ. Vtiq; nihil erit peius, quàm confessio. Vltima est actionis controuersia, cum defendendi, negandi'ue non est locus trãslatio. Atqui quaedam sunt, quae nec negari, nec defendi, nec transferri possunt. adulterij rea est, quae cum anno uidua fuisset, enixa est, lis non erit. Quare illud stultissime praecipitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, siquidem est id, de quo iudex pronuntiaturus est. At si extra causam sit adductum, & tamen coniunctum, malim quidem dicere nihil ad quaestionem, nec esse in his morandum, & minus esse, quàm aduersarius dicit, tamen uelut huic simulationi obliuionis ignoscam (debet enim bonus aduocatus pro rei salute breuem negligentiae reprehensionem non pertimescere.) Videndum etiam, an simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. plura simul inuadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint, aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat. tum enim toto corpore enitendum, et, ut sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim si resoluere ex parte diuersa dicta difficilius erit, nostra argumenta cum aduersariorum argumentis conferemus, si modo, haec ut ualentiora uideantur, effici poterit. Quae uero turba ualebunt, diducenda erunt, ut, quod paulo ante dixi, eras haeres, et pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas testamenti sciebas. urgent uniuersa. At si singula quaeq; dissolueris, iam illa flamma, quae magna congerie conualuerat, diductis quibus alebatur concidet. Vt si uel maxima flumina in riuos diducantur, qualibet transitum praebent. Itaq; propositio quoq; secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nunc complectamur uniuersa. Nam interim quod pluribus collegit aduersarius, satis ẽ semel proponere, ut si multas causas faciendi, quod arguit reo dicet accusator fuisse, nos non enumeratis singulis semel hoc intuendum negemus, quia non quisquis causam faciendi sceleris habuit, & fecerit. Saepius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissoluere expediet. Id autem, quod erit ab aduersario dictum, quomodo refutari debeat intuendum est. Nã si erit palàm fal-

sum, negare satis est, ut pro Cluentio Cicero, eum, quem dixerat accu sator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. palàm etiam contraria, & superuacua, & stulta reprehendere nullius artis est. Ideoq; nec rationes eorum, nec exempla tradere necesse est. Id quoq;, quod obscurum uocant, quod secretò, & sine teste, aut argumento dici tur factum, satis natura sua infirmum est, sufficit enim quod aduersa rius non probat. Item quod ad causam nõ pertinet. Et tamen interim oratoris est efficere, ut qd aut contrarium esse, aut à causa diuersum, aut incredibile, aut superuacuum, aut nostræ potius causæ uideatur es se coniũctum. Obijcitur Oppio, quod de militum cibarijs detraxerit, asperum crimen, sed id contrarium ostendit Cicero, quia ijdem accu= satores obiecerunt Oppio, quod is uoluerit largiendo corrumpere exer citum. Testes in Cornelium accusator lecti à tribuno codicis pollice- tur. Facit hoc Cicero superuacuum, quia ipse fateatur, petit accusa- tionem in Verrem Q. Cæcilius, quod fuerat quæstor eius, ipsum Cicero, ut pro se uideretur, efficit. cætera, quæ proponuntur, commu- nes locos habent. aut enim coniectura excutiuntur, an uera sint, aut finitione, an propria, aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, in= humana, crudelia, & cætera, quæ ei generi accidunt. eaq; non mo- do in propositionibus, aut rationibus, sed in toto genere actionis in- tuenda. an sit crudelis, ut Labieni in Rabirium lege perduelionis. Inhumana, ut Tuberonis Ligarium exulem accusantis, atque id agentis, ne ei Cæsar ignoscat. Superba ut in Oppium ex epistola Cottæ reum factum. proinde præcipites, insidiosæ, impotentes depre henduntur. Ex qbus tamen fortissime inuaseris, quod est aut omnibus

» piculosum, ut dicat Cicero pro Tullio, Quis hoc statuit unq̃, aut cui cõ

» cedi sine summo omnium piculo potest? ut eum iure potuerit occidere,

» à quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur. aut ipsis iudicibus,

ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actiõis genus in equestrem or= dinem admittant. nonnunq̃ tamen quædã bene contẽnuntur, uel tanq̃ leuia, uel tanq̃ ad causam nihil ptinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusq; procedit, ut quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus. Quoniã uero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissime, qd sit in quoq;, quod assumitur. dissimile id in iure facile deprehenditur. Est enim scri ptum de rebus utiq; diuersis, tantoq; magis ipsa rerum differentia po test esse manifesta. Illas uero similitudines, quæ ducuntur ex mutis ani malibus, aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum uarie tra- ctanda sunt, si nocebunt, quæ si uetera erunt, fabulosa dicere licebit.

si indubia, maxime quidem dissimilia. neq; enim fieri potest ut paria sint omnia, ut si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Halæ, à quo Melius est interfectus. Melium regni affectatorem fuisse, à Graccho leges modo latas esse populares, Halam magistrum equitum fuisse, Nasicam priuatum esse, dicatur. Si defecerint omnia, tum uidendum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, etiam idem de iudicatis obseruandum. Quod autem posui referre, quo quicq; accusator modo dixerit, huc pertinet, ut si est minus efficaciter locutus, ipsa eius uerba ponantur, si acri, & uehementi usus fuerit oratione, eandem rem nostris uerbis mitioribus proferamus, ut Cicero pro Cornelio codicem attigit, & protinus cum quadam defensione. ut si pro luxurioso dicendum sit, obiecta est paulo liberalior uita, sic & pro sordido parcum, pro maledico liberum dicere licebit. Vtiq; nunquam committendum est, ut aduersariorum dicta cum sua confirmatione referamus. aut etiam ioci alicuius executione adiuues, nisi cum eludenda. » apud exercitum mihi fueris inquit, tot annis forum non attigeris, abfueris tandiu, et cum tam longo interuallo ueneris, cum ijs, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas. Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, uelut orationem diuersæ partis imitatus, aut pluribus propositionibus iunctis, ut pro Varreno. » cum iter per agros, & loca sola faceret, cum Populeno, in familiam ancharianam incidisse dixerunt, deinde Populenum occisum esse, ilico Varenum uinctum adseruatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri uellet. quod est utile, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositiõe fidem perditurus. Interim per partes dissoluitur, quod contextu nocet, & plerunque id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. id exemplis non eget. Communia bene reprehenduntur, non tantum quia utriusque sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. neq; enim pigebit, qđ sæpe monui, referre. commune qui prior dicat contrarium facit, est enim contrarium, quo aduersarius bene uti potest. » At enim nõ uerisimile est tantum scelus M. Cottam esse commentum, quid hoc uerisimile est tantum scelus Oppium esse conatum? Artificis autem est inuenire in actione aduersarij, quæ inter semet ipsa pugnent, aut pugnare uideantur, quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt, ut in causa Cœliana. » Clodia aurum se Cœlio commodasse dicit, quod signum magnæ familiaritatis est. uenenum sibi paratum, quod summi odij argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in Africa fuerit, & quæritur quod ab eo ipse in Afri=

» cum non ſit admiſſus. Aliquando uero præbet eius rei occaſionem
minus conſyderata ex aduerſo dicentis oratio, quod accidit præcipue
cupidis ſententiarum, ut ducti occaſione dicendi non reſpiciant quid
dixerint, dum locum præſentem non totam cauſam intuentur. Quid
tam uideri poteſt contra Cluentium, quàm cenſoria nota? quid tam cō
tra eundem, quàm filium ab Egnatio corrupti iudicij, quo Cluentius
Oppianicum circumueniſſet crimine exhæredatum? At hæc Cicero
» pugnare inuicem oſtendit. Sed tu Acci conſyderes cenſeo diligenter,
» utrum cenſorium iudicium graue uelis eſſe, an Egnatij, ſi Egnatij, le
» ue eſt, quod cenſores de cæteris ſubſcripſerunt. Ipſum enim Egnatiū,
» quem tu grauem eſſe uis, ex ſenatu eiecerunt. Sin autem cenſoriū, hunc
» Egnatium, quem pater cenſoria ſubſcriptiōe exhæredauit, cenſores in
» ſenatu, cum patrem eieciſſent, retinuerunt. Illa magis uitioſe dicuntur,
quàm acute reprehenduntur, argumentum dubium pro neceſſario, con
trouerſum pro confeſſo, commune pluribus, pro proprio, uulgare, ſu-
peruacuum, ſerius conſtitutum, contra fidem. nam & illa accidunt pa
rum cautis, ut crimen augeant, quod probandum eſt. de facto diſputēt
cum de authore quæratur. impoſſibilia aggrediantur, pro effectis re
linquant uix dum inchoata. de homine dicere, quàm de cauſa malint.
hominum uitam rebus aſſignent, ut ſiquis decemuiratum accuſet, nō
Appium. manifeſtis repugnent, dicant, quod aliter accipi poſſit. ſum
mam quæſtionis non intueantur. non ad propoſita reſpondeant, quod
unum aliquando recipi poteſt, cum mala cauſa adhibitis extrinſecus
remedijs tuenda eſt, ut cum peculatus Verres reus fortiter, & indu-
ſtrie tutatus contra Piratas Siciliam dicitur. Eadem aduerſus contradi-
ctiones nobis oppoſitas præcepta ſunt. Hoc tamen amplius, quod circa
eas multi duobus uitijs diuerſis laborant. Nam quidam etiam in foro
tanquam moleſtam rem, & odioſam prætereunt. Et his plerunque,
quæ compoſita domo attulerunt, contenti ſine aduerſario dicunt. & ſi
licet multo magis in ſcholis, in quibus non ſolum contradictiones o-
mittuntur, uerum etiam ipſæ materiæ, ſic plerūq; finguntur, ut nihil
dici pro altera parte poſſit. Alij diligentia lapſi uerbis etiam, uel ſentē
tiolis omnibus reſpondendum putant, quod eſt & infinitum, & ſu-
peruacuum. Non enim cauſa reprehenditur, ſed actor, quē ego ſemper
uideri mallem ſic diſertum, ut ſi dixerit quod rei profuerit, ingenij cre
datur laus eſſe non cauſæ, ſiquando forte non lædat, cauſæ non ingenij
culpa. Itaq; illæ reprehenſiones, aut obſcuritatis, qualis in Rullum in-
fantiæ in dicendo, qualis in Piſonem, inſcitiæ rerum, uerborumq;, &
inſulſitatis etiā, qualis in Antoniū eſt, accommodantur, ut iuſtis odijs.
ſuntq;

ſuntq́; utiles ad conciliandum ijs, quos inuiſos facere uolueris, odium.
alia reſpondendi patronis ratio, & aliquando tamen eorum non ora
tio modo, ſed uita etiam, uultus deniq;, inceſſus, habitus recte incuſari
ſolet. Vt aduerſus Quintium Cicero, nõ hæc ſolum, ſed ipſam etiam
prætextam demiſſam ad talos inſectatus eſt. Preſſerat enim turbulen-
tis concionibus Cluentiũ Quintius. Nonnunquam eleuandæ inuidiæ
gratia, quæ aſperius dicta ſunt, eluduntur, ut à Cicerone Triarius,
" cum Scauri columnas per urbem plauſtris uectas eſſe dixit. Ego por-
" rò inquit, quia albanas habeo columnas, clitellis eas apportaui. Et
magis hoc in accuſatores conceſſum eſt, quibus conuitiari aliquando
patrocinij fides cogit. Illa uero aduerſus omnes & recepta, & non
inhumana conquæſtio, ſi callide quid tacuiſſe, breuiaſſe, obſcuraſſe, di
ſtuliſſe dicuntur. Defenſionis quoq; permutatio reprehenditur ſæpe,
ſicut Accius aduerſus Cluentium, Aeſchines aduerſus Cteſiphontem
facit, Cum ille Ciceronem lege uſurum modo, hic minime de lege di-
cturum Demoſthenem queritur. Declamatores uero in primis ſunt
admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillime reſpõderi
poſſit, neu ſibi ſtultum aduerſarium fingant. facimus autem, quod ma-
xime uberes loci, populareſq́; ſententiæ naſcuntur, materiam dicendi,
nobis quò uolumus ducentibus, ut non ſit ille inutilis uerſus.
" Non male reſpondit, male enim prior ille rogarat.
Fallet hæc nos in foro conſuetudo, ubi aduerſario non ipſi nobis reſpõ-
debimus. Aiunt Acciũ interrogatum, cur cauſas non ageret, cum apud
eum in tragœdijs tanta uis eſſet optime reſpondendi, optime hanc red-
didiſſe rationem, quod illic ea dicerentur, quæ ipſe uellet, in foro eſſent
dicturi aduerſarij, quæ minime uellet. Ridiculum eſt ergo in exercita
tionibus, quæ foro præparantur, prius cogitare quid reſponderi, quàm
quid ex aduerſo dici poſſit. Et bonus præceptor non minus diſcipu-
lum laudare debet, ſiquid pro diuerſa, quàm ſiquid pro ſua parte
acriter excogitauit. Rurſus aliquid in ſcholis permittendum ſem-
per, in foro raro. Nam loco à petitore primo contradictione uti qui
poſſumus? ubi uera res agitur. cum aduerſarius adhuc nihil dixe-
rit? Incidunt tamen pleriq; in hoc uitium uel conſuetudine declama-
toria, uel etiam cupiditate dicendi, dantq́; de ſe reſpondentibus ue-
nuſtiſſimos luſus, cum modo ſe uero nihil dixiſſe, nec tam ſtulte di-
cturos, modo bene admonitos ab aduerſario, & agere gratias, quod
adiuti ſint iocantur. Frequentiſſime uero, id quod firmiſſimum eſt,
nunquam his reſponſurum aduerſarium fuiſſe, quæ propoſita non
eſſent, niſi ſciret illa uera eſſe, & ad fatendum conſcientia eſſet im-

pulsus, ut pro Cluentio Cicero. Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere, ita'ne est? ab amicis imprudentes uidelicet prodimur. Et est nescio quis de ijs, quos amicos esse nobis arbitramur, qui nostra consilia ad aduersarium deferat. Quisnam tibi hoc renuntiauit? quis tam improbus fuit? cui autem ego narraui? nemo, ut opinor, in culpa est, sed nimirum tibi istud lex ipsa renuntiauit. At quidam contradictione non contenti, totos etiam locos explicant, scire se hoc dicturos aduersarios, & ita persecuturos, quod factũ uenuste temporibus nostris elusit Vibius Crispus uir ingenij iucundi, & elegantis. Ego uero inquit, ista non dico, quid enim attinet illa bis dici? Nonnunquã tamen aliqd simile contradictioni poni potest, siquid ab aduersario testationibus cõprehensum, in aduocationibus iactatum, respondebimus enim rei ab illis dictæ, non à nobis excogitatæ, aut si id genus erit causæ, ut proponere possimus certa, extra quæ nihil dici possit, ut cum res furtiua in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut se ignorante illatam, aut depositam apud se, aut donatam sibi, quibus omnibus etiam si proposita non sint, responderi potest. At in scholis recte & interpellationibus, & contradictionibus occurremus, ut in utrunq; locum idest primum, et secundum plurimum simul exerceamur, quod nisi fecerimus, nunquam utemur contradictione, non enim erit cui respondeamus. Est & illud uitium nimium soliciti, & circa omnia momenta luctantis, suspectam enim facit iudici causam, & frequenter quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis præparationibus fidẽ perdunt, quia patronus & alijs crediderit opus fuisse. fiduciã igitur orator præ se ferat, semperq; ita dicat, tanq̃ de causa optime sentiat. Quod, sicut omnia, in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaq; in oratione authoritas, ut probationis locum obtineat dubitare nobis non audentibus. Porrò qui scierit quid pars aduersa, quid nostra habeat ualentissimum, facile iudicabit, qbus maxime rebus uel occurrendum sit, uel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris, nam si agimus, nostra confirmanda sunt primum, tum quæ nostris opponuntur refutanda. si respondemus, prius incipiendum est à refutatiõe. Nascuntur autem ex ijs, quæ contradictioni opposuimus, aliæ contradictiones. Euntq; interim longius, ut gladiatorum manus, quæ secundæ uocantur. Fiunt & tertiæ, si prima ad euocandum aduersarij ictum prolata erit. Et quartæ, si geminata captatio est, ut bis etiã cauere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & ultra ducat, sed illã etiam, quam supra ostendi, simplicem ex

affectibus,

affectibus, atque ex affirmatione sola probationem recipit refutatio, qualis est illa Scauri, de qua dixi supra. Quin nescio an etiam frequentior ubi quid negatur. Videndum præcipue utriq; parti, ubi sit rei summa. Nam fere accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis iudicetur, in his probandi, refutandiq; ratio est, sed adiuuanda uiribus dicentis, & adornanda. Quanlibet enim sint ad docendum, quod uolumus accommodata, tamen erunt infirma, nisi maiore quodam oratoris spiritu implentur. Quare & illi communes loci, de testibus, de tabulis, de argumentis, alijsq; similibus magnam uim animis iudicum afferunt. Et ij proprij, de quibus factum quodq; laudamus, aut contra iustum, uel iniustum docemus, maius, aut minus, asperius, aut mitius. Ex his autem alij ad comparationem singulorum argumentorum faciunt, alij ad plurium, alij ad totius causæ iudicationem. Ex quibus sunt, quæ præparent animū iudicis, sunt quæ confirment. Sed præparatio quoq;, aut confirmatio aliquando totius causæ est, aliquādo partium. Et proinde, ut cuiq; conueniunt, subijcienda. Ideoq; miror inter duos diuersarum sectarum uelut duces nō mediocri contentione quæsitum, singulisne quæstionibus subijciendi essent loci, ut Theodoro placet, an prius docēdus iudex, quàm mouēdus, ut præcipit Apollodorus tanq̄ perierit hæc ratio media, & nihil cum ipsius causæ utilitate sit deliberandum. Hæc præcipiunt, qui ipsi non dicunt in foro, ut artes à securis, otiosisq; compositæ, ipsa pugnæ necessitate turbentur. Nanq; omnes fere, qui legem dicendi, quasi quædam mysteria tradiderunt certis non inueniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos præceptis alligauerunt, de quibus breuissime prælocutus, quid ipse sentiam, idest quid præclarissimos oratores fecisse uideam, non tacebo.

Quibus constet epichirema, & quibus refellatur.

IGITVR enthymema, & argumentum ipsum, idest rem, quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Eam uero, ut dixi, duplicem. Ex consequentibus, quod habet propositionem, coniunctamq; ei protinus probationem, quale pro Ligario.
" Causa tum dubia, quod erat aliqd in utraq; parte, qđ probari pos-
" set, nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam dij adiuuerunt.
" Habet enim propositionem, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex pugnantibus uero, quod etiam solum enthymema quidam uocant, fortior multo probatio est. Tale est Cice-
" ronis pro Milone. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam

» ſi putetis per uos reſtitui poſſe,nolitis . quod quidem etiam aliquando
» multiplicari ſolet,ut eſt ab eodem,& pro eodem reo factū. Quem
» igitur cum aliqua gratia noluit,hunc uoluit cum aliquorum quere-
» la,quem iure,quem loco, quem tempore non eſt auſus, hunc iniuria
» iniquo loco,alieno tempore cum periculo capitis non dubitauit occide-
re. Optimum autem uidetur enthymematis genus,cum propoſito diſ
» ſimili,uel contrario,ratio ſubiungitur, quale eſt Demoſthenis, Non
» enim ſiquid unquam contra leges factum eſt,idq; tu es imitatus, ideir
» co te conuenit pœna liberari,quin è contrario damnari multo magis.
» Nam ut ſiquis eorum damnatus eſſet,tu hoc non ſcripſiſſes , ita da-
» mnatus ſi tu fueris,non ſcribet alius. Epichirematis & quatuor,&
quinq; & ſex etiam factæ ſunt partes à quibuſdam. Cicero maxime
quinq; defendit,ut ſit propoſitio,deinde ratio eius,tum aſſumptio, &
eius probatio,quinta complexio,quia interim & propoſitio nō egeat
rationis,& aſſumptio probationis. Nonnunquam etiam complexione
opus non ſit,& quadripartitam,& tripartitam,& bipartitā quoq;
fieri poſſe ratiocinationem,mihi,& plurimis nihilo minus authori-
bus tres ad ſummum uidentur. Nam ita ſe habet iſta natura , ut ſit de
quo quæratur,et per quod probetur,tertiū adijci poteſt,uelut conſenſu
duorū antecedentium,ita erit prima intentio,ſecūda aſſumptio, tertia
connexio. Nam confirmatio primæ,ac ſecundæ partis exornatio eſt,
& eiſdem cedere poſſunt,quibus ſubijciuntur. Sumamus enim ex Ci-
» cerone quinq; partium exemplū. melius gubernantur ea,quæ conſi
» lio reguntur,q̄ quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Hanc primā partē
numerant,eam deinceps rationibus uarijs,& quamcopioſiſſimis uer
bis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum ſua ratione unum
puto,alioquin ſi ratio pars eſt(eſt autem uaria ratio)plures partes eſſe
» dicantur. Aſſumptionem deinde ponit, nihil autem omniū rerū me-
» lius q̄ omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſumptionis quarto in lo
co iam porrò inducunt approbationem,de quo idē,quod ſupra,dico.
Quinto inducunt loco complexionem,quæ aut id fert ſolum,quod ex
omnibus partibus cogitur hoc modo. Conſilio igitur mundus admini-
ſtratur. aut unum in locum cum conduxerit breuiter expoſitionem,et
» aſſumptionē adiungit quid ex his conficiatur ad hunc modū. quod
» ſi melius geruntur quæ conſilio,q̄ quæ ſine conſilio adminiſtrantur.
» nihil autem omniū rerum melius q̄ omnis mundus adminiſtratur,con
ſilio igitur mundus adminiſtratur,cui parti conſentio. In tribus autē,
quas fecimus,partibus non eſt forma ſemper eadem , ſed una,in qua
idem concluditur,quod intenditur. Anima īmortalis eſt,nam quicqd
ex ſe ipſo

ex se ipso mouetur immortale est, anima autē ex se ipsa mouetur, immortalis igitur est anima. hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis causis, quæ sunt simplices, & in quæstionibus. nam & hæc primam habent expositionem, sacrilegium cōmisisti, non quisqs hominem occidit, cædis reus tenetur, deinde rationem. Sed hæc est in causis, & quæstione longior, q̃ in singulis argumentis, & plerunq; summa complexione, uel per enumerationem, uel per breuem conclusionem testantur quid effecerint. in hoc genere propositio dubia est, de hac enim quæritur. Altera est complexio nō par intentioni, sed uim habens parem. Mors nihil ad nos. Nam quod est dissolutum sensu caret, quod autem sensu caret, nihil ad nos. In alio genere non eadem propositio est, quæ connexio, omnia animalia meliora sunt, q̃ inanima, nihil autem melius est mundo, mūdus igitur animal, hic potest uideri de re cōtentio, potuit enim sic constitui ratiocinatio, animal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt, q̃ inanima. Cæterum hæc propositio aut confessa est, aut proxima probanda, ut qui beatam uitam uiuere uolet, philosophetur oporteat. Hoc enim concedit, Cætera sequi nisi confirmata prima parte non possunt. Est & assumptio interim confessa, ut, omnes autem uolunt uitam beatam uiuere, interim probanda, ut illa, quod est dissolutum sensu caret, Cum soluta corpore anima, an sit immortalis, uel ad tempus certum maneat, sit in dubio, quam assumptionem alij, alij rationē uocant, alij epichirema. Epichirema autem nullo differt a' syllogismis, nisi quod illi & plures habent species, et uera colligunt ueris. Epichirematis frequentior circa credibilia est usus, nā si contingeret semper controuersiam confessis probare, uix esset in hoc genere usus oratoris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas bona ad me pertinent? Solus enim sum filius defuncti, uel solus hæres, cum iure bonorum possessio testati, secundum tabulas testamenti detur, ad me igitur pertinent. Sed cum ipsa ratio in quæstionem uenit, efficiendum est certum id, quod probaturi sumus, quod incertum est, ut si ipsa fere' intentione dicatur, aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus. Itemq; aut non es hæres, aut non iustum testamentum est, aut capere non potes, aut habes cohæredes. Efficiendum est iustum, propter quod bona adiudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria illa summa connexio, cum interuenit oratio largior. Ad aliquid sufficiunt intentio, ac ratio, » silent enim leges inter arma, nec se expectari iubent, » cum ei, qui expectari uelit, ante iniusta pœna luenda sit, » quàm iusta repetenda. Ideóq; id enthymema, quod est ex consequentibus rationi simile dixerunt. Sed & singula quoq; interim recte

ponuntur, ut ipsum illud. silent leges inter arma. & à ratione fas est
» incipere, deinde concludere, ut idẽ. si. XII. tabulæ nocturnum fu-
» rem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderet, interfici impu
» ne uoluerunt, quis est, qui quoquo modo quis interfectus sit, punien-
» dum putet? Variat autem hic adhuc, & rursus rationem tertio loco
» ponit. cum uideant aliquando gladium nobis ab ipsis porrigi legi-
» bus. Prioris autem partis duxit ordinem. insidiatori autem, & latro-
» ni quæ potest inferri iusta nex? hæc intentio. quid comitatus nostri, qd
» gladij uolunt? hæc ratio. Quos habere certe non liceret, si illis nullo
» pacto uti liceret. hæc ex intentione, & ratione connexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, idest per omnes partes, aut enim expugnatur intentio, aut assumptio, aut conclusio, nonnunq̃ omnia, sed omnia hæc tria sunt. Intentio expugnatur, iure occidi eum, qui insidiatus sit. Nam prima statim pro Milone quæstio est, an ei sit fas lucem intueri, qui à se hominem necatum esse fateatur. Expugnatur assumptio omnibus ijs, quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nõnunq̃ est uera, cum eius propositio uera non sit. Interim ueræ propositionis falsa ratio est. uirtus bonum est. uerum est, si quis rationem subijciat, quod ea locupletes faciat, ueræ intentionis falsa sit ratio. Cõnexio aut uera negatur, cum aliud colligit quàm id, quod ex prioribus concipitur, aut nihil ad quæstionem dicitur pertinere, non est uera sic, insidiator iure occiditur. nam qui curauit, ut uim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli. Recte igitur Clodius ut hostis occisus est, non utiq;, non dum enim Clodium insidiatorem ostendimus. Sed sit uera connexio. recte igitur insidiator ut hostis occiditur, nihil ad nos, non dum enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest esse uera intentio, & ratio, & tamen falsa connexio, Ita si illa uera sunt, nunquã est falsa connexio. Enthymema ab alijs oratorius syllogismus, ab alijs pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utiq; cõclusionem, & propositionem habet, & per omnes partes efficit, quod proposuit. Enthymema tantum intentu intelligi contentum sit. Syllogismus talis. Solũ bonum uirtus, nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest, uirtute nemo male uti potest, bonum est ergo uirtus. Enthymema ex consequentibus, bonum est uirtus, qua nemo male uti potest. Et contra. non est bonum pecunia. Non enim bonum, quo quisquam male uti potest, pecunia potest quis male uti, non igitur bonum est pecunia. Enthymema ex pugnantibus, an bonum est pecunia, qua quisq; potest male uti? Si pecunia, quæ est in argento signato, argentum est, qui argentum omne legauit, & pecuniam, quæ est in argento signato, legauit, ar-

gentum

gentum autem omne legauit, igitur & pecuniam, quæ est in argento, legauit. Habebit formam syllogismi, Oratori satis est dicere, cum argentum legauerit omne, pecuniam quoque legauit, quæ est in argento. Peregisse mihi uideor sacra tradentium artes, sed consilio locus superest. Nanq; ego ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse aggressionum, & enthymematum stipatione minime uelim. Dialogis enim, & dialecticis disputationibus erit similior, quàm nostri operis actionibus, quæ quidem inter se plurimum differunt. Nanq; illi homines docti, & inter doctos uerũ quærentes, minutius, & scrupulosius scrutantur omnia, & ad liquidum, confessumq; perducunt, ut qui sibi & inueniendi, & iudicandi uindicent partes, quarum alteram τοπικὴν, alteram κριτικὴν uocant, nobis ad aliorum iudicia componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atque aliarum certe ignaros literarum loquendum est, quos nisi delectatione allicimus, & uiribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus, ipsa, quæ iusta, ac uera sunt, tenere non possumus. Locuples, & speciosa uult esse eloquentia, quorum nihil consequentur, si conclusionibus certis, & crebris, & in unam propè formam cadentibus concisa, & contemptum ex humilitate, & odium ex quadam seueritate, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis, sed campis, non uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latissimi amnes totis uallibus fluat, ac sibi uiam siquando nõ acceperit faciat. Nam quid illa miserius lege, uelut præformatas infantibus literas prosequentium, &, ut græci dicere solent, quem mater amictum dedit solicite custodientium, propositio, ac conclusio ex consequentibus pugnantibus. non inspiret, non augeat, non mille figuris uariet, ac uerset, ut ea nasci, & ipsa prouenire natura, non manu facta, & arte suscepta, magistrum fateri ubiq; uideantur. Quis unquam sic dixit orator? non'ne apud ipsum Demosthenem paucissima huiusmodi reperiuntur? quæ apprehensa græci magis (nam hoc solum nobis peius faciunt) in cathenas ligant, & inexplicabili serie connectunt, & indubitata colligunt, & probant confessa, & se antiquis per hoc similes uocant. Deinde interrogati nunquã responde bunt, quẽ imitentur, sed de figuris alio loco, nunc illud adijciendum ne ijs quidẽ consentire me, qui semp argumenta sermone puro, & dilucido, & distincte, cæterũ minime lato, ornatoq; putant esse dicẽda, nanq; ea distincta qdẽ, ac pspicua debere esse confiteor. In rebus uero minoribus etiã sermone, ac uerbis q̃maxime proprijs, & ex usu, at si

maior erit materia, nullũ ornatum ijs, qui modo non obscuret, subtrahendũ puto. Nam & sæpe plurimũ lucis affert ipsa translatio, cũ etiã ipsi iurisconsulti, quorum summus circa uerborũ proprietatem labor est, litus audeant esse dicere, qua fluctus alludit, quoq; quid natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est uoluptatibus, & nimis suspecta argumentatio dissimulatione. & multum ad fidem adiuuat audientis uoluptas, nisi forte existimamus Ciceronem, hæc mala ipsa in argumentatione dixisse, silere leges inter arma, & gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus. His tamen habendus modus, ut sint ornamento non impedimento.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER SEXTVS.

Procemium, in quo conquestio de fortuna sua continetur.

HAEC Marcelle Victori ex tua uoluntate maxime ingressus, tum siqua ex nobis ad iuuenes bonos peruenire posset utilitas, nouissime pene etiã necessitate quadam officij delegati mihi, sedulo laborabam respiciens tamen illam curam meæ uoluptatis, quod filio, cuius eminens ingenium sollicitam quoq; parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis uidebar, ut si me, quod æquum, & optabile fuit, fata intercepissent, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus, ac noctibus, festinantemq; metu meæ mortalitatis, ita subito prostrauit, ut laboris mei fructus ad neminem minusq̃ ad me pertineret. Illum enim, de quo summa conceperam, & in quo spem unicam senectutis meæ reponebam, repetito uulnere orbitatis, amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei dijs reprobantibus credam? nam ita forte accidit, ut eum quoq; librum, quem de causis corruptæ eloquẽtiæ emisi, iã scribere aggressus ictu simili ferirer. Tunc igitur optimũ fuit, infaustum opus, & quicquid hoc est in me infelicium literarum super immaturum funus consumpturis uiscera mea flammis inijcere? Neq; hanc impiam uiuacitatem nouis insuper curis fatigare? Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum, ac non oderit hanc animi mei firmitatem, siquis in me est

alius usus

alius usus uocis, quàm ut incusem deos superstes omniũ meorum, nul
lam terras prospicere prouidentiam tester, si non meo casu, cui tamen
nihil obiici, nisi quod uiuam, potest, at illorum certe, quos utiq; immeri
tos mors acerba damnauit, erepta mihi prius eorundem matre, quæ
nõ dum expleto ætatis undeuicesimo anno, duos enixa filios, quamuis
acerbissimis rapta fatis infelix decessit, hoc ego uel uno malo sic eram
afflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cum o-
mni uirtute, quæ in fœminas cadit, functa sit, insanabilem attulit ma=
rito dolorem, tum ætate tam puellari, præsertim meæ comparata, po-
test & ipsa numerari inter uulnera orbitatis, liberis tamen superstiti
bus oblectabar. Et quod nefas erat, sæua, sed optabat ipsa, me saluo ma
ximos cruciatus præcipiti uia effugit. Mihi filius minor quintum egres
sus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumẽ.
Non sum ambitiosus in malis, nec augere lachrymarum causas uolo.
utinam'q; esset ratio minuendi, sed lumen dissimulare qui possum? qd
gratiæ ille in uultu, quid iucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam præstantiam placidæ, &, quod scio uix posse credi tantum,
altæ mentis ostenderit, qualis amorẽ quicunq; alienus infans merere
tur. Illud uero insidiantis, quo me ualidius cruciaret, fortunæ fuit, ut
ille mihi blandissimus me suis nutricibus, me auiæ educanti, me omni=
bus, qui soliciture illas ætates solent, anteferret. Quapropter illi do=
lori, quem ex matre optima, atq; laudem omnem supergressa paucos
ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est, quod flendum meo no
mine, quàm quod illius gaudendũ est. Vna post hæc Quintiliani mei
spe, ac uoluptate nitebar, & poterat sufficere solatio, non enim floscu
los, sicut prior, sed iam decimum ætatis ingressus annum, certos, atque
defloratos fructus ostenderat. Iuro per mala mea, per infelicem consci
entiam, per illos manes numina doloris mei, has me in illo uidisse uir
tutes ingenii, non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstan
tius cognoui, plurima expertus, studii'q; iam tum nõ coacti (sciunt præ
ceptores) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus
possit hinc esse tanti fulminis metus, quod obseruatum ferè est celerius
occidere festinatam maturitatem. Et esse nescio quam, quæ spes tantas
decerpat, inuidiam, ne uidelicet ultra quàm homini datum est, nostra
prouehantur. Etiam illa fortunæ aderant omnia, uocis iucunditas, cla
ritas'q;, oris suauitas, & in utracunq; lingua tanquam ad eam demum
natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes, ad=
huc illa maiora, constantia, grauitas, contra dolores etiam, ac metus ro
bur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione mensium octo

ualetudinem tulit? ut me in supremis consolatus est? quàm etiam deficiens? quamq; non noster ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit? Tuos'ne ego (o mea spes inanes) labentes oculos, tuum fugientem spiritum uidi, tuum corpus frigidum, exangue complexus, animam recipere, auramq; communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus, quos fero, dignus his cogitationibus. te'ne consulari nuper adoptione ad omnium spes bonorũ prius admotum, te auũculo prætori generum destinatum, te omnium spe atticæ eloquẽtiæ candidatum, superstes parens tantum ad pœnas, & si non cupido lucis certe patientia uindicet, te à reliqua mea ætate, nam frustra mala omnia ad crimẽ fortunæ relegamus. Nemo, nisi sua culpa, diu dolet. Sed uiuimus, & aliqua uiuendi ratio quærenda est, credendumq; doctissimis hominibus, qui unicum aduersorum solatium literas putauerunt. Siquãdo tamen ita resederit præsens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non iniustæ petierim moræ ueniam. Quis enim dilata studia miretur? quæ potius non abrupta esse mirandum est, tum siqua minus fuerint effecta ijs, quæ leuius adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ, aut fortunæ remittantur, quæ, siqd mediocrium alioquin in nostro ingenio uirium fuit, ut non extinxerit, debilitauit tamen. sed uel propter hoc nos contumacius erigamus. quia illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere, nihil enim sibi aduersus me reliquit, & infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. boni autem consulere nostrum laborem uel propter hoc, certum est, quod in nullũ iam proprium usum perseueramus. Sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis, si modo quid utile scribimus, spectat. Nos miseri sicut facultates patrimonij nostri, ita hoc opus alijs præparabamus, alijs relinquemus.

De conclusione.

PERORATIO sequebatur, quam cumulum qdam, conclusionẽ alij uocant. Eius duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus. Rerũ repetitio, et congregatio, quæ græce dicitur ἀνακεφαλαίωσις à quibusdam latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. In hac quæ repetemus, q̃breuissime dicẽda sunt, &, quod græco uerbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non iam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autem enumeranda uidentur, cum pondere aliquo dicenda sunt, & aptis excitanda sententijs, & figuris utiq; uarianda, alioquin nihil est odiosius

recta illa repetitione uelut memoriæ iudicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles, optimæq; in Verrem Ciceronis, Si pater ipse iudicaret, quæ diceret, cum hæc probarentur? & deinde subiecit enumeratio nem. aut cum idem & in eundem, per inuocationem deorum spoliata à prætore templa dinumerat. licet & dubitare nunquid & nos fugerit, & quid responsuri sint aduersarij his, & his, aut quam spem accusator habeat omnibus ita defensis? Illa uero iucundissima, si contingat aliquod ex aduersario ducere argumentum, ut si dicas reliquit hãc partem causæ, aut inuidia premere maluit, aut ad preces confugit, & merito, cum sciret hæc, & hæc. Sed non sunt singulæ species prosequẽdæ, ne sola uideantur, quæ forte nunc dixero, cum occasiones et ex causis, & ex dictis aduersariorum, & ex quibusdam fortuitis quoq; oriantur, nec referenda modo nostra, sed postulandum est etiam ab aduersarijs, ut ad quædã respondeant. Id autem si & actionis superit locus, & ea proposuerimus, quæ refelli non possunt, nam prouocare quæ inde sint fortia, non arguentis est, sed ad mouentis. Id unum epi logi genus uisum est plerisq; atticorum, & philosophis ferè omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse atticos credo, quia Athenis affectus mouere etiam per præconem prohibebatur orator. philosophos minus miror, apud quos uitij est loco affici, nec boni mores uidentur, sic à uero iudicem auerti, nec conuenire bono uiro uitijs uti, necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri uera, & iusta, & in commune profutura non possint. Cæterum illud constitit inter omnes, etiam in alijs partibus actionis, si multiplex causa sit, & pluribus argumentis defensa utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri solere. Sicut nemo dubitauerit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breues, & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori, patronoq; æque communis est. Affectibus quoq; eisdẽ ferè utuntur, sed rarius hic, ille sæpius, ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere conuenit. Verum et accusator habet interim lachrymas ex miseratione eius rei, quam ulciscatur, Et reus de indignitate calumniæ conspirationis uehementius interim queritur. Diuidere igitur hæc officia commodissimum, quæ plerunq; sunt, ut dixi, procœmio similia, sed liberiora, plenioraq;, inclinatio enim iudicum ad nos petitur, initio parcius, tum admitti satis est, & oratio tota superest. in epilogo uero est, qualem animum iudex in consilium ferat, & iam nihil amplius dicturi sumus, nec restat quo seruemur. Est igitur utrisque commune conciliare sibi, auertere ab aduersario iudicem, concitare affectus, & componere. Et breuissimum quidem

hoc præceptum dari utriq; parti potest, ut totas causæ suæ uires orator
ante oculos ponat. Et cum uiderit qd inuidiosum, fauorabile, inuisum,
miserabile, aut sit in rebus, aut uideri possit, ea dicat, quibus si iudex
esset ipse, maxime moueretur. Sed certius est ire per singula, & quæ cõ
cilient quidem accusatorem in præceptis exordij iam diximus. Quæ-
dam tamen, quæ illic ostendere satis est, in peroratione implēda sunt,
magis si contra impotentem, inuisum, perniciosum suscepta causa est,
si iudicibus ipsis, aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura ab-
» solutio. Nam egregie in Vatinium Caluus. factum inqt, ambitum
» scitis omnes, & hæc uos scire omnes sciunt. Cicero quidem in Ver-
rem etiam emendari posse infamiam iudiciorũ damnato reo dicit, quod
est unum ex supradictis. Metus etiam si est adhibendus, ut facit idem,
hunc habeat locum fortiorē, quàm in procemio. Qua de re quid sen
tirem alio libro iam exposui. Concitare quoq; inuidiam, odium, iram
liberius in peroratione contingit, quorum inuidiā gratia, odium tur-
pitudo, iram offensio iudicis facit. Si contumax, arrogans securus sit,
quia non ex facto modo, dicto'ue aliquo, sed uultu, habitu, aspectu mo-
ueri solet. Egregieq; nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutia-
» ni Capitonis uidebatur, græce quidem, sed in hunc sensum. erubescit
» Cæsarem timere. Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc
est, ut id, quod obiecit, aut quam atrocissimum, aut etiam, si fieri potest,
quammaxime miserabile esse uideatur. Atrocitas crescit ex his, quid
factum sit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo mo-
do, quæ omnia infinitos anfractus habent. pulsatum querimur, de re
primum ipsa dicendum, tum si senex, si puer, si magistratus, si probus,
si bene de rep. meritus, etiam si percussus sit à uili aliquo, contemptoq;,
uel ex contrario à potente nimium, uel ab eo, quem minime oportuit.
Et si die forte solenni, aut ijs temporibus, cum iudicia huius rei maxi-
me exercerentur, aut in solicito ciuitatis statu. Item in theatro, in tem-
plo, in concione crescit inuidia. Et si non errore, nec ira, uel eti-
am si forte ira, sed iniqua, quod patri affuisset, quod respondisset,
quod honores contra peteret. Et si plus etiam uideri potest uolu-
isse, quàm fecit, plurimum tamen affert atrocitatis modus, si graui-
ter, si contumeliose, ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex uul
tu ferientis, ex habitu inuidiam Midiæ quærit. occisus est, utrum ferro,
an igne, an ueneno, uno uulnere, an pluribus, subito, an expectatione
tortus, ad hanc partem maxime pertinet. Vtitur frequenter accusator
& miseratione, cum aut eius casum, quem ulciscitur, aut liberorum,
aut pa entum solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis ima-

gine iudices mouet, qui maneant eos, casus, qui de ui, & iniuria questi
sunt, nisi uindicentur, fugiẽdum de ciuitate, cedendũ bonis, aut omnia,
quæcunq; inimicus fecerit, perferenda. Sed sæpius id est accusatoris a-
uertere iudicem à miseratione, qua reus sit usurus, atque ad fortiter
iudicandum concitare. Cuius loci est etiam occupare, quæ dicturum,
facturum'ue aduersarium putes. Nam & cautiores ad custodiã suæ
religionis iudices facit, et gratiam responsuris aufert, cum ea prædicta
sunt ab accusatore. iam si pro reo petentur, non sint noua, ut Seruius
Sulpitius contra Aufidiam, ne signatorum ab ipsis discrimen obijcia-
tur sibi præmonet, nec non ab Aeschine quali sit usurus Demosthenes
actione prædictum est. Docendi interim quoq; iudices quid roganti-
bus respondere debeant, quod est unum repetitionis genus. Periclitan-
tem uero commendat dignitas, & studia fortia, & susceptæ bello cica-
trices, & nobilitas, & merita maiorum, hoc, quod proxime dixi, Cice-
ro, atq; Asinius certatim sunt usi, pro Sauro patre hic, ille pro filio,
commendat & causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factũ
honestum uidetur, præcipue bonitas, humanitas, misericordia. Iustius
enim tunc petere ea quisq; uidetur à iudice, quæ alijs ipse præstiterit.
Referẽda hæc pars quoq; ad utilitatem reip. ad iudicum gloriam, ad
exemplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamen ualet misera
tio, quæ iudicem flecti non tantum cogit, sed motum quoq; animi sui la
chrymis confiteri. Hæc petentur aut ex ijs, quæ passus est reus, aut ex
ijs, quæ tum q̃maxime patitur, aut ex ijs, quæ damnatum manent, quæ
& ipsa duplicantur, cum dicimus ex qua illi fortuna, & in quam re
cidendum sit. Affert in ijs momentum & ætas, et sexus, & pignora,
liberi dico, & parentes, & propinqui. quæ omnia tractari uarie so-
lent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit, ut Cice
" cero pro Milone, O me miserum, o me infelicem, reuocare tu me in pa
" triam Milo potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non
" potero? Maximéq; si, ut tunc accidit, nõ conuenient ei, qui accusatur,
preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem? qui à
se uirum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo
& ille captauit ex illa præstantia animi fauorem, & in locum lachry
marum ei us ipse successit. His præcipue locis utiles sunt prosopopœiæ.
idest fictæ alienarum personarum orationes, quales litigatorem decet,
uel patronum. Nudæ tantum res mouent aut cum ipsi loquimur, aut
cum ipsos loqui fingimus, ex personis quoq; trahitur affectus, nõ enim
audire iudex uidetur aliena mala deflentes, sed sensum, ac uocem auri
bus accipere miserorum, quorum etiã mutus aspectus lachrymas mo-

uet, quantoq; essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quædam portione ad afficiẽdum potentiora, cum uelut ipsorum ore dicuntur, ut scenicis actoribus eadem uox, eadem pronuntiatio, plus ad mouendos affectus sub persona ualet. Itaq; idem Cicero q̃q̃ preces non dat Miloni, eumq; potius animi præstantia commendat, accommodauit ei tamen & uerba, & conueniẽtes etiam forti uiro conquestiones.
" O frustra inquit, mei suscepti labores. o spes fallaces, o cogitationes
" meæ inanes. Nunq̃ tamen debet esse longa miseratio, nec sine causa dictum est, nihil facilius, quàm lachrymas inarescere. Nam cum etiã ueros dolores mitiget tempus, citius euanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago, in qua si moramur, lacrhymis fatigatur auditor, & requiescit, et ab illo, quem cœperat, impetu ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, et affectum, cum ad summũ produxerimus, relinquamus, nec speremus fore, ut aliena mala aliquis diu deploret. Ideoq; cum in alijs, tum maxime in hac parte debet crescere oratio, quia quicquid non adijcit prioribus etiam detrahere uidetur, & facile deficit affectus, qui descendit.

De affectibus.

NON solum autem dicendo, sed etiam faciendo quædam, lachrymas mouemus, unde & producere ipsos, qui periclitentur, squalidos, atq; deformes, & liberos eorum, ac parentes institutum, & ab accusatoribus ostendi cruentum gladiũ, & lecta e uulneribus ossa, et uestes sanguine perfusas uidemus, et uulnera resolui, ac uerberata corpora nudari. Quarum rerum ingens plerũq; uis est, uelut in rem præsentem animos hominum ducentium, et populum R. egit in furorem prætexta Caij Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eũ, corpus deniq; ipsum impositum lecto erat. At uestis tamen illa sanguine madens, ita repræsentauit imaginem sceleris, ut non occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi uideretur. Sed non ideo probauerim, quod factum & lego, & ipse aliquando uidi depictam tabulam supra Iouem in imaginem rei, cuius atrocitate iudex erat commouendus. Quæ enim est actoris infantia, quæ mutam illam effigiem magis, quàm orationem ꝑ se putat locuturam? At sordes, et squalores, & propinquorũ quoq; similem habitum scio profuisse, & magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & obsecratio illa iudicum per carissima pignora, utiq; si reo sint liberi, coniux, parentes, utilis erit. Et deorũ etiam inuocatio, uelut ex bona conscientia profecta uideri solet. Stratũ deniq; iacere, & genua complecti, nisi tamen persona nos, & anteacta

uita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda, quàm facta sunt, uerum sic est habenda authoritatis ratio, ne sit inuisa securitas. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum, quo Lucium Murenam Cicero accusantibus clarissimis uiris eripuisse præcipue uidetur, persuasit'q; nihil esse ad præsentem rerum statum utilius quàm pridie. Cal. Ianuarias ingredi consulatum, quod genus nostris temporibus totum penè sublatum est. Cum omnia curæ, tutelæ'q; unius innixa periclitari nullo iudicij exitu possint. De accusatoribus, et reis sum locutus, quia in periculis maxime uersatur affectus. Sed priuatæ quoq; causæ utrunq; habent porationis genus, et illud, quod est ex enumeratione probationum, et hoc, quod ex lachrymis, si aut statu piclitari, aut opinione litigator uidetur. Nã in paruis qdem litibus has tragœdias mouere tale est, quasi si personam Herculis, et cothurnos aptare infantibus uelis. Illud ne indignum qdẽ est admonitione, ingens in epilogis meo iudicio uerti discrimẽ, quomodo se dicenti, qui excitatur accommodet. Nam & imperitia, & rusticitas, & rigor, et deformitas afferunt interim frigus, diligenterq; hæc sunt actori prouidenda. Equidem repugnanteis eos patrono, & nihil uultu commotos, et intempestiue residentes, & facto aliquo, uel ipso uultu risum mouentes sæpe etiam uidi, præcipue uero cum aliqua uelut scenicæ fiunt, aliâs cadunt. Transtulit patronus aliquãdo puellã, quæ soror esse aduersarij dicebatur, nam de hoc lis erat, in aduersa subsellia, tanq̃ in gremio fratris relicturus. At is à nobis præmonitus discesserat. Tum ille alioqn uir facundus inopinatæ rei casu obmutuit, & infantem suam frigidissime reportauit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putauit, at ea sæpius risum fecit. Nam & ij, quorum officij erat, ut traderent eã, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palàm, et prolata nouissime deformitate ipsa, nam senis cadaueri infusa, præteritam quoq; orationis gratiã pdidit. Nec ignotum quid Gliconi (cui Spiridõ fuit cognomen) acciderit. Huic puer, quẽ in ius productũ, qd fleret interrogabat, ex pædagogo se uellicari respondit. Sed nihil illa contra Cepasios Ciceronis fabula efficacius, ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc tolerabilia, qbus actionem mutare facile est. At q à stylo non recedunt, aut cõticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa dicunt. Inde est eni tendit ad uestra genua supplices manus, et hæret in complexu liberorũ miser, et reuocat ecce me, et si nihil horũ is, de quo dicitur, faciat, et è scholis hæc uitia, in qbus omnia libere fingimus, et impune, q a pro facto est qcqd uolumus, nõ admittit hoc idẽ ueritas fori. Egregie'q; Cassius dicenti adolescẽtulo. qd me toruo uultu intueris

seuere? non mehercules inqt faciebam, sed sic scripsisti, Ecce, et quàm potuit truculentissime eum aspexit. Illud praecipue monédum, ne quis nisi summis ingenij uiribus ad mouendas lachrymas aggredi audeat. Nam ut est longe uehementissimus hic, cum inualuit, affectus, ita si nihil efficit, tepet, quem melius infirmus actor tacitis iudicum cogitationibus reliquisset. Nam & uultus, & uox, & ipsa illa excitandi rei facies, ludibrio etiam plerunq; sunt hominibus, quos non permouerunt. Quare metiatur, ac diligenter aestimet uires suas actor, & quantum onus subiturus sit, intelligat. nihil habet ista res medium, sed aut lachrymas meretur, aut risum. Non autem commouere tantum miserationem, sed etiam discutere epilogi est proprium, cum oratione continua, quae motos lachrymis iudices ad iustitiam reducat, tum etiã quibusdã urbane dictis, quale est. date puero panem ne ploret, & corpulento litigatori, cuius aduersarius item puer circa iudices erat aduocato latus, quid faciam? ego te baiulare non possum. Sed haec tamen non debẽt esse mimica. ita neq; illum probauerim, quanquam inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos iecit in medium, quos illi diripere coeperunt. Nanq; & haec ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis, neq; illum, qui, cum esset cruentus gladius eius ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subsellijs, ut territus fugit, & capite ex parte uelato, cum id agendum ex turba prospexisset, interrogauit, an iam ille cum gladio recessisset, fecit enim risum, sed ridiculus fuit, discutiendae tamen oratione huiusmodi scenae, egregieq; Cicero, qui contra imaginẽ Saturnini pro Rabirio grauiter, et contra iuuenem, cuius subinde uulnus in iudicio resoluebatur pro Vareno multa dixit urbane. Sunt et illi leniores epilogi, quibus aduersario satis facimus, si forte sit eius persona talis, ut illi debeatur reuerentia, aut cum amice aliquid commonemus, et ad concordiam hortamur, quod est genus egregie tractatum à Passieno, cum Domitiae uxoris suae pecuniariam litem aduersus fratrem eius Aenobarbum ageret. Nam cum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoq;, qua uterq; abundabat, adiecit, nihil uobis minus deest, quàm de quo contenditis. Omnes autem hos affectus, etiã si quibusdam uidentur in procemio, atque in epilogo sedem habere, in quibus sanè sunt frequẽtissimi, tamen aliae quoq; partes recipiunt, sed breuiores, ut cum ex ijs plurima sint reseruanda. At hic, si usquam totos eloquẽtiae aperire fontes licet. Nam ex ijs, si bene diximus reliqua, possidebimus iam iudicum animos, & confragosis, atq; asperis euecti tota pandere possumus uela, & cum sit maxima pars epilogi amplificatio,

ficatio, uerbis, atq; sententijs uti licet magnificis, atq; ornatis, tunc est cõmouendum theatrum, cum uentum est ad ipsum illud, quo ueteres tragœdiæ, comœdiæq; clauduntur, plaudite. In alijs autem partibus tractandus affectus erit, ut quisq; nascetur. Nam neq; exponi sine hoc res atroces, & miserabiles debent, cum de qualitate alicuius rei quæstio est, probationibus uniuscuiusq; rei recte subiungitur. Vbi uero coniũctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis, ut in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & nauarchis & cruciatis ciuibus Romanis, & alijs plurimis suas lachrymas dedit. Sunt qui hos μερικοὺς ἐπιλόγους uocent, quo partitam perorationem significant, mihi non tam partes eius, quàm species uidentur, si quidem hæc epilogi, & perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consumationem orationis.

De diuisione affectuum, & quomodo mouendi sunt.

QVAMVIS autem pars hæc iudicialium causarum sit summa, præcipueq; constet affectibus, & aliqua de his necessario dixerim, non tamen potui, ac ne debui quidem locum istum in unam speciẽ concludere. Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda, quæ uolumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, mouendi iudicum animos, atq; in eum, quem uolumus, habitum formandi, & uelut transfigurandi. Qua de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, ut magis qd oporteret fieri, quàm quo id modo conseq possemus ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est, nam & per totam, ut diximus, causam locus est affectibus, & eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil maius afferre uis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoq;, & angusta ingenij uena, si modo uel doctrina, uel usu sit adiuta, generare, atq; ad frugem aliquã perducere queat. Certe sunt, semperq; fuerunt non parum multi, qui satis perite, quæ essent probationibus utilia reperirent, quos equidem non conténo, sed hactenus utiles credo, nequid per eos iudici sit ignotum, atq;, ut dicam quod sentio, dignos, à quibus causas diserte docerentur. Qui uero iudicem rapere, et in quem uellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum, & irascendum esset, rarius fuit. atque hoc est, quod dominetur in iudicijs, hæc eloquentiam regunt. nanq; argumenta plerũq; nascuntur ex causa, & pro meliore parte plura sunt semper, ut qui per hæc uicit, tantum nõ defuisse sibi aduocatum sciat. Vbi uero animis iudicum uis afferenda est, & ab ipsa ueri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est, hoc non docet li-

tigator, hoc causarum libellis non continetur. Probationes enim efficiēt sanè, ut causam nostram meliorem esse iudices putent, affectus præstant, ut etiam uelint, sed id quia uolunt, credunt quoq;. Nam cum irasci, fauere, odisse, misereri cœperunt, agi iam rem suam existimant, et sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ ueritatis rationē iudex amittit, occupatus affectibus æstu fertur, & uelut rapido flumini obsequitur. ita argumenta, ac testes qd egerint pronuntiatio ostendit, cōmotus autē ab oratore iudex quid sentiat sedens adhuc, atq; audiēs confitetur. An cum ille, qui plerisq; perorationibus petitur, fletus erūpit, non palàm dicta sententia est? Huc igitur incūbat orator, hoc opus eius, hic labor est, sine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt, adeo uelut spiritus operis huius atq; animus est in affectibus. Horum autē, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species, alterā græci πάθος uocant, quam nos recte uertentes, ac proprie affectum dicimus, alteram ἦθος, cuius nomine, ut ego qdem sentio, caret sermo romanus, mores appellantur, atq; inde pars quoq; illa philosophiæ ἠθική moralis est dicta. Sed ipsam rei naturā spectanti mihi, non tam mores significari uidentur, q̃ morum quædam proprietas, nam ipsis qdem omnes habitus mentis continentur. Cautiores uoluntatem cōplecti, q̃ nomina interpretari maluerunt. affectus igitur hos concitatos, illos mites, atq; cōpositos esse dixerunt. In altero uehementer commotos, in altero lenes. deniq; hos imperare, illos persuadere, hos ad perturbationem, illos ad beneuolentiam præualere. adijciunt qdam peritorum, πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequentius fateor, ita nōnullas credo esse materias, quæ continuum desyderent affectum, nec tamen minus artis, aut usus hi leniores habent, uirium, atq; impetus non tantundē exigunt. In causis uero etiam pluribus uersantur, immo secundum quendam intellectum in omnibus. Nam cum nisi ex illo & hoc loco nihil ab oratore tractetur, quicqd de honestis, & de utilibus deniq; faciēdis, & non faciendis dicitur, hoc uocari potest. Quidam commendationem, atque excusationem propria huius officij putauerunt, nec abnuo esse ista in hac parte, sed non concedo, ut sola sint, quin illud adhuc adijcio, πάθος, atque ἦθος esse interim ex eadem natura, ita ut illud maius sit, hoc minus, ut amor πάθος, caritas ἦθος. Interdum diuersa inter se, sicut in epilogis, nanque πάθος concitat, ἦθος solet mitigare, propria tamen mihi huius nominis exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significare uidetur ἦθος, quod intelligimus, quodq; à docentibus

desyderamus,

desyderamus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur, non solum mite, ac placidum, sed plerunq; blandum, & humanum, & audientibus amabile, atque iucundum, in quo exprimendo summa uirtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum, hominumq; uideantur, quo mores dicentis ex oratione perluceant, & quodãmodo agnoscantur, quod est sine dubio inter coniunctas maxime personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus procul ab ira, procul ab odio, sed tamen alia patris aduersus filium, tutoris aduersus pupillum, mariti aduersus uxorem moderatio est. Hi enim prae se ferunt eorum ipsorum, à quibus læduntur, caritatem, neque alio modo inuisos eos faciunt, quàm quod amare ipsi uidentur, alia cum senex adolescentis, conuitium honestus inferioris fert. Hic enim tantum concitari, illic etiam affici debet. Sunt & alia ex eadem natura, sed momenti adhuc minoris, ueniam petere, adolescentiæ defendere amores, nonnunquam etiam lenis alieni caloris derisus ex hac forma uenit. Sed non his locis tantum, uerum aliquanto magis propriæ sunt uirtutes simulationis satisfaciendi, rogandi, & εἰρωνείας, quæ diuersum ei, quod dicit, intellectum petit. Hinc etiam ille maior ad concitandum odium nasci affectus solet, cum hoc ipso, quo nos aduersarijs submittimus, intelligitur tacita impotentiæ exprobratio. Nanq; eo graues, & intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus, & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis plus inuidiam, quàm conuitium posse, nam inuidia aduersarios, conuitium nos inuisos facit. Ille iam penè medius affectus est ex amoribus, & ex desyderijs amicorum, & necessariorum, nam & hoc maior est, & illo minor. Non parum significanter etiam illa in scholis ἤθη dixerimus, quibus plerunque rusticos, superstitiosos, auaros, timidos, secundum conditionem propositorum effingimus, nam sic ἤθη mores sunt, cum hos imitamur, & ex his ducimus orationem. Denique hoc omne bonum, & comem uirum poscit, quas uirtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem, nam qui, dum dicit, malus uidetur, utique male dicit. non enim uidetur iusta dicere, alioquin qui ἦθος uideretur? quare & ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse, ac mite, nihil superbum, nihil elatum saltem, ac sublime desyderet, proprie, iucunde, credibiliter dicere sat est. Ideoq; & medius ille orationis modus maxime conuenit. Diuersum est huic, quod πάθος dicitur, quodq; nos

affectum proprie uocamus, & ut proxime utriusq; differentiam signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. hæc pars circa iram, odium, metum, inuidiam, miserationem ferè tota uersatur, quæ quibus ex locis ducenda sunt, & manifestum omnibus, & à nobis in ratione procœmij, atq; epilogi dictum est. Et metum tamen duplicem intelligi uolo, quem patimur, & quem facimus. & inuidiam, nanq; altera inuidum, altera inuidiosum facit, hoc autem hominis, illud rei est, in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam uidentur grauia per se, paricidium, cædes, ueneficium, quædam efficienda sunt. Id autem contingit cum magnis alioquin malis grauius esse id, quod passi sumus, ostenditur. Quale est apud Virgilium.

" O felix una ante alias priameia uirgo,
" Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis
" Iussa mori. — Quàm miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyssena. aut cum ita exaggeramus iniuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus. si pulsasses defendi non poteras, uulnerasti. Sed hæc diligentius cum ad amplificationem uenerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut quæ sunt, ostendantur acerba, ac luctuosa, sed etiam, ut quæ toleranda haberi solent, grauia uideantur, ut cum in maledicto plus iniuriæ, quàm in manu. In infamia plus pœnæ dicimus, quàm in morte. Nanq; in hoc eloquentiæ uis est, ut iudicem non ad id tantum compellat, in quod ipsa à rei natura ducetur. Sed aut qui non est, aut maiorem, q̃ est, faciat affectum. Hæc est illa, quæ δείνωσις uocatur rebus indignis, asperis, inuidiosis. addens uim oratio, qua uirtute præter alios plurimum Demosthenes ualuit. Quod si mihi tradita præcepta sequi sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorũ, quæ legi, uel didici, quod modo probabile fuit, omittendo. Sed mihi in animo est, quæ latent penitus ipsa huius loci aperire penetralia, quæ quidem non aliquo tradente, sed experimẽto meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim, quãtum ego quidem sentio, circa mouendos affectus, in hoc posita est, ut moueamur ipsi. Nam & luctus, & iræ, & indignationes, aliquando etiam ridicula fuerit imitatio, si uerba, uultumq; tantum non etiã animum accommodauerimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes utiq; in recenti dolore disertissime quædam exclamare uideantur, & ira nonnunquam indoctis quoq; eloquentiam faciat, quàm quod illis inest uis mentis, & ueritas ipsa morum? Quare in ijs, quæ uerisimilia esse uolumus, simus ipsi similes eorum, qui uere patiuntur, affectibus, & à tali animo proficiscatur oratio, qualem facere

lem facere iudicem uolet. an ille dolebit, qui audiet me, cum hoc dicã non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat, id quod exigit simile patietur? siccis agentis oculis lachrymas dabit? fieri non potest, nec incendit nisi ignis, nec madescimus nisi humore, nec res ulla dat alteri colorem, quem ipsa nõ habet. Primum est igitur, ut apud nos ualeant ea, quæ ualere apud iudicem uolumus, afficiamurq; ante quàm afficere conemur. At quomodo fiet, ut afficiamur? Neq; enim sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiã de hoc dicere, quas φαντασίας græci uocant, nos sanè uisiones appellemus, per quas imagines rerum absentium ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentes habere uideamur. Has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus, hũc q̃dam dicunt εὐφαντασιωτὸν, q sibi res, uoces, actus secundum uerum optime finget, quod quidem nobis uolentibus facile continget. Nam ut inter otia animorum, & spes inanes, & uelut somnia quædam uigilantium, ita nos hæ, de, quibus loquimur, imagines prosequũtur, ut peregrinari, nauigare, præliari, populos alloqui, diuitiarum, quas non habemus, usum uideamur disponere, nec cogitare, sed facere, hoc animi uitium ad utilitatem non transferemus? At hominem occisum queror, non omnia, quæ in re præsenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? nõ expauescet circũuentus? exclamabit, uel rogabit, uel fugiet? non ferientem, non concidentem uidebo? non animo sanguis, et pauor, & gemitus, extremus deniq; expirantis hiatus insidet? Insequitur ἐνέργεια, quæ à Cicerone illustratio, & euidentia nominatur, quæ non tam dicere uidetur, quàm ostendere, & affectus non aliter, quàm si rebus ipsis intersimus, sequentur, an non ex his uisionibus illa sunt?

" Excussi manibus radiĳ, reuolutaq; pensa,

" – Leuiq; patens in pectore uulnus,

Et equus ille in funere Pallantis positis insignibus. Quid non idem poeta penitus ultimi fati cepit imaginem, ut diceret.

" – Et dulcis moriens reminiscitur argos.

Vbi uero miseratione opus erit, nobis ea, de quibus querimur, accidisse credamus, atque animo nostro persuadeamus, nos illi simus, quos grauia, indigna, tristia passos queramur, nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parum per illum dolorem. Ita dicemus quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriones, atque comœdos cum ex aliquo grauiore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. quod si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa co-

gitare debemus, & moueri periclitantium uice possumus. Sed in schola rebus quoq; ipsis affici conuenit, easq; ueras sibi fingere, hoc magis, quod illic ut litigatores loquimur frequentius quàm ut aduocati. orbũ agimus, & naufragum, & periclitantem, quorum induere personas non attinet nisi affectus assumimus. Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sim, nam peruenisse me ad aliquod nomen ingenij credo, frequenter motus sum, ut me lachrymæ non solum deprehenderent, sed pallor, & uero similis dolor.

De risu.

HVIC diuersa uirtus, quæ risum iudicis mouendo, et illos tristes soluit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter auertit, & aliquando etiam reficit, & à satietate, uel à fatigatione renouat, quanta sit autem in ea difficultas, uel duo maximi oratores, alter græcæ, alter latinæ eloquentiæ principes docent. Nam pleriq; Demostheni facultatem huius rei defuisse credunt, Ciceroni modum, nec uideri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodum dicta, nec sane cæteris eius uirtutibus respondentia, palàm ostendunt, non displicuisse illi iocos, sed non contigisse. Noster uero non solum extra iudicia, sed etiam in ipsis orationibus habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem siue id recte iudico, siue amore immodico præcipui in eloquentia uiri laboro, mira quædam uidetur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogãdis testibus plura, quàm quisquam dixit, facete, & ipsa illa, quæ sunt in Verrem dicta frigidius, alijs assignauit, & testimonij loco posuit, ut quo sunt magis uulgaria, eo sit credibilius illa ab oratore non ficta, sed passim esse iactata. Vtinam Quintus, & libertus eius Tiro, & alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent, & plus iudicij in eligendis, quàm in congerendis studij adhibuissent, minus obiectus locus calũniantibus foret, qui tamen nunc quoq; ut in omni eius ingenio facilius quid reijci, quàm quid adijci possit, inuenient. Affert autem summam rei difficultatem. Primum quia ridiculum dictum plerunque falsum est, hoc semper humile, sæpe ex industria deprauatum, præterea nunquam honorificum, tum uaria hominum iudicia in eo, quia non ratione aliqua, sed motu animi quodam, nescio an enarrabili iudicatur, neq; enim hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi tentauerint, unde risus, qui non solum facto aliquo, dicto'ue, sed interdum quodam etiam corporis tactu arcessitur. Præterea non una ratione moueri soleat, neque

enim

enim acute tantum, ac uenuste, sed stulte, iracunde, timide, dicta, ac facta ridentur. Ideoq; anceps eius rei ratio est, quod à derisu nõ procul abest risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua, & turpitudine, quæ cum in alijs demonstrantur, urbanitas, cum in ipsum dicentẽ recidunt, stultitia uocatur. Cum uideatur autem res leuis, & quæ ab scurris, mimis, insipientibus deniq; sæpe moueatur, tamen habet uim nescio an imperiosissimam, & cui repugnari minime potest. Erumpit etiam inuitis sæpe, nec uultus modo, ac uocis exprimit confessionem, sed totum corpus ui sua concutit. Rerũ autem sæpe, ut dixi, maximarum momenta uertit, cum odium, iramq; frequentissime frangat, documento sunt iuuenes tarentini, qui multa de Pyrrho rege securius inter cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, & neque negari res, neque defendi posset, risu sunt, & opportuno ioco elapsi. Nanq; unus ex ijs, immo inquit, nisi lagæna defecisset, occidissemus te, eaq; urbanitate tota est inuidia criminis dissoluta. Verum hoc quicquid est, ut non ausim dicere carere omnino arte, quia nonnullam obseruationem habet, suntq; ad id pertinentia, & à græcis, & à latinis composita præcepta, ita planè affirmo præcipue positum esse in natura, & occasione. Porrò natura non tantum in hoc ualet, ut acutior quis, atque habilior sit ad inueniendum, nam id sanè doctrina posset augeri, sed inest proprius quibusdam decor in habitu, atque uultu, ut eadem illa minus dicente alio uideantur urbana esse, Occasioni uero, & in rebus est tanta uis, ut sæpe adiuti ea non indocti modo, sed etiam rustici salse dicant, & in eo quisquis dixerit aliquid prior. Sunt enim longe uenustiora omnia in respondendo quàm in prouocando. Accedit difficultati, quod eius rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Vtique in conuiuijs, & sermonibus multi dicaces, sed quia in hoc usu quotidiano proficimus, oratoria urbanitas rara. nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata. Nihil autem uetabat & componi materias in hoc idoneas, ut controuersiæ permistis salibus fingerentur, uel res proponi singulas ad iuuenum talem exercitationem. quin illæ ipsæ dictæ sunt, ac uocantur, quas certis diebus festæ licentiæ dicere solebamus, si paulum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in his serium quoque esset admistum plurimum poterat utilitatis afferre, quæ nunc iuuenum uel sibi ludentium exercitatio est. Pluribus autem nominibus in eadem re uulgo utimur, quæ tamen si diducas, suam propriam quandam uim ostendent. Nam & urbanitas dicitur, qua quidem significari uideo sermonem præ se fe-

rentem in uerbis, & ſono, & uſu proprium quendam guſtum urbis, & ſumptam ex conuerſatione doctorum tacitam eruditionem. Denique cui contraria ſit ruſticitas. Venuſtum eſſe, quod cum gratia quadam, & uenere dicatur, apparet. Salſum in conſuetudine pro ridiculo tantum accipimus, natura non utiq; hoc eſt, quanquam & ridicula oporteat eſſe ſalſa. Nam & Cicero, Omne quod ſalſum ſit, ait eſſe atticorũ, non quia ſunt maxime ad riſum compoſiti. Et Catullus cum dicit.

" Nulla in tam magno eſt corpore mica ſalis,

Hoc dicit nihil in corpore eius eſſe ridiculum. Salſum igitur erit, quod non erit inſulſum, uelut quoddã ſimplex orationis cõdimentum, quod ſentitur latente iudicio, & uelut palatum excitat, quod & à tædio defendit orationem. Sanè tamen, ut ille in cibis paulo liberalius aſperſus, ſi tamen non ſit immodicus, affert aliquid propriæ uoluptatis, ita hi quoq; in dicendo habent quiddam, quod nobis faciat audiẽdi ſitim. Facetum quoq; non tantum circa ridicula opinor conſiſtere. Neq; enim diceret Horatius facetum carminis genus, natura conceſſum eſſe Virgilio, decoris hanc magis, et excultæ cuiuſdam elegantiæ, appellationem

" puto. Ideóq; in epiſtolis Cicero hæc Bruti refert uerba, ne ulli ſunt pe

" des faceti, ac delitijs ingrediẽti mollius, qđ conuenit cũ illo horatiano.

" - Molle, atq; facetum

" Virgilio. - Iocum uero accipimus, quod eſt contrarium ſerio. Nam & fingere, & terrere, & promittere interim iocus eſt. Dicacitas ſine dubio à dicendo, quod eſt omni generi commune, ducta eſt, proprie tamen ſignificat ſermonem cum riſu aliquos inceſſentem. Ideo Demoſthenem urbanum fuiſſe dicunt, dicacem negant. Proprium autem materiæ, de qua nunc loquimur, eſt ridiculum. Ideóq; hæc tota diſputatio à græcis περί γελοίου inſcribitur. Eius prima diuiſio traditur eadem, quæ eſt omnis orationis, ut ſit poſitum in rebus, aut in uerbis. Vſus autem maxime ſimplex, aut enim ex alijs riſum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus medijs. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut eleuamus, aut repercutimus, aut eludimus, noſtra ridicule indicamus, &, ut uerbo Ciceronis utar, dicimus aliqua ſubabſurda. nanq; eadem, quæ, ſi imprudentibus excidant, ſtulta ſunt, ſi ſimulamus, uenuſta creduntur. Tertium eſt genus, ut idem dicit in decipiendis expectationibus, dictis aliter accipiendis, cæteriſq;, quæ neutram perſonam contingunt. Ideóq; à me media dicuntur. Item ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto riſus concilatur interim admiſta grauitate, ut Marcus Cæcilius prætor, cum ſellam eius curulem conſul Iſauricus fregiſſet, alteram poſuit loris intentam.

intentam. Dicebatur autem consul à patre aliquando cæsus flagris. Interim sine respectu pudoris, ut in illa Pyxide Cœliana, quod neque oratori, neq; ulli graui uiro conueniat. Idem autem de uultu, gestuq; ridiculo dictum sit, in quibus est quidem summa gratia, sed maiorem captare risum non uidetur, nihil enim ex ijs, quæ salsa dicuntur, insulsius. Quanquam autem gratiæ plurimum dictis seueritas affert, fitq; ridiculum id ipsum, quia qui dicit illa, non ridet, est tamen interim & aspectus, & habitus oris, & gestus non inurbanus, cum ijs modus contigit. Id porrò, quod dicitur, aut est lasciuum, & hilare, qualia Galbæ pleraq;. aut contumeliosum, qualia nuper Iunij Bassi. aut asperum, qualia Caßij Seueri. aut leue, qualia Domitij Afri. Refert ijs ubi quis utatur. nam in conuictibus, & quotidiano sermone lasciuia humilibus, hilaria omnibus conueniunt. Ludere nonnunquã uelimus, longeq; absit propositum illud, potius amicum, quàm dictum perdidi. In hac quidem pugna forensium malim mihi lenibus uti licere, quanquam & contumeliose, & aspere dicere in aduersarios permissum est, cum accusare etiam palàm, & caput alterius iniuste petere concessum sit. Sed hic quoque tamen inhumana uideri solet fortunæ insectatio, uel quia culpa caret, uel quia recidere etiã in ipsos, qui obiecerunt, potest. Primum itaq; consyderandum est, & quis, & qua causa, & apud quem, & in quem, & quid dicat. Oratori minime conuenit distortus uultus, gestusq;, in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis et scenica huic personæ alienissima est. Obscœnitas uero nõ à uerbis tantum abesse debet, sed etiam à significatione. nam siquãdo obijci potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbane uolo, ita uideri affectare id planè nolo. Quapropter ne dicet quidem salse quoties poterit, et dictum potius aliquando perdet, quàm minuet authoritatem. nec accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili iocantem feret quisquam. Sunt etiam iudices quidam tristiores, quàm ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id, quod in aduersarium dicimus, aut in iudicem conueniat, aut in nostrum quoq; litigatorem, quanquam aliqui repeRiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, euitent, Quod fecit Longus Sulpitius, q, cum ipse fœdissimus esset, eum, contra quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis dixit, cui respondens Domitius Afer, Tu inquit ex animi sententia Lõge? qui malam faciem habet, liber non est? Vitandum etiam ne petulans, ne superbus, ne loco, ne tempore alienum, ne præparatum, ne domo allatum uideatur quod dicimus. Nam aduersus miseros sicut supra dixe-

ram inhumanus est iocus. Sed quidam ita sunt receptae authoritatis, ac notae uerecundiae, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis iam praeceptum est. Illud non ad orandi ferè consilium, sed ad omnia pertinet. lacessat hoc modo, quẽ lædere sit periculosum, ne aut inimicitiae graues insequãtur, aut turpis satisfactio. male etiam dicitur quod in plures conuenit, si aut nationes totae incessantur, aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Ea, quae dicit uir bonus, omnia salua dignitate, ac uerecundia dicet, nimium enim risus pretium est, si probitatis impendio constat. Vnde autem concilietur risus, & quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam si species omnes per se qui uelimus, nec modum reperiemus, & frustra laborabimus, neque enim numerosi minus sunt loci, ex quibus hæc dicta, quàm illi, ex quibus eæ, quas sententias uocamus, ducuntur, neque alij. nam hic quoque est inuentio, & elocutio, atq; ipsius elocutionis uis alia in uerbis, alia in figuris. Risus igitur oriuntur aut ex corpore eius, in quem dicimus, aut ex animo, qui factis ab eo, dictisq; colligitur, aut ex ijs, quæ sunt extra posita. Intra hæc enim est omnis uituperatio, quæ si grauius posita sit, seria sit, si leuius, ridicula. Hæc aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum est autem ut oculis subijcere contingat, ut fecit C. Iulius, qui cum Heluio mancipi sæpius obstrepenti sibi diceret, iam ostendam qualis sis, isq; plane instaret interrogatione, qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstrauit imaginem galli in scuto cymbrico pictam, cui manceps tum simillimus est uisus. tabernæ autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum. Narrare quæ salsa sint in primis est subtile, et oratorium, ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepasio, atque Fabricio. ac M. Cœlius de illa C. Lælij, collegæq; eius in prouinciam festinantium contentione. Sed in his omnibus cum elegans, & uenusta exigitur tota expositio, tum id festiuissimum, quod adijcit orator. Nam & à Cicerone sic est Fabricij fuga illa condita. "Itaq; cum callidissime se putaret dicere, et cũ illa uer "ba grauissima ex intimo artificio deprompsisset, respicite inquit, homi "num fortunam. respicite Caij Fabricij senectutem. cum hoc respicite or "nandæ orationis causa sæpe dixisset. Respexit ipse. At Fabricius à sub "sellijs demisso capite discesserat. et cætera, quæ adiecit. Nam est notus locus cum in re hoc solum esset, Fabricium à iudicio recessisse. Et Cœlius cum omnia uenustissime finxit, tum illud ultimum sic subsecutus. "Quomodo trãsierit utrũ rate, an piscatorio, nauigio nemo scie "bat. Siculi quidem ut sunt lasciui, & dicaces, aiebant in delphino se "disse, & sic tanquam Ariona trãsuectum. In narrãdo autem Cice-

ro conſiſtere facetias putat, dicacitatem in iaciendo. Mire fuit in hoc ge
nere uenuſtus Afer Domitius, cuius orationibus complures huiuſmo=
di narrationes inſertæ reperiuntur, ſed dictorum quoque ab eodem
urbane ſunt editi libri. Illud quoque genus eſt poſitum non in hac ue=
luti iaculatione uerborum, & incluſa breuiter urbanitate, ſed in quo=
dam longiore actu, quod de Craſſo contra Brutum Cicero in ſecundo
de oratore libro, & alijs quibuſdam locis narrat. Nam cum Brutus in
accuſatione Caij Planci ex duobus lectoribus oſtendiſſet contraria, Lu
cium Craſſum patronum eius in oratione, quam de colonia narbonen=
ſi habuerat, ſuaſiſſe ijs, quæ de lege ſeruilia dixerit, tres excitauit &
ipſe lectores, hiſq; patris eius dialogos dedit legendos, quorum cum in
Priuernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti ſermonem habi=
tum complecteretur, requirebat ubi eſſent eæ poſſeſſiones. omneis au=
tem illas Brutus uendiderat, & cum paterna manciparet prædia, tur-
pis habebatur. Simulis in apologis quoque & quibuſdam etiam in-
terim hiſtorijs exponendi gratia conſequi ſolet. ſed acutior eſt illa,
atque uelocior in urbanitate breuitas. cuius quidem duplex eſt for-
ma, dicendi, ac reſpondendi, ſed ratio communis in parte. nihil enim in
laceſſendo dici poteſt, qđ nõ etiã in repercutiendo. At propria quædã
ſunt reſpondentium. Illa etiam ira concitati afferre ſolent. Hæc ple=
runq; in altercatione, aut in rogandis teſtibus requiruntur. Cum ſint
autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum eſt
mihi non omneis eos oratoribus conuenire. In primis autem ex amphi
bologia, neque illa obſcura cum Attelanæ more captent, nec qualia
uulgo iactantur uiliſſimo quoque conuerſa in maledictum ferè ambi
guitate, ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, ſed non in agendo ex=
ciderunt, ut dixi, cum is candidatus, qui Coci filius habebatur, coràm
eo ſuffragium ab alio peteret. Ego quoque tibi iure fauebo, non quia
excludenda ſint omnino uerba duos ſenſus ſignificantia, ſed quia ra-
ro belle reſpondeant, niſi cum prorſus rebus ipſis adiuuantur. Qua-
re non hoc modo, penè & ipſum ſcurrile Ciceronis eſt in eundem, de
quo ſupra dixi, Iſauricum, Miror quid ſit, quod pater tuus homo con-
ſtantiſſimus te nobis uarium reliquit. Sed illud ex eodem genere
præclarum, cum obijceret Miloni accuſator in argumentum facta-
rum Clodio inſidiarum, quod Bouillas ante horam nonam diuer=
tiſſet, ut expectaret, dum Clodius à uilla ſua exiret, & identidem
interrogaret quo tempore Clodius occiſus eſſet, reſpondit ſerò, quod
uel ſolum ſufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plu-
ra modo ſignificari ſolent, ſed etiam diuerſa, ut Nero de ſeruo peſ-

simo dixit. Nulli apud se plus fidei haberi, nihil ei neque occlusum, neque signatum esse. Peruenit res usque ad ænigma, quale est Ciceronis in Pletorium Fonteij accusatorem, cuius matrem dixit, dum uixisset ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse. Dicebátur autem, dum uixit, infames fœminæ ad eam conuenire solitæ, post mortem eius bona uenibant, quanquam hic ludus per translationem dictus est, magistri per ambiguitatem. In metalepsim quoq; cadit eadem ratio dictorum. Vt Fabius Maximus incusans Augusti cógiariorum, quæ amicis dabantur, exiguitatem, heminariam esse dixit. Nam congiarium commune liberalitatis, atque mensuræ. à mensura ducta imminutio est rerum. Et hæc tam frigida, quàm est nominum fictio, adiectis, detractis, mutatis literis, ut acisculum, quia esset pactus pacisculum, & placidum nomine, quia is acerbus natura esset acidum, & Tullium, cum fur esset, Tollium dictum inuenio. Sed hæc eadem genera commodius in rebus, quàm in nominibus respondent. Afer enim uenuste Manlium Surã multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deijcientem, & reponẽtem non agere dixit, sed satagere. Est enim dictum per se urbanum satagere etiam si nulla subsit alterius uerbi similitudo. Fiunt & detracta, & adiecta aspiratione, & binis coniunctis uerbis, similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda, eademq; conditio est in ijs, quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab alijs dicta, modo futurum ut omnia uerreret, cum diceretur Verres, modo Herculi, quem expilauerat, molestiorem apro erymanthio fuisse, modo malum sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquisset, quia sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi, ut pro Cecinna Cicero in testem
" Sex. Clodiũ Phormionem, nec minus niger inquit, nec minus confi-
" dens, quàm est ille terentianus Phormio. Acriora igitur sunt, & elegãtiora, quæ trahuntur ex ui rerũ. In his maxime ualet similitudo, si tamen ad aliquid inferius, leuiusq; referatur, quemadmodum ueteres illi iocabantur, qui Lentulum Spintherem, & Scipionem Scrapionem esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modo petitur, uerum etiam ab animalibus, ut nobis pueris Iunius Bassus homo in primis dicax asinus albus uocabatur, & Sarmentus, seu Publius Blessus Iunium hominem nigrum, & macrum, & pandum fibulam ferream dixit, quod nunc risus petendi genus frequentissimum est. Adhibetur autem similitudo interim palàm, interim inseri solet parabole, cuius est generis id Augusti, qui militi libellum timide por-

rigenti, noli inquit, dubitare tanquam aſſem elephanto des. Sunt quæ
dam etiam uerisſimilia. Vnde Vatinius dixit hoc dictum, cum reus a-
gente in eum Caluo, candido frõtem ſudario tergeret, idq; ipſum accu
ſator in inuidiam uocaret, quamuis reus ſum inquit, & panem candi
dum edo. Adhuc eſt ſubtilior illa ex ſimili translatio, cum quod in
alia re fieri ſolet, in aliam mutuamur, ea dicatur ſanè fictio, ut Chry
ſippus cum in triumpho Cæſaris eburnea oppida eſſent translata, &
poſt dies paucos Fabij Maximi lignea, thecas eſſe oppidorum Cæſa-
ris dixit. Et Pedo de mirmillone, qui retiarium conſequebatur, nec fe-
riebat, uiuum inquit, capere uult. Iungitur amphibologiæ ſimilitudo,
ut A. Galba, qui pilam negligenter petenti, ſic, inquit, petis tanquam
Cæſaris candidatus, nam illud petis ambiguum eſt, ſecuritas ſimilis,
quod hactenus oſtendiſſe ſatis eſt. Cæterum frequentiſſima aliorum ge
nerum cum alijs miſtura eſt, eaq; optima, quæ ex pluribus conſtat. Ea
dem diſſimilium ratio eſt. Hinc eques romanus, ad quem in ſpectacu
lis bibentem, cum miſiſſet Auguſtus, qui ei diceret, ego ſi prandere uo-
lo, domum eo. tu enim inquit non times, ne locum perdas. È contrario
non una ſpecies, neq; enim eodem modo dixit Auguſtus præfecto, quẽ
ignominia notabat, ſubinde interponenti precibus, quid reſpondebo
patri meo, dic me tibi diſplicuiſſe, quo Galba penulam roganti, non poſ
ſum commodare, domi maneo, cum cœnaculum eius perplueret. Ter-
tium adhuc illud, ſiquidem ut ne authorem ponam uerecundia ipſius
facit, libidinoſior es, quàm ullus ſpado, quo ſine dubio & opinio deci-
pitur, ſed ex contrario. Et hoc ex eodem loco eſt, ſed nulli priorum ſi-
mile, quod dixit M. Veſtinius, cum ei nuntiatum eſſet, aliquando deſi-
net putere. Onerabo librum exemplis, ſimilemq; ijs, qui riſus gratia
componuntur, efficiã, ſi perſequi uoluero ſigula ueterum. Ex omnibus
argumentorum locis eadem occaſio eſt, nam & finitione uſus eſt Augu
ſtus de Pãtomimis duobus, qui alternis geſtibus contendebant, cum eo-
rum alterum ſaltatorem dixit, alterum interpellatorem. et partitione
Galba, cum penulam roganti reſpondit, non pluit, non eſt opus tibi, ſi
pluit ipſe utar. proinde genere, ſpecie, proprijs, differẽtibus, iugatis, ad-
iunctis, conſequentibus, antecedentibus, repugnantibus, cauſis, effectis,
comparatione, parium, maiorum, minorum ſimilis materia præbetur.
Sicut in tropos quoque omnes cadunt. An non plurima per hyperbo-
len dicuntur, quæ refert Cicero de homine prælongo, caput eum ad for
nicem Fabij offendiſſe. Et quod P. Oppius dixit de genere Lẽtulorum,
cum aſſidue minores parentibus liberi eſſent in naſcendo. Interim
utrunque. Quid ironia, non'ne etiam quæ ſit uerisſima ioci propè ge

nus est, qua urbane usus est Afer cum Didio Gallo, qui prouinciam ambitiosissime petierat, deinde impetrata ea tanquam coactus quere batur, Age inquit aliquid, & reip. causa elabora, quaq; Cicero usus est, cum Vatinij morte nuntiata, cuius parum certus dicebatur author. Interim inquit usura fruar. Idem per allegoriam M. Cœlium melius obijcientem crimina, quàm defendentem, bonam dextram, malam sinistram habere dicebat. Emphasi Iulius dixit ferrum ductitium incidisse. Figuras quoq; mentis, quæ σχήματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omneis, in quas nõnulli diuiserunt species dictorum. nã & interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, et optamus, quædam ut miserantes, & quædam ut irascentes dicimus. Ridiculum est autem omne, quod aperte fingitur, stulta reprehendere facillimum est, nam per se sunt ridicula, sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adiectio. Stulte interrogauerat exeuntem de theatro Carpathiũ Tityus Maximus, an spectasset, facit Carpathius dubitationẽ eius stultiorem dicendo non, sed in orchestra pilalusi. Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defendendo, eleuando, ridicule negauit Mannius Curius. Nam cum eius accusator in Sipario omnibus locis aut nudum eum in neruo, aut ab amicis redemptum, ex alea pinxisset, Ergo ego inquit, nunquam uici. Redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium multum de annis ætatis suæ mentientem. Tum ergo cum unà declamabamus, non eras natus. Interim & simulata assensione, ut idem Fabiæ Dolabellæ dicenti, triginta se annos habere. Verum est inquit, Nam hoc illã uiginti annos audio. Belle interim subijcitur pro eo, quod neges, aliud mordacius, ut Iunius Bassus, quærente Domitia Passieni, quod incusans eius sordes calceos eam ueteres diceret uendere solere. Non mehercules inquit, hoc unquam dixi, sed dixi emere te solere. Defensionem imitatus est eques romanus, qui obijcienti Augusto, quod patrimonium comedisset, meum inquit putaui. Eleuandi ratio est duplex, ut aut ueniam quis, aut iactantiam minuat. Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti uulnus ore exceptum in seditione sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem, gloriaba tur, nunquam fugiens respexeris inquit. aut crimen obiectum, ut Cicero obiurgantibus, quod sexagenarius Publiam uirginem duxisset, Cras mulier erit inquit. hoc genus dicti consequens uocant quidam, atque illi simile, quod Cicero Curionem semper ab excusatione ætatis incipientem, facilius quotidie procemium habere dixit, quia ista natura sequi, & cohærere uideantur. Sed eleuandi genus est etiam causarum relatio, qua Cicero est usus in Vatinium, qui pedibus æger, cum

uellet uideri commodioris ualetudinis factus, et diceret ſe iam bina mil
lia paſſuum ambulare, dies hi inquit, longiores ſunt. Et Auguſtus
nuntiantibus Tarraconenſibus, palmam in ara eius enatam, apparet
inquit, quàm ſæpe accendatis. Transtulit crimen Caſſius Seuerus. Nã
cum obiurgaretur à prætore, quod aduocati eius L. Varro Epicureo
Cæſaris amico conuitium feciſſent, neſcio inquit, qui conuitiati ſint, et
puto ſtoicos fuiſſe. Repercutiendi multa ſunt genera, uenuſtiſſimum,
quod etiam ſimilitudine aliqua uerbi adiuuatur, ut Tracallus dicenti
Sudio, ſi hoc ita eſt, is in exiliũ, ſi non eſt ita, redis inquit. Eluſit Caſ-
ſius Seuerus obijciente quodam, quod ei domo ſua Proculeius inter di-
xiſſet, reſpondendo, nunquam ego illuc accedo. Sic eluditur & ridicu
lum ridiculo, ut Diuus Auguſtus, cum ei Galli torquem aureum cen-
tum pondo dediſſent, & Dolabella per iocum, tentans tamen ioci ſui
euentum, dixiſſet, imperator torque me dona, malo te inquit ciuica do
nare. Mendacium quoq; mendacio, ut Galba, dicente quodam uictoria
to ſe uno in Sicilia quinque pedes longam murenam emiſſe, nihil in-
quit mirum. nam ibi tam longæ naſcuntur, ut his piſcatores pro reſti-
bus cingantur. Contraria eſt neganti confeſſionis ſimulatio, ſed ipſa
quoq; multum habet urbanitatis, ſic. Afer egerat contra libertũ Clau
dij Cæſaris, & ex diuerſo quidam conditionis eiuſdem, cuius erat liti
gator, exclamaſſe fertur. Præterea tu ſemper in libertos Cæſaris dicis,
nec mehercule inquit quicquam proficio. Cui uicinum eſt, non negare
quod obijcitur, cum & id palàm falſum eſt, & inde materia bene re
ſpondendi datur. ut Catulus dicenti Philippo, quid latras? furem uideo
inqt. In ſe dicere non eſt ferè niſi ſcurrarum, & in oratore utiq; mi-
nime probabile, quod fieri totidem modis, quot in alios poteſt. Ideóq;
hoc, quamuis frequens ſit, tranſeo. Illud uero etiam ſi ridiculum eſt,
indignum tamen eſt homine tolerabili, quod aut turpiter, aut impoten
ter dicitur. Quod feciſſe quendam ſcio, qui humiliori libere aduerſus
ſe loquenti colaphum inquit, tibi ducam, & formulam ſcribo, quod ca
put durum habeas. hic enim dubium eſt utrum ridere audientes, an
indignari debuerint. Supereſt genus decipiendi opinione, aut dicta ali
ter intelligendi, quæ ſunt in omni hac materia uel uenuſtiſſima. In-
opinatum & à laceſſente poni ſolet, quale eſt, quod refert Cicero,
Quid huic abeſt, niſi res, & uirtus. Aut illud Afri, Homo in agen-
dis cauſis optime ueſtitus. & in occurrendo, ut Cicero, Audita falſa
Vatinij morte, cum Ouinium libertum eius interrogaſſet, rectè ne o-
mnia? dicenti recte, mortuus eſt inquit. Plurimus autem circa ſimula
tionem, & diſſimulationem riſus eſt, quæ ſunt uicina, et propè eadẽ.

Sed simulatio est certam opinionem animi sui imitantis. dissimulatio
aliena parum se intelligere fingentis. Simulauit Afer, cum in causa
subinde dicentibus Celsinam dicere, cognouisset, quæ erat potens fœmi
na, quis est inquit iste, Celsinam enim uideri sibi uirum finxit. Dissi-
mulauit Cicero cum Sex. annalis testis reum læsisset, & instaret iden
tidem accusator ei, dic M. Tulli nunquid potes de Sext. Annali? Versus
tunc dicere cœpit de libro Ennij annali sexto.

» Qui potis ingentis causas euoluere belli, cui sine dubio frequen-
tissimam dat occasionem ambiguitas, ut Casselio, qui consultori dicen-
ti nauem diuidere uolo, perdes inquit. Sed auerti intellectus & aliter
solet, cum ab asperioribus ad leuiora inde flectitur, ut qui interroga-
tus quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus esset, tardum fu-
isse respondit. Ei confine est quod dicitur per suspicionem, quale illud
apud Ciceronem, quærenti quod uxor sua è fico se suspendisset, rogo
des mihi surculum ex illa arbore, ut inseram. Intelligitur enim quod
non dicitur. Et hercle omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter quàm
est rectum, uerum'q; dicatur, quod fit totum fingendis aut nostris,
aut alienis persuasionibus, aut dicendo, quod fieri non potest. aliena fin
xit Iuba, qui querenti, quod ab equo suo esset aspersus, quid tu inquit
me hippocentaurum putas? Sic C. Cassius, qui militi sine gladio decur
renti, heus tu commilito pugno bene uteris inquit. Et Galba de pisci
bus, qui cum pridie ex parte adusti, & uersati postero die appositi es-
sent, festinemus, alij subcœnant inquit. Tertium illud Ciceronis, ut di
xi, aduersus Curium, fieri enim certe non poterat, ut cum declamaret,
natus non esset. Est & illa ex Ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nã
cum testis diceret à reo femina sua ferro petita, et esset facilis reprehẽ
sio, cur illam potissimum partem corporis uulnerare uoluisset, Quid
enim faceret inquit, cum tu galeam, & loricam haberes. Vel optima
est simulatio contra simulantem, qualis illa Domitij Afri fuit. Vetus
habebat testamentum, & unus ex amicis recentioribus sperans aliqd
ex mutatione tabularum, falsam tabulam intulerat, consulens eum, an
primipilaris ei testamento suaderet ordinare suprema iudicia, noli in-
quit facere, offendis illum. Iucundissima sunt autem ex his omnibus le-
nia, &, ut sic dixerim, boni stomachi, ut Afer ingrato litigatori conspe
ctum eius uitanti, in foro per nomenculatorem missum ad eum. A-
mas me inquit, quod non te uidi. & dispensatori, qui, cum ad reliqua
non responderet, dicebat subinde non comedi panem & aquam bi-
bo, pasce, & redde quod debes, quæ ὑπαγωγὰς uocant. Est gra
tus iocus, qui minus exprobrat, quàm potest, ut idem dicenti candidato

semper

semper domum tuam colui, cum posset palàm negare, credo inquit, &
uerum est. Interim de se dicere riduculum est, & quod in aliũ, si ab-
sentem diceret, urbanum non erat, quoniam ipsi palàm exprobratur,
mouet risum, quale Augusti est, cum ab eo miles nescio qd improbe
peteret, ueniret contra Martianus, quẽ suspicabatur et ipsum aliqd in-
iuste rogaturum. Non magis inquit faciam cõmilito, quæ petis, q̃ quod
Martianus à me petiturus est. Adiuuant urbanitatem & uersus cõ
mode positi, seu toti ut sunt, qđ adeo facile est. ut Ouidius ex Tetra-
sticho Macri carmine librũ in malos poetas composuerit, quod fit gra
tius, si qua etiam ambiguitate conditur, ut Cicero in Acium hominem
callidum, & uersutum, cum is in quadam causa suspectus esset, nisi
qua Vlysses rate euasit Laertius. seu uerbis ex parte mutatis, ut in
eum, qui, cum antea stultissimus esset habitus, post acceptam hæredita
tem primus sententiam rogabatur, cuius hæreditas est, quam uocant sa
pientiam, pro illo facultas est. seu fictis notis uersibus. simile est, quod
παροιμία dicitur, & prouerbia opportune aptata, ut de homine in
aquam lapso, & ut alleuaretur roganti, tollat te qui non nouit. Ex hi-
storia etiam ducere urbanitatem eruditum, ut Cicero fecit, cum ei testẽ
in iudicio Verris roganti dixisset Hortensius, nõ intelligo hæc ænigma
ta. atqui debes inquit, cum sphingem domi habeas. Acceperat autem
ille à Verre sphingem æneam, magnæ pecuniæ. Subabsurda illa
constant stultissimi imitatione, & quæ, nisi fingantur, stulta sunt, ut q
mirantibus, quod humile candelabrum emisset, pransorium erit inqt.
Sed illa similia absurdis sunt acria, quæ tanq̃ sine ratione dicta ferun
tur, ut Seruus Dolabellæ, cum interrogaret, an dominus eius auctionẽ
proposuisset, domum inquit uendidit. Deprehensi interim pudorem
suum ridiculo aliquo explicant, ut qui testem dicentem se à reo uulne
ratum interrogauerat, an cicatrices haberet, cum ille ingentem in femo
re ostendisset, latus inquit, oportuit. Iis quoq; uti belle datur, ut Hispo
obijcienti, bis acerba crimina accusatori, mentiris inquit. Et Fuluius
propinquus legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chiro
graphus esset, & uerus inquit domine. Has aut accepi species, aut in-
ueni frequentissimas, ex quibus ridicula ducerentur. Sed repetum ne-
cesse est, infinitas esse tam salse dicendi, q̃ seuere, quas præstat persona,
locus, tempus, casus deniq;, qui est maxime uarius. Itaq; hæc ne omisisse
uiderer, attigi. Illa autem, quæ de usu ipso & modo iocandi comple-
xus sum, adeo infirma, sed plane necessaria. His adducit Domitius
Marsus, qui de urbanitate diligentissime scripsit, quædam non ridi-
cula, sed cuilibet seuerissimæ orationi conuenientia eleganter dicta,

& proprio quodam lepore iucunda, quæ sunt quidem urbana, sed
risum tamen non habent. Neq; enim ei de risu, sed de urbanitate est
opus institutum, quam propriã esse nostræ ciuitatis ait, & serò sic in
telligi cœptam, postq̃ urbis appellationem, etiam si nomen proprium
non adijceretur, Romam tamen accipi sit receptum, eamq; sic finit.
Vrbanitas est uirtus quædam in breue dictum coacta, & apta ad de
lectandos mouẽdosq; homines in omnem affectum maxime idonea ad
resistendum, uel lacessendum, prout quæq; res, ac persona desyderat,
cui si breuitatis exceptionem detraxeris, omnes orationis uirtutes com
plexa sit. Nam sicut ista rebus, & personis, quod in utrisq; oporteat
dicere, perfectæ eloquentiæ est. Cur autem breuem eam esse uoluerit,
nescio quidem. At quam in eodem libro dicat fuisse, & in multis
narrandi urbanitatem paulo post ita finit, Catonis, ut ait, opinionem
secutus. Vrbanus homo erit, cuius multa bene dicta, responsaq; erunt.
Et qui in sermonibus, circulis, conuiuijs, item in concionibus, omni de-
niq; loco ridicule, cõmodeq̃; dicet. Risus erunt, quicunq; hæc faciet ora
tor. Quas si recipimus finitiones, quicquid bene dicetur, & urbane,
dicti nomen accipiet. Cæterum illi, qui hoc proposuerat, consentanea
fuit illa diuisio, ut dictorum urbanorum, alia seria, alia iocosa, alia
media faceret. Nam eadem est omnium bene dictorum. Verum mihi
etiam iocosa quædam uidentur posse non satis urbane referri. Nam
meo quidem iudicio illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil
agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neq; sensu, neq; uerbis,
neq; ore, gestu'ue possit deprehendi, ut non tam sit in singulis dictis, q̃
in toto colore dicendi, qualis apud græcos atticismos ille redolẽs Athe
narum proprium saporem. Ne tamen iudicium Marsi hominis erudi-
tissimi subtraham, Seria partitur in tria genera, honorificum, contu-
meliosum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis, quod pro
» Ligario apud Cæsarẽ. Qui nihil soles obliuisci, nisi iniurias. & cõ-
» tumeliosi, quod Attico scripsit de Pompeio, & Cæsare. Habeo quẽ fu-
» giam, quem sequar non habeo. & medij, quod ἀποφθεγματικὸν uo-
» cat, & est ita cum dixit, neq; grauem mortem accidere forti uiro posse,
» neq; immaturam consulari, neq; miseram sapienti. Quæ omnia sunt
optime dicta, sed cur proprie nomen urbanitatis accipiant, non uideo,
quod si non totus, ut mihi uidetur, orationis color meretur, sed etiam sin
gulis dictis tribuendum est, illa potius urbana esse dixerim, quæ sunt
generis eiusdem, quæ ridicula dicuntur, & tamen ridicula non sunt,
ut de Pollione Asinio, serijs, iocisq; pariter accommodato, dictum est,
esse eum omnium horarum. Et de actore facile dicente ex tempore in

genium

genium eum innumerato habere. etiam Pompeij, quod refert Marsus in Ciceronem diffidentem partibus. transi ad Cæsarem me timebis. Erat enim si de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ipso dictum fuisset. Quod posset inter ridicula numerari Etiam illud, quod Cicero Cereliæ scripsit, reddens rationem, cur illa C. Cæsaris tempora tam patienter toleraret. Hæc aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho. stomachus enim ille habet aliquid ioco simile. Hæc, quæ mouebant, dissimulanda mihi non fuerunt, in quibus ut errauerim, legentes tamen non decepi indicata diuersa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

De altercatione.

ALTERCATIONIS præcepta poterant uideri tunc inchoanda, cũ omnia, quæ ad continuam orationem pertinent, peregissem. Nam est usus eius ordine ultimus, sed cum sit posita in sola inuentione, neque habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desyderet, aut circa memoriam, & pronuntiationem laboret, prius quàm secundam quinque partium, hanc, quæ tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco uideor, quam scriptores ideo fortasse alij reliquerunt, quia satis cæteris præceptis in hanc quoque uidebatur esse perfectum. Constat enim aut intentione, aut depulsione, de quibus satis traditum est, quia quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac breui, atq; concisa prosit necesse est, neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter aut interrogando, aut respondendo. Cuius rei fere omnis obseruatio in illo testium loco excussa nobis est. Tamen quia latius hoc opus aggressi sumus, neq; pfectus orator sine hac uirtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibusdam causis ad uictoriam uel plurimum ualet. Nam ut in qualitate generali, in qua recte'ne factum quid, an contra sit quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæstionem finitionis actionis, plerunque satis explicat. Et omnia penè, in quibus de facto constat, aut coniectura artificiali ratione colligitur. Ita in his causis, quæ sunt frequentissimæ, quæ uel solis extra artem probationibus, uel mistis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quæque memoriæ iudicis inculcanda sunt, etiam præstandum quicquid in actione promisimus, & refellenda mendacia. Nusquam est deinq;, qui cognoscit, intentior, nec immerito quidam, q̃q̃ in dicendo mediocres,

hac tamen altercandi præstantia meruerunt nomen patronorum. At quidā litigatoribus suis, illum modo ambitiosum declamandi sudorē præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamq; illam decertatoriam imperitis, ac sæpe pullatæ turbæ relinquunt. Itaq; uideas alios plerunq; iudicijs priuatis ad altercationes uocari, alios ad probationem. Quæ si diuidenda sunt officia, hoc certe magis necessariū est, pudendūq; dictu, si plus litigatoribus prosunt minores. In publicis certe iudicijs uox illa præconis præter patronos, ipsum, qui egerit, citat. Opus est igitur in primis ingenio ueloci, ac mobili, animo præsenti, & acri. Non enim cogitandum, sed dicendū statim est, & propè sub conatu aduersarij manus exigenda. Quare cum in omni parte huiusce officij plurimum facit totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nos nosse causas, tum in altercatione maxime necessariū est, omniū personarū, instrumentorum, temporū, locorum, habere notitiā, alioquin & tacendū erit sæpe & alijs subijcientibus. plerūq; autem studio loquendi fatue modo accedendū, quod non nunq̄ accidit, ut nostra credulitate aliena stultitia erubescamus, neq; tamen his ipsis monitoribus clarescit. Quidam faciunt aperte, quod rixemur. Videas enim plerosq; ira percitos exclamantes, ut iudex audiat contrarium id esse, quod admoneatur, sciatq; ille, qui pronuntiaturus est in causa, malum quod tacetur. Quare bonus altercator uitio iracundiæ careat. nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert extra causam, & plerunq; deformia conuitia facere, ac mereri cogit, & ipsos nonnunq̄ iudices incitat melior moderatio, ac nonnunq̄ etiā patientia. neq; enim refutanda tantum, quæ è contrario dicuntur, sed contēnenda, eleuanda, ridenda sunt, nec usquam plus loci reperit urbanitas, odium mordet, & pudor, contra turbantes audēdum, & impudentiæ fortiter resistendū. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones intercipiant, & omnia tumultu confundant, quos ut nō imitari, sic acriter propulsare oportebit, & ipsorum improbitas retundenda, & iudices, uel præsidentes magistratus appellandi frequēter, ut loquendi uices seruentur. nam est res animi iacentis, & mollis supra modum frontis, fallitq; plerunq;, quod probitas uocatur, quæ est imbecillitas. ualet autem in altercatione plurimum acumen, quod sine dubio ex arte non uenit. Natura enim non docetur, arte tamen adiuuatur, in qua præcipuū est semper id in oculis habere, de quo quæritur, & quod uolumus efficere, q̄ propositum tenentes in rixam non ibimus, nec causæ debita tempora conuitiando conteremus, gaudebimusq;, si hoc aduersarius facit. Oīa

tempora

tempora ferè parata sunt meditatis diligenter quæq; aut ex diuerso dici, aut responderi à nobis possint. Nonnunq̃ tamen solet hoc quoq; esse artis genus, ut quædam in actione dissimulata subito in altercatione proferantur, & inopinatis eruptionibus, aut ex insidijs citissimo facto simillimum. Id autem tum faciendũ est, cum est aliquid, cui responderi non statim possit, potuerat autem, si tempus ad disponendũ fuisset. Nam quod fideliter firmũ est, à primis statim actionibus arripere optimũ est, quo sæpius, diutius'q; dicatur. Illud uix saltem præcipiẽdum uidetur, ne turbidus, & clamosus tantũ sit altercator, & quales facti sunt, qui literas nesciunt. Nam improbitas licet aduersario molesta sit, iudici inuisa est. Nocet etiã diu pugna in ijs, quæ obtinere nõ possis. Nam ubi uinci necesse est, expedit cedere, quia siue plura sunt, de q̃bus quæritur, facilior erit in cæteris fides, siue unum, mitior solet irrogari pœna uerecundiæ. nam culpã præsertim deprehensam pertinaciter tueri culpa altera est. Dum stat acies multi in re consilij, atq; artis est, ut errantem aduersariũ trahas, & ire q̃longissime cogas, ut uana interim spe exultet. Ideo quædã bene dissimulantur instrumẽta. Instant enim, & sæpe discrimẽ omne cõmittunt, quod deesse nobis putant, & faciunt probationibus nostris authoritatem postulãdo. Expedit etiã dare aliq̃d aduersario, quod pro se putet, quod apprehẽdẽs maius aliq̃d cogatur dimittere, duas interim res proponere, quarum utrãlibet male sit electurus, quod in altercatione fit potentius, q̃ in actione, q̃a in illa nobis ipsi respondemus, in hac aduersariũ quasi confessum tenemus. Est in primis acuti uidere, quo iudex dicto moueatur, q̃d respuat, quod ex uultu sæpissime, & aliquãdo etiã dicto aliquo, facto'ue eius deprehenditur, & instare proficientibus, & ab ijs, quæ non adiuuant, q̃mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoq;, ut remedia perinde perseuerent adhibere, uel desinant, ut illa recipi, uel respui uident. Nonnunq̃ si rem euoluere propositã facile nõ sit, inferenda est alia quæstio, atq; in eam, si fieri potest, iudex auocandus. Quid enim, cum respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud inuenias, cui aduersarius respondere non possit. In plerisq; iudex est auocandus, ut dixi, qui circa testes, & locos. & personas modo distat, quod hic patronorũ inter se certamen, illic pugna inter testem, & patronum. Exercitatio uero huius rei longe facilior. Nam est utilissimũ frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorundem, sumere materiã, uel ueræ, uel etiam fictæ controuersiæ. Et diuersas partes altercatiõis modo tueri, quod idem etiam in simplici genere quæstionũ fieri potest. Ne illud quidem ignorare aduocatum uolo, quo quæq; ordine pro-

batio sit apud iudices proferenda, cuius rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima, & summa ponantur. Illa enim ad credēdum præparant iudicem, hæc ad pronuntiandum.

De iudicio, & consilio.

HIS pro nostra facultate tractatis, non dubitassem trāsire protinus ad dispositionem, quæ ordine ipso sequitur, nisi uererer, ne quoniam fuerunt, qui iudicium inuentioni subiungerent, præterisse hunc locum quibusdam uiderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus connexus, ac mistus est, ut ne à sententijs quidem, aut uerbis saltem singulis possit separari, nec magis arte traditur, q̃ gustus, aut odor. Ideoq; nos quid in quaq; re sequēdū, cauendúq; sit, docemus, ac deinceps docebimus, ut ad ea iudiciū dirigatur. Præcipiā igitur ne, q̃d effici non pōt, aggrediamur? ut cōtraria uitemus, et cōia? neq̃d in eloquēdo corruptū, obscurúq; sit? referatur oportet ad sensus, q nō docentur. Nec multum à iudicio credo distare consiliū, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus. & aut omnino non dum repertis, aut dubijs, & iudicium frequentissime certum est. Consilium uero est ratio quædam alte petita, & plerunque plura perpendens, & comparans, habensq; in se & inuentionem, & iudicationem. Sed ne hæc q̃dem præcepta in uniuersum spectanda sunt. nam ex re sumitur, cui locus ante actionem est frequenter. Nam Cicero summo consilio uidetur in Verrem uel contrahere tempora dicendi maluisse, quàm in eum annum, quo erat Q. Hortensius consul futurus, incidere. & in ipsis actionibus primū, ac potentissimum obtinet locum. Nam quid dicendum, quid tacendum, quid diffitendum sit, exigere consilij est, negare sit satius, an defendere, ubi procemio utendum, & quali, narrandum'ne, & quomodo, iure prius pugnandum, an æquo, qui sit ordo utilissimus, tum omnes colores, aspere, an leniter, an etiam submisse loqui expediat. Sed hæc quoq; (ut quisq; passus est locus) monuimus. Idemq; in reliqua parte faciemus, pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari posse præceptis non arbitror. Laudatur consilium Demosthenis, quod cum suaderet bellum Atheniensibus parum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat. Poterat enim emendari negligentia, ac si nihil esset erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem cum offensam uereretur, si obiurgaret populi segniciem. in asserenda libertate reip. maiorum laude uti maluit, qui rem fortissime administrassent. Nam

& faciles

& faciles habuit aures, & à natura sequebatur, ut meliora probantis, peiorum pœniteret. Ciceronis quidem uel una pro Cluentio, quálibet multis exemplis sufficeret oratio. Nam quod in eo consilium maxime mirer? primam'ne expositionem? qua matri, cuius filium premebat authoritas, abstulit fidem. an quod idem corrupti iudicij crimen transferre in aduersarium maluit, quàm negare? propter inueteratam, ut ipse dicit, infamiam, an quod in re inuidiosa legis auxilio nouissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset, non dum præmolitas iudicum mentes, an quod se ipsum inuito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone, quod non ante narrauit, q̃ præiudicijs omnibus reum liberaret, quod insidiarum inuidiam in Clodium uertit, quanquam re uera fuerat pugna fortuita, quod factum & laudauit, & tamen uoluntatem Milonis remouit, quod illi preces non dedit, & in earum locum ipse successit. Infinitum est enumerare, ut Cottæ detraxerit authoritatem, ut pro Ligario se opposuerit, Cornelium ipsa confessi omnis fiducia eripuerit. Illud dicere satis habeo, nihil esse non modo in orando, sed in omni uita prius cõsilio. frustraq; sine eo tradi cæteras artes, plusq; uel sine doctrina prudẽtiã, q̃ sine prudentia facere doctrinã. Aptare etiã orationẽ locis, temporibus personis, esse eiusdem uirtutis, sed hic quia latius fusus est locus, mistusq; cũ elocutione tractabitur, cum præcipere de apte dicendo cœperimus.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER SEPTIMVS.

d E INVENTIONE, ut arbitror, satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendũ pertinent, executi sumus, uerum etiam motus animorum tractauimus. Sed ut opera extruẽtibus satis non est saxa, atq; materiam, & cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis eis, collocandisq; artificum manus adhibeatur, sic in dicendo quanlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat, atque congestum, nisi illas eadem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas deuinxerit. Nec immerito secunda quinq; partium posita est, cum sine ea prior nihil ualeat. Neque enim, quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocetur. Et siquam in corporibus nostris aliorum'ue

animaliũ partem permutes, & transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. & artus etiam leuiter loco moti perdunt, quo ui guerunt, usum. & turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimẽto. Nec mi hi uidẽtur errare, qui ipsam rerum naturã, stare ordine putant, quo confuso peritura sint omnia. Sic oratio carens hac uirtute tumultuetur necesse est, & sine rectore fluitet, ne cohæreat sibi, multa repetat, mul ta transeat, uelut nocte in ignotis locis errans, nec initio, nec fine pro posito, casum potius q̃ consilium sequatur. Quapropter totus hic liber seruiat dispositioni, quæ quidem si certa aliqua ui tradi in omnes ma= terias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cum infinitæ li- tium formæ fuerint, futuræq; sint, & tot seculis nulla reperta sit cau sa, quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, & uigilet, & inue niat, & iudicet, & consilium à se ipso petat. Neq; inficias eo quædam esse, quæ demonstrari possint, eaq; non omittam.

De dispositione. Cap. I.

SIT igitur, ut supra significaui, Diuisio, rerum plurium in sin- gulas. Partitio, singularũ in partes discretio. Ordo, recta quædam col locatio, prioribus sequentia annectens. Dispositio, utilis rerũ, ac partiũ in loco distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionẽ plerunq; uti= litate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraq; par= te tractandã. Cuius rei, ut cætera exempla præteream, Demosthenes quoq;, atq; Aeschines possunt esse documento, in iudicio Ctesiphontis diuersum secuti ordinem. Cum accusator à iure, quo uidebatur poten tior, cœperit, patronus omnia, uel penè omnia, ante ius posuerit, q̃bus iudicẽ quæstioni legum præpararet. aliud enim alio docere prius ex- pedit, alioquin semper petitoris arbitrio diceretur. Deniq; in mutua ac= cusatione, ut uacuum se uterq; defendat prius q̃ aduersarium arguat, omnium rerũ necesse est ordinem esse diuersum. Igitur quod ego sum secutus, qui partim præceptis, partim usurpatum ratione cognouerã, promam, nec unq̃ dissimulaui. Erat mihi curæ in controuersijs foren= sibus nosse omnia, quæ in causa uersarẽtur. Nam in schola certa sunt, & pauca, & ante declamationem exponuntur, quæ θέματα græci uocant, Cicero proposita. Cum hæc in conspectu quodammodo collo= caueram, nõ minus pro aduersa parte, quàm pro mea cogitabam, & primum, quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuen- dum, constituebam quid utraq; pars uellet efficere. Tum per quid, hoc modo. cogitabam quid primum petitor diceret. Id aut cõfessum erat, aut controuersum. si confessum, non poterat ibi esse, quæstio. Transi-

bam ergo

bam ergo ad responsum partis alterius, idem intuebar, nonnunquam etiam quod inde obtinebatur, confessum erat. Vbi primum cœperat non conuenire, quæstio oriebatur. Id tale est. Occidisti hominem, occidi, conuenit, transeo. rationem reddere debet reus quare occiderit, adulterum inquit cum adultera occidere licet. Legem esse certum est. Tertium iam aliquid uidendum est, in quo pugna consistat. non fuerunt adulteri, fuerunt. Quæstio, de facto ambigitur, coniectura ē. Interim ergo & tertium confessum est, adulteros fuisse. Sed tibi inquit accusator, illos non licuit occidere, exul enim eras, & ignominiosus, de iure quæritur. At si protinus dicenti occidisti, respondeatur, non occidi, statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controuersia incipiat, & considerari debet, quæ primam quæstionem facit. Intentio simplex. Occidit Saturnium Rabirius. coniuncta, lege de sicarijs commisit. L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, et Cn. uulnerando, & Salarium item occidendo cadit. Nam sic diuersæ propositiones erunt, quod idem de petitionibus dictum est. Verum ex coniuncta propositione plures esse quæstiones, ac status possunt. si aliud negat reus, aliud defendit, aliud à iure actionis excludit. In quo genere & agenti est despiciendum, quid quoque loco diluat, quod pertinet ad actorem. non planè dissentio à Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parti uehementius, ut putet primo firmum aliquid esse ponendū, summo firmissimum, imbecilliora medio, quia & initio mouendus sit iudex, & summo impellendus. At pro reo plerunque grauissimum quidq;, primum mouendum est, ne illud spectans iudex reliquorum defensioni sit auersior. Interim tamen & hoc mutabitur, si leuiora illa palàm falsa erunt, grauissimi defensio difficilior, ut detracta prius accusatoribus fide aggrediamur ultimum, iam iudicibus omnia uana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defensio, ne id, quod non statim diluemus, timere uideamur. Ante actæ uitæ crimina, plerunque prima purganda sunt, ut id, de quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit, non quid frequentissime, sed quid tum expediret, intuitus, cum simplex intentio erit, uidendum est, an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unū, in re quæstionem instituamus, an in scripto. si in re, negandum sit, quod obijcitur, aut tuendum. si in scripto, in qua specie iuris pugna sit, & in ea de uerbis, an uoluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex, quæ litem faciat, hoc est qua iudicium sit constitutum. Nam quædam in scholasticis ponuntur ad

coniungendã modo actæ rei seriem, ut pater expositũ qui agnouerit, solutis alimentis recipiat. minus dicto audientẽ filiũ liceat abdicare. q̃ expositũ recepit, imperat ei nuptias locupletis propinqui, ille ducere uult filiã pauperis educatoris. Lex de expositis ad effictũ pertinet. Iudicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex una lege quæstio est, ut in ἀντινομία, his spectatis, apparebit circa quæ pugna sit. Coniuncta defensio est, qualis pro Rabirio, si occidisset recte fecisset, sed non occidit. ubi uero multa contra unã propositionẽ dicimus, cogitandum est primum q̃cquid dici potest. tum ex his quo quicq; loco dici expediat ordinandũ, in quo non idẽ sentio, quod de propositionibus paulo ante, quod'q; de argumentis probationũ loco cõcessi, aliquãdo nos incipere à firmioribus. Nam uis quæstionũ percrescere debet, & ad potentissima ab infirmissimis ꝑuenire, siue sunt eiusdẽ generis, siue diuersi. Iuris autem quæstiones solent esse nõnũq̃ ex alijs, atq; alijs conflictionibus, facti sem ꝑ idẽ spectat, in utroq; genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex q̃bus infirmissimũ quicq; primũ tractari oportet. Ideo'q; quasdam quæstiones executi donare solemus, & concedere. Neq; enim transire ad alias possumus, nisi omissis prioribus, ꝙ ipsum ita fieri oportet, non ut dãnasse eas uideamur, sed omisisse, q̃a possumus etiã sine eis uincere. Procurator alicuius pecuniam petit ex fœnore hæreditario, potest incidere quæstio, an huic esse procuratorẽ liceat. finge nos postq̃ tractauimus eam, remittere, uel etiam conuinci. quæretur an ei, cuius nomine litigatur, procuratorẽ habendi sit ius. Discedamus hinc quoq;, recipit natura quæstionẽ, an ille, cuius nomine agitur, hæres sit fœneratoris, an ex asse hæres. Hæc quoq; cõcessa sint. Quæretur an debeatur. Contra nemo tam demẽs fuerit, ut id, quod firmissimũ duxerit se habere, & remittat, et ad leuiora trãscendat. Huic in schola simile est, non abdicabis adoptatum, ut hunc quoq;, non uirũ fortẽ, & fortem, ut non q̃cunq; uoluntati tuæ non paruerit, & q̃ non paruerit, ut in alia omnia subiectus sit, nõ propter opinionẽ, non propter talem opinionẽ, hæc iuris quæstionũ differentia est. In factis autem ad idẽ tendentia sunt plura. Ex q̃bus aliqua citra summã quæstionẽ remitti solent, ut si is, cum quo furti agere dicat, proba te habuisse, proba te ꝑdidisse, proba te furto ꝑdidisse, proba te mea fraude. priora enim remitti possunt, ultimũ non potest. Solebã & hoc facere præcipue, ut uel ab ultima specie. (nam ea ferè est, quæ continet causam) retrorsum quærerem usq; ad primã generalem quæstionem, uel à genere ad extremã speciem descenderẽ etiam in suasorijs, ut deliberat Numa an regnum offerentibus Romanis recipiat.

Primũ id est genus, an regnandũ, an in ciuitate aliena, an Romæ, an laturi sint Romani talem regem. Similiter & in controuersiis. optet enim uir fortis alienã uxorem. Vltima species est, an optare possit alienam uxorẽ. generale est, an quicqd optauerit accipere debeat, inde an ex priuato, an nuptias, an maritũ habentẽ. Sed hoc non quẽadmodũ dicitur, ita & quæritur. Primũ enim occurrit ferè, quod est ultimum dicendũ, ut hoc, non debes alienam uxorẽ optare. Ideoq; diuisionem perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentũ esse. quære, aliquid ne ultra sit, ne uiduam quidẽ, adhuc plus, si nihil ex priuato, ultimum retrorsum, quod idem à capite primum est, nihil iniquum. Itaq; propositione uisa, quod est facillimum, cogitemus, si fieri potest, quid naturale sit primum responderi. Id si tanq̃ res agatur, & nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri uoluerimus, occurrit. Si id non contigerit, seponamus id, quod primum se obtulerit, & ipsi nobiscum sic loquamur, quod si hoc non esset, id iterum, & tertium, & dum nihil sit reliqui. Itaq; inferiora quoq; scrutabimur, quæ tractata faciliorem nobis iudicem in summa quæstione facient. Non dissimile huic est & illud præceptũ, ut à cõmunibus ad propria ueniamus, ferè enim cõmunia generalia sunt. Commune est, tyrannũ occidit, propriũ Viriatũ tyrannũ occidit. mulier occidit, uxor occidit. Solebã et excerpere qd mihi cum aduersario cõueniret, si modo id pro me erat, nec solũ premere confessionẽ, sed partiendo multiplicare, ut in illa controuersia. Dux, qui competitorẽ patrem in suffragijs uicerat, captus est. Euntes ad redimendũ eum legati obuiũ habuerunt patrem reuertentẽ ab hostibus, is legatis dixit, serò itis. excusserunt illi patrem, & aurũ in sinu eius inuenerunt. ipsi perseuerarunt ire quò intenderant, inuenerunt ducem crucifixum, cuius uox fuit. Cauete proditorem. Reus est pater. Quæ conueniunt? proditio nobis prædicta, & prædicta à duce. quærimus proditorem, te isse ad hostes fiteris, & isse clàm, & ab his incolumen rediisse, aurum retulisse, & aurum occultum habuisse. Nam quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione, quæ si animos occuparit, propè aures ipsi defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adiuuat. separatio defendentem. Solebam id, quod fieri & in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra quæ nihil esset, omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset, quod credi uolebam, ut in præuaricationum criminibus, ut absoluatur reus, aut innocentia ipsius sit, aut interueniente aliqua potestate, aut ui, aut corrupto iudicio, aut difficultate probationis,

aut præuaricatione, nocentem fuisse confiteris, nulla potestas obstitit,
nulla uis, corruptum iudicium non quereris, nulla probandi difficul-
tas fuit, quid superest, nisi ut præuaricatio fuerit. Si omnia amoliri nõ
poteram, tamen plura amoliebar. hominem occisum esse constat non in
solitudine, ut à latronibus suspicer, non prædæ gratia, quia inspolia-
tus est, non hæreditatis spe, quia pauper fuit. Odium igitur in causa,
quis inimicus? quæ res autem faciliorem diuisioni uiam præstat, eadẽ
inuentioni quoq;, excutere quicquid dicitur potest, & uelut reiectione
facta ad optimum peruenire. Accusatur Milo, quod Clodium occiderit,
aut fecit, aut non, Optimum erat negare. si non potest, occidit, ergo aut
iure, aut iniuria, utiq; iure, aut uoluntate, aut necessitate. Nã ignoran
tia prætendi non potest, uoluntas anceps est. Sed quia ita id homines
putant, adiungenda defensio, ut id pro rep. fuerit. necessitate, subita igi
tur pugna, nõ præparata, alter igitur insidiatus est? Vter? profecto Clo
» dius. Vides'ne, ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Ad-
» huc, aut utique uoluit occidere insidiatorem Clodium, aut non, tutius
» si noluit. fecerunt ergo serui Milonis, nec iubẽte, nec sciente Milone. At
hæc tamen timida defensio detrahit authoritatem illi, qua recte dice-
» bamus occisum. Adijcietur. quod suos quisque seruos in tali re facere
» uoluisset. Hoc eo est utilius, quod sæpe nihil placet, & aliquid dicen-
dum est. Intueamur ergo omnia, ita apparebit, aut id, quod optimum
est, aut id, quod minime malum. Propositione aliquando aduersarij utẽ
dum, & esse nonnunquam communem eam suo loco dictum est mul
tis millibus uersuum. Scio apud quosdã esse quæsitum, quomodo inue-
niremus, utra pars deberet prior dicere, quod in foro uel atrocitate for
mularum, uel modo petitionum, uel nouissime sorte dijudicatur. In
schola quæri nihil attinet, cum in declamationibus ijsdẽ narrare, et
contradictiones soluere tam ab actore, quàm à possessore concessum
sit. Sed in plurimis controuersijs ne inueniri quidem potest, ut in
illa, Qui tres liberos habebat, oratorem, philosophum, & medicum
testamento quatuor partes fecit, & singulas singulis dedit, unam
eius esse uoluit, qui esset utilissimus ciuitati. Contendunt quis pri-
mus dicat, incertum est, propositio tamen certa. ab eo enim cuius per-
sonam tuebimur incipiendum erit, & hæc quidem de diuidendo in
uniuersum præcipi possunt. At quomodo inueniemus etiam illas oc-
cultiores quæstiones scilicet quomodo sententias, uerba, figuras, colo-
res, ingenio, cura, exercitatione, non tamen ferè unquam nisi impru-
dentem fugerint, si, ut dixi, naturam sequi ducem uelit. Sed pleriq; elo
quentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, uel ni-

hil ad probationem conferentibus, alij nihil uitantes ea, quæ in oculos occurrunt, exquirenda putant. quod quo facilius appareat, unam de schola controuersiam, non ita sane difficillimam, aut nouam proponam in exemplum. Qui reo proditionis patri non affuerit, exhæres sit, proditionis damnatus cum aduocato exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit, damnatus abijt cum aduocato in exilium. Rusticus cum fortiter fecisset, præmij nomine impetrauit restitutionem patris, & fratris, pater reuersus intestatus decessit, petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi uendicat. Hic illi eloquẽtes, qbus que nos circa lites raras solicitiores, ridiculi uidemur, inuadent personas fauorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro uiro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra eum, qui fratri nihil dare ex paternis uelit, quæ omnia sunt in materia, & multum iuuant, uictoriã tamen non tradunt. In hoc quærentur sententiæ, si fieri potuerit, præcipites, uel obscuræ. Nam ea nunc uirtus est, ut pulchre fuerit cum materia, tumultu, & clamore transactum. Illi uero, quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc uelut innatantia uidebũt excusatum esse rusticum, qui non interfuerit iudicio, nihil collaturus patri, sed ne disertum quidem habere, quod imputet reo, cum is damnatus sit, dignum esse hæreditate restitutorem, auarum, impium, ingratum, qui diuidere nolit cum fratre, eoq; sic merito. Quæstionem quoque illam primam scripti, & uoluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus locus. at qui naturam sequetur, illa cogitabit profecto, primo hoc dicturum rusticum. Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem iure gentium peto, quis tam imperitus, quis tam procul à literis, quin sic incipiat, etiam si nesciuerit, quid sit propositio, hanc communem omnium legem leuiter adornabit, ut iustam. Nempe sequetur, ut quæramus, quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. Lex est, quæ iubet exhæredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit, tu autem non affuisti, hanc propositionem necessario sequitur legis laudatio, & eius, qui non affuerit, uituperatio. Adhuc uersamur in confessis, redeat animus ad petitorem, nam aliud hic non cogitet necesse est, nisi quis sit plane hebes. si lex obstat, nulla lis est, mane iudicium est, atqui et legem esse, & hoc, quod ea puniat à rustico factum extra dubitationem est. Quid ergo dicimus? rusticus eram, sed lex erat, omnes complectitur, nihil proderit. Quæramus ergo num infirmari in aliqua parte lex possit, quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quàm ut cum uerba contra sint de uolun-

tate quæratur. generalis igitur quæstio, uerbis an uoluntate sit standum. Sed enim in commune de iure omni disputandum semper, nec unquam satis iudicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inueniri possit, quod scripto aduersetur, ergo quisq; non affuerit, exhæres erit, quisquis sine exceptione. Iam se illa uel ultro offerent argumenta. Et æger filius est, & non affuit, et qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Iam multum acti est. posset aliquis non affuisse, & hæres esse. Transeat nunc idem ille, qui cogitauit (ut ait Cicero) Tibicinis latini modo, ad disertũ, ut ista concedã, tu nec infans es, nec abfuisti, nec militasti, non aliud occurrit quàm illud sed rusticus sum. Contra quod palàm est dicit, ut agere non potueris, assidere potuisti, & uerum est. quare redeundum est rustico ad animum legum latoris. impietatem punire uoluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus, tu impie fecisti inquit, cum exhæreditationem meruisti, licet te postea uel pœnitentia uel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater, uidebaris, enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus, tu uero in causa damnationis fuisti, multos offenderas, inimicitias domi contraxeras, hæc coniecturalia. Illud quoq;, quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale cõsilium, ne uniuersam domum periculo subijceret. Hæc prima quæstione scripti, & uolũtatis continentur. Intendamus ultra animum, uideamusq; an aliud inueniri præterea possit, quo id modo fiat. Sedulo imitor quærentem, ut quærere doceam. Et omisso speciosiore illo styli genere, ad utilitatem me summitto discentium. Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus, cur non aliquid circa patrem quærimus? dictum uero est, cui quis non affuerit exhæres erit. Cur non conamur & hic quærere, num cuicunq; non affuerit. facimus hoc sæpe in his controuersijs, in quibus petuntur in uincula, qui parentes suos non alunt, ut eum, qui testimonium in filium peregrinitatis reum dixit, eum, qui filium Lenoni uendidit. in hoc, de quo loquimur, patre, quod apprehendi potest damnatus est, nunquid igitur lex ad absolutos tantum patres ptinet? dura prima fronte quæstio, non desperemus, credibile est hoc uoluisse legum latorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico uerecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentũ controuersia, damnatus proditionis cum aduocato exulet. uix uidetur posse fieri, ut pœna filio eadem, patri et si affuerit, & si non affuerit, constituta sit. Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est de non aduocato damnati scriptum. An possint enim bona es=

se ulla exulis, rusticus in utraque parte dubium facit. Disertus & uer
bis inhærebit, in quibus nulla exceptio est, & propter hoc ipsum pœ
nam esse constitutam eis, qui non affuerunt, ne periculo exilij deterre-
antur ab aduocatione, & rusticũ innocenti non affuisse dicet. Illud
protinus non indignum, quod annotetur, posse ex uno statu duas gene
rales fieri quæstiones, an quisquis, an cuicunque. Hæc ex duabus per-
sonis quæsita sunt. È tertia autem, quæ est aduersarij, nulla oriri quæ-
stio potest, quia nulla fit ei de sua parte controuersia. non dum tamẽ
cura deficiat. Ista enim omnia dici possent, etiam non restituto patre,
nec statim eò tendamus, quod occurrit ultro à rustico restitutum, qui id
subtiliter quæret aliquid spectabit ultra. Nam ut genus species sequi-
tur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ra-
tiocinatiua, seu collectiua quæstio orietur, an restitutio pro sublatiõe iu
dicij stet, & perinde ualeat, ac si iudicium non fuisset, ubi tentabit ru
sticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutio-
nem uno præmio, nisi patre, perinde ac si accusatus non esset, reuoca
to, quæ res aduocati quoque pœnam tanquam is non affuisset, remise-
rit. Tum uenimus ad id, quod primum occurrebat, à rustico restitutũ
esse patrem. Ubi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro
aduocato, quando id præstiterit, quod aduocatus petijt, nec improbum
sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua iam æquitatis sunt, utrius iu
stius sit desyderium, id ipsum adhuc diuiditur, etiam si uterq; totum si
bi uendicaret. nunc utiq; cum alter semissem, alter uniuersa fratre ex-
cluso. Sed his tractatis etiam habet magnum momentum apud iudi-
ces patris memoria, cum præsertim de bonis eius quæratur. Erit ergo
coniectura, qua mente pater intestatus decesserit, sed ea ꝑtinet ad qua-
litatem. Alterius status instrumentum est, plerunq; autem in fine cau-
sarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt,
aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas, ut si in iure minus fi
duciæ erit, æquitate iudicem præparemus. Nihil habui amplius, qđ
in uniuersum præciperem, nunc eamus per singulas causarum iudicia
lium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, idest ad singulas li-
tes, controuersiasq; non possum, ita de generalibus scribere licet, ut
quæ in quenq; statum frequentissime incidant, tradam. & quia natu
ra prima quæstio est, factum'ne sit, ab hac ordiar.

De coniectura.

CONIECTURA omnis aut de re, aut de animo est, utri-
usque tria tempora, præteritum, præsens, futurum. De re & genera-

les quæstiones sunt, & definitæ, idest & quæ non continentur, et quæ continentur. De animo quæri non potest, nisi ubi persona est, & de facto constat. Ergo cum de re agitur, aut quid factum sit in dubium uenit, aut quid fit, aut sit futurum, ut in generalibus, an atomorum concursu mundus sit effectus, an prouidentia regatur. an sit aliquando casurus. In definitis, an parricidium commiserit Roscius, an regnum affectet Manlius, an recte Verrem sit accusaturus Q. Cæcilius. In iudicijs præteritum tempus maxime ualet. nemo enim accusat nisi quæ facta sunt, nam & quæ fiant, & quæ futura sint. ex præteritis colliguntur. Quæritur & unde quid ortum, ut pestilentia, ira deûm, an intemperie cœli, an corruptis aquis, an noxio terræ halitu. et quæ causa facti, ut quare ad Troiam quinquaginta reges nauigauerunt iureiurando adacti, an exemplo moti, an gratificantes Atridis. Quæ duo genera non multum inter se distant. Ea uero, quæ sunt præsentis temporis, si non argumentis, quæ necesse est præcessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non egent coniectura, ut si apud Lacedæmonios quæratur, an Athenis muri fiant. sed & illud potest uideri extra hoc propositum coniecturæ genus. cum de aliquo homine quæritur quis sit, ut est quæsitum contra Vrbiniæ hæredes, si is, qui tanquam filius petebat bona, figulus esset, an Sosipater, nam & substantia eius sub oculos uenit, ut non possit quæri an sit, quomodo an ultra oceanum, nec quid sit, nec quale sit, sed quis sit. Verum hoc quoque genus litis ex præterito pendet, an hic sit ex Vrbinia natus Clusinius figulus. Fuerunt autem tales nostris etiam temporibus controuersiæ, atque aliquæ in meum quoque patrocinium inciderunt. Animi coniectura non dubie in omnia tempora cadit. Qua mente Ligarius in Africa fuerit, qua mente Pyrrhus fœdus petat, quomodo laturus sit Cæsar, si Ptolemæus Pompeium occiderit. Quæritur per coniecturam qualitas circa modum, speciem, numerum, an sol maior, quàm terra. Luna globosa, an plana, an acuta. unus mundus, an plures. Itemq; extra naturales quæstiones, maius bellum troianum, an Peloponnensium, qualis clypeus Achillis. an unus Hercules. In ijs autem, quæ accusatione, ac defensione constant, unum est genus, in quo quæritur & de facto, & de authore, quod interim coniunctam quæstionem habet, & utrunque pariter negatur. Interim separatum, cum & factum sit, nec'ne, & si de facto constet, à quo factum sit ambigitur. Ipsum quoque factum aliquando simplicem quæstionem habet. an homo perierit. Aliquando duplicem, ueneno, an cruditate perierit. Alterum est genus de facto tantum, cum, si id certum sit, non potest de

authore

authore dubitari. Tertium de authore tantum cum factum constet, sed à quo factum sit in controuersiam uenit. Et quod tertio loco posui non est simplex, aut enim reus fecisse tantummodo se negat, aut alium fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur mutua accusatio, quam græci ἀντικατηγορίαν uocant, nostrorum quidam concertatiuam. Interdum in aliquam personam, quæ extra discrimen iudicij est, transfertur, & aliâs certam, aliâs incertam. Et cum in certam, aut in extrariam uitam, aut in ipsius, qui petit, uoluntatem, in quibus similis, atque in ἀντικατηγορίᾳ personarum, causarum, cæterorum, comparatio est, ut Cicero pro Vareno in familiam ancharianam, pro Scauro circa mortem Bostaris in matrem auertens crimen, facit. Est etiam illud huic contrarium comparationis genus, in quo uterq; à se factum esse dicit. Et illud, in quo non personæ inter se, sed ipsæ res colliduntur, idest non uter fecerit, sed utrum factum sit. Cum de facto, & de authore constat, de animo quæri potest. Nunc de singulis, cum pariter utrunq; negatur, hoc modo. adulterium non commisi, tyrannidem non affectaui. In cædis, ac ueneficij causis frequẽs est illa diuisio, non est factum, & si est factum, ego non feci. Sed cum dicimus, proba hominem occisum, accusatoris tantum partes sunt, à reo nihil dici contra, præter aliquas fortasse suspiciões, potest, quas spargere quammaxime uarie oportebit, quia si unum aliquid affirmaris, probandum est, aut causa periclitandum. Nam ut cum inter id, quod ab aduersario, & id, quod à nobis propositum est, quæritur, uidetur utiq; alterum uerũ, ita euerso quo defendimur, reliquum est, quo premimur. At cum quærimus de ambiguis signis cruditatis, & ueneni, nihil tertium est. Ideo'q; utraq; pars quod proposuit tuetur. Interim autem ex re quæritur ueneficiũ fuerit, aut cruditas, cum ex ipsa aliqua citra personam quoq; argumenta ducũtur. Refert enim conuiuium præcesserit, an tristitia, labor, an otium, uigilia, an quies, ætas quoq; eius, qui perierit, discrimen facit. Interest subito defecerit, an lõgiore ualetudine consumptus sit. liberior tamen adhuc in utranq; partem disputatio, si tantum subita mors in quæstionẽ uenit. Interim ex persona probatio rei petitur, ut propterea credibile sit uenenum fuisse, quia credibile est ab hoc factum ueneficium, uel contra. Cum uero de reo, & de facto quæritur, naturalis ordo est, ut prius factum esse accusator probet, deinde à reo factum. Si tamen plures in persona probationes habuerit, conuertit hunc ordinẽ. Defensor autem prius negabit esse factum, quia si in hac parte uicerit, reliqua non necesse habet dicere, uicto superest, ut tueri se possit.

Illic quoq;, ubi de facto tantum controuersia est, quod si probetur, non possit de authore dubitari, similiter argumenta & ex persona, & ex re ducuntur, sed in unam facti quaestionem, sicut in illa controuersia, utendum est enim & his exemplis, quae sunt discentibus magis familiaria. Abdicatus medicinae studuit, cum pater eius aegrotaret desperantibus de eo caeteris medicis, adhibitus sanaturum se dixit, si is potionẽ à se datam bibisset. pater acceptae potionis epota parte, dixit uenenum sibi datum, filius quod reliquum erat, exhausit, pater decessit, ille parricidij reus est. manifestum quis potionem dederit, quae si ueneni fuit, nulla quaestio de authore, tamen an fuerit uenenum ex argumentis à persona ductis colligetur. Superest tertium, in quo factũ esse constat aliquid, à quo sit factum quaeritur, eius rei superuacuum est ponere exemplum, cum plurima sint huiusmodi iudicia, ut si hominem occisum esse manifestum est, uel sacrilegium commissum, is autem, qui arguitur fecisse, neget. Ex hoc nascitur ἀντικατηγορία, utiq; hoc factum esse conuenit, quod duo inuicem obijciunt. In quo quidem genere causarum, admonet Celsus fieri id in foro non posse, quod neminem ignorare arbitror. de uno enim reo consilium cogitur, & siqui sunt, qui se inuicem accusent, alterum iudicium praeferre necesse est. Apollodorus quoq; ἀντικατηγορίαν duas esse controuersias dixit, & sunt re uera secundum forense ius duae lites. potest tamen hoc genus in cognitionem uenire senatus, aut principis. Sed in iudicio quoq; nihil interest actionum utrum simul de utroq; pronuntietur, an sententia si de uno feratur. Quo in genere semper prior debebit esse defensio. Primũ, quia natura potior est salus nostra, quàm aduersarij pernicies. Deinde quod plus habebimus in accusatione authoritatis, si prius de innocẽtia nostra constiterit. Postremò quod ita demũ duplex causa erit. Nam qui dicit ego non occidi, habet reliquam partem, ut dicat tu occidisti. at qui dicit tu occidisti, superuacuum habet postea dicere ego non occidi. Hae porrò actiones constant comparatione. Ipsa comparatio non una uia ducitur, aut enim totam causam nostram cum tota aduersarij causa componimus, aut singula argumenta cum singulis. Quorum utrum sit faciendum nõ potest nisi ex ipsius litis utilitate cognosci, ut Cicero singula pro Vareno comparat in primo crimine. Est enim superior, cum persona alieni cum persona matris temere comparetur. Quare optimum est, si fieri poterit, ut singula uincantur à singulis. Sed siquando in partibus laborabimus, uniuersitate pugnandum est. Siue inuicem accusant, siue crimen reus citra accusationem in aduersarium uertit, ut Roscius in accusatores suos,

quamuis reos non fecisset, siue in ipsos, quos sua manu periisse dicemus, factum deflectitur, non aliter quàm in iis, quæ mutuam accusationem habent, utriusq; partis argumenta inter se comparãtur. Id autem genus, de quo nouissime dixi, nõ solum in scholis sæpe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est in causa Næuij Appiniani solum quæsitum, præcipitata'ne esset ab eo uxor. an se ipsa sua sponte iecisset. Quam actionem equidem solam in hoc tempus emiserã, quod ipsum fecisse ductum iuuenili cupiditate gloriæ fateor. Nam cæteræ, quæ sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæstum notariorum corruptæ, minimam partem mei habent. Est & alia duplex coniectura huic ἀντικατηγορίᾳ nõ diuersa de præmiis, ut in illa controuersia, tyrrannus suspicatus à medico suo datum sibi uenenũ torsit eum, & cum id dedisse se negaret, accersit alterum medicum, ille datum ei uenenum dixit, sed se antidotum daturum, & dedit ei potionem, qua epota tyrannus decessit. De præmio duo medici contendunt. Nam ut illic factum in aduersarium transferentiũ, ita hic sibi uendicantiũ, personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparantur. Illud quoq; etsi non est ἀντικατηγορία, simili tamẽ ratione tractatur, in quo citra accusationẽ quæritur utrum factum sit, utraq; enim pars expositionem suam habet, atq; eam tuetur, ut in lite urbiniana, petitor dicit. Clusinũ figulum filium Vrbiniæ acie uicta, in qua steterat, fugisse, iactatum'q; casibus uariis, retentum etiã à rege, tandẽ in Italiam, ac patriã suam Marginos uenisse, atq; ibi agnosci. Pollio contra seruisse eum Pisauri dominis duobus, medicinã factitasse, manumissum alienæ se familiæ uenali immiscuisse, ac rogantẽ, ut eis seruiret emptum. non'ne tota lis constat, duarum causarũ comparatione, & coniectura duplici, atq; diuersa? Quæ autem accusantiũ, atq; defendentiũ eadem petentiũ, & inficiantiũ ratio est. Ducitur coniectura primum à præteritis. In his sunt personæ, causæ, consilia. nã is ordo est, ut facere uoluerit, potuerit, fecerit. Ideo'q; intuendum ante omnia qualis sit, de quo agitur, accusatoris autem est efficere, ut siquid obiecerit, non solum turpe sit, sed etiam crimini, de quo est iudicium, q̃ maxime conueniat. Nam si reum cædis impudicum, uel adulterum uocet, lædat qdem infamia, minus tamen hoc ad fidem ualeat, quàm si audacem, petulantem, crudelem, temerarium ostenderit. Patrono, si fieri potuerit, id agendum est, ut obiecta uel neget, uel defendat, uel minuat, proximum est, ut à præsenti quæstione separet. Sunt enim pleraque non solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria, ut si reus furti, prodigus dicatur, aut negligens, neq; enim uidetur

in eundem contemptus pecuniae, & cupiditas cadere. Si deerunt haec remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quaeri, nec eum, qui aliquando peccauerit, utiq; commisisse omnia, & hanc fiduciā fuisse accusatoribus falsa obijciendi, quod laesum, & uulneratum reum, sperauere hac inuidia opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, contra quam loci oriuntur saepe à persona, & interim generaliter. Incredibile esse à filio patrem, ab uxore uirum occisum, ab imperatore proditam hostibus patriam. Facile respondetur, uel quod omnia scelera in malos cadant, ideoq; saepe deprehensa sint, uel quod indignum sit crimina ipsa atrocitate defendi. Interim proprie, quod est uarium, nam dignitas & tuetur reum, & nonnunquam ipsa in argumentum facti conuertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis, sed perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuiq; ingenio uis est, in diuersum trahuntur. Probi uero mores, anteactae uitae integritas nunquam non plurimū profuerint. Si nihil obijcietur, patronus quidem in hoc uehementer incumbet, accusator autem ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem allegabit, dicens neminem non aliquando coepisse peccare, nec pro ἐγκαίνια ducendum scelus primū, hoc in respondendo. Sic autem praeparabit actione prima iudicum animos, ut noluisse potius obijcere, quàm non potuisse credatur. Eoq; satius est omni se anteactae uitae abstinere conuitio, quàm leuibus, aut friuolis, aut manifesto falsis reum incessere, quia fides caeteris detrahitur, & qui nihil obijcit, omisisse credi potest maledicta tanquam superuacua, qui uana congerit, confitetur uanum in anteactis argumentum, in quibus uinci quàm tacere maluerit. Caetera, quae à personis duci solent, in argumētorum locis exposuimus. Proxima est, ex causis probatio, in quibus haec maxime spectantur, ira, odium, metus, cupiditas, spes. Nam reliqua in has species cadunt, quorum siquid in reum conueniet, accusatoris est efficere, ad quicquid faciendum causae ualere uideantur, easq;, quas in argumentum sumet, augere, si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere cur fecerit, si fecit, aut etiam dignius esse odio scelus, quod non habuerit causam. Patronus uero quoties poterit, instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine causa. Quod Cicero uehementissime in multis orationibus tractat, praecipue tamen pro Vareno, qui omnibus malis premebatur, nam & damnatus est. At si proponitur cur factum sit, aut falsam causam, aut leuem, aut ignotam reo dicet. Possunt esse aliquae interim ignotae, an haeredem habuerit, an accusaturus fuerit eū, à quo dicitur occisus. Si alia defecerint, non utiq; spectandas esse cau-

sas. Nam

ſas. Nam quem poſſe reperiri, qui non metuat, oderit, ſperet, iraſcatur, cupiat plurimos tamen hæc ſalua innocentia facere. neq; illud eſt omittendum nõ omnes cauſas in omnibus perſonis ualere. Nam ut alicui ſit furandi cauſa paupertas, non erit idem in Curio, Fabricioq; momẽtum. De cauſa prius, an de perſona dicendum ſit, quæritur, narieq; eſt ab oratoribus factum, à Cicerone etiam prælatæ frequenter cauſæ. Sed mihi ſi ſine ullo litis conuitio præponeretur, ſecundum naturam uidetur incipere à perſona. Nam hoc magis generale eſt, rectiorq; diuiſio, aut in nullo crimen credibile, aut in hoc. Poteſt tamen id ipſum ſicut pleraq; uertere utilitas, nec tantum cauſæ uoluntatis ſunt quærẽdæ, ſed interim & erroris, ut ebrietas, & ignorantia. Nam hæc ut in qualitate crimen eleuant, ita in coniectura premunt. Et perſona quidem neſcio an unquam utiq; in uno actu rei poſſit incidere, de qua neutra pars dicat. De cauſis frequenter quæri nihil attinet, ut in adulterijs, ut in furtis, quia illas per ſe ipſa crimina ſecum habẽt. Poſt hæc intuẽda uidentur & conſilia, quæ late patent, an credibile ſit reum ſperare id à ſe ſcelus effici poſſe, an ignorari cum feciſſet, an etiam, ſi ignoratum non eſſet, abſolui, uel pœna leui tranſigi, uel tardiore, uel ex qua minus incommodi conſecuturus, q̃ ex facto gaudij uideretur, an etiam tanti putauerit pœnam ſubire. Poſt hæc, an alio tempore, & aliter facere uel facilius, uel ſecurius potuerit, ut dicit Cicero pro Milone enumerans plurimas occaſiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Præterea cur potiſſimum illo loco, illo tempore, illo modo ſit aggreſſus, qui & ipſe diligentiſſime tractatur pro eodem locus, an etiam ſi nulla ratione ductus eſt, impetu raptus ſit, & abſq; ſententia. Nam uulgo dicitur ſcelera non habere conſilium, an etiam conſuetudine peccandi ſit allectus. Excuſſa prima parte an uoluerit, ſequitur an potuerit. hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco clauſo, frequẽti tẽpore, uel diurno cum teſtes plures, uel nocturno, cũ maior difficultas. Inſpiciuntur utiq; difficultates, & occaſiones, quæ ſunt plurimæ Ideoq; exẽplis non egent. hic ſequens locus talis eſt, ut ſi fieri nõ potuit ſublata lis ſit, ſi potuit, ſequatur quæſtio, an fecerit. Sed hæc etiã ad animi coniecturã ꝑtinent. Nã & ex his colligitur, an ſperauerit. Ideo ſpectari debent & inſtrumenta, ut Clodij, ac Milonis comitatus. Quæſtio an fecerit incipit à ſecundo tempore, ideſt præſenti, ac dein de coniuncto, quorum ſunt ſonus, clamor, gemitus. Inſequenti latitatio, metus, ſimilia. His accidunt ſigna, de quibus tractatum eſt. Verba etiã, & facta, quæq; anteceſſerunt, quæq; inſecuta ſunt. Hæc aut noſtra ſunt, aut aliena. ſed uerba magis nocẽt, aut minus. magis nocent,

& minus prosunt nostra q̃ aliena. magis prosunt, & minus nocent aliena q̃ nostra. facta autem interim magis prosunt nostra, interim aliena, ut si q̃d, quod pro nobis sit, aduersarius fecit. Sem p̃ uero magis nocent nostra q̃ aliena. Est & illa in uerbis differẽtia, quod aut aperta sunt, aut dubia, seu nostra, seu aliena sunt. Infirmiora in utrunq; sint necesse dubia, tamen nostra sæpe magis nocent, ut in illa controuersia. Interrogatus filius ubi esset pater, dixit ubicunq; est, uiuit. at ille in puteo mortuus est inuentus. Aliena, quæ sunt dubia, nunq̃ possunt nocere, nisi aut incerto authore, aut mortuo, nocte audita est uox, caueto tyrannicidam, & interrogatus cuius ueneno moriretur, respondit, non expedit tibi scire. Nam si est, qui possit interrogari, soluet ambiguitatem. Cum autem dicta, factaq; nostra defendi solo animo possint, aliena uarie refutantur. De uno quidem maxime genere coniecturalium controuersiarum locuti uidemur, & in omnes aliquid de his cadit. Nam depositi furti, creditæ pecuniæ, & à facultatibus argumenta ueniunt, an fuerit quod deponeretur, & à personis, an illum deposuisse apud hunc, uel hunc credidisse credibile sit, an petitorem calumniari, an reum infiaatorem esse, uel furem. Sed etiam in furti reo sicut in cædis quæritur de facto, & de authore. Crediti, & depositi duæ quæstiones, sed nonnunq̃ iunctæ, an datum sit, an redditum. Habent aliquid proprij adulterij causæ, quod plerunq; duorum discrimen est, & de utriusq; uita dicendum, quanquam & id quæritur, an utrunq; pariter defendi oporteat. Cuius rei consilium nascetur ex causa. Nam si adiuuabit pars altera, coniungam, si nocebit, separabo. Nequis autem mihi putet temere excidisse, quod plerunq; duorum crimen esse adulterium, non semper dixerim. Potest accusari sola mulier incerti adulterij. Munera domi inuenta sunt, pecunia, cuius author nõ extat, codicilli dubium ad quem scripti. In falsô quoq; ratio similis. aut enim plures in culpam uocantur, aut unus. & scriptor quidem semper tueri signatorem necesse habet, signator scriptorem non sem p̃. nam & decipi potuit. Is autem, qui hos adhibuisse, & cui id factum dicatur, & scriptorem, & signatores defendet. Iidem argumentorum loci in causis proditionis, & affectatæ tyrannidis. Verum illa scholarum consuetudo iuris in forum potest nocere, quod omnia, quæ in themate non sunt, pro nobis ducimus, adulterium obijcis, quis testis? quis iudex? quod pretium? quis conscius? Venenum ubi emi? à quo? quando? quanti? per quem dedi? Pro reo tyrãnidis affectatæ, ubi sunt arma? quos contraxi satellites? Neque hæc nego esse dicenda, & ipsis utendum pro parte suscep ta. Nam & in foro aliquando aduersa-

rius

rius probare non poterit, desyderabo. sed in foro tantum illam facultatem olim desyderauimus, ubi non ferè causa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile est, quod in epilogis quidam, quibus uolunt, liberos, nutrices, parentes accommodant, nisi quod magis concesseris ea, quæ non sint posita, desyderare, quàm dicere. De animo quomodo quæratur satis dictum est, cum ita diuiserimus, an uoluerit, an potuerit, an fecerit. Nam qua uia tractatur, an uoluerit, eadem quo animo fecerit. Id enim est, an male facere uoluerit. Ordo quoque rerum aut affert, aut detrahit fidem. multo scilicet magis res prout congruunt, aut repugnant. Sed hæc nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Quærendum tamen semper, quid cuiq; connectatur, & quid cuiq; consentiat.

De finitione.

SEQVITVR coniecturã finitio. Nam qui non potest dicere nihil fecisse, proximum habebit ut dicat, non id fecisse, quod obijciatur. Itaq; plerunq; legibus ijsdem, quibus coniectura uersatur, defensionis tantũ genere mutato, ut in furtis, depositis, adulterijs. Nam quemadmodum dicimus non feci furtum, non accepi depositũ, non cõmisi adulteriũ. ita non est hoc furtum, non est hæc mutuatio, non est hoc adulterium. Interim à qualitate ad finitionẽ descenditur, ut in actionibus dementiæ, malæ tractationis, reip. læsæ. In quibus si recte facta esse, quæ obijciuntur, dici non potest, illud succurrit, non est hoc dementem esse male tractare, remp. uerbis lædere. Finitio igitur est rei propositæ propria, & dilucida, & breuiter cõprehẽsa uerbis enuntiatio, cõstat maxime, sicut est dictum, genere, specie, differẽtibus, proprijs, ut si finias equum, noto enim maxime utar exẽplo, genus est animal, species mortale, differentia irrationabile, nã & homo mortale erat, propriũ hinniens. Hæc adhibetur orationi in pluribus causis. Nam tum est certum de nomine, sed quæritur, quæ res ei subijcienda sit. tum res est manifesta, sed de nomine non constat. Cum de re dubium est, interim coniectura est, ut si quæratur quid sit deus. Nam qui id neget, deum esse spiritum omnibus partibus immistum, non hoc dicat falsam esse illius diuinæ naturæ appellatiõem, sicut Epicurus, qui humanam ei formã locumq; inter mundos dedit, sed nomine uterq; uno utitur, utrum sit in re coniectat. Interim qualitas tractatur, ut qd sit rhetorice uis persuadendi, an bene dicendi scientia, qđ genus est in iudicijs frequentissimum. Sic enim quæritur an deprehensus in lupanari cum aliena uxore adulter sit, quia non de appellatione, sed de ui facti eius ambigitur,

an omnino peccarit, nam si peccauit, non potest aliud esse, quàm adulter. Diuersum est genus cum controuersia consistit non nomine, quod pendet è scripto, nec uersatur in iudicijs, nisi propter uerba, quæ litem faciunt, an qui se interficit homicida sit, an q tyrannum in mortem compulit, tyrannicida, an carmina magorum ueneficium. res enim manifesta est. Scitur quoq; non idem esse occidere se, quod alium. non idem occidere tyrannum, quod compellere ad mortem. non idem carmina, ac mortiferam potionem. Quæritur tamen an eodem nomine appellanda sint. Quanquã autẽ dissentire uix audeo à Cicerone, qui permultos secutus authores, dicit finitionem esse de eodem, & de altero, semper .n. neganti aliquod esse nomen, dicendum quid sit potius. tamen in eandem treis habeo uelut species. Nam interim conuenit sic quærere, an habendum sit adulterium in lupanari. cum hoc negamus, non necesse est dicere quid id uocetur, quia totum crimen inficiamur. Interim quæritur an hoc furtum, an sacrilegium, non quin sufficiat non esse sacrilegium, sed quia necesse sit dicere quid sit aliud, quo in loco utrunque finiendum est. Interim quæritur in rebus specie diuersis, an et hoc eodem modo sit appellandum, cum res utraq; habeat suum nomen, ut amatorum uenenum. In omnibus autem huius generis litibus quæritur, an etiam hoc, quia nomen, de quo ambigitur, utiq; in alia re certum est. Sacrilegium est rem sacram de templo surripere, num & priuatam. Adulterium cum aliena uxore domi coire, an & in lupanari. Tyrannicidium occidere tyrannum, an etiam in mortem compellere. Ideoq; συλλογισμὸς, de quo postea dicam, uelut infirmior est finitio, quia in hac quæritur, an idem sit huius rei nomen, quod alterius, in illo an perinde habenda sit hæc, atque illa. Est et talis diuisionum diuersitas, ut quidam sentiunt, num idem diuersis uerbis comprehendatur, ut rhetorice bene dicendi scientia, & eadem bene inueniendi, & bene nuntiandi, & dicendi secundum uirtutem orationis, & dicendi quid sit officij, atq; prouidendum an si sensu non pugnant, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur nõ litigatur. opus est aliquando finitione obscurioribus, & ignotioribus uerbis, quid sit clarigatio, erit & interim notis nomine uerbis, uidebis quid sit penus, quid litus, quæ uarietas efficit, ut ea quidam coniecturæ, quidam qualitati, qdam legitimis quæstionibus subiecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis hæc, & ad morem dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus potius per argumenta uerborum cauillatrix, quàm in oratoris officio multum allatura momenti. licet enim ualeat in sermone tantum, ut constrictum in

uinculis

uinculis suis habeat eum, qui responsurus est, & uel tacere, uel etiam inuitum id, quod sit contra, cogat fateri, non eadem est tamen eius in causis utilitas. Persuadendum enim iudici est, qui etiam si uerbis deuinctus est, tamen nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenti uero quae tanta est huius praecisae comprehensionis necessitas? An si non dixero homo est animal rationale mortale, non potero ex positis tot corporis, animiq; proprietatibus latius oratione ducta, uel à dijs eum, uel à mutis discernere? Quid? quod non uno modo definitur res eadem. sed latiore, uarioq; tractatu, ut facit Cicero, ut omnes oratores plerūq; fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta seruitus. Est enim certa seruitus ad certa se uerba astringendi, idq; faciendū in libris Ciceronis de oratore uetat M. Antonius. Nam est etiam periculosum, cum si uno uerbo sit erratum, tota causa cecidisse uideamur. Optimaq; est illa media uia, qua utitur Ci-
» cero pro Cecinna, ut res proponatur, uerba non periclitentur. Etenim
» recuperatores non ea sola uis est, quae ad corpus nostrum, uitamq;
» peruenit, sed etiam multo maior ea, quae periculo mortis iniecto, for-
» midine animum perterritum loco saepe, & certo de statu dimouet. Aut cum finitionem praecedit probatio, ut in philippicis Cicero Seruium Sulpitium occisum ab Antonio colligit, & in clausula demum ita fi-
» nit. Is ei profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. non negauerim tamen haec quoq;, ut expedit causae, esse facienda. Et siquando firma comprehendi poterit, & breui complexu uerborum finitio esse, id tum elegans, tum etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis. Eius certus ordo est quid sit, an hoc sit, & in hoc ferè labor maior est, ut finitionem confirmes, quàm ut finitionem applices. In eo quid sit duplex opus est. Nam & est nostra confirmanda, & aduersae partis destruenda finitio. Ideoq; in schola ubi nobis ipsis fingimus contra dictionem, duos ponere debemus fines, quales utrinq; esse optimi poterunt. At in foro prouidendum, num forte superuacua, & nihil ad causam pertinens, an ambigua, an contraria, an communis sit finitio, quorum nihil accidere, nisi agentis culpa potest, ut recte autem finiamus, ita fiet, si prius in animo constituerimus, quid uelimus efficere. Sic enim accommodari ad uoluntatem uerba poterunt, atque ut à notissimo exemplo, quo sit res lucidior, non recedamus. Qui priuatam pecuniam de templo surripit, sacrilegij reus est, culpa manifesta. Quaestio est, an huic crimini nomen, quod est in lege, conueniat. Ergo ambigitur an hoc sacrilegium sit. accusator, quia de templo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. reus quia priuatam surripuerit, negat esse

sacrilegium, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet, sacrilegium est surripere aliquid de sacro. Reus ita finiet, sacrilegium est surripere aliquid sacri. Vterque alterius finitionem impugnat. Ea duobus generibus euertitur, si aut falsa est, aut parum plena. nam illud tertium nisi stultis non accidit, ut nihil ad quæstionem pertineat. Falsa est, si dicas equus animal rationale. nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse propriũ. Hic reus falsam dicit esse finitionem accusatoris. Accusator autem non potest dicere falsam esse rei. Nam est sacrilegium surripere aliquid sacri, dicit parum plenam. adijciendum enim ait ex sacro. maximus autem usus, in approbando, refellendoq; fine, propriorum, ac differentium, nonnunquam etiam etymologiæ. Quæ tamen omnia sicut in cæteris confirmat æquitas, nonnunquam etiam coniectura mentis. Etymologia maxime rara est. Quid enim est aliud tumultus nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. Circa propria, ac differentia magna subtilitas, ut cum quæritur, an addictus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet, seruus sit. altera pars finit ita, seruus est, qui est iure in seruitute. Altera, qui in seruitute est eo iure, quo seruus, aut, ut antiqui dixerunt, qui seruitutem seruit, quæ finitio etiam si constat æquo, nisi tamen proprijs, et differentibus adiuuetur, inanis est. Dicet enim aduersarius seruire eum seruitute, aut eo iure, quo seruum. Videamus ergo propria, differentiaq; liberorum, quæ libro quinto leuiter in transitu attigeram. Seruus cum manumittitur, fit libertinus, addictus recepta libertate est ingenuus. Seruus inuito domino libertatem non consequetur, addictus soluendo citra uolũtatem domini consequetur, ad seruum nulla lex pertinet. addictus legem habet. propria, liberi, quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum. habet hæc addictus, excusso quid sit, propè peracta est quæstio, an hoc sit. id enim agimus, ut sit causæ nostræ conueniens finitio potentissima. Est autem in ea qualitas, an amor, an insania. huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitiones ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus, de quorum argumentorum natura dictum est. Breuiter autem pro Cecinna Cicero initia, causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est. " Quid igitur? fugiebant propter metum? " Quid metuebant? uim uidelicet potestatis. Igitur principia negare " potestis, cum extrema conceditis? sed similitudine quoque usus est. quæ uis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur. sed ex con-

trario argumenta ducuntur, ut si quæratur, an amatorium, uenenum sit, nec'ne, quia uenenum amatorium non sit. Illud alterum genus, quo sit manifestius adolescentibus meis, meos enim semper adolescentes putabo, hic quoque fictæ controuersiæ utar exemplo. Iuuenes qui conuiuere solebant, constituerunt, ut in litore cœnarent, unius, qui cœnæ defuerat, nomen tumulo, quem extruxerant, inscripserunt. pater eius à transmarina peregrinatione, cum ad littus idem appulisset lecto nomine suspendit se. dicuntur hi causa mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris, per quem factum est, ut quis perierit, causa mortis est, reus est, qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse esset, remota finitione accusatori sat est dicere, causa mortis fuistis, per uos enim actum est, ut homo periret, quia nisi uos illud fecissetis, uiueret. Contra, non statim per quem factum est, ut quis periret, is damnari debet, ut accusator testis index rei capitalis, nec undecunque causa fluxit, ibi culpa est, ut siquis profectionem suaserit, ut ad amicum accesserit trans mare, & is naufragio perierit. Ad cœnam inuitarit, & is cruditate illic contracta decesserit, nec fuerit in causa mortis solũ adolescentiũ factum, sed credulitas senis, in dolore ferundo infirmitas, denique si fortior fuisset, aut prudentior uiueret, nec mala mente fecerunt, & ille potuit uel ex loco tumulũ, uel ex opere tumultuario suspicari non esse monimentũ. Qui ergo puniri debent? in qbus omnia sunt homicidæ præter manum. Est interim certa finitio, de qua inter utranque partem conuenit, ut Cicero dicit maiestas est in imperio, atque in omni populi R. dignitate. Quæritur tamen, an maiestas minuta sit, ut in causa Cornelij quæsitum est. sed hic etiam similis uideri potest finitiuæ, tamen quia de finitione non ambigitur, iudicatio est qualitas, atque ad eum potius statum reducenda, ad cuius forte quadam uenimus mentionem, sed & erat ordine proximus locus.

De qualitate.

EST autem qualitas alia de summo genere, atque ea quidem non simplex. Nam & qualis sit cuiusque rei natura, & quæ forma quæritur, an immortalis anima, an humana specie deus, & de magnitudine, ac numero quantus sol, an unus mundus, quæ omnia coniectura quidem colliguntur. quæstionem tamen habẽt in eo qualia sint. Hæc & in suasorijs aliquando tractari solent, ut si Cæsar deliberet, an Britaniam impugnet, quæ sit oceani natura, an Britania

insula. Nam tum ignorabatur quanta in ea terra, quo numero militum aggredienda, in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda, ac non facienda, appetenda, uitanda, quæ in suasorias quidem maxime cadunt. Sed in controuersiis quoq; sunt frequentia. hac sola differentia, quia illic de futuris, hic de factis agitur. Item demonstratiuæ partis omnia sunt in hoc statu, factum esse constat, quale sit factum quæritur. Lis est omnis aut de præmio, aut de pœna, aut de quantitate. Igitur primum genus causæ aut simplex, aut comparatiuum. Illic quid æquum, hic quid æquius aut quid æquissimum sit excutitur. Cum de pœna iudicium est, à parte eius, qui causam dicit, aut defensio est criminis, aut imminutio, aut excusatio, aut, ut qdam putant, deprecatio. Defensio longe potētissima est, qua ipsum factum, quod obijcitur, dicimus honestum esse. Abdicatur aliqs, quod inuito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit, tuemur quod fecimus. partem hanc uocant hermagoræi κατ᾽ἀντίληψιν ad intellectum id nomen referentes. latine ad uerbum translatam non inuenio, absoluta appellatur. Sed enim de re sola quæstio iusta sit ea nec'ne. Iustum oē continetur natura, uel constitutione. natura, quod fit secundum cuiusq; rei dignitatem. hæc sunt pietas, fides, continentia, & talia. adijciunt & id, quod sit par aduersum. id non temere intuendū est, nam & uis cōtra uim, & talia nihil habent aduersum eū, q prior fecit iniuste. & non quoniam res pares sunt, etiam id est iniustum, quod antecessit. illa utrinq; iusta, eadem lex, eadem conditio, ac forsitan nec sint quidem paria, quæ ulla parte sunt dissimilia. Constitutio est in lege, more, iudicato, pacto. alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile assumptis extrinsecus auxilijs tuemur, id uocant κατ᾽ἀντίστασιν, latine hoc quoq; non ad uerbum trāsferunt. assumptiua enim dicitur causa, in quo genere fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, oratio Milonis, ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio constat eius accusatione, qui uindicatur. occisus est, sed latro, excæcatus, sed raptor. Est & illa ex causis facti ducta defensio, priori contraria, in qua neque factum ipsum per se, ut in absoluta quæstione defenditur, neque ex contrario facto, sed ex aliqua utilitate, aut reipublicæ, aut hominum multorum, aut etiam ipsius aduersarij, nonnunquam & nostra, si modo id erit, quod facere nostra causa fas sit. quod sub extraneo accusatore, & legibus agente prodesse nunquam potest, in domesticis disceptationibus potest. Nam & filijs pater in iudicio abdicationis, & maritus uxori, si malæ tractationis accusabitur & patri filius, si de

mentiæ causa erit, non inuerecunde dicet multum sua interfuisse, in
quo tamen incommoda uitantis melior, quàm commoda petentis, est
causa, quibus similia etiam in uera rerum quæstione tractantur. Nã
quæ in scholis abdicatorum hæc in foro exhæredatorum à parenti-
bus, & bona apud consules repetentium ratio est. quæ illic malæ tra
ctatiõis, hic rei uxoriæ, cum quæritur utrius culpa diuortium factum
sit. quæ illic dementiæ, hic petendi curatoris. Subiacet utilitati etiam
illa defensio, si spei aliquid futurum fuit. Nam in comparatione malo-
rum, boni locum obtinet, leuius, ut si Mancinus fœdus numantinum
sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus Ro-
manus. Hoc genus ἀντίςασις græce nominatur, comparatiuum no-
stri uocant. Hæc circa defensionem facti, quæ si neq; per se ipsam, neq;
adhibitis alijs auxilijs dabitur. Proximum est in alium transferre
crimen, si possumus. Ideóq; etiam in hos, qui iam scripti sunt, status ui
sa est cadere translatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur,
ut si Gracchus reus fœderis numantini, cuius metu leges populares
tulisse in tribunatu uidetur, missum se ab imperatore suo diceret. In-
terim deriuatur in rem, ut si is, qui testamento quid iussus non fecerit,
dicat per leges id fieri non potuisse. hoc μετάθεσιν dicunt. Exclusis
quoq; his, excusatio superest, ea est aut ignorantiæ, ut siquis fugiti-
uo stigmata scripserit, eoq; ingenuo iudicato, neget scisse se liberũ eum
fuisse. aut necessitatis, ut cum miles ad commeatus diem non affuit, di
cit se fluminibus interclusum, aut ualetudine. Fortuna quoq; sæpe sub
stituitur culpæ. Nõnunquam male fecisse nos, sed bono animo dicimus.
utriusq; rei multa, & manifesta exempla sunt, idcirco non est eorum
necessaria expositio. Si omnia, quæ supra scripta sunt, deerunt, uiden
dum an minui culpa possit. hic est ille, qui à quibusdam dicitur status
quantitatis. Sed ea cum sit aut pœnæ, aut honoris, ex qualitate facti
constituitur. Eoq; nobis sub hoc esse statu uidetur, sicut eius quoq;, quæ
ad numerum refertur à græcis. Nam & ποιότητα, & ποσότητα
dicunt, nos utrunq; eadem appellatione una complectimur. Vltima
est deprecatio, quod genus causæ pleriq; negarunt in iudicium unquã
uenire, quin Cicero quoq; pro Quinto Ligario idẽ testari uidetur, cũ
" dicit. Causas Cæsar egi multas, & quidem tecum, dũ te in foro te-
" nuit ratio honorum tuorum. Certe nunquam hoc modo, Ignoscite
" iudices, errauit, lapsus est, non putauit, si unquã posthac, & cætera.

In senatu uero & apud populum, & apud principem, & ubicũq;
iuris clementia est, habet locum deprecatio. In qua plurimum ualent
ex ipso, qui reus est, hæc tria in uita præcedere, si innocens, si bene

meritus, si spes in futurum innocenter uicturi, & in aliquo usu futuri.
Præterea si uel alijs incommodis uel præsenti periculo, uel poenitentia
uideatur satis poenarum dedisse. Extra, nobilitas, dignitas, propinqui,
amici. In eo tamen, qui cognoscit, plurimum ponendum, si laus eum
misericordis potius q̃ reprehẽsio dissoluti consecutura est. Verum et in
iudicijs etiam si non toto genere causæ, tamen ex parte magna hic locus
sæpe tractatur. Nam & diuisio frequens est, etiam si fecisset, ignoscen
dum fuisse. Idq́; in causis dubijs sæpe præualuit, & epilogi omnes in
eadem ferè materia uersari solent. Sed nonnunquam etiam reus hic
totius summam constituit, si exhæredatum à se filiũ pater testatus fue
rit elogio, propterea qđ is meretricem amauerit. Nam omnis hic quæ-
stio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, & centumuiri tribuere
debeant ueniam, sed etiam in formulis cum poenariæ sunt actiones.

Nos ita causam partimur, an commissa sit poena, an exigi debeat. Id au
tem, quod illi uiderunt, uerum est, reum à iudicibus hoc defensionis mo
do liberari non posse. De præmijs autem quæruntur duo, an ullo sit di
gnus, qui petit, an tanto. ex duobus uter dignior. ex pluribus quis di-
gnissimus, quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et
intuebimur non rem tantum, siue alleganda, siue comparãda erit, sed
personam quoque. Nam & multum interest tyrannum iuuenis occide
rit, an senex, uir, an foemina, alienus, an coniunctus. est & ad locum
multipliciter, in ciuitate tyrannis assueta, an libera semper, in arce, an
domi, et quomodo factum sit, an ferro, an ueneno, & quo tempore, bel
lo, an pace, an cum depositurus esset eã potestatem, an cum aliquid no
ui sceleris ausurus, habetur in meritis gratia, periculum quoq;, ac dif-
ficultas. Similiter liberalitas à quo profecta sit, refert. Nam in pau-
pere gratior, quàm in diuite, dante beneficium, quàm reddẽte, patre,
quàm orbo. Item quam rem dederit, & quo tempore, & quo animo,
idest num in aliquam spem suam, similiter alia. Et ideo qualitas maxi
ma oratoris recipit opera, quia in utranque partem plurimum est in-
genio loci, nec usquam tantum affectus ualent. nam coniectura extrin
secus quoq; adductas frequenter probationes habet, & argumenta ex
materia sumit, ut quale qcq; uideatur eloquentia opus est, hic regnat,
hic imperat, hic sola uincit. Huic parti subiũgit Virginius causas ab-
dicationis, dementiæ, malæ tractationis, orbarum nuptias indicenti-
um. Nam & iudicium ferè sic accidit, inuentiq; sunt, qui has materi
as officiorum uocarent. Sed alios quoq; nonnunquam leges hæ recipi-
unt status. Nam & coniectura est aliquando in plerisq; horum, cum
se uel non fecisse, uel bona mente fecisse contendunt. Cuius generis

exempla sunt multa. Et quid sit dementia, & mala tractatio finitur. Nam iuris leges plerunque quæstiones præcurrere solent. Et ex quibus causis non fiat statutum, qđ tamen facto defendi non poterit, iure nitetur, & quot, & quibus causis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio detur, & cui accusare dementiæ nõ permittatur. Abdicationum formæ sunt duæ, altera criminus perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter. altera imperfecti, uelut pendentis, & adhuc in conditione positi, quales sunt in quibus abdicatur filius, quia non pareat patri. Illa semper asperã abdicantis actionem habet, immutabile est enim quod factum est. hæc ex parte blandam, & suadẽti similem. mauult enim pater corrigere quàm abdicare. At pro filijs in utroq; genere summissam, & ad satisfaciendum compositum, à quo dissensuros scio, qui libenter patris figuram lædunt, quod non ausim dicere nunquam esse faciendum. potest enim materia incidere, quæ hoc exigat. Cæterum uidendum est quoties aliter agi potest, sed de figuris in alio libro tractabimus. Nõ dissimiles autem abdicationum actionibus sunt malæ tractationis actiones. Nam & ipsam habent eandẽ in accusationibus moderationem. Dementiæ quoq; iudicia aut propter id, quod factum est, aut propter id, quod adhuc fieri, uel non fieri potest instituuntur, & actor in eo, quod factum est, liberum habet impetum, sic tamen, ut factum accuset, ipsius patris tanquam ualetudine lapsi misereatur. In eo uero, cuius libera mutatio est, diu roget, & suadeat, & nouissime dementiam rationi quæratur obstare, non mores, quos quanto magis in præteritum laudauerit, tanto facilius probabit morbo esse mutatos. Reus quoties causa patietur, debebit esse in defensione moderatus, quia ferè ira, & concitatio furori sunt similia. Omnibus his commune est, quod rei non semper defensione facti, sed excusatione, ac uenia frequenter utuntur. Est enim domestica disceptatio, in qua & semel peccasse, & per errorem, & leuius quàm obijciatur, absolutioni nonnunq̃ sufficit. Sed alia quoq; multa controuersiarũ genera in qualitatem cadunt, iniuriarum, quanq̃ enim reus aliquando fecisse negat. Plerũq; tamen hæc actio facto, atq; animo continetur.

De accusatore cõstituendo, quæ iudicia diuinationes uocantur. in quo genere Cicero quidem, qui mandãtibus socijs, Verrem accusabat, hac usus est diuisione. spectandum à quo maxime agi uelint hi, quorum de ultione quæritur, à quo minime uelit is, qui accusatur. Frequentissime tamẽ hæ sunt quæstiones, uter maiores causas habeat, uter plus industriæ, aut uiriũ sit allaturus ad accusandũ, uter id meliore fide sit facturus. Tutelæ præterea, in quo iudicio solet quæri an alia de re quàm

de calculis cognosci oporteat, an fidem præstare debeat tantum, non etiam consilium, & euentum. cui simile est male gestæ procurationis in foro negotiorum gestorum. nam & mandati actio est. Præter hæc finguntur in scholis & scripti maleficij, in quibus aut hoc quæritur, an scriptum sit. aut hoc, an maleficium sit, raro utrunq; male gestæ legationis, apud græcos & ueris causis frequens, ubi iuris loco quæri solet, an omnino aliter agere quàm mandatum sit, liceat, & quousq; sit legatus, quoniam aliæ in renuntiando sunt, ut in eo, qui testimonium in Verrem dixerat, post perlatam legationem. plurimum tamen est, in eo quale sit factum. Reip. læsæ. hinc mouentur quidem mille iuris cauillationes, quid sit remp. lædere, & læserit' ne, an profuerit, & ab ipso an propter ipsum læsa sit. In facto tamen plurimum inest. Ingrati quoq;, in quo genere quæritur, an is, cum quo agitur, acceperit beneficium, quod raro negandū est, ingratus est enim, qui negat quantum acceperit, an reddiderit, an protinus qui non reddidit ingratus sit. an potuerit reddere, an id, quod exigebatur, debuerit, quo animo sit. Simpliciores ille iniusti repudij sub qua lege controuersiæ illud proprium habēt, quod à parte accusantis defensio est, & defendentis accusatio. Præterea, cum quis rationem mortis in senatum reddidit, ubi una quæstio est iuris, an is demum prohibendus sit, qui mori uult, ut se legum actionibus subtrahat. Cætera qualitatis. Finguntur & testamenta, in quibus de sola quæritur uoluntate, ut in controuersia, quam supra exposui, in qua de parte patrimonij quarta, quam pater dignissimo ex filijs reliquærat, contendunt philosophus, medicus, orator. Quod idem accidit, si orbæ nuptias indicant pares gradu, & si inter propinquos de idoneo quæratur. Sed mihi nec omnes persequi materias in animo est. Fingi enim adhuc possunt, nec communes sunt earum quæstiones, quia positionibus mutantur. Hoc tantum admiror Flauium, cuius apud me merito summa est authoritas, cum artem scholæ tantum componeret, tam anguste materiā qualitatis terminasse. Quantitas quoq; (ut dixi plerunq;) etiam si nō semper plerunq;, tamen recte eidem subiacet, seu modi est, seu numeri. Sed modus aliquando constat æstimatione facti. quanta sit culpa, quantum' ue beneficium, aliquando iure, cum id in controuersiā uenit, qua quis lege puniendus, uel honorandus sit. Stuprator decem millia dare debeat, quæ pœna huic crimini constituta est, an quia stupratus se suspendit, capite puniri tanquam causa mortis. quo in genere falluntur, qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quæratur. Nam de decem millibus nulla controuersia est, quæ nec petuntur. Iudicium redditur, an

reus causa

reus causa sit mortis. In coniecturam quoque eadem species cadit, cum perpetuo, an quinquennali sit exilio multandus in controuersiam uene rit, num prudens cædem commiserit quæritur. Illa quoq;, quæ ex nu mero ducitur, pendet ex iure, an Thrasybulo trigínta præmia debe antur, et cum duo fures pecuniam abstulerunt, separatim quadruplũ quisque, an duplum debeat. Sed hic factum quoque æstimatur, & tamen ius ipsum pendet ex qualitate

De qualitate iudiciali.

QVI neque fecisse se negabit, neque aliud esse, quod fecerit, dicet, neque factum defendet, necesse est in suo iure consistat. In quo plerũq; actionis est quæstio, quæ non semper eadem est, ut quidam putauerunt, nam et iudiciũ antecedit, qualia sunt præturæ curiosa consilia, cum de iure accusatoris ambigitur, & in ipsis frequentissime iudicijs uersatur. Est enim duplex eius disceptationis conditio, quod aut intentio, aut præscriptio habet controuersiam. Ac fuerunt qui præscriptio nis statum facerent, tanquam ea non ijsdem omnibus, quibus cæteræ le ges quæstionibus contineretur. cum ex præscriptione lis pẽdet, de ipsa quæri non est necesse, ignominioso patri filius præscribit de eo solo, iu dicatio est, an liceat. Quoties tamen poterimus efficiẽdum est, ut de re quoque bene sentiat. sic enim iuri nostro libẽtius indulgebit, ut in pos sessionibus, quæ ex interdictis fiunt, etiam si nõ proprietatis est quæ stio, sed tantum possessionis, tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse docere oportebit. Sed frequentius etiam quæritur de intentione. Vir fortis optet quicquid uolet, nego illi dandum quicquid optauerit, nõ habeo præscriptionem, sed tamen uoluntate contra uerba præscriptionis modo utor. In utroque autem genere status idem fit. Porrò lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut uetat, aut permittit. Litem habet aut propter se ipsam, aut propter alteram. Quæstio est aut in scripto, aut in uoluntate. In scripto aut apertum est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi uolo de testamentis pactis, stipulationibus, omni denique scripto, idem de uoce. Et quoniam quatuor eius generis quæstiones, uel status facimus, singulos percurram.

De statu ex scripto, & uoluntate.

SCRIPTI, & uoluntatis frequentissima inter consultos quæstio est, & pars magna controuersiæ iuris hinc pendet, quo minus id in scholis accidere mirum est, ubi etiam ex industria fingitur. Eius ge-

nus unum est, in quo & de scripto, & de uoluntate quæritur. Id tum accidit, cum est in lege aliqua obscuritas, in ea aut uterq; suam interpretationem confirmat, aut aduersarij subuertit, ut hic. Fur quadruplum soluat, duo surripuerunt pariter decem millia, petuntur ab utroque quadragena, illi postulant, ut uicena conferant. Nam & actor dicit hoc esse quadruplum, quod petat, & rei hoc, quod offerant. Voluntas quoque utrinq; defenditur, aut cum de altero intellectu certum est, de altero dubiũ. Ex meretrice natus ne concionetur, quæ filium habebat, prostrare cœpit, prohibetur adolescens concione. nam de eius filio, quæ ante partum meretrix fuit, certum est. an eadem huius causa sit dubium est, qa ex hac natus ante quàm meretrix esset. Solet et illud quæri, quo referatur, quod scriptum est. bis de eadem re ne sit actio, idest hoc bis, ad actorem, an ad actionem. Hæc ex iure obscuro. Alterum genus est ex manifesto, quod qui solum uiderunt, hunc statum plani, & uolũtatis appellauerunt. In hoc altera pars scripto nititur, altera uolũtate. Sed contra scriptum tribus generibus occurritur. Vnum est, in quo id seruari semper non posse ex ipso patet, liberi parẽtes alant, aut uinciantur, non enim alligabitur infans. hic erit ad alia transitus, & diuisio. An quisquis non aluerit, an hic. propter hoc proponunt quidam tale genus controuersiarum, in quo nullum argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantum, de quo lis est, quærendum sit. Peregrinus si murum ascenderit, capite puniatur, cum hostes murum ascendissent, peregrinus eos depulit, petitur ad supplicium, non erunt hic separatæ quæstiones, an quisque, an hic, quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum uehementius eo, qđ in lite est, sed hoc tantum, an'ne seruandæ quidem ciuitatis causa. Ergo & æquitate, & uolũtate pugnandũ. Fieri tamen potest, ut ex alijs legibus exempla ducamus, per quæ appareat semper stari scripto non posse, ut Cicero pro Cecinna facit. Tertium cum in ipsis uerbis legis reperimus aliquid, per quod probemus aliud legum latorem uoluisse, ut in hac controuersia, qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. cum annulo ferreo inuentum magistratus alligauit. Hic quia est uerbum in lege, deprehensus, satis etiam significatum uidetur nõ contineri lege nisi noxium ferrum. Sed ut qui uoluntate nitetur, scriptum, quoties poterit, infirmare debebit, ita qui scriptum tuebitur, adiuuare. se etiam uoluntate tentabit. In testamentis & illa accidunt, ut uoluntas manifesta sit, scriptum nihil sit, ut in iudicio curiano, in quo nota L. Crassi, et Scæuolæ fuit contentio. Substitutus hæres erat, si posthumus ante tutelæ suæ annos decessisset, non est natus, propinqui bona sibi uendicabant, quis

dubitaret, quin ea uoluntas fuisset testantis, ut is non nato filio hæres esset, qui mortuo, sed hoc non scripserat. Id quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum, quod appareret scriptorem noluisse, qui sextertium numum quinque millia legauerit, cum emendaret testamentum sublatis sextertijs numis argenti pondo æque posuit, quinque millia remanserunt. apparuit tamen quinque pondo dari noluisse, quod ille in argento legato modus & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiam statu generales sunt quæstiones scripto, an uolũtate standum sit, quæ fuerit scribentis uoluntas, tractatus omnes qualitatis, aut coniecturæ, de quibus satis dictum arbitror.

De contrarijs legibus.

PROXIMVM est de legibus contrarijs dicere, qa inter omnes artium scriptores constat in antinomia duos esse scripti, & uoluntatis status, neque immerito, quia cum lex legi obstet, utrinque contra scriptum dicitur, & quæstio est de uoluntate, in utraque id ambigitur, an utique illa lege sit utendum. Omnibus autem manifestum est, nunquam esse legem legi contrariam iure ipso, quia si diuersum ius esset, alterũ altero abrogaretur, sed eas casu collidi, & euentu. Colliduntur autem aut pares inter se, ut si optio tyrannicidæ, & uiri fortis comparentur, utrique data, quod uelit, petendi potestate, hic meritorum temporis, præmij, collatio est. aut secum ipsæ, ut duorum fortium, duarum tyrannicidarum raptarum, in quibus non potest esse alia quæstio quàm temporis, utra prior sit, aut qualitatis, utra iustior sit petitio. diuersæ quoque leges confligunt, aut similes, diuersæ, quibus etiam citra aduersam legem contradici possit, ut in hac controuersia, magistratus ab arce ne discedat, uir fortis optato quæ uolet, uel alia nulla obstante quæri potest, an quicquid optarit accipere debeat, & à magistratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur, si incendium in arce fuerit, si in hostes recurrendum, similes, contra quas nihil opponi potest, nisi lex altera. Tyrãnicidæ imago in gymnasio ponatur, contra, mulieris imago in gymnasio ne ponatur, mulier tyrãnum occidit. nam neq; mulieris imago ullo alio casu poni potest, nec tyrannicidæ ullo alio casu summoueri. Impares sunt, cum alteri multa opponi possunt, alteri nihil, nisi quod in lite est, ut cum uir fortis impunitatem desertoris petit. Nam contra legem uiri fortis, ut supra ostendi, multa dicuntur, aduersus desertores scripta, non potest nisi optionem subuerti. Item confessum est ex utraque parte ius, aut dubium, si confessum est,

hæc ferè quærũtur, utra lex potentior, an ad deos ꝑtineat, an ad homines, an ad rẽp. an ad priuatos, de honore, an de pœna, magnis rebus, an de paruis, ꝑmittat, an uetet, an imperet. Solet tractari & utra sit antiquior, & uelut potẽtissima, utra minus perdat, ut in desertore, et uiro forti, quod illo nõ occiso, lex tota tollatur, occiso sit reliqua uiro forti alia optio. Plurimum tamen est in hoc, utrum fieri sit melius, atque æquius, de quo nihil præcipi, nisi proposita materia, potest. Si dubium aut alteri, aut inuicem utrique de iure sit controuersia, ut in re tali. Patri in filium, patrono in libertum manus iniectio sit, liberti hæredẽ sequantur, liberti filium quidam fecit hæredem, inuicem petitur manus iniectio, et patronus negat ius patris illi fuisse, quia in manu ipse patroni fuerit. duplices leges, sicut duæ colliduntur, ut an nothus ante legitimum natus legitimus sit, post legitimum tantum ciuis. quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum, quæ si aut inter se pugnent, aut obstent legibus, non tamen aliud sit eius status nomen.

De syllogismo, seu ratiocinatione.

SYLLOGISMVS habet aliquid simile scripto, & uoluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur. Sed hoc interest, quod illic contra scriptum dicitur, hic super scriptum. illic qui uerba defendit, hoc agit, ut fiat utique quod scriptum est, hic ne aliud, quàm scriptum est. eius nonnulla etiam cum finitione cognatio, nam sæpe si finitio infirma est, in syllogismum delabitur. Sit enim lex. Venefica capite puniatur. Sæpe se paranti amatorium dedit, eundem repudiauit, per propinquos rogata ut rediret, non est reuersa, suspendit se maritus, mulier ueneficij rea est. fortissima est actio dicentis amatorium uenenum esse. id erit finitio, quæ si parum ualebit fiet syllogismus, ad quẽ, uelut remissa priore contentione, ueniemus, an perinde puniri debeat, ac si quæ uirum ueneno necasset. Ergo hic status ducit ex eo, quod scriptum est, id, quod incertum est. quod quoniam ratione colligitur, ratiocinatio dicitur. In has autem ferè species uenit, an quod semel ius est, idem & sæpius. incesti damnata, & præcipitata de saxo, uiua repetitur. an quod in uno in pluribus, qui duos uno tempore tyrannos occidit, duo præmia petit. an quod ante, & postea raptor profugit, rapta nupsit, reuerso illo petit optionem. an quod in toto idem in parte. aratrum accipere pignore non licet, uomerem accepit. an quod in parte, idem in toto. Lanas uehere Tarẽto non licet, oues uexit. In his syllogismus scripto nititur, alter non satis cautum esse dicit. Postulo ut præcipitetur incesta, lex est, & rapta optionem petit, & in oue lanæ sunt, similiter

ſimiliter alia. Sed quia reſponderi poteſt, non eſt ſcriptum, ut bis præcipitetur damnata, aut quando rapta optet, aut tyrannicida duo præmia accipiat. nihil de uomere cautum, nihil de ouibus, ex eo, quod manifeſtum, colligitur, quod dubium eſt. Maioris pugnæ eſt ex ſcripto ducere, quod ſcriptum non eſt, an quia hoc, & hoc, qui patrē occiderit culleo inſuatur, matrem occidit. Ex domo in ius educere ne liceat, extra tabernacula eduxit. In hoc genere hæc quæruntur, an quoties propria lex non eſt, ſimili ſit utendū. an id, de quo agitur, ei, de quo ſcriptum eſt, ſimile ſit. Simile autē & maius eſt, & par, et minus. In illa priore, an ſatis lege cautū ſit, an & ſi parū cautum eſt, hac ſit utendum, in utroq; de uoluntate legum latoris, ſed de æquo tractatus potentiſſimi.

De ambiguo, ſeu amphibologia.

AMPHIBOLOGIAE ſpecies ſunt innumerabiles, adeo ut philoſophorū quibuſdam nullum uideatur eſſe uerbum, quod non plura ſignificet. Genera admodū pauca, aut enim uocibus accidit ſingulis, aut cōiunctis. ſingula afferunt errorē cum pluribus rebus, aut hominibus eadē appellatio eſt ὁ μωνυμία dicitur, ut gallus, utrū enim auem, an gentē, an nomen, an fortunā corporis ſignificet, incertū eſt, & Aiax, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoq; quædā diuerſos intellectus habent, ut cerno, quæ ambiguitas plurimis modis accidit. Vnde ferè lites præcipue ex teſtamentis cum de libertate, aut etiam de hæreditate contendūt hi, qbus idem nomen eſt, aut quid ſit legatum, quæritur. Alterū eſt, in quo alia integro uerbo ſignificatio eſt, alia diuiſo, ut ingenua, & armamentū, & coruinū. ineptæ ſanè cauillationes, ex qua tamen græci cōtrouerſias ducunt, inde αὐλητρὶς illa uulgata, cum quæritur, utrum aula, quæ ter ceciderit, an tibicina, ſi ceciderit, debeat publicari. Tertia eſt ex cōpoſitis, ut ſiquis corpus ſuū in occulto loco poni iubeat, circaq; monimentū multum agri ab hæredibus in tutelam cinerum, ut ſolet, leget, ſit litus hoc cultum. Sic apud græcos contendit λέων, & πανταλέων, cum ſcriptura dubia eſt. bona omnia λέοντι, an bona πανταλέοντι relicta ſint. In coniunctis plus ambiguitatis eſt. Fit autem per caſus, ut,

Aio te Aeacida Romanos uincere poſſe.

Per collocationē, ubi dubiū eſt, qd quò referri oporteat ac frequētiſſime cū qd, quod medium eſt utrinq;, poſſit trahi, ut de Troilo Virgilius,

Lora tenens tamen- hic utrum quod teneat tamen lora, an quamuis teneat, tamen trahatur, quæri poteſt, unde controuerſia illa. Teſtamento quidam iuſſit poni ſtatuam auream haſtam tenen-

tem, quæritur statua hastam tenens, aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiæ. Fit per flexum idem magis, quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles. Sæpe utri duorum antecedentium sermo subiunctus sit, in dubio est. Vnde est controuersia, hæres meus uxori meæ dare damnas esto argenti, quod elegerit pondo centum, uter eligat quæritur. Verum id, quod ex his primũ est mutatione casuum, sequens diuisione uerborum, aut translatione emendatur, tertium adiectione. Accusatiui geminatione facta amphibologia soluitur ablatiuo, ut illud Lachetem audiui percussisse Demeam, fiat à Lachete percussum Demeã. Sed ablatiuo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibologia, cœlo decurrit aperto, utrum per apertũ cœlum, an cum apertum est. Diuisio respiratione, & mora constat, statuam, deinde auream hastam, uel statuam aureã, deinde hastam. adiectio talis est, argentum, quod elegerit ipse, ut hæres intelligatur, uel ipsa, ut uxor. Adiectione facta, amphibologia qualis fit nunc flentis illos deprehendimus, detractione soluetur. pluribus uerbis emendandum, ubi est id, quod quò referatur, dubium est. & ipsum est ambiguum. Hæres meus dare illi damnas esto omnia sua, in quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannio. Is soceri instituto, quẽ, quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi minorem natu generum prætulisset. Nã id sibi & ad socerum referri, & ad Fannium potest. Productio quoq; in scripto, & correptio in dubio relicta causa est ambiguitatis, ut in hoc Cato, aliud enim ostendit breuis secunda syllaba casu nominatiuo, aliud eadem syllaba producta casu datiuo, aut ablatiuo. Plurimæ præterea sunt aliæ species, quas persequi nihil necesse est. Nec refert quo modo facta sit amphibologia, aut quo resoluatur. Duas enim res significari manifestum est, & quod ad scriptum, uocem'ue pertinet, in utranque par est partem. Ideoq; frustra præcipitur, ut in hoc statu uocem ipsam ad nostram partem conemur uertere. Nam si id fieri potest, amphibologia non est. Amphibologiæ autem omnis in his erit quæstio, aliquando uter sit secundum naturam magis sermo, semper utrum sit æquius, utrum is, qui scripsit, ac sic dixit, sic uoluerit. quarum in utranque partem satis ex iis, quæ de coniectura, & qualitate diximus, præceptum est.

Quæ sit inter status cognatio, & quæ diuersitas.

EST autem quædam inter hos status cognatio. nam & in finitione, quæ sit uoluntas nominis quæritur, & in syllogismo qui se-

cundus

cundus à finitione status est, spectatur, quid uoluerit scriptor, & ex contrarijs legibus duos esse scripti, & uoluntatis status apparet. Rursus & finitio quodammodo est amphibologia, cum in duas partes diducatur intellectus nominis, scriptum, & uoluntas habet in uerbis uocis quæstionem, quod idem in antinomia petitur. Ideoq; omnia hæc quidam scriptum, & uoluntatem esse dixerunt. alij in scripto, & uoluntate amphibologiam esse, quæ facit quæstionem, sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum ius, aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quæstionem habet generalem, & quæ esse etiam citra complexum causæ possit. Scriptum, & uoluntas de eo disputat uerbo, quod est in lege. Syllogismus de eo, quod non est. amphibologiæ lis in diuersum trahit. Legum contrariarum ex diuerso pugna est, neq; immerito. & recepta est à doctissimis hæc differentia, & apud plurimos, ac prudentissimos durat. Et de hoc quidem genere disceptationis etiam si non omnia tradi, tamen aliqua potuerunt. Sunt alia, quæ nisi proposita de qua dicendum est, materia, uiam docendi non præbeant. non enim causa uniuersa in quæstiones, ac locos diducenda est. Sed ipsæ hæ partes habent rursus ordinem suum. nam & in procemio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis, ac locus habet suam dispositionem, ut thesis, etiam simplex si forte satis erit diuidendi peritus, qui controuersiam in hæc diduxerit, an omne præmium uiro forti dandum sit, an ex priuato, an nuptiæ, an ea, quæ nupta sit, an hæc, deinde cum fuerit de prima quæstione dicendum passim, & ut quicquid in mentem ueniet, miscuerit, nõ primum in ea sciert esse tractandum. uerbis legis standum sit, an uoluntate. huius ipsius particulæ aliquod initium fecerit. Deinde proxima subnectens struxerit orationem, ut pars hominis est manus, eius digiti, illorum quoq; articuli. Est & hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa, definitaq; materia. Sed quid una faciat, aut altera? quin immo centum, ac mille in re infinita, atque materia præceptoris est in alio, atq; alio genere quotidie ostendere. Quis ordo sit rerum, & quæ copulatio, ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia, quæ ars efficit, non possunt. nam quis pictor omnia, quæ in rerũ natura sunt, adumbrare didicit. Sed percepta semel imitandi ratione assimilabit quicquid acceperit. quid enim? non faber uasculũ aliquod, quale nunquã uiderat, facit? Quædam uero non docentiũ sunt, sed discentiũ. nam & medicus quid in quoq; ualetudinis genere faciendum sit, quid, quibus'ue signis prouidendũ, docebit, uim sentiendi pulsus uenarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, quæ sua

cuiusq; sunt, ingenium dabit. Quare plurima petamus à nobis, & cum causis deliberemus, cogitemusq; homines ante inuenisse artem, quam docuisse. Illa enim potentissima est, quæq; uere dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi uelut in re præsente nõ potest. Vbi assumendum prooemium, ubi omittendum, ubi utendum expositione continua, ubi partita, ubi ab initijs incipiendum, ubi more homerico à medijs, uel ultimis, ubi omnino non exponendum, quãdo à nostris, quando ab aduersariorum propositionibus incipiamus, quando à firmissimis probationibus, quando à leuioribus, quando in causa præponendæ prooemijs quæstiones, qua præparatione præmuniẽdæ, quid iudicis animus accipere possit statim dictum, quò paulatim deducendus, singulis, an uniuersis opponenda refutatio, reseruandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus. de iure prius, an de æquitate dicendum, an ante acta crimina, an de quibus iudiciũ est, prius obijcere, uel diluere conueniat. Si multiplices causæ erunt, qs ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæ'ue cuiusque generis in actione recitandæ, quæ reseruandæ. Hæc est uelut imperatoria uirtus copias suas partientis ad casus præliorum, retinentis partes per castella tuenda, custodiendas'ue urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique, ac terra diuidentis. Sed hæc in oratione præstat omnia, cui affuerint natura, doctrina, studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus, uigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum est, facienda sua cuique uis, sua ratio, non respiciendum ad hæc, sed in promptu habenda, nec tanquam tradita, sed tanquam innata. nam uiam demonstrare uelociter ars potest, si qua est. uerum ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio. nostrum est uti eis scire. Reliqua partium est demum dispositio. Et in his ipsis primus aliquis sensus, & secundus, & tertius, qui non modo ut sint ordine collocati elaborandum est, sed ut inter se iuncti, atque ita cohærentes, ne commissura perluceat. corpus sit non membra, quod ita continget, si & quid quaq; conueniat uiderimus, & ut uerba uerbis applicemus non pugnantia, sed quæ inuicem complectantur, ita res non diuersæ distantibus ex locis, quasi inuicem ignotæ collidentur, sed aliqua societate, cum prioribus, ac sequentibus se copula tenebunt, ac uidebitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, & à dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER OCTAVVS.

PROOEMIVM.

h IS FERE' quæ in proximos quinq; libros col lata sunt, ratio inueniendi, atq; inuenta disponendi continentur, quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est, ita incipientibus breuius, ac simplicius tradi magis conuenit, aut enim difficultate institutionis tam numerosæ, atq; pplexæ deterreri solent, aut eo tempore, quo præcipue alenda ingenia, atq; indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur, aut si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur, aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Vnde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, & cum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaq; peritus ille præceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum in præsentia, quæ placent, remota refutandi cætera, mora. Sequuntur enim discipuli quò duxeris, mox cum robore discendi crescet etiã eruditio. Iidem primo solum iter credant esse, in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neq; obscura, neq; ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diuersis opinionibus pertinaciter tuendis inuoluerunt. Itaq; in toto artis huiusce tractatu difficilius est iudicare quid doceas, quàm cum iudicaris, docere, præcipueq; in duabus his partibus perquam sunt paucæ, circa quæ, si is, qui instituitur, non repugnauerit, pronum ad cætera habiturus est cursum. Nempe enim plurimũ in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus rhetoricen bene dicendi scientiam, & utilem, & artem, & uirtutem esse, materiam eius, res omnes, de quibus dicendum esset. Tum & eas in tribus ferè generibus demonstratiuo, deliberatiuo, iudicialiq; reperiri. Orationem porrò omnem constare rebus, & uerbis. in rebus intuendam inuentionem, in uerbis elocutionem, in utraque collocationem, quæ memoria complecteretur, actio commendaret. Oratoris officium docendi, mouendi, delectandi, partibus contineri. Ex quibus ad

docendum expositio, & argumentatio, ad mouendum affectus pertinerent, quos per omnem quidem causam, sed maxime tamen in ingressu, ac fine dominari. Nam delectationem q̃uis in utroq; sit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæstiones alias infinitas, alias finitas, quæ personis, locis temporibus continerentur. in omni porrò materia tria esse quærenda, an sit, quid sit, quale sit. His adijciebamus demonstratiuam laude, ac uituperatione constare, in ea, quæ ab ipso, de quo diceremus, quæ post eum acta essent intuendum. Hoc opus tractatu honestorum, utiliumq; constare. Suasorijs accedere tertiam partem ex coniectura, posset'ne fieri. Et an esset futurum, de quo deliberaretur. hic præcipue diximus spectandum, quis, apud quem, quid diceret. Iudicialium causarum, alias in singulis, alias in pluribus controuersijs consistere, & in quibusdam intentionem, modo depulsionem. Porrò omnem infitiatione duplici. factum'ne, & an hoc factum esset. Præterea defensione, ac altercatione constare, quæstionem aut ex scripto esse, aut ex facto, ex facto de rerum fide, proprietate, qualitate, scripto, de uerborum ui, aut uoluntate, in quibus uis tum causarum, tum actionum inspici soleat, quæq; aut scripti, & uoluntatis, aut ratiocinatiuæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarũ specie continetur. In omni porrò causa iudiciali quinq; esse partes, quarum exordio conciliari audientem. Causam narratione proponi, confirmatione proposita confirmari, confutatione dissolui, peroratione, aut memoriam refici, aut animos moueri. His argumentandi, & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolui iudices oportet adiecimus. Accessit ratio diuisionis. credere modo qui discet uelit, certam quandã uiã esse, in qua multa etiã sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura, ut hæc, de quibus dixi, non tam inuenta à præceptoribus, q̃ cum fierent obseruata esse uideantur. Plus exigunt laboris, & curæ quæ sequuntur. Hinc enim iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis (ut inter omnes oratores conuenit) difficillimam. Nam & M. Antonius, cuius supra habuimus mentionem, cum ait à se disertos uisos esse multos, eloquentem autem neminem, disertis satis putat, dicere quæ oporteat. Ornate autem dicere propriũ esse eloquentissimi. Quæ uirtus si usq; ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut Lucio Crasso, certum est & in his, et in prioribus eã desyderatam, quia difficillima fuit. Et M. Tullius inuentionem quidem, ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoq; præcipue circa partis huius præcepta elaborauit, quod eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur, nomine, palàm

declaratur. Eloqui enim hoc eſt omnia, quæ mente conceperis, prome-
re, atque ad audientes perferre, ſine quo ſuperuacua ſunt priora, &
ſimilia gladio condito, atq; intra uaginam ſuam hærenti. hoc itaq; ma
xime docetur, hoc nullus niſi arte aſſequi poteſt, huic ſtudium adhibē
dum, hoc exercitatio petit, hoc imitatio, hic omnis ætas conſumitur, hoc
maxime orator oratore præſtantior, hoc genera ipſa dicendi alia alijs
potiora. Neq; enim aſiani, aut quocunq; alio genere corrupti res nō uide
runt, aut eas nō collocauerunt, neq; quos aridos uocamus, ſtulti, aut in
cauſis cæci fuerunt, ſed his iudiciū in eloquēdo, ac modus, illis uires de-
fuerunt, ut appareat in hoc & uitiū, & uirtutē eſſe dicendi. Non ideo
tamen ſola eſt agenda cura uerborū, occurram enim neceſſe eſt, & ue
lut in ueſtibulo protinus apprehenſuris hanc confeſſionē meā reſiſtam
his, qui omiſſa rerū, qui nerui ſunt in cauſis, diligentia, quodā inani
circa uoces ſtudio ſeneſcunt, idq; faciunt gratia decoris, quod eſt in di-
cendo mea q̄dem opinione pulcherrimum, ſed cum ſequitur, non cum
affectatur. Corpora ſana, & integri ſanguinis, & exercitatione fir-
mata, ex eiſdem his ſpeciem accipiunt, ex quibus uires. nanq; & colo-
rata, & aſtricta, & lacertis expreſſa ſunt. ſed eadem ſiquis uulſa,
atq; fucata muliebriter comat, fœdiſſima ſunt ipſo formæ labore, &
cultus conceſſus, atq; magnificus addit hominibus, ut græco uerſu te-
ſtatum eſt, authoritatem. At muliebris, & luxurioſus, non corpus ex-
ornat, ſed detegit mentem. Similiter illa translucida, & uerſicolor quo-
rundam elocutio res ipſas effœminat, quæ illo urborum habitu ueſti-
untur. Curam ergo uerborū, rerum uolo eſſe ſolicitudinem. Nā plerūq;
optima rebus cohærent, & cernuntur ſuo lumine. At nos quærimus
illa tanquam lateant ſemper, ſeq; ſubducant. Ita nunquam putamus
circa id eſſe, de quo dicendum eſt, ſed ex alijs locis petimus, & inuentis
uim afferimus. Maiore animo aggredienda eloquentia eſt, quæ ſi toto
corpore ualet, ungues polire, & capillum reponere non exiſtimat ad
curam ſuam pertinere. Sed euenit plerunq;, ut in hac diligentia dete-
rior etiam fiat oratio. primum quia ſunt optima minime acerſita, et
ſimplicibus, atq; ab ipſa ueritate profectis ſimilia. Nam illa, quæ cu-
ram fatentur, & ficta, atque compoſita uideri etiam uolunt, nec gra-
tiam conſequuntur, & fidem amittunt, propter id, quod ſenſus obum-
brant, & uelut læto gramine ſata ſtrangulant. Nam & quod recte di
ci poteſt, circuimus amore uerborum, & quod ſatis dictum eſt, repe
timus, & quod uno uerbo patet, pluribus oneramus, & pleraque ſi-
gnificare melius putamus quàm dicere. Quid quod nihil iam pro-
prium placet, dum parum creditur diſertum, quod & alius dixiſſet.

A' corruptissimo quoq; poetarũ figuras, seu translationes mutuamur. Tum demũ ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos, opus sit ingenio. atq; satis aperte Cicero praeceperat in dicẽdo uitium uel maximũ esse à uulgari genere orationis, atq; à consuetudine cõmunis sensus abhorrere. Sed ille & durus, & ineruditus, nos melius, q̃bus sordẽt omnia, quae natura dictauit, q non ornamenta quaerimus, sed lenocinia, quasi uero sit ulla uerborũ, nisi rei cohaerentium uirtus, quae ut propria sint, & dilucida, & ornata, & apte collocentur, si tota uita laborandũ est, omnis studiorum fructus amissus est. Atq; plerosq; uideas haerentes circa singula, & dum inueniunt, & dum inuenta ponderant, ac dimetiuntur. quod si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen haec infelicitas erat, quae & cursum dicendi refrenat, & calorem cogitationis extinguit mora, & differentia. Miser enim & (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum uerbum aequo animo perdere potest. Sed ne perdet q̃dem qui rationem loquendi primum cognouerit, tum lectione multa, & idonea copiosam sibi uerborũ supellectilem compararit, & huic adhibuerit artem collocandi, deinde haec omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, & ante oculos. nanque & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio praecedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Nanq; ista quaerendi, iudicandi, cõparãdi anxietas, dum discimus adhibenda est, non cum dicimus. Alioquin sicut qui patrimonium non pararunt, sub diem quaerunt, ita in oratione qui non satis laborarunt, si praeparata uis dicendi non fuerit, erunt inofficiosi, non ut ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhaerere uideantur. atque ut umbra corpus sequitur, tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum latina, significantia, ornata, apte sint collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis penè syllabis commorandi. qui etiam cum optima sint reperta, quaerunt aliquid, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum. nec intelligunt iacere sensus in oratione, in qua uerba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quammaxima, dum sciamus tamen nihil uerborum causa esse faciendum, cum uerba ipsa rerum gratia sint reperta, quorum ea sunt maxime probabilia, quae sensum animi nostri optime promunt, atque in animis iudicum, quod nos uolumus, efficiunt, ea debent praestare sine dubio & admirabilem, & iucundam orationem. Verum admirabilem non sic quomodo prodigia miramur, & iucundam orationem, non deformi uoluptate, sed cum laude ad dignitatem coniuncta.

Quæ in oratione spectanda.

IGITVR quam græci φράσιν uocant, latine dicimus elocutionem, eam spectamus uerbis, aut singulis, aut coniunctis. In singulis intuendum est, ut sint latina perspicua, ornata, & ad id, quod efficere uolumus, accommodata. In coniunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed ea, quæ de ratione latine, atq; emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cum de grammaticæ loqueremur, executi sumus. Verum illic tantum ne uitiosa essent, præcepimus. hic non alienum est admonere, ut sint quamminime peregrina, & externa. Multos enim, quibus loquendi ratio non desit, inuenias, quos curiose potius loq dixeris, quàm latine. quo modo & illa Attica anus Theophrastum hominem alioquin disertissimum, annotata unius affectatione uerbi hospitem dixit, nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quod nimium atticæ loqueretur. Et in Tito Liuio miræ facundiæ uiro putat inesse Pollio Asinius quandam patauinitatem. Quare, si fieri potest, & uerba omnia, & uox huius alumnum urbis oleant, ut oratio romana planè uideatur, non ciuitate donata.

De perspicuitate.

PERSPICVITAS in uerbis præcipuam habet proprietatem, sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est sua cuiusq; rei appellatio, qua non semper utimur. nam & obscœna uitabimus, & sordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis, in quo uitio cauendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia, quæ sunt in usu, etiam si causæ necessitas postulet, reformidant, ut ille, qui in actione hibericas herbas se solo nequicquam intelligente dicebat, nisi irridens hanc uanitatem Cassius Seuerus sparthum eum dicere uelle indicasset. Nec uideo quare clarus orator duratos muria pisces nitidius esse crediderit, quàm ipsum id, quod uitabat. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cuiusq; rei utitur, nulla uirtus est, atq; ei contrarium est uitiũ, id apud nos impropriũ, ἄκυρον apud græcos uocatur, quale est. " Tantum sperare dolorem, aut quod in oratione Dolabellæ, emendatũ à Cicerone annotaui mortẽ ferre, aut qualia nunc laudantur à quibusdam, quorum est de cruce uerba ceciderunt, non tamen quicquid non erit proprium protinus & improprij uitio laborabit, quia primum omnium multa sunt & græce, & latine, non denominata. Nam & qui iaculum emittit, iaculari dicitur, qui pilam, aut

sudem appellatione priuatim sibi assignata caret, & ut lapidare quid sit manifestum est, ita glebarum, testarumq; iactus non habet nomen. Vnde abusio, quæ κατάχρησις dicitur, necessaria. Translatio quoq;, in qua uel maximus est orationis ornatus, uerba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad uim significandi refertur, nec auditu, sed intellectu perpendenda est. Secundo modo dicitur proprium inter plura, quæ sunt eiusdem nominis, & unde cætera dicta sunt, ut uortex est contorta in se aqua. uel quicquid aliud similiter uertitur. Inde propter flexum capillorum pars summa capitis. quod est ex hoc in montibus eminentissimum recte dixeris. hæc omnia uertices, proprie tamen unde initium est, sic soleæ, & turdi pisces, & cætera. Tertius est huic diuersus modus, cum res communis pluribus in uno aliquo habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie nænia, & tabernaculum ducis, augustale. Item quod commune est, & alijs nomen intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut urbem, Romam accipimus, & uenales, nouicios, & corinthia, æra, cum sint urbes aliæ quoq;, & uenalia multa, & tam aurum, & argentum, quàm æs corinthium. Sed ne in his quidem uirtus oratoris inspicitur. At illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet, ut proprie dictum id est, quo nihil inueniri possit significantius, ut Cato dixit Caium Cæsarem ad euertendam remp. sobrium accessisse, ut Virgilius, Deductum carmen. & Horatius. Acrem tibiam. Annibalemq; dirum. In quo modo illud quoq; est à quibusdam traditum proprij genus ex appositis, quæ epitheta dicuntur, ut dulce mustum, & cum dentibus albis, de quo genere alio loco dicendum est. Etiam quæ bene translata sunt, propria dici solent. Interim autem quæ sunt in quoq; præcipua proprij locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes, cunctator est appellatus.

Possunt uideri uerba, quæ plus significant quàm eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis, intellectum enim adiuuant. Ego autem libentius emphasim retulerim ad ornatum orationis, quia non ut intelligatur efficiat, sed ut plus intelligatur. At obscuritas fit etiam uerbis ab usu remotis, ut si commentarios quis pontificum, & uetustissima fœdera, & exoletos scrutatus authores id ipsum petat. eaq; inde contraxerit, quæ non intelliguntur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire uideantur. Fallunt etiam uerba uel regionibus quibusdam magis familiaria, uel artium propria, ut atabulus uentus, & nauis saccaria, & in malacho sanum, quæ uel uitanda apud iudicem ignarum significationum earum, uel interpre

tanda sunt, sicut in his, quæ omonyma dicuntur, ut taurus animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur. Plus tamen est obscuritatis in contextu, & continuatione sermonis, & plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio, nec transiectio tarda, ut in hyperbaton finis eius differatur, quibus adhuc peior est mistura uerborum, qualis in illo uersu,

» Saxa uocant Itali, medijs quæ in fluctibus aras

Etiam interiectione, qua & oratores, & historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant, sensum impediri solent intellectus, nisi quod interponitur breue est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset.

» Nec uanos horret strepitus.— compluribus insertis alia
» figura quinto demum uersu redit,
» —Siqua sonum procul arma dedere,
» Stare loco nescit.—

Vitanda in primis ambiguitas, non hæc solũ, de cuius genere supra dictũ est, quæ incertũ intellectum facit, ut Chremetẽ audiui percussisse Demeã. Sed illa quoq;, quæ etiã si turbare nõ potest sensum, in idẽ tamen uerborũ uitiũ incidit, ut siquis dicat uisum à se hominẽ librũ scribentem. nam etiã si librum ab homine scribi pateat, male tamen cõposuerat, fecerat'q; ambiguum, quantũ in ipso fuit. Est etiã in qbusdam turba inanium uerborũ, q dum cõmunem loquendi morẽ reformidant, ducti specie nitoris circũeunt omnia copiosa loquacitate, quæ dicere uolunt. Ipsam deinde illã seriem cum alia simili iungẽtes, miscentesq; ultra q̃ ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiã à qbusdam laboratur, neq; id nouum uitiũ est, cũ iam apud Titum Liuiũ inueniã fuisse præceptorẽ aliquẽ, qui discipulos obscurare quæ dicerẽt iuberet, græco uerbo utens σκότισον. Vnde illa scilicet egregia laudatio, tanto melior, ne ego qdem intellexi. alij breuitatis æmuli necessaria quoq; orationi subtrahũt uerba, & uelut satis sit scire ipsos, quæ dicere uelint, quantum ad alios pertineat nihil putant. At ego otiosum sermonem dixerim, quẽ auditor suo ingenio non intelligit. Quidam è mutatis in peruersum dictis, de figuris idem uitium consequuntur. Pessima uero sunt ἀδιανόητα, hoc est quæ uerbis aperta occultos sensus habent. ut conductus est cæcus secus uiam stare, & qui suos artus morsu lacerasset, fingitur in scholis supra se cubasse. Ingeniosa hæc, & fortia, ut ex ancipiti diserta credantur, perficiunt. At persuasit quidem iam multos ista persuasio, ut id iam demum eleganter, atque exquisite

dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent, non quasi audiuerint, sed quasi inuenerint. Nobis prima sit uirtus perspicuitatis, propria uerba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit, neque superfluat, Ita sermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc est eloquendi obseruatio, nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus, nam si neque pauciora quàm oportet, neque plura, neque inordinata, aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoq; audientibus aperta, quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem iudicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen, sed multis eum frequẽter cogitationibus auocari necesse est, nisi tam clara fuerint, quæ dicemus, ut in animum eius oratio, ut sol in oculos, etiam si in eam nõ intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe quæ non satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus, quæ causa utiq; nostra culpa dicta obscurius est, qua causa ad planiora, & communia magis uerba descendimus, cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

De ornatu.

VENIO nunc ad ornatum, in quo sine dubio plus quàm in cæteris dicendi partibus sibi indulget orator. Nam emendate quidem, ac dilucide dicentium, tenue præmiũ est, magisq; uitijs carere, quàm ut aliquam magnam uirtutem adeptus esse uidearis. Inuentio cum imperitis sæpe communis, dispositio modicæ doctrinæ credi potest, & quæ sunt artes altiores plerunque occultantur, ut artes sint. Denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu uero, atq; ornatu se quoq; commendat ipse, qui dicit, & in cæteris iudicium doctorum, in hoc uero etiam popularem laudem petit. Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis præliatus est in causa Cornelij Cicero, nec consecutus esset, docendo iudicem tantum, & utiliter demum, ac latine, perspicueq; dicendo, ut populus Ro. admirationem non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. sublimitas profecto, & magnificentia, & nitor, et authoritas expressit illum fragorem, nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata, & cæteris similis fuisset oratio. atq; ego illos credo, qui aderant, nec sensisse

quid

quid facerent, nec sponte, iudicioq; plausisse, sed uelut mente captos, & quo essent in loco ignaros erupisse in hunc uoluntatis affectum. Sed ne causæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, & facilius credunt. Plerunq; ipsa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. nam & ferrũ affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipsa non tam nos confunderent, si uis eorum tantum, non etiã ipse fulgor timeretur. Recteq; Cicero his ipsis ad Brutum uerbis quadam in epistola scribit. Nam eloquentiam, quæ admirationem non habet, nullam iudico. Aristoteles quoque eandem petendam maxime putat. Sed hic ornatus (repetam enim) uirilis, & fortis, & sanctus sit, nec effœminatam leuitatem, & fuco eminentem colorem manet, sanguine, & uiribus niteat. Hoc autem adeo uerum est, ut cum in hac maxime parte sint uicina uirtutibus uitia, etiam qui uitijs utuntur uirtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat me inimicum esse culte dicentibus, non nego hanc esse uirtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia, & uiolas, & amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena messis, aut graues fructu uites erunt? sterilem platanum, tonsasq; myrtos, quàm maritam ulmum, & uberes oleas præoptauerim? Habeant illa diuites licet, quid essent, si aliud nihil haberent? nullus'ne ergo etiam fructiferis adhibẽdus est decor? quis negat? nam & in ordinem, certaq; interualla redigam eas arbores, quid enim illo quincunce speciosius? quid in quancũq; partem spectaueris rectius est? Sed protinus in id quoq; prodest, ut terræ succũ æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ ferro coercebo, in orbem se formosius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. decentior equus, cuius astricta sunt ilia, sed idẽ uelocior. pulcher aspectu sit athlæta, cuius lacertos exercitatio expressit, idem certamini paratior, nunquam uera species ab utilitate diuiditur. Sed hoc quidem discernere modici iudicij est. Illud obseruatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse uariatus, atq; ut à prima diuisione ordiar, non idem demonstratiuis, & deliberatiuis, & iudicialibus causis conueniet. Nanq; illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium uoluptatem. Ideoq; omnes dicendi artes aperit, ornatumq; orationis exponit, ut qui non insidietur, nec ad uictoriam, sed ad solum finem laudis, & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententijs populare, uerbis nitidum, figuris iucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, uelut institor qdam eloquentiæ, intuendum, & penè pertractandum dabit. nam euentus ad

ipsum, non ad causam refertur. At ubi res agitur, & uera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Præterea non debet quisquam ubi maxima rerum momenta uersantur, de uerbis esse solicitus, neq; hoc eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior, & seuerior, eo minus confessus, præcipue ad materiam accommodatus. Nam & suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus, & in iudicijs publicæ, capitalesq; causæ poscunt accuratius dicendi genus, at priuatum consilium, causasq; paucorum (ut frequenter accidit) calculorum, purus sermo, et dissimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare, aut circa stillicidia affici, aut mancipij redhibitionem suadere? sed ad propositum. Et quoniam orationis tam ornatus quàm perspicuitas aut in singulis uerbis est, aut in pluribus positus. quid separata, quid coniuncta exigant, consyderemus, quanq̃ rectissime traditum est perspicuitatem proprijs, ornatum translatis uerbis magis egere. Sciamus inornatum esse quod sit improprium. Sed cum idẽ frequentissime plura significent, quod συνωνυμία uocatur, iam sunt alijs alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, uocaliora. nã ut syllabæ è literis melius sonantibus clariores sunt, ita uerba è syllabis magis uocalia, & quo plus quæq; spiritus habet, auditu pulchrior, & quod facit syllabarum, idem uerborum quoq; inter se copulatio, ut aliud alij iunctum melius sonet. Diuersus est tamen usus. nam rebus atrocibus uerba etiam ipso auditu aspera magis conuenient. In uniuersum quidem optima simplicium creduntur, quæ aut maxime exclamant, aut sono sunt iucundissima, & honesta quidem turpibus potiora sem p, nec sordidis unq̃ in oratiõe erudita locus. clara illa, atq; sublimia plerũq; materiæ modo cernenda sunt, qđ alibi magnificũ, tumidũ alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores uidentur, et sicut in oratiõe nitida notabile est humilius uerbũ, et uelut macula, ita à sermone tenui sublime, nitidũq; discordat, fitq; corruptum, qa in plano tumet. Quædã nõ tã ratiõe, quàm sensu iudicãtur, ut illud.

" -Cæsa iungebant fœdera porca. fecit elegans, fictio nominis, quod si fuisset porco, uile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus & merito nuper poetam, qui dixerat

" Prætextã in cista mures rosere Camilli. At Virgilij miramur illud

" -Sæpe exiguus mus. Nã epitheton exiguus aptum propriũ efficit, ne plus expectaremus, et casus singularis magis decuit, et clausula ipsa unius syllabæ nõ usitata addidit gratiã. imitatus ẽ itaq; utrũq; Horat.

" -Nascetur ridiculus mus. nec augenda sem p oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando ipsa uerborum humilitas af

" fert, an cũ dicat in Pisonem Cicero. cum tibi tota cognatio in serra-

» co aduehatur. incidisse uidetur in sordidũ nomen, non eo contemptũ
» hominis, quem destructum uolebat auxisse. & alibi, caput opponis cũ
» eo conificans, unde in Timocrati dictis, de quo, qualis est ille apud M.
» Tulliũ. Pusio, q cum maiore sorore dormitabat. & Flauius, q cornicũ oculos confixit. & pro Milone illud, Heus tu Ruscio, & Erutius Antoniaster. Id tamen in declamationibus est notabilius, laudariq; me puero solebat, da patri panem, & in eodem, etiam canem pascis, res quidem præcipue in scholis anceps, sed frequenter causa risus, nunc utiq;, cum hæc exercitatio procul à ueritate seiũcta, laboret incredibili uerborum fastidio, ac magnam partem sermonis absciderit. Cum sint autem uerba propria, ficta, translata, proprijs dignitatem dat antiquitas. nanq; & sanctiorem, & magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus, eoq; ornamento acerrimi iudicij P. Virgilius unice est usus, Olli enim, & quianam, et mis, & ponè, pellucent, & aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, uetustatis inimitabilem arti authoritatem, sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. satis est uetus, quæso quid necesse est dicere? oppido, quo sunt usi paululum tempore nostro superiores, uereor ut iam nos ferat quisquam, certe antigerio, cuius eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur, erumnas qd opus est? tanquam parum sit, si dicatur, quod horridum reor, tolerabile autumo. tragicum prolem dicendam, uniuersam eius prosapiã, insulsum. qd multa? totus propè mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc uetera uetustate ipsa gratius nitent, quædam etiam necessario interim sumuntur, emancipari, et fari, & multa alia etiam audientibus grata inseri possunt. Sed ita demũ si non appareat affectatio, In qua mirifice Virgilius,

» Corinthiorum amator iste uerborum
» Iste iste rhetor. nanq; quatenus totus
» Thucydides tyrannus. atticæ febres.
» Tau gallicum minet, prosinet, male illi sit.
» Ita omnia ista uerba miscuit fratri. Cimber hic fuit, à quo fratrem necatum, hoc Ciceronis dicto notatum est. Germanum Cimber occidit. Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur.
» Et uerba antiqui multum furate Catonis
» Crispe Iugurthinæ conditor historiæ. odiosa cura, nam est cuilibet facilis, & hoc pessima, quod rei studiosus, non uerba rebus aptauit, sed res extrinsecus arcessit, quibus hæc uerba conueniant. Fingere, ut primo libro dixi, græcis magis concessum est, qui sonis etiam qbusdam, et affectibus nõ dubitauerunt nomina aptare, nõ alia libertate, q̃ qua illi primi homines rebus appellatiões dederũt, nostri autẽ in iũgẽ

do, aut in deriuando paulum aliquid ausi, uix in hoc satis recipiūtur. Nam memini iuuenis admodum inter Pomponium, & Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an gradus eliminat in tragœdia dici oportuisset. At ueteres ne expectorat quidem timuerunt. Et sanè eiusdē notæ est examinat. At in tractatu, & declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem beatitas, & beatitudo, quæ dura quidem sentiet esse, ueruntamen usu putat posse molliri, nec à uerbis modo, sed à nominibus quoque deriuata sunt quædam, ut à Cicerone subuculatum, ita ab Asinio fimbriatum, & fibulatum. Multa ex græco formata noua, ac plurima à Sergio, Flauioq́; quorum dura quædam admodum uidentur, ut ens, et essentia, quæ cur tantopere aspernemur, nihil uideo, nisi quod iniqui iudices aduersus nos sumus. Ideoq́; paupertate sermonis laboramus, quædam tamen perdurant. nam & quæ uetera nunc sunt, fuerūt olim noua. Et quædam in usu perquamrecentia, ut Messala primus reatum, munerarium Augustus primus dixerunt, Reatum nemo ante Messalam, munerarium nemo ante Augustum dixerat. Piraticam quoq; ut musicam, & fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores, fauorem, & urbanum Cicero noua credit. Nam &
» in epistola ab Brutum, eum inqt amorem, et eum (ut hoc uerbo utar)
» fauorem in consilium aduocabo. & ad Appium pulchrum. Te ho
» minem non solum sapientem, uerum etiam (ut nunc loquuntur) urba
» num. Idem putant à Terentio primū dictum esse obsequium. Cæcilius ad Sisennam, albenti cœlo. Ceruicem uidetur Hortensius primus dixisse. Nam ueteres pluraliter appellabant. audendū itaq;. neq; enim
» accedo Celso, qui ab oratore uerba fingi uetat. Nam cum sint eorum
» alia, ut dicit Cicero, natiua, idest quæ significata sunt primo sensu, alia
» reperta, quæ ex his facta sunt, ut iam nobis ponere aliqua, quæ illi rudes homines, primiq́; fecerunt, fas non sit, at deriuare, flectere, coniungere, quod natis postea concessum est, quando desijt licere? Et siquid periculosius finxisse uidebimur, quibusdam remedijs præmuniēdum est, ut ita dicam, si licet dicere, quodammodo, permittite mihi sic, quod idē etiam in his, quæ licentius translata erunt, proderit, quæ non tutò dici possunt, in quo non falli iudicium nostrum solicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ. Trāslata probari, nisi in contextu sermonis non possunt. Itaq; de singulis uerbis satis dictum, quæ ut alio loco ostendi per se nullā uirtutem habent, sed ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de qua loquendum est, dignitatem, excepto si obscœna nudis nominibus enuntientur, quod uiderint, q non

putant

putant eſſe uitanda, quia nec ſit uox ulla natura turpis, & ſiqua eſt rei
deformitas, alia quoq; appellatione quacunq; ad intellectum eundem
nihilo minus perueniat. Ego romani pudoris more contentus, ut iam re
ſpondi talibus, uerecundiam ſilentio uindicabo. Iam hinc igitur coniun
cti ad rationem ſermonis tranſeamus. Cuius ornatus in hæc duo pri-
ma diuiditur, quam concipiamus elocutionem, quomodo efferamus. nã
primum eſt, ut liqueat augere quid uelimus, an minuere, concitate dice
re, an moderate, læte, an ſeuere, abũdanter, an preſſe, aſpere, an leniter,
magnifice, an ſubtiliter, grauiter, an urbane. Tum quo translationis ge
nere, quibus figuris, qualibus ſententijs, quo modo, qua poſtremo collo
catione id, quod intendimus, efficere poſſimus. Cæterum dicturus qui-
bus ornetur oratio, prius ea, quæ ſunt huic contraria laudi, attingam.
nam prima uirtus eſt uitio carere. Igitur ante omnia ne ſperemus
ornatã orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Ci
cero id genus dicit, quod non plus, minus'ue eſt, quàm decet, non quia co
mi, expoliriq; non debeat, nam & hæc ornatus pars eſt, ſed quia ui
» tium eſt ubiq;, quod nimium eſt. Itaq; uult eſſe authoritatem in uerbis,
» ſententias uel graues, uel aptas opinionibus hominum, ac moribus. His
» enim ſaluis licet aſſumere ea, quibus illuſtrem fieri orationem putat.
» delectant translata ſupralata, ad nomen adiuncta, duplicia, & idẽ
» ſignificantia, atq; ab imitatione rerum non abhorrentia. Sed quo-
niam uitia prius demonſtrare aggreſſi ſumus, uel hoc uitium ſit, quod
κακέμφατον uocatur, ſiue mala conſuetudine in obſcœnum intelle-
ctum ſermo detortus eſt, ut ductare exercitus, & patrare bellũ apud
Salluſtiũ dicta ſancte, et antique ridentur à nobis, ſi dijs placet, quam
culpam non ſcribentium qdem iudico, ſed legentium, tamen uitandã.
quatenus uerba honeſta moribus perdidimus, & euincentibus etiã ui
tijs cedendum eſt. ſiue iunctura deformiter ſonat, ut ſi cum homini-
bus notis loqui nos dicamus, niſi hoc ipſum hominibus medium ſit, in
præfata uidemur incidere, quia ultima prioris ſyllabæ litera, quæ ex-
primi niſi labris coeuntibus non poteſt, aut interſiſtere nos indecentiſ-
ſime cogit, aut continuata cum inſequente in natura eius corrumpitur.
Aliæq; coniunctiones aliqd ſimile faciunt, quas perſequi longum eſt,
in eo uitio, quod uitandum dicimus, commorantes. Sed diuiſio quoq;
affert eandem iniuriam pudori, ut ſi intercapedine nominatiuo caſu
quis utatur, nec ſcripto modo id accidit, ſed etiam ſenſu pleriq; obſcœ-
ne intelligere, niſi caueris, cupiunt, ut apud Ouidium,
Quæq; latent meliora putat, - ex uerbis, quæ lõgiſſime ab ob-
ſcœnitate abſunt, occaſionem turpitudinis rapere. Siquidem Celſus

κακέμφατον apud Virgilium putat,
» Incipiunt agitata tumescere, quod si recipias, nihil loq tutũ est.
Deformitati proximũ est humilitatis uitium ταπείνωσιν uocant. Qua
rei magnitudo, uel dignitas minuitur, ut saxea ẽ uerruca ĩ summo mon
tis uertice, cui natura contrariũ, sed errore par est, paruis dare exce-
dentia modũ nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaq;
nec parricidam neq̃ dixeris hominem, nec deditum forte meretrici ne-
farium, quod alterũ parum, alterũ nimium est. proinde quædã sordi-
da, tristis, ieiuna, ingrata, uilis oratio est. Quæ uitia facillime fiũt ma
nifesta contrarijs uirtutibus. Nã primũ acuto, secundum nitido, tertiũ
copioso, deinceps hilari, iucundo, accurrato, diuersum est. Vitanda
& μείωσις, cum sermoni aliquid deest, quo minus plenus sit, q̃q̃ id
obscuræ potius, quàm inornatæ orationis uitium est. Sed hoc quoq;
cum à prudẽtibus fit, schema dici solet. sicut ταυτολογία, idest eiusdẽ
uerbi, aut sermonis iteratio. Hæc enim, q̃q̃ non magnopere summis au
thoribus uitata, interim uitium uideri potest, in quod sæpe incidit etiã
» Cicero securus tam p̃uæ obseruationis, sicut hoc loco. Non solũ igitur
» illud iudiciũ iudicij simile iudices non fuit. Interim mutato nomine
ἐπανάληψις dicitur, atq; est & ipsum inter schemata, quorũ exempla
illo loco reddã, quo uirtutes erunt. Peior hac ὁμοιολογία est, quæ nul
la uarietatis gratia leuat tædiũ, atq; ẽ tota coloris unius, quæ maxime
deprehenditur carens arte oratoria, eaq; & in sententijs, & figuris, &
compositione longa, nõ animis solũ, sed etiã auribus est ingratissima.
Vitanda μακρολογία, idest lõgior, quàm oporteat, sermo, ut apud Li
» uium, Legati nõ impetrata pace retro domũ, unde uenerant, abierũt.
Sed huic uicina periphrasis uirtus habetur. Est et πλεονασμὸς uitium,
cum superuacuis uerbis oneratur oratio. Ego meis oculis uidi, satis est
enim uidi. Emendauit hoc etiam urbane in Hirtium Cicero, cui cũ in
Pansam declamans filiũ à matre decem mensibus in utero latum esse
» dixisset, quid? aliæ inq̃t, in penula solent ferre? Nonnunq̃ tamen illud
genus, cuius exẽplũ priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur,
» -Vocemq; his auribus hausi. At uitiũ erit, quoties otiosum fue
rit, & supererit, nõ cum adijcietur. Est etiã quæ περιεργία uocatur,
cum superuacua, ut sic dixerim, operositas, ut à diligenti curiosus,
& à religione sup̃stitio distat, atq;, ut semel finiã, uel uerbũ omne, qđ
neq; intellectum adiuuat, neq; ornatũ, uitiosum dici potest. Κακόζηλον,
id est mala affectatio, p̃ omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, et
exilia, & prædulcia, & abundãtia, & arcessita, & exultantia, sub
idem nomen cadunt. Deniq; κακόζηλον uocatur q̃cq̃d est ultra uirtu

tem, quoties ingenium iudicio caret, & specie boni fallitur, omnium in eloquentia uitiorũ pessimũ. Nã cætera uitantur, hoc petitur. Est autem totũ in elocutione. nã rerũ uitia sunt, stultũ, cõmune, contrariũ, supuacuũ. corrupta oratio, in uerbis maxime improprijs redundãtibus, compressione obscura, compositione fracta, uocũ similiũ, aut ambiguarum puerili captatiõe, consistit. Est autẽ omne κακόζηλον utiq; falsum, etiã si nõ omne falsum κακόζηλον, etenim dicitur aliter, quàm se natura habet, et quàm oportet, et quàm sat est. Totidẽ autẽ generibus corrumpitur oratio, quot ornatur, sed de hac parte, et in alio nobis ope plenius dictum est, et in hoc sæpe tractatur, et adhuc spargetur omnibus locis, loquẽtes. n. de ornatu, subinde quæ sunt uitanda, similia uirtutibus uitia dicemus. Sunt inornata et hæc, qđ male dispositũ est, id ἀκοινονόμητον, qđ male figuratum, id ἀσχήματον, qđ male collocatum, id κακοσύνθετον uocant. Sed de dispositione diximus, de figuris, et cõpositione dicemus. σωραϊσμὸς quoq; appellatur quædã mista ex uaria ratione linguarũ oratio, ut si atticis dorica, ionica, æolica etiã dicta confundas. Cui simile uitiũ est apud nos, si qs sublimia humilibus, uetera nouis, poetica uulgaribus misceat. Id. n. tale est monstrũ, quale Horatius in prima parte libri de arte poetica fingit,

" Humano capiti ceruicem pictor equinam,

" Iungere si uelit, – & cætera ex diuersis naturis subijciat. Ornatum est qđ pspicuo, ac probabili plus ẽ. Eius primi sunt gradus in eo, qđ uelis exprimendo, concipiendoq;. Tertius, q hæc nitidiora faciat, qđ proprie dixeris cultũ. Itaq; ἐνέργειαν, cuius in præceptis narrationis feci mentionẽ, qa plus est euidentia, uel, ut alij dicunt, repræsentatio, q̃ pspicuitas, & illud qdem patet, hæc se quodãmodo ostendit, inter ornamenta ponamus. Magna uirtus est, res, de qbus loqmur, clare, atq; ut cerni uideãtur, enũtiare. Nõ. n. satis efficit, neq; ut debet, plene dominatur oratio, si usq; ad aures ualet, atq; ea sibi iudex, de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, et oculis mentis ostendi. Sed quoniã pluribus modis accipi solet, nõ eqdem in omnes eã particulas secabo, quarũ ambitiose à qbusdã numerus augetur, sed maxĩe necessarias attingã. Est igitur unũ genus, quo tota rerũ imago quodãmõ uerbis depingitur.

" Cõstitit in digitos extẽplo arrectus uterq;, et cætera, quæ nobis illã pugilũ cõgredientiũ aciẽ ita ostendũt, ut nõ clarior futura fuerit spectantibus. plurimum in hoc genere, sicut in cæteris eminet Cicero, an qsq̃ tam procul à concipiẽdis imaginibus rerũ abest, ut cũ illa in Verrẽ legit. Stetit soleatus prætor populi R. cũ pallio purpureo, tunicaq;

" talari muliercula nixus in litore. nõ solũ ipsum os ĩtueri uideatur, et

locum, & habitum, sed quædam etiam ex iis, quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat. Ego certe mihi cernere uideor & uultum, & oculos, & deformes utriusq; blanditias, & eorum, qui aderant, tacitam auersationem, ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa, quam conamur exprimere, facies, ut est apud eundem, nāq; ad omnium ornandi uirtutum exemplum uel unus sufficiat, in descriptione conuiuij luxuriosi. Videbar uidere alios intrantes, alios uero exeuntes, quosdam ex uino uacillantes, quosdā hesterna potatione oscitantes. humus erat immunda, lutulenta uino, coronis languidulis, et spinis cooperta piscium. quid plus uideret qui interesset? Sic urbium captarum crescit miseratio. sine dubio enim qui dicit expugnatam esse ciuitatem complectitur omnia, quæcunq; talis fortuna recipit, sed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nuntius. At si aperias hæc, quæ uerbo uno inclusa erant, apparebunt effusæ per domos, ac templa flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus unus quidā sonus, aliorum fuga incerta, alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium, fœminarumq; ploratus, & male usq; in illum diem seruati fato senes, tum illa profanorum, sacrorumq; direptio, efferentium prædas, repetentiumq; discursus. Et acti ante suum quisq; prædonem cathenati, & conata retinere infantem suum mater. Et sicubi maius lucrum est, pugna inter uictores, licet enim hæc omnia, ut dixi, cōplectatur euersio, minus est tamen totū dicere, quàm omnia. Cōsequemur autē ut manifesta sint, si fuerit uerisimilia, et licebit etiā falsò affingere quicquid fieri solet. Cōtingit eadē claritas etiā ex accidentibus,

-Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis.
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.

Atq; huius summæ (iudicio quidem meo) uirtutis facillima est uia, naturā intueamur. Hāc sequamur. omnis eloquentia circa opera uitæ est. Ad se refert quisq; quæ audit, et id facillime accipiunt animi, quod cognoscunt. Præclare uero ad inferendam rebus lucem, repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt, quæ probationis gratia inter argumenta ponūtur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est huius loci proprium.

-Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula- &
-Aui similis, quæ circùm littora, circùm
Piscosos scopulos humilis uolat æquora iuxta.

Quo in genere id est præcipue custodiēdū, ne id, quod similitudinis gratia asciuimus, aut obscurū sit, aut ignotum. Debet. n. quod illustrandæ alterius rei gratia

aſſumitur, ipſum eſſe clarius eo, quod illuminat. Quare ſanè poetis quidem permittamus huiuſmodi exempla.

Qualis ubi hybernam Lyciam, Xanthiq; fluenta
Deſerit, aut Delon maternam inuiſit Apollo,

non idem decebit oratorē, ut occultis apta demonſtret. Sed illud quoq;, de quo in argumē tis diximus, ſimilitudinis genus ornat orationē, facitq; ſublimē, floridā iucundā, mirabilē. Nā quo quæq; longius petita eſt, hoc plus affert nouitatis, atq; inexpectata magis eſt. illa uulgaria uideri poſſunt, & utilia tamen ad conciliandā fidem. ut terram cultu, ſic animū diſciplinis meliorē, uberioremq́; fieri. Et ut medici abalienata morbis mēbra præcidunt, ita turpes, ac pernicioſos, etiā ſi nobis ſanguine cohæreāt, amputandos. Iam ſublimius illud pro Archia. ſaxa, atq; ſolitudines uoci reſpondent, beſtiæ ſæpe immanes cantu flectuntur, atq; conſiſtunt. &c. Quod ꝗdē genus à ꝗbuſdā declamatoria maxime licentia corruptū eſt. nam & falſis utuntur. nec illa ijs, ꝗbus tandē ſimilia uideri uolūt, applicant, quorū utrūq; in ijs eſt, quæ me iuuene ubiq; cantari ſolebāt. magnorū fluminū nauigabiles fontes ſunt, & generoſioris arboris ſtatim planta cū fructu eſt. In omni autem parabola aut præcedit ſimilitudo, et res ſeꝗtur, aut præcedit res, et ſimilitudo ſeꝗtur, ſed interim libera, et ſeparata eſt, interim, qđ lōge optimū eſt, cū re, cuius eſt imago, cōnectitur, collocatione īuicē reſpōdente, qđ facit redditio cōtraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur, præcedit ſimilitudo illa, cuius modo feci mētionē,

– Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula –

Sequitur in primo georgicon poſt longam de bellis ciuilibus, aut externis conqueſtionem,

Vt cum carceribus ſe ſe effudere quadrigæ,
Addunt ſe in ſpatia, & fruſtra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed hæc ſunt ſine antapodoſi. Redditio autem illa rem utranq;, quam comparat, et uelut ſubijcit oculis, & pariter oſtendit. Cuius præclara apud Virgiliū multa reperio exempla, ſed oratorijs potius utendū eſt. Dicit Cicero pro Murena. Vt aiunt in græcis artificibus eos auledos eſſe, qui citharœdi fieri non potuerunt, ſic nonnullos uidemus, qui oratores euadere non potuerunt, eos ad iuris ſtudium deuenire Illud pro eodem iam penè poetico ſpiritu, ſed tamen cum ſua redditione, quod eſt ad ornatum accōmodatius. Nā ut tempeſtates ſæpe certo aliquo cœli ſigno cōmouentur, ſæpe ex improuiſo, nulla ex certa ratione obſcura aliqua ex cauſa concitantur. Sic in hac comiciorū tempeſtate populari ſæpe intelligas, quo ſigno commota ſit, ſæpe ita obſcura eſt, ut ſine cauſa exci

tata uideatur. Sunt & illæ breues, uagiq; per syluas ritu ferarum. Et illud Ciceronis in Clodiũ. quo ex iudicio uelut ex incendio nudus effugit. quibus similia possunt cuicunq; etiam ex quotidiano sermone succurrere. Huic subiecta est uirtus non solũ aperte ponendi rem ante oculos, sed circuncise, atq; uelociter, ac merito laudatur breuitas integra, sed ea minus præstat quoties nihil dicit, nisi quod necesse est, βραχυλογίαν uocãt, quæ reddetur inter schemata. Est uero pulcherrima, cum plura paucis complectimur, quale Sallustij est, Mithridates corpore ingenti perinde armatus. hoc male imitantes sequitur obscuritas uicina prædictæ. Sed amplior uirtus est ἔμφασις altiorem præbens intellectum, quàm quem uerba per se ipsa declarant. Eius duæ sunt species, altera, quæ plus significat, quàm dicit, altera, quæ etiã id, quod nõ dicit. Prior est et apud Homerũ, cũ Menelaus graios in equũ ascendisse ait. nam uerbo uno magnitudinem eius ostendit. Et apud Virgiliũ, Demissum lapsi per funem. Nam sic quoq; altitudo demonstrata est. Idem Cyclopa cum iacuisse dicit per antrum, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est. Sequens positum est in uoce aut omnino suppressa, aut etiam abscissa. Supprimitur uox, ut fecit pro Ligario Cicero. Si in tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantã tu per te, per te inquam obtines, intellige quid loquar. Tacuit enim illud, quod nihilo minus accipimus, non deesse homines, qui ad crudelitatem eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniã est figura, reddetur suo loco. Est in uulgaribus quoq; uerbis emphasis, uirũ esse oportet, & homo est ille, & uiuendum est, adeo similis est arti plerũq; natura. non tamen satis eloquentiæ est, ea, de quibus dicat, clare, atq; euidenter ostendere. Sed sunt multi, ac uarij excolendæ orationis modi. nam ipsa illa ἀφέλεια simplex & inaffectata habet quẽdam purum, qualis etiam in fœminis amatur, ornatum. Et sunt quædam uelut è tenui diligentia circa proprietatem, significationem'q; munditiæ, alia copia locuples, alia floribus læta, uirium non unum genus. nam quicqd in suo genere satis effectum est, ualet, præcipua tamen eius opera. δείνωσις in exaggeranda indignitate, & in cæteris altitudo quædam. φαντασία in concipiendis uisionibus, ἐξεργασία in efficiendo uelut opere proposito, cui adijcitur ἐπεξεργασία repetitio probationis eiusdem, & cumulus ex abundanti. ἐνέργεια confinis ijs, est enim ab agendo ducta, & cuius propria sit uirtus non esse quæ dicuntur otiosa. Est & amarum quiddam, quod ferè in cõtumelia positum est, quale Caßij. Quid facies cum in bona tua inuasero? hoc est cum te docuero nescire maledicere. & acre, ut illud Crassi, Ego te consulem putem,

» cum tu me non putes esse senatorem? Sed uis oratoris omnis in augendo, minuendoq; consistit, utriq; parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus, reliqui similes erunt. sunt autem positi in rebus, & uerbis. Sed quæ sit rerum inuentio, ac ratio tractauimus, nunc quid elocutio attollat, aut deprimat dicendum.

De amplificatione.

PRIMA est igitur amplificandi, uel minuendi species in ipso rei nomine, ut cum eum, qui sit cæsus, occisum, eum qui sit improbus, latronem, contraq; eum, qui pulsauit, attigisse, qui uulnerauit, læsisse dicimus. utriusq; pariter exemplū est pro M. Cœlio. Si uidua, libere,
» proterua, petulanter, diues, effuse, libidinosa, meretricio more uiueret,
» adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset? Nā et impudicam meretricem uocauit, & eum, cui longior cum illa fuerat usus, liberius salutasse. Hoc genus īcrescit, ac fit manifistius, si ampliora uerba cū ipsis nominibus, pro qbus ea posituri sumus, conferantur,
» ut Cicero in Verrem. Nō enim furem, sed ereptorem, non adulterū,
» sed expugnatorem pudicitiæ, non sacrilegum, sed hostem sacrorum, re
» ligionumq;, non sicarium, sed crudelissimum carnificem ciuium, socio
» rumq; in uestrum iudiciū adduximus. Illo enim modo, ut sit multum, hoc etiam plus ut sit, efficitur. Quatuor enim maxime generibus uideo constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie. Incrementum est potissimum, cum magna uidentur etiam quæ inferiora sunt. id aut gradu uno fit, aut pluribus, per id uenitur non modo ad summum, sed interim quodam modo supra
» summum. Omnibus his sufficit uel unū Ciceronis exemplum. Fa
» cinus est uincire ciuem romanum, scelus uerberare, prope parricidi
» um necare, quid dicam in crucem tollere? Nam etsi tantum uerberatus esset, uno gradu increuerat, ponendo etiā id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum uero dixerit prope parricidium necare, supra quod nihil est, adiecit, quid dicam in crucem tollere? ita cum id, quod maximum est, occupasset, necesse erat in eo, quod ultra est, uerba deficere. Fit & aliter supra summum adiectio, ut apud Virgilium de Lauso,
» - Quo pulchrior alter
» Non fuit excepto Laurentis corpore Turni. summum est enim quo pulchrior alter non fuit. Huic deinde aliquid superpositum est. Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur. Et quod

non eſt plus, quàm maximum, ſed quo nihil maius eſt, matrem tuam
occidiſti, quid dicam amplius? matrem tuam occidiſti. nam & hoc au-
gendi genus eſt tantum aliquid efficere, ut nõ poſſit augeri. Creſcit ora
tio minus aperte, ſed neſcio an hoc ipſo efficacius, cum citra diſtinctio-
nem in contextu, et curſu ſemp̱ aliqd priore maius inſeqtur, ut de uo
mitu in Antoniũ Cicero. In cœtu uero populi Romani, negotiũ publi-
cum gerens, magiſter equitum. ſingula incrementum habẽt, p̱ ſe de-
forme uel non in cœtu uomere, in cœtu, etiá nõ populi, populi etiá non
romani, uel ſi nullũ negotiũ ageret, uel ſi non publicum, uel ſi non ma-
giſter equitum, ſed alius diuideret hæc, & circa ſingulos gradus mo-
raretur. Hic in ſublime etiam currit, & ad ſummum peruenit non ni
xu, ſed impetu. Verum ut hæc amplificatio in ſu p̱iora tendit, ita quæ
fit per comparationem, incrementũ ex minoribus petit. augendo enim
quod eſt infra neceſſe eſt extollat id, quod ſupra poſitum eſt, ut idẽ atq;
in eodem loco. ſi hoc tibi inter cœnam, & in illis immanibus pocu-
lis tuis accidiſſet, quis non turpe duceret? In cœtu uero populi romani.
Sed & in Catilinam, ſerui mehercle mei ſi me iſto pacto metuerẽt,
ut te metuunt omnes ciues tui, domum meam relinquendam putarem.
Interim propoſito uelut ſimili exemplo efficiẽdum eſt, ut ſit maius id,
quod à nobis exaggerandum eſt, ut idem pro Cluentio, cum expoſu-
iſſet Mileſiam quandam à ſecundis hæredibus pro abortu pecuniam
accepiſſe. quanto eſt inquit Oppianicus in eadẽ iniuria maiore ſup
plicio dignus, ſiqdem illa cum ſuo corpori uim attuliſſet, ſe ipſam cru
ciauit. Hic autem idem illud efficit per alieni corporis mortem atque,
cruciatum. Nec putet quisq̃ hoc, q̃q̃ eſt ſimile illi ex argumentis lo-
co, quo maiora ex minoribus colliguntur idem eſſe. Illic enim probatio
petitur, hic amplificatio ſicut in Oppianico, non id agitur in illa compa
ratione, ut ille male fecerit, ſed ut peius. Eſt tamen quanq̃ diuerſarum
rerum quædam uicinia. Repetam itaq; hic quoq; idem, quo ſum illic
uſus, exemplum, ſed non in eundem uſum. nam hoc mihi oſtenden-
dum eſt, augendi gratia non tota modo totis, ſed etiam partes partibus
comparari, ſicut hoc loco. an uero uir ampliſſimus Pub. Scipio. põt.
max T. Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum reip. priuatus
interfecit, Catilinam orbem terræ cæde, atq; incendio uaſtare cupien-
tem nos conſules perferemus? Hic & Catilina Graccho, & ſtatus
reip. orbi terrarum, & mediocris labefactatio cædi, & incendijs, &
uaſtationi, et priuatus cõſulibus comparatur, quæ ſiquis dilatare uelit
plenos p̱ ſingula locos habeat. Quas dixi p̱ ratiocinationẽ fieri ampli
ficatiões, uideamus an ſatis proprio uerbo ſignificauerim. Nec ſum in

hoc solicitus, dum res ipsa uolentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quod hæc amplificatio alibi posita est, alibi ualet, ut aliud crescat, aliud augeatur, inde ad id, quod extolli uolumus, ratio adducatur.
» Obiecturus Antonio Cicero merum & uomitum. Tu, inquit, istis
» faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. quid fauces, & latera ad ebrietatem? minime sunt otiosa. nam respiciẽtes ad hæc possumus existimare, q̃tũ ille uini in Hippiæ nuptijs exhauserit, quod ferre, & coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa inter status quoque habeamus, sic ex insequentibus amplificatio ducatur. Siquidem tanta uis fuit uini erumpentis, ut non casum afferret, aut uoluntatem, sed necessitatem, ubi minime deceret, uomendi, & cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usq; in posterum diem redundaret. Idem hoc præstant quæ antecesserunt. Nam cum Aeolus à Iunone rogatus.
» — Cauum conuersa cuspide montem
» Impulit in latus, ac uenti uelut agmine facto
» — Qua data porta ruunt, apparet quãta sit futura tẽpestas. Quid cum res atrocissimas, quasq; in summam ipsi extulimus inuidiam, eleuamus consulto, quo grauiora uideantur quæ secutura sunt? ut à Cice
» rone factum est, cum illa diceret. leuia sunt hæc in hoc reo crimina,
» metum uirgarum Nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio redemit, humanum est, alius ne securi feriretur, pecuniã dedit, usitatum est, nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audiẽtes, quantum illud esset, quod inferebatur, cui comparata hæc humana uiderentur, atq; usitata? Sic quoq; solet ex alio aliud augeri, ut cum Annibalis bellicis laudibus ampliatur uirtus Scipionis, & fortitudinem gallorum, germanorumq; miramur, quo sit maior C. Cæsaris gloria. Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum uidetur, amplificationis genus. Nõ putant indignum Troiani pricipes, Graios, Troianosq; propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere, quæ nam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit, non aliquis iuuenis, non unus è uulgo, sed senes, & prudentissimi, & Priamo assidentes. Verum & ipse rex decennij bello exhaustus, amissis tot liberis imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lachrymarum origo fluxisset, inuisam, atq; abominandam esse oportebat, et audit hæc, & eam filiam appellans iuxta se locat, & excusat etiam, atq; sibi esse malorum causam negat.

Nec mihi uidetur in Symposio Plato, cum Alcibiadem confitentem de se quid à Socrate pati uoluerit narrat, ut illum culparet, hæc tradidisse, sed ut Socratis inuictam continentiam ostenderet, quæ corrumpi speciosissimi hominis tam obuia uoluptate non posset. Quin ex instrumento quoque heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur, ad hoc pertinet clipeus Aiacis, & hasta pelias Achillis, qua uirtute egregia est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cuius,

» Trunca manum pinus regit, - quid cum uix loricam duo
» Multiplicē cōnixi humeris - ferunt, quātus Demoleos, q indutus eā
» Cursu Pallantes Troas agebat. Quid M. Tullius de M. Antonij luxuria tantum saltem fingere potuisset, quantum ostendit dicendo,
» Cōchyliatis Cn. Pompeij peristromatis, & seruorum in cællis stratos
» lectos uideres. conchyliata peristromata. Et Cn. Pompeij, de seruis, & cællis nihil potest dici ultra. Et necesse ē tamē ultra infinito plus in domino cogitare. Et hoc simile est illi, quod ἔμφασις dicitur, sed illa ex uerbo, hæc ex re coniecturam facit, tantoq; plus ualet, quanto res ipsa uerbis est firmior. Potest ascribi amplificationi congeries quoq; uerborum, ac sententiarum idem significantium. Nā etiam si non per gra-
» dus ascendant, tamen uelut aceruo quodā alleuantur. Quid enim tu
» us ille Tubero districtus in acie pharsalica gladius agebat? cuius la-
» tus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorū? quæ tua mens,
» oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? qd optabas? Simile est hoc figuræ, quam συναθροισμὸν uocant, sed illic plurium rerum est congeries. Hic unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet uerbis o-
» mnibus altius, atq; altius insurgentibus. aderat ianitor carceris, car-
» nifex prætoris, mors terrorq; sociorum, & ciuium romanorum lictor
» Sextius. Eadē ferè est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus quot descendentibus gradus. Ideoq; uno ero exemplo contentus
» eius loci, quo Cicero de oratiōe Rulli hoc dicit, tamē siqui acutiores
» in concione steterant, de lege agraria nescio quid uoluisse eum dicere
» suspicabantur. Quod si ad intellectū referas, minutio est, si ad obscuritatem, incrementum. Scio posse uideri quibusdam speciem amplificationis, hyperbolen quoque. nam & hæc in utranq; partem ualet, sed quia excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuo subiungerem, nisi esset à cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non proprijs, sed translatis. Demus ergo breuiter hoc desyderio iam penè publico, nec omittamus eum, quem pleriq; præcipuum, ac penè solum putant, orationis ornatum.

De generibus sententiarum.

SENTENTIAM ueteres, quod animo sensissent, uocauerunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & iuraturi, ex animi nostri sententia, & gratulantes, ex sententia dicimus, non raro tamen et sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent. nam sensus corporis uidebantur, sed consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus uocaremus. Lumina autem, præcipueq; in clausulis posita, sententias, quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoq; mihi & de generibus earum, et de usu arbitror pauca dicenda. Antiquissimæ sunt, quæ proprie, quamuis omnibus idem sit nomen, sententiæ uocantur, quas græci γνώμας appellant, utrunq; autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consilijs, aut decretis. Est autem hæc uox uniuersalis, quæ etiam citra complexū causæ possit esse laudabilis. Interim ad rem tantum relata, ut nihil est tam populare, quàm bonitas. Interim autem ad personam, quale est Afri Domitij. princeps, q uult omnia scire, necesse habet multa ignoscere. Hanc quidam partem enthymematis, quidam initium, aut clausulam epichirematis esse dixerunt, & si aliquando simplicem, ut ea, quæ supra dixi, aliquando ratione subiecta. Nam in omni certamine qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur. nonnunquā duplicem. Obsequium amicos, ueritas odiū parit. Sunt et qui decem genera fecerunt, sed eo modo, quo fieri uel plura possunt. per interrogationem, p comparationē, inficiationē, similitudinē, admirationē, et cætera huiusmodi. Per oēs eni figuras tractari pōt. Illud notabile. ex diuersis. Mors misera nō est, aditus ad mortē miser. at rectæ qdē sunt tales. Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet. sed maiorem uim accipiunt ex mutatione figuræ, ut Usq; adeo'ne mori miserum est, acrius .n. hoc, quàm per se, mors misera non est. & translatione à communi ad propriū. Nam cum sit rectum. nocere facile est, prodesse difficile, uehementius apud Ouidium Medea dicit, Seruare potui, perdere an possim rogas? Vertit ad personam Cicero. Nihil habet Cæsar nec fortuna tua maius, quàm ut possis, nec natura melius, quàm ut uelis seruare quamplurimos. Ita quæ erant rerum propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palàm falsæ, quales frequenter ab his dicuntur, qui hæc καθολικὰ uocant, & quicquid pro causa uidetur quasi indubitatum pronuntiant, & ne passim,

& à quocunque dicatur· magis enim decet eos, in quibus eſt authori-
tas, ut rei pondus etiam perſona confirmet. Quis enim ferat puerum,
aut adoleſcentulum, aut etiam ignobilem, ſi iudicet in dicendo, et quo=
dam modo præcipiat. Ἐνθύμημα quoq; eſt omne, quod mente con=
cipimus, proprie tamen dicitur quæ eſt ſententia ex contrarijs, propte-
rea quod eminere uidetur iter cæteras, ut Homerus, poeta, urbs, Roma.
De hoc in argumentis ſatis dictum eſt. non ſemper autem ad proba=
» tionem adhibetur, ſed aliquando ad ornatum. Quorum igitur im
» punitas Cæſar tuæ clementiæ laus eſt, eorum te ipſorum ad crudeli=
» tatem acuet oratio. nõ q̄a ſit ratio diſſimilis, ſed quia iam per alia,
ut id iniuſtum appareret, effectum erat, et addita in clauſula eſt epi
phonematis modo non tam probatio, quàm extrema quaſi inſultatio.
Eſt enim ἐπιφώνημα rei narratæ, uel approbatæ ſũma acclamatio,
» Tantæ molis erat romanam condere gentem·
» facere enim probus adoleſcens pericloſe, quàm ꝑpeti turpiter maluit.
Eſt & quod appellatur à nouis νόημα, qua uoce omnis intel=
lectus accipi poteſt. Sed hoc nomine donarunt ea, quæ non dicunt, ue=
rum intelligi uolunt, ut in eum, quem ſæpius à ludo redemerat ſoror,
agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidiſſet, eras di
gnus, ut haberes integram manum, ſic enim auditur, ut depugnares.
Vocatur aliquid & clauſula, quæ ſi eſt quod concluſionem dicimus, et
» recte, & q̄buſdam in partibus neceſſaria eſt. Quare prius de facto
» ueſtro fateamini neceſſe eſt, quàm Ligarij culpam ullam reprehenda-
» tis. ſed nunc illud uolunt, ut omnis locus, omnis ſenſus in fine ſermo=
nis feriat aurem· turpe autem, & propè nefas ducunt reſpirare ullo lo
co, qui acclamationem non petierit. Inde minuti, corruptiq; ſenſiculi,
& extra rem petiti. Neq; enim poſſunt tam multæ bonæ ſententiæ eſ
ſe, quàm neceſſe eſt ut multæ ſint clauſulæ. Iam hæc magis noua ſen
tentiarum genera, ex inopinato, ut dixit Vibius Criſpus in eum, q̄ cum
» loricatus in foro ambularet, prætendebat ſe id metu facere. q̄s tibi ſic
» timere permiſit? Et inſigniter Africanus apud Neronem de morte ma=
» tris· Rogant te Cæſar Galliæ tuæ, ut felicitatem tuam fortiter feras.
Sunt & aliò relata, ut Afer Domitius, cum Cloantillam defenderet,
cui obiectum crimen, quod uirum, qui inter rebellãtes fuerat, ſepeliſ=
» ſet, remiſerat Claudius, in epilogo filios eius alloquens· matrem tamẽ
» inquit, pueri ſepelitote· & aliunde petita, ideſt in alium locum ex alio
translata, ut pro Spatale Criſpus, quam hæredem amator qui inſtitue=
» rat, deceſſit, cum haberet annos duo deuiginti· O hominem diuinum,
» qui ſibi indulſit· facit quaſdã ſententias ſola geminatio, qualis eſt Se-

necæ in eo ſcripto, quod Nero ad Senatum miſit occiſa matre, cum ſe periclitatum uideri uellet. ſaluum me eſſe adhuc nec credo, nec gaudeo. melior cum ex contrarijs ualet. Habeo quē fugiam, quem ſequar non habeo. Quid quod miſer, cum loqui non poſſet, tacere non poterat? Et uero fit pulcherrima, cum aliqua comparatione clareſcit. Trachallus contra Spatalem. placet hoc ergo? leges diligentiſſimæ pudoris cuſtodes, decimas uxoribus dant, quartas meretricibus? Sed horum quidem generum, & bonæ dici poſſunt, & malæ. illæ ſemper uitioſæ uti uerbo P. C. ſic. n. incipiendum eſt mihi, ut memineritis patrum. Peius adhuc, quo magis falſum eſt, & longius petitum contra eandem ſororem gladiatoris, cuius modo feci mentionem, ad digitum mihi pugnaui Eſt etiam generis eiuſdem neſcio an uitioſiſſimum quoties uerborum ambiguitas cum rerum falſa quadam ſimilitudine iungitur, clarum authorem iuuenis audiui, cum lecta in capite cuiuſdam oſſa ſententiæ gratia tenenda matri dediſſet. Infeliciſſima fœmina non dum extuliſti filium, & iam oſſa legiſti. Adhuc pleriq; minimis etiam inuentiunculis gaudent, quæ excuſſæ riſum habent, inuentæ facie ingenij blandiuntur. De eo, qui naufragus, & ante agrorum ſterilitatem uexatus in ſcholis fingitur ſe ſuſpendiſſe, quem nec terra recipit, nec mare pendeat. Huic ſimile in illo, de quo ſupra dixi, cui pater ſua membra laceranti uenenum dedit, qui hæc edit, debet hoc bibere, & in luxurioſum, qui ἀποκαρτέρησιν ſimulaſſe dicitur. necte laqueum, habes quod faucibus tuis iraſcaris. ſume uenenum, decet luxurioſos bibendo mori. Alia uana, ut ſuadentis purpuratis, ut Alexādrum Babylonis incendio ſepeliant. Alexandrum ſepelio. hoc quiſquam ſpectabit è tecto, quaſi uero id ſit in re tota indigniſſimum. Alia nimia, ut de germanis dicentem quendam audiui caput neſcio ubi impoſitum, & de uiro forti, bella umbone propellit, ſed finis non erit, ſi ſingulas corruptorum proſequar formas. Illud potius, quod eſt magis neceſſarium, duæ ſunt diuerſæ opiniones, aliorum ſententias ſolas penè ſpectantium, aliorum omnino damnantium, quorum mihi neutrum admodum placet, denſitas earū obſtat inuicem, ut in ſatis omnibus, fructibuſq; arborum, quorum nihil ad iuſtam magnitudinem adoleſcere poteſt, quod loco, in quem creſcat, caret, nec pictura, in qua nihil circunlitum eſt, eminet. Ideoq; artifices etiam, cum plura in unam tabulam opera contulerunt, ſpatijs diſtingunt, ne umbræ in corpora cadant. Facit res eadem conciſam quoq; orationem, ſubſiſtit enim omnis ſententia. Ideoq; poſt eam utiq; aliud eſt initium. Vnde ſoluta ferè oratio, & è ſingulis non membris, ſed fru

stis collata structura caret, cum illa rotunda, & undiq; circuncisa insistere inuicem nequeant. Præter hoc etiam color ipse dicendi quàlibet clarus multis tamen, ac uarijs uelut maculis conspergitur. Porrò ut affert lumen clauus purpuræ loco insertæ, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis uestis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare uideantur, tamen & lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris, quæ ne appareant quidem, ubi tota lucet oratio, ut in sole sydera ipsa desinunt cerni, et quæ crebris, paruisq; conatibus se attollunt, inæqualia tantum, & uelut confragosa, nec admirationem consequuntur, eminentium, & planorum gratiam perdunt. Hoc quoq; accidit, quod solas captanti sententias multas necesse est dicere leues, frigidas, ineptas. Nó enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaq; uideas et diuisionem pro sententia poni, & argumentum si tantum in clausulæ calce pronuntietur. Occidisti uxorem ipse adulter, non ferrem te etiam si repudiasses. diuisio est. Vis scire uenenum esse amatorium, uiueret homo nisi illud bibisset. argumentum est. Nec multas pleriq; sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias. Huic quibusdam contrarium studium, qui fugiunt, ac reformidant omnem hanc in dicendo uoluptatem, nihil approbantes nisi planum, & humile, & sine conatu, ita dum timent, ne aliquando cadant, semper iacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? non causæ prodest? non iudicem mouet? non dicentem commendat? Est quoddam genus, quo ueteres non utebantur. & quam uos uocatis uetustatem? Nam si illam, extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quo modo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex Catone, Gracchisq; immutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit Ego uero hæc lumina orationis, uelut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neq; oculos esse toto corpore uelim, ne cætera membra suum officium perdant. & si necesse sit, ueterem illum horrorem dicendi malim, quàm istam nouam licentiam. Sed patet media quædam uia, sicut in cultu, uictuq; accessit aliquis citra reprehensionem nitor. quem sicut possumus, adijciamus uirtutibus. Prius tamen sit uitijs carere, ne dum uolumus esse meliores ueteribus, simus tamen dissimiles. Reddam nunc quam proximam esse dixeram partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorum authores uocant. horum tradere præcepta & grammatici solent. Sed à me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis grauior uidebatur locus, & maiori operi seruandus.

De tropis.

TROPVS Est uerbi, uel sermonis a propria significatione in aliam cum uirtute mutatio. Circa quem inexplicabilis, & grammaticis inter ipsos, & philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subijciatur. Nos omissis, quæ nihil ad instruendum oratorem pertinent, cauillationibus, necessarios maxime, atq; in usum receptos exequemur. Hæc modo in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi, & esse alios in uerbis proprijs, alios in translatis, uertiq; formas nō uerborum modo, sed etiam sensuum, & compositionis. Quare mihi uidentur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quàm in quibus uerbum pro uerbo poneretur. Neq; illud ignoro in ijsdem ferè, qui significandi gratia adhibentur, esse & ornatum, sed non idem accidet contra, eruntq; quidā tantum ad speciem accommodati. Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est, tum longe pulcherrimus, translationem dico, quæ μεταφορὰ græce uocatur, quæ quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoq;, ac nō sentientes, ea frequēter utantur, tū ita iucunda, atq; nitida, ut in oratione quamlibet clara proprio tamen lumine eluceat. neq; enim uulgaris esse, neq; humilis, nec insuauis, recte modo ascita potest, copiam quoq; sermonis auget permutando, aut mutuando, quæ non habet, quodq; difficillimum est præstat, ne ulli rei nomen deesse uideatur. Transfertur ergo nomen, aut uerbum ex eo loco, in quo proprium est, in eum, in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus aut quia necesse est, aut quia significantius, aut, ut dixi, quia decentius. ubi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit, necessitate rustici dicunt gemmā in uitibus. quid enim dicerent aliud? & sitire segetes, & fructus laborare, necessitate nos, durum hominem, atq; asperum, non enim proprium erat, quod daremus his affectionibus, nomen. Iā incensum ira, & inflammatum cupiditate, & lapsum errore significandi gratia. nihil enim horum suis uerbis, quàm hic accersitis magis proprium erat. Illa ad ornatum, lumen orationis, & generis claritatem, & concionum procellas, & eloquentiæ fulmina, ut Cicero pro Milone Clodium fontem gloriæ eius uocat, & alio loco segetem, ac materiem. Quædam etiam parum speciosa dictu per hanc explicantur.

» Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus Sit genitali aruo,
» & sulcos oblimet inertes. In totum autem metaphora breuior

est similitudo, eoq; distat, quod illa comparatur rei, quam uolumus exprimere, hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est enim, cum dico fecisse quid hominem, ut leonem, translatio est, cum dico de homine, leo est. huius uis omnis maxime quadruplex uidetur, cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore.

» –Gubernator magna contorsit equum ui. Et ut Liuius Scipionem à Catone adlatrari solitum refert. Inanima pro alijs generis eiusdem sumuntur, ut

» –Classiq; immittit habenas, aut pro rebus animalibus inanima,
» Ferro, an fato uirtus argiuûm occidit. aut contra.
» –Sedet inscius alto
» Accipiens sonitum saxi de uertice pastor.

Præcipueq; ex iis oritur mira sublimitas, quæ audaciæ proxima periculo translationis attollitur, cum rebus sensu carētibus actum quendam, & animos damus, qualis est,

» –Pontem indignatus Araxes. Et illa Ciceronis. Quid enim tuus
» ille Tubero districtus in acie pharsalica gladius agebat? Cuius latus
» ille mucro petebat? qui sensus erat armorū tuorum? Duplicatur interim hæc uirtus apud Virgilium,

–Ferrumq; armare ueneno. Nam & uenenum armare, & ferrum armare translatio est. Secantur hæc in plures, ut à rationali ad rationale, & idem de irrationalibus. & hæc inuicem, quibus similis ratio est, & à toto, & à partibus, sed iam non pueris præcipimus, ut accepto genere, species intelligere non possit. ut modicus autem, atq; opportunus eius usus illustrat orationem, ita frequēs et obscurat, & tædio complet. Continuus uero in allegoriam, & ænigmata exit. Sunt etiam quædam & humiles translationes, ut id, de quo modo dixi, saxea est uerruca, & sordidæ. Non enim si Cicero recte sentinam
» reipub. dixit, fœditatem hominum significans, icirco probem, il-
» lud quoq; ueteris oratoris, persecuisti reip. uomicas. Optimé que, Cicero demonstrat cauendum'ne sit deformis translatio, qualis est
» (nam ipsis eius utar exemplis) Castratam morte Affricani remp. &
» stercus curiæ glauciam, ne nimio maior, aut, quod sæpius accidit, minor, ne dissimilis, quorum exempla nimium frequenter deprehēdet, qui scierit hæc uitia esse. sed & copia quoq; modum egressa uitiosa est, præcipue in eadem specie. Sunt et duræ, idest à longinqua similitudine ductæ, ut

» –Capitis niues &
» Iuppiter hybernas cana niue conspuit alpes. In illo uero plurimum

mum

mum erroris, quod ea, quæ poetis, qui & omnia ad uoluptatem referunt, & plurima uertere etiam ipsa metri necessitate coguntur, permissa sunt, conuenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo, nec pastorem populi authore Homero dixerim, nec uolucres pennis remigare, licet Virgilius in apibus, ac Dædalo speciosissime sit usus. Metaphora enim aut uacantem occupare locum debet, aut si in alienũ uenit, plus ualere eo, quem expellit. Quod aliquando penè iam magis de synecdoche dicam. Nam translatio permouendis animis plerunq;, & signandis rebus, ac sub oculis subijciendis reperta est. Hæc uariare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, specie genus, præcedentibus sequentia, uel è contra, omnia liberiora poetis, quàm oratoribus. Nam prosa ut mucronem pro gladio, et tectum pro domo recipiet, ita non puppim pro naui, nec abietem pro tabellis, & rursus, ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem. Maxime autem in orando ualebit numerorum illa libertas. Nam & Liuius sæpe sic dicit, Romanus prælio uictor. cum Romanos uicisse significat. Et contra Cicero ad Brutum. Populo, inquit, imposuimus, et oratores uisi sumus. cum de se tantum loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit, quidam συνεκδοχὴν uocant, cum et id in contextu sermonis, quod tacetur, accipimus. uerbũ enĩ ex uerbo intelligitur, qđ inter uitia ἔλλειψις uocatur.

Arcades ad portas ruere— Mihi hanc figuram esse magis placet, illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio,

Aspice aratra iugo, referunt suspensa iuuenci. Vnde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conueniat nisi in argumentando, cum rei signũ est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat. Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quæ est nominis pro nomine positio, cuius uis est, pro eo, quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere. Sed, ut ait Cicero, hypallagen esse rhetores dicunt. hæc inuenta ab inuentore, & subiecta ab obtinentibus significat, ut

Cererem corruptam undis, &

—Receptus

Terra Neptunus classes aquilonibus arcet, quod fit retro durius. Refert autem inquantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut uulcanum pro igne uulgo audiuimus, & uario marte pugnatum, eruditus est sermo, & uenerem, quam coitum dixisse magis decet. ita liberum, & cererem pro uino, & pane licentius, quàm ut fori seueritas ferat, sicut ex eo, quod continetur, id, quod continet, usus recepit, bene moratas urbes, & poculum epotum, & seculũ felix. At id, quod

contra est raro audeat quis, nisi poeta,
» -Iam proximus ardet
» Vcalegon, nisi forte hoc potius est, a possessore quod possidetur,
ut hominem deuorari, cuius patrimonium consumatur, quomodo fiũt
innumerabiles species. Huius enim sunt generis, cum ab Annibale cæ
sa apud cannas sexaginta millia dicimus. Et apud tragicos, ab Egialao
& carmina Virgilij uenisse, & uenire commeatus, qui afferantur, &
sacrilegum deprehensum, non sacrilegum, et armorum scientiam ha
bere, non artis. Illud quoq; et poetis, et oratoribus frequens, quo eum,
qui efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. Nã et carminum authores
» Pallida mors æquo pulsat pede, pauperum tabernas
» Regumq; turres. &
» Pallentesq; habitant morbi, tristisq; senectus, et orator præcipi
tem iram, hilarem adolescentiam, segne otium dicet. Est etiam huic
tropo quædã cum synecdoche uicinia. Nam dico uultus hominis pro
uultu. Dico pluraliter, quod singulare est, quod singulare est, plurali-
ter. Sed non id ago, ut unum ex multis intelligatur. nam id est manife
stum, sed nomen immuto, ut cum aurata tecta, aurea pusillum ab eo di
scedo, quia non est pars, ut aurata, quæ singula persequi minutioris est
curæ, etiam non oratorem instruentibus. Ἀντονομασία, quæ ali-
quid pro nomine ponet, poetis utroq; modo frequentissima, & per epi
theton, quia detracto eo, cui apponitur, ualet pro nomine. Titides, Pelli
des, & ex his quæ in quoq; sunt præcipua,
» -Diuûm pater, atq; hominum rex. & ex factis, quibus per-
sona signatur,
» Thalamo, quæ fixa reliquit
» Impius- Oratoribus etiam si rarus eius rei, nonnullus ta-
men usus est. Nam ut Titidem, & Pellidem non dixerint, ita dixerũt
impium, & parricidam. Euersorem quoq; Carthaginis, & Numantiæ
pro Scipione, Et romanæ eloquentiæ principem pro Cicerone posuisse
» non dubitent. Cicero ipse certe usus est hac libertate. Non multa pec
» cas inquit, ille fortissimo uiro senior magister. Neutrum enim nomẽ
positum est, & utrunq; intelligitur. Ὀνοματοποιία quidem, idest fi-
ctio nominis, græcis inter maximas habita uirtutes, nobis uix permit
titur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt
aptantes affectibus uocem. Nam mugitus, & sibilus, & murmur inde
uenerunt. Deinde tanquam consumpta sint omnia, nihil generare au
demus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriãtur. Vix illa,
quæ πεποιημένα uocant. quæ ex uocibus in usum receptis quocunq;

modo declinantur nobis permittimus, qualia ſunt ſullaturit, & pro-
ſcripturit, atq; laureati poſtes pro illo lauro coronati ex eadē fictio-
ne ſunt. Sed hoc feliciter eualuit * adomia et uio eo ferimus in græ-
* cis obidis ocoluditiuno bono eo, dure, atq; iungere, qui tollentem, & ui
* dere ſeptentriones uidemur. Eo magis neceſſaria κατάχρησις, quã
recte dicimus abuſionem, quæ non habentibus nomē ſuum accommo-
dat, quod in proximo eſt, ſi cæcum * ogra putant, ædificant et apud
tragicos, & iam leo paret. at pater, mille ſunt hæc, acceptabula qcqd
habet, & pixides cuiuſcunq; materiæ ſunt, et parricida matris quoq;,
aut fratris interfector. Diſcernendumq; eſt hoc totum à translatione
genus, qđ abuſio eſt, ubi nomen defuit, translatio, ubi aliud fuit. Nam
poetæ ſolent abuſiue etiam in iis rebus, quibus nomina ſua ſunt, uici
nis potius uti, quod rarũ in proſa eſt. Illa quoq; qdã καταχρήσεις eſſe
uolunt, cum pro temeritate uirtus, aut pro luxuria liberalitas dicitur.
à qbus hæc qdem diſſonantia ſunt, quod in his nõ uerbum pro uer-
bo ponitur, ſed res pro re. Neq; enim putat quiſquã & luxuriam, et
liberalitatem idem ſignificare, uerum id, quod ſit, alius luxuriam eẽ
dicit, alius liberalitatem, q̃uis neutri dubium ſit, hæc eſſe diuerſa. Sup
eſt ex iis, quæ aliter ſignificant, μετάληψις ideſt tranſſumptio, quæ
ex alio in aliud uelut uiam præſtat, tropus & rariſſimus etiam im
proprij uſus, græcis tamen frequentior, qui centaurum chirona, &
νήσους θοὰς ὀξείας dicunt, nos quis ferat, ſi uerrem ſuem, aut Lælium
doctum nominemus. Eſt enim hæc in metalepſi natura, ut inter id, qđ
transfertur, ſit medius quidam gradus, nihil ipſe ſignificans, ſed præ
bens tranſitum, quẽ tropum magis affectamus, ut habere uideamur,
q̃ ullo in loco deſyderemus. Nam id eius frequẽtiſſimum exemplum
eſt Cano, canto, dico ita cano, dico. Item eſt medium illud cano, nec diu
tius in eo morandum, nihil enim uſus admodum uideo niſi ut in me-
dijs. Cætera iam non ſignificandi gratia, ſed ad ornandam modo, nõ
augendam orationem aſſumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, quod re-
cte dicimus appoſitum, à nonnullis ſequens dicitur. Eo poetæ & fre-
quentius, et liberius utuntur. nanq; illis ſatis eſt conuenire uerbo, cui
apponitur, & itaq; dentes albi, & humida uina in his non reprehẽ
demus. apud oratorem, niſi aliquid efficitur, redundat. Tum autem ef
ficitur ſi ſine illo, quod dicitur, minus eſt, qualia ſunt, ò ſcelus abomi
nandum, ò deformẽ libidinem. Exornatur autem res tota maxime
translationibus, cupiditas effrenata, & inſanæ ſubſtructiones. Et ſo-
let fieri alijs adiunctis epitheton tropis. Vt apud Virgiliũ, turpis ege
ſtas, & triſtis ſenectus. Veruntamen talis eſt ratio huiuſce uirtutis,

ut sine appositis nuda sit, & uelut incompta oratio, ne oneretur tamen multis. Nam fit longa, & impedita, ut in quæstionibus eam iudices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoq;. In quo & numerus est duplex, nec duplum uirium, quanquam non singula modo, sed etiam plura uerba apponi solent, ut

» Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo. Sed hoc quoq; modo duo uerba uni apposita, ne uersum quidem decuerint. Sunt autem quibus non uideatur hic omnino tropus, quia nihil uertat, necesse est, semper cum id est appositum, si à proprio diuiseris, per se significet, & faciat antonomasiam. Nam si dicas, ille, qui Carthaginem, & Numantiam euertit, antonomasia est, si adieceris Scipio appositum. Non potest ergo non esse iunctum. Ἀλληγορία est, quam inuersionem interpretantur, ut aliud uerbis, aliud sensu ostendant, ac etiam interim cõtrarium, prius, ut

» O nauis referant in mare te noui
» Fluctus, o quid agis fortiter occupa
Portum. Totus'q; ille Horatij locus, quo nauim pro re publica, fluctuum tempestates pro bellis ciuilibus, portum pro pace, atq; concordia dicit. Tale Lucretius.

» Auia pieridum peragro loca. Et Virgilius,
» Sed nos immensum spatio confecimus æquor.
» Et iam tempus equum spumantia soluere colla. Sine translatione uero in bucolicis,

» Certe equidem audieram, qua se subducere colles
» Incipiunt, molli'q; iugum demittere cliuo,
» Vsq; ad aquam, & ueteris confracta cacumina fagi,
» Omnia carminibus uestrum seruasse Menalcam. Hoc enim loco præter nomen cætera proprijs decisa sunt uerbis. Verum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus. Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius, plerunq; apertis permista est. Tota

» apud Ciceronem talis. Hoc miror enim, queror'q; quenquã hominẽ
» ita pessundare alterum uerbis uelle, ut etiam nauem perforet, in qua
» ipse nauiget. Illud commistum frequentissimum. Equidem cæteras
» tempestates, & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum sem-
» per Miloni putaui esse subeundas. Nisi adiecisset duntaxat fluctibus concionum esset allegoria, nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessitis uerbis uenit, & intellectus ex proprijs. Illud uero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permista
» est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis. Quod fre-

tum quem

» tum quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere credi-
» tis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, &
» quantos æstus habet ratio comitiorum. dies intermissus unus, aut nox
» interposita sæpe, & perturbat omnia, & totam opinionem parua non
» nunquam commutat aura rumoris. Nã id quoq; in primis est custo-
diendum, ut quo ex genere cœperis trãslationis, hoc desinas. Multi au
tem cum initium à tempestate sumpserunt, incendio, aut ruina finiũt,
quæ est inconsequentia rerum fœdissima. Cæterum allegoria paruis
quoq; ingenijs, & quotidiano sermoni frequentissime seruit. Nam ĩl-
la in agendis causis iam detrita, pedem conferre, & iugulum petere, et
sanguinem mittere, inde sunt, nec offendunt tamen. Est enim gratia in
eloquẽdo nouitas, et commutatio, et magis inopinata delectant. Ideoq;
iam in his amisimus modum, & gratiam rei nimia cooptatione con-
sumpsimus. Est in exemplis allegoria, si non prædicta in oratione po-
nantur. Nã ut Dionysium Corinthi esse, quo græci omnes utuntur, ita
plura similia dici possunt. Hæc allegoria, quæ est obscurior, αἴνιγμα
dicitur, uitium meo quidem iudicio, siquidem dicere dilucide uirtus, quo
tamen & poetæ utuntur.

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Treis pateat cœli spatium non amplius ulnas, & oratores non
nunquam, ut Cælius, Quadrantariam Clytemnestram, & in tricli
nio coam, & in cubiculo nolam. Nanq; & nunc quædam soluuntur,
& tum erant notiora, cum dicerentur, & ænigmata sunt tamen, nec
ea, nisi quis interpretetur, intelligas. In eo uero genere, quo contraria
ostenduntur, ἐιρωνία est, illusionem uocant, quæ aut pronuntia-
tione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nã siqua earum uerbis
dissentit, apparet diuersam esse orationi uoluntatem. quãquam in plu
rimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quo dicatur. qa quod dicitur
alibi uerum est, & laudi aut simulatione detrahere, aut uituperatio-
» ni, laudare concessum est. Quale est, quod C. Verres prætor urbanus,
» homo sanctus, & diligens, subsortitionem eius in eo dicere non habe-
» ret. Et contra oratores uisi sumus, & populo imposuimus. aliquan-
do cum risu quodam contraria dicuntur ijs, quæ intelligi uolunt, quẽ-
» admodũ in Clodiũ. Integritas tua te purgauit, mihi crede, pudor eri-
» puit, uita anteacta seruauit. Præter hæc usus ẽ allegoriæ, ut tristia di
camus melioribus uerbis, aut bonæ rei gratia quædam contrarijs signi
ficemus, aliud textu, quæ et numerauimus. Hæc siqs profecto ignorat,
qbus græci nominibus apellent, σαρκασμὸν, ἀστισμὸν, ἀντίφρασιν, πα-
ροιμίαν dici sciat. Sunt etiã q hæc non species allegoriæ, sed ipsa tro-

pos dicunt acri quidem ratione, q̄ illa obscurior sit, & in his omnibus
aperte appareat q̄d uelimus. Cui accedit hoc quoq;, quod genus, cū di-
uiditur in species, nihil habet proprium, ut arbor, pinus, & olea, et cu
pressus, & ipsius per se nulla proprietas. Allegoria uero habeat aliq̄d
proprium, quod quomodo fieri potest, nisi ipsa species est? Sed ad uten-
dum nihil refert. Adijcitur ijs μυκτηρισμὸς simulatus q̄dem, sed non
latens derisus. Pluribus autem uerbis cum id, quod uno, aut paucióri-
bus certe dici potest, explicatur, περίφρασιν uocant circuitum eloquē
di, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia ope-
rit, ut Sallustius, ad requisita naturae. Interim ornatum petit solum,
qui est apud poetas frequentissimus, ut,

» Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
» Incipit, & dono diuûm gratissima serpit, & apud Oratores

non rarus, semper tamen astrictior. Quicq̄d enim significari breuius
potest, & cum ornatu latius ostenditur, περίφρασις est, cui nomen la
tine datum est, non sanè orationis aptum uirtuti, circunlocutio. Verum
haec, ut cum decorem habet periphrasis, ita cum in uitium incidit, πε
ρισσολογία dicitur. Obstat enim q̄cq̄d nō adiuuat. Ὑπέρβατον quoq;
id est uerbi transgressionem, quam frequenter ratio cōparationis, &
decor poscit, non immerito inter uirtutes habemus. Fit enim frequentis
sime aspera, & dura, & dissoluta, & hians oratio, si ad necessitatem
ordinis sui uerba redigantur. Et ut quodq; oritur, ita proximis etiam
si uinciri nō potest, alligetur. Differenda igitur quaedam, et praesumen
da, atq; ut in structuris lapidum impolitiorum loco, quo cōuenit q̄cq;
ponendū. Non. n. recidere ea, nec polire possumus, quo coagmentata se
magis iungant. Sed utendū ijs, qualia sunt, eligendaeq; sedes, nec aliud
potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio,
neq; alio, κατέβην χθὲς εἰς πειραιᾶ, Platonis inuenta sunt quatuor illa
uerba, q̄bus in illo pulcherrimo operū in Peiraeum descendisse signi
ficat, plurimis modis scripta, quod eum quoq; maxime facere experi-
retur, uerū id cū duobus uerbis fit. Ἀναστροφὴ dicitur reuersio quae-
dam, qualia sunt uulgo, mecum, secum, apud Oratores, & historicos,
quibus de rebus. At cum decoris gratia contrahitur longius uerbum,
proprie hyperbati tenet nomen, Animaduerti iudices omnem accusato
ris orationē in duas diuisam esse parteis. nā in duas parteis diuisam
esse rectum erat, sed durum, & incomptum. Poetae quidem etiam uer
borum diuisionem faciunt, & transgressionem,

» -Hyperboreo septē subiecta trioni, q̄d oratio nequaq̄ recipiet. Ad

id, q̄d est, propter q̄d dicit, tropus fit, q̄a componendus est è duobus in-

tellectibus, alioqn ubi nihil ex ſignificatiõe mutatum eſt, & ſtructura
ſola uariatur, figura potius uerborũ dici poteſt, ſicut multi narrationẽ
lõgis mutant hyperbatis. Ex cõfuſis, quæ uitia accidant ſuo loco dixi-
mus. ὑπερβολὴν audacioris ornatus ſummo loco poſui. Eſt hæc de-
mentiens ſuperiectio. Virtus eius ex diuerſo par augendi, atq; minuen
» di, fit pluribus modis, aut enim plus facto dicimus, ſicut uomens fru-
» ſtis eſculentis gremium ſuum, & totum tribunal impleuit.
» -Geminiq; minãtur In cœlũ ſcopuli.- aut res p ſimilitudinẽ attol-
» -Credas innare reuulſas (limus.
» Cycladas. aut per comparationem, ut
» -Fulminis ocyor alis. aut ſignis quaſi quibuſdam.
» Illa uel intactæ ſegetis per ſumma uolaret
» Gramina, nec teneras curſu læſiſſet ariſtas. uel translatione, ut
ipſum illud uolaret. Creſcit interim hyperbole alia inſuper addita, ut
» Cicero in Antoniũ dicit, quæ carybdis tã uorax, carybdim dico, quæ
» ſi fuit, fuit animal unum. Oceanus medius fidius uix uidetur, tot res
» tam diſſipatas, tam diſtantibus in locis poſitas, tam cito obſorbere potuiſ
ſe. Exqſitã uero figurã huius rei deprehendiſſe apud principẽ lyri-
corum Pindarũ uideor in libro, quem inſcripſit ὕμνους. Is nãq; Her
culis impetum aduerſus Meropas, qui in inſula Co dicuntur habitaſſe,
non igni, nec uentis, nec mari, ſed fulmini dicit ſimilẽ fuiſſe, ut illa mi
nora, hoc par eſſet, qđ imitatus Cicero, illa compoſuit in Verrẽ. uer-
» ſabatur in Sicilia longo interuallo non Dionyſius ille, nec Phalaris (tu-
» lit enim illa quõdã inſula multos, et crudeles tyrãnos) ſed nouũ quod-
» dam monſtrum ex uetere illa immanitate, quæ in iiſdem uerſata locis
» dicitur. Non enim carybdim tam infeſtam, neq; ſcyllã nauibus, quàm
» iſtũ in eodẽ freto fuiſſe arbitror. nec pauciora ſunt genera minuẽdi.
» Vix oſſibus hærent, & quod Cicero in quodã iocülari libello
» Fundum Varro uocat, quò poſſim mittere funda,
» Ni tamen exciderit qua caua funda patet. Sed huius quoq; rei
ſeruetur menſura quædam, quamuis eſt enim omnis hyperbole ultra
fidem, non tamen eſſe debet ultra modum, nec alia magis uia in
κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta uitia, cum præſer
tim minime ſint ignota, & obſcura, monere ſatis eſt mentiri hyperbo
len, nec ita ut mendacio fallere uelit, quo magis intuendum eſt quouſq;
deceat extollere quod nobis non creditur. Peruenit hæc ſpecies frequen
tiſſime ad riſum, qui ſi aptus eſt, urbanitatis, ſin aliter, ſtultitiæ nomen
aſſequitur. Eſt autem in uſu uulgo quoque, & inter ineruditos, &
apud ruſticos, uidelicet quod à natura eſt omnibus augendi res, uel mi-

nuendi cupiditas insita. Nec quisquam uero contentus est, sed ignoscitur, quia non affirmamus, tũ est hyperbole uirtus, cum res ipsa, de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum est non potest, meliusq; ultra, quàm citra stat oratio. Sed de his satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractauimus.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER NONVS.

In quo differant figuræ à tropis

c VM sit proximo libro de tropis dictum, sequitur ptinens ad figuras, quæ χήματα græce uocantur, locus ipsa rei natura coniunctus superiori. Nã pleriq; has tropos esse existimauerũt, quia siue ex hoc duxerint nomen, quod sint formati quodammodo, siue ex eo, q̃ uertant orationẽ, unde et motus dicuntur, fatendum erit esse utrunq; eorũ etiam in figuris, usus quoq; est idẽ. nam & uim rebus adijciunt, & gratiã præstant, nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant, quorum est Caius Artorius Proculus, q̃n adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promptu. Nã quo modo quædam in his species planè distant, manẽte tamẽ generali illa societate, q̃ utraq; res de recta, & simplici ratione cum aliqua dicẽdi uirtute deflectitur, ita quædã pquã tenui limite diuiduntur, cum ironia tam inter figuras sententiæ, quàm inter tropos reperiatur, περίφρασιν autem, & ἐπίθετον & ὑπέρβατον & ὀνοματοποιίαν clari quoq; authores figuras uerborum potius quàm tropos dixerint, quo magis signanda est utriusq; rei differẽtia. Est igitur tropos sermo à naturali, & principali significatione trãslatus ad aliã, ornandæ orationis gratia, uel, ut pleriq; grãmatici finiũt, dictio ab eo loco, in quo propria ẽ trãslata, in eum, in quo propria nõ est. Figura est, sicut nomine ipso patet, conformatio quædam orationis remota à cõmuni. et primũ se offerente ratione. Quare in tropis ponantur uerba alia pro alijs, ut in μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντονομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ plerunq; ὑπερβολῇ, nanq; & rebus fit, et uerbis. Ὀνοματοποιία fictio ẽ nominis. ergo hoc quoq; pro alijs ponitur, q̃bus usuri fuimus, si illud non fingeremus, περίφρασις etiã si frequenter, et

idipſum, in cuius locũ aſſumitur nomen, cõplecti ſolet, utitur tamẽ pluribus pro uno ἐπίθετον, quoniã plerunq; antonomaſiæ pars eſt, coniũcti one eius fit tropus. In hyperbato cõmutatio eſt ordinis. Ideóq; multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen uerbum, aut partem eius à ſuo loco in alienum. Horum nihil in figuras cadit. nã & proprijs uerbis, & ordine collocatis fieri figura poteſt. Quomodo autem ironia alia ſit tropi, alia ſchematis ſuo loco reddam. Non enim fateor eſſe cõmunia hæc, & ſcio quàm multiplicem habeant, quamq; ſcrupuloſam diſputationem. ſed ea non pertinet ad præſens meum propoſitum. nihil enim refert quomodo appelletur utrunlibet eorum, ſiquid orationi proſit, appareat, nec mutatur uocabulis uis rerum. Et ſicut homines ſi aliud acceperunt, quàm quod habuerant, nomen, ijdem ſunt tamen, ita hæc, de quibus loquimur, ſiue tropi, ſiue figuræ dicantur, idẽ efficient. Non enim nominibus proſunt, ſed effectibus, ut ſtatum coniecturalem, an inficialem, an facti, an ſubſtantiæ, an de ſubſtantia nominemus, nihil intereſt, dum idem quæri ſciamus. Optimum ergo in his ſequi maxime recepta, & rem ipſam, quocũq; appellabitur modo, intelligere. Illud tamen notandum, coire frequenter in eaſdem ſententias & tropon, & figuram. tam enim translatis uerbis, quàm proprijs figuratur oratio. Eſt autem non mediocris inter authores diſſenſio, & quæ uis nominis eius, & quæ genera, & quammultæ ſint ſpecies. Quare primum intuendum eſt, quid accipere debeamus figurã. nam duobus modis dicitur, uno, qualiſcunq; forma ſententiæ, ſicut in corporibus, in quibus quoquo modo ſunt compoſita, utiq; habitus eſt aliquis, altero, quod proprie ſchema dicitur, in ſenſu, uel ſermone, aliqua à uulgari, & ſimplici ſpecie cum ratione mutatio, ſicut nos, ſedemus, incumbimus, reſpicimus. Itaq; cum in eoſdem caſus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes continuo quis, aut certe nimium frequenter incurrit, præcipere ſolemus uariandas figuras eſſe, uitandæ ſimilitudinis gratia. In quo ita loquimur tanquam omnis ſermo habeat figuram. Itaq; eadem figura dicimus curſitare, qua lectitare. eadem ratione declinari. Quare illo intellectu priore, & communi nihil nõ figuratum eſt. quo ſi contenti ſumus, non immerito Apollodorus, ſi tradenti Cæcilio credimus, incomprehenſibilia partis huius præcepta exiſtimarit. Sed ſi habitus quidam, et quaſi geſtus ſic appellandi ſunt, id demum hoc loco ſchema accipi oportebit, quod ſit à ſimplici, atq; in prõptu poſito dicendi modo poetice, uel oratorie immutatum. Sic enim uerum erit aliam eſſe orationem ἀσχημάτιστον, ideſt carentem figuris, quod uitium non inter minima eſt, aliam ἐσχηματισμένην,

idest figuratã. Verũ id ipsum anguste tamen et Cœlius terminauit, q id solum putauerit schema, quo aliud simulatur dici, quàm dicitur, quod sane uulgo quoq; sic accipi scio. Vnde & figuratæ controuersiæ quædam, de quibus paulo post dicam, uocantur. Ergo figura sit arte aliqua nouata forma dicendi. Genus eius unum quidam putauerunt in hoc ipso diuersas opiniones secuti. Nam ij, qa uerborum mutatione sensus quoq; uerterent, omnes figuras in uerbis esse dixerunt, illi, quia uerba rebus accommodarent omnes in sensibus, quarum utraq; manifesta cauillatio est. Nam ut eadem dici solent aliter atq; aliter, manetq; sensus elocutione mutata, ita & figura sententiæ plures habere uerborũ figuras potest. Illa est enim posita in concipienda cogitatione, hæc in enunciãda. sed frequẽtissime coeũt, ut in hoc. Iã iã Dolabella, neq; tui me, neq; tuorũ liberũ. Nã oratio à iudice auersa, in sententia, iam iam, & liberum in uerbis sunt schemata. Inter plurimos. n. qđ sciã consensum est duas eius esse partes διανοίας idest mentis, uel sensus, uel sententiarũ. nã ijs omnibus modis dictum est. & λέξεως idest uerborũ, uel dictionis, uel elocutionis, uel sermonis, uel oratiõis. nã & uariatur, & nihil refert. Cornelius tantũ Celsus adijcit uerbis, & sententijs figuras colorũ nimia profecto nouitatis cupiditate ductus. nam qs ignorasse eruditum alioqn uirum credat colores, & sententias sensuũ esse? Quare sicut omnẽ orationẽ, ita figuras quoq; uersari necesse est in sensu, & in uerbis. Vt uero natura prius est concipere animo res quàm enuntiare, ita de his figuris ante loquendum est, quæ ad mentem pertinent, quarum qdem utilitas tum magna, tum multiplex in nullo non orationis opere uel clarissime elucet. nam etsi minime uidetur pertinere ad probationem, qua figura qcq; dicatur, facit tamen credibilia, quæ dicimus, & in animos iudicum, qua non obseruatur, irrepit. nãq; ut in armorũ certamine, & aduersos ictus, & rectas, & simplices manus, cum uidere, tum etiã cauere, ac propulsare facile est, auersæ tectæq; minus sunt obseruabiles, & aliud ostendisse, quàm petas, artis est, sic oratio, quæ astu caret, pondere modo, et impulsu præliatur. Simulanti, uariantiq; conatus in latera, atq; in terga incurrere datur, et arma aduocare, & uelut nutu fallere. Iam uero affectus nihil magis ducit. nã si frons, oculi, manus multum ad motum animorum ualent, quanto plus orationis ipsius uultus, ad id, quod intendimus efficere, compositus. plurimum tamen ad commendationem facit, siue in conciliandis agentis moribus, siue ad promerendum actioni fauorem, siue ad leuandum uarietate fastidium, siue ad quædam uel decentius indicanda, uel tutius, sed ante quàm quæ cuiq; rei figura conueniat ostendo, dicendũ est ne-

quaquam eas eſſe tam multas, quàm ſint à quibuſdã conſtitutæ. Neq;
enim me mouent nomina illa, quæ fingere utiq; græcis prõptiſſimum
eſt. Ante omnia igitur illi, q totidé figuras putant, quot affectus, repu=
diandi, non quia affectus non ſit qualitas quædam mentis, ſed qa figu
ra, quam non communiter, ſed proprie nominamus, non ſit ſimplex rei
cuiuſcunq; enuntiatio. Quapropter in dicendo iraſci, dolere, miſereri,
timere, confidere, contemnere, non ſunt figuræ non magis quàm ſuade
re, minari, rogare, excuſare. ſed fallit parum diligenter intuentes, quod
inueniunt in omnibus his locis figuras, et earum exempla ex orationi
bus excerpunt. Neq; enim pars ulla dicendi eſt, quæ non recipere eas
poſſit, ſed aliud eſt admittere figuram, aliud figuram eſſe. neq; enim
uerebor explicandæ rei gratia frequentiorem eiuſdem nominis repe
titionem, quare dabunt mihi aliquam in iraſcente, deprecante, miſe-
rante figuram, ſcio, ſed non ideo iraſci, miſereri, deprecari figura erit.
Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediã
quandam, ut arbitror, ſecutus uiã, ut nec omnis ſermo ſchema iudica-
retur, nec ea ſola, quæ haberent aliquam remotam ab uſu cõmuni fi=
ctionem, ſed quæ eſſent clariſſima, & ad mouendum auditorem ua=
lerent plurimum. quẽ duobus ab eo libris tractatum locum ad literã
ſubieci, ne fraudaré legentes iudicio maximi authoris. In tertio de Ora
» tore ita ſcriptum eſt. In perpetua autem oratione, cum & coniun=
» ctionis lenitatem, & numerorũ quam dixi rationem tenuerimus, tum
» eſt quaſi luminibus diſtinguenda, & frequentanda omnis oratio ſen=
» tentiarum, atq; uerborum. nam & commoratio una in re permultum
» mouet, & illuſtris explanatio, rerumq́; quaſi gerantur, ſub aſpectum
» penè ſubiectio, quæ & in exponenda re plurimum ualet, & ad illu-
» ſtrandum id, quod exponitur, & ad amplificandum, ut ijs, q audient
» illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum eſſe ui-
» deatur. Et huic contraria ſæpe præciſio eſt. Et plus ad intelligendum,
» quàm dixeris, ſignificatio & diſtincte conciſa breuitas, & extenua-
» tio, & huic adiuncta illuſio à præceptis Cæſaris non abhorrens,
» & ab re non longa digreſſio, in qua cum fuerit delectatio, tum re=
» ditus ad rem aptus, & concinnus eſſe debebit, propoſitioq́; quid ſis
» dicturus, & ab eo, quod eſt dictum, ſeiunctio, & reditus ad pro-
» poſitum, & iteratio, & rationis apta concluſio, tum augendi, minuen-
» diúe cauſa ueritatis ſuperlatio, atq; traiectio, & rogatio, atq; huic fini=
» tima quaſi percunctatio, expoſitioq́; ſententiæ ſuæ, tum illa, quæ maxi
» me quaſi irrepit in hominum mentes alia dicentis, ac ſignificantis diſſi
» mulatio, quæ eſt piucunda, cum in oratione non contentione, ſed ſer-

» mone tractatur, deinde dubitatio, tum distributio, tũ correctio uel ante,
» uel postquam dixeris, uel cum aliquid à te ipso reijcias, præmunitio
» est etiam ad id, quod aggrediare, & reiectio in alium, communicatio,
» quæ est quasi cum ijs ipsis, apud quos dicas, deliberatio, morum, ac ui-
» tæ imitatio, uel in personis, uel sine illis magnum quoddam ornamen
» tum orationis, & aptum ad animos conciliandos, uel maxime, sæpe au
» tem etiam ad commouendos. Personarum ficta inductio uel grauissi-
» mum lumen augendi, descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem im-
» pulsio, ante occupatio, tum duo illa, quæ maxime mouent, similitudo,
» & exemplum, digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commenda-
» tio, uox quædam libera, atq; etiam effrenatior augendi causa, iracun-
» dia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio breuis à
» proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, conciliatio, læsio, o-
» ptatio, atq; execratio. His ferè luminibus illustrant orationem senten
» tiæ. Orationis autem ipsius tanquam armorum est, uel ad usum com
» minatio & quasi petitio, uel ad uetustatem ipsa tractatio. Nam & ge
» minatio uerborum habet interdum uim, leporem aliâs, & paululum
» immutatum uerbum, atq; deflexum, & eiusdẽ uerbi crebra, tum à pri
» mo repetitio, tum in extremum conuersio, & in eadem uerba impe-
» tus, & concursio, & adiunctio, & progressio. & eiusdem uerbi cre-
» brius positi quædam distinctio, & reuocatio uerbi, & illa, quæ simi-
» liter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria refe-
» runtur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam et
» conuersio, & uerborum concinna transgressio, & contrarium, & dis
» solutum, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminu-
» tio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus pro-
» positis ductum refertur ad singula, & ad propositum subiecta ratio,
» & item in distributis supposita ratio, & permissio, & rursus alia du
» bitatio, & improuisum quiddam, & dinumeratio, & alia correctio,
» & disputatio, & quod continuatum, & interruptum, & imago, et si-
» bi ipsi responsio, & immutatio, & disiunctio, & ordo, & relatio, &
» digressio, & circunscriptio. Hæc enim sunt ferè, atq; horum similia,
» uel plura etiam esse possunt, quæ sententijs orationem, uerborumq; con
» formationibus illuminent. Eadem sunt in oratore plurima, non o-
mnia tamen, & paulo magis distincta, quia post orationis, & senten
tiarum figuras, tertium quendam locum subiecit ad alias, ut ipse ait,
» quasi uirtutes dicendi pertinentem. Et reliqua, quæ ex collocatio-
» ne uerborum sumuntur, quasi lumina magnum afferunt ornatum ora
» tioni. Sunt enim similia illis, quæ in amplo ornatu scenæ, aut fori ap-
pellantur

pellantur insignia, non quod sola ornent, sed quod excellant. Eadem ratio est horum, quæ sunt orationis lumina, et quodãmodo insignia, cum aut duplicantur, iteranturq; uerba, aut breuiter commutata ponuntur, aut ab eodem uerbo ducitur sæpius oratio, aut in idem conijcitur, aut in utrunq;, aut adiungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur, aut continenter unum uerbum non in eadem sententia ponitur, aut cum similiter uel cadunt uerba, uel desinunt, aut multis modis contrarijs relata contraria, aut cum gradatim sursum uersus reditur, aut cum demptis coniũctionibus dissolute plura dicuntur, aut cum aliquid prætereuntes cur id faciamus ostendimus, aut cum corrigimus nosmetipsos quasi reprehendentes, aut si est aliqua exclamatio uel admirationis, uel conquestionis, aut cum eiusdem nominis casus sæpius commutantur. Sed sententiarum ornamenta maiora sunt, quibus quia frequẽtissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Et uero nullus ferè ab eo locus sine quadam conformatione sententiæ dicitur, nec aliud quicquã est dicere, nisi omnes aut certe plerasq; aliqua specie illuminare sententias, quas cum tu optime Brute teneas, quid attinet nominibus uti, aut exẽplis. tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut uerset sæpe multis modis eandem unam rem, & hæreat in eadem, commoreturq; sententia. Sæpe etiam ut extenuet aliqd, sæpe ut irrideat, ut declinet à proposito, deflectatq; sententiã, ut proponat quid dicturus sit, ut cum transegerit iam aliqd definiat, ut se ipse reuocet, ut quod dixit iteret, ut argumentum ratione concludat, ut interrogando urgeat, ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat, ut contra ac dicat accipi, & sentiri uelit, ut addubitet quid potius, aut quomodo dicat, ut diuidat in partes, ut aliquid relinquat, ac negligat, ut ante præmuniat, ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in aduersarium conferat, ut sæpe cum ijs, qui audiunt, nonnunquam etiam cũ aduersario quasi deliberet, ut hominũ sermones, moresq; describat, ut muta quædam loquentia inducat, ut ab eo, quod agitur, auertat animos, ut sæpe in hilaritatem, risum'ue conuertat, ut ante occupet quod putat opponi, ut comparet similitudines, ut utatur exemplis, ut aliud alij tribuens dispertiat, ut interpellatorem coerceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denuntiet quid caueat, ut liberius quid audeat, ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur, ut à proposito declinet aliquantulum, ut optet, ut execretur, ut fiat ijs, apud quos dicat, familiaris, atq; alias etiã dicendi quasi uirtutes, sequatur, breuitatem, si res petet. Sæpe etiã rem dicendo subijciet

» oculis, ſæpe ſupra ferit, quàm fieri poſſit, ſignificatio ſæpe erit maior,
» ꝗ oratio, ſæpe hilaritas, ſæpe uitæ, naturarumq; imitatio hoc in gene-
» re, nam quaſi ſyluam uides, oĩs eluceat oportet eloquẽtiæ magnitudo.

De figuris ſententiarum.

ERGO Cui latius complecti conformationes uerborum, ac ſententiarum placuerit, habet quod ſequatur, nec affirmare auſim quicꝗ eſſe melius, ſed hæc ad propoſiti mei rationem legat. Nam mihi de iis ſententiarum figuris dicere in animo eſt, quæ ab illo ſimplici modo dicendi recedunt, quod idẽ multis doctiſſimis uiris uideo placuiſſe. Oĩa tamen illa, etiam quæ ſunt alterius modi lumina, adeo ſunt uirtutes orationis, ut ſine his nulla intelligi uere poſſit oratio. Nam quomodo iudex doceri poteſt, ſi deſit illuſtris explanatio, propoſitio, promiſſio, finitio, ſeiunctio, expoſitio. Sententiæ ſiue rationis apta concluſio, præmunitio, ſimilitudo, exemplum, digeſtio, diſtributio, interpellatio, interpellantis coerctio, contentio, purgatio, læſio. Quid uero agit omnino eloquentia detractis amplificandi, minuendiue rationibus? quarũ prior deſyderat illam pluſquam dixeris ſignificationem. i. ἔμφασιν, & ſuperlationem ueritatis, & traiectionem. Hæc altera extenuationem, deprecationemq;. Qui affectus erunt? uel concitati, detracta uoce libera, effrenatione, iracundia, obiurgatione, optatione, execratione, uel illi mitiores, niſi adiuuantur commendatione, conciliatione, ad hilaritatem impulſione. quæ delectatio? aut quod mediocriter ſaltem docti hominis iudicium? niſi alia repetitione, alia commoratione infigere, digredi à re, & redire ad propoſitum ſuum, ſcierit, remouere à ſe, in alium traijcere, & ea, quæ relinquenda, quæq; contemnenda ſunt, iudicare, motus eſt in his orationis, atq; actus, quibus detractis iacet, & uelut agitante corpus ſpiritu caret. Quæ cum adeſſe debent, tum diſponenda, ac narianda ſunt, ut auditorem, quod in fidibus fieri uidemus, omni ſono permulceant. Verũ ea plerunq; recta ſunt, nec ſe fingunt, ſed confitentur. Admittunt autem, ut dixi, figuras, qđ uel ex proxima doceri poteſt. Quid enim tam commune, quàm interrogare, uel percontari? nam utroq; utimur indifferenter, cum alterum noſcendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi, at ea res, utrocunq; modo dicatur, etiam multiplex habet ſchema. Incipiamus enim ab ijs, quibus acrior, ac uehementior ſit probatio, qđ primo loco poſuimus. Simplex eſt ſic rogare.

» Sed uos qui tandem? quibus aut ueniſtis ab oris? Figuratum au
» tem quoties non ſciſcitandi gratia aſſumitur, ſed inſtandi. Quid
» enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie pharſalica gladius agebat?

» Et, Quousq; tandem abutere Catilina patientia nostra? Et, patere
» tua consilia non sentis? Et totus deniq; hic locus, quanto enim magis ar
det, quàm si diceretur, diu abuteris patientia nostra, et patent tua con
» silia. Interrogamus etiã quod negari non possit, dixit'ne tandem cau
» sam Caius Fidiculanius Falcula? aut ubi respondenti difficilis est ra
tio, ut uulgo uti solemus, quomodo quid fieri põt. aut inuidiæ gratia,
ut Medea apud Senecam,
» Quas peti terras iubes? Aut miserationis, ut Sinon apud Virgiliũ,
» Heu quæ me tellus inquit, quæ me æquora possunt
» Accipere? aut instandi, & auferendæ dissimulationis, ut Asini
» us, audis ne? furiosum inquam, non inofficiosum testamentum repre
» hendimus, totum hoc plenũ est uarietatis. Nã et ĩdignationi cõuenit,
» - Et quisquam numen Iunonis adoret. Admirationi,
» - Quid non mortalia pectora cogis
» Auri sacra fames- Est interim acrius imperandi genus,
Non arma expedient, totaq; ex urbe sequentur? Et ipsi nosmet
rogamus, quale est id terentianum,
» Quid igitur faciam? Est aliqua etiam in respondẽdo figura, cũ
aliud interroganti, ad aliud, quia utilius sit, occurritur. tum augendi
criminis gratia, ut testis in reũ rogatus, an ab eo fustibus uapulasset,
& innocens inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum, quæ-
ro an occideris hominem, respondetur latronem, an fundum occupaue
ris, respondetur meum, ut confessionem præcedat defensio. Vt apud
Virgilium in bucolicis dicenti,
» Non ego te uidi Damonis pessime caprũ Excipere insidijs, occurritur,
» An mihi cantando uictus non redderet ille. Cui est confinis dissimu
latio, nõ alibi, q̃ in risu posita. Ideoq; tractata suo loco. Nã serio si fiat
pro cõfessione est. Cæterũ et interrogandi seipsum, et respõdẽdi sibi so
» lent esse nõ ĩ gratæ uices, ut Cicero pro Ligario. Apud quẽ igitur hæc
» dico? nempe apud eũ, q cũ hoc sciret, tamẽ me ante q̃ uidit reip. reddi
» dit. aliter pro Cœlio ficta interrogatione. dicet aliquis, Hæc igitur
» est tua disciplina? Sic tu instituis adolescentes? & totus locus, deinde.
» Ego siquis iudices hoc robore animi, atq; hac indole uirtutis, ac con
tinentiæ fuit, & cætera. cui diuersum est, cum alium rogaueris nõ
» expectare responsum, & statim subijcere. domus tibi deerat, at ha-
» bebas. pecunia superabat, at egebas. quod schema qdam per subie-
ctionem uocant. Fit et comparatione. uter igitur facilius suæ sententiæ
rõnem redderet. et alijs modis, tum breuius, tũ latius, tũ de una re, tũ
de pluribus. Mire uero in causis ualet præsumptio, quæ πρόληψις dic

tur, cum id, quod obijci potest, occupamus. Id neq; in alijs partibus pa
rum est, & praecipue procemio conuenit. Sed q̃q̃ generis unius, diuer-
sas tamen species habet. Est enim quaedam praemunitio, qualis Cicero-
nis contra Q. Caecilium quod ad accusandum descendat, qui semꝑ
defenderat. quaedã confessio, ut pro Rabirio Posthumo, quẽ sua quoq;
sententia reprehendendum fatetur, quod pecuniam regi crediderit.
Quaedam praedictio, ut dicam .n. non augendi criminis gratia. quae
dam emendatio, ut rogo ignoscatis mihi, si longius sum euectus. fre-
quentissima praeparatio, cum pluribus uerbis, uel quare facturi q̃d
simus, uel quare fecerimus dici solet. Verborum quoq; uis, ac proprie
tas confirmatur, uel praesumptione. q̃q̃ illa non poena, sed prohibitio
sceleris fuit. aut reprehensione. Ciues inquam, si hoc eos appellari no-
mine fas est. Affert aliquam fidem ueritatis & dubitatio, cum simu-
lamus quaerere nos unde incipiendum, ubi desinendum, quid potissi-
mum dicendum, an omnino dicendum sit, cuiusmodi exemplis plena
sunt omnia, sed unum interim sufficiat. Equidem, quod ad me attinet
quò me uertam nescio, negem fuisse infamiam iudicij corrupti, & cae
tera. Hoc etiam in praeteritum ualet. Nam & dubitasse nos fingi-
mus, à quo schemate non procul abest illa, quae dicitur communicatio,
cum aut ipsos aduersarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloatil
la. At illa nescit trepida quid liceat foeminae, quid coniugem dece-
at, forte uos in illa solitudine obuios casus miserae mulieri obtulit. tu
frater, uos paterni amici, quod consiliũ datis? aut cum iudicibus quasi
deliberamus, quod est frequentissimum. Quid suadetis? & uos in-
terrogo, quid tandem fieri opportuit? ut Cato, Cedò si uos in eo loco
essetis quid aliud fecissetis? & alibi communem rẽ agi putatote, ac
uos huic rei praepositos esse. sed nonnunquam communicantes, aliq̃d
inexpectatum subiungimus, quod & per se schema est, ut in Verrem
Cicero. Quid deinde, quid censetis? furtum fortasse? aut praedam ali-
quam? Deinde cum diu suspendisset iudicum animos subiecit q̃d mul
to esset improbius. Hoc Celsus sustentationẽ uocat, Est autem duplex.
Nã contra frequenter cum expectationẽ grauissimorum fecimus, ad
aliq̃d, quod sit leue, aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed
quia nõ tantum per cõmunicationẽ fieri solet, παράδοξον alij nomi
nauerunt, idest inopinatum. Illis nõ accedo, q̃ schema esse existimant,
etiam siquid nobis ipsis dicamus inexpectatum accidisse, ut Pollio Asi
nius. Nunq̃ fore credidi iudices, ut reo Scauro nequid in eius iudicio
gratia ualeret, precarer. Est pene idem fons illius, quã permissionem
uocant, qui communicationis, cum aliqua ipsis iudicibus relinquimus
existimanda,

existimanda, aliqua nonnunquam aduersarijs quoque, ut Caluus Vatinio. Perfrica frontem, & dic te digniorem, qui prætor fieres, quàm Catonem. Quæ uero sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maxime simulatione. Nanq; & irasci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, et indignari, & optare, quæq; his sunt similia fingimus. Inde sunt illa. liberatus sum, respiraui, & bene habet, & quæ amentia est hæc? Et, o tempora, o mores, ò miserum me, consumptis enim lachrymis, infixus tamen pectori hæret dolor, &

- Magnæ nunc hiscite terræ. Quod exclamationem quidam uocant, ponunt'q; inter figuras orationis. Hæc quoties uera sunt, nõ sunt in ea forma, de qua nunc loquimur. Sed assimulata, & arte composita procul dubio schemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam uocat, græci παῤῥησίαν. Quid enim minus figuratum, quam uera libertas? Sed frequẽter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicat pro Ligario. Suscepto bello Cæsar, gesto iam etiam ex parte magna, nulla ui coactus consilio, ac uoluntate mea, ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumpta. non solũ ad utilitatem Ligarij respicit, sed magis laudare uictoris clementiam non potest. In illa uero sententia, Quid autem aliud egimus Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus? admirabiliter utriusq; partis facit bonam causam, sed hoc eum demeretur, cuius mala fuerat. Illa adhuc audaciora, & maiorum, ut Cicero existimat, laterum, fictiones personarum, quæ προσωποποιίαι dicuntur. Mire nanq; tum uariant orationem, tum excitant. His etiã aduersariorum cogitationes, uelut secum loquentiũ protrahimus, quæ tamẽ ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum, & nostros cum alijs sermones, et aliorum inter se credibiliter introducamus, & suadendo, obiurgando, quærendo, laudando, miserãdo personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare concessum est. Vrbes etiam, populi'q; uoces accipiunt, ac sunt quidã, qui has demum προσωποποιίας dicant, in quibus & corpora, & uerba fingimus, sermones hominum assimulatos dicere διαλόγους malunt, quod latinorum quidã dixerũt sermocinationẽ, ego iam recepto more utrũq; eodẽ modo appellaui. nã certe sermo fingi nõ potest, ut nõ personæ sermo fingatur. Sed in his, quæ natura non ꝑmittit, hoc modo mollior fit figura. Etenim si me cum patria mea, quæ mihi uita multo est carior, si cuncta Italia, si oĩs resp. sic loquatur, Marce Tulli qd agis? Illud audacius genus. quæ te-

» cum Catilina sic agit, & quodãmodo tacita loquitur, nullũ iam ali-
» quot annis facinus extitit, nisi per te. Cõmode etiã aut nobis aliquas ante oculos esse rerũ, psonarum'ue imagines fingimus, aut eadem aduersarijs, aut iudicibus nõ accidere miramur, qualia sunt, uidetur mihi, & non'ne uidetur tibi? sed magna quædam uis eloquentiæ desyderatur. Falsa enim, & incredibilia natura necesse est, aut magis moueant, quia supra uera sunt, aut pro uanis accipiantur, quia uera non sunt. ut dicta autẽ quædã, ita scripta quoq; fingi solent, qđ facit Asi-
» nius pro Liburnia. Mater mea, quæ mihi tum carissima, tum dulcissi-
» ma fuit, quæq; mihi uixit, bis'q; eadem die uitã dedit, & reliqua, deinde, exhæres esto. Hæc tum per se figura est, tum duplicatur, quoties sicut in hac causa ad imitationem alterius scripturæ componitur.
» nam contra recitabatur testamentum. P. Nouanius Gallio, cui ego
» omnia meritissimo uolo, & debeo pro eius animi in me summa uoluntate, & adiectis deinde alijs, hæres esto. Incipit esse quodammodo παρωδὴ, quod nomen ductum à canticis ad aliorũ similitudinẽ modulatis, abusiue etiã in uersificationis, ac sermonũ imitatione seruatur. Sed formas quoq; fingimus sæpe, ut famam Virgilius, ut uoluptatem, ac uirtutẽ, quẽadmodum à Xenophonte traditur, Prodichus, ut mortem, ac uitam, quas contendẽtes in satyra tradit Ennius. Est & icertæ psonæ ficta oratio, hic aliqs, &, dicat aliquis. Est & iactus sine persona sermo,

» Hic Dolopum manus, hic sæuus tendebat Achilles, quod fit mistura figurarũ, cum προσωποποιία accidit illa, quæ est orationis per detractionẽ detractum est enim, qs diceret. προσωποποιία uertitur interim in speciem narrandi. Vnde apud historicos reperiũtur obliquæ
» allocutiones, ut in T. Liuij libro primo statim. Vrbes quoq;, ut cæte-
» ra, ex infimo nasci, deinde quæ sua uirtus, ac dij iuuent, magnas opes magnum nomen sibi facere. Auersus quoq; à iudice sermo, qui dici-
» tur ἀποστροφὴ, mire mouet, siue aduersarios inuasimus. Quid enĩ
» tuus ille Tubero in acie pharsalica gladius agebat? siue ad inuocatio-
» nẽ aliquam conuertimur. Vos enim iam ego albani tumuli, atq; luci.
» siue ad inuidiosam improbationẽ. O leges porciæ, leges'q; sempro-
niæ. Sed illa quoq; uocatur auersio, quæ à proposita quæstione abducat audientem.

» Non ego cum danais troianam excindere gentem
» Aulide iuraui. quod fit è multis, et uarijs figuris, cum aut aliud expectasse nos, aut maius aliqd timuisse simulamus, aut plus uideri posse ignorantibus, quale est proœmium pro Cœlio. Illa uero, ut ait

Cicero, ſub oculos ſubiectio tum fieri ſolet, cum res non geſta indicatur
ſed ut ſit geſta oſtenditur. nec uniuerſa, ſed per partes, quē locum pro-
ximo libro ſubiecimus euidentiæ, & Celſus hoc nomen iſti figuræ de-
dit, ab alijs ὑποτύπωσις dicitur propoſita quædam forma rerum ita
" expreſſa uerbis, ut cerni potius uideatur, quàm audiri. Ipſe inflam
" matus ſcelere, ac furore in forū uenit, ardebant oculi, toto ex ore cru-
" delitas emicabat. Nec ſolum quæ facta ſunt, aut fiant, ſed etiam quæ
futura fuerūt imaginamur. Mire tractat hæc Cicero pro Milone, quæ
facturus fuerit Clodius, ſi præturam inuaſiſſet. Sed hæc q̃dem tranſ
latio temporū, quæ proprie μετάστασις dicitur in διατυπώσει, uere-
cundior apud priores fuit, proponebant enim talia, credite uos intue-
" ri, ut Cicero. hæc, quæ non uidiſtis oculis, animis cernere poteſtis,
" noui uero, et præcipue declamatores audacius nec mehercules ſine mo
tu quodam imaginantur. Vt Seneca in controuerſia, Cuius ſumma eſt
q̃d pater filium, & nouercam inducente altero filio in adulterio de-
" prehenſos occidit. Duc ſequor, accipe hanc ſenilē manū, & quocunq;
" uis imprime. & paulo poſt, Aſpice inquit, quod diu non credidiſti.
" ego enim non uideo, nox oboritur, & craſſa caligo. habet hæc fi-
gura manifeſtius aliquid. non enim narrari res, ſed agi uidetur. Lo
corum quoq; dilucida, & ſignificans deſcriptio eiuſdem uirtuti aſſi-
gnatur à quibuſdam, alij τοπογραφίαν dicunt. Εἰρωνείαν inueni q̃
diſſimulationē uocarent, quo nomine, quia parum totius huius figu-
ræ uidētur uires oſtendi, nimirum ſicut in pleriſq; græca erimus ap
pellatione contenti. Igitur εἰρωνεία, quæ eſt ſchema ab illa, quæ eſt
tropus genere ipſo, nihil admodum diſtat. In utroq; enim contrariū
ei, quod dicitur, intelligendum eſt. Species uero prudentius intuenti di-
uerſas eſſe, facile eſt deprehendere, primum quod tropus apertior eſt,
& quanquam aliud dicat ac ſentit, non tamen aliud ſimulat. Nā &
" omnia circa ferè recta ſunt, ut illud in Catilinam. A quo repudia-
" tus ad ſodalem tuum uirum optimum Metellum demigraſti. In duo
bus demum uerbis eſt ironia. Ergo etiam breuior eſt tropus. at in figu-
ra totius uoluntatis fictio eſt apparens magis, quàm confeſſa. ut illic
uerba ſint uerbis diuerſa, hic ſenſus ſermonis, & ioci, & tota interim
uſæ conformatio, tum etiā uita uniuerſa ironiā habere uideatur, qua
lis eſt uita Socratis. Nam ideo dictus εἴρων ideſt agens imperitum,
& admirator aliorum tanquā ſapientiū, ut quēadmodū ἀλληγορίαν
facit continua μεταφορὰ, ſic hoc ſchema faciat tropos ille contextus.
Quædam uero genera huius figuræ nullam cum tropis habēt ſocie-
tatē, ut illa ſtatim prima, quæ dicitur à negando, quā nonnulli uocant

ἀπόφασιν Non agam tecum iure summo, non dicam quod forsitan obtinerem. & , quid ego istius decreta? quid rapinas? quid hæreditatum possessiones datas? quid ereptas proferam? & , mitto illam primam libidinis iniuriam. & , ne illa quidem testimonia recito, quæ dicta sunt de sextertijs septingentis millibus, & , possum dicere. Quibus generibus per totas interim quæstiones decurrimus, ut Cicero. Hoc ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluẽdum, hæc pluribus dicerem. εἰρωνεία est. et cum similes imperantibus, uel p̄mittentibus sumus.

I, sequere Italiam uentis. & cum ea, quæ uolumus uideri in aduersarijs esse, concedimus eis. Id acrius fit, cum eadem in nobis sunt, & in aduersario non sunt,

-Meq; timoris

Argue tu Drance quando tot cædis aceruos

Teucrorum tua dextra dedit- Quod idẽ cõtra ualet, cũ aut ea, quæ à nobis absunt, aut etiã quæ in aduersarios recidunt, quasi fatemur,

Me duce dardanius Spartam expugnauit adulter. Nec in personis tantum, sed in rebus uersatur hæc contraria dicendi, q̃ quæ itelligi uelis, ratio, ut totum pro Q. Ligario procemium, & illæ eleuationes uidelicet. O dij boni.

Scilicet is superis labor est. Et illè pro Oppio locus. O amorem mirum, o beneuolẽtiam singularem. Nõ procul autem absunt ab hac simulatione tres, inter se similes, concessio nihil nocitura, qualis est. Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum, & concessio, cũ aliqd etiam iniquũ uidemur causæ fiducia pati. metu uirgarũ Nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio se redemit, humanũ est, & pro Cluentio, Ne inuidia dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Tertia concessio, ut pro eodem iudicium esse corruptum. Hæc euidentior figura est, cum alicui rei assentimur, quæ est futura pro nobis. Verũ id accidere sine aduersarij uitio nõ potest. Quædã etiã uelut laudamus, ut Cicero in Verrẽ circa crimẽ Apronij Drepanitani. Gaudeo etiã siqd ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factũ esse dico. Interim augemus crimia, quæ ex facili aut diluere possumus, aut negare. quod est frequentius, quàm ut exẽplum desyderet. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam grauia, ut pro Roscio Cicero cum immanitatem parricidij, quanquam per se manifestam, tamen etiam ui orationis exaggeret. Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Celsus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, & ipsa ostendit aliquid affectus uel iræ, ut

Quos ego,

Quos ego, ſed motos præſtat componere fluctus. uel ſolicitudinis, &
quaſi religionis. An huius ille legis, quam Clodius à ſe inuentam glo=
riatus, mentionem facere auſus eſſet uiuo Milone non dicam conſule.
de noſtrũ enim omniũ, non audeo totũ dicere. cui ſimile eſt in procœ=
mio pro Cteſiphonte Demoſthenis. uel alio transeundi gratia, commu
nis autem, Tametſi, ignoſcite mihi iudices. in quo eſt & illa, ſi ta=
men inter ſchemata numerari debet, cum etiam alijs pars cauſæ uidea
tur digreſſio. Abit enim cauſa in laudes Cn. Pompeij. Id'q; fieri etiam
ſine ἀποσιωπήσει potuit. nam breuior illa, ut ait Cicero, à re digreſ=
ſio plurimis fit modis, ſed hæc exempli gratia ſufficient. Tum Ca-
ius Varenus is, qui à familia anchariana occiſus eſt, hoc quæſo iudi=
ces diligenter attendite. & pro Milone. Et aſpexit me, illis quidem
oculis, quibus tum ſolebat, cum omnibus omnia minabatur. Eſt alia
non quidem reticentia, quæ ſit imperfecti ſermonis, ſed tamen præciſa
uelut ante legitimum finem oratio, ut illud nimis urgeo, commoueri ui=
detur adoleſcens, & quid plura ipſum adoleſcẽtem dicere audiſtis?
Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιία, uel, ut alij malunt, μί=
μησις dicitur, iam inter leuiores affectus numerari poteſt. Eſt enim
poſita ferè in eludendo, ſed & uerſatur & in factis, & in dictis. In
factis quod eſt ὑποτυπώσει uicinum. In dictis, quale eſt apud Terẽtiũ,
At ego neſciebam quorſum tu ires, paruula
Hinc eſt abrepta, eduxit mater pro ſua,
Soror eſt dicta, cupio abducere, ut reddam ſuis. Sed noſtrorum
quoq; dictorum, factorum'q; ſimilis imitatio eſt per relationem, niſi q̃d
frequẽtius aſſeuerat, quàm eludit. dicebam habere eos actorem Q.
Cæcilium. Sunt & illa iucunda, & ad commendationem cum uarie-
tate, tum etiam ipſa natura plurimum proſunt, quæ ſimplicem quan=
dam, & non præparatam oſtendendo orationem, minus nos ſuſpectos
iudici faciunt. Hinc eſt quaſi pœnitentia dicti, ut pro Cœlio. Sed quid
ego ita grauem perſonam introduxi. & quibus utimur uulgo. Impru
dens incidi. uel cum quærere nos quid dicamus, fingimus quid reli-
quum eſt, & nunquid omiſi? Et cum ibidem in Verrem ait Cicero,
Vnum etiam mihi reliquum huiuſmodi crimen eſt. &, aliud ex alio
ſuccurrit mihi. Vnde etiam uenuſti tranſitus fiunt, non quia tranſi-
tus ipſe ſit ſchema, ut Cicero narrato Piſonis exemplo, qui annulum ſi=
bi cudi ab aurifice in tribunali ſuo iuſſerat, uelut hinc in memoriam
adductus adiecit hoc. modo me commonuit Piſonis annulus. quod to
tum effluxerat. quàm multis iſtum putatis hominibus honeſtis de di=
gitis annulos aureos abſtuliſſe? Et cum aliqua uelut ignoramus. ſed

" earum rerum artificem quē? quēnam? recte admones, Polycletum esse
" dicebant. quod qdem non in hoc tantum ualet. Quibusdam. n. dum aliud agere uidemur, aliud efficimus, sicut hic Cicero cōsequitur, ne cū morbum in signis, atq; tabulis obijciat Verri, ipse quoq; earū rerū studiosus esse credatur. Et Demosthenes iurādo ꝑ interfectos in Marathone, et Salamine, id agit, ut minore inuidia cladis apud Cheroneā acceptæ laboret. Faciunt illa quoq; iucundā orationem, aliqua mentione habita differre, & deponere apud memoriā iudicis, et reposcere, quæ deposueris, & separare quædā schemate aliquo. Nō enim est ista ipsa per se separatio schema, & excipere aliqua, & dare actioni uarios uelut uultus. Gaudent enim res uarietate, & sicut oculi diuersarum aspectu rerum magis detinentur, ita semper animus perstat, in quod se uelut nouum intendant. Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur, ut apud Virgilium,

" Non licuit thalami expertem sine crimine uitam
" Degere more feræ. quanq̄ enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupuit eius affectus, ut sine thalamis uitam hominum non putet, sed ferarum. Aliud apud Ouidium genus, apud quem & Myrra nutrici amorem patris sic confitetur.

" O' dixit, felicem coniuge matrem. Huic uel confinis, uel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Iam enim ad id genus, quod & frequentissimum est, & expectari maxime credo, ueniendū est. in quo ꝑ quandam suspicionem, qđ non dicimus, accipi uolumus, non utiq; contrariū, ut in εἰρωνείᾳ, sed aliud latens, et auditori quasi inueniendū, qđ, ut supra ostendi, iam ferè solū schema à nostris uocatur. Et unde controuersiæ figuratæ dicuntur. Eius triplex usus est, unus si dicere palàm parum tutum est, alter si non decet, tertius q uenustatis modo gratia adhibetur, et ipsa nouitate, ac uarietate magis, quàm si relatio sit recta delectat. Ex his quod est primū freqēs in scholis est. Nā et actiones deponentiū imperium, tyrānorū, et post ciuile bellū senatusconsulta finguntur, et capitale est obijcere ante acta, ut quod in foro nō expedit, illic nec liceat. Sed schematū conditio non eadē est. quālibet enim apertum qđ modo et aliter intelligi possit, in illos tyrānos bene dixeris, qa ꝑiculū tantum, non etiam offensa uitatur. Quod si ambiguitate sententiæ possit eludi, nemo non illi furto fauet. Vera negotia nunquā adhuc habuerunt hāc silentij necessitatem, sed aliā huic similem, uerū multo ad agendū difficiliorē, cum ꝑsonæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoq; hoc parcius et circūspectius faciendū est, qa nihil interest quomodo offendas, & aperta si

gura ꝑdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoq́; à qbusdam tota res repudiatur, siue intelligatur, siue non. Sed licet modum adhibere. In primis ne sint manifestæ, non erunt autem si nō ex uerbis dubijs, uel quasi duplicibus petentur, qualis est in suspecta nuru. duxi uxorem, quæ patri placuit, aut, qđ est multo ineptius, cōpositionibus ambiguis, ut illa controuersia, in qua infamis amore uirginis filiæ pater raptā eā interrogat, à quo uitiata sit. qs te inqt rapuit, tu pater nescis. res ipsæ perducant iudicem ad suspicionem, et amoliamur cætera, ut hoc solū supersit. In quo multum etiā affectus iuuant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. Sic. n. fiet ut iudex quærat illud nescio qd, quod ipse fortasse non crederet, si audiret, et ei quod à se inuētum existimat, credat. Sed ne si optimæ qdem sint, esse debent frequentes. nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed authoritatis, nec pudor uidetur ꝙ non palàm obijcias, sed diffidentia. in summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Eqdem quādoq; in ꝑsonas incidi tales, et in rē quoq;, quod est magis rarū, quæ obtineri nisi hac arte non posset. reā tuebar, quæ subiecisse dicebatur marito testamentum, et dicebatur chirographū marito expirāte hæredibus dedisse. et uerū erat. nam qa ꝑ leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eā bona ꝑ hoc tacitum fideicōmissum ꝑuenirent. Et caput qdē quæri facile erat, si hoc diceremus palàm, sed ꝑ se deperibat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendū, ut iudices illud intelligerēt factum, delatores non possent apprehēdere, ut dictū, et contigit utrūq;. ꝙ non inseruissem ueritus opinionē iactantiæ, nisi probare uoluissem in foro quoq; esse his figuris locum. quædā etiā, quæ probare non possis, figura potius spargenda sunt. Hæret. n. nonnunq̄ telum illud occultum, et hoc ipso, quod non apparet, eximi non pōt. At si idem dicas palàm, & defenditur, & probandum est. Cum autēm obstat nobis personæ reuerentia, quod secundum posuimus genus, tanto cautius dicendum est, quanto ualidius bonos inhibet pudor, quàm metus. hic uero tegere nos iudex, quod sciamus, & uerba ui quadam ueritatis erumpentia credat coercere. Nanq; minus aut ipsi, in quos dicimus, aut iudices, aut assistentes oderint hāc maledicendi lasciuiam, si nolle nos credant, aut quid interest quomodo dicatur, cum & res, & animus intelligitur? quid aut dicendo deniq; proficimus? nisi ut palàm sit nos facere, quod ipsi sciamus non esse faciendum. Atqui præcipue prima, quibus præcipere cœperam, tempora hoc uitio laborarunt. Dicebant enim libēter tales controuersias, quæ difficultatis gratia placent, cum sint multo faciliores. Nam rectum genus approbari nisi

maximis uiribus non potest. Hæc diuerticula, & anfractus suffugia sunt infirmitatis, ut qui cursu parum ualent, flexu eludunt, cum hæc, quæ affectatur ratio sententiarum, non procul a ratione iocandi abhorreat. Adiuuat etiam quod auditor gaudet intelligere, & fauet ingenio suo, & alio dicente se laudat. Itaq; non solum si persona obstaret rectæ orationi, quo in genere sæpius modo, quàm figuris opus ẽ, decurrebant ad schemata, sed faciebãt illis locum etiam ubi psonæ inutiles, ac nefariæ essent, ut si pater, qui infamem in matrem filium secreto occidisset, reus malæ tractationis, iacularetur, in uxorem obliqs sententijs. Nam qd impurius, quàm retinuisse talem? Quid porrò tam nefariũ, quàm eum, qui accusetur, qa summum nefas suspicatus de uxore uideatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? At si iudicum sumerent animum, scirent quam eiusmodi actionem laturi nõ fuissent, multoq; etiã minus, cum in parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatenus huc incidimus paulo plus scholis demus. Nam & in his educatur orator, & in eo quomodo declametur, positum est etiam quomodo agatur. Dicendum ergo de ijs quoq;, in quibus nõ asperas figuras, sed palàm contrarias causæ pleriq; fecerunt. Tyrannidis affectatæ damnatus torqueatur, ut conscios indicet, accusator eius optet quod uolet, patrem qui accusauit optat, ne is torqueatur, pater ei contradicit. nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret tanquam illum conscium in tormentis nominaturus, quo quid stultius? Nam cum hoc iudices intellexerint, aut non torquebitur cũ ideo torqueri uelint, aut torto non credetur. At credibile est hoc eum uelle fortasse. dissimulet ergo, ut efficiat Sed nobis declamatoribus dico qd proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus? Ergo si uere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus. Quid si neq; utiq; uerũ est, & habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, uel qđ legẽ conseruandã putet, uel q nolit accusatori debere beneficiũ, uel qđ ego magis sequerer, ut se innocentem in tormentis esse pertendat. Quare ne illud quidem semper succurret, sic dicentibus, patrocinium hoc uoluit, qui controuersiam finxit. fortasse enim noluit, sed esto uoluerit, continuo, ne si ille stulte cogitauit, nobis quoque stulte dicendum est. At ego in causis agendis frequenter non puto intuendum quid litigator uelit. Est & ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere, aliud uelle, præcipue cum in themate est, aliquem, ut sibi mori liceat, postulare, ut in illa controuersia, qui aliquando fortiter fecerat, & alio bello petierat, ut militia uacaret ex lege, quod quinquagenarius esset aduersante filio ire in aciem coactus deseruit,

filius, qui fortiter eodem prælio fecerat incolumitatem eius optat, contradicit pater, non enim inquiunt, mori uult, sed inuidiam filio facere. Equidem rideo quod illi sic timent, tanquam ipsi morituri, & in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa uoluntariam mortem. causarum quoq;, quas habet factus ex uiro forti desertor. sed de una controuersia loqui contrarium superuacuum est. Ego in uniuersum nec oratoris puto esse unquam præuaricari, neq; litem intelligo, in quam pars utraq; idem uelit, nec tam stultum quenquam, qui si uiuere uult, mortem potius male petat, quàm omnino nō petat, non tamen nego esse controuersias huiusmodi figuratas, ut est illa, Reus parricidij, quod fratrem occidisset, damnatum iri uidebatur, pater pro testimonio dixit, eum se iubente fecisse, absolutum abdicat. Nam neq; in totum filio parcit, nec quod priore iudicio affirmauit, mutare palàm potest, & ut non durat ultra pœnam abdicationis ira, abdicat tamen, & alioquin figura in patre plus facit quàm licet, in filio minus. Vt autem nemo contra id, quod uult, dicit, ita potest aliquid melius uelle, quàm dicit, quomodo ille abdicatus, quia à patre ut filium expositum, & ab eo educatum solutis alimentis recipiat, postulat, reuocari fortasse mauult, non tamen quod petit non uult. Est latens & illa significatio, qua cũius asperius petitur à iudice, fit ei tamen spes aliqua clementiæ, nō palàm, ne paciscamur, sed per quandam credibilem suspicionem, ut in multis controuersijs, sed in hac quoq; raptor. nisi intra tricesimum diẽ, & raptæ patrem exorauerit, & suum, pereat. Qui exorato raptæ patre, suum non exorat, agit cum eo dementiæ. Nam si permittat hic pater, lis tollitur, si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certe uideatur, & à se iudicem auertat. Latro, igitur optime occidet, ego si potero remissius, & pro suo ingenio pater Gallio, dura anime hodie, dura, heri fortior fuisti. Confinia sunt his celebrata apud græcos schemata, per quæ res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniẽsibus, ut urbem apud deos deponerent, q a durũ erat dicere, ut relinquerent, & qui uictorias aureas in usum belli conflari uolebat, ita declinauit uictorijs utendum esse, totum autem allegoriæ simile est aliud dicere, aliud intelligi uelle. Quæsitum etiam est quomodo contra figuras responderi oportet, & quidam semper ex diuerso aperiendas esse putauerunt, sicut latentia uitia rescinduntur. Id'q; sanè frequentissime faciendum est, aliter enim dilui obiecta non possunt, utiq; cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cum male dicta sunt tantum, & non intelligere interim bonæ conscientiæ est, atq; etiam si fuerint crebriores figuræ, quàm ut dissimulari pos-

sint, postulãdum est, ut nescio quid illud, quod aduersarij obliquis sententijs significare uoluerint, si fiducia sit, obijciant palàm, aut certe nõ exigant, ut qđ ipsi non audent dicere, id iudices non modo intelligant, sed etiam credant. Vtilis etiam aliquando dissimulatio est, ut in eo (nota enim fabula est) q cum esset contra eum dictum, iura per patroni tui cineres, paratum se esse respondit, & iudex conditione usus est, clamante multum aduocato schemata de rerum natura tolli, ut protinus etiam præceptum sit eiusmodi figuris utendum temere non esse. Tertiũ est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio. Ideoq; id Cicero non putat esse positum in contentione. tale est illud, quo idem utitur in Clodiũ.

» Quibus iste, q omnia sacrificia nosset, et facile ab se deos placari posse

» arbitrabatur. Ironia quoq; in hoc genere materiæ frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per aliã rem alia inducetur, ut cum aduersus tyrannum, q sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit competitor, mihi in te dicere non licet, tu in me dic, & potes, nu per te uolui occidere. frequẽs illud est, nec magnopere captandum quod petitur iureiurando, ut est pro exhæredato, ita mihi contingat hærede filio mori. nam & in totum iurare, nisi ubi necesse est, graui uiro parum conuenit. Et est à Seneca dictum eleganter non patronorũ hoc esse, sed testium, nec meretur fidem, q sententiolæ gratia iurat, nisi si potest tam bene quàm Demosthenes, ut supra dixi. lenissimum lõge genus ex uer

» bo etiã, sicut est apud Ciceronem in Clodiã. præsertim quam omnes

» amicam omnium potius, quàm cuiusquã inimicam putauerunt. Cõparationem eqdem uideo figurã non esse, cum sit interim probationis, interim etiã causæ genus, et sit talis eius forma, qualis est pro Murena.

» Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille ut quò conten

» dit, mature cum exercitu perueniat. te gallorũ, illum bucinarũ cantus

» exuscitat, & cætera. nescio an orationis potius quàm sententiæ sit. Id. n. solum mutatur, quod non uniuersa uniuersis, sed singula singulis opponuntur. Et Celsus tamen, & non negligens author Viselius in hac eam parte posuerunt. Rutilius qdem lupus in utroq; genere, idq; ἀντίθετον uocant. præter illa uero, quæ Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia, & idem Rutilius Gorgiam secutus, non illum Leontinum, sed alium sui tẽporis, cuius quatuor libros in unum suum transtulit, & Celsus uidelicet Rutilio accedens posuerũt inter schemata, Cõsumationem, quã græci διαλλαγὴν uocant, cũ plura argumenta ad unũ effectum deducuntur. Consequens ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus, collectionẽ, qui apud illũ est συλλογισμὸς minas, id est κατάπληξιν exhortationem παραινετικὸν, quorũ nihil nõ

rectum eſt, niſi cum aliquã ex ijs, de q̃bus locuti ſumus, figuram accipit. Præter hæc Celſus excludere, aſſeuerare, detractare, excitare iudicem, prouerbijs uti, & uerſibus, & ioco, & inuidia, et inuocatione, intendere crimen, q̃d eſt δείνωσις, adulari, ignoſcere, faſtidire, admonere, ſatisfacere, precari, corripere figuras putat. Partitionem quoq;, et propoſitionem, & diuiſionẽ, & rerum duarũ cognationem, q̃ eſt ut idem ualeant, quæ uidentur eſſe diuerſa, ut non is demum ſit ueneficus, q̃ uitam abſtulit data potione, ſed etiam qui mentem, quod eſt in parte finitiõis. Rutilius, ſiue Gorgias ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφορὰν, ἀντίῤῥησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν, quod eſt dicere, q̃d fieri oportuerit, deinde quid factum ſit ἐναντιότητα unde ſit enthymema κατ' αἰτίασιν, μετάληψιν κατ' αἰτίαν etiam, quo ſtatu Hermagoras utitur. Viſelius q̃q̃ pauciſſimas faciat figuras, facit ἐνθύμημα tamen, quod commentum uocat, et ratione appellans ἐπιχείρημα inter eas habet, q̃d quidẽ recipit quodãmodo & Celſus, nã conſequens an epichirema ſit dubitat. Viſelius adijcit et ſententiã. Inueni qui aggregent ijs διασκευὰς, ἀπαγορεύσεις, παραδιηγήσεις. Sed ut hæc nõ ſunt ſchemata, ſic alia uel ut ſint forſitan magis uetuſta fugerunt, uel etiam noua fieri adhuc poſſint, eiuſdem tamen naturæ, cuius ſunt ea, de quibus dictum eſt.

De figuris, ſeu coloribus uerborum.

VERBORVM uero figuræ & mutatæ ſunt ſemper, & utcunque ualuit conſuetudo, mutantur. Itaq; ſi antiquum ſermonem noſtro comparemus, pene` iam quicquid loquimur figura eſt, ut huic rei inuidere, non ut omnes ueteres, Et Cicero præcipue, hanc rem, & incumbere illi, non in illum, & plenum uino, & non uini, & huic, & non hunc adulari iam dicitur, & mille alia, utinam'q; non peiora uincant. Verum ſchemata λέξεως duorum ſunt generum, alterum loquendi rationem uocant, alterum collocatione maxime exquiſitum eſt. Quorum tametſi utrũq; conuenit orationi, tamen poſſis illud grãmaticum, hoc magis rhetoricum dicere. prius fit ijſdem generibus, q̃bus uitia. Eſſet enim omne ſchema uitium, ſi non peteretur, ſed accideret. Verum authoritate, uetuſtate, conſuetudine plerũq; defenditur, ſæpe etiam ratione quadam. Ideo'q; cum ſit à ſimplici, rectoq; loquendi genere deflexa, uirtus eſt, ſi habet probabile aliq̃d, quod ſequatur. Vna tamẽ in re maxime utilis, ut quotidiani, et ſemper eodẽ modo formati ſermonis faſtidium leuet, et nos à uulgari dicendi genere defendat. Qua ſiq̃s parce, et cum res poſcet, utetur, uelut aſperſo quodam condimento

Iucundior erit. At qui nimium affectauerit, ipsam illam gratiam uarietatis amittet, quanquam sunt quædam figuræ, ita receptæ, ut penè iam hoc ipsum nomen effugerint, quæ etiam si fuerint crebriores, consuetas aures minus ferient, nam & secretæ, & extra uulgarem usum positæ, ideóq; magis nobiles, ut nouitate aurẽ excitant, ita copia satiant, nec se obuias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas, congestasq; declarant. Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. nam & oculis capti talpæ, et timidi damæ dicuntur à Virgilio. Sed subest ratio, quia sexus uterq; altero significatur, nã tam mares esse talpas, damasq; quàm fœminas certum est. Et in uerbis, ut fabricatus est gladiũ, & inimicos punitus est, quod mirum minus est, quod in natura uerborum est, & quæ facimus patiendi modo sæpe dicere, ut arbitror, suspicor, & contra faciendi quæ patimur, ut uapulo, ideóq; frequens permutatio est, & pleraq; utroq; modo efferuntur, luxuriatur, luxuriat, & fluctuatur, fluctuat, assentior, assentio. Est figura & in numero, uel cum singulari pluralis numerus subiũgitur, gladio pugnacissima gens romani, gens enim ex multis. uel ex diuerso.

» -Cui non risere parentes,
» Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

ex illis enim, qui non risere, hic quem non dignata. & in satyra,

» - Et nostrum istud uiuere triste
» Aspexi, -

cum infinito uerbo sit usus pro appellatione. Nostram enim uitam uult intelligi. Vtimur & uerbo pro participio,

» -Magnum dat ferre talentum,

tanquam ferendum. & participio pro uerbo, uolo datum. interim etiam dubitari potest, cui simile uitio sit schema, ut in hoc,

» Virtus est uitium fugere, -

aut enim partes orationis mutat ex illo, uirtus est fuga uitiorum, aut casus ex illo, uirtus est uitium fugere. Multa tamen his utrisq; excitatius. Iunguntur interim schemata.

» Sthenelus sciens
» Pugnæ.

Est enim scitus Sthenelus pugnandi. Transferuntur etiam tempora. Timarchides negat esse ei periculum à securi. præsens enim pro præterito positum est. Et Virgilius,

» Hoc Ithacus uelit, -

Et ne morer, per omnia genera, per quæ fit solœcismus, hæc est quoque, quam ἑτεροίωσιν uocant, cui similis est Zeugma, cum dicitur, ut apud Sallustiũ, Neq; ea res falsum me habuit, & duci probare, ex quibus fere præter nouitatem breuitas etiam peti solet. Vnde eousq; processum est, ut non pœniturum pro non acturo pœnitentiam, & uisuros ad uidendum missos, idem author dixerit,

quæ

quæ ille quidem fecerit schemata, an idem uocari possint uidēdum, q̄a recepta sint. Nam receptis etiam uulgo authore contenti sumus. Verum natura eualuit à gentibus, quod Pollio in Labieno damnat, et cōtumeliam fecit, quod à Cicerone reprehendi notum est. Affici.n. contumelia dicebant. Alia commendatio uetustatis. cuius amator unicæ Virgilius fuit.

» Vel cum se pauidum contra mea iurgia iactat.
» Progeniem sed enim troiano à sanguine duci
» Audierat. Quorum similia apud ueteres tragicos, comicosq; sunt plurima. Illud etiam in consuetudine remansit. Enimuero is amplius apud eundem,
» Nam quis te iuuenum confidentissime— cum quis sermonis initium sit, &
» Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis,
» Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ, quod est uersu ex illo,
» Quàm magis erūna urget, tam magis ad malefaciendum uiget. pleni talibus antiqui, sicut initio eunuchi Terentius,
» Quid igitur faciam inquit, allusit tandem leno. Catullus in epithalamio.
» Dum innupta manet, dum cara suis est. Sed prius dum significat, quoad sequēs usque eo. Ex græco uero trāslata uel Sallustij plurima, quale est uulgus amat fieri. Vel Horatij. Nam is maxime probat hoc Ciceronis,
» Nec longæ inuidit auenæ, uel Virgilij,
» Tyrrhenum nauigat æquor. Etiam uulgatum actis quoq;, saucius pectus. Ex eadem parte figurarum additio, & adiectio est. Illa, quæ prior uideri potest superuacua, sed non sine gratia est.
» Nam neq; Parnassi uobis iuga, nam neq; Pindi. potest enim deesse alterum. Nam neq; Parnassi uobis iuga. Et apud Horatium illud,
» Fabriciumq;
» Hunc & intonsis Curium capillis. & detractiones quæ in complexu sermonis aut uitium habent, aut figuram
» A cæde ad ignem hunc, iam calesces plus satis, plus enim q̄ satis est. nam de altera, quæ detractio est pluribus dicendum est. Vtimur uulgo & comparatiuis pro absolutis, ut cum se quis infirmiorem esse dixerit. duo inter se comparatiua committimus, Si te Catilina comprehendi, si interfici iussero, credo erit uerendum mihi, ne non potius omnes boni serius à me quàm quisquam crudelius factum esse di

ait. Sunt illa & non similia solœcismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quæ & tropis assignari solent, ut de uno pluraliter dicamus,

» Sed nos immensum spatijs confecimus æquor. Et de pluribus singulariter,

» Haud secus ac patrijs acer Romanus in armis. Specie diuersa, sed genere eadem & hæc sunt,

» Ne'ue tibi ad solem uergant uineta cadentem.

» Nec mihi tum molles sub diuo carpere somnos,

» Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas. Non enim nescio cui alij prius, nec postea sibi uni, sed omnibus præcipit. Et de nobis loquimur tanquam de alijs. Dicit Seruius, negat Tullius. Et nostra persona utimur pro aliena, & alios pro alijs fingimus. Vtriusq; rei exemplum pro Cecinna Pisonem aduersæ partis aduocatum alloquẽs

» Cicero dicit. Restituisse te dixti, nego me edicto prætoris restitutum es-

» se. Verum enim illud restituisse Ebutius dixit, nego Cecinnam edicto prætoris restitutum esse, & ipsum dixti excussa syllaba figura in uerbo. Illa quoq; ex eodem genere possunt uideri, quam nos interpositionem, uel interclusionem dicimus, græci παρένθεσιν uocant, dum continuationi sermonis, medius aliquis sensus interuenit. Ego cum te (mecum enim sæpissime loqtur) patriæ reddidissem. Cui adijciunt hyperbaton, non illud, quod inter tropos esse uoluerunt, sed alterum, quod est eius figuræ sententiarum, quæ ἀποστροφὴ dicitur, simile, cum nõ sensus mutatur, uerum forma eloquendi,

» Decios Marios, magnosq; Camillos

» Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar. Acutius adhuc in Polydoro

» Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro

» Vi potitur, quid non mortalia pectora cogis

» Auri sacra fames? Qui tam parua momenta nominibus discreuerunt μετάβασιν uocant, quam & aliter fieri putant.

» Quid loquor, aut ubi sum? Coniunxit autem παρένθεσιν, & ἀποστροφὴν Virgilius in illo loco,

» Haud procul inde citæ Metium in diuersa quadrigæ

» Distulerant (at tu dictis Albane maneres)

» Raptabatq; uiri mendacis uiscera Tullus. Hæc schemata, aut his similia quæ erunt, per mutationem, adiectionem, detractionem, ordinem, & conuertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, & habent quandam ex illa uitij

similitudine

ſimilitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipſe iucundus eſt, quod
continget, ſi neq; ſupra modum multæ fuerint, nec eiuſdem generis
aut iunctæ, aut frequentes, quia ſatietatem, ut uarietas earum, ita ra-
ritas effugit. Illud eſt acrius genus, quod non tantum in ratione poſi-
tum eſt loquendi, ſed ipſis ſenſibus tum gratiam, tum etiam uires ac-
commodat. E' quibus primum ſit, quod fit per adiectionem, plura
ſunt genera, nam & uerba geminantur, uel amplificandi gratia, ut
» occidi occidi non Spurium Melium. alterum eſt enim, quod indicat,
alterum, quod affirmat. uel miſerandi, ut
» Ah Corydon Corydon, quæ eadem figura nonnunquã per ironiam
ad eleuandum, conuertitur. Similis geminationis poſt aliquam interie
» ctionem repetitio eſt, ſed paulo etiam uehementior. bona miſerum
» me (conſumptis enim lachrymis tamen infixus animo hæret dolor)
» bona inquam Cn. Pompeij acerbiſſimæ uoci ſubiecta præconis. Vi-
» uis & uiuis non ad deponendam, ſed ad confirmandam audaciam.
» Et ab ijſdem uerbis plura acriter, & inſtanter incipiunt. nihil'ne te
» nocturnum præſidium palatij, nihil urbis uigiliæ, nihil timor popu
» li, nihil conſenſus bonorum omnium, nihil hic munitiſſimus habendi
» Senatus locus, nihil horum ora, uultus'q; mouerunt? Et ijſdem deſi-
» nunt. quis eos poſtulauit? Appius. quis perduxit? Appius. quanq̃
» hoc exemplum ad aliud quoque ſchema pertinet, cuius & initia in-
ter ſe, & fines ijdem ſunt, quis et quis. Appius & Appius, quale eſt.
» q ſunt qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. qui ſunt qui bel-
» lum crudeliſſime geſſerunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui Italiam de
» formauerũt, Carthaginiẽſes. qui ſunt, qui ſibi ignoſci poſtulant? Car
» thaginienſes. Etiam in contrapoſitis, uel comparatiuis ſolet reſponde
re primorum uerborũ alterna repetitio, quod modo huius eſſe loci po-
» tius dixi. Vigilas tu de nocte, ut tuis conſultoribus reſpondeas. Ille, ut
» eo', quò intendit, mature cum exercitu perueniat, te gallorum, illum buc
» cinarum cantus exuſcitat, tu actionem inſtituis, ille aciem inſtruit, tu
» caues, ne conſultores tui, ille ne urbes, aut caſtra capiãtur. Sed hac gra
» tia non fuit contentus orator, uertit in contrarium eandem figurã. Il
» le tenet et ſcit, ut hoſtium copiæ, tu ut aquæ pluuiæ arceãtur. ille exer
» citatur in propagandis finibus, tu in regendis. poſſunt media quoq;
reſpondere, uel primis, ut
» Te nemus Angitiæ uitrea te fucinus unda. Vel ultimis, et hæc na
» uis et onuſta præda ſiciliẽſi, cum ipſa quoq; eſſet etiã præda, nec qſq̃
dubitauit idẽ poſſe fieri iteratis utriq; medijs. reſpõdent primis et ulti
» ma, multi et graues dolores iuẽti parẽtibus, et propinqs multi. Eſt et il

lud repetendi genus, quod ſemel propoſita iterat, ut diuidat,

Iphitus, & Pelias mecum, quorum Iphitus æuo
Iam grauior, Pelias & uulnere tardus Vlyſſi.

ἐπάνοδος. dicitur græce, noſtri regreſſionem uocant, nec ſolum in eodem ſenſu, ſed etiam in diuerſo eadem uerba contra ſumuntur. principum dignitas erat penè par, non par fortaſſe eorum, qui ſequebãtur. interim uariatur caſibus. hæc & generibus fit iteratio, magnus eſt labor dicendi, magna res eſt, & apud Rutilium longiore περιόδῳ & hæc uitia ſententiarum ſunt. pater hic tuus, patrem hunc appellas, patris tu filius es. fit caſibus modo hoc ſchema, quod πολύπτωτον uocant, conſtat & alijs etiam modis, ut pro Cluentio. quod autem tempus ueneni dandi? unde illa frequentia? per quẽ porrò datum? unde ſumptum? quæ porrò interceptio poculi? cur non de integro autẽ datum? hanc rerum coniunctam diuerſitatem Cæcilius μεταβολὴν uocat, qualis eſt pro Cluentio locus in Oppianicum. Illũ tabulas publicas uiolaſſe, cenſorias corrupiſſe, decuriones uniuerſi iudicauerunt, cum illo nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam multis cognatis, & affinibus tutorem unquam liberis ſuis ſcripſit. & deinceps adhuc multa. Vt hæc in unũ congerũtur, ita contra illa diſperſa ſunt, quæ à Cicerone diſſipata dici puto.

Hic ſegetes, illic ueniunt felicius uuæ:
Arborei fœtus — alibi, & deinceps.

Illa uero apud Ciceronem mira figurarum miſtura deprehenditur, in qua & primo uerbo longo poſt interuallo redditum eſt ultimum & media primis, & medijs ultima congruunt. Veſtrum iam hic factum deprehenditur patres Con. non meum, ac pulcherrimum quidem factum, uerũ, ut dixi, nõ meum, ſed ueſtrum. Hanc frequentiorem repetitionem, πλοκὴν uocant, quæ ſit ex permiſtis figuris, ut ſupra dixi, utq; ſe habet epiſtola ad Brutum. Ego cum in gratiam redierim cum Appio Claudio, et redierim p Cn. Pompeiũ, te ego ergo cũ redierim. et in ijſdẽ ſentẽtijs crebrioribus mutata declinationibus iteratiõe uerborũ. ut apđ Perſiũ.

— Vſq; adeò'ne
Scire tuum nihil eſt, niſi te ſcire hoc ſciat alter?

Et apud Ciceronem. Neq; enim poterat indicio ex his damnatis, qui indicabantur, Sed ſenſus quoque toti quemadmodum cœperunt, deſinent. Venit ex Aſia, hoc ipſum quàm bonum, tri. pl. uenit ex Aſia, in eadem tamen periodo & uerbum ultimum primo refertur, tertium iam ſermone adiectum eſt, uerũtamen uenit. interim ſnĩa quidem repetitur eodem uerborũ ordine, quid Cleomenes facere potuit? non. n. poſſum

quenquam.

» quenquam insimulare falsò, quid inquam Cleomenes facere potuit?
Prioris sententiæ uerbum ultimum, ac sequentis frequenter est idem,
quo quidem schemate utuntur poetæ sæpius.
» Pierides uos hæc facietis maxima Gallo,
» Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas. Sed ne oratores
» quidem raro. hic tamen uiuit, uiuit, imo etiã in Senatum uenit. Ali-
quando sicut in geminatione uerborum diximus, initia quoq;, et clau
sulæ sententiarum alijs, sed non aliò tendentibus uerbis inter se conso
nant. initia hoc modo. dederim periculis omnibus, obtulerim insi-
» dijs. obiecerim inuidiæ. rursus clausulæ, non ibidé statim. Vos eni
» statuistis, uos sententiam dixistis, uos iudicastis. hoc alij μετωνυμίαν
alij disiunctionem uocant, utrunq;, etiã si est diuersum, recte, nam est
nominum idem significantium separatio. congregantur quoq; uerba
idẽ significantia, quæ cum ita sint Catilina, perge quò cœpisti, egre
dere aliquando ex urbe, patent portæ, proficiscere. & in eundé alio
libro. Abijt, excessit, erupit, euasit. Hoc Cæcilio πλεονασμὸς uide
» tur. i. abundans supra necessitatem oratio, sicut illa.
Vidi oculos ante ipse meos, In illo enim uidi inest ipse. Verum
id, ut alio quoq; loco dixi, cum superuacua oneratur adiectione, uitiũ
est, cum autem auget manifestam sententiam, sicut hic. uirtus. Vidi ipse
ante oculos, totidem sunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine ta
li notarit, non uideo. Nam & geminatio & repetitio, & qualiscunq;
adiectio πλεονασμὸς uideri potest. Nec uerba modo, sed sensus quoq;
» idem facientes aceruantur. perturbatio istum mentis, et quædam sce
» lerum effusa caligo, & ardentes furiarum faces excitarunt. congerũ
» tur & diuersa. mulier, tyranni sæua crudelitas, patris amor, ira præ-
» ceps, temeritas, dementia. & apud Ouidium,
» Sed graue nereidum numen, sed corniger Ammon,
» Sed quæ uisceribus ueniebat bellua ponti
» Exaturanda meis. Inueni qui & hoc uocaret πλοκὴν, cui non assen
tior, cum sint unius figuræ. mista quoq; & idem, & diuersum signi-
» ficantia, quod & ipsum διαγωγὴν uocant. quæro ab inimicis,
» sint'ne hæc iuestigata, comperta, patefacta, sublata, delata, extincta p
» me. et inuestigata, comperta. i. patefacta aliud ostendunt. Sublata
delata, extincta sunt inter se similia, sed non etiam prioribus. Et hoc
autem exemplum, & superius aliam quoq; efficiunt figuram, quæ qa
coniunctionibus caret, dissolutio uocatur, apta cum quid instantius di
cimus. Nam & singula inculcantur, & quasi plura fiunt. Ideóq; uti-
mur hac figura non in singulis modo uerbis, sed sententijs etiã, ut Ci-

• cero dicit contra concionem Metelli. qui indicabantur eos uocari, custo
• diri, ad Senatum adduci iussi, in Senatu sunt positi. Et totus hic locus talis hoc genus βραχυλογίαν uocant, quae potest esse copulata dissolutio, contrarium est schema, quod coniunctionibus abundat, Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur, hoc est uel iisdem saepius repetitis, ut

» Tectumq;, laremq;
» Armaq;, amycleumq; canem, cressamq; pharetram. uel diuersis,
» Arma, uirumq;,
» Multum ille & terris,
» Multa quoq;. Aduerbia quoq;, & pronomina ua-
» riantur.
» Hic illum uidi iuuenem Meliboee, quotannis
» Bissenos cui nostra dies altaria fumant,
» Hic mihi responsum primus dedit ille petenti. Sed utrunq; horũ coaceruatio, et tantum iuncta, aut dissoluta, omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed uaria, & ut cuiq; fingenti placuit. fons q̃dẽ unus, quia acriora facit, & instantiora quae dicimus, & uim quandã prae se ferentia, uelut saepius erumpentis affectus. Gradatio, quae dicitur κλίμαξ, apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideoq; esse rarior debet. Est autem ipsa quoq; adiectionis, repetit. n. quae dicta sunt, & prius quàm ad aliud descendat, in prioribus resistit. Eius exem-
» plum ex graeco notissimo transferatur, nec haec dixi qdem, sed nec
» scripsi, nec scripsi quidem, sed nec obii legationẽ, nec obii quidem, sed
» nec persuasi Thebanis, nec persuasi quidem. Si tamen tradita et lati-
» na. Africano uirtutem industria, uirtus gloriam, gloria aemulos com
» parauit. & Non ergo magis pecuniarum repetundarum quàm ma-
» iestatis, neq; maiestatis magis q̃ plautiae legis, neq; plautiae legis ma-
» gis quàm ambitus, neq; ambitus magis, quàm omnium legum iudicia
» perierunt. Inuenitur apud poetas quoq;, ut apud Homerum de sceptro, quod à Ioue ad Agamemnonem usque deducit, & apud nostrum etiam tragicum.
» Ioue propagatus est, ut perhibent, Tantalus,
» Ex Tantalo Pelops, ex Pelope aut satus
» Atreus, qui nostrum porrò propagat genus. At quae per detractionem fiunt figurae breuitatis, nouitatisq; maxime gratiam petunt, quarum una est ea, quam libro proximo in figuras distuli, synecdo-

che, cum subtractum aliquod uerbum satis ex cæteris intelligitur, ut Cœlius in Antonium. Stupere gaudio Greo. subauditur enim cœpit. Cicero ad Brutum. Sermo nullus scilicet nisi de te, quid enim potius, tum Flauius erras inquit, tabellarie, & ego ibidem orans inter cœnam exoraui. Cui similia sunt illa meo quidem iudicio, in quibus uerba decenter pudoris gratia subtrahuntur.

Nouimus & qui te transuersa tuentibus hirquis,
Et quo sed faciles nymphæ risere sacello. Hanc quidam aposiopesim putant, frustra. Nam illa quid taceat incertum est, aut certe longiore sermone explicandum. hic unum uerbũ & manifestum quidem desyderatur, quæ si aposiopesis est, nihil, in quo deest aliquid, nõ idem appellabitur. Ne ego illud quidem aposiopesim semper uoco, in quo res quæcunque relinquitur intelligenda, ut ea, quæ in epistolis Cicero. Data lupercalibus, quo die Antonius Cæsari. nihil obticuit, lusit'q;, quia nihil hic aliud intelligi poterat, quàm hoc, diadema imposuit. Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui coniunctiones eximuntur. Tertia, quæ dicitur συνεζευγμένον, in qua unum aduerbum plures sententiæ referuntur. Quarum unaquæq; desyderaret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito uerbo, ad quod reliqua respiciant. uicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. aut illato, quo plura claudũtur. Neq; enim is es Catilina, ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit. medium quoque potest esse, quod & prioribus, & sequentibus sufficiat. Iungit autem & diuersos sexus, ut cum marẽ, fœminam'q; filios dicimus, & singularia pluralibus miscet. Sed hæc adeo sunt uulgaria, ut sibi artem figurarũ asserere non possint. Illud planè figura est, qua diuersa sermonis forma coniungitur.

Socijs tunc arma capessant
Edico, & dira Bellum cum gente gerendum. Quamuis enim pars belli posterior participio insistat, utrique tamen conuenit illud edico, nam utrique detractionis gratia facta coniunctio συνοικείωσιν uocant, quæ duas res diuersas colligat,

Tam deest auaro quod habet quàm quod nõ habet, huic diuersam uolunt esse distinctionẽ, cui dant nomen παραδιαστολὴν, qua similia discernũtur, cũ te pro astuto sapiẽtẽ appelles, pro cõfidẽte fortem pro illiberali diligentem, qđ pẽdet ex finitione. Ideo'q; an figura sit dubito,

cui contraria est ea, quæ ex uicinia transit ad diuersa, aut similia.
» Breuis esse laboro,
» Obscurus fio, & quæ sequuntur. Tertium est genus figurarũ,
quæ aut similitudine aliqua uocum, aut paribus, aut contrarijs uer-
tunt in se aures, & animos excitant, huic nomen est προσονομασία
quæ dicitur agnominatio, ea non uno modo fieri solet, sed ex uicinia
quadã prædicti nominis ducta casibus declinatur, ut Domitius Afer
» pro Cloantilla Mulier rerum omnium imperita, in omnibus rebus
» infelix. & cum uerbo idem uerbum plus significanter subiungitur.
quando homo, hostis homo. quibus exemplis sum in aliud usus, sed in
uno falsis, est geminatio. παρονομασία ei contrarium est, quod eodẽ
uerbo quasi falsum augetur. quæ lex priuatis hominibus esse lex non
uidebatur: cui confinis est ἀνταναάκλασις eiusdem uerbi contraria si-
gnificatio, cum Proculeius quereretur de filio, quod is mortem suam
» expectaret, & ille dixisset se uero non expectare, immo inquit, rogo
» expectes. non eodem, sed ex diuerso uicinũ accipitur, cum supplicio affi
ciendum dicas quem supplicatione dignum iudicaris. Aliter quoq; uo
ces aut eadem aut diuersa in significatione ponuntur, aut productione
tantum, uel correptione mutatæ; quod etiam in iocis frigidum equidẽ
tradi inter præcepta miror, eorum'q; exẽpla uitandi potius quàm imi
tandi gratia pono, amari iucundum est, si curetur nequid insit ama
» ri. auium dulcedo ad auium ducit, & apud Ouidium, Ludentem cur
ego non dicam furiare furiam. Cornificius hanc traductionem uocat,
uidelicet alterius intellectus, ad alterum. Sed elegantius quod est posi
» tum in distinguendam rei proprietatem. hanc reip. pestem paulisper
» reprimi, non in perpetuum comprimi posse. & quæ præpositioni-
» bus in contrarium mutantur. non emissus ex urbe, sed immissus in
» urbem esse uideatur. melius, atq; acrius, qđ cum figura iucundũ est,
» tum etiã sensu ualet. emit morte ĩmortalitatem. Illa leuior est. nõ
» pisonum, sed pistorũ, & ex aratore orator. pessimũ uero ne patres con
scripti uideantur circunscripti. raro euenit, sed uehementer uenit. sic
contingit, ut aliqs sensus uehemens, et acer uenustatem aliquã nõ eodẽ
ex uerbo non dissonã accipiat, et cur me prohibeat pudor uti domesti-
co exẽplo? pater meus contra eum, q se legationi immoriturũ dixerat
deinde uix paucis diebus insumptis re infecta redierat, non exigo uti
immoriaris, legationi immorare. Nã & ualet sensus ipse, et in uerbis
tantũ distantibus iucũde cõsonat uox, præsertim nõ captata, sed uelut
oblata cũ altero suo sit usus, alterũ ab aduersario accepit. Magnæ ue
teribus curæ fuit gratiã dicẽdi è paribus contrarijs acqrere. Gorgias

in hoc

in hoc imodicus copiosus utiq; prima ætate et Socrates fuit. Delectatus
est his etiã M. Tullius, uerum & modũ adhibuit non ingratæ, nisi co
pia redundet, uoluptati, & rem alioquin leuem sententiarum ponde-
re impleuit. Nam per se frigida, et inanis affectatio cum in acres in-
cidit sensus, innata uidetur habere non accersita. Similium ferè qua-
druplex ratio est. Nam est primum quoties uerbum uerbo, aut non dis
simile ualde quæritur, ut
» Puppesq; tuæ, pubesq; tuorũ. Et sic in hac calamitosa fama quasi
» in aliqua perniciosissima flamma. & non enim tam spes laudanda,
» quàm res est. Aut certe par est extremis syllabis consonans. non uer-
bis, sed armis. & hoc quoq; quoties in sententias acres incidit, pulchrũ
» est. quantum possis in eo semper experiri ut prosis. hoc est πάρισον,
ut plerisq; placuit, Cleostelœus πάρισον existimat, quod sit è mem
bris non dissimilibus, secundum ut clausula similiter cadat, uel ijsdẽ
in ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον similem duarum sen
» tentiarum, uel plurium finem. non modo ad salutem eius extinguen-
» dam, sed etiam gloriam per tales uiros infringendam. Ex quibus
ferè sunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quæ τρίκωλα
» dicunt. Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.
Sed in quaternas quoq; ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit
» etiam singulis uerbis. Hecuba hæc dolet, piget, pudet. & abijt excess-
» sit, erupit, euasit. Tertiũ est, quod in eosdem casus cadit, ὁμοιόπτω-
τον dicitur. Sed neq; quod finem habet similem est ὁμοιόπτωτον,
utiq; in eundem finem uenit ὁμοιοτέλευτον, est tamen casus simi
lis etiam si dissimilia sint, quæ declinentur, nec tantum in fine depre
henditur, sed respondent uel primis inter se, uel medijs, uel extremis,
uel etiam permutatis his, ut media primis, & summa medijs accommo
dentur, & quocunq; modo accommodari poterunt. Nec enim semper
» paribus syllabis constat, ut est apud Afrum amisso nuper infelicis au
» læ si non præsidio inter pericula, tamen solatio uitæ inter aduersa.
Ea uero uidentur optima, in quibus initia sententiarum, & fines con
sentiunt, ut hic, præsidio, solatio, penè ut similia sint, uerbis ut paribus
cadant, & eodem modo desinant, etiam ut sint, quod est quar-
» tum, membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur. Si quantum
» in agris, locisq; desertis audacia potest, tantum in foro, atque iudicijs
» impudentia ualeret, ἰσόκωλον est. & ὁμοιόπτωτον habet.
» non minus nunc in causa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebuti impu
» dentiæ, quam in ui facienda cessit audaciæ. ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον,
ὁμοιοτέλευτον accidit, & illa figura græca, qua nomina dixi

mutatis casibus repeti, non minus cederet, quàm cessit adhuc ὁμοιο-
τέλευτον, & παρονομασία est. neminem posse alteri dare ma-
trimonium, nisi quem penes sit patrimonium. Contrapositum
autem, uel, ut quidam uocant, contentio ἀντίθετον dicitur, non uno
fit modo, nam & fit si singula singulis opponuntur, ut in eo, quod mo
» do dixi. uicit pudorem libido, timorem audacia. & bina binis. non no
» stri ingenij, uestri auxilij est. & sententiæ sententijs. dominetur in con
cionibus, iaceat in iudicijs. cui commodissime subiungitur et ea species,
» quam distinctionem diximus. odit populus R. priuatam luxuriam,
» publicam magnificentiam diligit. & quæ sunt simili casu dissimili
» sententia in ultimo locata. ut quod in tempore mali fuit, nihil obsit,
» quin quod in causa boni fuit prosit. nec semper contrapositum subiun
» gitur, ut in hoc. Est. n. iudices hæc non scripta, sed nata lex. Verum
sicut Cicero dicit, quod de singulis rebus propositis refertur ad singu-
» la, ut in eo quod sequitur. quam non didicimus, accepimus, legimus,
» uerum ex natura ipsa, arripuimus, hausimus, expressimus. nec sem-
» per quod aduersum est contraponitur, quale est apud Rutilium. No-
» bis primis dij immortales, nobis fruges dederunt, nos quæ soli acce-
» pimus, in omnes terras distribuimus. Fit etiam assumpta illa figura,
» qua uerba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur. non
» ut edam uiuo, sed ut uiuam edo. Et quod apud Ciceronem conuersum
ita est, ut cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat. ut
» sine inuidia culpa plectatur, & sine culpa inuidia ponatur. quod &
» eodem cluditur uerbo, ut quod dicit de Sexto Roscio. Et enim cum
» artifex eiusmodi sit, ut solus dignus uideatur esse, qui scenam intro-
» eat, tum uir eiusmodi sit, ut solus uideatur dignus, qui eò non acce-
» dat. Est & in nominibus ex diuerso collocatis sua gratia. si consul
» Antonius, Brutus hostis, si conseruator reip. Brutus, hostis Antoni-
us. Olim plura de figuris, quàm necesse erat, & adhuc erit, qui
putet esse figuram. incredibile est quod dico, sed uerum ἀνθυποφο-
ρὰν uocant. & aliquis hoc. semel tulit, ego bis, ego ter. διέξο-
δον, eo longius euectus sum, sed redeo ad propositum. ἄφοδον
διέξοδον. Quædam uerborum figuræ paulum figuris sententia-
rum declinantur, ut dubitatio. nam cum est in re, priori parti assi-
gnanda est, cum in uerbo, sequenti. siue me malitiam, siue stultitiam
dicere oportet. Item correctionis eadem ratio est, nam quod illic dubi-
tat, hic emendat. Etiam in personæ fictione accidere quidam idem
putauerunt, ut in uerbis etiam esset hæc figura. crudelitatis est ma-
» ter auaritia. Et apud Sallustium in Ciceronem. O Romule arpinâs.

quale est & apud Mænandrum. œdipus othryasius. Hæc omnia copiosius sunt executi qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicauerunt. Sicut Cæcilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, aliíq; non pauci. Sed non minor erit eorum, qui uiuunt, gloria. Vt fateor autem uerborum figuras posse plures reperiri à quibusdam, ita ijs, quæ ab authoribus claris traduntur, meliores non assentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas in Oratore postea scripto transeundo uidetur ipse damnasse, quarum pars est, quæ sententiarum potius quàm uerborum sit, ut imminutio, improuisa imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, contrarium. Hoc enim puto, quod dicitur ἐναντιότης sumpta ex aduerso probatio. quædam omnino non sunt figuræ, sicut ordo, dinumeratio, circunscriptio, siue hoc nomine significatur compressa breuiter sententia, siue finitio. Nam Cornificius, atque Rutilius hæc schemata λέξεως putant. uerborum autem concinna transgressio, idest hyperbaton. quod Cæcilius quoque putat schema, à nobis est interposita, & mutatio. & si ea est, quam Rutilius ἀνομοίωσιν uocat, dissimilitudinem ostendit hominum, rerum, factorumq;, si latius fiat, figura non est. si angustius in ἀντίθετον cadet. Si uero hæc appellatio significat ὑπαλλαγὴν, satis de ea dictum est. Quod uero schema est ad propositum subiecta ratio? quod Rutilius ἀπολογίαν uocat. Vtrum nam de illo dubitari possit, an schema sit distributis subiecta ratio, quod apud eundem primo loco positum est, προσαπόδοσιν dicit, quæ ut maxime seruetur sanè in pluribus propositis, quia aut singulis statim ratio subijcitur, ut est apud Antonium. Sed neque accusatorem eum metuo, qui sum innocens, neque competitorem uereor, qui sum Antonius, neque consulem spero, qui est Cicero. aut positis duobus, uel tribus eodem ordine singulis continua reddantur, quale apud Brutum de dictatura Cn. Pompeij. Præstat. n. nemini imperare, quàm alicui seruire. sine illo enim uiuere honeste licet, cum hoc uiuendi nulla conditio est. sed uni rei multiplex ratio subijcitur, ut apud Virgilium,

Siue inde occultas uires, & pabula terræ
Pinguia concipiunt, siue illis omne per ignem
Excoquitur uitium. — & totus locus.
Seu plureis calor ille uias,
Seu durat magis.

Relationem qd accipi uelit non liquet mihi. nam si ἀπαλλαγὴν aut ἐπάνοδον, aut ἀντιμεταβολὴν dicit, de omnibus locuti sumus.

Sed quicquid est, neq; hæc, neque superiora in oratore repetit, sola est in eo libro posita pariter inter figuras uerborum exclamatio, quam sententiæ potius puto. Affectus enim est. & cæteris omnibus consentio. Adijcit his Cæcilius περίφρασιν, de qua dixit Cornificius, interrogationem, ratiocinationem, subiectionem, translationem. occultationem. Præterea sententiam. membrum. articulos. interpretationē, conclusionem, quorum priora alterius generis sunt schemata, sequentia schemata omnino non sunt. Item Rutilius præterea quæ apud alios quoque sunt schemata παρομολογίαν ἀναγκαῖον ἠθοποιίαν. δικαιολογίαν. πρόληψιν, χαρακτηρισμόν. βραχυλογίαν. παρασιώπησιν παῤῥησίαν, de quibus idem dico. Nam eos quidem authores, qui nullum propè finem fecerunt exquirendis nominibus, præteribo, qui etiam quæ sunt argumentorum, figuris ascripserunt. Ego illud de ijs etiam, quæ ueræ sunt, adijciam breuiter, sicut ornant orationes, opportune positæ, ita ineptissimas esse, cum immodice petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & uiribus sententiarum, si uel inania uerba in hos modos deprauarint, summos se iudicent artifices. Ideoq; non desinunt eas nectere, quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quàm quærere habitum, gestumq; sine corpore. Sed ne hæ quidem, quæ recte fiunt, densandæ sunt nimis. Nā et uultus mutatio, oculorumq; coniectus multum in actu ualet. Sed si quis ducere os exquisitis modis, et frontis, ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur, & oratio habeat rectam quandam uelut faciem, quæ ut stupere immobili rigore non debebit, ita sæpius in ea, quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum uero in primis quid quisq; in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Vbi uero atrocitate. inuidia. miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, & pariter cadentibus, & consimilibus irascentem. flentem. rogantem? cum in his rebus cura uerborum deroget affectibus fidem, & ubicunque ars ostentatur, ueritas abesse uideatur?

De compositione.

DE Compositione non equidem post M. Tullium scribere auderem, cui nescio an ulla pars operis huius sit magis elaborata, nisi & eiusdem ætatis homines, scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere uel collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eādem rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaq; accedam in plerisq; Ciceroni, atque in his ero, quæ indubitata sunt, breuior, in quibusdā pau-

lum fortasse dissentiam. Nam etiam cum iudicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam. Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem compositiōis excludant, atq; illum horridum sermonem, ut forte effluxerit, modo magis naturalem, modo etiam magis uirilem esse contendant, qui si id demum naturalē esse dicunt, quod à natura primum ortum est, & quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subuertitur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam, & diligentiam primi homines. Nec procemijs præparare. docere expositione. argumentis probare. affectibus commouere scierunt. Ergo ijs omnibus non sola compositione caruerunt, quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut uestibus pellium tegmina, aut urbibus montes, ac syluas mutari oportuit. Quæ porrò ars statim fuit? quid non cultu innitescit? cur uites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos aruis excidimus? terra & hæc generat, mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Verum id est maxime naturale, quod fieri natura optime patitur. Fortius uero qui incompositum potest esse, quàm iunctum, & bene collocatum? Neque si parui pedes uim detrahant rebus, ut sotadeorum, & galliamborum, & quorundam in oratione simili penè licentia lasciuientium, compositionis est iudicandum. Cæterum quanto uehementior fluminum cursus est prono alueo, ac nullas moras obijcien te, quàm inter obstantia saxa fractis aquis, ac reluctantibus, tanto quæ connexa est, & totis uiribus fluit fragosa, atq; interrupta melior oratio. Cur ergo uires ipsas specie solui putent, quando nec res ulla sine arte satis ualeat, et comitetur semper artē decor? An nō ea, quæ emissa optime est, hastam speciosissime contortam ferri uidemus? & arcu dirrigentium tela quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Iam in certamine armorum, atq; in omni palæstra quid satis rectè cauetur, ac petitur, cui non artifex motus, & certi q̄dam pedes adsint? Quare mihi in compositione uelut amentis quibusdam, neruis'ue intendi, & concitari sententiæ uidentur. Ideoq; eruditissimo cuiq; p̄suasum est ualere eam quamplurimum non ad delectationem modo, sed etiam ad motum quoq; animorum. Primum quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure uelut quodam uestibulo statim offendit. deinde quod natura ducimur ad modos. Neq; enim aliter eueniret, ut illi quoq; organorum soni, quanquam uerba nō exprimunt, in alios tamen atq; alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos, ac remittunt, nec eodem modo adhibentur, cū bellicum est canendum, & cum posito genu supplicandum est. nec idē signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui

carmen. Pythagoreis certe moris fuit, & cum euigilassent animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores, & cum somnum peterent ad eandem prius lenire mentes, ut siquid fuisset turbidiorum cogitationum componerent. Quod si numeris, et modis inest quædam tacita uis, in oratione eo uehementissima, quantumq; interest sensus idem quibus uerbis efferatur, tantum uerba eadem qua compositione uel in exitu iungantur, uel fine claudantur. Nam quædam & sententijs parua, & elocutione modica uirtus hæc sola commendat. Deniq; quod cuiq; uisum erit uehemẽter, dulciter, speciose dictum soluat, & turbet, abierit omnis uis, iucunditas, decor. Soluit quædam sua in oratore Ci-
» cero. Nam neque me diuitiæ mouent, quibus omnes Africanos, & Læ
» lios, multi uenalitij, mercatoresq; superarunt, ut sit, multi mercatores superarunt, uenalitijq;, & insequentes deinceps periodos, quas si ad illum modum perturbes, uelut fracta, aut transuersa tela proieceris. Idem corrigit quæ à Graccho composita durius putat, illum decet, nos hac simus probatione contenti, quod in scribendo, quæ se nobis solutiora obtulerint, componemus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulchriora & sensu, & elocutione dissolueris, hoc orationem magis deformem fore, quia negligentia collocationis, ipsa uerborum luce deprehenditur. Itaque ut confiteor penè ultimam oratoribus artem compositionis, quæ perfecta sit contigisse, ita illis priscis habitam inter curas, inquantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi quamlibet magnus author Cicero persuaserit Lysiam, Herodotum, Thucydidem parum studiosos eius fuisse, genus fortasse sint secuti non idem, quod Demosthenes, aut Plato, quanquam & hi ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue, atque rarum lætioribus numeris corrumpendum erat. perdidisset enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis, atque inaffectati coloris, perdidisset fidem quoque. Nam scribebat alijs, non ipse dicebat, ut oportuerit esse illa rudibus, & incompositis similia, quod ipsum compositio est. At historiæ, quæ currere debet, ac ferri, minus conuenissent intersistentes clausulæ, & debita actionibus respiratio, & concludendi, inchoandiq; sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam contraposita deprehendas. In Herodoto uero, cum omnia ut ego quidem sentio, leniter fluunt, tum ipsa διάλεκτος habet eam iucunditatem, ut latentes etiã numeros complexa uideatur. Sed de propositorum diuersitate post pau-

lum. nunc quæ prius ijs, qui recte componere uolent, discenda sint. Est igitur ante omnia oratio alia iuncta, atque contexta, soluta alia, qualis in sermone, & epistolis, nisi cum aliquid supra naturam suam tractant, ut de philosophia, de re publica, similibusq; quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, & forsan difficiliores etiam pedes. neque enim aut hiare semper uocalibus, aut destitui temporibus uolunt sermo, & epistola, sed non fluunt, nec cohærent, nec uerba de uerbis trahunt, ut potius laxiora in his uincula, quàm nulla sint. Nonnunquam in causis quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed alijs utitur numeris, dissimulatq; eos, & tantum communit occultius. At illa connexa series tres habet formas, incisa, quæ κόμματα dicuntur. membra, quæ κῶλα, καὶ περίοδον, quæ est uel ambitus, uel circunductum, uel continuatio, uel conclusio. In omni porro compositione tria sunt necessaria, ordo, iunctura, numerus. Primum igitur de ordine. Eius obseruatio in uerbis est, singulis & contextis. Singula sunt, quæ diximus ἀσύνδετα. In his cauendum est, ne decrescat oratio, & fortiori subiungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. augeri enim debent sententiæ, & insurgere, ut optime Cicero. Tu inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, aliud enim maius alio superuenit. at si cœpisset à toto corpore, non bene ad latera, faucesq; descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut uiros, ac fœminas, diem, ac noctem, ortum, & occasum dicas potius, quàm retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt superuacua, ut fratres gemini. nam si præcesserunt gemini, fratres addere non est necesse. Illa quoque nimia quorundam fuit obseruatio, ut uocabula uerbis, uerba rursus aduerbijs, nomina appositis, & pronominibus rursus essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecore, nec non & illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sint tempore ea etiam facere ordine priora, non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus ualent ante gesta. Ideoq; leuioribus superponenda sunt. Verbo sensum cludere multo, si compositio sic patiatur, optimum est. In uerbis enim sermonis uis inest. Et si id asperum erit, cedat ratio numeris, ut fit apud summos græcos, latinosq; oratores frequentissime. Sine dubio enim omne, quod non cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos, uel figuras, quæ sunt uirtutes receptum est. Non enim ad pedes uerba dimensa sunt.

Ideoq; ex loco transferuntur in locum, ut iungantur quo congruunt
maxime, sicut in structura saxorum rudium, etiã ipsa enormitas inue
nit, cui applicari, et in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est,
cui & rectus ordo, & apta iunctura, & cum ijs numerus opportune
cadens contingit. Quædam uero transgressiones & longæ sunt ni-
mis, ut in superioribus diximus libris, & interim etiam compositio-
ne uitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent, atq; lasciuiant,
» quales illæ Mæcenatis. Sole & aurora rubent plurima. inter sacra mo
» uit aqua fraxinos. ne exequias quidem unus inter miserrimos uide-
» ram meas. quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit com-
» positio. Sæpe tamen est uehemens aliquis sensus in uerbo, quod si in me
dia parte sententiæ latet, transiri intentione, & obscurari circumia-
centibus solet. In clausula positum assignatur auditori, & infigitur,
» quale illud Ciceronis. Vt tibi necesse esset in conspectu populi R.
» uomere. Transfer hoc ultimum, minus ualebit. Nam totius ductus
hic est quasi mucro, ut per se fœdæ uomendi necessitati iam nihil ultra
» expectantibus, hanc quoque adijceret deformitatem, ut cibus teneri nõ
» posset postridie. Solebat Afer Domitius traijcere in clausulas uerba
tantum asperandæ compositionis gratia, & maxime in prooemijs, ut
» pro Cloantilla. Gratias agam continuo. et pro Lælia. Eis utrisq; apud
» te iudicem periclitatur Lælia. Adeo refugit teneram, delicatamq; mo-
dulandi uoluptatem, ut occurrentibus per se numeris, quo eos inhibe-
ret, obijceret. Amphibologiam quoque fieri uitiosa locatione uerbo
rum, nemo est qui nesciat. Hæc arbitror ut in breui de ordine fuisse di
cenda, qui si uitiosus est, licet & iuncta sit, & apte cadens oratio, ta-
men merito incomposita dicatur. Iunctura sequitur, ea est in uerbis.
incisis. membris. periodis. Omnia nanq; ista & uirtutes, & uitia
in complexu habent. Atque ut ordinem sequar, primum quæ impe-
ritis quoq; ad reprehensionem notabilia uidentur. id est. quæ commis-
sis inter se uerbis duobus ex ultima prioris, ac prima sequentis
syllaba deforme aliquod nomen efficiunt, tum uocalium concursus, qui
cum accidit, hiat, & intersistit, & quasi laborat oratio. Pessime lon-
ge, quæ easdem inter se literas committunt, sonabunt. Præcipuus tamẽ
erit hiatus earum, quæ cauo, aut patulo maxime ore efferuntur. E ple
nior litera est, I angustior. Ideoq; obscurius in his uitium. Minus pec
cabit, qui longis breues subijciet, & adhuc qui præponet longæ bre-
uem. minima est in duabus breuibus offensio. Atque cum aliæ subiun
guntur alijs ꝓinde asperiores erunt, prout oris habitu simili, aut diuer-
so pronuntiabuntur. Non tamen id ut crimen ingens expauescendum

est, ac

eſt, ac neſcio an negligentia in hoc an ſolicitudo ſit peior. Inhibeat
enim neceſſe eſt hic metus impetum dicendi, & à potioribus auertat.
Quare ut negligentiæ eſt pars, hoc pati, ita humilitatis ubiq; perhor
reſcere, nimiosq́; non immerito in hac cura putant omnes Iſocratem
ſecutos, præcipueq́; Theopompum. At Demoſthenes, & Cicero modi
ce reſpexerunt in hanc partem. Nam & coeuntes literæ, quæ συνα-
λοιφὴ dicuntur, etiam leniorē faciunt orationem quàm ſi omnia uer
ba ſuo fine cludantur, et nonnunquam hiulca etiam decent, faciuntq́;
ampliora quædā. ut pulchra oratione apta omnino iactare, tum lon-
gæ per ſe & uelut optimæ ſyllabæ aliquid etiam medij temporis in
ter uocales quaſi interſiſtatur aſſumunt. Qua de re utar Ciceronis po
" tiſſimum uerbis. habet inquit ille tanquam hiatus, & concurſus uo
" calium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiā
" de re hominis magis quàm de uerbis laborantis. Cæterum conſonan
tes quoq; præcipueq́; eæ, quæ ſunt aſperiores, in commiſſura uerborū
rixantur. Et S ultima cum X proxima, quarū triſtior etiam ſi bi
næ collidantur, ſtridor eſt, ut, ars ſtudiorum. quæ fuit cauſa & Seruio,
ut dixi, ſubtrahendæ S literæ quoties ultima eſſet, aliaq́; conſonante
ſuſciperetur, quod reprehendit Lauranius, Meſſala defendit. Nā neq;
Lucilium putant uti eadem ultima, cum dicit, ſerenū fuit. & di-
gnū loco. Quinetiam Cicero in oratore plures antiquorum tradit
ſic locutos, inde.
" Belligerare pē meridiem- & illa Cenſorij Catonis diē hanc,
æque M litera in E mollita, quæ in ueteribus libris reperta mu-
tare imperiti ſolent. & dum librariorum inſcitiam inſectari uo-
lunt, ſuam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima eſt, et uo
calem uerbi ſequentis ita contingit, ut in eam tranſire poſſit etiam ſi
ſcribitur, tamen parum exprimitur, ut multum ille, & quantum erat,
adeo ut penè cuiuſdam nouæ literæ ſonum reddat. neq; enim exim-
tur, ſed obſcuratur, & tantum aliqua inter duas uocales, uelut nota
eſt, ne ipſæ coeant. Videndum etiam, ne ſyllabæ uerbi prioris ultimæ,
ſint primæ ſequentis. Id, ne quis præcipi miretur, Ciceroni in epiſto-
" lis excidit. Res mihi inuiſæ uiſæ ſunt Brute. & in carmine,
" O fortunatam natam me conſule Romam. Etiam monoſylla-
ba, ſi plura ſunt, male continuabuntur, quia neceſſe eſt compoſitio mul
tis clauſulis conciſa ſubſultet. Ideoq́; etiam breuium uerborū, ac no-
minum uitanda continuatio, et ex diuerſo quoq; longorum. Afferunt
enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoq; uitia ſunt eiuſdem loci,
ſi cadentia ſimiliter, & ſimiliter deſinentia, et eodem modo declinata

multa iungantur, ne uerba quidem uerbis, aut nomina nominibus, similiáq; ijs continuari decet, cum uirtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia uarietatis adiutæ. Membrorum, incisorumq; iunctura, nõ eo modo est obseruanda, quo uerborum, quanquam & in his extrema, & prima coeunt. Sed plurimum refert compositionis, quæ quibus anteponas. nam &, uomens frustis esculentis uinum redolentibus, gremium suũ, et totum tribunal impleuit. Et contra, nã frequentius utar ijsdem diuersarum quoq; rerum exemplis, quo sint magis familiaria. saxa, atq; solitudines uoci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atq; consistunt. magis id insurgebat, si uerteretur, nam plus est saxa, quàm bestias commoueri. Inest tamen compositioni decor. Sed transeamus ad numeros. Omnis structura, ac dimensio, & copulatio uocum constat aut numeris, numeros ῥυθμοὺς accipi uolo, aut μέτροις, idest dimensione quadam, quod etiam si constat utrunq; pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam primũ rhythmi, idest numeri spatio temporum constant. metra etiam ordine, ideóq; alterum esse quantitatis uidetur, alterum qualitatis. ῥυθμὸς aut par est, ut dactylus, unam enim syllabam parem breuibus habet. est quidem uis eadem et alijs pedibus. sed nomen illud tenet, longam esse duorum temporum, breuem unius, etiam pueri sciunt. Aut sexcuplex, ut pæon, cuius uis est ex longa, & tribus breuibus, quiq; ei contrarius ex tribus breuibus, & longa, uel alio quoquo modo, tempora tria ad duo relata sexcuplum faciunt, aut duplex, ut iambus, nam est ex breui, et longa, quiq; est ei contrarius. Sunt hi & metrici pedes, sed hoc interest, quod rhythmos indifferens, dactylus ne ille priores habeat breues, an sequentes, tempus enim sonum metitur, ut à sublatione ad positionem ijsdé spatijs, proinde aliàs ad dimensionem in uersu pro dactylo poni non poterit anapæstus, aut spondeus, nec penes eandem rationem à breuibus incipiet, ac desinet, neq; solum alium pro alio pede metrorum ratio non recipit, sed ne dactylum quidem, aut forte spondeum, alterum pro altero. Itaq; si quinq; continuos dactylos, ut sunt in illo,

Panditur interea domus omnipotentis olympi, confundas, solueris uersum. Sunt & illa discrimina. quod rhythmis libera spatia, metris finita sunt, & ijs certæ clausulæ, illi quomodo se parant, currũt usq; ad μεταβολὴν, idest transitũ, idest in aliud genus rhythmi, et qđ metrum in uerbis modo, rhythmos etiam in corporis motu est. Inania quoq; tempora rhythmi facilius accipient, quãquã hæc & in metris accidũt, maior tamen illic licentia est, ubi tempora etiam animo metiũ

tur, &

tur, & pedũ, & digitorum ictu interualla signant qbusdã notis, atq; æstimant quot breues illud spatium habeat, inde. τετράσημον, πεντάσημον. Deinceps longiores fiunt percussiones. Nam σημεῖον tempus est unum. In compositione orationis certior, & magis omnibus apta seruari debet dimensio. Est igitur in pedibus, & metrica quidé pedes adeo reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter, non sentientibus nobis omniũ generum excidant uersus. Et contra, nihil est, quod prosa scriptum non redigi possit in quædã uersiculorũ genera, sed in adeo molestos incidimus grammaticos, quorum fuerunt, qui lyricorũ quædam carmina in uarias mensuras coegerunt. At Cicero frequentissime dicit totum hoc constare numeris. Ideóq; reprehenditur à quibusdam tanquã orationem ad rhythmos alliget. nam sunt numeri rhythmi, ut & ipse constituit, & secuti eum Virgilius, cum dicat,

" Numeros memini si uerba tenerem, Et Horatius,
" Numerisq; fertur
" Lege solutis.

Inuadunt ergo hanc inter cæteras uocem. Neq; n. Demosthenes fulmina tantopere uibrasse diceretur, nisi numeris cõtorta ferrentur. In quo si hoc sentit rhythmis contorta, dissentio. Nam rhythmi, ut dixi, neq; finem habent certum, nec ullam in contextu uarietatem, sed qua cœperunt sublatione, ac positione ad finem usq; decurrunt. Oratio non descendit ad strepitum digitorum. Atqui Cicero optime uidet, ac testatur freqũẽter se quod numerosum sit quærere, ut magis non ἄρυθμον, quod esset inscitum, atq; agreste, q̃ εὔρυθμον, quod poeticum est, esse compositionem uelit, sicut etiã quos palæstritas esse nolumus, tñ esse nolumus eos, q dicũtur ἀπάλαιστοι. Verũ ea, quæ efficitur è pedibus æqua cõclusio nomẽ aliqđ desyderat. Quod sit igitur potius q̃ numerus? & oratorius numerus? ut enthymema, rhetoricus syllogismus. Ego certe ne in calumniam cadam, qua ne M. quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut cum pro composito dixero numerum, & ubicunq; iam dixi, oratorium dicere intelligar. collocatio autem uerba, iam probata, & electa, & uelut assignata sibi debet connectere. Nam uel dura inter se commissa potiora sunt inutilibus, tamen & eligere quædam, dum ex ijs, quæ idem significent, atq; idem ualeant, pmiserim, & adijcere, dum non otiosa, & detrahere, dum nõ necessaria. Sed figuris mutare, & casus, & numeros, quorũ uarietas frequenter gratia compositionis adscita etiam sine numero solet esse iucunda, etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum uolet sumat compositio, uitauisse, uel uitasse, deprehendere, uel deprendere. Coitus etiam syllabarum non negabo. Et quicquid sententijs, aut eloquentiæ

non nocebit præcipuũ tamen in hoc opus est scire, quod quoq; loco uer
bum maxime quadret, atq; is optime componet, qui hoc solum compo
nendi gratia faciet. Ratio uero pedum in oratione est multo quàm in
uersu difficilior, primum quod uersus paucis continetur, oratio longio-
res sæpe habet circuitus. Deinde quod uersus semper similis sibi est.
& una ratione decurrit, orationis compositio nisi uaria est, & offen-
dit similitudine, & affectatione deprehenditur. Et in omni quidẽ cor
pore, totoq; ut ita dixerim, tractu numeri est insertus, neq; enim loq
possumus nisi ex syllabis breuibus, ac longis, ex quibus pedes fiunt.
magis tamen et desyderatur in clausulis, & apparet. primum quia
sensus omnis habet suum finem, possidetq; naturale interuallum, quo
à sequentis initio diuidatur. Deinde quod aures continuam uocem se
cutæ, ductæq; uelut prono decurrentis orationis flumine, tum magis
iudicant, cum ille impetus stetit, & intuendi tempus dedit. Non igitur
durum sit, neq; abruptum, quo animi uelut respirãt, ac reficiũtur, hæc
est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic laus omnis declamat. Pro-
ximam clausulis diligentiam postulant initia. Nam & ad hæc inten
tus auditor est, sed eorum facilior ratio est, non enim cohærent alijs,
nec præcedentibus seruiunt, sed nouum exordiũ sumunt, cum ea, quã
libet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta uia uenie-
» mus. Nanq; cum sit, ut uideatur Demosthenis seuera compositio, πρῶ
» τον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. Et illa
» quæ ab uno, quod sciam, Bruto minus probatur cæteris placet ἢ ἂν
» μήπω βαλλοίμην αὐτὸ ζῆν. nec desunt, qui Ciceronem carpant in his.
» familiaris cœperat esse balneatori, & non minus dura archipiratæ.
Nam balneatori, & archipiratæ idem finis est, qui πᾶσι καὶ πάσαις
qui αὐτὸ ζῆν, sed priora sunt, ideo seueriora. Est in eo quoq; non
nihil, quod hic singulis uerbis bini pedes continentur, quod etiã in car-
minibus est permolle, nec solum ubi quinæ, ut in ijs, syllabæ ne-
ctuntur.

Fortissima tyndaridarum, sed etiam quaternæ, cum uer
sus cluditur apennino, & armamentis, & orione. Quare hic quoq;
uitandum est, ne plurium syllabarum uerbis utamur in fine. Me-
dijs quoq; non ea modo cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra,
ne longa sint, ne, quod nunc maximum uitium est, breuium contextu
resultent, ac sonum reddant penè puerilium crepitaculorum. Nam
ut initia, clausulæq; plurimum momenti habent, quoties incipit
sensus, aut desinit, sic in medijs quoque sunt quidam conatus, qui
leuiter intersistunt. Vt currentium pes etiam si non moratur,

tamen ueſtigium facit. Itaque non modo membra, atque inciſa bene
incipere, atq; cludi decet, ſed etiam in iis, quæ non dubie cõtexta ſunt,
nec reſpiratione utuntur illi uel occulti gradus (quis enĩ dubitet unũ
» ſenſum et unius ſpiritus eſſe?) Animaduerti iudices omnem accuſato
» ris orationem in duas diuiſam eſſe partes. tamen & duo prima uerba,
& tria proxima, & deinceps duo rurſus, ac tria ſuos quaſi numeros
habent ſpiritum ſuſtinentes, ſicut apud rhythmicos æſtimãtur hæ par
ticulæ, prout ſunt graues, acres, lentæ, celeres, remiſſæ, exultantes, pro
inde id, quod ex illis conficitur, aut ſeuerum, aut luxurioſum, aut qua
dratum, aut ſolutum erit. Quædã etiam clauſulæ ſunt claudæ, atq;
pendentes, ſi relinquantur, ſed ſequentibus ſuſcipi, ac ſuſtineri ſolent,
» eoq; facto uitium, quod erat in fine, continuatio emendat. Nõ uult P.
» R. obſoletis criminibus accuſari Verrem. durum ſi deſinas, ſed quo-
niam eſt continuatum ijs, quæ ſequuntur, quanquam natura ipſa diui-
» ſa ſint. noua poſtulat, inaudita deſyderat. ſaluus eſt curſus. ut ad eas
tantum dabit. male cluderet, nam & trimetri uerſus pars ultima eſt,
» excipit. ut cibum, ueſtitumq; introferre liceat tantum præceps adhuc,
» firmatur, ac ſuſtinetur ultima. Recuſabat nemo. Verſum in oratione
fieri multo fœdiſſimum eſt totum, ſed etiam in parte deforme utiq; ſi
pars poſterior in clauſula deprehendatur, aut rurſus prior in ingreſ
ſu. nam quod eſt contra ſæpe etiam decet, quia & claudit interim
optime prima pars uerſus, dum intra paucas ſyllabas præcipue ſena-
» rij, atq; octonarij. in Africa fuiſſe. initium ſenarij eſt. Primũ pro Q.
» Ligario caput claudit. eſſe uideatur. Nam nimis frequens octonarium
» inchoat. Talia ſunt Demoſthenis πᾶσι καὶ πάσαις καὶ πᾶσιν ὑμῖν
» ὅσην εὔνοιαν. & totum pene principium, & ultima uerſuum initio
» conueniunt orationis. & ſi uereor iudices. & animaduerti iudices. ſed
» initia initijs non conueniunt. T. Liuius exametri exordio cœpit. Fa-
» cturus'ne operæpretium ſim. nam ita edidit, eſtq; melius quàm quo
» modo emendatur. nec clauſulæ clauſulis, ut Cicero. Quò me uertam
» neſcio. qui trimetri finis eſt, trimetrũ. &, pro miſero dicere liceat.
ſex enim pedes tres percuſſiones habent. Peius claudit finis exametri,
ut Brutus in epiſtolis. Neq; enim illi malunt habere tutores, aut defen
» ſores, quãquã ſciunt placuiſſe Catoni. illi minus ſunt notabiles, quia
» hoc genus ſermoni proximum eſt. Itaq; & uerſus hi ferè excidunt,
quos Brutus ipſo componendi ductus ſtudio ſæpiſſime facit, non raro
Aſinius, ſed etiam Cicero nõnunquam ut in principio ſtatim orationis
in Lucium Piſonem. Pro dij immortales, quis hic illuxit dies. non
minore autem cura uitandum eſt, quicquid eſt ἄρυθμον, quale

eſt apud Salluſtium. Falſò quæritur de natura ſua. quamuis enim
uincta ſit, tamen ſoluta uideri debet oratio. Atqui Plato diligentiſſi-
mus compoſionis in timæo, prima ſtatim parte uitare iſta non potuit.
nam & initium exametri ſtatim inuenias, & anacreontion protinus
colon efficias, & ſi uelis trimetron, & quod duobus pedibus & parte
πεντημίμερις à græcis dicitur, & hæc omnia in tribus uerbis, ut
» Thucydidis ἐν ἐρύμασιν ᾶρες ἐφάνησαν ex molliſſimo rhythmo-
rum genere excidant. Sed quia orationem oratoriã conſtare pedibus
dixi, aliqua de ijs quoq;, quorum, nomina quoniam uaria traduntur,
conſtituendum eſt, quo quenq; appellemus. & quidem Ciceronem ſe-
quar. Nam is eminentiſſimos græcorum eſt ſecutus, excepto, quod pe-
des mihi triſyllabos non uidetur excedere, quãquam ille pæone, dochi
mo'q; utatur, quorũ prior ĩ quatuor, ſecundus in qnq; excurri putatur.
nec tamen ipſe diſſimulat quibuſdam numeros uideri non pedes, neq;
immerito. quicquid enim ſupra treis ſyllabas id eſt ex pluribus pedi
bus. ergo cum conſtent quatuor pedes binis, octo ternis, ſpondeum lon-
gis duabus, pyrrhichium, quem alij periambũ uocant, breuibus. Iam
bum breui, longaq;. huic contrarium è longa, & breui, choreum nos,
ut alij, trochæũ nominemus. Ex his uero, qui ternas ſyllabas habent,
dactylum longa, duabus'q; breuibus. huic temporibus parem, ſed re-
tro actum appellari conſtat anapæſton. media inter longas breuis fa
ciet amphimacrum, ſed frequentius eius nomen eſt creticus. longa in-
ter breues amphibrachys huic contrarius, longis breuem præcedenti
bus bacchius, cui contrarius palimbacchius erit, tres breues choreũ,
quẽ tribrachyn dici uolunt, qui choreo trochæi nomen imponunt. to
tidem longæ moloſſon efficiunt. horum pedum nullus non in oratio-
nem uenit, ſed quo quiq; ſunt temporibus pleniores, longisq; ſyllabis
magis ſtabiles, hoc grauiorem faciunt orationem, breues celeré, ac mo-
bilem utrunq; locis utile. Nam & illud ubi opus eſt uelocitate tardũ,
& ſegne, et hoc ubi pondus exigitur præceps, ac reſultans merito da-
mnetur. Sit in hoc quoq; aliquid fortaſſe momenti, quod & longis lon
giores, & breuibus ſunt breuiores ſyllabæ, ut quãuis neq; plus duo-
bus temporibus, neq; uno minus habere uideantur, ideo'q; in metris o-
mnes breues, longæ'q; inter ſe obſeſſæ ſunt pares, lateat tamen neſcio
quid, ſi quicquam ſuperſit, aut deſit. Nam uerſuum propria conditio
eſt. Ideo'q; in his quædam etiam communes. ueritas uero quia patitur
æque breuem eſſe, uel longam uocalem, cum eſt ſola, quàm cum eam
conſonantes una, plures'ue præcedunt. Certe in dimenſione pedum,
ſyllaba, quæ eſt breuis inſequente alia uel breui, quæ tamen duas pri
mas

mas consonantes habeat, sit longa, ut

» Agrestem tenui musam meditaris auena. nam licet gre breuis sit, facit tamen longam a priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore, quomodo? nisi habet plus, q̄ quæ breuissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus, nunc unum tempus accommodat priori, & unum accipit à sequente, ita duæ natura breues positione sunt temporum quatuor. Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent, alios damnarent, quasi ullus esset, quem nō sit necesse in oratione deprehendi. licet enim pæonem sequatur Ephorus inuentum à Thrasymacho, probatum ab Aristotele, dactylumq; ut temperatos breuibus, ac longis, fugiat spondeum, trochæumq; alterius tarditate, alterius celeritate damnata, & herous, qui est idem dactylus Aristoteli amplior, iambus humanior uideatur, choreum, ut nimis currentem damnet, eiq; chordacis nomen imponat, eademq; dicant Theodectes, ac Theophrastus. similia post eos Halicarnaseus Dionysius, irrumpent etiam ad inuitos, nec semper illis heroo, aut pæone suo, quem quia uersus raro facit, maxime laudant, uti licebit, ut sint tamen alijs alij crebriores, non uerba facient, quæ neq; augeri, nec minui, nec sicut modulatione produci, aut corripi possint, sed transmutatio, & collocatio. Pleriq; enim ex commissuris eorum, uel diuisione fiūt pedes, quo fit, ut ijsdē uerbis alij, atq; alij uersus fiant, ut memini quēdam non ignobilem poetam ita lusisse,

» Astra tenet cœlum, mare classes, area messem. Hic retrorsum fit sotadeus, itemq; sotadeo adiungat retro trimetros,

» Caput exeruit mobile pinus repetita. miscendi ergo sunt, curādūq;, ut sint plures, qui placent, et circunfusi bonis deteriores lateant. nec uero in literis, syllabisq; natura mutatur, sed refert quæ cum quaq; optime coeat. Plurimum igitur authoritatis, ut dixi, & ponderis habent longæ, celeritatis breues, quæ si miscentur quibusdam longis, currunt, si continuantur, exultant acres, quæ ex breuibus ad longas insurgunt, leniores, quæ à longis in breues descendunt. optime incipitur à longis,

» recte aliquando à breuibus. ut nouum crimen. leuius, ut. Animad-

» uerti iudices. Sed pro Cluētio recte, quod initium partitioni simile est, quæ celeritate gaudet. Clausula quoq; e longis firmissima est, sed cludent et breues, q̄uis habeatur ī differēs ultima, neq; .n. ego ignoro ī fine pro lōga accipi breuē, qđ uidetur aliqd uacātis t pis, ex eo, qđ insequtur accedere, aures tamē consulēs meas ītelligo multū referre, utrū ne lōga sit, quæ cludit, an pro lōga. neq; .n. tā plenū est dicere. incipiētē timere.

quàm illud ausus est confiteri. Atqui si nihil refert, breuis an longa sit
ultima, idem pes erit, uerum nescio quomodo sedebit hoc, illud subsi-
stet, quo moti quidam longæ ultimæ tria tempora dederunt, ut illud
tempus, quod breuis ex longa accipit, huic quoq; accederet, nec solum
refert quis claudat, sed quis antecedat. Retrorsum autem quæ plus
tribus, ijq; si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt. Absit ta-
men poetica obseruatio, neq; minus duobus, alioqn pes erit, non nume
rus. potest tamen uel unus esse dichoreus, si unus est, qui constet ex duo
bus choreis. Itemq; pæon, quod est ex choreo, & pyrrhichio, quē aptū
initijs putant, uel contra qui est è tribus breuibus & longa, cui clau-
sulam assignant, de quibus ferè duobus scriptores huius artis loquun
tur, alios omnes quotcunq; sint temporū, quæ ad rationem pertineāt,
» pæonas appellant. Est & dochimus, qui fit ex bacchio, & iambo, uel
iambo, & cretico stabilis in clausulis, & seuerus. Spondeus quoq;, quo
plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet, optime
præcedet eum creticus, ut in hoc. de quo ego nihil dicam, nisi depellen
di criminis causa. Illud est, quod supra dixi multum referre, uno'ne
uerbo pedes sint duo comprehēsi, an uterq; liber, sic enim fit forte cri
minis causa, molle archipiratæ, mollius si tribrachis præcedat facili-
tates, temeritates. Est enim quoddam ab ipsa diuisione uerborum la-
tens tempus, ut in pentametri medio spondeo, qui nisi alterius ui uerbi
in fine, alterius in initio constet, uersum non efficit. Potest etiā si mi
» nus bene, præponi anapæstus. muliĕre non solum nobili, uerum etiā
» nota. tum anapæstus, & creticus, iambus quoque, qui est utroq; syl-
laba minor. præcedet enim tres longas breuis. sed et spōdeus iambo
» recte præponitur. Iisdem in armis fui. tum spondeus, & bacchius, sic
enī fiet in ultimis dochimus. in armis fui. Ex ijs, quæ supra probaui,
apparet molosson quoq; clausulæ conuenire, dum habeat ex quocunq;
pede ante se breuem. Illud scimus ubicunq; sunt, esse pro nobis. Mi
» nus grauis erit spondeus præcedente pyrrhichio, ut. iudicij Iu-
» niani. & adhuc peius priore pæone. ut Brute dubitaui. nisi potius hoc
esse uelimus dactylum, & bacchium. Duo spondei non ferè con-
iungi patiuntur, quæ in uersu quoq; notabilis clausula est, nisi cum
» id fieri potest ex tribus quasi membris. Cur de profugis nostris
» copias comparat is contra nos ? una syllaba, duabus, una. Ne
dactylus quidem spondeo bene præponitur, quia finem uersus
damnamus in fine orationis. Bacchius & cludit, & sibi iun-
» gitur. Venenum timeres. uel choreum, et spondeum ante se amat,
ut * uenenum timeres. contrarius quoque qui est, cludet, nisi si

ultimam

ultimam longam esse uolumus, optimeq; habebit ante se molosson. * ci
» bis respersum, aut bacchium. quod hic potest nos possemus. Sed uerius erit claudere choreum præcedenti spondeo. Nam hic potius est numerus. nos possemus. et romanus sum. Claudet et dichoreus, si pes idē sibi ipsi iungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. Cuius exemplum
» Cicero ponit. Patris dictū sapiēs, temeritas filij comprobauit. uel acci
» piet ante se choreum, & pyrrhichium. Omnes propè ciues uirtute. glo
» ria. dignitate superabat. Claudet & dactylus, nisi eum obseruatio ul
» timæ creticum facit, ut. mulier cula nixus in litore. Habebit ante bene creticum, & iambum, spondeum male, peius choreum. Cludit am-
» phibrachus. Q. Ligarium in Africa fuisse. si non eum malumus esse bacchium. Non optimus est trochæus, si ultima est breuis, qđ certe sit necesse est, alioquin quomodo claudet, qui placet plerisq; dichoreus? Illa obseruatione ex trochæo fit anapæstus. Idem trochæus præ
» cedente longa fit pæon, quale est. si potero, & dixit hoc Cicero. obstat
» inuidia. Sed hoc initijs dederunt. Cludit & pyrrhichius choreo præcedente. nam sic pæon est. omnes ij, qui in breues excidunt, minus erunt stabiles, nec alibi ferè satis apti, quàm ubi cursus orationis exigitur, & clausulis non intersistitur. Creticus est initijs optimus.
» Quod precatus à dijs immortalibus sum. & clausulis. in con-
» spectu populi R. uomere postridie. Apparet uero quàm bene eū præcedant uel anapæstus, uel ille, qui uidetur fini aptior, pæon. Sed & se
» ipse sequitur. Seruare quamplurimos. sic melius, quàm choreo præce-
» dente. Quis non turpe duceret? si ultima breuis pe, longa sit. sed fingamus. Si non turpes duceret. Sed hic est illud inane, quod dixi. Paululum enim moræ damus inter ultimum, atq; proximum uerbum, at turpe illud, interuallo quodam producimus, alioquin sit exultantissimum, & trimetri finis. Quis non turpe duceret? sicut, illo ore spiritum excipere liceret. si iungas lasciui carminis est, sed interpunctis quibusdam, & tribus quasi initijs fit plenum authoritatis. Nec ego cum præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alij essent, sed quid ferè accideret, quod in præsentia uideretur, optimum ostendi. & quidem optime est sibi iunctus anapæstus, ut qui sit pentametri finis, uel rhy-
» thmos, qui nomen ab eo traxit. Nā ubi libido dominatur innocentiæ
» leue præsidium est. Nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ pro una sonent. Mollior fiet præcedente spondeo, uel bacchio. ut si mutes idem. leue innocentiæ præsidium est. Non me capit (ut à magnis uiris dissentiam) pæon, qui est ex tribus breuibus, & longa. Nam est ipse una plus breui anapæsto, facilitas, & agilitas. quod quid ita placuerit ijs

non uideo,niſi quod illum ferè probauerint,quibus loquendi magis,
quàm orandi ſtudium fuit.nam & ante ſe breuibus gaudet pyrrhi-
chio,& choreo noſtra facilitas.at præcedente ſpõdeo,tum planè finis
eſt trimetri,cum ſit per ſe quoq; ei contrarius.Principijs,merito lauda-
tur,nam & primam ſtabilem,& tres celeres habet,tamen hoc quoq;
meliores alios puto.Totus uero hic locus non ideo tractatur à nobis,ut
oratio,quæ ferri debet,ac fluere demetiendis pedibus,ac perpenden-
dis ſyllabis conſeneſcat.Nam id tum miſeri, tum in minimis occupati
eſt.Neque enim qui ſe totum in hac cura conſumpſerit,potioribus ua-
cabit,ſiquidem relicto rerum pondere,ac nitore contempto, teſſerulas
(ut ait Lucilius) ſtruet,& uermiculate inter ſe lexis committet.nõ'ne
ergo refrigeretur,ſic calor,& impetus pereat,ut equorum impetum q
dirigit,minuit,& paſſus qui æquat,curſum frangit.quaſi numeri nõ
fuerint in compoſitione deprehenſi,ſicut poema nemo dubitauerit pe
rito quodam initio fuſum,& aurium menſura,& ſimiliter decurren
tium ſpatiorum obſeruatione eſſe generatum,mox in eo repertos pe-
des.Satis igitur in hoc nos componit multa ſcibendi exercitatio, ut ex
tempore etiam ſimilia fundamus.neque uero tam ſint intuendi pedes,
quàm uniuerſa comprehenſio,ut uerſum facientes,totum illum decur-
ſum,non ſex,uel quinq; partes,ex qbus conſtat uerſus,aſpiciunt.Ante
enim carmen ortum eſt,quàm obſeruatio carminis.indeq; illud,
» Fauni,uates'q; canebant, ergo quem in poemate locum habet uer
ſificatio,eum in oratiõe compoſitio.Optima autem illa iudicant aures,
quæ plena ſentiunt,et parum expleta deſyderant,& fragoſis offen
duntur,lenibus mulcentur,& contortis excitantur,& ſtabilia probãt,
clauda deprehendunt,redũdantia,& nimia faſtidiunt.Ideo'q; docti
rationem componendi intelligunt,indocti uoluptatem.Quædam uero
tradi arte non poſſunt,mutandus eſt caſus,ſi durius is,quo cœpera-
mus,feratur.num in quem tranſeamus ex quo præcipi poteſt? figuræ
laboranti etiam compoſitioni uariatæ ſæpe ſuccurrunt,quæ? cum ora
tionis,tum etiam ſententiæ,num præſcriptum eius rei ullum eſt? occaſio
nibus utendum,& cum re præſenti deliberandum.Enim uero ſpatia
ipſa,quæ in hac quidem parte plurimum ualent,quod poſſunt niſi au
rium habere iudicium? cur alia paucioribus uerbis ſatis plena,uel ni
mium,alia pluribus breuia,& abſciſſa ſunt? Cur in circunductioni-
bus etiam cum ſenſus finitus eſt, aliquid tamen loci uacare uideatur?
» Neminem ueſtrum ignorare arbitror iudices,hunc per hoſce dies ſer-
» monem uulgi,atq; hãc opinionem populi R.fuiſſe. Cur hoſce potius
quam hos? neque enim erat aſperum,rationem fortaſſe non reddam ,

sentiam esse melius, cur non satis sit sermonem uulgi fuisse. Composi-
tio enim patiebatur, ignorabam, sed ita ut audio hoc animus accipit
plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda
sunt, nequis satis forte quid seuerum, quid iucundum sit intelligere, fa
ciat quidem natura duce melius quàm arte, sed naturis ipsis ars inerit.
Illud prorsus oratoris scire, ubi quoq; genere compositionis sit utendũ.
Ea duplex obseruatio, altera, quæ ad pedes refertur, altera, quæ ad cõ
prehensiones, quæ efficiuntur ex pedibus, & de ijs prius. Diximus
igitur esse incisa, membra, circuitus, incisum, quantum mea fert opinio,
erit sensus non expleto numero conclusus, plerisq; pars membri. Tale
» enim, quo Cicero utitur. domus tibi deerat, at habebas, pecunia supe
» rabat, at egebas. Fiunt autẽ etiam singulis uerbis incisa. ut diximus
» testes dare uolumus, incisum est, diximus. Membrum autem est sensus
numeris conclusus, sed à toto corpore abruptus, & per se nihil effici-
» ens, id enim callidos homines. perfectum est, at remotum à cæteris
uim non habet, ut per se manus, & pes, & caput, & os est excogita-
» tum. quando ergo incipit corpus esse? cum uenit extrema conclusio. quẽ
» quasi nostrum fefellit, id uos ita esse facturos? quam Cicero breuissi-
mam putat. Itaq; ferè incisa & membra mista sunt, & conclusionem
utique desyderant. Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum,
circuitum, comprehensionem, continuationem, circunscriptionem. Ge-
nera eius duo sunt, alterum simplex, cum sensus unus longiore am-
bitu circunducitur, alterum, quod constat membris, & incisis, quæ plu-
res sensus habent. aderat ianitor carceris, & carnifex prætoris. & re
liqua. Habet periodos membra minimum duo, medius numerus ui-
dentur quatuor, sed recipit frequenter & plura. modus eius à Cicero-
ne, aut quatuor senarijs uersibus, aut ipsius spiritus modo terminatus,
præstare debet, ut sensum concludat, sit aperta, ut intelligi possit, non
immodica, ut memoria contineri membrum longius tardum, breuius
stabile est. Vbicunq; acriter erit, & instanter, pugnaciterq́; dicendum
membratim, cæsimq́; dicemus. Nã hoc ĩ oratiõe plurimũ ualet, adeoq́;
rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros
adhiberi oporteat, & cum dicente æque audientem inhorrescere.
membratim plerunque narrabimus, aut ipsas periodos maioribus
internallis, & uelut laxioribus nodis resoluemus, exceptis quæ
non docendi gratia, sed ornandi narrantur, ut in Verrem pro-
serpinæ raptus, hæc enim lenis, & fluens contextus decet. Perio-
dos apta procemijs maiorum causarum, ubi solicitudine. com-
mendatione. miseratione res eget. Item communibus locis, &

in omni amplificatione, ſed poſcitur tū auſtera, ſi accuſes, tum fuſa, ſi
laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum eſt,
quod ſit amplius compoſitionis genus, cum iudex non ſolum rem te-
net, ſed etiam captus eſt oratione, & ſe credit actori, & uoluptate iam
ducitur. Hiſtoria non tam finitos numeros, quàm orbem quendam,
contextum'q; deſyderat. nanq; omnia eius membra connexa ſunt.
quoniam lubrica eſt, ac fluit, ut homines, qui manibus inuicem appre-
henſis, gradum firmant, continent, & continentur. Demonſtratiuū
genus omne, fuſiores habet, liberiores'q; numeros. Iudiciale, & con
cionale, ut materia uarium eſt, ſic etiam ipſa collocatione uerborum,
ubi iam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus, ſecunda tractanda
eſt. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia ſublimius, alia
pugnacius, alia gratius, alia grauius eſſe dicenda? Grauibus. ſublimi-
bus. ornatis lōgas magis ſyllabas conuenire, ita ut lenia ſpatium. ſubli
mia, et ornata claritatem quoq; uocū poſcant, potius quā his contraria,
magis laudarem, breuibus argumenta. partitiones. iocos, & quicquid
eſt ſermoni magis ſimile. Itaq; componemus procœmium uarie, atque ut
eius ſenſus poſtulabit. Neque enim acceſſerim Celſo, qui unam quan
dam huic parti formam dedit, & optimam compoſitionem eſſe procœ-
» mij, ut apud Aſiniū dixit. Si Cæſar ex omnibus mortalibus, qui ſint,
» ac fuerint, poſſet huic cauſæ diſceptator legi, non quiſquam te potius
» optandus nobis fuit. non q̄a negem hoc haud bene eſſe compoſitum,
ſed quia legem hanc eſſe componendi in omnibus principijs recuſem.
Nam iudicis animus uarie præparatur, tum miſerabiles eſſe uolumus,
tum modeſti, tum acres, tum graues, tum blandi, tum flectere, tum ad
diligentiam hortari. Hæc ut ſunt diuerſa natura, diſſimilem compo-
nendi quoq; rationem deſyderant. An ſimilibus Cicero uſus eſt nume
ris in exordio pro Milone? pro Cluentio? pro Ligario? Narratio ferè
tardiores, atque (ut ſic dixerim) modeſtiores deſyderat pedes, & no-
minibus maxime miſtos. Nam & uerbis, ut ſæpius preſſa eſt, ita inte-
rim inſurgit. ſed docere, & infigere animis res ſemper cupit, quod mi
nime feſtinantium opus eſt. Ac mihi uidetur tota narratio conſtare lon
gioribus membris, breuioribus periodis. Argumenta acria, et citata, pe
dibus quoq; ad hanc naturam accommodatis utentur. Non dum enim
ita ut trochæis, quæ celeria quidem, ſed ſine uiribus ſunt. Verum
quamuis ſint breuibus, longisq; miſta, non tamen plures longas, quàm
breues habentia. Illa ſublimia ſpatioſas, claraſ'q; uoces habent. amant
amplitudinem. dactyli quoq; ac pæonis etiam ſi maiori ex parte ſyl-
labis breuibus, temporibus tamen ſatis pleni. Aſpera cōtra iambis ma

xime concitantur, non solum quod sint è duabus modo syllabis, eoq; frequentiorem quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est, sed etiam quod omnibus partibus insurgunt, & à breuibus in longas nituntur, & crescunt. Ideo'q; meliores chorei, qui à longis in breues cadunt. Summissa, qualia in epilogis, sed lentas & ipsa, sed minus exclamantes exigunt. Vult esse Celsus aliquam & superiorem compositionem, quam quidem scire nos doceremus, sed sit necesse est tarda, & supina. Verum nisi ex uerbis, atq; sententijs per sese id quæritur, satis odiosa esse non poterit. Deniq;, ut semel finiam, sic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. an non in procemijs plerunq; summissi? nisi cum in accusatione concitandus est iudex, aut aliqua indignatione complendus. In narratione pleni, atq; expressi? In argumentis citati, atq; ipso etiam motu celeres simus? ut in iocis, ac descriptionibus fusi, ac fluentes. In epilogis plerunq; deiecti, & infracti, atq; corporis quoq; motus sua quædam tempora, & ad signa pedum, non minus saltationi, quàm modulationibus adhibet musica ratio numerorũ. Quid non uox ad artus accommodatur, natura ipsarum, de quibus dicimus, rerum? quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaq; ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui spondeis, atque iambis maxime continetur,

» Hyperoargus, sceptra mihi liquit Pelops. At ille comicus æque senarius, quẽ trochaicum uocant, pluribus choreis, qui trochæi ab alijs dicuntur. Pyrrhichius quidem decurrit, sed quantum celeritatis habet, tantum grauitatis amittit,

» Quid igitur faciam, non eam? ne nunc quidem? Aspere uero, & male dicunt. Dixit etiam in carmine iambis crassantur,

» Quis hoc potest uidere? quis potest pati?

» Nisi impudicus, & uorax, & aleo? In uniuersum autem si sit necesse, duram potius, atque asperam compositionem malim esse, quàm effœminatam, & eneruem, qualis apud multos, & quotidie magis lasciuimus. Scilicet in tonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & uersificandi genus est unam legem omnibus sermonibus dare, & id cum manifesta affectatio est, cuius rei maxime cauenda suspicio est, tum etiã tædium ex similitudine, ac satietatem creat, quod'q; est dulcius magis perdit, amittitq; & fidem, & affectus, motus'q; omnis, qui est in hac cura deprehensus, nec potest ei credere, aut propter eum dolere, et irasci iudex, cui putat hoc uacare. Ideo'q; initia quædã quasi

ſoluenda de induſtria ſunt, quædam illa maximè laboris, ne laborata uideantur, ſed neque longioribus, quàm oportet, hyperbatis compoſitioni ſeruiamus, ne quæ eius gratia fecerimus, propter eam feciſſe uideamur. & certe nullum aptum, atq; idoneum uerbum prætermittemus gratia lenitatis. Neq; enim erit ullum tam difficile, quod non commode inſeri poſſit, niſi quod in euitandis eiuſmodi uerbis non decorem compoſitionis quærimus, ſed facilitatem. Non tamen mirabor latinos magis indulſiſſe compoſitioni, quàm atticos, quãuis minus in uerbis habeant uarietatis & gratiæ, nec uitium dixerim, ſi Cicero à Demoſthene paululum in hac parte deſciuit. Sed quæ ſit differentia noſtri, græciq; ſermonis explicabit ſummus liber. Compoſitio (nam finem imponere egreſſo deſtinatum modum uolumini feſtino) debet eſſe honeſta, iucunda, uaria. Eius tres partes, ordo, coniunctio, numerus. Ratio in adiectione, detractione, mutatione. uſus pro natura rerum, quas dicimus, cura magna, ut ſentiendi, atque loquendi prior ſit, diſſimulatio curæ præcipua, ut numeri ſponte fluxiſſe non arceſſiti, & coacti eſſe uideantur.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER DECIMVS.

De copia uerborum.

SED HAEC eloquendi præcepta ſicut cognitioni ſunt neceſſaria, ita non ſatis ad uim dicendi ualent, niſi illis firma quædam facilitas, quæ apud græcos λέξις nominatur, acceſſerit. quam ſcribendo plus, an legendo, an dicendo conſequamur, ſolere quæri ſcio, quod eſſet diligenti nobis examinandum cura, ſi qualibet earum rerum poſſemus una eſſe contenti. Verum ita ſunt inter ſe connexa, et indiſcreta omnia, ut ſiqui flexus iiſdem defuerint, fruſtra ſit in cæteris laboratum. Nam neque ſolida, atque robuſta fuerit unquam eloquentia, niſi multo ſtylo uires acceperit. Et citra lectionis exemplum labor ille, carens rectore fluit. Qui autem ſcierit quo ſint quæq; modo dicenda, niſi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes caſus habuerit eloquentiam, ue

lut clausis thesauris incubabit. Non autem ut quicq; præcipue necessa
rium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti.
Nã cum sit in eloquendo oratoris officium positum, dicere ante omnia
est, atque hinc initium eius artis fuisse manifestum est, proximam de-
inde imitationem, nouissimam scribendi quoque diligentiam, sed ut
perueniri ad summam nisi ex principijs non potest, ita procedente iam
opere, minima incipiunt esse, quæ prima sunt. Verum nos non quo
modo instituendus orator hoc loco dicimus (nam id quidem aut satis,
aut certe uti potuimus dictum est) sed ut athlætam, qui omnia iã per=
didicerit à præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certami
na præparandus sit, ita eum, qui res inuenire, & disponere sciet, uer-
ba quoque & eligendi, & collocandi rationem perceperit, instruamus,
qua in oratione quæ dicere quam optime, quam facillime possit. Nõ ergo
dubium est, quin ei uelut opes sint quædam parandæ, è quibus ubi=
cunque desyderatum erit, possit ei occurrere copia rerum, ac uerborũ.
Sed res propriæ sunt cuiusq; causæ, aut paucis communes, uerba in uni
uersas paranda, quæ si in rebus singulis essent, singula minorem cu-
ram postularent. Nam cuncta sese cum ijs protinus rebus offerrent,
sed cum sint alijs alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus
efficientia, aut melius sonantia, debent esse nõ solum nota omnia, sed
in promptu, atque, ut ita dicam, in conspectu, ut cum se iudicio dicentis
ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio, & quæ idem signifi-
carent solitos sæpe dicere, quo facilius & occurrat unum ex pluri-
bus, & cum esset usui aliquod breue intra semetipsos rursus consy-
derant, effugiendæ repetitionis gratia sumunt aliud, quo idem intelli-
gi posset, quod cum est puerile, & cuiusdam infelicis operæ, tum etiam
utile parum. turbam enim modo congregat, ex qua sine discrimine oc
cupet proximum quodq;, nobis autem copia cum iudicio parãda est,
uim orandi, non circulatoriã uoluptatem spectantibus. Id autem con-
sequemur optima legendo, atque audiendo, non enim solum nomina
ipsa rerum cognoscamus hac cura, sed cui quodq; loco sit aptissimum.
Omnibus enim ferè, uel præter pauca, quæ sunt parum uerecũda, in
oratione locus ẽ. nam scriptores iamborum, ueterisq; comœdiæ etiã in
illis sæpe laudantur, sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. O-
mnia uerba exceptis de qbus dixi, sunt alicubi optima, & humilibus
interim, et uulgaribus opus est, et quæ cultiore in parte uidẽtur sordi-
da, ubi res poscit, proprie dicũtur. hæc ut sciamus, atq; eorũ nõ signifi
cationẽ modo, sed formas etiã, mensurasq; norimus, & ubicunq; erũt

posita conueniant, nisi multa lectione, atque auditione assequi non possumus, cum omnem sermonem auribus primum accipiamus, propter quod infantes a mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiam si uerba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia huius naturæ, ut idem pluribus uocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris intersit, ut ensis, et gladius, alia, quæ etiã si propria rerum aliquarum sint nomine τροπικῶς, tamen quasi ad eundem intellectum feruntur, ut ferrum, et mucro. nam per abusionem sicarios etiã omnes uocamus, qui cædem telo quocũq; commiserint. Alia circuitu uerborum plurium ostendimus, quale est,

Et pressi copia lactis. Plurima uero mutatione figuramus. Scio, non ignoro, & non me fugit, non me præterit, & quis nescit? nemini dubium est. Sed etiam ex proximo mutuari licet. nam & intelligo, & sentio, & uideo sæpe idem ualent, quod scio. quorum nobis ubertatem, ac diuitias dabit lectio, ut non solum cum occurrerint, sed etiã cum oportet, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt, nec sicut de intellectu animi recte dixerim uideo, ita de uisu oculorum intelligo. nec ut mucro gladium, sic mucronem gladius ostendit. Sed ut copiosus uerborum sit paratus, ita non uerborum tantum gratia legendum, uel audiendum est. Nam omnium, quæcunq; docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis, quæ traduntur, artibus, cum eo, qui discit perductus est, ut intelligere ea sine demostrante, & sequi iam suis uiribus possit, quia quæ doctor præcipit orator ostendit. Alia uero audientes, alia legentes magis adiuuant. Et excitat q dicit spiritu ipso nec imagine, & ambitu rerũ, sed rebus incendit. uiuunt enim omnia, & mouentur. Excipimusq; noua illa uelut nascentia cum fauore, ac solicitudine, nec fortuna modo iudicij, sed etiam ipsorum, qui orant, periculo afficimur, præter hæc uox, & actio decora commendat, quid qsq; locus postulabit, pronuntiandi uel potẽtissima in dicendo ratio, &, ut semel dicam, pariter omnia docet. In lectione certius iudicium, quod audienti frequenter, aut suus cuiusq; fauor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, & ab illis tacita quadam uerecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim & uitiosa pluribus placeant, & a corrogatis laudentur etiam quæ non placent. Sed e contrario quoque accidit, ut optime dictis gratiam praua iudicia non referant, lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit, sed repetere sæpius licet, siue dubites, siue memoriæ affigere uelis. repetimus autem, & tractamus, & ut cibos mansos, ac propè liquefactos dimittimus,

quo facilius digerantur. Ita lectio non cruda, sed multa iteratione mollita, & uelut confecta memoriae, imitationiq; tradatur, ac diu non nisi optimus quisq; & qui credentem sibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, ac penè ad scribendi solicitudinem, nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utiq; ex integro resumendus, praecipue oratio, cuius uirtutes frequenter ex industria quoq; occultantur, saepe enim praeparat dissimulatim insidias orator, atq; in prima parte actionis dicit quae sunt in summa profutura, itaque suo loco minus placent adhuc nobis quare dicta sunt ignorantibus. Ideóq; erunt cognitis omnibus repetenda. Illud uero utilissimum nosse eas causas, quarum orationes in manus sumpsimus, & quoties continget utrinq; habitas legere actiones, ut Demosthenis, & Aeschinis inter se contrarias, ut Seruij Sulpitij, & Messalae, quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter, ut Pollionis, & Cassij reus Aspernas est, aliasq; plurimas, quinetiam si minus pares uidebuntur, aliquae tamen ad cognoscendam litium quaestionem recte requirentur, ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Ligarium, & Hortensij pro Verre. quinetiam easdem causas utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Calidius. & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit. Etiam si egisse eum Cornelius Celsus falso existimat, & Pollio & Messala defenderunt eosdem, & nobis pueris insignes. pro Voluseno Catulo Domitij Afri, Crispi, Passieni, Decimi Laelij orationes ferebantur, neq; id statim legenti persuasum sit, omnia, quae omnes authores dixerũt, utiq; esse perfecta. nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum uoluptati, nec semper intendunt animum, nonnunquam fatigantur. cum Ciceroni dormitare interim non modo Demosthenis oratio, uerum etiam Homerus ipse uideatur. summi enim sunt homines tamen, accidit'q; ijs, qui quicquid apud illos reperitur, dicendi legem putent, ut deteriora imitentur. Id enim est facilius, ac se abunde similes putant, si uitia magnorum consequãtur, modeste tamen & circunspecto iudicio de tantis uiris pronuntiãdum est, ne (quod plerisq; accidit) damnent quae non intelligunt. At si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim. Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum, multiq; eius iudicium sequuntur, neque immerito. nanq; ab ijs & in rebus spiritus, & in uerbis sublimitas, et in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, praecipue'q; uelut attrita quotidiano actu forensi ingenia optime rerũ talium blandicia reparantur. Ideóq; in hac lectione Cicero requiescendum putat,

meminerimus tamen non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate uerborum, nec licentia figurarum, genus ostentationi comparatum, & præter id, quod solam petit uoluptatem, & eam fingendo non falsa modo, sed etiam quædam incredibilia sectatur, patrocinio quoq; aliquo iuuari, quod alligati ad certam pedum necessitatem nõ semper uti proprijs possint, sed repulsi à recta uia necessario ad eloquendi quædam diuerticula confugiant, nec mutare quædam modo uerba, sed extendere, corripere, conuertere, diuidere cogantur. nos uero armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad uictoriã niti decet. Neq; ego arma squalere situ, ac rubigine uelim, sed fulgore munita esse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul, uisusq; perstringatur, non qualis auri, argentiq; imbellis, & potius habenti periculosus. Historia quoq; alere orationem quodam molli, iucundoq; succo potest. Verum & ipsa sic est legenda, ut sciamus plerasque eius uirtutes oratori esse uitandas. Est enim proxima poetis, & quodã modo carmen solutum est, & scribuntur ad narrandum, non ad probandum, totum'q; opus non ad intuitum rei, pugnam'q; præsentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenij famam componitur. Ideo'q; & uerbis liberioribus, & remotioribus figuris narrandi tædiũ euitat. Itaq;, ut dixi, neq; illa sallustiana breuitas, qua nihil apud aures uacuas, atq; eruditas potest esse perfectius, apud occupatum uarijs cogitationibus iudicem, & sæpius ineruditum captanda nobis est, neq; illa Liuij lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quod M. Tullius neq; Thucydidem quidem, aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illius bellicum canorẽ, huius ore musas locutas esse existimet, licet tamen nobis in digressionibus uti uel historico nonnunquã nitore, dum in ijs, de quibus erit quæstio, meminerimus non athlætarũ toros, sed militum lacertos esse, nec uersicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, uestem bene ad forensem puluerem facere. Est & alius ex historijs usus, & is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum ex cognitione rerum, exemplorum'q;, quibus in primis instructus esse debet orator, nec omnia testimonia expetat à litigatore sed pleraq; ex uetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora, quod ea sola criminibus odij, et gratiæ uacant. A' philosophorum uero lectione, ut essent nobis multa petenda uitio factum est, aliàs oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam & de iustis, honestis, utilibus, ijsq;, quæ sint contraria, & de rebus diuinis maxime dicunt, & argumentantur acriter. Et altercationibus, atq; interrogationibus ora-

torem

torem futurum optime Socratici præparant. Sed ijs quoq; adhibendũ
est simile iudicium, ut etiam cum in rebus uersemur ijsdem, non ta-
men eandem esse conditionem sciamus litium, ac disputationum fori,
& auditorij præceptorum, & periculorum. Credo exacturos ple-
rosq;, cum tantum esse utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoq; ad-
iungamus operi, qui sint, quæ in authore quoq; præcipua uirtus, sed
persequi singulos infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tul
lius tot millibus uersuum, de Romanis tantum oratoribus loquatur,
& tamen de omnibus ætatis suæ, quibus cum uiuebat, exceptis Cæsa
re, atq; Marcello, silentium egerit. quis erit modus, si & illos, qui postea
fuerunt, & græcos omnes, & philosophos persequemur? Fuerit igitur
breuitas illa tutissima, quæ apud Liuium in epistola ad filium scri-
pta legendos Demosthenem, ac Ciceronem, tum ita ut quisq; esset De-
mostheni, & Ciceroni simillimus. Non est dissimulanda nostri quoq;
iudicij summa, paucos, & uix ullum ex ijs, qui uetustatem pertulerũt,
existimo posse reperiri, qui iudicium adhibentibus non allaturus sit
utilitatis aliqd, cum se Cicero ab illis quoq; uetustissimis authoribus
ingeniosis quidem, sed arte carentibus plurimũ fateatur adiutum, nec
multo aliud de nobis sentio, quod enim quisq; in ueritate tumens, po-
tensq;, ne minima quidem alicuius certæ fiducia partis memoriam ar
tis sperauerit. qui siquis est, intra primos statim uersus deprehende-
tur, & citius nos dimittet, quàm ut eius nobis magno temporis detri-
mento constet experimentum, sed non quicqd ad aliquam partem sci-
entiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φράσιν, de qua loqui-
mur, accommodatum. Verum ante, quàm de singulis loquar, pauca in
uniuersum de uarietate opinionũ dicenda sunt. Nam qdã solos ueteres
legendos putant, neq; in ullis alijs esse naturalẽ eloquẽtiã, et robur ui
ris dignũ arbitrantur. Alios recens hæc lasciuia, delitiaq;, et oĩa ad
uoluptatẽ multitudinis ĩperite cõposita delectãt, sunt ẽt q rectũ dicen
di genus seq uolunt. alij pressa demũ, et tenuia, atq; quæ minimũ ab
usu quotidiano recedãt, sana, et uere attica putãt. Quosdã elatior in
genij uis, et magis concitata, & alias spiritus plena capit. Sũt ẽt lenis,
et nitidi, et cõpositi generis nõ pauci amatores, de qua differẽtia disse-
rã diligentius, cũ de genere dicẽdi quærẽdũ erit. Interim summa, qa
et à qua lectione petere possit, quæ cõfirmare facultatem dicendi uo-
lunt, attingã paucis (sunt .n. eminentissimi) excerpe in aĩo est, facile ẽ
aũt studiosis, q sint is simillimi, iudicare, ne qsquam queratur omissos
forte aliquos, quos ipse ualde probet. Fateor .n. plures legẽdos eẽ, q̃ q
noĩabuntur. Sed nũc genera ipsa lectionũ, quæ præcipue cõuenire in-

tendentibus,ut oratores fiant,existimem,persequar. Igitur ut Ara
tus ab Ioue incipiendum putat,nos ita rite cœpturi ab Homero uide-
mur. Hic enim quẽadmodum ex Oceano dicit ipse amnium uim,fon
tium'q; cursus initium capere,omnibus eloquentiæ partibus exemplũ,
et ortum dedit. hunc nemo in magnis rebus sublimitate,in paruis pro
prietate superauit. Idem lætus,ac depressus,iucundus,& grauis,tum
copia tum breuitate mirabilis,nec poetica modo,sed oratoria uirtute
eminentissimus. Nãq; ut de laudibus,exortatiõibus,consolationibus'q;
taceam,non'ne uel nonus liber,quo missa ad Achillem legatio conti=
netur,uel in primo inter duces illa contentio,uel dictæ in secundo sen
tentiæ omnes litium,ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem
uel illos mites,uel hos concitatos,nemo erit tam indoctus,qui nõ in sua
potestate hunc authorem habuisse fateatur. Age uero non'ne utriusq;
operis sui ingressus in paucissimis uersibus legem procemiorũ non di=
co seruauit,sed constituit? Nam & beneuolum auditorem inuocatione
dearum,quas præsidere uatibus creditum est, & intentum proposita
rerum magnitudine,& docilem summa celeriter comprehensa facit.
Narrare uero quis breuius,quàm qui mortem nuntiat Patrocli? quis
significantius potest,quàm qui Curetum,Aetholorum'q; præliũ expo
nit? Iam similitudines,amplificationes,exempla,digressus,signa re-
rum,& argumenta,cætera'q; probandi,ac refutandi,sunt ita multa,
ut etiam qui de artibus scripserunt plurima earum rerum testimonia
ab hoc poeta petant. Nam & epilogus quidem quis inquam poterit il
lis rogantis Achillem Priami precibus æquari? Quid in uerbis,senten
tijs,figuris,dispositione totius operis,non'ne humani ingenij modum
excessit? ut magni sit uiri uirtutes eius,non æmulatione,quod fieri nõ
potest,sed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio & in omni
genere eloquentiæ procul à se reliquit. Heroicos tamen præcipue uide
licet quia clarissima in materia similis comparatio est. Raro assurgit
Hesiodus,magna'q; pars eius in nominibus est occupata,tamen utiles
circa præcepta sententiæ,lenitas'q; uerborum,& expositionis proba-
bilis,daturq; ei palma in illo mediocri genere dicendi. Contra in An=
thimacho uis,& grauitas,& minime uulgare eloquendi genus habet
laudem,sed quãuis ei secundos ferè grammaticorum consensus defe
rat,& affectibus,& iucunditate,& dispositione,& omnino arte de
ficitur,ut planè manifeste appareat quanto sit aliud proximum esse,
aliud secundũ,Panyasim ex utroq; mistum putant,in eloquẽdo neu
trius'q; æquare uirtutes,alterũ tamem ab eo materia,alterũ disponẽdi
rõne supari. Apollonius ĩ ordinẽ à grãmaticis datũ nõ uenit,qa Ari
starchus

starchus, atq; Aristophanes poetarum iudices neminem sui temporis in numerum redegerunt, nõ tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla uarietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cuiusquam sit oratio, sufficit tamen operi, cui se parem credidit. Admirabilis in suo genere Theocritus, sed musa illa rustica, & pastoralis non forum modo, uerum ipsam etiam urbem reformidat. Audire uideor undiq; congerentes nomina plurimorum poetarum, quid Herculis acta nõ bene Pisandros? quid Nicandrum frustra secuti Macer, atq; Virgilius? Quid Euphorionem frustra transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certe conditorum chalcidico uersu carminum fecisset in bucolicis mentionem. Quid Horatius frustra Tyrteum Homero subiũgit? nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut nõ indicem certe ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique dãno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid, sed ad illos iam perfectis, constitutisq; uiribus reuertemur, quod etiam in cœnis grandibus sæpe facimus, ut cũ optimis satiati simus, uarietas tamẽ nobis ex uilioribus grata sit. Tũc & elegiam uacabit in manus sumere, cuius princeps habetur Callimachus, secundas confessione plurimorũ Philætas occupauit. Sed dũ assequimur illam firmam, ut dixi, facilitatem, optimis assuescendũ est, & multo magis, quia multorum lectione formanda mens, et ducendus color. Itaq; ex tribus receptis Aristarchi iudicio scriptoribus iamborum ad hæc maxime pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc uis elocutionis, cum ualidæ, tum breues, uibrantesq; sententiæ, plurimum sanguinis, atque neruorum, adeo ut uideatur quibusdam, quod quidẽ minor est, materiæ esse non ingenij uitium. Nouem uero lyricorum longe Pindarus princeps spiritus magnificentia, sententijs, figuris, beatissima rerum, uerborumq; copia, & uelut quodam eloquentiæ flumine, propter quæ Horatius eum merito credidit nemini imitabilem. Stesichorus quàm sit ingenio ualidus, materiæ quoque ostendunt, maxima bella, & clarissimos canentem duces, & epici carminis onera lyra sustinentem. Rddit enim personis in agendo simul, loquendoq; debitam dignitatem, ac si tenuisset modum, uidetur æmulari proximus Homerum potuisse, sed redundat, atque effunditur, quod ut est reprehendendum, ita copiæ uitium est. Alcæus in parte operis aureo plectro merito donatur, qua tyrannos insectatur, multum etiã moribus confert, in eloquendo quoq; breuis, & magnificus, & diligens, & plurimũ Horatio similis, sed in lusus, et in amores descendit, ma

ioribus tamen aptior. Simonides tenuis, alioquin ſermone proprio,
& iucunditate quadam commendari poteſt, præcipua tamen eius in
commouenda miſeratione uirtus, ut quidam in hac eum parte omni-
bus eiuſdem operis authoribus præferant. Antiqua illa comœdia
cum ſyncerã illam ſermonis attici gratiam propè ſola retinet, tum fœ
cundiſſimæ libertatis, & ſi eſt in ſectandis uitijs præcipua, plurium
tamen uirium etiam in cæteris partibus habet. Nam & grandis, &
elegans, & uenuſta, & neſcio an ulla, poſt Homerum tamen, quem ut
Achillem ſemper excipi par eſt, aut ſimilior ſit oratoribus, aut ad ora
tores faciendos aptior. Plures eius authores, Ariſtophanes tamen, et Eu
polis, Cratinuſq; præcipui. Tragœdias primus in lucem Aeſchy-
lus protulit ſublimis, & grauis, & grandiloquus, ſæpe uſq; ad uitiũ,
ſed rudis in pleriſq;, & incompoſitus propter quod correctas eius fa-
bulas in certamen deferre poſterioribus poetis Athenięſes permiſere.
Suntq; eo modo multi coronati, ſed longe clarius illuſtrauerunt hoc o-
pus Sophocles, atque Euripides, quorum in diſpari dicendi uia uter ſit
poeta melior, inter plurimos quæritur. Idq; ego ſanè, quando ad præ
ſentem materiam nihil pertinet, iniudicatum relinquo. Illud quidem
nemo non fateatur neceſſe eſt, ijs, qui ſe ad agendum comparant, utilio
rem longe Euripidem fore. Nanq; is & ui, et ſermone, quo ipſum re-
prehendunt, quibus grauitas, & cothurnus, & ſonus Sophoclis uide-
tur eſſe ſublimior, magis accedit oratorio generi, & ſententijs denſus,
& in ijs, quæ à ſapientibus tradita ſunt, penè ipſis par, & in dicen-
do, atq; reſpondendo cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diſerti, com-
parandus. In affectibus uero cum omnibus mirus, tum in ijs, qui miſe
ratione conſtant, facile præcipuus, & admirandus maxime eſt, ut ſæ-
pe teſtatur, & eum ſecutus, quanquam in opere diuerſo Mænander,
qui uel unus, meo quidẽ iudicio, diligenter lectus ad cuncta, quæ præ-
cipimus, efficienda ſufficiat, ita omnem uitæ imaginem expreſſit, tan-
ta in eo inueniendi copia, & eloquendi facultas, ita eſt omnibus rebus,
perſonis, affectibus accommodatus. nec nihil profecto uiderũt, qui ora
tiones, quæ Chariſij nomine edũtur, à Mænandro ſcriptas putant, ſed
mihi longe magis orator probari in opere ſuo uidetur, niſi forte aut alia
mala iudicia, quæ epithrepontes, epicleros, lectos habent, aut medita-
tiones in Sophocle, & nomothethæ hypobolimæo non omnibus ora-
toris numeris ſunt abſolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collatu-
rum eſſe declamatoribus puto, quoniam ijs neceſſe eſt ſecundum condi-
tionem controuerſiarum plures ſubire perſonas patrum, filiorũ, ma-

ritorum,

ritorum, militum, rusticorum, diuitum, pauperum, irascentium, precantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mire custoditur ab hoc poeta decor, atq; ille quidem omnibus eiusdem operis authoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit. habent tamen alij quoq; comici, si cum uenia legantur, quædam quæ possis decerpere, et præcipue Philemon, qui ut prauis sui temporis iudicijs Mænandro sæpe prælatus sit, consensu tamen omnium meruit credi esse secundus. Historiam multi scripsere præclare, sed nemo dubitat longe duos cæteris præferendos, quorum diuersa uirtus laudem penè est parem consecuta. Densus & breuis, & semper instans sibi Thucydides. dulcis, & candidus, et effusus Herodotus. ille concitatis, hic remissis affectibus melior. ille concionibus, hic sermonibus. ille ui, hic uoluptate. Theopompus ijs proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis similis, ut qui ante quàm est ad hoc opus solicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoq; meretur, qui turbæ, quãuis bonorum post hos authorum eximatur, imitator Thucydidis, & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior. Ephorus (ut Isocrati uisum) calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. longo post interuallo temporis natus Timagenes, uel hoc ipso probabilis, quod intermissam historias scribendi industriam noua laude reparauit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est. Sequitur oratorum ingens manus, ut cum decem simul Athenis ætas una tulerit, quorum longe princeps Demosthenes, ac penè lex orandi fuit, tanta uis in eo, tam densa omnia, ita quibusdam neruis intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quid desit in eo, nec quid redundet inuenias. Plenior Aeschines, & magis fusus, & grandiori similis, quo minus strictus est, carnis tamen plus habet, minus lacertorum. Dulcis in primis, & acutus Hyperides est, sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis par. his ætate Lysias maior, subtilis, atque elegans, & quo nihil si oratori satis sit, docere quæras perfectius. nihil enim est inane, nihil arcessitum, puro tamen fonti, quàm magno flumini propior. Isocrates in diuerso genere dicendi nitidus, & compositus, & palæstræ quàm pugnæ magis accommodatus. Omnes dicendi ueneres sectatus est, nec immerito, auditorijs enim se non iudicijs compararat, inuentione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut cura eius reprehendatur. Neque ego in his, de quibus sum locutus, has solas uirtutes, sed has præcipuas puto, nec cæteros parum

fuisse magnos. quinetiam Phalereum illum Demetrium (quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicatur) multum ingenij habuisse & facundiæ fateor, uel ob hoc memoria dignum, quod ultimus est ferè ex atticis, qui dici possit orator, quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. Philosophorum, ex quibus plurimū se traxisse eloquentiæ M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum? siue acumine disserendi, siue eloquendi facultate diuina quadam, & homerica. multum enim supra prosam orationem, et quā pedestrem græci uocant, surgit, ut mihi non hominis ingenio, sed quodam delphico uideatur oraculo instinctus. Quid ego commemorem Xenophontis illam iucunditatem inaffectatam? sed quam nulla affectio consequi possit, ut ipsæ sermonem gratiæ finxisse uideantur. Et quod de Pericle ueteris comœdiæ testimonium est, in hunc transferri iustissime possit, in labris eius sedisse quandam persuadendi deam. Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suauitate, an inuentionum acumine, an uarietate operum clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquēdi nitor ille diuinus, ut ex eo quoq; nomen traxisse dicatur. Minus indulsere eloquentiæ stoici ueteres, sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo, probandoq; quæ instituerant, plurimū ualuerunt, rebus tamen acuti magis quàm, id quod sanè non affectant, oratione magnifici. Idem nobis per Romanos quoque authores ordo ducendus est. Itaq; ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum græcorū, nostrorumq; illi haud dubie proximus. Vtar enim uerbis ijsdem, quæ ab Afro Domitio iuuenis accepi, qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere. Secundus inquit, est Virgilius, propior tamen primo, quàm tertio. Et hercle, ut illi naturæ diuinæ, atque cœlesti cesserimus, ita curæ, et diligentiæ, uel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum, & q̄to eminentioribus uincimur fortasse æqualitate pensamus. Cæteri omnes longe sequuntur. Nam Macer, & Lucretius legendi quidem, sed non ut φράσιν idest ut corpus eloquentiæ faciant, elegantes in sua quisq; materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus Varro in his, per quæ nomen est assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, uerum ad augendā facultatem dicendi parū locuples. Enniū sicut sacros uetustate lucos adoremus, in q̄bus grādia, et antiqua robora, iā nō tantā hn̄t speciē quantā religionē. Propiores alij ad hāc phrasin, de qua loquimur, magis utiles. Lasciuus quidem in heroicis quan-

quam

quam Ouidius, & nimium amator ingenij sui, laudandus tamen parcius. Cornelius autem Seuerus, & si uersificator quàm poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum siculum perscripsisset, uindicaret sibi iure secundum locum, sed eum consumari mors immatura non passa est, puerilia tamen eius opera, & maximã indolem ostendunt, & admirabilem præcipue in ætate illa recti generis uoluntatem. Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. uehemens, & poeticum ingenium Salei Bassi fuit, nec ipsum senectute maturauit, Rabirius, ac Pedo non indigni cognitione, si uacet. Lucanus ardens, & concitatus, & sententijs clarissimus, et, ut dicam, quod sentio, magis oratoribus, quàm poetis numerandus. Hos nominauimus, quia Germanicum Augustum ab institutis studijs deflexit cura terrarum, parumq; dijs uisum est esse eum maximum poetarum? Quid tamen ijs ipsis eius operibus, in quæ donatus imperio iuuenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius. Quis enim caneret bella melius, quàm qui sic gerit? quem præsidentes studijs deæ propius audirent? cui magis suas artes aperiret familiare numen Mineruæ? Dicent hæc plenius futura secula. Nunc enim cæterarum fulgore uirtutum laus ista præstringitur, nos tamen sacra literarum colentes feras Cæsar, si non tacitum hoc præterimus. & Virgiliano certe uersu testamur,

" Inter uictrices ederam tibi serpere lauros. Elegia græcos quoq; prouocamus, cuius mihi tersus, atq; elegans maxime uidetur author Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ouidius utroque lasciuior, sicut durior Gallus. Satyra quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, q quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis authoribus, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Luciliũ fluere lutulentum, & esse aliquid, quod tollere possis, putat. Nam eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abunde salis. Multo est tersior, ac purus magis Horatius, & ad notandos hominum mores præcipuus. multum et ueræ gloriæ, quamuis uno libro, & Persius meruit. Sunt clari hodie quoque & qui olim nominabuntur. Alterum illud est & prius satyræ genus, quod non sola carminũ uarietate mistum condidit Terentius Varro uir Romanorum eruditissimus, plurimos hic libros, & doctissimos composuit peritissimus linguæ latinæ, & omnis antiquitatis, & rerũ græcarum, nostrarumq;, plus tamen scientiæ collaturus quàm eloquentiæ. Iambus non sanè à Romanis celebratus est, ut proprium

opus, à quibusdam interpositus, cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio, quanquam illi epodos interuenire non reperiatur. At lyricorũ idem Horatius ferè solus legi dignus. nam & insurgit aliquando, & plenus est iucunditatis, et gratiæ, & uarijs figuris, & uerbis felicissime audax. Siquem adijcere uelis, is erit Cessius Bassus, quē nuper uidimus, sed eum longe præcedunt ingenia uiuentium. Tragœdiæ scriptores Accius, atque Pacuuius clarissimi grauitate sententiarum, uerborum'q; pondere, & authoritate personarum. Cæterum nitor, et summa in excolendis operibus manus magis uideri potest temporibus, quàm ipsis defuisse, uirium tamen Accio plus tribuitur, Pacuuium uideri doctiorem, qui esse docti affectant, uolunt. Iam Varij Thyestes cuilibet græcorum comparari potest. Ouidij Medea uidetur mihi ostendere quantum uir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare, quàm indulgere maluisset. Eorum, quos uiderim, longe princeps Pomponius Secundus, quem senes parum tragicum putabant, eruditione, ac nitore præstare confitebantur. In comœdia maxime claudicamus, licet Varro musas Epi Stolonis sententia plautino dicat sermone locuturas fuisse, si latine loqui uellent, licet Cæcilium ueteres laudibus ferant, licet Terentij scripta ad Scipionem Africanum referantur, quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra uersus trimetros stetissent, uix leuem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse romanus non recipere uideatur illam solis concessam atticis uenerem, quando eam ne græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. Togatis excellit Afranius, utinã q; non inquinasset argumenta puerorum fœdis amoribus mores suos fassus. At historia non cesserit græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium uerear, nec indignetur Herodotus sibi æquari T. Liuium, cum in narrando miræ iucunditatis, clarissimi'q; candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest, eloquentem, ita dicuntur omnia cũ rebus, tum personis accommodata, sed affectus quidem, præcipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendauit magis. Ideo'q; immortalem illam Sallustij uelocitatem diuersis uirtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse uidetur Seruilius Nouianus, pares eos magis quàm similes, qui & ipse à nobis auditus est clarus ingenio, & sententijs crebrior, sed minus pressus, quàm historiæ authoritas postulat, quam paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius egregie utique in libris belli germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam uiribus minor. Superest

adhuc & exornat ætatis nostræ gloriam uir seculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur, habet amatores, nec immerito, ut libertas, quanquam circuncisis quæ dixisset, ei nocuerit, sed elatum abunde spiritum, & audaces sententias deprehendas, etiam in ijs, quæ manent. Sunt & alij scriptores boni, sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus. Oratores uero uel præcipue latinam eloquentiam parem facere græcæ possunt. Nam Ciceronem cuicunq; eorum fortiter opposuerim, nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cum præsertim non id sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore. neque enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, uel ediscendum potius, putem, quorum ego uirtutes plerasq; arbitror similes, consilium, ordinem, diuidendi, præparandi, probandi rationem. omnia denique, quæ sunt inuentionis. In eloquendo est aliqua diuersitas. densior ille, hic copiosior. ille concludit astrictius, hic latius pugnat. ille acumine semper, hic frequenter, & pondere. illi nihil detrahi potest, huic nihil adijci. curæ plus in illo, in hoc naturæ, salibus certe, & commiseratione, qui duo plurimum affectus ualent, uincimus, & fortasse epilogos illi mos ciuitatis abstulerit. Sed & nobis illa, quæ attici mirantur, diuersa latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, nulla contentio est. Cedendum uero in hoc, quod & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem quantus est fecit. Nam mihi uidetur M. Tullius, cum se totum ad imitationem græcorum contulisset, effinxisse uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. nec uero quod in quoq; optimum fuit studio consecutus est tantum, sed plurimas, uel potius omnes ex se ipso uirtutes extulit, immortalis ingenij beatissima ubertas. non enim pluuias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed uiuo gurgite exundat, dono quodam prouidentiæ genitus, in quo totas uires suas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius, mouere uehementius potest? cui tanta unquam iucunditas affuit? ut ipsa illa, quæ extorquet, impetrare eum credas, & cum transuersum ui sua iudicem ferat, tamen ille non rapi uideatur, sed sequi. Iam omnibus, quæ dicit tanta authoritas inest, ut dissentire pudeat, nec aduocati studium, sed testis, aut iudicis afferat fidem. Tum interim hæc omnia, quæ uix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt illaborata, & illa, qua nihil pulchrius auditu est, oratio præ se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus ætatis suæ regnare in iudicijs dictus ē, apud posteros uero id est conse

cutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiæ habeatur. Hunc igitur spectemus, hoc propositum nobis sit exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero ualde placebit. Multa in Asinio Pollione inuentio, summa diligentia, adeo, ut quibusdam etiam nimia uideatur, & consilij, & animi satis, à nitore, et iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut uideri possit seculo prior. At Messala nitidus, et candidus, & quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam uiribus minor. C. uero Cæsar si tantum foro uacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur, tanta in eo uis est, id acumen, ea concitatio, ut illū eodē animo dixisse, quo bellauit, appareat, exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenij in Cœlio, et præcipue in accusando, multa urbanitas, dignusq; uir, cui & mens melior, & uita longior contigisset. Inueni qui Caluum præferrent omnibus, inueni qui contra crederent eum nimia in se calumnia uerum sanguinem perdidisse, sed est & sancta, et grauis oratio. & castigata, & frequenter uehemens quoque. imitator est autem atticorum, fecitq; illi properata mors iniuriam, siquid adiecturus, non siquid detracturus fuit. insignem & Seruius Sulpitius non immerito famam tribus orationibus meruit. Multa si cum iudicio legatur dabit imitatione digna Cassius Seuerus, qui si cæteris uirtutibus colorē, & grauitatem orationis adiecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenij plurimum est in eo, & acerbitas mira, & urbanitas eius summa, sed plus stomacho, quàm cōsilio dedit. Præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est. Sunt autem alij multi diserti, quos perseq. longum est. Eorum, quos uiderim, Domitius Afer, & Iulius africanus longe præstantissimi, uerborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero ueterum locare nō timeas, hic concitatior, sed in cura uerborum nimius, & compositione nonnunquam longior. & translationibus parum modicus. Erant clara & nuper ingenia. nam & Trachallus plerunque sublimis, & satis apertus fuit, & quem uelle optima crederes, auditus tamen maior. nam & uocis quantam in nullo cognoui felicitas, & pronuntiatio uel scenis suffectura, & decora. Omnia denique ei, quæ sunt extra, superfuerunt. Et Vibius Crispus compositus, & iucundus, & delectationi natus, priuatis tamen causis, quàm publicis melior. Iulio secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adiecisset enim atque adijciebat cæteris uirtutibus suis, quod desyderari potest. id est autem, ut esset multo magis pugnax, ut sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterum interce-

ptus quoque magnum sibi uendicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod uelit gratia, tam candidum & lene, & speciosum dicendi genus, tanta uerborum etiam quae assumpta sunt proprietas, tanta etiam in quibusdã ex periculo petitis significantia Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc uigent, materiam uere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia, nanq; & consumati iam patroni ueteribus aemulantur, et eos iuuenum ad optima tendentium imitatur, ac sequitur industria. Supersunt qui de philosophia scripserint. quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literae romanae tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui, ut ubiq;, etiam in hoc opere Platonis aemulus extitit. Egregius uero multoq;, quàm in orationibus praestantior Brutus, sufficit ponderi rerum, scias eum sentire, quae dicit. scripsit non parum multa Cornelius Celsus Sceptios secutus, non sine cultu, ac nitore. Plaucus in stoicis rerum cognitioni utilis. in epicuris leuis quidem, sed non iniucundus tamen author est Catius. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiae uersatum distuli propter uulgatam falsò de me opinionem, quia damnare eum, & inuisum quoq; habere sum creditus. Quod accidit mihi dum corruptum, & omnibus uitijs fractum dicendi genus reuocare ad seueriora iudicia contendo. tum autem ferè solus hic in manibus adolescentium fuit, quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus praeferri non sinebam, quos ille non desstiterat incessere, cum diuersi sibi conscius generis placere se in dicendo posse, in quibus illi placerent, diffideret. amabant autem eum magis, quàm imitabantur, tantumq; ab eo destuebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum pares, ac saltem proximos illi uiro fieri, sed placebat propter sola uitia, & ad ea se quisque dirigebat effingenda, quae poterat Deinde cum se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat, cuius et multae alioquin, et magnae uirtutes fuerunt. Ingenium facile, & copiosum, plurimum studij, & multarum rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab ijs, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est. Tractauit etiam omnem ferè studiorum materiam. nam & orationes eius, & poemata, & epistolae, et dialogi feruntur, In philosophia parum diligens, egregius tamen uitiorum insectator fuit, multae in eo, claraeq; sententiae, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraq;, atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus uitijs, uelles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. nam nisi aliqua contempsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententijs non fregisset, consensu po-

tius eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis, & seueriore genere satis firmatis legendus, uel ideo quod exercere potest utrunq; iudicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt, eligere modo curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora uellet, quæ quod uoluit, effecit.

De imitatione.

EX HIS, cæteris'q; lectione dignis authoribus, & uerborum sumenda copia est, & uarietas figurarum, & componendi ratio, tum ad exemplum uirtutum omnium mens dirigenda. Neq; enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut inuenire primum fuit, est'q; præcipuum, sic ea, quæ bene inuenta sunt, utile sequi, atque omnis uitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in alijs, facere ipsi uelimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur, sic musici uocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum tuentur. Omnis deniq; disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari uidemus. & hercle necesse est aut similes, aut dissimiles bonis simus. Similem raro natura præstat, frequenter imitatio, sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quàm fuit ijs, qui nihil, quod sequerentur, habuerunt, nisi caute, & cum iudicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, uel qa pigri est ingenij contentũ esse ijs, quæ sunt ab illis inuenta. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod iam cognouissent faciendum sibi, aut cogitandum putassent? nempe nihil fuisset inuentum, cur igitur nefas est reperiri aliquid à nobis, quod ante non fuerit? an illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent, nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus inuenisse eos, qui quæsierint. Et cum illi, qui nullum cuiusquam rei habuerint magistrum, plurima in posteros tradiderunt, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderit, sed nihil habebimus nisi beneficij alieni? quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris, ac lineis sciant. Turpe etiam illud est, esse contentum id consequi, quod imiteris. Nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo, quod sequebatur? Nihil in poetis supra Liuium Andronicum, nihil in historijs supra pontificum annales haberemus, ratibus adhuc nauigaremus, non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ, quam

corpora in sole fecissent, circunscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars, qualis inuenta est, nec intra initium stetit, nisi forte nostra potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. nihil enim crescat sola imitatiōe. Quod si prioribus adijcere fas nō est, quomodo sperare possimus ullum oratorem perfectum? cum in ijs, quos maximos adhuc nouimus, nemo sit inuentus, in quo nihil aut desyderetur, aut reprehendatur, sed etiam qui summa non appetent, contendere potius quàm sequi debent. Nam qui agit, ut prior sit, forsitan etiam si non transierit, æquabit. Eum uero nemo potest æquare, cuius uestigijs sibi utique insistendum putat, necesse est enim semper sit posterior, qui sequitur. Adde quod plerunque facilius est plus facere, quàm idē. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita eualuerit, ut non res, quæ simillimæ uideantur, discrimine aliquo discernantur. Adde quod quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, qđ imitatur, ut umbra corpore, et imago facie, et actus histrionū ueris affectibus, qđ in orationibus quoq; euenit. Nanq; ijs, quæ in exemplum assumimus, subest natura, & uera uis. Contra omnis imitatio ficta est, & ad alienum propositum accommodatur, quo fit, ut minus sanguinis, ac uirium declamationes habeant, quàm orationes, quod in illis uera, in his assimulata materia est. Adde quod ea, quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inuentiones, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideóq; pleriq; cum uerba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mire à se quæ elegerunt, effingi arbitrantur, cū uerba intercedāt, inualescantq; temporibus, ut quorū certissima sit regula in consuetudine, eaq; non sua natura sint bona, aut mala, nā p se soni tātū sunt, sed prout opportune, propriéq;, aut secus collocata sunt, & compositio cū rebus accōmodata sit, tum ipsa uarietate gratissima. Quapropter exactissimo iudicio circa hāc partem studiorū examinanda sunt omnia. Primū quos imitemur, nā sunt plurimi, q similitudinē pessimi cuiusq;, et corruptissimi cōcupierunt. tum in ipsis, quos elegerimus, quid sit, ad quod nos efficiendū comparemus. Nā in magnis quoq; authoribus incidunt aliqua uitiosa, & à doctis inter ipsos etiam mutuo reprehēsa, atq; utinam tam bona imitantes dicerent melius, quàm mala peius dicant. Nec uero saltem ijs, quibus ad euitāda uitia iudicij satis fuit, sufficiat imaginē uirtutis effingere, et solā (ut sic dixerim) cutem, uel potius illas Epicuri figuras, quas è summis corporibus dicit effluere, hoc autem ijs accidit, qui non introspectis penitus uirtutibus ad primum se uelut aspectum orationis aptarunt, & cum ijs felicissime

cessit imitatio, qui uerbis, atque numeris sunt non multum differentes. uim dicendi, atque inuentionis non assequuntur, sed plerunq; declinant in peius, & proxima uirtutibus uitia cõprehendunt, fiuntq; pro grandibus, tumidi, pressis, exiles, fortibus, temerarij, lætis, corrupti cõpositis, exultantes, simplicibus, negligentes. Ideoq; q horride, atq; incõposite quidlibet illud frigidum, & inane extulerunt, antiquis se pares credunt, qui carent cultu, atq; sententijs attici scilicet qui præscissis cõclusionibus obscuri Sallusthum, atque Thucydidem superant. tristes ac ieiuni Pollionem æmulantur otiosi, & supini, siquid modo longius circunduxerunt, iurant ita Ciceronem locuturum fuisse. Noueram quosdã, q se pulchre expressisse genus illud huius cœlestis in dicendo uiri sibi uiderentur, si in clausula posuissent, esse uideatur. Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque intelligat. Et quare bonũ sit sciat, tum in suscipiendo onere consulat suas uires. Nam quædam sunt inimitabilia, qbus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diuersitas repugnet. nec cui tenue ingenium erit, sola uelit fortia, & abrupta. cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis, & uim suam perdat, & elegantiam, quam cupit, non persequatur. Nihil est enim tam indecens, quàm cum mollia durescunt. atque ego illi præceptori, quem institueram in libro secundo credidi, non ea sola docenda esse, ad quæ quenq; discipulorum natura compositum uideret. nam & is adiuuare debet, quæ in quoque eorum inuenit bona, & quantum fieri potest, adijcere, quæ desunt, & emendare quædam, & mutare. Rector enim est aliorum ingeniorum, atque formator. difficilius est naturam suam fingere Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia, quæ recta sunt, uelit esse in suis auditoribus quamplenissima, in eo tamen, cui naturam obstare uiderit, laborabit. Id quoque uitandum, in quo magna pars errat, ne in oratione poetas nobis, & historicos in illis operibus oratores, aut declamatores imitandos putemus. sua cuiq; proposita lex. suus cuiq; decor est. nec comœdia in cothurnos assurgit. nec contra tragœdia socco ingreditur. Habet tamen omnis eloquẽtia aliquid commune. id imitemur, quod commune est. Etiã solet hoc incommodi accidere ijs, qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas ijs placuit alicuius, hanc etiam in leni, ac remisso causarum genere non exuant. si tenuitas, aut nuditas, in asperis, grauibusq; causis põderi rerum parum respondeant, cum sit diuersa non causarum modo inter seipsas conditio, sed in singulis etiam partium causæ, sintq; qui alia leniter. alia aspere. alia concitate. alia remisse. alia docendi. alia mouendi gratia dicent, quorum omnium dissimilis, atque diuersa inter se ratio est.

tio est. Itaq; ne hoc quidẽ suaserim uni se alicui proprie, quẽ p omnia sequatur, addicere. Longe omnium perfectissimus græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius alij. plurima ille, sed nõ qui maxime imitandus, & solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. quid tantum noceret, uim Cæsaris, asperitatem Cœlij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere? Nam præter id, quod prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit suum facere, tum in tanta rei difficultate, unum intuẽtes uix aliqua pars sequitur. Ideoq; cum totum exprimere, quem elegeris, penè sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, et quo quicq; loco conueniat, aptemus. Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantum in uerbis, illuc intendenda mens, quantum fuerit illis uiris decoris in rebus, atq; personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia etiam, quæ delectationi uideantur data, ad uictoriã spectant, quid agatur proœmio, quæ ratio & quàm uaria narrandi, quæ uis probandi, ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis mouendis sciẽtia, quantaq; laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quæ tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum arcessitur. hæc si præuiderimus, tum ueræ imitabimur. Qui uero etiam propria ijs bona adiecerit, ut suppleat, quæ deerant, circumcidat siquid redundabit, is erit, quẽ quærimus, perfectus orator, quem nunc consumari potissimum oportebat, cum tanto plura exempla benedicendi supersunt, quàm illis, qui adhuc summi sunt, contigerant. nam erit hæc quoq; laus eorũ, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

Qui modus scribendi sit.

AT HAEC Quidem auxilia extrinsecus adhibentur, in ijs autem, quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum affert stylus. Nec immerito M. Tullius, hunc optimum effectorem, ac magistrum dicendi uocat, cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus, quæ sunt de oratore assignando, iudicium suum cum illius authoritate coniunxit. Scribendum ergo q̃diligentissime, & quamplurimum. nam ut terra altius effossa, generandis, alendisq; seminibus fœcundior fit, sic profectus nõ à summo petitus, studiorum fructus effundit uberius, & fidelius continet. nam sine hac quidem conscientia, ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loquacitatem dabit, & uerba in labris nascentia, illic ra-

dices, illic fundamenta sunt, illic opes, uelut sanctiore quodam aerario cōditae, unde ad subitos quoq; casus, cum res exiget proferantur. Vires faciamus ante omnia, quae sufficiant labori certaminum, & usu non exhauriantur. nihil enim rerum ipsa natura uoluit magnum effici cito, praeposuitq; pulcherrimo cuique operi difficultatem, quae nascendi quoque hanc fecerit legem, ut maiora animalia diutius uisceribus parentum continerentur. Sed cum sit duplex quaestio, quomodo, & quae maxime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. Sit primo uel tardus, dum diligens stylus, quaeramus optima, nec primo se offerentibus gaudeamus. adhibeatur iudicium inuētis, dispositio probatis. delectus enim rerum, uerborumq; habendus est, & pondera singulorum examinanda. post subeat ratio collocandi, uersenturq; omni modo numeri, non, ut quodq; se proferet uerbum occupet locum, quae quidem ut diligentius exequamur, repetenda saepius erunt scriptori proxima. nā praeter id, quod sic melius iunguntur prioribus sequentia, calor quoq; ille cogitationis qui scribendi mora refrixit, sic recipit ex integro uires, & uelut repetito spatio sumit impetum, quod in certamine saliendi fieri uidemus, ut conatum longius petant, & ad illud, quo contenditur, spatium cursu ferantur. Vtq; in iaculando brachia reducimus, & expulsuri tela neruos retro tendimus. Interim tamen, si feret flatus, danda sunt uela, dum nos in dulgentia illa non fallat. omnia. n. nostra, dum nascuntur, placent, alioquin nec scriberentur. Sed redeamus ad iudicium, & retractemus suspectam facilitatem, sic scripsisse Sallustium accepimus, & sanè manifestus est etiam ex opere ipso labor. Virgilium quoque paucissimos die composuisse uersus author est Varrus. Oratoris quidem alia conditio est, itaque hanc moram, & solicitudinem initijs impero. Nam primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quam optime scribamus. celeritatem dabit consuetudo, paulatim res facilius se ostendent, uerba respondebunt, compositio sequetur, cuncta deniq;, ut in familia bene instituta, in officio erūt. Summa haec est rei, cito scribendo non fit, ut bene scribatur, bene scribendo fit, ut cito. Sed tum maxime, cum facilitas illa contigerit, resistamus, ac prohibeamus, & ferentes equos frenis quibusdam coerceamus, quod non tam moram faciet, quàm nouos impetus dabit. Nec uero rursus eos, qui robur aliquod in stylo fecerunt, ad infelicem calumniandi se poenam alligandos puto. Nam quomodo sufficere ciuilibus officijs possit, qui singulis actionū partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit satis, omnia mutare, omnia aliter dicere, quàm occurrit, uelint, increduli quidam, & de ingenio suo pessime meriti, qui dili-

gentiam

gentiam putant facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere utros peccare ualidius putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usq; descendant nimia bene dicendi cupiditate, qua de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum æqualem meum, atq; à me (ut notum est) familiariter amatum, miræ facundiæ uirum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Iulius Florus in eloquentia galliarum, quoniam ibi demum exercuit eam, princeps, alioquin inter paucos, disertus, & dignus illa propinquitate. Is cum Secundum scholæ adhuc operam dantem tristem forte uidisset, interrogauit quæ causa frontis tã obductæ. nec dissimulauit adolescens tertium iam diem esse, ex quo omni labore, materiæ ad scribendum destinatæ non inueniret exordium, quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens, nunquid tu inquit, melius dicere uis quàm potes? Ita se res habet, curandum est, ut quam optime dicamus, dicendum tamen pro facultate. ad profectum enim opus est studio non indignatione. Vt possimus autem scribere etiam plura, & celerius, non exercitatio modo præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio, si non resupini, spectantesq; tectum, & cogitationem murmure agitantes expectauerimus quid obueniat, quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus, quo interim animo tandem ad scribendum accesserimus, sic nobis et initia, & quæ sequuntur natura ipsa præstabit. Certa sunt enim pleraq;, & nisi conniueamus in oculos incurrunt, ideoq; nec indocti, nec rustici diu quærunt unde incipiant, quo pudendum est magis, si difficultatem faciat doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse quod latet, ne immutescamus alioquin, si nihil dicendum uideatur, nisi quod non inuenimus. Diuersum est huic eorum uitium, qui primo quasi decurrere per materiam stylo quamuelocissimo uolunt, et sequẽtes calorem, atq; impetum ex tempore scribunt. Hanc syluam uocant, repetunt, deinde & componunt quæ effuderant, sed uerba emendantur, et numeri manent, in rebus temere congestis, quæ fudit leuitas, protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere, ut cælandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia ualet. Satis apparet ex eo, qđ hanc scribentiũ negligentiã damno, qđ de illis dictandi delitijs sentiam. Nam in stylo qdem quãlibet properato dat aliquã cogitationi morã non consequens celeritatem eius manus. Ille, cui dicta-

mus, urget, atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantum, & fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant, quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille, qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo, uelut offensator fuerit, inhibetur cursus, atque omnis, quæ erat conceptæ mentis intentio, mora, & interdum iracundia excutitur. Tum illa, quæ apertiorem animi motum sequuntur, quæq; ipsa animum quodammodo concitant, quorum est iactare manum, torquere uultum, simul uertere latus, & interim obiurgare, quæq; Persius notat, cum leuiter dicendi genus significat,

" Nec pluteum (inquit) cædit, nec demorsos sapit ungues, etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Deniq; ut semel, quod est potissimum, dicam, secretum, quod dictando perit, atque liberum arbitris locum, & quam altissimum silentium scribentibus maxime conuenire nemo dubitauerit, non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora, syluasq;, quod illa cœli libertas, locorumq; amœnitas, sublimem animum, & beatiorem spiritum parent, mihi certe iucundus hic magis, quàm studiorum hortator uidetur esse secessus. Nanque illa ipsa, quæ delectent, necesse est auocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest, & quocunque respexit desinit intueri quod propositum fuerat. Quare syluarum amœnitas, & præter labentia flumina, & inspirantes ramis arborum auræ, uolucrumq; cantus, & ipsa late circunspiciendi libertas ad se trahunt, ut mihi remittere potius ista uoluptas uideatur cogitationem, quàm intendere. Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri uox poterat, & ex quo nihil prospici potest, recipiebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoq; lucubrantes silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum uelut rectos maxime teneat. Sed cum in omni studiorum genere, tum in hoc præcipue bona ualetudo, quæq; eam maxime præstat, frugalitas necessaria est, cum tempora ab ipsa rerũ natura ad quietem, refectionemq; nobis data, in acerrimum laborem conuertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quàm quod somno supererit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam fatigatio, & abunde, si uacet, lucis spatia sufficiunt. Occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio quoties ad eam integri, ac refecti uenimus, optimum secreti genus. Sed silentium, & secessus, & undique

dique liber animus, ut sunt maxime optanda, ita non possunt semper contingere. Ideoq; non statim, si quid obstrepet, abijciendi codices erunt, & deplorandus dies, uerum incommodis repugnandum, & hic faciendus usus, ut omnia, quæ impedient, uincat intentio, quã si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum, quæ oculis, uel auribus incursant ad animum perueniet. An non frequenter etiam fortuita hæc cogitatio præstat, ut obuios non uideamus? & itinere deerremus? non consequemur idem, si & uoluerimus? Non est indulgendum causis desidiæ. nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi oĩbus alijs curis uacantes, studendum existimauerimus, semper erit, propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba itinere conuiuijs, uel concione etiam, faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro tot circunstantibus iudicijs, iurgijs, fortuitis etiam clamoribus erit subito continua oratione dicendum? si particulas, quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? propter quæ ille idem tantus amator secreti Demosthenes in litore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret meditans consuescebat concionum fremitus non expauescere.
Illa quoque minora, (sed nihil in studijs paruum est) non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi, nisi forte uisus infirmior membranarum potius usum exigat, quæ, ut iuuant aciem, ita crebræ relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem in utrolibet genere contra uacuæ tabellæ, in quibus libera adijciendi sit excursio. nam interim pigritiam emendandi angustiæ faciunt, aut certe nouorum interpositione priora confundunt. Ne latas quidem ultra modum esse ceras uelim, expertus iuuenem studiosum alioquin, prælongos habuisse sermones, quia illos numero uersuum metiebatur, idq; uitium, quod frequenti admonitione corrigi nõ potuerat, mutatis codicibus esse sublatum. Debet uacare etiam locus, in quo notentur, quæ scribentibus solent extra ordinem, idest ex alijs, quàm qui sunt in manibus, locis occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet, nec differre tutum est, quia interim elabuntur. interim memoriæ sui intentos ab alia inuentione declinant. Ideoq; optime sunt in deposito.

De emendatione.

SEQVITVR emendatio pars studiorum longe utilissima. Neq; enim sine causa creditum est, stylum non minus agere,

cum delet. Huius autem operis est adijcere, detrahere, mutare, sed facilius in ijs simpliciusq; iudicium quæ replenda, uel deijciencia sunt. Premere uero tumentia, humilia extollere, luxuriantia astringere, inordinata digerere, soluta componere, exultantia coercere duplicis operæ. Nam & damnanda sunt quæ placuerant, & inuenienda, quæ fugerant. Nec dubium est optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post interuallum uelut noua, atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra quasi recentes fœtus blandiantur. Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est, & ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam uitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse, quod primum est, melius existiment quicquid est aliud, idq; faciant, quoties librum in manibus resumpserunt, similes medicis etiam integra secantibus, accidit itaque ut cicatricosa sint, & exanguia, & cura peiora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certe quod sufficiat, ut opus poliat lima, non exterat. Temporis quoq; esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smyrnam nouem annis accepimus scriptam, & panegyricum Isocratis, qui parcissime decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet, cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

Quæ scribenda sunt præcipue.

PROXIMVM est, ut dicamus quæ præcipue scribenda sunt. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus, quæ sunt materiæ, quæ prima, aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum, & secundo, quo iam robustorum studijs ordinem dedimus. Sed de quo nunc agitur, unde copia & facilitas maxime ueniat. Vertere græca in latinum ueteres nostri oratores optimum iudicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de oratore libris dicit factitasse. Id Cicero sua ipse persona frequentissime præcipit, quinetiam libros Platonis, atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Marco id Messalæ placuit, multæq; sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes, adeo, ut etiam cum illa Hyperidis pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet, & manifesta est exercitationis huiusce ratio. Nam & rerum copia græci authores abundant, & plurimum artis in eloquẽtiam intulerunt, & hos transferentibus uerbis uti optimis licet. Omnibus enim utimur nostris. Figuras uero, quibus maxime ornatur

oratio,

oratio, multas, ac uarias excogitandi etiam necessitas quædam est, quia plerunque à græcis Romana dissentiunt. Sed etiam illa ex latinis conuersio multum & ipsa contulerit, ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationem potest, et uerba poetica libertate audaciora, præsumunt eandem proprie dicendi facultatem, sed & ipsis sententijs adijcere licet oratorium robur, & omissa supplere, & effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantum uolo. Sed circa eosdem sensus certamen, atque æmulationem. Ideóq; ab illis dissentio, qui uertere orationes latinas uetant, quia optimis occupatis quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neq; semper est desperandum aliquid illis, quæ dicta sunt, melius posse reperiri, neque adeo ieiunam, ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici nisi semel non possit, nisi forte histrionum multa circa uoces easdem uariare gestus potest, orandi minor uis, ut dicatur aliquid præter qđ in eadem materia nihil dicendum sit. Sed esto neque melius, quod inuenimus sit, nec par, est certe proximus locus. an uero ipsi nos bis, ac sæpius de eadem re dicamus, & quidem continuas nonnunquam sententias, nisi forte contendere nobiscum possumus, cum alijs non possumus. Nam si uno genere duntaxat bene dicetur, fas erit existimari præclusam nobis à prioribus uiam in dicendo, nunc uero innumerabiles sunt modi, plurimæq; eodem uiæ ducunt, siue breuitatis gratia, siue copiæ, alia translatis uirtus, alia proprijs, hoc oratio recta, illud figura declinata commendat, ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas. Quid quod authores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta lectione secura transcurrimus, sed tractamus singula, & necessario introspiciamus. Et quantum uirtutis habeant, uel hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possumus, nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit, ut ex industria sumamus sententias quasdam, easq; uersemus quamnumerosissime uelut eadem cera aliæ, atque aliæ formæ duci solent. Plurimū autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporū locorum, dictorum, factorū diuersitate facile delitescet infirmitas tot se undiq; rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerētibus. Illud uirtutis indiciū est, fundere, quæ natura contracta sunt, augere parua, uarietatem similibus, uoluptatem ex positis dare, et bene dicere multa de paucis. In hoc optimæ facient infinitæ quæstiones, quas

uocari θέσεις diximus. Quibus Cicero iam princeps in re p. exerceri solebat. His confinis est destructio, & confirmatio sententiarum. nam cum sit sententia decretum quoddam, atque praeceptum, quod de reo, idem de iudicio rei quaeri potest. tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus, nam qui haec recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiose tractauerit, utique in illis plures excursus, recipientibus magis abundabit, eritq; in omnes causas gratus. omnes enim generalibus quaestionibus constant. nam quid interest Cornelius tri. pl. quod codicem legerit, reus sit, an quaeramus, uioletur'ne maiestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitauerit. Milo Clodium recte'ne occiderit, ueniat in iudiciū, an oporteat'ne insidiatorē interfici, uel pnicioſum reip. ciuem etiā si non insidietur. Cato Martiam honeste'ne tradiderit Hortensio, an conueniat, necne res talis bono uiro de personis iudicatur, sed de rebus contenditur. Declamationes uero quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo sunt ad ueritatem accommodatae, & orationibus similes, non tantum dum adolescit iuuenis, sunt utilissimae, quae inuentionem, & dispositionem pariter exercent, sed etiam cum est consummatus, ac iam in foro clarus. Alitur enim, atque enitescit uelut pabulo laetiore facundia, & assidua contentionum asperitate fatigata renouatur. Quapropter historiae nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda, & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit, sicut athletae remissa quibusdam temporibus ciborum, atque exercitationum certa necessitate, otio, & iucundioribus epulis reficiuntur. Ideoq; mihi uidetur M. Tullius tantum intulisse eloquentiae lumen, quod in hos quoq; studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, & durescat articulus, & ipse ille mucro ingenij quotidiana pugna retundatur. Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit, ac reparat haec uelut sagina dicendi, sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus simulachris, usqueadeo, ut difficilis ab ijs digressus sit assuefacere, ne ab illa, in qua propè consenuerint, umbra uera discrimina uelut quendam solem reformident. Quod accidisse etiam Portio latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur, ut cum ei summam in scholis opinionem obtinenti causa in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrētur, ita illi coelum nouum fuit, ut omnis eius eloquentia contineri tecto, ac parietibus uideretur. quare iuuenis, qui

rationem

rationem inueniendi, eloquendiq; à præceptoribus diligenter acceperit, quod nõ est infiniti operis, si docere sciant, & uel exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem, quod apud maiores fieri solebat, deligat, quem sequatur, quem imitetur, iudicijs intersit quamplurimis, & sit certaminis, cui destinatur, frequẽs spectator, tum causas uel easdem, quas agi audierit, stylo & ipse componat, uel etiam alias, ueras modo, & utrunq; tractet, &, quod in gladiatoribus fieri uidemus, de rhetoricis exerceatur, ut fecisse Brutum diximus pro Milone. melius hoc quàm rescribere ueteribus orationibus, ut fecit Sextius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partem litis nosse non posset ex sola defensione. Citius autem sic idoneus erit iuuenis, quem præceptor coegerit in declamando, quam simillimum esse ueritati, & per totas ire materias, quarum nunc facillima, & maxime fauorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequẽs turba discipulorũ, & consuetudo classium certis diebus audiendarum, non nihil etiam persuasio patrum numerantium potius declamationes, quàm æstimantium. Sed quod dixi primo, ut arbitror, libro, nec ille se bonus præceptor maiore numero, quàm sustineri possit, onerabit, et inanem loquacitatem recidet, ut omnia, quæ sunt in controuersia, non, ut quidam uolunt, quæ in rerum natura dicantur, & uel lõgiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, uel materias sibi diuidere permittet. Vna diligenter effecta plus proderit, quàm plures inchoatæ, & quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicquam ponatur, nec illa, quæ prima sunt, seruent suam legem, iuuenibus flosculos omniũ partium in ea, quæ sunt dicturi, congerentibus, quo fit, ut timentes, ne sequentia perdant, priora confundant.

De cogitatione.

PROXIMA stylo cogitatio est, quæ & ipsa uires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalemq; fortunam media quædam, & nescio an usus frequentissimi. Nã scribere nec ubiq; nec semper possumus, cogitationi temporis, ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adiuuatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid inuenit uacui, nec otium patitur. Neq; uero rerum ordinem modo, quod ipsum satis erat, intra se ipsa disponit, sed uerba etiam copulat, totamq; ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. nam memoriæ quoq; plerunq; inhæret fi-

delius, quod nulla ſcribendi ſecuritate laxatur. Sed ne ad hanc quidem uim cogitandi perueniri poteſt, aut ſubito, aut cito. Nam primum facienda multo ſtylo forma eſt, quæ nos nec cogitantes ſequatur, tum aſſumendus uſus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quæ reddi fideliter poſſint, mox per incrementa tam modica, ut onerari ſe labor ille non ſentiat, augenda uſu, & exercitatione multa continenda eſt, quæ quidem maxima ex parte memoria conſtat. Ideoq; aliqua mihi in illum locum differenda ſunt. Eo tamen peruenit, ut is, cui non refragetur ingenium, acri ſtudio adiutus, tantum conſequatur, ut etiam quæ cogitarit, quæq; ſcripſerit, atque edidicerit, in dicendo fidem ſeruent. Cicero certe græcorum Metrodorum Septium, & Eriphylum Rhodium, noſtrorumq; Hortenſium tradidit, quæ cogitauerant ad uerbum in agendo retuliſſe. Sed ſi forte aliquis inter dicendum effulſerit extemporalis color non ſuperſtitioſe cogitatis, demum eſt inhærendum, neque enim tantum habent curæ, ut non ſit dandus & fortunæ locus. Cum ſæpe etiam ſcriptis ea, quæ ſubito nata ſunt, inſerantur. Ideoq; totum hoc exercitationis genus, ita inſtituendum eſt, ut & digredi ex eo, & redire in id facile poſſimus. Nam ut primum eſt domo afferre paratam dicendi copiam, & certam, ita refutare temporis munera longe ſtultiſſimum eſt. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non poſſit, adiuuare poſſit. Id autem fiet memoriæ uiribus, ut illa, quæ complexi animo ſimus, fluant ſecura, ne ſolicitos, & reſpicientes, & una ſpe ſuſpenſos recordationis non ſinant præuidere, alioquin uel extemporalẽ temeritatem malo, quàm male cohærentem cogitationem. Peius enim quæritur retrorſus, quia cum illa deſyderamus, ab alijs auertimur, & ex memoria potius repetimus, quàm ex materia. Plura ſunt autem ſi ſtrictius utrunque quærendum eſt, quæ inueniri poſſunt, quàm quæ inuenta ſunt.

Quemadmodum extemporalis facultas paretur, & contineatur.

MAXIMVS uero ſtudiorum fructus eſt, & uelut præmium quoddam amplius longi laboris, ex tempore dicendi facultas, quam qui non erit conſecutus, mea quidem ſententia ciuilibus officijs renunciabit, & ſolam ſcribendi facultatem potius ad alia opera conuertet. nec enim bonæ fidei uiro conuenit auxilium publicum polliceri, quod præſentiſſimis quibuſq; periculis deſit, monſtrare portum, ad quem nauis accedere, niſi lenibus uentis uecta non poſſit. Siquidem innumerabiles accidunt ſubitæ neceſſitates, uel apud magiſtratus, uel

repræsentatis iudiciјs, continuo agendi. Quarum siqua non dico cuicunque innocentium ciuium, sed amicorum, ac propinquorum alicui euenerit, stabit'ne mutus & salutarem petentibus uocem, statimq; si non succurratur, perituris, moras, & secessum, & silentium quæret, dum illa uerba fabricentur, & memoriæ insidant, & uox, ac latus præparetur. Qui uero patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus? quid, cum aduersario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea, quæ opinati sumus, & contra quæ scripsimus fallunt, ac tota subito causa mutatur. atqui ut gubernatori ad incursus quoque tempestatum, sic agenti ad uarietatem causarum ratio mutanda est. Quid porrò multus stylus, & assidua lectio, & longa studiorum ætas facit? si manet eadem, quæ fuit incipientibus, difficultas? perisse profecto confitendum est præteritum laborem, cui semper idem laborandum est, neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit. Id autem maxime hoc modo consequemur. Nota sit primum dicendi uia. neque enim prius contingere cursus potest, quàm scierimus, quò sit, & qua perueniendum. nec satis est non ignorare, quæ sunt causarum iudicialium partes, aut quæstionum ordinem recte disponere (quanquam ista sunt præcipua). sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps, quæ ita sunt natura copulata, ut mutari, aut interuelli sine confusione non possint. Quisquis autem uiam, qua sit ingrediendum discet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie uelut duce, propter quod homines etiam modice exercitati, facillime tenorem in narrationibus seruant. deinde quid quoque loco quærant scient, nec circunspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur, nec confundent ex diuersis orationem uelut salientes huc illuc, nec usquam insistentes. Postremo habebunt modum, & finem, qui esse citra diuisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus, quæ proposuerint, peruenisse se ad ultimum sentient. Et hæc quidem ex arte, illa uero ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus. multo, ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem etiam quæ subito effusa sint, reddant, ut cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo, & exercitatio facilitatem maxime parit, quæ si paulum intermissa fuerit, non uelocitas illa modo tardatur, sed ipsum coit, atque concurrit. Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperq; nostram uocem prouisa, &

formata cogitatio excipiat. Vix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut inuentioni, dispositioni, elocutioni, ordini uerborum, rerumq; , tum ijs, quæ dicit, quæ subiuncturus est, quæ ultra spectanda sunt adhibita uocis, pronuntiationis, gestus obseruatione una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat, quantumq; dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur, ut donec perueniamus ad finem, non minus prospectu procedamus, quàm gradu, si nõ intersistentes, offensantesq; breuia illa, atque concisa singultantium modo eiecturi sumus. Est igitur usus irrationabilis quidam, quem græci ἄλογον τριβὴν uocant, qua manus in scribendo decurrit, qua oculi totos simul in lectione uersus, flexusq; eorum, & transitus intuentur, & ante sequentia uident, quàm priora dixerunt. quo constant miracula illa in scenis pilariorum, ac uentilatorum, ut ea, quæ emiserint, ultro uenire in manus credas, & qua iubentur decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea, de qua locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud, quod in se rationem non habet, in ratione uersetur. Nam mihi ne dicere quidem uidetur, nisi qui disposite, ornate, copiose dicit. Sed nec tumultuarij, nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem iurgantibus etiam mulierculis superfluere uideo, cum eo, quod si calor, ac spiritus tulit frequenter accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit, deum tunc affuisse, cum id euenisset, ueteres oratores, ut Cicero dicit, aiebant. sed ratio manifesta est. nam bene concepti affectus, & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescũt, & dilatæ non reuertuntur. Vtiq; uero cum infelix illa uerborum cauillatio accessit, & cursus ad singula uestigia restitit, non potest ferri contorta uis, sed ut optime uocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ, de quibus dixi, rerum imagines, quas uocari φαντασίας indicauimus, omniaq;, de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus habenda in oculis, in affectus recipienda. pectus est enim, quod disertos facit, & uis mentis. ideoq; imperitis quoque, si modo sunt aliquo affectu concitati, uerba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas, ut si per aliquam rectam uiam mittamus oculos, simul omnia, quæ sunt in ea, circaq; intuemur, non ultimum tantum uidemus, sed usq; ad ultimum. Addit ad dicendum etiam pudor stimulos. habet & dicendorum expectata laus. mirumq; uideri potest, quod cum stylus secretò gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentia, ut miles concen

tu signorum excitatur. Nanq; & difficiliorem cogitationem exprimit, & expellit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido. Adeo praemium omnia expectant, ut eloquẽtia quoq;, quanquam plurimum habeat in se uoluptatis, maxime tamen praesenti fructu laudis, opinionisq; ducatur. Nec quisq̃ tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipiẽti statim posse contingere. sed sicut in cogitatione praecepimus, ita facilitatem quoque extemporalem à paruis initijs paulatim perducemus ad summam, quae nec perfici, nec contineri nisi usu potest. Caeterum puenire eò debet, ut cogitatio, non utiq; melior sit ea, sed tutior, cum hãc facilitatem nõ in prosa modo multi sint consecuti, sed etiã in carmine, ut Antipater Sidonius, et Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est, non quia nostris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc, & faciant, quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quam exhortandis in hanc spem, qui foro praeparantur, utile exemplum. Neq; uero esse unq̃ tantam fiduciã facilitatis, uelim ut non breue saltem tempus, quod nusquam ferè deerit, ad ea, quae dicturi sumus, dispicienda sumamus, quod quidem in iudicijs, ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam, quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam peruersa ducit ambitio, ut exposita controuersia protinus dicere uelint. quin etiam, quod est in primis friuolum, ac scenicum, uerbum petant, quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet inuicem eloquentia, & qui stultis eruditi uideri uolunt, stulti eruditis uidentur. Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & uis omnis intendenda rebus, & in praesentia remittendum aliquid ex cura uerborum. Si sequi utrunque non dabitur, tum & tardior pronuntiatio moras habet, & suspensa, ac ueluti dubitans oratio, ut tamen deliberare, non haesitare uideamur. Hoc, dum egredimur è portu, si nos nõdum aptatis satis armamentis aget uentus, deinde paulatim simul euntes aptabimus uela, & disponemus rudentes, & impleri sinus optabimus. id potius, quàm se inani uerborum torrenti dare quasi tempestatibus, qui uolent, auferentur. Sed non minore studio continetur haec facultas, quàm paratur. Ars enim semel percepta non capitur. stylus quoque intermissione paulum admodum de celeritate perdit. promptum hoc, et in expedito positum exercitatione sola continetur. Hac uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum simus iudicio, atq; opinione soliciti. rarũ est enim, ut satis se quisq; uereatur, uel soli tamẽ dicamus potius, quàm non omnino dicamus. Est alia

exercitatio cogitandi, totasq; materias, uel silentio, dum tamen quasi di cat intra se ipsum persequendi, quæ nullo non tempore, locoq; quando non aliud agimus, explicari potest, & est in parte utilior, quàm hæc proxima. Diligentius enim componitur quàm illa, in qua contextum dicendi intermittere ueremur. Rursus illa alia prior plus confert uocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipse, ut dixi, excitat oratorem, & iactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda leones facere dicuntur, hortatur. Studendum uero semper, & ubique. Neque enim ferè tam ullus est dies occupatus, ut nihil lucri (uelut Cicero Brutum facere tradit) operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut dicendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi, nec id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem, quicquid loquemur, ubicunque sit, pro sua scilicet portione perfectum, scribendum certe nunquam est magis, quàm cum multa dicemus ex tempore, ita enim seruabitur pondus, & intrans illa uerborum facilitas in altum reducetur, sicut rustici proximas uitis radices amputant, quæ illam in summum solum ducunt, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrunq;, cum cura, & studio fecerimus inuicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo quoties licebit, si id non dabitur cogitandum, ab utroque exclusi, debent tamen inniti, ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse uideatur. Plerunque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria, & utique initia scribant, cætera, quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium commentarijs ipsius apparet, sed feruntur aliorum quoque, & inuenti forte, ut eos dicturus quisque composuerat, & in libris digesti, ut causarum, quæ sunt actæ à Seruio Sulpitio, cuius tres orationes extant. Sed ij, de quibus loquor, commentarij, ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis uideantur esse compositi. Iam Ciceronis ad præsens modo tempus aptatos libertus Tiro contraxit, quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles in hoc genere prorsus recipio hanc breuem annotationem, libellos quoque, qui manu teneantur, & ad quos interim respicere fas sit, illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, ne in ijs, quæ scripserimus, uel in summas, siue in commentarios, & capita conferre. facit enim & discendi negligentiam hæc ipsa fiducia, et lacerat,

ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod non simus memoria persecuturi. Nam hoc quoque accidit, ut reuocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri, sic anceps inter utrunque animus æstuat, cum & scripta perdit, & non quærit noua. Sed de memoria destinatus est proximo libro locus, nec huic parti subiungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER VNDECIMVS.

De apte dicendo.

n ARRATA, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi, cogitandiq;, & ex tempore etiam, cum res poscet, orandi, proxima est cura, ut dicamus apte, quam uirtutem elocutionis quartam Cicero demonstrat, quæq; est, meo quidem iudicio, maxime necessaria. Nam cum sit ornatus orationis uarius, & multiplex, conueniatq; alius alij, nisi fuerit accommodatus rebus, atque personis, non modo non illustrabit eam, sed & destruet, & uim rerum in contrarium uertet. Quid enim prodest esse uerba & latina, & significantia, & nitida, figuris etiam, numerisq; elaborata, nisi cum ijs, in quæ iudicem duci, formariq; uolumus consentiant? Si genus sublime dicendi paruis in caussis, paruum, limatumq; grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux, atque uiolentum iucundis adhibeamus, ut monilibus, & margaritis, ac ueste longa, quæ sunt ornamenta fœminarum, deformentur uiri, nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augustius, fœminas deceat. Hunc locum Cicero breuiter in tertio de oratore libro perstringit, neque tamen uideri potest quicquam omisisse, dicendo non omni caussæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus, nec ferè pluribus in oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos Oratores, hominesq; eruditissimos dicat, satis habet partem hanc, uelut notare inter agnoscentes. Et hic Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota. Ideoq; breuius à se

dici, quanquam sit fusus locus, tractetur'q; à philosophis latius, nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus. Ideo'q; paulo pluribus uerbis debet haberi uenia. Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, mouendo iudici conueniat, qd quaq; parte orationis petamus, ita nec uetera, aut trãslata, aut ficta uerba incipiendo, narrando, argumentando tractabimus. neque decurrentis contexto nitore circuitus, ubi diuidẽda erit causa, & in partes suas digerenda. neque humile, atque quotidianum sermonis genus, & compositione ipsa dissolutum epilogis dabimus. nec iocis lachrymas, nec ubi opus erit miseratione siccabimus. Nam ornatus omnis non tam sua, quàm rei, cui adhibetur, conditione constat, nec plus refert, quid dicas, quàm quo loco. Sed totum hoc apte dicere, non elocutionis tantum genere constat, sed est cum inuentione commune. nã si tantum habeant etiam uerba momentum, quanto res ipsæ maius? quarum quæ esset obseruatio suis locis subinde subiecimus. Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum quid expediat, sed etiam quid deceat inspexerit, nec me fugit plerunq; hæc esse coniuncta. Nam quod decet ferè prodest, neque alio magis animi iudicum conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. aliquando tamen & hæc dissentiunt, quoties autem pugnabunt ipsam utilitatem uincet, quod decet. Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socratis fuisse, quàm si esset usus illo iudiciali genere defensionis, et oratione summissà, conciliasset iudicum animos sibi, crimen'q; ipsum solicite redarguisset? Verum id minime eum decebat. Ideo'q; sic egit, ut qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. maluit enim uir sapientissimus, quod superesset ex uita sibi perire, quàm quod præterisset. & quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se iudicijs reseruauit, breui detrimento iam ultimæ senectutis, æuum seculorum omnium consecutus. Itaq; quamuis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam obtulisset, uti ea noluit, cum eam bonam quidem, sed parum sibi conuenientem iudicasset. Quo uel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore seruandum, cum interim persuadere deforme sit, non fuit hoc utile absolutioni, sed quod est maius, homini fuit, nos secundum communem potius loquendi consuetudinem, quàm ipsam ueritatis regulam, diuisione hac utimur, ut ab eo, quod deceat, utilitatem separemus, nisi forte prior ille Africanus, q patria cedere, quàm cũ tribuno pl. humillimo contendere, de innocentia sua maluit, inutiliter sibi uidetur consuluisse, aut. P. Rutilius, uel

cum illo penè socratico genere defensionis est usus, uel cum reuocan-
te eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduce-
ret nesciebat. Hi uero parua illa, quæ abiectissimus quisq; animus uti
lia credit, si cum uirtute conferantur, despicienda iudicauerunt. Ideóq;
perpetua seculorum admiratione celebrãtur. Neq; nos simus tam hu
miles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed qualecunq; discrimen,
raro admodum eueniet. Cæterum idem ferè, ut dixi, in omni genere
causarum & proderit, & decebit. Est autem quod omnes & semp,
& ubiq; persuadere, ac dicere honeste, honesteq; facere deceat. con-
traq; neminem unquam ullo in loco turpiter. Minora uero, quæ sunt
ex medijs plerunq;, sunt talia, ut alijs sint concedenda, alijs non sint,
aut pro persona, tempore, loco, causa, magis, ac minus, uel excusata de-
beant uideri, uel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut
alienis, aut nostris, diuidenda est ratio eorum, dum sciamus pleraq;
neutro loco conuenire. In primis igitur omnis sui uitiosa iactatio est,
eloquentiæ tamen in oratore præcipue, affertq; audientibus non fasti-
dium modo, sed plerunq; etiam odium. habet enim mens nostra natu-
ra sublime quiddam, & erectum, & impatiens superioris. ideóq; ab
iectos, aut submittentes se libenter alleuamus, quia hoc facere tanquã
maiores uidemur, et quoties discessit æmulatio succedit humanitas, at q
se supra modum extollit, premere, ac despicere creditur, nec tam se ma
iorem, quàm minores cæteros facere. Inde inuident humiliores. nam
hoc uitium est eorum, qui nec cedere uolunt, nec possunt contendere, ri-
dent superiores, improbant bonos, plerunq; uero deprehendas arro-
gantium falsam de se opinionem, sed in ueris quoq; sufficit conscientia.
Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quã quam is qui
dem rerum à se gestarum gloria maior, quàm eloquẽtiæ fuit in ora
tionibus utique iactator, ac plerunq; illud quoq; non sine aliqua ratio
ne fecit, aut enim tuebatur eos, quibus erat usus adiutoribus in oppri
menda coniuratione, aut respõdebat inuidiæ, cui tamen non fuit par,
seruatæ patriæ pœnam passus exilium, ut illorum, quæ egerat in con
sulatu, frequens commemoratio possit uideri non gloriæ magis quàm
defensioni data. Eloquentiam quidem cum plenissimam diuersæ par
tis aduocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogauit.
„ Illius sunt enim. Siquid est in me ingenij iudices, quod sentio quàm
„ sit exiguum. &, quo ingenio minus possum, subsidio mihi diligen-
„ tiam comparaui. Quin etiam contra Q. Cæcilium de accusatore
in Verrem constituendo, quamuis multum esset in hoc quoq; momenti
uter ad agendum magis idoneus ueniret, dicẽdi tamen facultatem ma-

gis illi detraxit, quàm arrogauit sibi, se'q; non consecutum, sed omnia fecisse, ut posset eam consequi, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis aliena tamen persona uerum de eloquentia sua dicit. Et aperte tamen gloriari nescio, an sit magis tolerabile, uel ipsa illa uitij huius simplicitate, quàm illa iactatione peruersa, si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum, et potens infirmum, & disertus imperitum planè, & infantem uocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam deridere, ab alijs ergo laudemur. Nam ipsos (ut Demosthenes ait) erubescere etiā cum ab alijs laudabimur, decet. Neque hoc dico nō aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum. Sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte, quod tamen ita emendauit, ut necessitatem id faciendo ostenderet, inuidiam'q; omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset. Sed & M. Tullius saepe dicit de oppressa coniuratione Catilinae, sed modo id uirtuti Senatus, modo prouidentiae deorum immortalium assignat, plerunq; contra inimicos, atq; obtrectatores plus uendicat sibi. erant enim tuenda, cū obijcerentur. In carminibus utinam pepercisset, quae non desierunt carpere maligni.

» Cedant arma togae, concedat laurea linguae, &
» Fortunatam natam me consule Romam, & Iouem illum, à quo in concilium deorum aduocatur, & Mineruam, quae omnes eum artes edocuit, quae sibi ille secutus quaedam graecorum exempla permiserat. Verum eloquentiae, ut indecora iactatio, ita nonnunquam con-
» cedenda fiducia est. nā quis reprehendat haec? Quid putem? contem-
» ptum'ne me? non uideo, nec in uita, nec in gratia, nec in rebus gestis,
» nec in hac mea mediocritate ingenij quid despicere possit Antonius.
» & paulo post apertius. An decertare mecum uoluit contentione di-
» cendi? hoc quidem beneficium est, quid enim plenius? quid uberius? q̄
» mihi pro me & contra Antonium dicere? Arrogantes & illi, qui se iudicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inuiti iudices audiunt praesumentem partes suas, nec hoc oratori contingere inter aduersarios, quod Pythagorae inter discipulos contigit, potest, ipse dixit. Sed istud magis, minus'ue uitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus aetate, dignitate, authoritate, quae tamen uix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia, in quibus patronus argumentum ex seipso petet, qđ fuisset tumidius, si criminis loco negasset Cicero equitis Romani esse filium se defendente. At ille fecit hoc etiam

fauorabile

» fauorabile coniungendo cum iudicibus dignitatem suam. Equitis au
» tem Romani esse filium criminis loco poni ab accusatoribus, neq; uo-
» bis iudicantibus oportuit, nec defendentibus nobis. Impudens tumul tuosa, iracunda actio, omnibus indecora, sed ut quisq; aetate, dignitate, usu praecedit, magis in ea reprehēdēdus. Videas autem rixatores quosdam, neq; iudicum reuerentia, neq; agendi more, ac modo contineri. quos ipso mentis habitu manifestum sit, tam in suscipiendis, q̃ in agendis causis, nihil pensi habere. Profert enim mores plerunq; oratio, & animi secreta detegit, nec sine causa graeci prodiderunt, ut uiuat quēq; etiam dicere. Humiliora illa uitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas in rebus, ac uerbis parum modestis, ac pudicis, uilis pudor, in omni negotio neglecta authoritas, quae ferè accidunt ijs, qui nimium aut blādi esse, aut ridiculi uolunt. Ipsum autem eloquētiae genus alios aliud decet. Nam neq; tam plenum, & erectum, & audax, et praecultum senibus conuenerit, quàm pressum, & mite, & limatum, et quale intelligi uult Cicero, cum dicit orationem suam coepisse canescere, sicut uestibus quoq; non purpura, coccoq; fulgentibus, illa aetas satis apta sit. In iuuenibus etiam uberiora paulo, & penè periclitantia ferūtur, at in ijsdem siccum, & solicitū, et contractum dicendi propositum, plerunq; affectatione ipsa seueritatis inuisum est, quando etiam morum senilis authoritas immatura in adolescentibus creditur. Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo, ut quidam faciunt, ostentantibus, parum decori sunt, pleriq; orationis ornatus, maximeq; ex affectibus, quos illi uitia dicunt. Verba quoq; exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diuersa. non enim solum illa laetiora,
» qualia à Cicerone dicuntur. saxa, atq; solitudines uoci respondent.
» sed etiam illa, quanquam plena sanguinis. Vos enim iam albani tu-
» muli, atque luci, uos inquam imploro, atq; testor, uosq; Albanorum ob
» rutae arae sacrorum populi Ro. sociae, et aequales, non conueniant bar
» bae illi, atq; tristitiae. At uir ciuilis, uereq; sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi reip. dediderit, à qua lōgissime isti, qui philosophi uocantur, recesserunt, omnia, quae ad efficiendum oratione quod proposuerint, ualent, libenter adhibebit, cum prius, quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. Est quod principes deceat, alijs non concesseris. Imperatorū, ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiae, sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator. Et hic, qui bello ciuili se interfecit, Cato eloquens senator fuit. Idem dictum saepe in alio liberum, in alio

furiosum, in alio superbũ est. Verba aduersus Agamemnonẽ à Ther
site habita ridentur. Da illa Diomedi, alijue, cui pari, magnum ani-
" mum ferre præ se uidebuntur. Ego te inquit consulem putem L.
" Crassus Philippo, cum tu me non putes Senatorem? uox honestissimæ
libertatis, non tamen ferres quẽcunq; dicentem. negat se magni facere
aliquis poetarum, utrum Cæsar ater, an albus homo sit, insania, uer
te, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est. Maior in personis ob
seruatio est apud comicos, tragicos'q;, multis enim utuntur, & uarijs.
Eadem & eorum, qui orationes alijs scribebant, fuit ratio, & decla-
mantium est. non enim semper ut aduocati, sed plerunq; ut litigato-
res dicimus. Verum etiam in ijs causis, in quibus aduocamur, eadẽ dif
ferentia diligenter est custodiẽda. Vtimur enim fictione personarum,
& uelut ore alieno loquimur, dandiq; sunt ijs, quibus uocem accom-
modamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius cæcus, ali
" ter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. quid asperius li
" ctore Verris? ut adeas tantum dabis. quid fortius illo, cuius inter ipsa
uerberum supplicia una uox audiebatur, ciuis Romanus sum. quàm
dignæ Milonis in peroratione ipsa uoces eo uiro, qui pro rep. seditio
sum ciuem toties compescuisset? quiq; insidias uirtute superasset? de-
niq; non modo quot in causa, totidem in prosopopœia sunt uarietates.
sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, fœminarum, pupillorum,
mutarum etiam rerum assimulamus affectus, quibus omnibus debe
tur suus decor. Eadem in iis, pro quibus agemus, obseruanda sunt. ali
ter enim pro alio sæpe dicendum est, ut q̃squis honestus, humilis, in-
uidiosus, fauorabilis erit, adiecta propositorum quoq;, & anteactæ
uitæ differentia. Iucundissima uero in oratore humanitas, facilitas, mo
deratio, beneuolentia, sed illa quoq; diuersa, bonum uirum decent, ma
los odisse, publica uice commoueri, ultum ire scelera, & iniurias, & o-
mnia, ut in initio dixi, honesta. Nec tantum quis, & pro quo, sed etiã
apud quem dicas interest. facit enim & fortuna discrimen, et potestas,
nec eadem apud principem, magistratum, Senatorem, priuatum ta-
men liberum ratio est, nec eodem sono publica iudicia, et arbitrorum
disceptationes aguntur. nam ut orantem pro capite solicitudo deceat, et
cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ, ita in
paruis rebus, iudicijs'q; uana sint eadem, rideaturq; merito, qui apud
disceptatorem de re leuissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis cõ
fessione, non modo se animo commoueri, sed etiã corpore ipso perhor-
rescere, quis enim nesciat q̃n aliud dicendi genus poscat grauitas se-
natoria, aliud aura popularis, cum etiam singulis iudicantibus, nõ idẽ

apud graues uiros, quod leuiores, non idē apud eruditum, quod mi-
litarem, ac rusticum deceat. Sitq; nonnunquam summittenda, & con
trahenda oratio, ne iudex eam uel intelligere, uel capere non possit.
Tempus quoq;, ac locus egent obseruatione propria. nam & tempus,
tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustum est. atque ad hæc
omnia componendus orator, & loco publico an priuato. celebri an se-
creto. aliena ciuitate an tua. in castris deniq;, an foro dicas, interest plu
rimum, ac suam quicque formam, & proprium quendam modum
eloquentiæ poscit. cum etiam in cæteris actibus uitæ non idem in fo-
ro, curia, campo, theatro, domi facere conueniat, & pleraq;, quæ na-
tura non sunt reprehendenda, atq; ideo interim sunt necessaria ali-
bi, quàm mos permiserit, turpia habeantur. Illud iam diximus quan
to plus nitoris, & cultus demonstratiuæ materiæ, ut ad delectationē
audientium compositæ, quàm quæ sunt in actu, & contentione suaso
riæ, iudicialesq; permittant. Hoc adhuc adijciendum aliquas etiam,
quæ sunt egregiæ dicendi uirtutes, quo minus deceant effici conditio-
ne causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præci
pue q apud uictorem, et principem pro se ipse dicat, frequenti transla
tione, fictis, aut repetitis ex uetustate uerbis, compositione, quæ sit ma
xime à uulgari usu remota, decurrentibus periodis, quam lætissimis
locis, sententijsq; dicentem? non perdant hæc omnia necessarium pe-
riclitanti solicitudinis colorem, petendumq; etiam innocentibus mise-
ricordiæ auxilium? Commoueatur'ne quisquam eius fortuna, quem tu
midum, ac sui iactantem, et ambitiosum institorem eloquentiæ in an
cipiti sorte uideat? non, immo oderit reum uerba aucupantem, & an
xium de fama ingenij, & cui esse diserto uacet. Quod mire M. Cœli-
us in defensione causæ, qua reus de ui fuit, comprehendisse mihi uide
» tur. Ne cui uestrum, atq; etiam omnium, qui ad rem agendā assunt,
» mens, aut uultus molestior, aut uox immoderatior aliqua, aut deniq;,
» quod nimium est, iactantior gestus fuisse uideatur. Atqui sunt quæ-
dam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ, senten-
tiolis'ne flendum erit? ἐπιφωνίματα, aut ἐντυμήματα exo-
rabunt, non quicquid meris adijcietur affectibus omneis eorum diluet
uires, & miserationem securitate laxabit? Age si de morte filij sui, uel
iniuria, quæ morte sit grauior, dicendum patri fuerit, aut in narran
do gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro, atque
dilucido, quæret, breuiter, ac significanter ordinem rei protulisse con-
tentus, aut argumenta diducet in digitos? et propositionum, ac partitio-
num captabit leporē et, ut plerunq; in hoc genere moris est, intentione

omni remissa loquatur? quò fugerit interim dolor ille? ubi lachrymæ substiterint? unde se in medium tam secura obseruatio artium miserit? non ab exordio usq; ad ultimam uocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ uultus seruabitur? siquidem uolet dolorem suum etiam in audientes transfundere, quem si usquam remiserit, in animum iudicantium non reducet. Quod præcipue declamantibus (neq; enim me pœnitet ad hoc quoq; opus meum, et curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut aduocati, sed ut passi subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, cum ius mortis à Senatu quidã, uel ob aliquam magnam infelicitatem, uel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non solum non cantare, quod uitium peruasit, aut lasciuire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, & quidem ita ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus, decet. nã qui intermittere in agendo dolorẽ potest, uidetur posse etiam deponere. Nescio tamen an huius, de quo loquimur, decoris custodia maxime circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit. nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse uideamur. Ideoq; mihi illud Cassij Seueri non mediocriter displicet. Dij boni uiuo, & quo me uiuere iuuet, aspernantem reũ uideo. non enim iusta ex causa, uel necessaria uideri potest postulasse eum, sed quadam accusandi uoluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desyderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat eius ualetudine, & quãlibet grauia filio pater obiecturus miserrimam sibi ostendat esse hãc ipsam necessitatem, nec hoc paucis modo uerbis, sed toto colore actionis, ut id eum nõ dicere modo, sed etiam uere dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris uestigia, & sacra quædam patris eius memoria. Iam quomodo contra abdicantem patrem, querentem uxorẽ agi causam oportet, in libro, ut arbitror, septimo dixi, quando etiam aduocati uoce uti deceret, quartus liber, in quo procemij præcepta sunt, continet. Esse & in uerbis quod deceat, aut turpe sit, nemini dubium est. Vnum iam igitur huic loco, quod est sanè summæ difficultatis, adijciendum uidetur, quibus modis ea, quæ sunt natura parum speciosa, quæq; non dicere, si utrunlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. quid asperiorem habere frontem põt? aut quid aures hominum magis respuũt? quàm cum est filio, filij'ue aduocatis in matrem perorandum? aliquã do tamen necesse est, ut in causa Cluentij habiti. Sed non semper illa uia, qua contra Sasiam

tra Sasiam Cicero usus est, non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re, & quomodo lædat. Itaq; illa cum filij caput palàm impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen, quæ sola superauerant, diuine Cicero seruauit. Primum ne obliuisceretur reuerentiæ, quæ parentibus debetur. deinde ut repetitis altius causis, diligentissime ostenderet, quàm id, quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primaq; hæc expositio fuit, q̃q̃ ad præsentem quæstionem nihil pertinebat, adeo in causa difficili, atque perplexa, nihil prius intuendum credidit, quàm quid deceret. fecit itaq; nomen parentis non filio inuidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. potest tamen aliquando mater & in re leuiore, ac minus infesta contra filium stare, tum lenior, atq; summissior decebit oratio. Nã & satisfaciendo, aut nostram minuemus inuidiam, aut etiam in diuersum eam transferemus, & si grauiter dolere filium palàm fuerit, credetur abesse ab eo culpam, fiet'q; ultro miserabilis. Auertere quoq; in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur, & omnia nos passuros, nihil aspere dicturos testandum, ut etiam siqd non possumus conuitiari, nolle uideamur. etiam siquid obijciendum erit, officium est patroni, ut id filio inuito, sed fide cogente facere credatur, ita poterit uterq; laudari. Quod de matre dixi, de utroq; parente accipiendum est. Nam inter patres etiam, filios'q;, cum interuenisset emancipatio, litigatum scio. In alijs quoq; propinquitatibus custodiendũ est, ut inuiti, & necessario, & parce iudicemur dixisse. magis autem aut minus, ut cuiq; p̃sonæ debetur reuerẽtia. Eadẽ pro libertis aduersus patronos obseruãtia, et, ut semel plura cõplectar, nunquã decebit sic aduersus tales agere p̃sonas, quo modo contra nos agi ab hoĩbus conditionis eiusdẽ iniquo aĩo tulissemus. Præstatur hoc aliqñ etiã dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, neq; nos aut petulantes in lædendis ijs, aut ẽt ambitiosos putet. Itaq; Cicero q̃q̃ erat in Cottã grauissime dicturus, neq; aliter agi P. Oppij causa poterat, longa tamen præfatione excusauit officij sui necessitatẽ. Aliqñ ẽt inferioribus, præcipue'q; adolescentulis parcere, aut mederi decet. Vtitur hac moderatione Cicero pro Cœlio contra Atracinum, ut eum non inimice corripere, sed pene patrie monere uideatur, nam & iuuenis, & nobilis, & non iniusto dolore uenerat ad accusandum. Sed in ijs quidem, in quibus uel iudici, uel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor, illic plus difficultatis, ubi ipsos, cõtra quos dicimus, ueremur offendere. Duæ simul huiusmodi p̃sonæ Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis, Seruij'q; Sulpitij, quàm decen-

ter tamen Sulpitio, cum omnes concessisset uirtutes, scientiam petendi consulatus ademit. quid enim aliud esset, quo se uictum homo nobilis, & iuris antistes magis ferret, ut uero rationem defensionis suæ reddidit? cum se studuisse petitioni Sulpitij contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput diceret? quàm molli autem articulo tractauit Catoné? cuius naturam summe admiratus, non ipsius uitio, sed stoicæ sectæ quibusdam rebus factam duriorem uideri uolebat, ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosorũ disputationem crederes incidisse. Hæc est profecto ratio, et certissimum præceptorum genus illius uiri obseruatio, ut cum aliquid detrahere salua gratia uelis, concedas alia omnia, in hoc solo uel minus peritum, q̃ in cæteris, adiecta, si potuerit fieri, etiam causa, cur id ita sit. uel paulo ꝑtinaciorem, uel credulum, uel iratum, uel impulsum ab alijs. Hoc illis commune remedium est, si tota actione æqualiter appareat non honor modo, sed etiam caritas. Præterea causa, si nobis iusta sit, dicenda, neq; id moderate tantum faciamus, sed etiam necessario. Diuersum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioquin turpium, aut nobis inuisorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunq; persona. Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatinio inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat. uerum iusta fit fatendo, non se de ingenij fama, sed de fide esse solicitum. Difficilior ei ratio in iudicio cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cuius egerat causam. uerum illud elegantissime, cum eorum, à quibus ipse perductus esset, precibus, tum etiam adolescentiã suam excusat, detracturus alioqn plus authoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur. Apud iudicem uero, aut propter aliquod commodum eorum, quorum causam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim iustitiæ eius, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides, ac religio in pronuntiando, quanto minus uel offensæ, uel utilitati suæ indulserit. Hæc & apud eos, à quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittentur, adijciendæ ratio uel necessitatis alicuius, si id causæ cedit, uel erroris, uel suspicionis. Tutissimum igitur pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ, perducendusq; omni modo iudex ad iræ pudorem. Accidit etiam non nunquã, ut eadem causa, de qua pronuntiauit, iterum agatur, tum illud quidem commune, apud alium nos iudicem disputaturos de illius sententia non fuisse. neque enim emendari ab alio quàm ab

ipso fas

ipso fas esse. Cæterum ex causa, ut quæq; pmittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut quod timidissime, & si nihil aliud planè fuerit, dicendum est, patronos non satisfecisse. Succurret etiam, si apud alios iudices agetur, ut in secunda assertione, aut in centumuiralibus iudicijs duplicibus parte uicta, decentius erit quoties contigerit seruare iudicum pudorem, de qua re latius probationum loco dictum est. Potest euenire, ut in alijs reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus, ut obijcit Ligario Tubero, quod in Africa fuerit. & ambitus quidam dânati recuperandæ dignitatis gratia, reos eiusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem, luxuriosus ipse iuuenis accusat. Id quàm decenter fieri possit, equidem non inuenio, nisi aliquid reperiatur, quod intersit, persona, ætas, tempus, causa, locus. animus. Tubero iuuenem se patri hæsisse, illum à senatu missum nô ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait, ut primum licuerit, à partibus recessisse. Ligarium & perseuerasse, & non pro Cn. Pompeio, inter quem, & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum saluam uterque remp. uellet, sed pro Iuba, atque Afris inimicissimis Populi R. stetisse. Cæterû uel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id iá iudicis est, non actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim uideri satis emendatus, qui in odium eorum, in quibus errauerat, ipse conuersus est. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciunt, ut cum pater natum ex meretrice, quod duxerit meretricem in matrimonium, abdicat. Scholastica materia, sed non quæ non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet, uel quod omnium sit uotum parêtum, ut honestiores quàm sint ipsi, liberos habeant. nâ et filia nata, meretrix eam mater pudicam esse uoluisset, uel quod humilior ipse fuerit (licet enim hoc dicere) uel quod non habuerit patrem, qui moneret, quin eo minus id faciendum filio fuisse, ne renouaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris uitæ necessitatem, ne denique legem quandam suis quoque subinde liberis daret. & credibilis erit etiam propria quædam in illa meretrice turpitudo, quam nunc hic pater ferre non possit. alia præterea. neque enim nunc declamamus, sed ostendimus nonnunquam posse ipsis incommodis dicentem bene uti. Illic maior æstus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprum præcipue in maribus, aut os profanatum, non dico si loquatur ipse. Nam quid aliud ei quàm gemitus, ac fletus, & execratio uitæ conueniant? ut iudex intelligat potius dolorem illum, quàm audiat. Sed patrono quoq; per similes affectus eundum erit, quia hoc iniuriæ genus uerecundius inest pas

sis, quàm ausis. molliendà est in plerisque alio colore asperitas orationis, ut Cicero de praescriptorum liberis fecit. quid enim crude » lius quàm homines honestis parentibus, ac maioribus natos à rep. sum » moueri? Itaque durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confitetur. Sed ita legibus Syllae coerceri statum ciuitatis affirmat, ut ijs solutis stare ipsa non possit, assecutus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa uideretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in iocis monui, quàm turpis esset fortunae insectatio, & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulanter incurreret. Sed interim fides patrocinij cogit quaedam de uniuerso genere aliquorum hominum dicere, uel libertinorum, uel militum, uel publicanorum, uel similiter aliorum, in quibus omnibus commune remedium est, ut ea, quae laedunt, non libenter tractare uidearis, nec in omnia impetum facias, sed in id, quod expugnandum est, & reprehendēs, alia laude compenses. Si cupidos dicas esse, non mirum, quod periculorum, ac sanguinis sibi maiora deberi praemia putent, eosdem petulātes, & hoc fieri, quod bellis magis quàm paci assueuerint, libertinis detrahenda est authoritas, licet ijs testimonium reddere industriae, ꝑ quam exierint de seruitute. Quod ad nationes exteras pertinet. Cicero uarie detracturus graecis testibus fidem, doctrinam ijs concedit, & literas, seq; eius gentis amatorem esse profitetur. Sardos contemnit, Allobrogas ut hostis insectatur, quorum nihil tunc, cum diceretur parum aptum, aut remotum, cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi solet, siqua est rei inuidia, si asperum dicas nimium seuerum, iniustum persuasione labi, pertinacem ultra modum tenacem esse propositi, plerunque uelut ipsos coneris ratione uincere, quod est mollissimum. Indecorum est super haec omne nimium, ideoq; etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoq; temperetur, gratiam perdit. Cuius rei obseruatio iudicio magis quodam sentiri quàm praeceptis tradi potest, quantum satis sit, & quantum recipiant aures, non habet haec res mensuram, & quasi pondus, quia ut in cibis alia alijs magis complent. Adijciendum etiam breuiter uidetur, quod fere dicendi uirtutes diuersissimae, non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem saepe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit id esse optimum, quod cum te facile credideris consequi, imitatione non possis. Alio uero se non id egisse, ut ita diceret, quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo. quod potest pugnare inter se uideri. Verum utrunque ac merito lauda-

tur, causa enim, modoq; distat, quia simplicitas illa, & uelut securitas inaffectatae orationis mire tenues causas decet, maioribus illud admirabile dicendi genus magis conuenit. In utroque eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

De memoria.

MEMORIAM quidam naturae modo esse munus existimauerunt. Estq; in ea non dubie plurimum, sed ipsam excolendo, sicut alia omnia, augetur, & totus, de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi caeterae partes hoc uelut spiritu continentur. Nam & omnis disciplina memoria constat, frustraq; docemur, si quicquid audimus, preterfluat, & exemplorum, legum, responsorum, dictorum, beneq; factorum, uelut quasdam copias, quibus abundare, quasq; in promptu semper habere debet orator, eadem illa uis praesentat. neque immerito thesaurus hic eloquentiae dicitur, sed non firme tantum continere, uerum etiam cito percipere multa acturos oportet. nec quae scripseris modo iterata lectione complecti, sed incogitatis quoque rerum, ac uerborum contextum sequi, & quae sunt ab aduersa parte dicta meminisse. nec utique eo, quo dicta sunt, ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid extemporalis oratio? nõ alio mihi uidetur mentis uigore constare. Nam dum alia dicimus, quae dicturi sumus intuenda sunt, ita cum semper cogitatio ultra id, quod est, longius quaerit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit. Quod illa quasi quaedam media manus acceptum ab intentione tradit elocutioni. Non arbitror autem mihi in hoc immorandum quid memoriam faciat, quanquam plerique imprimi quaedam uestigia nostro animo, quae uelut in ceris annulorum signa, seruentur, existimant, neque ero tam credulus, ut quasi habitu tardiorem, firmioremq; memoriam fieri putem. Eius autem, quod ad animum pertinet magis admirer naturam, subito res uetustas tanto ex interuallo repetitas reddere se, & offerre, nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim, nec uigilantibus, sed etiam quiete compositis magis, eoq; illa quoque animalia, quae carere intellectu uidemus, meminerũt, & agnoscunt, & quanlibet longo itinere diducta ad assuetas sibi sedes reuertuntur. Quid non haec uarietas mira est? excidere proxima, uetera inhaerere, hesternorum immemores, acta pueritiae recordari.

Quid quod quædam requisita se occultant? & eadem forte succur-
runt? nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit. Nescire-
tur tamen quanta uis esset eius, quanta diuinitas illa, nisi in hoc lumen
orandi uim extulisset, non enim rerũ modo, sed etiã uerborum ordi
nem præstat, nec ea pauca contexit, sed durat propè in infinitum, &
in longissimis actionibus prius audiendi patientia, quàm memoriæ fi
des deficit, quod & ipsum argumentum est subesse artem aliquam, iu-
uaríq; ratione naturam, cum idem docti facere, illud indocti, & inex
ercitati non possumus, quanquam inuenio apud Platonem obstare me-
moriæ usum literarum, uidelicet quod illa, quæ scriptis reposuimus,
& uelut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubiũ
est, quin plurimum in hac parte ualeat mentis intentio, & uelut aci-
es luminum à prospectu rerum, quas intuetur, non auersa. Vnde ac
cidit, ut quæ per plures dies scribimus, si ediscenda sint, cogitatiõe ipsa
contineãtur. Artem autẽ memoriæ primus ostẽdisse dicitur Simonides,
cuius uulgata fabula est, cum pugili coronato carmen, quale componi
uictoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegatam ei pecuniæ par
tem, quod de more poetis frequentissimo digressus in laudes Castoris,
& Pollucis exierat. quapropter partem ab ijs petere, quorum facta ce-
lebrasset, iubebatur, & persoluerunt, ut traditum est. nam cum esset
grande conuiuium in honorem eiusdem uictoriæ, atque adhibitus ei
cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quod eum duo iuuenes equis adue-
cti desyderare maiorem in modum dicebantur, & illos quidem non
inuenit. fuisse tamen gratos erga se eos exitu comperit. nam uix eo li-
men egresso, triclinium illud supra conuiuas corruit, atque ita contu-
dit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia requiren
tes ad sepulturam propinqui nulla nota possent discernere. Tum Simo
nides dicitur memor ordinis, quo quisq; discubuerat, corpora suis reddi
disse. Est autem magna inter authores dissensio. Glauco'ne Charistho.
an Leocrati. an Agatharcho. an Scopæ scriptũ sit id carmen. et Phar
sali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides ui-
detur. Atq; Apollodorus, et Eratosthenes, & Euphorion, & Larisseus
Euriphylus tradiderunt. an Cranone. ut Apollas Callimachus, quem
secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem Thessalum
perisse in eo conuiuio constat. adijcitur sororis filius. putant & ortos
plerosq; ab alio Scopa, q maiore ætate fuerit, quanq̃ mihi totũ de Tyn-
daridis fabulosum uidetur, neque omnino huius rei meminit usquam
poeta ipse, profecto non taciturus de tanta sua gloria. Ex hoc Simoni-
dis facto notatum uidetur iuuari memoriam signatis animo sedibus,

id'q; credere suo quisq; experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus reuersi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quæ in ijs fecerimus reminiscimur, personæq; subeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem reuertuntur. Nata est igitur, ut in plerisq;, ars ab experimento. Loca dicunt quammaxime spatiosa multa uarietate signata, concipienda esse, domum forte magnam, & in multos diductam recessus, in ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione, ac mora partes eius omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. plus enim quàm firma debet esse memoria, quæ aliam memoriã adiuuet, tum quæ scripserunt, uel cogitatione complectuntur, et aliquo signo, quo moneãtur, notant, quod esse uel ex re tota potest, ut de nauigatione, militia, uel ex uerbo aliquo. Nam etiam excidentes unius admonitione uerbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum nauigationis, ut anchora, militiæ, ut aliquid ex armis. Hæc itaq; dirigunt, primum locum uestibulo quasi assignant, secundum puta atrium, tum impluuia circumeunt nec cubiculis modo, aut exedris, sed statuis etiam, similibusq; per ordinem committunt. Hoc facto cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, & quod cuiq; crediderunt reposcunt, & eorum imagine admonentur, ut quamlibet multa sint, quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent coniungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest, etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quæ uel finguntur, uel sumuntur, imaginibus, uel simulachris, quæ utiq; fingenda sunt, imagines notæ sunt, quibus ea, quæ ediscenda, notamus, ut cũ Cicero dicit locis pro cera, simulachris pro literis utamur.
» Illud quoque ad uerbum ponere optimum fuerit. Locis est utendum
» multis illustribus, explicatis modicis interuallis, imaginibus aliqd agen
» tibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterq; percurrere animũ
» possint. Quo magis miror quomodo Metrodorus in duodecim signis, per quæ sol meat, tricenos, & sexagenos inuenerit locos. Vanitas nimirum fuit, atque iactatio circa memoriã suam, potius arte, quàm natura gloriantis. Equidem hæc ad quædam prodesse non negauerim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita reddenda sint, nanque in ijs, quæ didicerunt, locis reponunt res illas, mensam (ut hoc utar) in uestibulo, in atrio puluinum, & sic cætera deinde relegentes, inueniunt ubi posuerint, & forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctione dimissa, quod cuiq; uendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt.

Quod præstitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in ediscendis, quæ orationis perpetuæ erunt. nam & sensus non eandem imaginem, quam res habent, cum alterum fingendum sit, & horum tamen utrunque commonet. Sed cum sermonis alicuius habiti uerborum contextus est ediscendus eadem arte, quo modo comprehendetur? mitto quod quædam nullis simulachris significari possunt, ut certæ coniunctiones, habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium, & loca scilicet infinita, per quæ uerba, quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum. non'ne impediri quidem eorum, quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura, nam quo modo poterunt copulata fluere, si propter singula uerba ad singulas formas respiciendum erit? Quare & Carneades, & Scæptius, de quo modo dixi, Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatiõe, sibi habeant sua, nos simpliciora tradamus. Si longior complectenda memoria fuerit oratio, proderit per partes ediscere. Laborat enim maxime onere, & hæ partes non sint perexiguæ, alioquin nimis multæ erunt, & eam distinguent, atque concident, nec utiq; certum imperauerim modum, sed maxime ut quisque finietur locus, ni forte tam sit numerosus, ut ipse quoque diuidi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum uerborum, qui est difficillimus, continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo coniungat. Non est inutile, quo facilius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commoneat, & quasi excitet memoriam. nemo enim ferè tam infelix, ut quod cuiq; loco signum destinauerit, nesciat, ut si erit tradendus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipse excitent notæ. hinc est ex ipsa arte non inutile attentus ad eos, qui excidunt, sensus, anchoram, ut supra posui, si de naue dicendum esset, spiculum, si de prælio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria uenit alia, ut cum translatus annulus, uel alligatus commoneat nos cur id fecerimus. Hæc magis adhuc astringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id, quod continendum est, ut in nominibus, si Fabius forte sit tenendus, referamus ad illum cunctatorem, qui excidere non potest, aut ad aliquem amicum, qui idem uocetur, quod est facilius, in apris, & in ursis, & Nasone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. Origo quoque aliquando declinatorum tenendi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio. si debet inseri, illud neminem non iuuabit ijsdem, quibus scripserit, ceris ediscere. Sequuntur enim uestigijs quibusdam memoriam, & uelut oculis intuetur, non paginas modo,

ſed uerſus prope ipſos, qui tum dicit ſimilis legenti. Iam uero ſi litura, aut adiectio aliqua, aut mutatio interueniat, ſigna ſunt quædam, quæ intuentes errare non poſſumus. Eſt ratio, ut & illi, de qua primum locutus ſum, arti non diſſimilis, ita, ſi quid me experimenta docuerunt, & expeditior, & potentior, ediſcere tacite. Nam id quoque eſt, quod tum erat optimum, ſi non ſubirent, uelut otioſum animum plerunque aliæ cogitationes, propter quas excitandus eſt uoce, ut duplici motu iuuetur memoria dicendi, & audiendi. Sed hæc uox ſit modica, & magis murmur. Qui autem legente alio ediſcit, in parte tardatur, quod acrior eſt oculorum, quàm aurium ſenſus. in parte iuuari poteſt, quod cum ſemel, aut bis audierit, continuo illi memoriam ſuam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioquin id maxime faciendum eſt, ut nos ſubinde tentemus, quia continua lectio, & quæ magis, & quæ minus hæret, æqualiter tranſit, in experiendo teneas'ne, & maior intentio eſt, & nihil ſuperuacanei temporis perit, quo etiam quæ tenemus repeti ſolent, ita ſola, quæ exciderunt, retractantur, ut crebra reiteratione firmentur, quanquam ſolent hoc ipſo maxime hærere, quod exciderunt. Illud ediſcendo, ſcribendoq; commune eſt utrique, plurimum conferre bonam ualetudinem, digeſtum cibum, animum cogitationibus alijs liberum, uerum etiam in ijs, quæ ſcripſimus, complectendis multum ualent, & in ijs, quæ cogitamus, continendis prope ſolæ, excepta, quæ potentiſſima eſt, exercitatione, diuiſio, & compoſitio. nam qui recte diuiſerit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa ſunt enim non ſolum in digerendis quæſtionibus, ſed etiam in exequendis, ſi modo recte dicimus prima, ac ſecunda, & deinceps, cohæretq; omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec ſubtrahi ſine manifeſto intellectu, nec inſeri poſſit. An uero Scæuola in luſu duodecim ſcruporum, cum prior calculum promouiſſet, eſſetq; uictus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato erraſſet, recordatus rediјt ad eũ, qui cum luſerat, is'q; ita factum eſſe confeſſus eſt. Minus idem ordo ualebit in oratione, præſertim totus noſtro arbitrio conſtitutus, cum tantum ille ualeat alternus, etiam quæ bene compoſita erunt memoriam ſerie ſua ducent, nam ſicut facilius uerſus ediſcimus quàm proſam orationem, ita proſam iunctam quàm diſſolutam, ſic contingit, ut etiam quæ ex tempore uidebantur effuſa, ad uerbum repetita reddantur, quod meæ quoque mediocritatem memoriæ ſequebatur, ſi quando interuentus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegiſſet, nec eſt mendacio locus ſaluis, qui interfue-

runt. Siquis tamen unam, maximamq; a me artem memoriæ quærat, exercitatio est, et labor, multa ediscere, multa cogitare. Et, si fieri potest, quotidie potentissimum est, nihil æque uel augetur cura, uel negligentia intercidit, quare et pueri statim, ut præcepi, quamplurima ediscant, & quæcunque ætas operam iuuandæ studio memoriæ dabit, deuoret initio tædium illud, & scripta, & lecta sæpius reuoluendi, & quasi eundem cibum remandendi, quod ipsum hoc fieri potest leuius, si pauca primum, & quæ odium non afferant, cœperimus ediscere, tum quotidie adijcere singulos uersus, quorũ accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitumusque perueniat, & poetica prius tum oratorum, nouissime etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicendi remota, qualia sunt iurisconsultorum. difficiliora enim debent esse, quæ exercent, quo sit leuius ipsum illud, in quod exercent, ut athlætæ põderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus uacuis, & nudis, in certamine utendũ est. Non omittam etiam quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tardioribus ingenijs recentem memoriam. mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, siue requiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, siue maturatur, atq; concoquitur, seu firmissima eius pars est recordatio, quæ statim referri non poterant, contexuntur postero die, confirmatq; memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet obliuionis, etiam illa præuelox fere cito effluit, & uelut præsenti officio functa, nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo quæ diutius affixa sint. Ex hac ingeniorum diuersitate nata dubitatio est, an ad uerbum sit ediscendum dicturis, an uim modo rerum, atque ordinem complecti satis sit, de quo sine dubio non potest in uniuersum pronuntiari. Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me uelim syllaba effugiat, alioquin etiam scribere sit superuacuum.
Id'q; præcipue a pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideo'q; et admoneri, & ad libellum respicere uitiosum, quod libertatem negligentiæ facit, nec quisquam se parum tenere iudicat, quod ne sibi excidat non timet, inde interruptus actionis impetus, & resistens, ac salebrosa oratio, et qui dicit ediscenti similis, omnem bene scriptorum gratiam perdit, uel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. Memoria autem facit & prompti ingenij famam, ut illa, quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus prompsisse uideamur, quod et oratori, & ipsi causæ plurimum confert, nam & magis miratur, & minus timet iudex,

quæ non putat aduersus se præparata. Idq; in actionibus inter præcipua seruandum est, ut quædam etiam quæ optime uinximus, uelut soluta enuntiemus, & cogitantibus nonnunquam, et dubitantibus similes quærere uideamur, quæ attulimus. ergo quid sit optimum neminem fugit. Si uero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se uerba alligare, cum obliuio unius eorum cuiuslibet aut deformem hæsitationem, aut etiã silentium inducat. Tutius'q; multo comprehensis animo rebus ipsis libertatem sibi eloquendi relinquere. nam & inuitus perdit quisq; id, quod elegerat, uerbum, nec facile reponit aliud, dum id, quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium est, nisi in ijs, qui sibi facultatẽ aliquã dicendi ex tẽpore parauerunt. Quod si cui utrunq; defuerit, huic omittere omnino totum actionum laborem, ac si quid in literis ualet, ad scribendum potius suadebo conuertere. Sed hæc rara infelicitas erit. Cæterum quantum natura studio'q; ualeat memoria uel Themistocles testis, quẽ unum intra annum optime locutum esse persice constat, uel Mithridates, cui duas & uiginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse, uel Crassus ille diues, qui cum Asiæ præesset, quinq; græci sermonis differentias sic tenuit, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi redditum ferret, uel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos uersus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam esse nunc, qui facerent, sed mihi nunquam ut ipse interessem contigit, habenda tamen fides est, uel in hoc, ut qui crediderit, & speret.

De pronuntiatione.

PRONVNTIATIO à plerisq; actio dicitur, sed prius nomen à uoce, sequens à gestu uidetur accipere. Nãq; actionem Cicero aliâs quasi sermonem, aliâs eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quæ sunt eædem pronuntiationis, uocem, atq; motum. Quapropter utraq; appellatione indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus uim, ac potestatem, nec enim tam refert qualia sint, quæ intra nosmetipsos composuimus, quàm quomodo efferantur Nam ita quisq; ut audit mouetur, quare nec probatio ulla, quæ aliquo modo uenit ab oratore, tam firma est, ut non perdat uires suas, nisi adiuuetur asseueratione dicentis, & affectus omnes languescant necesse est, nisi uo-

ce, uultu, totius propè habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices tamen, si nostrum illum ignem iudex conceperit, nedum eum supini, securiq; moueamus, ac non & ipse nostra oscitatione soluatur, documento sunt uel scenici actores, qui et optimis poetarum tantum adijciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita quàm lecta delectent, et uilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quod si in rebus, quas fictas esse scimus, & inanes tantum pronuntiatio potest, ut iram, lachrymas, solicitudinem afferat, quanto plus ualeat necesse est ubi & credimus? Equidem uel mediocrem orationem commendatam uiribus actionis affirmauerim plus habituram esse momenti, quàm optimam eadem illa destitutam. Siquidem & Demosthenes quid esset in toto opere dicendi primum interrogatus, pronuntiationi palmam dedit, eidemq; secundum, ac tertium locum, donec ab eo quæri desierit, ut eam uideri possit non præcipuam, sed solam iudicasse. Ideoq; ipse tam diligenter apud Andronicum hipocriten studuit, ut admirantibus eius orationē Rhodijs, non immerito Aeschines dixisse uideatur, quid si ipsum audissetis? & M. Cicero unam in dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentia tradit. eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius populi Romani lachrymas concitasse. Antonium, & Crassum multum ualuisse, plurimum uero Q. Hortensium, cuius rei fides est, quod eius scripta tantum intra famam sunt, qui diu princeps oratorum aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, nouissime quoad uixit secundus, ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. Et hercle cum ualeant multum uerba ꝑ se, & uox propriam uim adijciat rebus, & gestus, motusq; significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierunt, necesse est. Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cuiusque animi tulit, actionem iudicent fortiorem, & solam uiris dignam, sed non alij ferè quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata, & parum naturalia solent improbare, uel qui uerborum, atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci, nostro labori dent ueniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura iuuetur. In hoc igitur non contumaciter consentio primas partes esse naturæ. nam certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in ijs, quæ subito dicenda erunt,

da erunt,facilitas prompta defuerit,nec ſi inemendabilia oris incom
modo obſtabunt,corporis etiam poteſt eſſe aliqua tanta deformitas,ut
nulla arte uincatur.Sed ne uox quidem niſi liberalis actionem habe-
re optimam poteſt,bona enim,firma'q;,ut uolumus,uti licet,mala,uel
imbecilla & inhibet multa,ut inſurgere,exclamare & aliqua cogit,
ut ſummittere,& deflectere,& raucas fauces,ac latus fatigatum de-
formi cantico reficere,ſed nos de eo nunc loquamur,cui non fruſtra
præcipitur.Cum ſit autem omnis actio,ut dixi,in duas diuiſa partes,
uocem,geſtum'q;,quorum alter oculos,alter aures mouet,per quos du-
os ſenſus omnes ad animũ penetrat affectus,prius eſt de uoce dicere,
cui etiam geſtus accommodatur.In ea prima obſeruatio eſt,qualem ha
beas,ſecunda,quomodo utaris.Natura uocis ſpectatur,quantitate,&
qualitate,quantitas enim ſimplicior eſt,in ſumma enim grandis,aut
exigua eſt.Sed inter has extremitates mediæ ſunt ſpecies,et ab ima ad
ſummam,ac retro multi ſunt gradus.Qualitas magis uaria eſt,
nam eſt & candida,& fuſca,& plena,& exilis,& lenis,et aſpera,
& contracta,& fuſa,& dura,et flexibilis,& clara,& obtuſa,ſpiri
tus etiam longior,breuior'q;,nec cauſas cur quicque eorum accidat per
ſequi propoſito operi neceſſarium eſt.Eorum'ne ſit differentia,in qui-
bus aura illa concipitur,an eorum,per quæ uelut organa meat,an ipſi
propria natura,an,prout mouetur,lateris,pectoris'ue firmitas,an capi
tis etiam plus adiuuet.Nam opus eſt omnibus,ſicut non oris modo ſua
uitate,ſed narium quoq;,per quas,quod ſupereſt uocis egeritur.dul-
cis tamen eſſe debet non exprobrans ſonus.Sed utendi uoce multiplex
ratio eſt.nam præter illam differentiã,quæ eſt tripartita acutæ,gra
uis,flexæ,tum intentis,tum remiſſis,tum elatis,tum inferioribus mo-
dis opus eſt,ſpatijs quoque lentioribus,aut citatioribus.Sed ijs ipſis me
dia interiacent multa,& ut facies,quanquam ex pauciſſimis conſtet,
infinitam habet differentiam,ita uox & ſi paucas,quæ nominari poſ
ſint,continet ſpecies,propria cuique eſt,& non hæc minus auribus q̃
oculis illa dignoſcitur.Augentur autem ſicut omnium,ita uocis quoq;
bona,cura,& negligentia,uel inſcitia minuuntur,ſed cura non eadẽ
oratoribus,quæ phonaſcis conuenit,tamen multa ſunt utriſq; commu-
nia,firmitas corporis,ne ad ſpadonum,& mulierum,& ægrorũ exi
litatem uox noſtra tenuetur,quod ambulatio,unctio,ueneris abſti-
nentia,facilis ciborũ digeſtio,ideſt frugalitas præſtat.Præterea,ut ſint
fauces integræ,ideſt molles,ac lenes,quarum uitio,et frangitur,et ob
ſcuratur,& exaſperatur,et ſcinditur uox.Nã ut tibiæ eodem ſpiritu

accepto alium clausis, alium apertis foraminibus, aliū non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt, ita fauces tumentes strangulant uocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, conuulsæ fractis sunt organis similes. finditur etiā spiritus obiectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum spiritus etiam si ultra paulum coit, aliquid tamen caui relinquit, post id ipsum, quod offenderat. Humor quoq; uocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. nam fatigatio ut corpora nō ad præsens modo tempus, sed etiam in futurum afficit. Sed ut communiter & phonascis, & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia conualescunt, ita curæ non idem genus est. Nam neq; certa tempora ad spatiandum dari possunt tot ciuilibus officijs occupato, nec præparare ab imis sonis uocem ad summos, nec semper à contentione conquiescere licet, cum pluribus iudicijs sæpe dicendum sit, ne ciborum quidem est eadē obseruatio. non enim tam molli, teneraq; uoce quàm forti, ac durabili opus est, cum illi omnes etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraq; aspere sint, concitateq; dicenda, & uiglādæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & insudata ueste durādum, quare uocem delitijs non moliamus, nec imbuamur ea consuetudine, quæ duratura non sit, sed exercitatio eius talis sit, qualis usus ne silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis leuatur. Ediscere autem quo exercearis erit optimum, nam ex tempore dicenti auocatur cura uocis ille, qui ex rebus ipsis concipitur, affectus. & ediscere quammaxime uaria, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur, hoc satis est, alioquin nitida illa, & curata uox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasijs, & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa, atq; robusta, si militare iter, fascesq;, & uigilias imperes, deficiant, & quærant unctores suos, nudumq; sudorem. Illa quidem in hoc opere præcipi quis ferat? uitandos soles, atque uentos, & nubila etiam, ac siccitates, ita si dicendum in sole, aut uentoso humido, calido'ue die fuerit, reos deseremus. nam crudum quidē, aut saturum, aut ebrium, aut eiecto modo uomitu, quæ cauenda quidā monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime uoci in illo à pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putauerunt, nam est maior in alijs, sed propter humorē potius, nam hoc ætas illa turgescit. Itaq; nares etiam, ac pectus eo maxime tempore tument, atq; omnia uelut germinant, eoq; sunt tenera, & iniuriæ obnoxia. Sed ut ad propositum

redeam

redeam iam confirmatæ, constitutæq; uocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. nanq; hoc modo non uox tantum confirmatur, & latus, sed etiam corporis decens, & accommodatus orationi motus componitur. Non alia est autem ratio pronuntiationis, quàm ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet, ita hæc quoq; emẽdata erit, idest uitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, idest in quo nulla nec rusticitas, neque peregrinitas resonet. nõ enim sine causa dicitur barbarũ, græcum'ue, nam sonis homines, ut æra tinnitu dignoscimus, ita fiet illud, quod Ennius probat, cum dicit, suauiloquenti ore Cethegum fuisse. Non quod Cicero in ijs reprehendit, quos ait latrare non agere. Sunt enim multa uitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt. Itaq; si ipsa uox primũ fuerit (ut sic dicam) sana, idest nullum eorum, de quibus nunc dixi, patietur incommodum, deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, uaria, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata, spiritus nec breuis, nec parum durabilis, nec in perceptu difficilis. Dilucida uero erit pronuntiatio primũ si uerba tota exierint, quorum pars deuorari, pars destitui solet, plerisq; extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Vt autem est necessaria uerborum explanatio in omnibus, ita omnes computare, & uelut annumerare literas molestum, & odiosum est. nam & uocales frequentissime coeunt, & consonantium quædã insequente uocali dissimulantur, utriusq; exemplum posuimus,

Multum ille & terris. Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde pellexit, & collegit, & quæ alio loco dicta sunt. Ideoq; laudatur in Catulo suauis appellatio literarum. Secundum est, ut sit oratio distincta, idest, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Obseruandum etiam quo loco sustinendus, & quasi suspendendus sermo sit, quod græci ὑποδιαστολὴν, uel ὑποσυστολὴν, uel ὑποστιγμὴν uocant, quo deponendus suspenditur,

Arma, uirumq; cano, quia illud, uirum, ad sequentia pertinet, ut sit, uirum, Troiæ qui primus ab oris, & hic iterum, nam etiã si aliud est unde uenit, quàm quò uenit, non distinguendum tamen, quia utrunq; eodem uerbo continetur, uenit, tertio Italiam, quia interiectio est, fato profugus, & continuum sermonem, qui faciebat Italiam, Lauinaq; diuidit, ob eandemq; causam, quarto profugus, deinde lauinaq; uenit littora. ubi iam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed

in ipsis etiam distinctionibus, tempus aliâs breuius, aliâs longius dabimus. Interest enim sermonem finiat an sensum, itaq; illam distinctionem littora protinus altero spiritus initio insequar, cum illuc uenero,

- Atq; altæ mœnia Romæ, deponam, & morabor, & nouum rursus exordium faciam. Sunt aliquando & sine respiratione quædam moræ etiam in periodis, ut in illa. In cœtu uero Populi Ro. negotium publicum gerens magister equitum. & cætera multa habent membra, sensus enim sunt alij, atque alij, aliquando sub unam circunductionem, & sicut una circunductio est, ita paulum morandum in ijs interuallis, non interrumpendus est contextus, & è contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est, quo loco quasi surripiendus est, alioquin si inscite recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quàm uitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parua, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest. Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur uox facilis, magna, beata, bona, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, & auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate ad hoc uelut tractabilis, atque habens omnes in se qui desyderantur, sonos, intentionesq;, & toto, ut aiunt, organo instructa, cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facile cessurus. neque grauissimus autem in musica sonus, nec acutissimus orationibus conuenit. nam & hic parum clarus, nimiumq; plenus, nullum afferre animis motum potest. Et ille prætenuis, & immodicæ claritatis, cum est ultra uerum, tum neq; pronuntiatione flecti, nec diutius ferre intentionem potest. nam uox ut nerui quo remissior, hoc & grauior, & plenior, quo tensior hoc tenuis, & acuta magis est, sic ima uim non habet, summa rumpi periclitatur. medijs ergo utendum sonis, ijq; cum augenda intentio est, excitandi, cum summittenda, sunt temperandi. Nam prima est obseruatio recte pronuntiandi, æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatijs, ac sonis, miscens longa breuibus, grauia acutis, elata summissis, & inæqualitate horum omnium, sicut pedum claudicet sermo. Secunda, uarietas, quæ solum est, pronuntiatio, ac nequis pugnare inter se putet æqualitatem, & uarietatem, cum illi uirtuti contrarium sit uitium, inæqualitas, huic, qui dicitur μονοειδὴς, quasi quidam unus aspectus. Ars porrò uariandi cum gratiã præbet, ac renouat aures, tum dicentem ipsa laboris permutatione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, iacendi uices sunt, nihilq; eorum pati unum diu possumus. Il-

lud uero

lud uero maximum,ſed id paulo poſt tractabimus, quod ſecundum
rationem rerum,de quibus dicimus,animorumq́; habitus conforman-
da uox eſt,ne ab oratione diſcordet. Vitemus igitur illam,quæ græce
μονοτονία uocatur,una quædam ſpiritus,ac ſoni intentio, non ſo-
lum ne dicamus omnia clamoſe,quod inſanum eſt,aut intra loquendi
modum,quod motu caret,aut ſubmiſſo murmure,quo etiam debilita-
tur omnis intentio,ſed ut in iiſdem partibus,iiſdemq; affectibus,ſint
tamen quædam non ita magnæ uocis declamationes,prout aut uerbo-
rum dignitas,aut ſententiarum natura, aut depoſitio, aut inceptio,
aut tranſitus poſtulabit,ut qui ſingulis pinxerunt coloribus,alia ta-
men eminentiora,alia reductiora fecerunt,ſine quo ne membris qui-
dem ſuas lineas dediſſent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis
in oratione nobiliſſima pro Milone principium, non'ne ad ſingulas
penè diſtinctiones,quamuis in eadem facie tamen quaſi uultus mu-
» tandus eſt? Et ſi uereor iudices ne turpe ſit pro fortiſſimo uiro dice-
» re,incipientem timere. etiam ſi eſt toto propoſito contractum,atque
ſubmiſſum,quia & exordium eſt,& ſoliciti exordium,tamen fuerit
neceſſe eſt aliquid plenius,& erectius,dum dicit pro fortiſſimo uiro
dicere,quàm cum & ſi uereor,& turpe ſit,& timere. Iam ſecunda
reſpiratio increſcat oportet,& naturali quodam conatu,quo minus pa
uide dicimus,quæ ſequuntur,& quo magnitudo animi Milonis oſten
» ditur. minimeq́; deceat,cum T. Annius ipſe magis de reip. ſalute,
» quàm de ſua perturbetur. Deinde quaſi obiurgatio ſui eſt. me ad
» eius cauſam parem animi magnitudinem afferre non poſſe. tum in
» uidioſiora. tamen hæc noui iudicii noua forma terret oculos. Illa
» uero iam penè apertis,ut aiunt,tibiis. qui quocunq; inciderunt,uete-
» rem conſuetudinem fori,& priſtinum morem iudiciorum requirunt.
» nam ſequens latum etiam,atque effuſum eſt. Non enim corona con
» ſeſſus ueſter cinctus eſt,ut ſolebat. quod notaui,ut appareret non
ſolum in membris cauſæ,ſed etiam in articulis eſſe aliquã pronuntiã
di uarietatem,ſine qua nihil nec minus,nec maius eſt. Vox autem ul
tra uires urgenda non eſt. nam & ſuffocata ſæpe,& maiore ni-
ſu, minus clara eſt. Et interim eliſa in illum ſonum erumpit, cui
græci ab immaturo gallorum cantu nomen dederunt,nec uolubilita-
te nimia confundenda, quæ dicimus, qua & diſtinctio perit & af-
fectus,& nonnunquam etiam uerba aliqua ſui parte fraudantur.
Cui contrarium eſt uitium nimiæ tarditatis, nam & difficultatem
inueniendi fatetur,& ſegnitia ſoluit animos,& in quo eſt aliqd tẽpo
ribus præfinitis,aquã perdit. promptũ ſit os. non præceps,moderatũ,

non lentum, ſpiritus quoque nec crebro receptus concidat ſententiam, nec eouſque trahatur, donec deficiat. nam & deformis eſt conſumpti illius ſonus, & reſpiratio ſub aqua diu preſſi ſimilis, & receptus longior, & non opportunus, ut qui fiat non ubi uolumus, ſed ubi neceſſe eſt. Quare longiorem dicturis periodum colligendus eſt ſpiritus, ita tamen ut id neq; diu, neque cum ſono faciamus, neque omnino, ut manifeſtum ſit, reliquis partibus optime inter iuncturas ſermonis reuocabitur. Exercendus autem eſt, ut ſit quamlongiſſimus, quod Demoſthenes ut efficeret, ſcandens in aduerſum, continuabat quàm poſſet plurimos uerſus. idem quo facilius uerba ore libero exprimeret, calculos lingua uoluens dicere domi ſolebat. Eſt interim & longus, & plenus, & clarus ſatis ſpiritus, non tamen ſatis firmæ intentionis, ideóq; tremulus ut corpora, quæ aſpectu integra neruis parum ſuſtinentur, id græci βράγχον uocant. Sunt qui ſpiritum cum ſtridore per raritatem dentium non recipiunt, ſed reſorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & introrſum etiam clare ſonante, imitentur iumenta onere, & iugo laborantia, quod affectant quoque tanquam inuentionis copia urgeãtur, maiorq; uis eloquentiæ ingruat, quàm quæ emitti faucibus poſſit. Eſt alijs concurſus oris, & cum uerbis ſuis colluctatio. Iam tuſſire, & expuere crebro, & ab imo pulmone pituitam trocleis adducere, & oris humore proximos ſpargere, & maiorem partem ſpiritus in loquendo per nares effundere, etiam ſi non utique uocis ſunt uitia, quia tamen propter uocem accidunt, potiſſimum huic loco ſubijciantur. Sed quodcunq; ex ijs uitium magis tulerim, quàm quo nunc maxime laboratur in cauſis omnibus, ſcholiſq;, cantandi, quod inutilius ſit an fœdius neſcio. Quid enim minus oratori conuenit, quàm modulatio ſcenica, & nonnunquam ebriorum, aut commeſantium licentiæ ſimilis? Quid uero mouendis affectibus contrarium magis, quàm cum dolendum, iraſcendum, indignandum, commiſerandum ſit, non ſolum ab ijs affectibus, in quos inducendus eſt iudex, recedere, ſed ipſam fori ſanctitatem ludorum talarium licentia ſoluere? Nam Cicero illos ex Lycia, & Caria rhetores penè cantare in epilogis dixit. nos etiam cantandi ſeueriorem paulo modum exceſſimus. Quiſquam'ne non dico de homicidio, ſacrilegio, parricidio, ſed de calculis certe, atque rationibus, quiſquam denique, ut ſemel finiam, in lite cantat? quod ſi omnino recipiendum eſt, nihil cauſæ eſt, cur non illam uocis modulationem fidibus, ac tibijs, immo mehercules, quod eſt huic deformitati propius, cymbalis adiuuemus. facimus tamen hoc libenter, nam nec cuiquam ſunt iniucunda, quæ cantant ipſi, & labo-

ris in hoc

ris in hoc quàm in agendo minus est. Sunt & quidam, qui secundum alia uitæ uitia, etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat, uoluptate ducantur. Quid ergo non & Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem, & hoc quodam naturali initio uenit. Ostendam non multo post, ubi & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cantus quidem, sed quod plerique intelligere uolunt, obscurior. Iã enim tempus est dicendi, quæ sit apta pronuntiatio, quæ certe ea est, quæ ijs, de quibus dicimus, accommodatur, quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, sonatq; uox, ut feritur. Sed cum sint alij ueri affectus, alij ficti, & imitati, ueri naturaliter erumpũt, ut dolentium, irascentium, indignantium, sed carent arte, ideo'q; nõ sunt disciplinæ traditione formandi. Contra, qui effinguntur imitatione artem habent. sed ij carent natura, ideo'q; in ijs primum est bene affici, et concipere imagines rerum, & tanquam ueris moueri, sic uelut media uox quem habitum à nobis acceperit, hunc iudicum animis dabit. est enim mentis index, & uelut exemplar, ac totidem quot illa mutationes habet. Itaq; lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodammodo hilaris fluit, at in certamine erecta totis uiribus, & uelut omnibus neruis intenditur, atrox in ira, & aspera, ac densa, & respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderate effunditur, paulum in inuidia facienda lentior, quia non ferè ad hanc nisi inferiores confugiunt. At in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis & submissa. suadentium, & monentium, & pollicentium, & consolantium grauis. in metu, & uerecundia contracta. adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa, & flebilis, & consulto quasi obscurior. in egressionibus fusa, & securæ claritatis. in expositione, ac sermonibus recta, & inter acutum sonum, & grauem media. attollitur autem concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altius, uel inferius. Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam, q & ipsi uoci consentit, & animo cum ea simul paret. Is quantum habeat in oratore momenti, satis uel ex eo patet, quod pleraq; etiam citra uerba significat, quippe non manus solum, sed nutus etiam declarãt nostram uoluntatem, & in mutis pro sermone sunt, & salutatio frequenter sine uoce intelligitur, atque afficit, & ex uultu, ingressuq; perspicitur habitus animorum, & animalium quoq; sermone carentium, ira lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam alijs corporis signis deprehenditur. nec mirum, si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis ualẽt, cum pictura tacens opus, et habitus semper

eiuſdem ſic in intimos penetret affectus, ut ipſam uim dicendi nonnunquam ſuperare uideatur. Contra ſi geſtus, aut uultus ab oratione diſſentiant, triſtia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes, non authoritas modo uerbis, ſed etiam fides deſit. Decor quoque à geſtu, atq; à motu uenit. ideóq; Demoſthenes grande quoddam ſpeculum intuens componere actionem ſolebat. Adeo quamuis fulgor ille ſiniſtras imagines reddat, ſuis demum oculis credidit quod efficeret. Præcipuum uero in actione ſicut in corpore ipſo caput eſt, cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad ſignificationem decoris illa ſunt, ut ſit primo rectum, & ſecundum naturam. Nam & deiectio humilitas, & ſupino arrogantia, & in latus inclinato languor, præduro, ac rigente barbaria quædam mentis oſtenditur. tum accipiat aptos ex ipſa actione motus, ut cum geſtu concordet, & manibus, ac lateribus obſequatur. aſpectus enim ſemper eodem uertitur quo geſtus, exceptis quæ aut damnare, aut concedere, aut à nobis remouere oportebit, ut idem illud uultu uideamur auerſari, manu repellere.

» Dij talem terris auertite peſtem.

» Haud equidem tali me dignor honore.

Significat uero plurimis modis. nam præter annuendi, renuendi, confirmandiq; motus, ſunt & uerecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis notæ, & communes omnibus. Solo tamen eo facere geſtum ſcenici quoque doctores uitioſum putauerunt, etiam frequens eius nutus non caret uitio, adeo iactare id, & comas excutientem rotare phanaticum eſt. Dominatur autem maxime uultus, hoc ſupplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc triſtes, hoc hilares, hoc erecti, hoc ſubmiſſi ſumus, hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc ſpectant, etiam ante quàm dicamus, hoc quoſdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus, hic eſt ſæpe pro omnibus uerbis, itaque in ijs, quæ ad ſcenam componuntur, fabulis, artifices pronuntiandi, à perſonis quoque affectus mutuantur, ut ſi Niobe in tragœdia triſtis, atrox Medea, attonitus Aiax, truculentus Hercules, in comœdijs uero præter aliam obſeruationem, qua ſerui, lenones, paraſiti, ruſtici, milites, meretriculæ, ancillæ, ſenes auſteri, ac mites, iuuenes ſeueri, ac luxurioſi, matronæ, puellæ inter ſe diſcernuntur. Pater ille, cuius præcipue partes ſunt, quia interim concitatus, interim lenis eſt, altero erecto, altero compoſito eſt ſupercilio, atque id oſtendere maxime latinis actoribus moris eſt, quod cum ijs, quas agunt, partibus congruat. Sed in ipſo uultu plurimum ualent, oculi per quos maxime ani

mus emanat, ut citra motum quoque & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nubilum ducant, quin etiam lachrymas ijs natura mentis indices dedit, quæ aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. motu uero intenti, remissi, superbi, torui, mites, asperi fiunt, quæ ut actus poposcerit, fingentur. rigidi uero, & extenti, aut languidi, & torpentes, stupentes, aut lasciui, & mobiles, & natantes, & quadam uoluptate suffusi, aut limi, & (ut sic dicam) uenerei, aut poscentes aliquid, pollicentes'ue nonnunquam esse debebunt, nam opertos, compressos'ue eos in dicendo, quis nisi planè rudis, aut stultus habeat, & ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiam, & in genis est quoddam deseruiens ijs ministerium, multum & superciliјs agitur, nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant, ijs contrahitur, attollitur, demittitur, ut nulla res in ea plus ualeat. Sanguis ille, qui mentis habitu mouetur, cum infirmam uerecundia cutem accipit, effunditur in ruborem, cum metu refugit, abit omnis, & palore frigescit, temperatus medium quoddam serenum efficit. Vitium in superciliјs, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate, ut modo de persona comica dixeram, dissident, aut contra id, quod dicimus, finguntur. Etenim contractis tristitia, diductis hilaritas, demissis pudor ostenditur. annuendi quoque, renuendi'ue ratione demittuntur, aut alleuantur.

Naribus, labrisq; non ferè quicquam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemptus, fastidium, significari solet. nam & corrugare nares, ut Horatius ait, & inflare, & mouere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritum excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare indecorum est, cum emunctio etiam frequentior non sine causa reprehendatur. Labra & porriguntur male, & scinduntur, & astringuntur, & deducuntur, & dentes nudant, & in latus, ac penè ad aurem trahuntur, & uelut quodam fastidio replicantur, & pendent, et uocem tantum altera parte dimittunt. lambere quoque ea, & mordere deforme est, cum etiam in efferendis uerbis modicus esse eorum debeat motus. Ore enim magis quàm labris loquendum est. Ceruicem erectam oportet esse, non rigidam, aut supinam. Collum diuersa quidem, sed pari deformitate & contrahitur, & tenditur, sed tenso subest, & labor, tenuatur'q; uox, ac fatigatur, affixum pectori mentum minus claram, & quasi latiorem presso gutture facit. Humerorum raro decens alleuatio, atque contractio est; breuiatur enim ceruix, & gestum quendam humilem, atque seruilem, & quasi fraudu-

lentum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis, metus fingunt. Brachij moderata proiectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos, et decurrentes locos maxime decet. At cum speciosius quid, uberius'q; dicendum est, ut illud. saxa, atque solitudines uoci respondent. expatiatur in latus, et ipsa quodãmodo in se cum gestu fundit oratio. Manus uero, sine quibus trunca esset actio, ac debilis, uix dici potest quot motus habeant, cum penè ipsam uerborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adiuuant, hæ (propè est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non ijs poscimus, pollicemur, uocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abominamur, timemus, interrogamus, negamus, gaudium, tristitiã, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tẽpus ostendimus? non eædem concitant, supplicant, inhibent, probant, admirãtur, uerecundantur? non'ne in demonstrandis locis, atque personis aduerbiorum, atq; pronominum obtinent uicem? ut in tanta per omnes gentes, nationes'q; linguæ diuersitate, hic mihi omnium hominũ communis sermo uideatur. Etiam ij quidem, de quibus sum locutus, cũ ipsis uocibus naturaliter exeunt gestus, alij sunt, qui res imitatione significant, ut si ægrum tentantis uenas medici similitudine, aut citharœdum formatis admodum percutientis neruos manibus ostendas, quod genus quamlongissime in actione est fugiendum. Abesse enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis, quàm ad uerba accommodatus, quod etiam histrionibus paulo grauioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, aut in eum, quem demonstret, intendere, & aliqua ijs similia permiserim, ita non effingere status quosdam, & quicquid dicet ostendere. neque id in manibus solum, sed in omni gestu, ac uoce seruandum est. non enim aut in illa periodo. stetit soleatus prætor Populi R. inclinatio incumbentis in muliierculam Verris effingenda est, aut in illa. cædebatur in medio foro Messanæ. Motus laterum, qualis esse ad uerbera solet, torquendus, aut uox qualis dolore exprimitur eruenda, cum mihi comœdi quoque pessime facere uideantur, qui etiam si iuuenem agant, cum tamen in expositione, aut senis sermo, ut in Andriæ prologo, aut mulieris, ut in Georgio incidit, tremula, uel effœminata uoce pronuntiant, adeo in illis quoq; est aliqua uitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione. Est autem gestus ille maxime cõmunis, quo medius digitus in pollicem contrahitur, explicatis tribus, & principijs utilis, cũ leni in utranq; partem motu modice prolatus, simul capite, atq; humeris sensim, ad id, quo manus feratur, obsecundãtibus,

& in narrando certus, ſed dum paulo productior, & in exprobrando, & in arguendo acer, atque inſtans. longius enim partibus ijs, & liberius exeritur. uitioſe uero idem ſiniſtrum quaſi humerum petens in latus agi ſolet, quanquam adhuc peius aliqui transuerſum brachium proferunt, & cubito pronuntiant. duo quoq; medij ſub pollicem ueniunt, & eſt hic adhuc priore geſtus inſtantior principio, & narrationi non accommodatus, at cum tres contracti pollice premuntur, cum digitus ille, quo uſum optime Craſſum Cicero dicit, explicari ſolet. Is in exprobrando, & indicando, unde ei nomen eſt, ualet, & alleuata, ac ſpectante humerum manu paulum inclinatus affirmat, uerſus in terram, & quaſi pronus urget, & aliquando pro humero eſt, idem ſummo articulo utrinque leuiter apprehenſo duobus modice curuatis, minus tamen minimo aptus ad diſputandum eſt, acrius tamen argumentari uidentur, qui medium articulum potius tenent, tanto contractioribus ultimis digitis, quanto priores deſcenderunt, eſt & ille uerecundæ actioni aptiſſimus, quo quatuor primis leuiter in ſummum coeuntibus digitis non procul ab ore, aut pectore feratur ad nos manus, & deinde prona, ac paululum prolata laxatur. hoc modo coepiſſe Demoſthenem credo in illo pro Cteſiphonte timido, ſummiſſoq; principio, ſic formatam Ciceronis manum, cum diceret.
" ſiquid eſt in me ingenij iudi-
" ces, quod ſentio, quàm ſit exiguum. eadē aliquatenus liberius deorſum ſpectantibus digitis colligitur in nos, & fuſius paulo in diuerſum reſoluitur, ut quodam modo ſermonem ipſum proferre uideatur. Binos interim digitos diſtinguimus, ſed non inſerto pollice, paulum tamē inferioribus intra ſpectantibus, ſed ne illis quidem tenſis, qui ſupra ſunt. duo interim extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipſe prioribus ad medios articulos iungitur, interim quartus oblique reponitur, interim quatuor remiſſis magis, quàm tenſis, pollice intus inclinato, habilem in latus demonſtrando, aut diſtinguendo, quæ dicimus manum facimus, cum ſupina in ſiniſtrum latus, prona in alterum fertur. Sunt & illi breues geſtus, cum manus leuiter pandata, qualis fouentium eſt paruis interuallis, & ſub aſſentientibus humeris mouetur maxime apta pce, & quaſi timide loquentibus. Eſt admirationi conueniens ille geſtus, quo manus modice ſupinata, ac per ſingulos à minimo collecta digito redeunte flexu ſimul explicatur, atque conuertitur. Nec uno modo interrogantes geſtum componimus, plerunque tamen uertentes manum, ut cunque compoſita eſt. Pollici proximus digitus, mediumq;, qua dexter eſt, unguem pollici ſummo ſuo iungens remiſſis cæteris, eſt & approbantibus, & narrantibus, & diſtinguentibus deco-

-rus, cui non diſſimilis, ſed compreſſis tribus digitis, quo nunc græci
plurimum utuntur, etiam utraque manu quoties enthymemata ſuo ge
ſtu, uelut cornu tundunt, cæſim manus lenior promittit, & aſſenta-
tur, citatior hortatur, interim laudat. Eſt & ille urgens orationem ge
ſtus uulgaris magis, quàm ex arte, qui contrahit alterno, celeri'q; mo-
tu, & explicat manum. Eſt & illa caua, & rara, & ſupra humeri
altitudinem elata cum quodam motu uelut hortatrix manus à pe-
regrinis ſcholis iam propè recepta, tremula, ſcenica eſt, digitos, cum
ſummi coierunt, ad os referre cur quibuſdam diſplicuerit neſcio.
nam id & leuiter admirantes, & interim ſubita indignatione, ue
lut pauefcentes, & deprecantes facimus. Quin compreſſam etiam
manum in ſignum pœnitentiæ, uel iræ pectori admouemus, ubi uox
» uel inter dentes expreſſa non dedecet. quid nunc agam? quid faciã?
Auerſo pollice demonſtrare aliquid receptum magis puto, quàm ora
tori decorum, ſed cum omnis motus ſex partes habeat, ſeptimus ſit ille,
qui in ſe redit orbis. Vitioſa eſt una circunuerſio, reliqui ante nos &
dextra, leuá'q;, & ſurſum, & deorſum aliquid oſtendunt. In poſte-
riora geſtus non dirigitur, interim tamen uelut reijci ſolet. Optime
autem manus à ſiniſtra parte incipit, in dextra deponitur, ſed ut de-
ponere non ut ferire uideatur, quanquam & in fine, & interim ca-
dit, ut cito tamen redeat, & nonnunquam reſilit uel negantibus nobis,
uel admirantibus. Hic ueteres artifices illud recte adiecerunt, ut ma-
nus cum ſenſu & inciperet, & deponeret. alioquin enim aut ante uo
cem erit geſtus, aut poſt uocem, quod eſt utrunque deforme. In illo la
pſi nimia ſubtilitate ſunt, quod interuallum motus tria uerba eſſe uo
luerunt, quod nec obſeruatur, neque fieri poteſt, ſed illi quaſi menſu-
ram, tarditatis, celeritatis'q; aliquam eſſe uoluerunt, nec immerito, ne
aut diu otioſa eſſet manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo
motu conciderent. Aliud eſt, quod fit frequentius, & magis fallit. Sũt
quædam latentes ſermonis percuſſiones, et quaſi aliqui pedes, ad quos
» plurimum geſtus cadit, ut ſit unus motus. nouum crimen. alter.
» C. Cæſar. tertius. & ante hanc diẽ. quartus. inauditum. dein
» de propinquus meus, &, ad te Quintus Tubero detulit. unde
id quoq; fluit uitium, ut iuuenes, cum ſcribunt, geſtu præmodulati co
gitationem ſic componant, quomodo caſura manus ſit, unde & illud
uitium, ut geſtus, qui in fine dexter eſſe debet, in ſiniſtrum frequẽter
deſinat. Melius illud cum ſint in ſermone omni breuia quædam mem
bra ad quæ, ſi neceſſe ſit, recipere ſpiritum liceat, ad hæc geſtum diſpo
» nere, ut puta. nouum crimen Cai Cæſar. habet per ſe finem quen-

dam suum, quia sequitur coniunctio, deinde. & ante hanc diem inau ditum satis circunscriptum est. Ad hæc commodanda manus est. Idq; dum erumpit, erit prima, & composita actio, at ubi iam calor eam cõcitauerit, etiam gestus cum ipsa orationis celeritate crebrescet, & alijs locis citata, alijs pressa conueniet pronuntiatio. Illa transcurrimus, congerimus, abundamus, festinamus, hac instamus, inculcamus, infigimus, plus autem affectus habent lentiora, ideóq; Roscius citatior, Aesopus grauior fuit, quod ille comœdias, hic tragœdias egit. Eadem motus quoq; obseruatio est, itaq; in fabulis iuuenum, senum, militum, matronarum grauior ingressus est, serui, ancillæ, parasiti, piscatores citatius mouentur. tolli autem manum artifices supra oculos, demitti intra pectus uetant, adeo à capite eam petere, aut ad imum uentrem deducere uitiosum habetur. ad sinistrum intra humerum promoueatur, ultra non decet, sed cum auersantes in leuam partem uelut propellemus manum, sinister iterum humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola recte gestum facit, dextræ se frequenter accommodat, siue in digitos argumenta digerimus, siue aduersis in sinistrum palmis abominamur, siue obijcimus aduersas, siue in latus utranq; distendimus, siue satisfacientes, aut supplicantes. Diuersi autem sunt ij gestus, summittimus, siue adorantes attollimus, siue aliqua demonstrationi, aut inuocationi protendimus.
" Vos albani tumuli, atq; luci. aut gracchanum illud. Quò uertam?
" Quò me miser cõferam? in capitoliũ'ne, at fratris sanguine redũdat.
" an domum? plus enim affectus in ijs iũctæ exhibent manus. in rebus paruis, mitibus, tristibus, breuibus, magnis, lætis, atrocibus extensiores sunt. Vitia quoque earum subijcienda sunt, quæ quidem accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum poscentis, aut uerbera minantis, aut numerum quingentorum pollice flexo efficientis, quæ sunt à quibusdã scriptoribus notata, ne in rusticis quidem uidi. Aut ut brachio exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinũ proferre nõ audeat. Alius inquantum patet longitudo protendat, aut ad tectum erigat, aut repetito ultra leuũ humerũ gestu, ita in tergum flagellet, ut consistere post eũ parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbẽ, aut temere sparsa manu in proximos offendat, aut cubitum utrunq; in diuersum latus uẽtilet, sæpe scio euenire. Solet esse et pigra, et trepida, et secanti similis, interim uncis etiã digitis, aut à capite deijciatur, aut eadẽ manus supinata in superiora iactetur. Fit et ille habitus, q esse in statuis pacificator solet, q inclinato in humerũ dextrũ capite brachio ab aure protenso, manũ infesto pollice extendit, q qdem maxi-

me placet ijs, qui se dicere sublata manu iactant, adijcias licet eos, qui sententias uibratis digitis iaculantur, aut manu sublata denuntiant, aut quod per se interim recipiendum est, quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur, sed uitiosum id faciunt, aut digito quanto plurimum possunt erecto, aut etiam duobus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium composita. His accedunt uitia non naturæ, sed trepidationis, cum ore concurrente rixari, si memoria fefellerit, aut cogitatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit insonare, in aduersum tergere nares, obambulare sermone imperfecto, resistere subito, & laudem poscere silentio, quæ omnia persequi propè infinitum est. sua enim cuiq; sunt uitia. pectus, ac uenter ne proijciantur obseruandum, pàdunt enim posteriora, et est odiosa omnis supinitas, latera cum gestu consentiant, facit enim aliquid & totius corporis motus, adeo ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipsis putet. Ita enim dicit in oratore. nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & uirili laterum flexione. Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, et usitatum est, et indignantes decet, et excitat auditorē. idq; in Callidio Cicero desyderat. non frons inquit, percussa, non femur. quanquā si licet de frōte, dissentio, nam etiam complodere manus scenicum est, & pectus cædere. Illud quoque raro decebit, caua manu summis digitis pectus appetere, siquando nosmetipsos alloquemur, cohortantes, obiurgantes, miserantes, quod siquando fiat, togam quoque inde remoueri non decebit. In pedibus obseruantur status, & incessus, prolato dextro stare, & eandem manum, ac pedem proferre deforme est. In dextrum incumbere interim datur, sed æquo pectore, qui tamen comicus magis, quàm oratorius gestus est, male etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut tollitur, aut summis digitis suspenditur. Variare supra modum & in stando deforme est, & accedente motu propè obscœnum. Procursio opportuna, breuis, moderata, rara, cōuenit, et ambulatio quædam propter immodicas laudationum moras, quanquam Cicero rarum incessum, neque ita longum probat. Discursare uero, et quod Domitius Afer de Sura Manilio dixit satagere ineptissimū, Vrbaneq; Flauus Virginius interrogauit de quodam suo antisophiste quot millia passuum declamasset. Præcipi & illud scio, ne ambulantes auertamur à iudicibus, sed sint obliqui pedes ad concilium nobis respicientibus, id fieri iudicijs priuatis non potest. uerum & breuiora sint spatia, nec auersi diu simus, interim tamen recedere sensim datur. quidam etiam resiliunt, quod est planè ridiculum. Pedis supplosio,

plosio, ut loco est opportuna, ut ait Cicero in contentionibus, aut incipiẽdis, aut finiendis, ita crebra & inepti est hominis, & desinit iudicem in se conuertere. Est & illa indecora in dextrum, ac leuum latus uacillatio alternis pedibus insistentium, longissime fugienda mollis actio, qualem in Tityo Cicero dicit fuisse. Vnde & saltationis quoddam genus tityus est appellatum. Reprehendenda est et illa frequens, & concitata in utranq; partem nutatio, quam in Curione patre irrisit & Iunius quærens quis in lintre loqueretur, & Sicinius. nam cũ assidente collega, qui erat propter ualetudinem & deligatus, & pluribus medicamentis propter dolorem artuum delibutus, multum se Curio ex more iactasset, nunquam inquit Octaui collegæ tuo gratiam referes, qui nisi fuisset istic, hodie te muscæ comedissent. Iactantur & humeri, quod uitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut cum in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret, ut si calore dicendi uitare id excidisset, offensatione illa commoneretur. Ambulantem loqui ita demum oportet, si in causis publicis, in quibus sunt multi iudices, quod dicimus, quasi singulis inculcare peculiariter uelimus. Illud uero non ferendum, quod quidam reiecta in humerum toga, cum dextra sinum usq; lumbos reduxerũt, sinistra gestum facientes spatientur, & fabulentur, cum etiam leuam restringere prolata longius dextra sit odiosum. Vnde moneor quoque ut ne id quidem transeam ineptissime fieri, Cum inter moras laudationum, aut in aurem alicuius loquuntur, aut cum sodalibus iocantur, aut nonnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut sportulam dictare uideantur. Inclinari ad iudicem cum doceas utiq; si id, de quo loquaris sit obscurius, decet. Incumbere aduocato aduersis subsellijs sedenti, iam contumeliosum est. Reclinari etiam ad suos & manibus sustineri, nisi planè iusta fatigatio est delicatum sicut palàm moneri excidentis, aut legere. nanq; in his omnibus & uis illa dicendi resoluitur, & frigescit affectus, & iudex parum sibi præstari reuerentiæ credit. Transire in diuersa subsellia parum uerecundum est. nã & Cassius Seuerus urbane aduersus hoc facientes lineam poposcit. Et si aliquando concitate itur, nunquam non frigide reditur. Multa ex ijs, quæ præcipimus, mutari necesse est ab ijs, qui dicunt apud tribunalia, nam & uultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet, & gestus ut ad eundem tendens elatior sit, necesse est, et alia quoq; occurrere etiam me tacente omnibus possunt. Itemq; ab ijs, qui sedentes agunt. (nam & ferè fit hoc in rebus minoribus, & ijdem impetus actionis esse non possunt) & quædam uitia fiunt necessaria. Nam &

dexter pes a' leua iudicis ſedentis proferendus eſt, & ex altera parte
multi geſtus neceſſe eſt in ſiniſtrum eant, ut ad iudicem ſpectent.
Equidem pleroſq; & ad ſingulas clauſulas ſententiarum uideo aſſur
gentes ſibi, & nonnullos ſubinde aliquid etiã ſpatiantes, quod an de
ceat ipſi uiderint, cum id faciunt non ſedentes agunt. Bibere, aut
etiam eſſe inter agendum, quod multis moris fuit, & eſt quibuſdam,
ab oratore meo procul abſit, nam ſiquis aliter dicendi onera perferre
non poſſit, non ita miſerum eſt non agere, potiuſq; eſt multo quàm
& operis, & hominum contemptum fateri. Cultus non eſt pro-
prius oratoris aliquis, ſed magis in oratore conſpicitur. quare ſit, ut
in omnibus honeſtis debet eſſe, ſplendidus, & uirilis. nam & toga et
calceus, & capillus tam nimia cura quàm negligentia ſunt repre-
hendenda. Eſt aliquid in amictu, quod ipſum aliquatenus temporum
conditione mutatum eſt. nam ueteribus nulli ſinus, perquam breues
poſt illos fuerunt. Itaque & geſtu neceſſe eſt uſos eſſe in principijs eos
alio, quorum brachium ſicut græcorum, ueſte continebatur. Sed nos
de præſentibus loquimur, cui lati claui ius non erit, ita cingatur, ut tu-
nicæ prioribus oris infra genua paulum, poſterioribus ad medios po
plites uſque perueniant. nam infra mulierum eſt, ſupra centurionum.
Vt purpuræ recte deſcendant, leuis cura eſt, notatur interim negli-
gentia. latum habentium clauum modus eſt, ut ſit paulum cinctis ſum
miſſior. ipſam togam rotundam eſſe, & apte cæſam uelim. aliter
enim multis modis fiet enormis, pars eius prior medijs cruribus opti-
me terminatur, poſterior eadem portione, altius quàm cinctura ſinus
decentiſſimus, ſi aliquanto ſupra imam togam fuerit, nunquam certe
ſit inferior, ille, qui ſub humero dextro ad ſiniſtrum oblique ducitur,
uelut balteus, nec ſtrangulet, nec fluat, pars togæ, quæ poſtea imponi
tur, fit inferior. nam ita & ſedet melius, & continetur. Subducenda
etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertum in actu redeat, tum ſinus
inijciendus humero, cuius extremam oram reieciſſe non dedecet. Ope
riri autem humerum cum toto iugulo non oportet. alioquin amictu
fiet anguſtus, & dignitatem, quæ eſt in latitudine pectoris, perdit. Si
niſtrum brachium eo uſque alleuandum eſt, ut quaſi normalem illũ
angulum faciat, ſuper qđ ora ex toga duplex æqualiter ſedeat. Ma
nus non impleatur annulis præcipue medios articulos non tranſeun
tibus, cuius erit habitus optimus, alleuato pollice, & digitis leuiter in-
flexis, niſi ſi libellum tenebit, quod non utique captandum eſt. Vide-
tur enim fateri memoriæ diffidentiam, & ad multos geſtus eſt impedi
mento. Togam ueteres ad calceos uſq; demittebant, ut græci pallium.

Id'q;, ut fiat qui de gestu scripserunt circa tempora illa Plotius, Nigidius'q; præcipiunt, quo magis miror Plynij Secundi docti hominis, & in hoc utique libro pene` etiam nimium curiosi persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem uelandarum uaricum gratia tradit, cum hoc amictus genus in statuis eorum quoq;, qui post Ciceronem fuerũt, appareat. Palliolum sicut fascias, quibus crura uestiuntur, et focalia, & aurium ligamenta sola excusare potest ualetudo. Sed hæc amictus obseruatio dum incipimus, procedente uero actu iam pene` ab initio narrationis sinus ab humero recte uelut sponte delabitur, & cum ad argumenta, ac locos uentum est, reijcere a` sinistro togam, deijcere etiam, si hæreat, sinum conueniet, lænam a` faucibus, ac summo pectore abducere licet. ardent enim iam omnia, & ut uox uehementior, ac magis uaria est, sic amictus quoq; habent actum quendam uelut præliantem. Itaq; ut leuam inuoluere toga, & incingi pene` furiosum est, sinum uero in dextrum humerum ab imo reijcere, solutum, ac delicatum est, fiunt'q; adhuc peius aliqua, ita cur laxiorem sinum sinistro brachio non subijciamus? habet enim acre quiddam, atq; expeditum, & calori, concitationi'q; non inhabile. Cum uero magna pars est exhausta orationis, utiq; afflante fortuna, pene` omnia decent, sudor ipse, & fatigatio, & negligentior amictus, et soluta, ac uelut labens undiq; toga, quo magis miror hanc quoq; succurrisse Plynio curam, ut ita sudario frontem siccari iuberet, ne comæ turbarentur, quas componi post paulum, sicut dignum erat, grauiter, & seuere uetuit. Mihi uero illæ quoque turbatæ præ se ferre aliquid affectus, & ipsa obliuione curæ huius commendari uidétur. At si incipientibus, aut paulũ progressis decidat toga, non reponere eã prorsus negligentis, aut pigri, aut quomodo debeat amiciri nesciẽtis est. Hæc sunt uel illustramenta pronũtiationis, uel uitia, quibus propositis multa cogitare debet orator. Primum quid, apud quos, quibus præsentibus sit acturus. nam ut dicere, alia alijs, & apud alios magis concessum est, sic etiam facere, neq; eadem in uoce, gestu, incessu apud principem, Senatum, populum, magistratum, priuato, publico iudicio, postulatione, actione similiter decent. Quã differentiã subijcere sibi q̃sq; q̃ aĩum intenderit pót, tum qua de re dicat, et efficere q̃d uelit. Rei quadruplex obseruatio est. Vna in tota causa. sunt. n. tristes, hilares, solicitæ, securæ, grandes pussillæ, ut uix unq̃ ita solicitari partibus earũ debeamus, ut nõ summæ meminerimus. Altera, quæ ẽ in differẽtia p̃tiũ, ut in procemio, narratiõe, argumẽtatõe, epilogo. Tertia ĩ sñiis ipsis, ĩ q̃bus secũdũ res et affectus uariãtur oĩa. Q urta ĩ uerbis, quorũ ut ẽ uitiosa si efficere oĩa uelimus, imi-

tatio, ita quibusdam nisi sua natura redditur, uis omnis aufertur. Igi-
tur in laudationibus nisi si funebres erunt, gratiarum actione, exhor
tatione, similibus, læta, & magnifica, & sublimis est actio, funebres cõ
tiones, consultationes, plerunq; causæ reorum tristes, atq; summissæ. In
Senatu conseruanda authoritas, apud populũ dignitas, in priuatis mo
dus. De partibus causæ, & sententijs, uerbisq;, quia sunt multipli
cia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronuntiatio, con-
ciliet, persuadeat, moueat, quibus natura cohæret, ut etiam delectet.
Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui nescio quomodo ex
uoce etiam, atq; actione perlucent, aut orationis suauitate constat, per-
suadendi uis asseueratione, quæ interim plus ipsis probationibus ua-
" let. an ista (inquit Callidio Cicero) si uera essent, sic à te dicerentur?
" &. tantum abest, ut inflãmares nostros animos, somnũ isto loco uix
" tenebamus. fiducia igitur appareat, & constantia utiq; si authoritas
subest. Mouendi autem est ratio aut in repræsentandis, aut imitandis
affectibus. Ergo cum iudex in priuatis, aut præco in publicis dicere
de causa iusserit, leuiter consurgendum, tum componenda toga, uel si
necesse erit, etiam ex integro inijcienda duntaxat in iudicijs. Apud
principem enim & magistratus, ac tribunalia non licebit, paulum
est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid
spatij ad cogitandum, etiam cum ad iudicem os conuertimus, & con-
sultus permiserit dicere, non protinus est erumpẽdum, sed danda bre-
uis cogitationi mora. mire enim auditurum dicturi cura delectat, &
iudex se ipse componit. hoc præcipit Homerus Vlyssis exemplo, quem
stetisse oculis in terram defixis, immotoq; sceptro prius quàm illam
eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt quæ-
dam nõ indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum
intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solicitudi
nem fateri, aut quod quenq; magis decet, eo diutius si iudex nõ dum in
tendit animum. status quidẽ sit rectus, æqui, & diducti paulum pe-
des, uel procedens minimo momento sinister, genua recta, sic tamen ut
non extendantur. humeri remissi, uultus seuerus non mœstus, nec stu
pens, nec languidus, brachia à latere modice remota, manus sinistra,
qualem supra demonstraui, dextra cum iam incipiendum erit, pau-
lum prolata ultra sinum, gestu quãmodestissimo uelut spectans quan
do incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa intueri lacunaria, perfrica
re faciem, & quasi improbam facere, tendere confidentia uultum, aut
quo sit magis toruus, superciliũ astringere, capillos à fronte contra na
turã retro agere, ut sit horror ille terribilis, tũ id, q̃d græci frequẽtis-
sime faciunt,

sime faciunt, crebro digitorum, labrorumq; motu commentari, clare excreare, pedem alterum longe proferre, partem togæ sinistra tenere, stare diductum, uel rigidum, uel supinum, uel incuruum, uel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis. Procemio frequentissime lenis conuenit pronuntiatio. nihil est enim ad conciliandum gratius uerecundia, non tamen semper, nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui, plerunq; tamen & uox temperata, ac gestus modestus, et sedens humero toga, & laterum lenis in utranq; partem motus eodē spectantibus oculis decebit. Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, uocem sermoni proximam, & tamen apertiorem, sonum simplicem frequentissime postulabit in ijs
» duntaxat. Q. enim Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio.
» &, A. Cluentius habitus pater huiusce. aliud in eadem poscent af
» fectus, uel concitati. nubit genero socrus. uel flebiles. constituitur
» in foro Laodiceæ spectaculum acerbum, & miserum toti Asiæ pro
» uinciæ. Maxime uaria, & multiplex actio est probationum. Nam & proponere, partiri, interrogare sermoni sunt proxima, & contradictionem sumere. nam ea quoq; diuersa propositio est. sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronūtiamus. Argumentatio plerunq; agilior, & acrior & instantior consentientem orationi postulat etiam gestum, idest fortem celeritatem. instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio. Egressiones ferè lenes, & dulces, & remissæ, raptus Proserpinæ, Siciliæ descriptio, Cn. Pompeij laus. Neque enim mirum minus habere contentionis ea, quæ sunt extra quæstionem. Mollior nonnunquam cum reprehensione diuersæ
» partis, imitatio. Videor uidere alios intrantes, alios autem exeuntes,
» quosdam ex uino uacillantes. ubi non dissidens à uoce promitur, gestus quoq; in utranq; partem tenera quædam, sed intra manus tamē, & sine motu laterum translatio. Accendēdi iudicis plures sunt gra
» dus, summus ille, & quo nullus est in oratore acutior. suscepto bel
» lo Cæsar, gesto etiam iam ex parte magna. prædixit enim. quan
» tum potero uoce contendā, ut populus hæc Romanus exaudiat. pau
» lum inferior, & habens aliquid etiam iucunditatis. quid enim Tu
» bero tuus ille districtus in acie pharsalica gladius agebat? plenius
» adhuc, & lentius, ideóq; dulcius. In cœtu uero populi Romani ne
» gotium publicum gerens. producenda omnia, trahendæq; tum uoca
» les. aperiendæq; sunt fauces, pleniore tamen hæc canali fluunt. Vos
» albani tumuli, atque luci. nam cantici quiddam habent, sensimq; re
» supina sunt. saxa, atque solitudines uoci respondent. Tales sunt

illæ inclinationes uocis, quas inuicem Demosthenes, atque Aeschines
exprobrant. non ideo improbandæ, cum enim uterq; alteri obijciat,
palàm est utrunq; fecisse. nam neq; ille per Marathonis, et platearum
& Salaminis propugnatores recto sono iurauit, nec ille Thebas sermo
ne defleuit. Est ijs diuersa uox, & penè extra organum, cui græci no
men amaritudinis dederunt supra modum, ac penè naturam uocis hu
» manæ acerba, quin compescitis uocem istam indicem stultitiæ, testem
» paucitatis. Sed id, quod maxime excedere modum dixi, in illa parte
prima est, quin compescitis. Epilogus si enumerationem rerum ha-
bet, desyderat quãdam concisorum continuationem, si ad concitandos
iudices est accommodatus aliquid ex ijs, quæ supra dixi, si placandos,
inclinatam quandam lenitatem, si misericordia commouendos, flexũ
uocis, & flebilem suauitatem, qua præcipue franguntur animi, quæq;
est maxime naturalis. nam etiam orbos, uiduasq; uideas in ipsis fune
ribus canoro quodam modo proclamantes, hic etiã fusca illa uox, qua
lem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire faciet. habet enim in se quod
imitemur, duplex est tamen miseratio, altera cum inuidia, qualis mo-
do dicta de damnatione Philodami, altera cum deprecatione demis-
» sior, quare etiã si est in illis quoq; cantus obscurior. in cœtu uero po
» puli R. non enim hæc rixantis modo dixit. &, uos albani tumuli.
neque enim quasi inclamaret, aut detestaretur, locutus est, est tamen
» infinito magis illa flexa, & circunducta. me miserum, & me infeli
» cem. &, qd respondebo liberis meis. &, reuocare tu me in patriam
» potuisti Milo per hos, ego te in eadem patria per eosdem retinere non
» potero? &, cum bona C. Rabirij uno Sestertio addicit. O mise-
» rum, acerbumq; præconium. Illa quoq; mire facit in peroratione uelut
» deficientis dolore, & fatigatione confessio, ut pro eodem Milone. Sed
» finis sit, neque enim præ lachrymis iam loqui possum. quæ similẽ
uerbis habere debent etiã pronuntiationem, possunt uideri alia quoq;
huius partis, atque officij, reos excitare, pueros attollere, propinquos
producere, uestes laniare, sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus
causæ etiam alijs est uarietas, satis apparet accommodandam senten-
tijs ipsis pronuntiationem sicut ostendimus. Sed uerbis quoque, quod
nouissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc misel-
lus, & pauperculus, summissa, atque contracta, fortis, & uehemens,
& latro, erecta, & concitata uoce dicenda sunt? Accedit enim uis,
& proprietas rebus tali adstipulatione, quæ nisi adsit, aliud
uox, aliud animus ostendat. Quid quod eadem uerba mutata

pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, eleuant, aliter enim dicitur,

» Tu mihi quodcunq; hoc regni, &

» Catando tu illum, &

» Tu'ne ille Aeneas, &

» Meq; timoris

» Argue tu Drance, & ne morer, intra se quisq;, uel hoc, uel aliud, quod uolet, per omnes affectus uerset, uerum esse quod dicimus sciet. Vnum iam ijs adijciendum est, cum præcipue in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis, &, ut uere hoc dictum est, caput esse artis decere quod facias, ita id nec sine arte esse, nec totum arte tradi potest. In quibusdam uirtutes non habent gratiam, in quibusdam uitia ipsa delectant. Maximos actores comœdiarum Demetrium, & Stratoclem placere diuersis uirtutibus uidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, & iuuenes, & bonos patres, seruosq;, & matronas, et graues anus optime, alter acres senes, callidos seruos, parasitos, lenones, & omnia agitatiora melius. fuit enim natura diuersa. nam uox quoque Demetrij iucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus iactare, & dulces exclamationes theatri causa producere, & ingrediendo uentum concipere ueste, & nonnunquam dextro latere facere gestus, quod neminem alium præter Demetrium decuit. Nanq; in hæc omnia quasi statura, & mira specie adiuuabatur. Illum cursus, & agilitas, & uel parum conueniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam ceruicula. quicquid horum alter fecisset fœdissimum uideretur. Quare norit se quisq;, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis, neque illud tamen est nefas, ut aliquem uel omnia, uel plura deceant. Huius quoq; loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maxime modum. non enim comœdum esse, sed oratorem uolo, quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, affectibus moleste utemur, ut si sit in scæna dicendum.

» Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem

» Cum accersor ultro? an potius ita me comparem

» Non perpeti meretricum contumelias? Hic enim dubitationes

moras, uocis flexus, uarias manus, diuersosq; nutus actor adhibebit. aliud oratio sapit, nec uult nimium esse condita, actione enim constat non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronuntiatio uultuosa, & gesticulationibus molesta, et uocis mutationibus resultans, nec inutiliter ex græcis ueteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hãc inotiosam actionem. Optime igitur idẽ, qui omnia, Cicero præceperat, quæ supra ex oratore posui. Quibus similia in Bruto de M. Antonio dicit. Sed iam recepta est actio paulo agitatior, et iam exigitur, & quibusdam partibus conuenit, ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus uiri boni, & grauis authoritatem.

M. FABII QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM LIBER DVODECIMVS.

u ENTVM EST Ad partem operis destinati longe grauissimam. Cuius equidem onus si tantum opinione prima concipere potuissem, quãto me premi ferens sentio, maturius consuluissem uires meas, sed initio pudor omittendi quæ promiseram tenuit, mox quanquam per singulas prope partes labor cresceret, ne perderem quæ iam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentaui, Quare nunc quoq; licet maiori quàm unquam mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitutum est, uel deficere potius quàm desperare. fefellit autem quod initium à paruis cœperamus, mox uelut aura solicitante prouecti longius, dum tantum nota illa, & plerisq; artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à litore procul uidebamur, et multos circa uelut iisdem se uentis credere ausos habebamus. Iam cum eloquendi rationem nouissime repertam, paucissimusq; tentatam ingressi sumus, rarus, qui iam procul à portu recessisset reperiebatur. Postquã uero nobis ille, quẽ instituebamus, orator à dicendi magistris dimissus, aut suo iam impetu fertur, aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quàm in altum simus ablati sentire cœpimus, nunc cœlũ, undiq; & undiq; pontus. Vnum modo in illa immensa uastitate cernere uidemur M. Tullium, qui tamen ipse quãuis tanta, atq; ita in-

structa naue hoc mare ingressus, contrahit uela, inhibetq; remos, & de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & assignabit officia, ita nec antecedentem consequi possumus, & longius eundum est, ut res feret. probabilis tamen cupiditas honestorum, & tutioris audaciae est tentare quibus paratior uenia est.

Non posse oratorem nisi uirum bonum esse.

SIT ergo nobis orator, quem instituimus, is, qui à M. Catone finitur, uir bonus dicendi peritus. Verum id, quod ille posuit prius, & ipsa natura potius, ac maius est utiq; uir bonus, id non eo tantum, quod si uis ista dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis, priuatisq; rebus perniciosius eloquentia, nosq; ipsi, qui pro uirili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus haec arma non militi. Quid de nobis loquor? rerum ipsa natura in eo, quod praecipue indulsisse homini uidetur, quoq; nos à caeteris animantibus separasse, non parens, sed nouerca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, aduersam innocentiae, hostem ueritatis inuenit, mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quàm prouidentiae munera in mutuam perniciem conuertere. Longius tendit hoc iudicium meum. neque enim tantum id dico, eum, qui sit orator uirum bonum esse oportere, sed ne futurum quidem oratorem nisi uirum bonum. Nam certe nec intelligentiam concesseris ijs, qui proposita honestorum, ac turpium uia, peiorem sequi malunt, neque prudentiam, qui in grauissimas frequenter legum, semper uero malae conscientiae poenas à semetipsis improuiso rerum exitu induantur. quod si neminem malum esse nisi stultum eundem, non modo à sapientibus dicitur, sed uulgo quoq; semper est creditum, certe non fiet unquam stultus orator. Adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi uacare mens, nisi omnibus uitijs libera potest. Primum quod in eodem pectore nullum est honestorum, turpiumq; cōsortium, & cogitare optima simul, & deterrima, non magis est unius animi, quàm eiusdem hominis bonum esse, ac malum, tum illa quoq; ex causa, quod mentem tantae rei intentam, uacare omnibus alijs etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demū enim libera, ac tota nulla distringente, atq; alio ducente causa spectabit id solum, ad quod accingitur. quod si corporum nimia cura, & solicitior rei familiaris diligentia, & uenandi uoluptas, & data spectaculis dies, multum studijs auferunt (Huic

enim rei perit tempus quodcunq; alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, auaritiam, inuidiam, quarum impotentissimæ cogitationes, somnos etiam ipsos, & illa per quietem uisa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot, ac tam uarijs affectibus concisum, atque laceratum, quàm mala mens. Nam et cum insidiatur, spe curis labore distringitur, & cum sceleris compos fuerit, solicitudine, pœnitentia, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? non hercle magis quàm frugibus in terra sentibus, ac rubis occupata. Age non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid ergo ex libidine, aut luxuria spei? non præcipue acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis? num igitur malis esse laudem curæ putamus? Iam hoc quis non uidet maximam partem orationis in tractatu æqui, boniq; consistere, dicet'ne de ijs secundum debitam rerum dignitatem malus, atque iniquus? Denique ut maximam partem quæstionis eximam, demus id, quod nullo modo fieri potest, idem ingenij, studij, doctrinæ pessimo, atque optimo uiro, uter melior dicetur orator, nimirum qui homo quoq; melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfectus orator. non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud. Sed ne more socraticorum nobismetipsis responsum finxisse uideamur, si sit aliquis adeo contra ueritatem obstinatus, ut audeat dicere eodem ingenio, studio, doctrina præditum nihilo deteriorem futurum oratorem malum uirum, quàm bonum, conuincamus huius quoque amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit omnem oratorem id agere, ut iudici quæ proposita fuerint, uera, & honesta uideantur. Vtrum igitur hoc facilius bonus uir persuadebit, an malus, bonus quidem & dicet sæpius uera, atque honesta. Sed etiam siquando aliquo ductus officio, quod accidere, ut mox docebimus, potest, falsò hæc affirmare conabitur, maiore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, & ignorantia recti nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in ijs, quæ certum est effici non posse, deformis pertinatia, & irritus labor, nam sicut in uita, ita in causis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut ijs etiam uera dicentibus fides desit, uideaturq; talis aduocatus malæ causæ argumentum. Nunc de ijs dicendum, quæ mihi quasi conspiratione quadam uulgi reclamari uidentur. Orator ergo Demosthenes non fuit, atqui malum uirum accepimus. Non Cicero, atqui huius quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi inuidia subeunda est, mitigandæ sunt prius aures. mi-

hi enim nec Demosthenes tam graui morum dignus uidetur inuidia, ut omnia, quæ in eum ab inimicis congesta sunt, credam, cum & pulcherrima eius in rep. consilia, & finem uitæ clarum legam. Nec M. Tullio defuisse uideo in ulla parte ciuis optimi uoluntatem. Testimonio est actus nobilissime consulatus, integerrime prouinciæ administrata, & repudiatus uigintiuiratus, & ciuilibus bellis quæ in ætate eius grauissima inciderunt, neque spe, neque metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus, idest reip. iungeret. Parum fortis uidetur quibusdam, quibus optime respondit ipse non se timidum in suscipiendis, sed in prouidendis periculis, quod probauit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo. Quod si defuit ijs uiris summa uirtus sic quærentibus an oratores fuerint, respondebo quomodo stoici si interrogentur, an sapiens Zeno, an Cleantes, an Chrysippus, ipsi respondeant magnos quidem illos, ac uenerabiles, non tamen id, quod natura hominis summum habebat, consecutos. Nam & Pythagoras non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ uocari uoluit. Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicamq; perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos, & bonos uiros, & prudentissimos dicamus uulgo, quorum nihil nisi perfecte sapienti datur. Sed cum proprie & ad legem ipsam ueritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quem & ille quærebat, quanquam enim stetisse ipsum in fastigio eloquentiæ fateor, ac uix, quid adijci potuerit inuenio, fortasse inuenturus quid adhuc abscissurum putem fuisse. Nam ferè sic docti iudicauerunt plurimum in eo uirtutum, non nihil fuisse uitiorum, & se ipse multa ex illa iuuenili abundantia coercuisse testatur, tamen quando nec sapientis sibi nomen minime sui contemptor asseruit, & melius dicere certe, data longiore uita, ætate ad componendum seueriore potuisset, non maligne crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit. Et licebat si aliter sentirem, fortius id, liberiusq; defendere. An uero M. Antonius neminem à se uisum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est? Ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur, ac fingit. Ego non audeam dicere aliquid in hac, quæ superest, æternitate inueniri posse, eo quod fuerit perfectius. Transeo illos, qui Ciceroni, ac Demostheni ne in eloquẽtia quidem satis tribuũt, quanquam neq; ipsi Ciceroni Demosthenes satis uideatur esse perfectus, quem dormitare interim dicit, nec Cicero Bruto, Caluoq;

qui certe compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt, nec Asinio utrique, qui uitia orationis eius etiam inimicæ pluribus in locis insequuntur. Concedamus sanè, quod minime natura patitur, repertum esse aliquem malum uirum summe disertum, nihilo tamen minus oratorem eum negabo. Nam nec omnibus, qui fuerint manu prompti uiri fortis nomen concesserim, quia sine uirtute intelligi non potest fortitudo. An ei, qui ad defendendas causas aduocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia auertat, nec metus frangat, sed proditorem transfugam præuaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine? Quod si mediocribus etiam patronis conuenit, hæc, quæ uulgo dicitur bonitas, cur non orator ille, qui non dum fuit, sed potest esse tam sit moribus, quàm dicendi uirtute perfectus. Non enim forensem quandam instituimus operam, nec mercenariam uocem, nec ut asperioribus uerbis parcamus, non inutilem sanè litium aduocatum, quem deniq; causidicum uulgo uocant, sed uirum cum ingenij natura præstantem, tum uero tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea uetustas cognouerit, singularem, perfectumq; undiq; optima sentientem, optiméq; dicentē. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniarijs quæstionibus ueritati contra calumniam aderit. Summus ille quidem in ijs quoq; operibus fuerit, sed in maioribus clarius elucebit, cum regenda senatus consilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talē quendam uidetur finxisse Virgilius, quem in seditione uulgi iam faces, & saxa iaculantis, moderatorem dedit animi,

» Tum pietate grauem, ac meritis si forte uirum quem
» Conspexere, silent, arrectisq; auribus adstant.

Habemus igitur ante omnia uirum bonum, post hoc adiecit dicendi peritum.

» Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Et quid non in bellis quoque idem ille uir, quem instituimus, si sit ad prælium miles cohortandus ex medijs sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quo modo pugnam ineuntibus tot simul metus laboris, doloris, postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas & fortitudo, & honesti præsens imago successerit? quæ certe melius persuadebit alijs, q̃ prius persuaserint sibi, prodit enim se quàlibet custodiatur simulatio, nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet, ac hæreat, quoties ab animo uerba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est, quàm sentiat. bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam ijdem etiam prudentes erunt) in=

entio, quæ etiam si lenociniјs destituta sit, satis tamen natura sua ornatur, nec quicquam non diserte, quod honeste dicitur. Quare iuuentus immo omnis ætas (neque enim rectæ uoluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus, forsan, & consumare contingat. Nam si natura non prohibet & esse uirum bonum, & dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrunq; consequi possit? Cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? ad quod si uires ingeniј non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus, ex utroq; hoc certe prorsus eximatur animo pulcherrimam eloquentiam, cum uitiјs mentis posse misceri. Facultas dicendi si in malos incidit, & ipsa iudicanda est malum, peiores enim illos facit, quibus contigit. Videor mihi audire quosdã, nec enim deerũt unquam, q̃ diserti esse, quàm boni malint illa dicentes. Quid ergo tantum artis est in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium causarum defensione, non nihil etiam de confesso locutus es? nisi aliquando uis, ac facultas dicendi expugnat ipsam ueritatem, bonus enim uir nõ agit nisi bonas causas, eas porrò etiam sine doctrina satis per se tuetur ueritas ipsa. Quibus ego cum de meo primum opere respondero etiam pro boni uiri officio, siquando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, uel propter solum hoc, ut ea facilius & deprehendamus, & refellamus, quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota, quæ nocent, fuerint. Neque enim academici cum in utranque disserunt partem, non secundum alteram uiuunt, neque Carneades ille, q̃ Romæ audiente Censorio Catone, nõ minoribus uiribus contra iustitiã dicitur disseruisse, quàm pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit. Verum et uirtus quid sit aduersa ei malitia detegit, & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior, & plurima contrariјs probantur. Debent ergo oratori sic esse aduersariorum nota consilia, ut hostium imperatori. Verum & illud quod prima propositione durum uidetur, potest afferre ratio, ut uir bonus in defensione causæ uelit auferre aliquando iudici ueritatem.

Quod siquis à me proponi mirabitur, quanquam non est hæc mea proprie sententia, sed eorum, quos grauissimos sapientiæ magistros, ætas uetus credidit, sic iudicet pleraq; esse, quæ non tam factis, quàm causis eorum, uel honesta fiant, uel turpia. Nam si hominem occidere sæpe uirtus, liberos necare nonnunquam pulcherrimum est, asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur, ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam uir bonus, sed

etiam quare, & qua mente defendant. Ac primum concedant mihi omnes oportet, quod stoicorum quoq; asperrimi confitentur, facturum aliquando bonum uirum, ut mendacium dicat. Et quidem nonnunquã leuioribus causis, ut in pueris ægrotantibus utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus, nedum si ab homine occidendo grassator auertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus, ut hoc, quod aliâs in seruis quoque reprehendendum est, sit aliâs in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa iam uideo posse euenire, propter quæ bene orator suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset. Nec hoc dico, quia seueriores sequi placet lèges pro patre, fratre, amico periclitantibus, tam & si non mediocris hæsitatio est, hinc iustitiæ proposita imagine, inde pietatis nihil dubij relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus, utrum'ne saluum eum nolet is, qui à nobis finitur orator, an si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quàm qui apud iudices malam causam tuetur. Quid si quædam benefacta damnaturus est iudex, nisi ea non esse facta conuicerimus, non uel hoc modo seruabit orator, non innocentem modo, sed etiam laudabilem ciuem Quid si quædam iusta natura, sed conditione temporum inutilia ciuitati sciemus? non'ne utemur arte dicendi bona quidem, sed malis artibus simillima? Ad hoc nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, saluos esse eos magis è rep. sit, quàm puniri. Si liqueat igitur oratori futurum bonum uirum, cui uera obijcientur, non id aget, ut saluus sit. Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bonus, & sine quo uincere honeste ciuitas non possit, non'ne ei communis utilitas oratorem aduocabit? Certe Fabricius Cornelium Ruffinum alioqui & malum ciuem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem imminente bello palàm consulem suffragio suo fecit, atque id admirantibus quibusdam respondit, à ciue se spoliari malle, quàm ab hoste uenire. ita hic si fuisset orator non defendisset eundem Ruffinum, uel manifesti peculatus reum. Multa dici possent similia, sed uel unum ex ijs quodlibet sufficit, non enim hoc agimus, ut istud illi, quem formamus, uiro sit sæpe faciendum, sed ut si talis coegerit ratio. Sit tamen uera finitio, oratorem esse uirum bonum dicendi peritum. Præcipere uero, ac discere, quomodo etiam in probatione difficilia tractentur, necessarium est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, & innocens reus multis uerisimilibus premitur. quo fit ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua si nocens esset. Iam innumerabilia

sunt bonis causis, malisq; communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones, non aliter autem uerisimilia, quàm uera & confirmantur, & refelluntur. Quapropter, ut res feret, flectitur oratio manente honesta uoluntate.

Cognoscenda esse oratori quibus mores formentur.

QVANDO igitur orator est uir bonus, is autem citra uirtutem intelligi non potest, uirtus & si quosdam impetus à natura sumit, tamen perficienda doctrina est, mores ante omnia oratori studijs erunt excolendi, atque omnis honesti, iustiq; disciplina pertractanda, sine qua nemo nec uir bonus esse, nec dicendi peritus potest, nisi forte accedamus ijs, qui natura constare mores, & nihil adiuuari disciplina putant, scilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima confiteantur egere doctoribus, Virtutem uero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accedat datum est, obuiam, & illaboratam, tantum quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui quid sit abstinentia ignorarit? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgauerit? Et iustus, qui æqui, boniq; tractatum, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæq; proprie populis, & gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractauerit? O' quàm istud parum putant, quibus tam facile uidetur. Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literas uel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto. Ad illud sequens reuertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non & naturæ uim omnem penitus perspexerit, & mores præceptis, ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro. L. Crassus cuncta, quæ de æquo, iusto, uero, bono, deq; ijs, quæ sunt contra posita dicuntur, propria esse oratoris affirmat, ac philosophos, cum ea dicendi uiribus tuentur, uti rhetorum armis non suis. Idem tamen confitetur ea iam esse à philosophia petenda, uidelicet quia magis hæc illi uidetur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris, & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere. Ideoq; aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum, atque dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum uelim, quando non alia uitæ secta longius à ciuilibus officijs, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum, aut in iudicijs frequens, aut clarus in concionibus fuit?

Quis deniq; in ipsa, quam maxime pleriq; præcipiunt, reip. administratione uersatus? Atqui ego illum, quem instituo, romanum quendam uelim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis, atque operibus se uere ciuilem uirum exhibeat. Sed quia deserta ab ijs, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non iam in actu suo, atque in hac fori luce uersantur, sed in porticus, & gymnasia primum, mox in conuentus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessârium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab ijs petere nimirum necesse est, apud quos remansit. euoluendi penitus authores, qui de uirtute præcipiunt, ut oratoris uita cum sciẽtia diuinarum rerum sit, humanarumq́; coniũcta, quæ ipsæ quanto maiores, ac pulchriores uiderentur, si illas ij docerent, qui etiam eloqui præstantissime possent. Vtinamq́; sit tempus, quo perfectus aliquis, qualem optamus, orator, hanc partem superbo nomine, & uitijs quorundam bona eius corrumpentium inuisam, uendicet sibi, ac uelut rebus repetitis in corpus eloquentiæ adducat. Quæ quidem cum sit in tres diuisa partes naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere coniuncta? Nam ut ordinem retro agamus, de ultima illa, quæ tota uersatur in uerbis, nemo dubitauerit, si et proprietates uocis cuiusque nosce, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis iudicare, & colligere, ac resoluere, quæ uelis, oratoris est, quanquam ea non est tam minute, atque concise in actionibus utendum, quàm in disputationibus, quia non docere modo, sed mouere etiam, ac delectare audientes debet orator, ad quod impetu quoque, et uiribus, ac decore est opus, ut uis amnium maior est altis ripis, multoq; gurgitis tractu fluentium, quàm tenuis aquæ, & obiectu lapillorum resultantis, & ut palæstrici doctores illos, quos neruos uocant, non iccirco discentibus tradunt, ut ijs omnibus, quæ didicerunt in ipso luctandi certamine utantur. plus enim pondere, & firmitate, & spiritu agitur, sed ut subsit copia illa, ex qua unum, aut alterum, cuius se occasio dederit, efficiant. Ita hæc pars dialectica, siue illam dicere malumus disputatricem, ut est utilis sæpe & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis, quæ sunt differentia, & resoluenda ambiguitate, distinguendo, diuidendo, illiciendo, implicando, ita si totũ sibi uendicauerit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas, ad tenuitatem suam uires ipsa subtilitate consumet. Itaq; reperias quosdam in disputando mire callidos, cum ab illa uero cauillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo grauiore actu, quàm parua quædam animalia, quæ in angustijs mobilia in campo deprehenduntur. Iam

quidem

quidem pars illa moralis, quæ dicitur ethice, certe tota oratori est accommodata. nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) uarietate cum alia coniectura quærantur, alia finitionibus concludãtur, alia iure summoueantur, uel transferantur, alia colligantur, uel ipsa inter se concurrant, uel in diuersum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici potest, cuius non parte in aliqua tractatus æqui, ac boni reperiantur. plerasq; uero esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistant? In consilijs uero quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quin illa etiam pars tertia, quæ laudandi, ac uituperãdi officijs continetur? nempe in tractatu recti, prauiq; uersatur, an de iustitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate non plurima dicet orator? Sed ille uir bonus, qui hæc non uocibus tantum sibi nota, atque nominibus aurium tenus, ac in usum linguæ perceperit, sed q uirtutes ipsas mente complexus, ita sentiet, nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet uere dicet. Cum autem sit omnis generalis quæstio speciali potentior, quia uniuerso partes continentur, non utiq; accedit parti, quod uniuersum est, profecto nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorum more uersatas. Iam uero cum sint multa proprijs, breuibusq; comprehensionibus finienda. unde etiam status causarum dicitur finitiuus, non'ne ad id quoque instrui ab ijs, q plus in hoc studij dederunt, oportet? Quid? non quæstio iuris omnis, aut uerborum proprietate, aut æqui disputatione, aut uoluntatis coniectura continetur, quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat? Ergo natura permista est omnibus his oratio, quæ quidem oratio est uere. nam ignara quidem huiusce doctrinæ loquacitas, erret necesse est, ut quæ uel nullos, uel falsos duces habeat. Pars uero naturalis cum est ad exercitationem dicendi, tanto cæteris uberior quanto maiore spiritu de diuinis rebus, quàm humanis loquendum est. Tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse, ut docuimus, oratio potest, totam complectitur. nam si regitur prouidentia mundus, administranda certe bonis uiris erit resp. Si diuina nostris animis origo, tendendum ad uirtutem, nec uoluptatibus terreni corporis seruiendum, an hoc non frequenter tractabit orator? Iam de augurijs, responsis, religione deniq; omni, de quibus maxima sæpe in Senatu consilia uersata sunt, non erit ei disserendum? siquidem, ut nobis placet, futurus est uir idem ciuilis, quæ deniq; intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis? Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem et Periclem, cuius eloquentiæ etiam si nulla ad nos monimenta uenerunt, uim tamen quandam incredibilem

cum historici, tum etiam liberrimum genus hominum comici ueteres tradunt, Anaxagoræ Physici constat auditorem fuisse. & Demosthenem principem omnium græciæ oratorum dedisse operam Platoni. nam M. Tullius non tantum se debere scholis rhetorum, quantum academiæ spatijs, frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori non ipsius rerum naturæ finibus terminasset. uerum ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit, quanquam ea non inter multos potest esse contentio. nam Epicurus in primis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam nauigatione, quamuelocissime iubet. Neque uero Aristippus summum in uoluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem hortetur. Pyrhon quidem quas habere in hoc opere partes potest, cui iudices esse, apud quos uerba faciat, & reum, pro quo loquatur, & Senatum, in quo sit dicenda sententia, non liquebit. Academiam quidam utilissimam credunt, quod mos in utranq; partem disserendi ad exercitationem forensium causarum proxime accedat. Adijciunt loco probationis, quod ea præstantissimos in eloquentia uiros ediderit. Peripatetici studio quoq; se quodam oratorio iactant. nam thesis dicere exercitationis gratia ferè ab ijs est institutum. Stoici sicut copiam, nitorem'q; eloquentiæ ferè præceptoribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut probare acrius, aut concludere subtilius contendunt. sed hæc inter ipsos, qui uel, ut sacramento rogati, uel etiam superstitione constricti nefas ducunt à suscepta semel persuasione discedere. Oratori uero nihil est necesse in cuiusquam iurare leges. maius enim opus, atque præstantius, ad quod ipse tendit, & cuius est uelut candidatus, siquidem est futurus cum uitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. quare in exemplum benedicendi facundissimum quenq; proponet sibi ad imitandum, moribus uero formandis quamhonestissima præcepta, rectissimam'q; ad uirtutem uiam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusq;, ac natura pulcherrimus. nam quæ potest materia reperiri ad grauiter, copiose'q; dicendum magis abundans, quàm de uirtute, de rep. de prouidentia, de origine animorum, de amicitia? hæc sunt, quibus mens pariter, atque oratio insurgant, quæ uere bona, quid mitiget metus, coerceat cupiditates, eximat nos opinionibus uulgi, animum'q; cœlestem, neque ea solum, quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam, quæ sunt tradita antiquitus dicta, ac facta præclare, & nosse, & animo semper agitare conueniet, quæ profecto nusquam plura, maiora'q;, quàm in nostræ ciuitatis monimentis reperientur.

tis reperientur. an fortitudinem, fidem, iustitiam, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris, ac mortis, melius alij docebunt quàm Fabricij, Curij, Reguli, Decij, Mutij, alijq; innumerabiles? quantum enim græca præceptis ualent, tantum Romani, quod est maius, exemplis, tantum q̃d non cognatis id ẽ rebus admoneri, qui non modo proximum tempus, lucemq; præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam spatium uitæ honestæ, & curriculum laudis existimet. hinc mihi ille iustitiæ haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis, atque consilijs præstet. neq; erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere & sciet, & audebit.

Necessariam iuris ciuilis oratori scientiam.

IVRIS quoq; ciuilis necessaria huic uiro scientia est, & morum, ac religionum eius reip. quam capesset. nam qualis esse suasor in consilijs publicis, priuatis'ue poterit, tot rerum, quibus præcipue ciuitas continetur ignarus? quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus, penè non dissimilis ijs, qui poetarum scripta pronuntiãt? nam quodam modo mandata perferet, & ea, quæ sibi à iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse litigantium auxiliator egebit auxilio, quod si fieri nonnunquam minore incommodo possit, cũ domi præcepta, & composita, & sicut cætera, quæ in causa sunt, discendo cognita ad iudicem perfert, quid fiet in iis quæstionibus, quæ subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet, & inter subsellia minores aduocatos interroget? potest aut satis diligenter accipere, quæ tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere, in actionibus, quid fiet in altercatione ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid si forte peritus iuris ille non aderit? quid siquis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subiecerit? Hoc enim est maximum ignorantiæ malum, quod credit eum scire, qui moneat. neque ego sum nostri moris ignarus, oblitus'ue eorum, qui uelut ad arculas sedent, & tela agentibus sumministrant, neque idem græcos quoq; nescio factitasse. unde nomen ijs pragmaticorum datum est, sed loquor de oratore, qui nõ clamorem modo suũ causis, sed omnia, quæ profutura sunt, debet. Itaq; eũ nec inutilẽ, si ad horã forte constiterit, neq; i interstationibus faciẽdis eẽ iperitũ uelim. Quis. n. potius præparabit ea, quæ cũ aget

esse in causa uelit? nisi forte Imperatorem quis idoneum, credit in prae
lijs quidem strenuum, & fortem, & omnium, quae pugna poscit, ar
tificem. sed neque delectus agere, nec copias contrahere, atq; instrue
re, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem. Prius
est enim certe parare bella quàm gerere. Atq similimus huic sit ad-
uocatus, si plura, quae ad uincendū ualent, alijs reliquerit. Cum prae-
sertim hoc, quod est maxime necessarium, nec tam sit arduum, quàm
procul intuentibus fortasse uideatur. nanq; omne ius, quod est certum,
aut scripto, aut moribus constat. dubium aequitatis regula examinan
dum est, quae scripta sunt, aut posita in more ciuitatis nullam habent
difficultatem. cognitionis sunt enim non inuentionis, at quae consulto-
rum responsis explicantur, aut in uerborum interpretatione sunt po
sita, aut in recti, prauiq; discrimine. Vim cuiusq; uocis intelligere, aut
commune prudentium est. aut proprium oratoris, aeqtas optimo cuiq;
notissima est. Nos porrò & bonum uirum, et prudentem in primis
oratorem putamus, qui cum se ad id, quod est optimum, natura direxe
rit, non magnopere commouebitur, siquis ab eo consultus dissentiat,
cum ipsis illis diuersas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiam
si nosse quid quisq; senserit uolet, lectionis opus est, qua nihil est in
studijs minus laboriosum. Quod si pleriq; desperata facultate agen-
di ad discendum ius declinauerunt, quàm id scire facile est oratori,
quod discunt, qui sua quoque confessione oratores esse non possunt?
Verum & M. Cato cum in dicendo praestantissimus, tum iuris fuit
idem peritissimus. Et Scaeuolae, Seruioq; Sulpitio concessa est etiam fa-
cundiae uirtus. Et M. Tullius non modo inter agendum nunquam est
destitutus scientia iuris, sed etiam componere aliqua de eo coeperat, ut
appareat posse oratorem non discendo tantum iuri uacare, sed etiam
docendo. Verum ea, quae de moribus excolendis, studioq; iuris praeci-
pimus, non aequius eo quis credat reprehendenda, quod multos cogno
uimus, qui taedio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam ne-
cesse est, confugerint ad haec diuerticula desidiae, quorum alij se ad al
bum, ac rubricas transtulerunt, & formularij, uel, ut Cicero ait, legu
lei quidam esse maluerunt, tanquam utiliora eligentes ea, quorum so-
lam facilitatem sequebantur, alij pigritiae arrogantioris, qui subito
fronte conficta, immissaq; barba, ueluti despexissent oratoria prae-
pta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in
publico tristes, domi dissoluti captarent authoritatem contemptu caete-
rorum. philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

Necessariam

Necessariam oratori cognitionem historiarum.

IN PRIMIS uero abundare debet orator exemplorum copia, cum ueterum, tum etiam nouorum, adeo, ut non ea modo, quæ conscripta sunt historijs, aut sermonibus, uelut per manus tradita, quæq; quotidie aguntur, debeat nosse, uerum ne ea quidem, quæ sunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora aut testimoniorum, aut etiam iudicatorum obtinent locum. sed hæc quoque aut uetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quamplurima, unde etiã senibus authoritas maior est, quod plura nosse, & uidisse creduntur, quod Homerus frequentissime testatur, sed non est expectanda ultima ætas, cum studia præstent, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiã præteritis seculis uixisse uideamur.

Quæ sunt oratoris instrumenta.

HAEC sunt, quæ me redditurum promiseram, instrumenta, nõ artis, ut quidam putauerunt, sed ipsius oratoris. hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente uerborum, figurarumq; facili copia, & inuentionis ratione, & disponendi usu, et memoriæ firmitate, & actionis gratia. Sed plurimum ex ijs ualet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium authoritas ultra debitam reuerentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria ijs uitia confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ, ita citra constantiam, fiduciã, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis, et imbellibus. inuitus mehercule dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam uerecundiam, uitium quidem, sed amabile, & quæ uirtutes facillime generet, esse interim aduersam, multisq; in causa fuisse, ut bona ingenij, studijq; in lucem non prolata situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem, siquis hæc forte minus adhuc peritus distinguendi uim cuiusq; uerbi leget, non probitatem à me reprehendi, sed uerecundiam, quæ est timor quidã reducens animũ ab ijs, quæ facienda sunt. Vnde confusio, & cœpti pœnitentia, & subitum silentium. Quis porro dubitet uitijs ascribere affectum, propter quem facere honeste pudet Neque ego rursus nolo eum, qui sit dicturus, & solicitum surgere, & colorem mutare, & periculum intelligere, quæ si non accident, etiã simulanda erunt. sed intellectus hic sit operis nõ metus, moueamurq;

non concadamus. Optima est autem emendatio uerecundiæ fiducia, etiam quælibet imbecilla frons magna conscientia sustinetur. Sunt et naturalia, ut supra dixi, quæ tamen & cura iuuantur, instrumenta uox, latus, decor, quæ quidem tantum ualent, ut frequenter famam in genij faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores, sed cum diceret, eminere inter æquales Trachalus uidebatur, ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis authoritas, gestus præstantia, uox quidem, non, ut Cicero desyderat, pene tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audiuerim, tragœdos. Certe cum in basilica iulia diceret primo tribunali, quatuor autem iudicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoq; ex quatuor tribunalibus memini. sed hoc uotum est, & rara felicitas, quæ si non adsit, sanè sufficiat ab ijs, quibus quis dicit audiri. talis esse debet orator, & hæc scire.

Quod sit incipiendi causas agere tempus.

AGENDI autem initium sine dubio secundum uires cuiusq; sumendum est, neq; ego annos definiam, cum Demosthenem puerum admodum actiones populares habuisse manifestum sit. Caluus, Cæsar, Pollio, Matius ante quæsturiam omnes ætatem grauissima iudicia susceperint, prætextatos egisse quosdam sit traditum. Cæsar Augustus duodecim natus annos Auia pro rostris laudauerit. Modus mihi uidetur quidam tenendus, ut neq; præpropere distringatur immatura frons, & quicquid est, illud adhuc acerbum proferatur. nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta iaciuntur impudentiæ, &, quod est ubiq; perniciosissimum, præuenit uires fiducia. nec rursus differendum est tirocinium in senectutem. nam quotidie metus crescit, maiusq; fit semper quod ausuri sumus, & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere iam serum est. Quare fructum studiorum uiridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & uenia, & spes est, & paratus fauor, & audere non dedecet. & siquid desit operi supplet ætas. et siqua dicta sunt iuueniliter, pro indole accipiuntur, ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus. Quid enim tam commune, quàm spiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? quæ cum sex & uiginti natus annos summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisse tempore, & annis liquata iam senior idem fatetur. et hercle quantumlibet secreta studia contulerint.

est tamen

est tamen proprius quidam fori profectus, alia lux, alia ueri discriminis facies, plusq́; , si separes, usus sine doctrina, quàm citra usum doctrina ualeat. Ideoq́; nonnulli senes in schola facti stupent nouitate cum in iudicia uenerunt, & omnia suis exercitationibus similia desyderant. at illic & iudex tacet, & aduersarius obstrepit, & nihil temere dictum perit. & siquid tibi ipse sumas, probandum est, & laboratam, congestamq; dierum, ac noctium studio actionem aqua defecit, & omisso magna semper flandi tumore in quibusdam causis loquendum est, quod illi diserti minime sciunt. Itaq; nonnullos reperies, qui sibi eloquentiores uideantur, quàm ut causas agant. Cæterum illum, quem iuuenem, teneris'q; adhuc uiribus nitentem in forum deduximus, & incipere, quammaxime facili, ac fauorabili causa uelim, uti catuli ferarum molliore præda saginantur, & non utiq; ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere. sed etiam scientem quid sit iam pugna, & in quam rem studendum sit, refici, atque renouari. Sic & tirocinij metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. Vsus est & hac ratione M. Tullius, & cum iam clarum meruisset inter patronos, qui tunc erant, nomen, in Asiam nauigauit, seq́; , & alijs sine dubio eloquentiæ, ac sapientiæ magistris, sed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoq; audierat, Rhodi rursus reformandum, ac uelut recoquẽdum dedit. Tum dignum operæpretium tenuit, cum inter se congruunt præcepta, & experimenta.

Quæ in suscipiendis causis oratori obseruanda sint.

CVM iam satis in omne certamen uirium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit. in quibus defendere quidem reos profecto quàm facere uir bonus malet, non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico, neq; priuato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem uitæ uocet. nam & leges ipsæ nihil ualeant, nisi actoris idonea uoce munitæ. et si pœnas scelerum expetere fas non est, propè est, ut scelera ipsa permissa sint, & licentiam malis dari certe contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici, uel propinqui cædem, nec erupturas in rempub. conspirationes inultas patietur orator, non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi uitia, corrigendique mores. nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut

accusatoriam uitam uiuere, & ad deferendos reos, præmio duci proximũ latrocinio est, ita pestem intestinam propulsare cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideoq; principes in rep. uiri non detractauerunt hanc officij partem, creditiq; sunt etiam clari iuuenes obsidem reip. dare malorum ciuiũ accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates prouocare, nisi ex fiducia bonæ mentis uidebãtur. Idq; cum ab Hortensio, Lucullo, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, pluribus alijs, tum ab utroq; Catone factum est, quorum alter appellatus est sapiens, alter nisi creditur fuisse, uix scio cui reliquerit huius nominis locum. nanq; defendat omnis orator idem, portumq; illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, ducetur'q; in aduocationem maxime causa. Quoniam tamen, omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiã commendantium personis dabit, & ipsorum, qui iudicio decernent, aut optimi cuiusq; uoluntate moueatur. nanq; hos & amicissimos habebit uir bonus. Summouendum uero est utrunq; ambitus genus, uel potentibus contra humiles uenditandi operam suam, uel illud etiam iactantius, minores utiq; contra dignitatem attollendi. non enim fortuna causas uel iustas, uel improbas facit. neq; uero pudor obstet, quo minus susceptam, cum melior uideretur, litem cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit uerum. nam & in hoc maximum, si æqui iudices sumus, beneficium est, ut non fallamus uana spe litigantem. neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. et certe non conuenit ei, quem oratorem esse uolumus, iniusta tueri scientem. nam si ex illis, quas supra diximus, causis falsum tuebitur, erit tamen honestum, quod ipse faciet. Gratis'ne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte diiudicare imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo, quem exigimus, animo dignissimum, non uendere operam, nec eleuare tanti beneficij authoritatem? Cum pleraq; hoc ipso possint uideri uilia, quod pretium habent, cæcis hoc (ut aiunt) satis clarum est, nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit. At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnium sapientium leges patietur sibi gratiam referri, cum & Socrati collatum sit ad uictum, & Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptauerint. Neque enim uideo quæ iustior acquirendi ratio, quàm ex honestissimo labore, & ab ijs, de quibus optime meruerint, quiq;

rint, quiq; si nihil inuicem præstent, indigni fuerint defensione, quod quidem non iustum modo, sed necessarium etiam est, cum hæc ipsa opera, tempusq; omne alienis negotijs datum facultatem aliter acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus est modus, ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quantum, & quousq;, paciscendi quidem'ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, etiam à mediocriter improbis aberit. Cum præsertim bonos homines, bonasq; causas tuenti non sit metuendus ingratus, qui si futurus, malo tamen ille peccet. nihil ergo acquirere uolet orator ultra quàm satis erit, ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutua beneuolentia utetur, cum sciat se tanto plus præstitisse, quia nec uenire hoc beneficium oportet, nec perire. deniq; ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

Quæ in discendis causis oratori obseruanda sunt.

PROXIMA discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamentum. neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cum omnia, quæ sunt in causa, diligenter cognouerit, ad docendum certe iudicem non sufficiat, sed eius rei paucissimis cura est. nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert ubi litium cardo uertatur, dum sint, quæ uel extra causam ex personis, ac communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur, aliquos & ambitio peruertit, qui partim tanquam occupati, semperq; aliquid habentes, quod ante agendum sit, pridie ad se uenire litigatorem, aut eodem matutino iubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur, partim iactantia ingenij, ut res cito accepisse uideantur, tenere se, & intelligere penè prius quàm audiant mentiti, cum multa & diserte, summisq; clamoribus, quæ neque ad iudicem, neque ad litigatorem pertineant, decantauerunt, bene sudantes, beneq; comitati per forum reducuntur. Ne illas quidem tulerim delitias eorum, qui doceri amicos suos iubent, quanquam minus mali est, si illi saltem recte discant, recteq; doceant. sed quis discet tam bene, quàm patronus? Quomodo autem sequester ille, & media litium manus, & quidam interpres impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cum dicturus ipse non sit? Pessimæ uero consuetudinis libellis esse contentum quos componit, aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit, aut aliquis ex eo genere aduocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id, quod est in agendo difficillimum. Nam qui iudicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum,

imitandum'ue, fingendum etiam sit, potest, cur non sit orator? quando quod difficilius est facit. hi porrò non tantum nocerent, si omnia scriberent, uti gesta sunt. Nunc consilium, & colores adijciunt, & aliqua peiora ueris, quæ plerique, cum acceperunt, immutare nefas habent, & uelut themata in scholis posita custodiunt. Deinde deprehenduntur, & causam, quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab aduersarijs discunt. Liberum igitur demus ante omnia ijs, quorum negotium erit tempus, ac locum, exhortemurq; ultro, ut omnia quanlibet uerbose, & unde uolent repetito tempore exponant. non enim tam obest audire superuacua, quàm ignorare necessaria. Frequenter autem & uulnus, & remedium in ijs orator inueniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum uidebantur, nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat, nec semel audisse sit satis, cogendus eadem iterum, ac sæpius dicere litigator, non solum, quia effugere aliqua prima expositione potuerunt, præsertim hominem, quod sæpe euenit, imperitum, sed etiam ut sciamus, an eadem dicat. plurimi enim mentiuntur, & tanquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed cum iudice loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, & turbandus, & euocandus. nam ut medicis non apparentia modo uitia curanda sunt, sed etiam inuenienda quæ latent, sæpe ea ipsis, qui sanandi sunt, occulentibus, ita aduocatus plura, quàm ostenduntur aspiciat. nam cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendusq; aduersarius, proponendum quicquid omnino excogitari contra potest, quicquid recipit in eiusmodi disceptatione natura. Interrogandus quaminfestissime, ac premendus, nam dum omnia quærimus, aliquando ad uerum ubi minime expectauimus, peruenimus, in summa optimus est in discendo patronus incredulus, promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum, deniq; aduersarium quædam non negaturum. Ideoq; opus est intueri omne litis instrumentum, quod uidere non est satis, perlegendum erit. nam frequentissime aut non sunt omnino, quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permista sunt, aut nimia sunt, & fidem hoc ipso detractura, quod non habent modum. denique linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitione signa, frequenter inuenies, quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient, plusq; nocebunt destituta, quàm non promissa nocuissent. Multa etiam, quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet, modo

per omnes, quos tradidimus argumentorū locos eat, quos ut circunspectare in agendo, & attentare singulos minime conuenit, propter quas diximus causas, ita etiam in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca instituta, instrumenta, cæteraq; ex quibus non tantum illud, quod est artificiale probationis genus, colligi possit, sed qui metuendi testes, quo modo sint refellendi. nam plurimum refert inuidia reus an odio, an contemptu laboret, quorum ferè pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit, sic causam ꝑscrutatus propositis ante oculos omnibus, quæ prosint, noceāt'ue. tertiam deinceps personam induat iudicis, fingatq; apud se agi causam, & quod ipsum mouisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum, apud quencunque agetur, existimet, & sic eum raro fallet euentus, aut culpa iudicis erit.

Quæ seruanda in agendis causis oratori sint.

QVAE sint in agendo seruanda toto ferè opere executi sumus, pauca tamen propria huius loci, quæ non tam dicendi arte, quàm officijs agendi continentur, attingam. Ante omnia ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causæ præsentis cupido laudis abducat. Nam ut gerentibus bella non semper exercitus per plana, & amœna ducendus est, sed adeundi plerunque asperi colles, expugnandæ ciuitates quanlibet præcisis impositæ rupibus, aut operum mole difficiles, ita oratio gaudebit quidem occasione latius decurrendi, & æquo congressa campo, totas uires populariter explicabit. at si iuris anfractus, aut eruendæ ueritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis uibrantibus, concitatisq; sententijs uelut missilibus utetur, sed operibus, & cuniculis, & insidijs, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt, unde etiam minus cupidis opinionis plus fructus uenit, nam cum illa dicendi uitiosa iactatio inter plausores suos detonuit, resurgit ueræ uirtutis fortior fama, nec iudices à quo sint moti dissimulant, & doctis creditur, nec est orationis uera laus nisi cum finita est. Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris. Idq; M. Antonius præcipit, quo plus dicentibus fidei, minusq; suspectæ aduocatorum insidiæ forent, sed illa dissimulari, quæ tum erat, potuit. non dum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet, quare artes quidem & consilia lateant, & quicquid, si deprehenditur, perit. hactenus eloquentia secre-

tum habet. Verborum quidem delectus, grauitas ſententiarum,
figurarum elegantia, aut non ſunt, aut apparent, ſed uel propter
hoc ipſum oſtentanda non ſunt, quod apparent, aut ſi unum ſit
ex duobus eligendum, cauſa potius quàm patronus laudetur. Finem
tamen hunc præſtabit orator, ut uideatur optimam cauſam optime egiſ
ſe. Illud certum erit neminem peius agere, quàm qui diſplicente cauſa
placet. neceſſe eſt enim extra cauſam ſit, quod placet. Nec ullo faſtidio
laborabit orator non agendi cauſas minores tanquam infra eum ſint,
aut detractura ſit opinioni minus liberalis materia, nam & ſuſci-
piendi ratio iuſtiſſima eſt officium, et optandum etiã, ut amici quam-
minimas lites habeant, & abunde dixit bene, quisquis rei ſatisfecit.
At quidam etiam ſi forte ſuſceperint negotia paulo ad dicendum te-
nuiora extrinſecus adductis ea rebus circunliniunt, ac ſi defecerint
alia, conuitijs implent uacua cauſarum, ſi contingit, ueris, ſi minus, fi-
ctis, modo ſit materia ingenij, mereaturq; clamorem dum dicitur.
Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto, ut eum ne uera quidem
obiecturum, niſi id cauſa exigit, credam. Ea eſt enim prorſus canina
(ut ait Appius) eloquentia, cenſuram maledicendi ſubire, quod fa-
cientibus, & male audiendi præſumenda patientia eſt. Nam & in
ipſos fit impetus frequenter, qui egerunt, & certe patroni petulantiam
litigator luit, ſed hæc minora ſunt ipſo illo uitio animi, quo maledi-
cus à malefico non diſtat, niſi occaſione, turpis uoluptas, & inhuma-
na, & nulli audientium bono grata, a litigatoribus quidem frequen-
ter exigitur, qui ultionem malunt, quàm defenſionem. Sed neque alia
multa ad arbitrium eorum facienda ſunt. Hoc quidem quis hominũ
liberi modo ſanguinis ſuſtineat, petulans eſſe ad alterius arbitrium?
Atqui etiam in aduocatos partis aduerſæ libenter nonnulli inuehun
tur, quod niſi ſi forte meruerint, & inhumanum eſt, reſpectu com-
munium officiorum, & tum ipſi, qui dicit, inutile, nam idem iuris re-
ſpõſuris datur, tum cauſæ contrarium, quia planè aduerſarij fiunt, et
inimici, et quantulũcunq; ijs uitiũ eſt, contumelia augetur. Super omnia
perit illa, quæ plurimum oratori et authoritatis, & fidei affert, mode
ſtia, ſi à uiro bono in rabulam, latratoremq; cõuertitur, compoſitus nõ
ad animum iudicis, ſed ad ſtomachũ litigatoris. Frequenter etiã ſpeci-
es libertatis deducere ad temeritatem ſolet, nõ cauſis modo, ſed ipſis eti-
am, qui dixerunt, periculoſam. Nec immerito Pericles ſolebat optare,
nequod ſibi uerbũ in mentem ueniret, quo populus offenderetur. ſed
quod ille de populo, id ego de omnibus ſentio, qui tantundem poſſunt
nocere. Nam quæ fortia dum dicuntur, uidebantur, ſtulta cum læſe-

runt, uocantur. Nunc quia uarium ferè propositum agentium fuit, & quorundam cura, tarditatis, quorundam facilitas, temeritatis crimine laborauit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum uidetur. Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit, neque enim solum negligentis, sed mali, & in susceptæ causa perfidi, ac proditoris est peius agere quàm possit. Ideoq; ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus suffecturum se sciat. Dicet scripta, quàm res patietur, plurima. Et, ut Demosthenes ait, si continget & scalpta, sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in publicis iudicijs post interiectos dies dantur, permiserint. At cum protinus respondendum est, omnia parari non possunt, adeo ut paulo minus promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diuerso, quàm opinati fuerint, occurrerint. Inuiti enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciunt, requiruntq; num aliquid ex illis interuallis, atq; ex tempore dicendis inseri possit, quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modo, ut in opere male iuncto hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrunq; alteri obstat. Illa enim, quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaq; in his actionibus omni (ut agricolæ dicunt) pede standum est. Nam cum in propositione, ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt, quæ etiam responsurum aduersarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene nouerimus, alterum ibi sumere, ut dicentem aduersarium diligenter audiamus, licet tamen præcogitare plura, & animum ad omnes casus componere. Id'q; est tutius stylo, quo facilius et omittitur cogitatio, & transfertur, sed siue in respondendo fuerit subito dicendum, siue quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se, ac deprehensum credet orator, cui disciplina, & studium, & exercitatio dederit uires etiam facilitatis, quem'q; armatum semper, ac uelut in procinctu stantem, non magis unquam in causis oratio, quàm in rebus quotidianis, ac domesticis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modo sit causæ discendæ tempus; nam cætera semper sciet.

De genere dicendi.

SVPEREST ut dicam de genere orationis, hic erat propositus à nobis in diuisione prima locus tertius, nam ita promiseram me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cum sit autem rethorices, atq; oratoris opus oratio, pluresq; eius formæ, sicut ostendam, in omnibus

ijs, & ars est, & artifex, plurimum tamen inuicem differunt, nec solum specie, ut signum signo, & tabula tabulæ, & actioni actio, sed genere ipso, ut a' græcis thuscanicæ statuæ, ut asianus eloquens attico. suos autem hæc operum genera, quæ dico, ut authores, sic etiam amatores habent, atque ideo non dum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum, qa aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim cōditione uel temporum, uel locorum, partim iudicio cuiusq;, atque proposito. Primi, quorum qdem opera, non uetustatis modo gratia uisenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus, atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope' rudia, ac uelut futuræ mox artis primordia, maximis, qui post hos extiterunt, pictoribus, præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea opinio fert) ambitu. post Zeusis, atq; Parrhasius, non multum ætate distantes. circa Peloponnesia ambo tempora. nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem inuenitur, plurimum arti addiderunt. quorum prior luminum, umbrarumq; inuenisse rationem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. nam Zeusis plus membris corporis dedit, id amplius, atque augustius ratus, atq; (ut existimant) Homerum secutus, cui ualidissima quæq; forma etiam in fœminis placet. ille uero ita circunscripsit omnia, ut eum legum latorem uocent, quia deorum, atque heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Philippum, & usque ad successores Alexandri pictura præcipue, sed ex diuersis uirtutibus, nam cura Protogenes, ratione Pamphilus, ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis uisionibus, quas φαντασίας uocant, Theon Samius, ingenio, et gratia, quam in se ipse maxime iactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quod & cæteris optimis studijs inter præcipuos, & pingendi, fingendiq; idē mirus artifex fuit. | Similis in statuis differentia, nam duriora, & thuscanicis proxima Calon, atque Egesias, iam minus frigida Calamis, molliora adhuc supradictis Myron fecit, diligentia, ac decor in Polycleto supra cæteros, cui quanquam a' plerisq; tribuatur palma, tamen ne nihil detrahatur, deesse pōdus putant. nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra uerum, ita non expleuisse deorum authoritatem uidetur, quin ætatem quoq; grauiorē dicitur refugisse nihil ausus ultra leues genas, at quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ, atq; Alcameni dantur. Phidias tamen dijs quàm hominibus efficiendis melior artifex creditur. in ebore uero lō

ge citra æmulum, uel si nihil nisi Mineruam Athenis, aut Olympium in Elide Iouem fecisset, cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam recep tæ religioni uidetur, adeo maiestas operis deum æquauit. ad ueritatem Lysippum, ac Praxitelem accessisse optime affirmant. nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, & fuit similitudinis, quàm pulchritudinis amantior. In oratione uero si species intueri uelis, totidem penè reperies ingeniorum, quot corporum formas, sed fuerunt quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioquin magnam iam uim ingenij præ se ferentia. hinc sunt Lælij, Africani, Catones etiam, Gracchiq;, quos tu licet Polygnotos, uel Calonas appelles. mediam illam formam teneant L. Crassus. Q. Hortensius, tum deinde efflorescat non multum inter se distantium tempore oratorum ingens prouentus. hinc uim Cæsaris, indolem Cœlij, subtilitatem Callidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpitij, acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calui reperiemus. in ijs etiam, quos ipsi uidimus, copiam Senecæ, uires Africani, maturitatem Afri, iucunditatem Crispi, sonum Trachali, elegantiam Secundi. at M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plurimarum artium species præstantem, sed in omnibus, quæ in quoque laudantur, eminentissimum? quem tamen & suorum homines temporum incessere audebant, ut tumidiorem, & asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exultantem? ac penè (quod procul absit) uiro molliorem. postea uero quàm triumuirali proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui inuidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præsentis potentiæ non responsurum inuaserunt. Ille tamen, qui ieiunus à quibusdam, atque aridus habebatur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quàm nimijs floribus, & ingenij affluentia potuit. falsum utrunque, sed tamen illa mentiendi proprior occasio, præcipue uero presserunt eum, qui uideri atticorum imitatores concupierant. hæc manus quasi quibusdã sacris initiata, ut alienigenam, & uirum superstitiosum, deuinctumq; illis legibus insequebantur. unde nunc quoque aridi, & exucci, & exangues. hi sunt enim, qui suæ imbecillitati sanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant, qui quia clariorem uim eloquentiæ uelut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt, quibus quia multa & pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi breuitas erit.

Et antiqua quidem illa diuisio inter atticos, atque Asianos fuit, cum ij pressi, & integri, contra, inflati illi, & inanes haberentur. in his nihil superflueret, illis iudicium maxime, ac modus deesset. Quod quidam, quorum & sanctra est, hoc putant accidisse, quod paulatim sermone græco in proximas Asiæ ciuitates influente non dum satis periti loquendi facundiam concupierunt. Ideoq; ea, quæ proprie signari poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseuerauerint. Mihi autem orationis differentiam fecisse, & dicentium, & audientium naturæ uidentur, quod attici limati quidem, & emuncti nihil inane, aut redundans ferebant. Asiana gens tumidior alioquin, & iactantior uaniore etiam dicendi gloria inflata est. Tertium mox, qui hæc diuidebant, adiecerunt genus, rhodium, quod uelut medium esse, atque ex utroque mistum uolunt. neque enim attice pressi, neq; asiane sunt abundantes, ut aliquid habere uideantur gentis, aliquid authoris. Aeschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò studia Athenarum, quæ uelut sata quædam cœlo, terraq; degenerant, saporem illum atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidam, ac remissi, non sine pondere tamen, neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur. Nemo igitur dubitauerit longe esse optimum genus atticorum, in quo ut est aliquid inter ipsos commune, idest iudicium acre, tersumq;, ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multum uidentur, qui solos esse atticos credunt tenues, & lucidos, & significantes, sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic atticus? sit Lysias. hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur iam usq; ad Coccum, & Antocidem remittemur. Interrogare tamen uelim an Isocrates attice dixerit. nihil enim tam est Lysiæ diuersum, negabunt? At eius schola principes oratorum dedit. Quæratur similius aliquid, Hyperides atticus certe. at plus indulsit uoluptati. Transeo plurimos Lycurgum, Aristogitona, & ijs priores Isæum, Antiphontem, quos ut homines inter se genere dissimiles differentes dixeris specie. Quid ille, cuius modo fecimus mentionem, Aeschines? non'ne ijs latior, & audentior, & excelsior? Quid deniq; Demosthenes? non'ne cunctos illos tenues, & circunspectos sublimitate, ui, impetu, cultu, compositione superauit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus uocem? non illud iusiurandum per cæsos in Marathone, ac Salamine propugnatores reip. satis manifesto docet præceptorem eius Platonem fuisse? Quem ipsum? num asia

num

num appellabimus? plerunq; instinctis diuino spiritu uatibus comparandum? Quid Periclea? similem'ne credimus lysiacæ gracilitati, quem fulminibus, & cœlesti fragori comparant comici, dum illi conuitiantur. Quid est igitur, quod in ijs demum, qui tenui uenula per calculos fluunt, atticum saporem putent? ibi demum thymum redolere dicant? quos ego existimo, siquod in ijs finibus uberius inuenerint solum, fertilioremue segetem, negaturos atticam esse, quod plus quàm acceperit seminis reddat. quia hanc eius terræ fidem Mænander eludit. Ita nunc siquis ad eas Demosthenis uirtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, siue ipsius natura, siue lege ciuitatis uidentur, adiecerit, ut affectus concitatius moueat. audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes, & siquid exierit numeris aptius (fortasse non possit,) sed tamen siquid exierit, non erit atticum. Melius de hoc nomine sentiat, credantq; attice dicere esse optime dicere, atque in hac tamen opinione perseuerantes græcos magis tulerim, latina mihi facundia, ut inuentione, dispositione, consilio, cæterisq; huius generis artibus similis græcæ, ac prorsus discipula eius uidetur, ita circa rationem eloquendi uix habere imitationis locum. nanq; ipsis est statim sonus durior, quando & iucundissimas ex græcis literas non habemus uocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur. quod cum contingit, nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in Zephyris, Zopyrisq;, quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam, & barbarum efficient, sed uelut in locum earum succedunt tristes, & horridæ, quibus græcia caret. nam & illa, quæ sexta est nostrarum, pene non humana uoce, uel omnino non uoce potius inter discrimina dentium efflanda est, quæ etiam cum uocalem proximã accipit, quassa quodã modo, utiq; quoties aliquam consonãtium, frangit, multo fit horridior. Aeolicæ quoq; literæ, qua seruum, ceruumq; dicimus, etiã si forma à nobis repudiata est, uix tamen nos sonus ipse persequitur. Duras & illa syllabas facit, quæ ad coniungendas demũ subiectas sibi uocales est utilis, aliàs superuacua, ut equos ac æquum scribimus, cum ipsæ etiam uocales duæ efficiant sonum, qualis apud græcos nullus est, ideoq; scribi illorum literis non potest. Quid quod pleraq; nos illa quasi mugiẽte litera cludimus, in qua nullum græcæ uerbum cadit? At illi N iucundam, & in fine præcipue quasi tinnientem illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis. Quid quod syllabæ nostræ in B literam & D innituntur, adeo aspere, ut pleriq; non antiquorum quidem, sed tamen ueterum mollire

tentauerint, non solum auersa pro aduersis dicendo, sed & in propositione B literæ absonam, & ipsam S subijciẽdo. Sed accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa minus suaues habemus, quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circunducitur, sed in graue, uel in duas graues cadit semper. Itaq; tanto est sermo græcus latino iucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse uoluerunt, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit transferre, aut circumire, etiam in iis, quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissime reuoluit. At illis non uerborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia. Quare qui à latinis exigit illam gratiam sermonis attici, det mihi in loquendo eandem iucunditatem, & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus ijs uocabus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut nõ dicam pinguioribus, fortioribus certe uerbis miscebimus, ne uirtus utraq; pereat ipsa confusione. nam quo minus adiuuat sermo, rerum inuentione pugnandum est. sensus sublimes, uarijq; eruantur, permouendi omnes affectus erunt. Oratio translationum nitore illuminanda est, non possumus esse tam graciles, simus fortiores, subtilitate uincimur, ualeamus pondere, proprietas penes illos est certior, copia uincamus, ingenia græcorum etiam minora suos portus habent, nos plerunq; maioribus uelis moueamur, ualidior spiritus sinus nostros tendat, non tamen alto semper feremur, nam & litora interim sequẽda sunt. Illis facilis per quælibet uada accessus, ego aliquid nõ multo tamen altius, in quo mea cymba considat non inueniam? neq; enim si tenuiora hæc, ac pressiora græci melius, in eoq; uincimur solo, & ideo in comedijs non contendimus. prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda, ut optime possumus, possumus autem rerum modo & in iudicio esse similes. uerborum gratia, quã in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. an non in priuatis, et acutis, et non asper, et non indistinctus, et nõ supra modũ elatus M. Tullius? nõ in M. Callidio insignis hæc uirtus? nõ Scipio, Lælius, Cato in eloquẽdo uelut attici Romanorũ fuerunt? cui porrò nõ satis est, quo esse melius nihil potest? Adhuc qd ã nullã esse naturalẽ putant eloquentiã, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, coniugibus, liberis, seruis loqmur contenti promere animi uolũtatẽ, nihilq; accersiti, et elaborati reqrentes, qcqd huc sit adiectũ, id esse affectationis, et ambitiosæ in loquẽdo iactantiæ, remotũ à ueritate, fictumq; ipsorũ gratia uerborũ, qbus solũ natura sit officiũ attributum seruire sensibus, sicut athlætarũ corpora.

pora, etiã si ualidiora fiant exercitatione, et lege quadã ciborum, non tamẽ esse naturalia, atq; ab illa specie, quæ sit cõcessa hominibus, abhorrere. Quid enim inquit, attinet circuitu res ostendere, & translationibus, idest aut pluribus, aut alienis uerbis? cum sua cuiq; sint assignata nomina. Deniq; antiquissimum, quenq; maxime secundum naturam dixisse contendunt. mox poetis similiores extitisse, etiam si parcius, si mili tamen ratione, falsa, & impropria uirtutes ducentes. Qua in disputatione non nihil ueri est, ideoq; non tam procul, q̃ fit à quibusdã, recedendum à proprijs, atq; communibus. Siquis tamen, ut in loco dixi compositionis, ad necessaria, qbus nihil minus est, aliquid melius adiecerit, nõ erit hac calũnia reprehẽdendus, nã mihi aliã qdam uidetur habere naturã sermo uulgaris, aliã uiri eloquẽtis oratio, cui si res indicare modo satis esset, nihil ultra uerborũ proprietatem elaboraret, sed cũ debeat delectare, mouere, in plurimas aium audientis species impellere, utetur ijs quoq; adiutorijs, quæ sunt ab eadem nobis concessa natura. nam & lacertos exercitatione constringere, & augere uires & colorem trahere, naturale est. Ideoq; in oĩbus gentibus alius alio facũdior habetur, et eloquẽdo dulcis magis. quod si nõ eueniret, oẽs pares essent, & idem oẽs deceret. at loquũtur, et saluãt personarum discrimen. Ita quo qsq; plus efficit dicendo, hoc magis secundũ naturã eloquẽtiæ dicit. Quapropter ne illis qdẽ nimiũ repugno, q dãdum putant nõ nihil esse tẽporibus, atq; auribus nitidius aliqd, atq; affectatius postulantibus. Itaq; nõ solũ ad priores Catonẽ, Gracchosq;, sed ne ad hos qdẽ oratorẽ alligandũ puto. Atq; id fecisse M. Tulliũ uideo, ut cum oĩa utilitati, tum partẽ quãdã delectationi daret, cũ & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maxime) litigatoris. nã hoc ipso proderat qđ placebat, ad cuius uoluptates nihil eqdẽ, qđ addi possit, inuenio, nisi ut sensus nos qdẽ dicamus plures. neq;.n. fieri põt, salua tractatione causæ, et dicendi authoritate, si non crebra hæc lumina, et cõtinua fuerint, & inuicem offecerint. Sed me hactenus cedẽtem nemo insequatur ultra, do tempori ne nigra toga sit, non serica, ne intonsum caput, non in gradus, atq; annulos comptum cum in eo, qui se non ad luxuriã, ac libidinẽ referat, eadẽ speciosiora quoq; sint, quæ honestiora. Cæterũ ho, qđ uulgo sententias uocamus. (ueteribus, præcipueq; græcis in usu non fuit, apud Ciceronẽ enim inuenio) dum rem contineant, & copia redundẽt, & ad uictoriam spectent, qs utilem neget? feriunt aĩum, & uno ictu frequenter impellũt, et ipsa breuitate magis hærent, et dictione psuadẽt. ac sunt, q hæc excitatiora lumina etiã si dicere permittant, à cõponendis tamẽ orationibus excludenda arbi

trentur. Quo circa mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putauerunt, ideoq; in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisq; mox literis reliquisse, ut Periclem, & Demadem, rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut Isocratem, præterea in agendo plus impetus plerunq;, & petitas uel paulo licentius uoluptates. Commouendos enim esse, docendosq; animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplum editur, tersum, ac limatum, & ad legem, ac regulam compositum esse oportere, quia ueniat in manus doctorum, & iudices artis habeat artifices, quin illi subtiles, ut similes, ac multos persuaserunt magistri παράδειγμα dicendo ἐνθύμημα scribendo esse altius tradiderunt. Mihi unum, atq; idē uidetur bene dicere, ac bene scribere, neq; aliud esse oratio scripta, quàm monimentum actionis habitæ. Itaq; nullas nō, ut opinor, debet habere uirtutes, dico non uitia, nam imperitis placere aliquando quæ uitiosa sunt scio. Quo different igitur? quod si mihi des consilium iudicum sapiētum, perquammulta recidam ex orationibus, nō Ciceronis modo, sed etiam eius, qui est strictior multo, Demosthenis. neque enim affectus omnino mouendi erunt, nec aures delectatione mouendæ, cum etiam procemium superuacuum esse apud tales Aristoteles existimet. non enim trahentur ijs illi sapientes, proprie & significanter rem indicare, probatione colligere satis est. Cū uero iudex detur, aut populus, aut ex populo, laturiq; sententiam indocti sæpius, atq; interim rustici omnia, quæ ad obtinendum, quod intendimus, prodesse credimus, adhibenda sunt, eaq; & cum dicimus promenda, & cum scribimus, ut doceamus quo modo dici oporteat, an Demosthenem mallem sic egisse, ut scripsit? aut Ciceronem, aut eos præstantissimos oratores alio quàm scriptis cognoscimus? melius egerunt igitur an peius? nam si peius sic potius oportuit dici, ut scripserunt, si melius sic oportuit scribi, ut dixerunt. Quid ergo semper sic aget orator, ut scribit. si licebit semper, quod si impediant breuitatem tempora à iudice data, multumq; ex eo, quod potuit dici, reciderunt, editio habebit omnia. Quæ autem secundum naturam iudicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne uideantur propositi fuisse non temporis. nam id quoq; plurimum refert quomodo iudex audire uelit, atq; ei uultus ipse sæpe rectus est dicentis, ut Cicero præcipit. Ideoq; instandum ijs, quæ placere intellexeris, resiliendum ab ijs, quæ non recipientur, sermo ipse, qui facile iudicem doceat, optandus, nec id mirum sit, cū etiam testium personis aliqua mutentur. prudenter enim qui cum in-

terrogaſſet ruſticum teſtem, an Amphionem noſſet, negante eo detra-
xit aſpirationem, breuiauit'q; ſecundam eius nominis ſyllabam, &
ille eum ſic optime norat. huiuſmodi caſus efficiunt, ut aliquando di-
catur aliter quàm ſcribatur, cum dicere quomodo ſcribendum eſt, nõ
licet. Altera eſt diuiſio, quæ in tres partes & ipſa diſcedit, qua diſcer
ni poſſe etiam recte dicendi genera inter ſe uidentur, nanq; unum ſub
tile, quod ἰσχνὸν uocant, alterum grande, atque robuſtum, quod
conſtituunt ἁδρὸν, tertium alij medium ex duobus, alij floridũ,
nanq; id ἀνθηρὸν appellant, addiderunt, quorum tamen ea ferè
ratio eſt, ut primum docendi, ſecundum mouendi, tertium illud utro
cunq; nomine delectandi, ſiue aliud interconciliandi præſtare uide-
tur officium. In docendo autem acumen, interconciliando lenitas, gra-
uitas in mouendo uideatur. Itaq; illo ſubtili præcipue ratio narrandi,
probandi'q; conſiſtet. Sed quod etiam detractis cæteris uirtutibus ſuo
genere plenum, medius hic & translationibus crebrior, et figuris erit
iucundior, egreſſionibus amœnus, compoſitione aptus, ſententijs dul-
cis, lenior tamen, ut amnis & lucidus quidam eſt, et uirentibus utrinq;
ſyluis inumbratus, at ille, qui ſaxa deuoluat, & pontem indignetur,
& ripas ſibi faciat, multus & torrens iudicem uel nitentem contra
feret, coget'q; ire qua rapit. Hic orator et defunctos excitabit, ut Apiũ
cæcum, apud hunc & patria ipſa exclamabit. Aliquando'q; Cicero-
nem in oratione contra Catilinam in Senatu alloquetur. Hic et am-
plificationibus extollet orationem, & in ſuperlationem quoq; eriget.
quæ charybdis tam uorax. & oceanus mediusfidius ipſe. nota ſunt
enim iam ſtudioſis hæc lumina, hic deos ipſos in congreſſum propè
» ſuũ, ſermonem'q; deducet. Vos enim albani tumuli, atq; luci. Vos in
» quam Albanorũ obrutæ aræ ſacrorũ populi Romani ſociæ, et æqua
les. hic iram, hic miſericordiã inſpirabit, hic dicet, te uidit, et fleuit,
& appellauit, & per omnes affectus tractatur. hic itaq; illuc ſeque-
tur, nec doceri deſyderabit. Quare ſi ex tribus hic generibus neceſſa
rio ſit eligendum unum, quis dubitet hunc præferre omnibus? & ua
lidiſſimum, alioquin & maximis quibuſq; cauſis accommodatiſſimũ?
nam & Homerus breuem quidem animi iucunditatem, & propriam
(id enim eſt non errare uerbis) & carentem ſuperuacuis eloquentiã
Menelao dedit, quæ ſunt uirtutes generis illius primi. Ex ore Neſto-
ris dixit dulciorem melle profluere ſermonem, qua certe delectatione
nihil fingi maius poteſt. Sed ſummã aggreſſus eſt in Vlyſſe facũdiã
et magnitudinem illi iunxit, cui orationem ſimilẽ niuibus hybernis, et
copia uerborum, atq; impetu parẽ tribuit. Cum hoc igitur nemo mor

talium contendet, hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc uim, & celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristopha-
nes comparat, hæc est uere dicendi facultas, sed neq; ijs tribus quasi formis inclusa eloquentia est. nam ut inter gracile, ualidumq; ter-
tium aliquid constitutum est, ita horũ interualla sunt. atq; inter, hæc ipsa mistum quiddam ex duobus medium est eorum. nam & subtili plenius aliquid, atq; subtilius, & uehementi remissius, atq; uehemen-
tius inuenitur, & illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur, ac si propè innumerabiles species reperiuntur, quæ utiq; aliquo momento inter se differant, sicut quatuor generaliter uentos to-
tidem mundi cardinibus accepimus flare. cum interim plurimi me-
dij eorum uarietate regionum, ac fluminum proprij deprehenduntur. eademq; musicas ratio est, qui cum in cithara quinq; constituerunt so-
nos, plurima deinde uarietate complent spatia illa neruorum, atq; ijs, quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gra-
dus habeant. Plures igitur etiam eloquentiæ facies, sed stultissimũ quæ rere, ad quam recturus se sit orator. cum omnis species, quæ modo re
cta est, habeat usum, atq; id ipsum omne sit oratoris, quod uulgo ge-
nus dicendi uocant. Vtetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro causæ modo, sed pro partibus causæ. nam ut non eodem modo pro reo capi
tis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis, ac sponsionibus, & de certa re credita dicet, sententiarum in Senatu, & contionum, et pri
uatorum consiliorum seruabit discrimina, uitam ex differentia per-
sonarum, locorum, temporumq; mutabit, ita in eadem oratione aliter conciliabit, non ex ijsdem partibus iram, et misericordiam petet, alias ad docendũ, alias ad mouẽdũ adhibebit artes, non unus color proœ-
mij, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis seruabitur. Dicet idem grauiter, seuere, acriter, uehementer, concitate, copiose, ama
re, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breuiter, urbane, non ubiq; similis, sed ubiq; par sibi sic fiet, cum id, propter quod ma
xime repertus est usus orationis, ut & dicat utiliter, et ad efficiendum quod intendit potenter, tum laudem quoq; nõ doctorum modo, sed etiã uulgi consequatur. Fallũtur .n. plurimi, qui uitiosum, et corruptum di
cendi genus, quod aut uerborum licentia resultat, aut puerilibus sentẽ
tiolis lasciuit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bac-
chatur, aut casuris, si leuiter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis ĩsanit, magis existimet popu
lare, atq; plausibile. qđ qdẽ placere multis nec infitior, nec miror. Est enĩ iucundioris, ac fauorabilis qualiscũq; eloquẽtiæ, et ducit aĩos natu

rali uoluptate uox omnis. neq; aliunde illi per fora, atq; aggerē circu li, quo minus mirum est, quod nulli nō agentiū parata uulgi corona est. Vbi uero quid exquisitius dictu accidit auribus imperitorum, qualecunq; id, quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem, neq; immerito, nam ne illud quidem facile est, sed euanescunt hæc, atque moriuntur comparatione meliorum, ut lana tincta fuco citra purpuras placet, at si contuleris etiam lacernæ conspectu melioris obruatur, ut Ouidius ait. Si uero iudicium ijs corruptis acrius adhibeas, ut sucinis sulfura, iá illud, quod fefellerat, exuat mentitum colorem, et quadam uix enarrabili fœditate palescat. luceat igitur hæc citra solem, et ut quædam exigua animalia igniculi uidentur in tenebris. Deniq; mala multi probant, nemo improbat bona. neque uero omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optime tantum, sed etiam facillime faciet, neque enim uis summa dicendi esset admiratione digna, si infelix usq; ad ultimum solicitudo persequitur, ac oratorem macerat, & coqt ægre uerba uertentem, et perpendendis, coagmentandisq; eis intabescentem nitidus ille, & sublimis, & locuples circunfluentibus undiq; eloquentiæ copijs imperat. desinit enim in aduersa niti, qui peruenit in summum, scandenti circa ima labor est. Cæterum quantum processeris mollietur diues, ac lætius solum. Et si quoq; hæc iam lenius suprema perseuerantibus studijs euaserit. Inde fructus illaborati offerunt sese, & omnia sponte prouenunt, quæ tamen quotidie, nisi decerpantur, arescunt. Sed & copia habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est, & nitor ille cultum uirilem, & inuentio iudicium, sic erunt magna, non nimia, sublimia, non abrupta, fortia, non temeraria, seuera, non tristia, grauia, non tarda, læta, non luxuriosa, iucunda, non luxu dissoluta, non tumida. Similis in cæteris ratio est plena, ac tutissima fere', per medium uia, quia utriusq; ultimum uitium est.

Quæ post finem studia.

HIS dicendi uirtutibus usus orator in iudicijs, consilijs, concionibus, senatu, in omni deniq; officio boni ciuis, finem quoq; dignum, & optimo uiro & opere sanctissimo faciet, non quia prodesse unquam satis sit, & illa mente, atq; illa facultate prædito, nō conueniat operis pulcherrimi quamlongissimum tempus. sed quia decet hoc quoq; prospicere, nequid peius quàm fecerit faciat, neque enim scientia modo constat orator, quæ augetur annis, sed uoce, latere, firmitate, quibus fractis, aut imminutis ætate, seu ualetudine, cauendum est, nequid in oratore sum-

mo desyderetur, ne intersistat fatigatus, ne quae dicet parum audiri sentiat, ne se queratur peiorem. Vidi ego longe omnium, quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem Domitium Afrum ualde senem quotidie aliquid ex ea, quam meruerat, authoritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuisse quondã fori, non erat dubium, alij quod indignum uidebatur, riderent, alij erubescerent, quae occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere, quàm desinere, neq; erant illa, qualiacũq;, mala, sed minora. quare ante quàm in has aetatis ueniat insidias, receptui canet, et in portum integra naue perueniet. neq; enim minores eũ, cum id fecerit, studiorum fructus sequentur. Aut ille monimenta rerũ posteris, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat quaerentibus tradet, aut eloquentiae artem componet, aut pulcherrimis uitae praeceptis dignum os dabit. Frequentabunt uero eius domum optimi iuuenes more ueterum, & ueram dicendi uiam uelut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiae parens, et ut uetus gubernator litora, & portus, & quae tempestatum signa quid secũdis flatibus, quid aduersis ratis poscat, docebit. non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodam operis. nemo enim minui uelit id, in quo maximus fuit. quid porrò est honestius, quàm docere quod optime scias? Sic ad se Coelium deductum à patre Cicero profitetur, sic Pansam Hirtium Dolabellam in morem praeceptoris exercuit, quotidie dicens, audiensq;. ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat, fore cum iam secretus, & consecratus, liber inuidia procul à contentionibus fama in tuto collocarit, & sentiat uiuus eam, quae post fata praestari magis solet, uenerationem, & quid apud posteros futurus sit, uidebit. Conscius sum mihi quantum mediocritate ualui, quaeq; antea scierim, quaeq; operis huiusce gratia potuerim inquirere, candide me, atq; simpliciter in notitiam eorum, si qui forte cognoscere uoluissent, protulisse, atq; id uiro bono satis est docuisse, quod scierit. Vereor tamen, ne aut magna nimium uidear exigere, q eundem uirũ bonum esse, et dicendi peritum uelim, aut multa, q tot artibus in pueritia discendis morum quoq; praecepta, et sciẽtiã iuris ciuilis, praeterea quae de eloquentia tradebantur, adiecerim, quaeq; operi nostro necessaria esse crediderim, uelut pondus rei pħorrescant, ac desperent ante experimentum. sed hi primum renuntient sibi q̃ta sit humani generis uis, q̃ potens efficiendi quae uelit, cum maria transire, syderum cursus, numerosq; cognoscere, mundũ ipsum penè dimetiri, minores, & difficiliores artes potuerint? tum cogitent quãtam rem petãt, q̃q; nullus sit hoc proposito praemio labor recusandus, quod si mente conceperint, huic quoq; parti facilius accedent, ut ipsum iter

neq; imperuium, neq; saltem durũ putent. nam id, quod prius, quod'q; maius est, ut boni uiri simus uoluntate maxime constat, quam qui uera fide induerit, facile easdem, quæ uirtutem docent, artes accipiet. neq; enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt, quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. longam enim facit operam quod repugnamus, breuis est institutio uitæ honestæ, beatæ'q;, si credas. natura enim nos ad mentem optimam genuit, adeo'q; discere meliora uolentibus promptum est, ut uere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circunfusus nobis spiritus uolucribus conuenit, ita certe facilius esse oportebat secundum naturam, quàm contra eam uiuere. Cætera uero etiam si ætatem nostrã non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia enim breuiora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa est in præceptoribus prima libenter detinentibus puerũ, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius sit, quod pollicentur, partim etiam inscitia tradendi, uel negligentia. Proxima in nobis, qui morari in eo, quod nouimus, quàm discere quæ non dum scimus melius putamus. nam ut de nostris potissimum studijs dicam, quid attinet tam multis annis, quanquam in more est plurimorum (ut de ijs, à quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in schola? & tantum laboris in rebus falsis consumere? cum satis sit modico tempore imaginem ueri discriminis, & dicendi leges cõperisse. quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia nõ sit eius specie consenescendum. cognoscere enim, & præcepta uiuendi perdiscere, & in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus. discendi ratio talis, ut nõ multos annos poscat. quælibet enim ex ijs artibus, quarum prius habui mentionem in paucos libros contrahi solet, adeo infinito spatio, ac traditione opus est. Reliqua est, quæ uires cito facit, consuetudo, rerum cognitio quotidie crescit, & tamen multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philosophorum quoq; consultorum'q; opiniones, sicuti alia uelimus legere necessarium est, quæ quidem possumus omnia. sed breue nobis tempus nos fecimus, quantulum enim studijs partimur alias horas uanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias conuiuia trahunt. Adijce tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ solicitudines, multæ causæ libidinum, et uinum, & flagitiosis omni genere uoluptatum animis, ne ea quidem

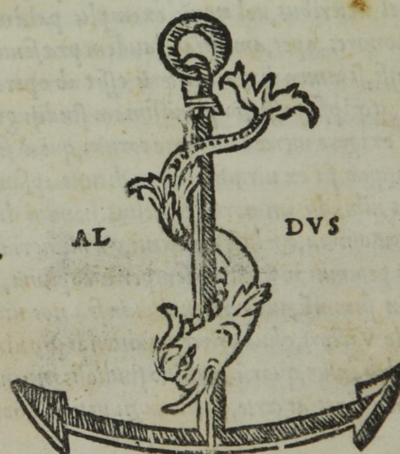
tempora idonea, quæ supersunt. quæ si omnia studijs impenderentur, iam nobis longa ætas, et abunde satis ad discendum spatia uiderentur, & diurna tantum computantibus tempora, & noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adiuuarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus uiximus, nec uero si geometræ, ac grammatici, cæterarumq; artium professores omnem suam uitam, quanlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam uitas ad plura discenda desyderemus. neq; illi didicerunt hæc usq; in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos non in percipiendo exhauserunt. Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis aut perfecta, aut certe non dubia uestigia reperiuntur, ut Aeleum Hippiam transeam, qui non liberalium modo disciplinarum præ se sciētiam tulit, sed uestem, et annulum, crepidasq;, quæ omnia manu sua fecerat, in usu habuit, atq; ita se præparauit, ne cuius alterius ope egeret ullius rei. Gorgias quoq; summæ senectutis, quærere auditores de quo quisq; disputari uellet, iubebat. quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? quot seculis Aristoteles didicit, ut non solum quæ ad philosophos, atq; oratores pertinent sciētia cōplecteretur, sed animalium, satorumq; naturas omnes pquireret. Illis enim hæc inuenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt, tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit uideri nulla forte nascendi ætas felicior, quàm nostra, cui docēdæ priores elaborauerūt. M. Censorius Cato idem orator, idem historiæ conditor, idem iuris, idē rerum rusticarum peritissimus fuit, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo, literas græcas ætate iam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoq; percipi posse, quæ senes concupissent. quàm multa penè omnia tradidit Varro. Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? quid plura cum etiam Cornelius Cel. mediocri uir ingenio, non solum de ijs omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus uel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus. At perficere tantum opus, arduum est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non capere rerum naturam, ut quicquid non est factum ne fieri quidem possit, cum omnia, quæ magna sunt, atq; admirabilia tempus aliquod, quo primū efficerentur, habuerint. Quantum enim poesis ab Homero, & Virgilio, tantum fastigiū accipit eloquentia à Demosthene, atq; Cicerone. deniq; quicquid est optimum ante non fuerat. uerum etiam siquis summa desperet, quod cur faciat, cui ingenium, ualetudo, facultas, præceptor non deerunt? ta

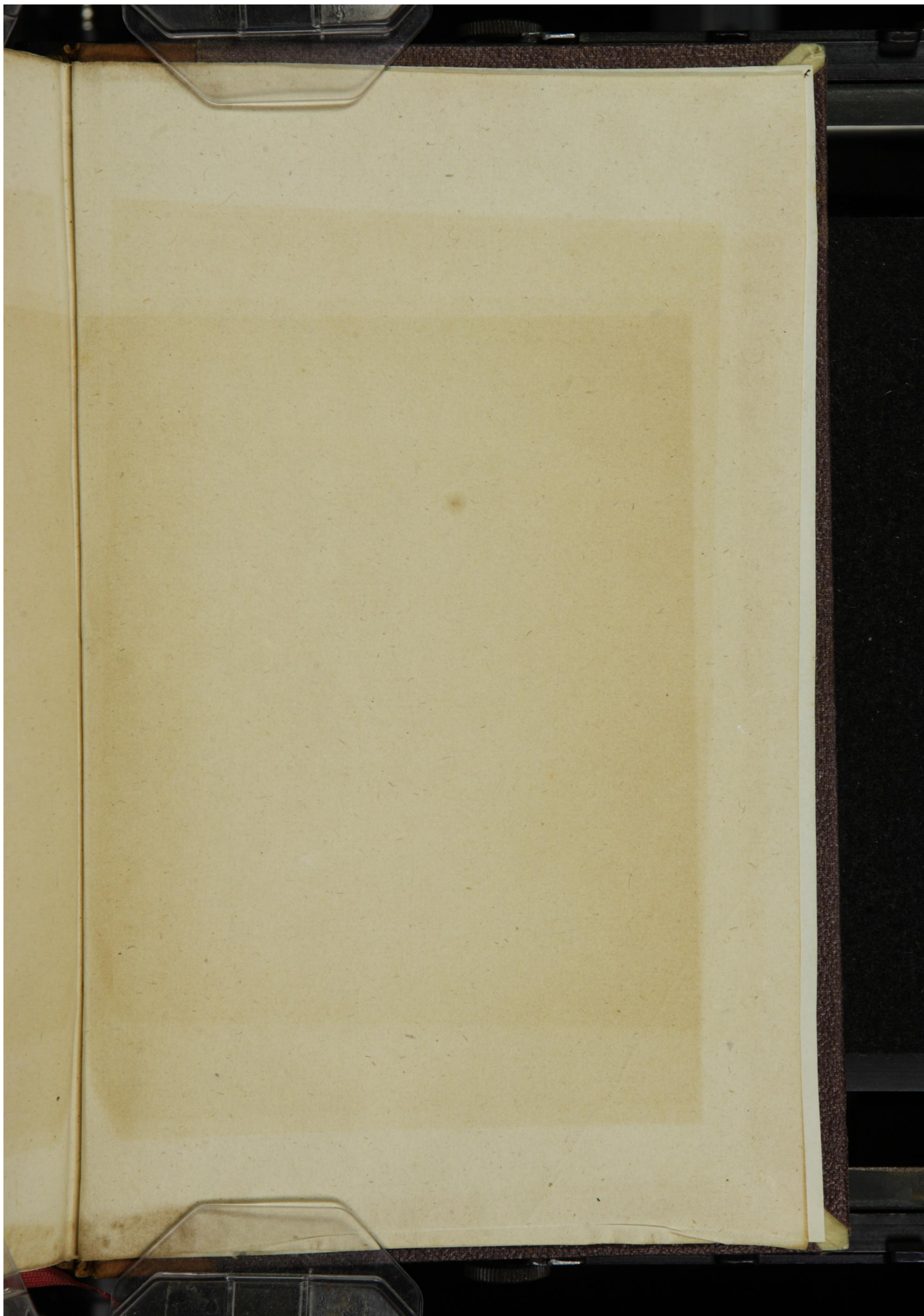
men est, ut Cicero ait, pulchrum in secundis, tertijsq; consistere. Neque enim si quis Achillis gloriam imbellis consequi non potest, Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur. neq; Hesiodi, & Theocriti, qui Homeri non fuerint, quin immo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur, ij ipsi q sunt optimi, non fuissent. neq; post Lucretium, ac Macrum Virgilius. nec post Crassum, & Hortensium Cicero. sed nec alij post eos uicerūt. Verum ut transeundi spes non sit magna, tamen est dignitas subsequendi. An Pollio, & Messala, qui iam Cicerone arcem tenente eloquētiæ agere cœperunt, parum in uita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? alioquin pessime de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si quid optimum fuisset defuisset. Adde quod magnos modica quoq; eloquentia parit fructus. ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. neq; erat difficile uel ueteribus, uel nouis exemplis palàm facere, non aliunde maiores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram hominibus contigisse, si tamen dignum literis esset ab opere pulcherrimo, cuius tractatus, atq; ipsa possessio plenissimam studijs gratiam refert. hanc minorem exigere mercedem more eorum, qui à se non uirtutes, sed uoluptatem, quæ fit ex uirtutibus, peti dicunt. ipsam igitur orandi maiestatem, qua nihil dij immortales melius homini dederunt, et qua remota muta sunt omnia, & luce præsenti, & memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurq; semper ad optima, quod facientes aut euadenus in summū, aut certe multos infra nos uidebimus. Habes hæc Marcelle Victori, qbus præcepta dicendi pro uirili pte adiuuari posse p nos uidebantur, quorū cognitio studiosis iuuenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonā uolūtatem.

FINIS.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z
A B C D E F Omnes sunt quaterniones præter F ternionem.

VENETIIS IN AEDIBVS ALDI,
ET ANDREAE SOCERI
MENSE AVGVSTO.
M. D. XIIII.

AL
DVS

275